De Vlaamsche Gids. Jaargang 19

bron
De Vlaamsche Gids. Jaargang 19. Boekdrukkerij Pol Ruquoy, Delagarde & Van Uffelen, Antwerpen 1930-1931

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_vla001193001_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

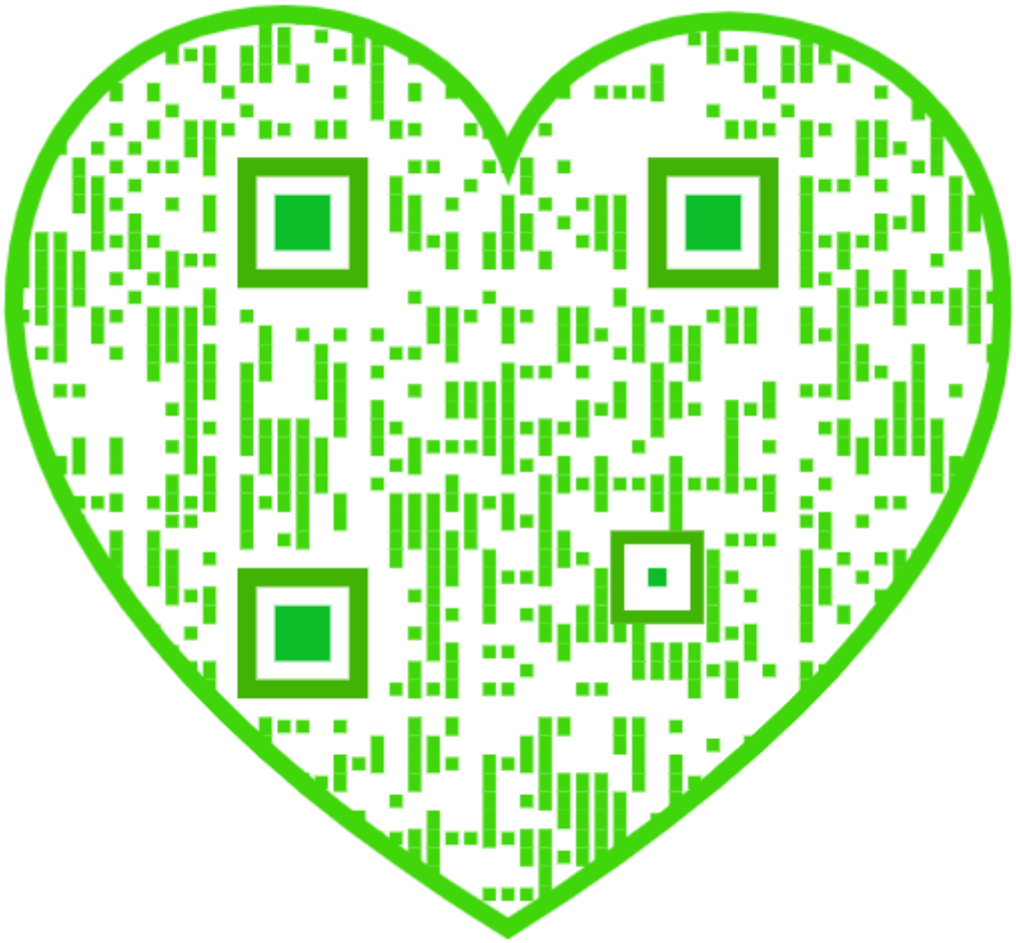

Reisindrukken uit Finland
Het land van meren en bosschen.

I.

Bewoners van een klein land, althans klein van omvang als Nederland is en België, kunnen zich in het algemeen geen begrip vormen van afstanden, die er zijn in een land als Finland. Natuurlijk zijn deze afstanden er ook in Duitschland, Engeland, Frankrijk, maar wanneer zij daar niet of minder opvallen, komt dit, doordat deze landen dicht bevolkt zijn, en elk onderdeel van het land een bestaan op zich zelf heeft. Met Finland is dit anders. Want dit land, dat een oppervlakte heeft van 13 à 14 maal Nederland of België, wordt door niet meer dan 3½ millioen inwoners bevolkt, waarbij men dan wel moet bedenken, dat deze 3½ millioen voor het grootste deel zijn gevestigd in het Zuiden van Finland, bespoeld door de Finsche Golf, het meest vruchtbaar gedeelte van het land, waar ook het meerendeel der groote steden is gelegen. Want Helsingfors ligt aan de Finsche Golf, en Wyborg en Kotka eveneens, terwijl Abö bijkans aan de Finsche Golf is gelegen, doch zich meer tot de Bothnische Golf en tot het tegenover gelegen Zweden wendt. Slechts Tammerfors, het industrieele centrum van Finland, ligt in het midden, maar laat toch ook nog geheel het groote Noorden boven zich. Daar schijnen de afstanden bijkans eindeloos; daar is het echte, het wintersche Finland, doch om dat te bereiken heeft men twee dagen noodig. En toch gaat daarheen bij voorkeur veler oog.

Finland is het land van de Kalevala, dat merkwaardige boek van sagen en verhalen, dat een aaneengeschakeld geheel is. Het Finland dat wij kennen, komt eerst naar voren van het oogenblik, dat de Zweedsche Heilige Erik er landde op de plek, waar nu Abö is gevestigd. De eeuwen, die daarop volgden, aanschouwden een bijkans onbestreden heerschappij van Zweden over dit

zoo uitgebreid en voor Zweden geografisch zoo gunstig gelegen gebied. Daarna deed zich, op Finsch grondgebied, gevoelen de strijd, die tusschen Zweden en het geheel nieuw opgekomen Rusland ontstond; een strijd, die dikwerf ten nadeele van Finland werd gevoerd, maar ten slotte er mede eindigde, dat aan Finland bijkans onafhankelijkheid onder persoonlijk toezicht van den Russischen heerscher werd gegeven. Maar voordat dit in 1809 geschiedde, heeft er heel wat bloed gevloeid op den Finschen bodem; bloed, dat meer aan Zweedsche of Russische heerschappij ten goede kwam dan aan de Finsche onafhankelijkheid. Toen koning Erik, begeleid door bisschop Henry van Upsala, van geboorte een Engelschman, zich eenmaal van het Zuid-Westelijk deel van Finland had meester gemaakt, werd de zorg voor de veroverde deelen aan de geestelijkheid overgelaten. Doch het grootste deel van Finland diende nog te worden bekeerd, en ter verdediging daarvan stond het gebied, waarvan Abö de hoofdstad was, aan tal van aanvallen uit het Oosten bloot. Zoo weinig werd ter afwering daarvan medewerking van de Zweedsche vorsten ondervonden, dat in het begin der dertiende eeuw de Paus te Rome zijn ontevredenheid uitte over den gang van zaken in Finland en den bisschopzetel te Abö inrichtte. Met eigen kracht hebben daarna de bisschoppen van Abö, van wie Thomas, ook alweer een Engelschman, de eerste was, zich staande gehouden, en hun gebied voortdurend uitgebreid. Dat was niet geheel ongevaarlijk, want in 1237 brak een opstand uit in Tavastland, waarbij alle daar gevestigde Christenen werden vermoord. Het is niet onwaarschijnlijk, dat het vorstendom Novgorod, de kern van het latere Russische rijk, dat zich toen reeds met Finland bemoeide, aan dezen moord deel had, maar kruistochten, tegen de Newa gericht ten einde Novgorod te tuchtigen, hadden al evenmin resultaat. Eerst toen Thomas' opvolger de hulp van de Zweedsche regeering inriep en Birger Jarl, de zwager van den toenmaligen Zweedschen koning, de zaken in handen nam, werd Finland inderdaad onder de Zweedsche heerschappij gebracht. De Zweedsche veldheer Knutson veroverde zelfs Carelië, en Novgorod werd gedwongen de Zweedsche heerschappij te erkennen.

Dat bleef maar niet voortdurend zoo, want ruim 1½ eeuw later sloeg Iwan III voor Wyborg het beleg om het handelsverkeer

van deze plaats met de Hanzesteden te bedreigen. En in het begin der 16e eeuw werd Abö door de Denen, ook al geen vrienden van de Zweden, vernield en geplunderd. De politieke onafhankelijkheid van Finland was inmiddels door den vrede van Nöreborg teloor gegaan, want hierbij werden de politieke grenzen tusschen Zweden en Rusland vastgesteld ten koste van Finland. Het land werd sedert dien weggegeven, zonder dat naar eigen oordeel werd gevraagd of eigen oordeel ook maar een greintje kans had om te worden ingeroepen. Geen wonder, dat Finland nu niet bepaald een voorbeeld was van orde en welvaart; dat vooral langs de Finsche kust dikwerf onrust heerschte en de handelssteden slechts met moeite konden bloeien. Dat werd wel beter, toen in Zweden Gustaaf Wasa, de eenvoudige boerenzoon, als Koning optrad, en zijn zoon Johan installeerde als Hertog van Finland, maar reeds korten tijd na diens dood ontstond een twist tusschen Hertog Johan en zijn broeder, en deze laatste nam het kasteel te Abö in. Weer later, toen inmiddels Johan Koning was geworden, brak een nieuwe oorlog met Rusland los, juist nadat een zevenjarige oorlog tegen Denemarken, Lubeck en Polen was geëindigd en Finland even herademde. De Finnen toonen zich in dezen oorlog gelijk later trouwe soldaten van den Zweedschen koning, en het is daaraan te danken, dat die oorlog ten voordeele van Zweden eindigde. Finland werd nu tot een Groot-hertogdom verheven, maar de pogingen, die Johan III instelde om den katholieken godsdienst overal ingang te doen vinden, ontmoetten verzet, en evenzeer werden zijn willekeurig optreden en zijn hooge belastingen hem niet vergeven. Vandaar weer een binnenlandsche oorlog, die eerst eindigde bij het aanvaarden der regeering door Gustaaf Adolf. Deze heeft heel wat veranderingen in Finland gebracht; rechtspraak en godsdienst geregulariseerd. Maar onder hem ontbrandde de dertigjarige oorlog, en Finland heeft er van geleden, al ware het alleen maar omdat het medehielp veel legers naar het Europeesche slagveld te zenden. Het kreeg echter kort daarna een Zweed, wiens naam nog met den grootsten eerbied wordt genoemd, tot Gouverneur-Generaal. Dat was de bekende Zweedsche Graaf Per Brahe, die zich de voor dien tijd zeldzame moeite gaf om geheel het land zelf te bereizen en daar orde op de zaken te stellen. Niet alleen werd onder zijn beheer voor het eerst

een Universiteit, ook alweer te Abö, geopend, maar werd orde op de zaken gesteld en Finland werd geregeerd gelijk het voor een land van dien omvang en die beteekenis behoort.

De zeventiende en achttiende eeuw toont in Finland niet veel anders dan voortdurend beoorlogen van Rusland en Zweden, hetgeen ten koste van Finland en op den Finschen bodem geschiedde. Als gevolg daarvan binnenlandsche opstanden, intriges rondom Koning of Regent, en verdeeling in partijen. Mocht Finland zich onder Karel X en Karel XI voorspoedig ontwikkelen, Karel XII ontketende den Noordelijken oorlog, waardoor hij in den zeeslag bij Hangö niet alleen door de Russen werd vernietigd, maar Finland ook geweldige beproevingen deed doorstaan. Ten gevolge van het tractaat van Nystadt kwam Carelië, waaronder zelfs het typisch Finsche Wyborg, onder Russische heerschappij, gelijk dat ook geschiedde met het grootste deel der Baltische landen. Weer later werd de Russische grens tot aan de rivier Kymene verlegd, en van dat oogenblik af dateert ongetwijfeld bij de Russische staatslieden het voornemen om Finland geheel van Zweden los te maken. Somwijlen leenden Finsche edellieden aan dit voornemen het oor, ontevreden als zij waren over den innerlijken gang van zaken. Eens kwam het tot een uitbarsting. En de voldoening, die Gustaaf III trachtte door een aanval op Rusland daarvoor te verkrijgen, eindigde in geheel tegenovergestelden zin. Toen nu in 1808 de Russen van de gelegenheid gebruik maakten om Finland binnen te vallen, was een gemakkelijke overwinning hun deel; zelfs het in de achttiende eeuw opgerichte en bijkans onneembaar geachte Sveaborg, het Noordelijk Gibraltar, dat Helsingfors beschermde, werd door hen veroverd. Het tractaat van 1809, te Frederiksham gesloten, bracht Finland, inbegrepen de Alandseilanden, geheel bij Rusland. Niet echter als een afhankelijk onderdeel van het Russische Rijk, dat zich steeds sterker begon te vormen, maar als een onafhankelijk Groot-hertogdom, hetgeen het ook naast Zweden was geweest. De Russische Czaar werd Grootvorst van Finland, maar hij bezwoer de politieke en godsdienstige rechten, die Finland in den loop der eeuwen had verworven, te zullen handhaven. Te Borga, nabij Helsingfors gelegen, is het gebouw, waarin Alexander I tegenover den nieuw bijeengeroepen Riksdag die rechten bezwoer.

De Russische tijd voor Finland ving in 1809 aan. Wie aan dien Russischen tijd denkt, denkt in de eerste plaats aan de vertreding der Finsche onafhankelijkheid in 1899 en verwondert zich, wanneer hij, te Helsingfors komende, het standbeeld van Alexander II ziet op het grootste plein dier stad. Maar hij vergeet, dat de persoonlijke heerschappij der Russische keizers een nieuwe periode voor Finland opende. Tot nu toe was het, juist ten gevolge van de Zweedsche heerschappij, onmogelijk geweest een Finsch nationaal leven, de Finsche taal vooraan, ingang te doen vinden. Rusland daarentegen bevorderde dit streven, vermoedelijk niet omdat het zoo bijzondere liefde voor de Finsche taal en zeden had, maar omdat daardoor Finland ook intellectueel los kwam te staan van Zweden. Het is dan ook geen toeval, dat de Russische Keizers er toe hebben medegewerkt, dat Helsingfors, nog in den aanvang der negentiende eeuw een onbeteekenende plaats, tot hoofdstad werd verheven in plaats van het zoo veel oudere Abö, dat echter, reeds dadelijk ten gevolge van de ligging, onder zuiver Zweedschen invloed stond en voor een deel nog staat. Alexander I heeft de belofte, die hij jegens Finland op zich nam, aanvankelijk eerlijk ten uitvoer gebracht; en zelfs de reactie, die Nicolaas I ook in Finland in het leven riep, leidde er niet toe, dat de opleving der Finsche cultuur werd tegengehouden. Michael Agricola, in 1506 als de zoon van een armen visscher geboren, in 1557 als Bisschop van Abö gestorven, heeft door zijn A.B.C. boek en zijn kerkelijke leerboeken zorg gedragen voor de ontwikkeling van het volk en de geestelijkheid, en hij zette door, dat zijn Finsche vertaling van Oud en Nieuw Testament ook werkelijk gebruikt werd. Maar naarmate de banden met Zweden steeds nauwer werden aangetrokken, geraakte het Finsch in onbruik, en eerst in het begin der negentiende eeuw is deze taal uit haar sluimering gewekt. Dat is het werk geweest van Lönrot, maar ook, zij het eerst in een latere periode, van den grooten nationalen dichter Runeberg, die aan Finland zijn volkslied heeft geschonken. Dat is ook het werk geweest van Snellman, die wel is waar zich als dichter, filosoof en staatsman in het Zweedsch uitdrukte, maar die veel deed voor de ontwikkeling van de Finsche taal, de cultuur en de letterkunde en invloed oefende op het onderwijs. Op letterlijk elk gebied ontwaakte in Finland in den loop der 19^{e} eeuw het nationale leven

en ten goede van de Russische heerschappij, voordat deze door het Pan-Slavistisch streven in verkeerde richting werd geleid, dient geschreven, dat men in Finland deze ontwikkeling, voor een deel zelfs op staatkundig gebied, toeliet, tegelijkertijd dat men in het toch zoozeer nabije Rusland alle gelijke ontwikkeling onderdrukte.

Dat is zoo gegaan totdat reeds onder Alexander III een zekere reactie optrad, merkbaar in de wijze, waarop de besluiten van den Finschen Landdag werden nagekomen of niet nagekomen. Maar dat is vooral merkbaar geworden na het optreden van Nicolaas II, die zich door het Pan-Slavistisch streven, dat geen onafhankelijk onderdeel van Rusland vlak naast zich duldde, liet raden en op 19 Juli 1898 het bekend rescript uitgaf, dat een eerste definitieve stap was op den weg naar vernietiging der Finsche onafhankelijkheid. Zoo heel veel was, ondanks het verzet van den Finschen Landdag, moedig, doch hopeloos verzet, niet meer noodig om Finland als een onderdeel van het Russische rijk in te lijven, en de beloften van 1809 dus geheel te niet te doen. Dat daartegen verzet was; dat b.v. de uitvoering van de militaire wetten op de grootste tegenkanting stuitten, is begrijpelijk. Men heeft toen Bobrikoff, inderdaad een man van ijzer en staal, naar Finland gezonden, waar hij, ten gevolge van een aanslag, op hem gepleegd, den dood vond. Zwaar drukte de arm van Rusland op het arme Finland; de Finsche taal, juist uit haar sluimering gewekt, werd vertreden; alles wat eenmaal Finsch nationaal karakter had, kwam onder Russisch bewind, terwijl van zelf de vestiging van het Finsche Staatssecretariaat in het Russische Petersburg er toe bijdroeg, dat onafhankelijke Finsche gedachten den Russischen Czaar niet zouden bereiken. Vergeefs verhieven vooraanstaande rechtsgeleerden in Europa hun stem tegen de rechtsverkrachting van 1899; vergeefs maakten tienduizenden in Finland zich spontaan op om den Czaar een verzoekschrift aan te bieden; vergeefsch was het verzet, dat waarlijk niet altijd ongevaarlijk was. Het Gouvernement te St. Petersburg had de middelen, meende deze althans te hebben om elk verzet te breken en greep in met harde, vernietigende hand.

Zoo naderde de oorlog, die Finland, schoon het in den aanvang evenals in Polen anders scheen, een tijdperk bracht van hernieuw-

de, ja nog veel sterker onderdrukking. In de Finsche steden werden Russische garnizoenen gelegd, die elke poging om vroegere onafhankelijkheid terug te krijgen, te voren verijdelden. Maar de revolutie van 1917 kwam; dacht men echter dat toen het oogenblik van bevrijding voor Finland was aangebroken, men vergiste zich. Want het bleek al spoedig, dat de nieuwe machthebbers in Rusland al evenmin bereid waren de onafhankelijkheid van Finland te erkennen als de Czaar het had gedaan. De Arbeiderspartij, die bij de verkiezingen in 1916 een overwinning had behaald, bleef niettemin de zijde van de Russische Communisten houden, en de nauwe verbintenis tusschen Russische, inmiddels communistische soldaten en de Finsche arbeiders werd overal duidelijk. Toen dientengevolge in October 1917 een nieuwe Landdag diende te worden gekozen, verdween de meerderheid der Arbeiderspartij, die zich in een duidelijk voelbare minderheid omzette. Niettegenstaande dit geschiedde onder een wet, die men de meest democratische van alle kieswetten had geoordeeld, gaf de Arbeiderspartij aan de stem des volks niet toe. Roode gardes, vroeger opgericht om zich tegen Russisch geweld te verzetten, werden opnieuw gemobiliseerd en nu - de geschiedenis is vol ironie - gewapend met Russische geweren. Op hetzelfde oogenblik, dat in Rusland de verwarring tot het hoogtepunt steeg, op 13 November 1917, kondigde de Finsche Arbeiderspartij een algemeene werkstaking over het geheele land af. Die staking duurde slechts een week, en korten tijd daarna slaagde de Finsche Regeering er in om de onafhankelijkheid van Finland door den Landdag plechtig te doen uitroepen. Voor de Russische troepen zat er niets anders op dan nu het land te verlaten, maar zij deden zulks niet; integendeel, zij bleven een gevaar voor elke onafhankelijke Finsche Regeering. Slechts weinig voorbereiding was er toe noodig om in Januari 1918 een zgn. revolutionaire contra-regeering te vormen. Aan de wettige Regeering bleef niet anders over dan Helsingfors te verlaten; zij ontbond zich echter niet, doch dook in Wasa, een symbolieke plaats voor haar gezag, weer op. Wasa, reeds in het Noordelijk deel van Finland gelegen, is de hoofdplaats van een streek, die wel typisch Finsch is, van waar men geen onderdrukking van het Finsch nationale duldt.

Die strijd, hardnekkige vredesstrijd, is door de wettige Regee-

ring gewonnen. Maar die strijd heeft bitterheid gezet in de harten, is geëindigd in een roes van wederzijdsche driften, en drukt nog op Finland en het Finsche volk. Wie vraagt naar de beteekenis, naar de kern van de Lappo-beweging, behoeft zich dezen Vrijheidsoorlog slechts te herinneren. De misdaden, daarin begaan, zij zijn er de schuld van, dat de Lappo-mannen thans in het geweer komen om het duidelijk aan de Regeering te zeggen, dat zij een herhaling van wat toen gebeurd is niet wenschen.

Den Haag, Augustus 1930. H. CH.G.J. VAN DER MANDERE.

Breuken

I.

Drie dagen had het geduurd, vooraleer Stefan Hoste van den Russischen zaakgelastigde te Berlijn het noodige visum had bekomen om zijne reis voort te zetten. Die drie dagen hadden hem veroorloofd de Duitsche hoofdstad eens volop in oogenschouw te nemen.

Hij was reeds dikwijls te Berlijn geweest, doch slechts als doorgang en had nooit den tijd gehad er rustig rond te loopen. Daarbij was het steeds avond geweest, of wel midden in den Winter, zoodat al het natuurschoon verloren ging en de prachtige gebouwen van hunne majesteit verloren bij nevel of regenachtige dagen.

Hij hield den besten indruk van die grootsche mooie stad en ging heen met den wensch ‘er eens te wonen.’

Stefan Hoste leunde zacht in de kussens van een tweedeklasse-kompartiment van den Noord-Express, die hem naar Moskou voerde. Hij overdacht zijne drie dagen.

Met belangstelling had hij ‘König Oedipus’ in het theater gevolgd, doch het Kaïser Friedrich Museum had hem het meest geïnteresseerd. In gedachten zag hij de kunstschatten uit alle tijdperken en van alle streken die er waren ondergebracht en meer dan één heilig doek kwam hem voor den geest.

De kunstwerken waren niet alleen van nationalen oorsprong; men vond er Perzische, Byzantijnsche en zelfs was Islam er ook vertegenwoordigd. Rubens en Rembrandt wisten er waardig hunne plaats te veroveren.

Stefan had de dagen goed besteed; in de Tiergarten had hij de mooiste hoekjes gekiekt, de 5 o'clock genomen bij Kroll en genoten van den prachtigen zonsondergang, die alleen op het Wanseemeer éénig is.

Hij overwoog in zich zelf de mogelijkheid om er zijne woonplaats te houden, doch dit kon voor 't oogenblik nog niet; hij dacht daarbij aan zijn meisje en scheen nu en dan eens in te dutten.

Het aantal slaapwagens beperkt zijnde, had hij zijne plaats aan eene dame afgestaan, die een taal sprak welke niemand begreep. De ‘Schaffner’, die in de wandelgang heen en weer liep, stoorde wel eens de rustende reizigers, daar zijne grove krakende schoenen vrij onzacht op den grond klonken.

Stefan had moeite gedaan om een gesprek aan gang te houden, doch zijne medereizigers hadden meer lust tot slapen getoond en Stefan kon tot zijn spijt van uit zijn hoekje de knikkende hoofden bewonderen en de uitdrukking van slapende gezichten bestudeeren, als hij in die studie belang koesterde. Het was dan ook een verlichting bij den dageraad vast te stellen dat men reeds midden in Polen was.

't Was eigenlijk toch goed dat hij van uit Berlijn zijn onvoorzien oponthoud gemeld had, daar hij zich van de opdracht voor Moskou dringend en op bepaalden datum moest kwijten.

Naarmate de zon hooger aan den hemel steeg, kwam er meer leven in het kompartiment; de ‘samovars’ werden voor den dag gehaald en een ‘rapid-tea’ stond weldra klaar, terwijl er een weinig toilet werd gemaakt.

Te Posen kreeg Stefan 't gezelschap van twee Polen, die tot Warschau reisden en er ontspon zich eene discussie over den politieken toestand in Polen.

- Ik vaag mijn botten aan Pilsudski, zei Stefan in 't Duitsch.

- Jongen, moest ‘gij’ twee dagen te Warschau rondloopen, dan werdt ge voorzeker de doos ingestopt, meende een Pool.

Hamir, een Perziër, vond de Polen lafhartig; hunne republiek houdt geen stand, voorspelde hij in 't Russisch, hetgeen Stefan moest vertalen. De Polen schenen zich weinig of niet te ergeren, want de eene antwoordde: De Polen zijn smeerlappen.

Weldra had Hamir Hussan vriendschap gesloten met Stefan en vertelde in 't Russisch zijne geschiedenis, daar de vrouw die hem vergezelde alleen Fransch verstond.

Hamir had tien jaar te Parijs gewoond en was in kennis geweest met eene Fransche schoonheid, die geheel zijne ziel in beslag nam. Ze was de dochter van een bankbestuurder der Parijsche omge-

ving en werd in de wereldsche kringen aangezien als eene rijke erfdochter. Ze beschaamde den titel van ‘Parisienne’ dan ook niet in hare rijke toiletten, die ze met veel zwier droeg.

Verscheidene jaren had Hamir haar liefde betoond, bezocht in familie en zich vertoond met zijne aangebedene in de Opera en dergelijke vermakelijkheden, waar de ‘high-life’ den hoogen toon voerde.

In de familie bewees men Hamir alle eer, want papa, die als bankbestuurder speculaties kende, wist wat er achter zijn toekomenden schoonzoon zat. Hij had vroeg genoeg inlichtingen genomen en aldus vernomen, dat de Perziër de eenige zoon was van een der grootste bezitters te Meched en ten einde Hamir meer en meer aan zijne dochter te binden, had hij een bruidschat voorgewend welken hij, trots al het mogelijke waarover zijne positie hem toeliet te beschikken, maar voor een deel kon waarborgen. Hier speculeerde hij nog eens op het eergevoel van Hamir, dat deze zijn woord niet zou terugnemen, indien hij bij gelegenheid vernam, dat zijne dochter slechts honderd duizend frank ontving. Doch zijne berekening liep mis uit, Hamir vond de som een bagatel en wilde uit principe geen arme vrouw trouwen en zijne verontwaardiging over 't bedrog deed hem onmiddellijk den band breken. Hij verliet het bureel van den speculant, waar hem het nieuws van den bruidschat werd medegedeeld en besloot nooit meer het meisje te ontmoeten, dat hem zoo lange jaren had beetgenomen.

Op een schrijven van dien beursman had hij niet geantwoord en daar hij een blijk wilde geven van zijn onherroepelijk besluit, vertrok hij met eene andere vrouw terug naar zijn geboorteland.

Heel de reis had hij zijne daad overwogen en 't scheen hem, hoe meer hij zich van Parijs verwijderde, hoe meer berouw hij kreeg; maar ‘mocht Hamir zich laten bedriegen?’

Hij ware geen Oosterling geweest, hadde de liefde hier de overhand gehad. Het kwam Hamir zelfs nu voor dat die vrouw, die hem zoolang in den waan van fortuin had gelaten, valsch was en dit was een gebrek, dat in Perzië zwaar gestraft wordt.

- En toch, ik heb spijt, besloot Hamir.

Van dag tot dag, van uur tot uur werd hij vertrouwelijker met Stefan en toen hij op Poolsch grondgebied zijne laatste zlotis had besteed, bleek hij nog slechts enkele dollars te bezitten. Hij

had naar huis bericht gezonden om hem geld op te sturen, doch toen hij vertrok had hij geen nieuws ontvangen en had dan ook maar een telegram gestuurd, dat zijn eerste verzoek te niet deed.

Nu verkeerde hij in geldgebrek en de vrouw, die hij meenam, werd hem bijgevolg een last. Stefan bood hem een paar Engelsche ponden aan, welke hij gretig aannam, terwijl hij zich schreiende in Stefan's armen wierp.

- Wil ik de vrouw met mij nemen tot in Moskou? vroeg Stefan.
- Waarom? aarzelde Hamir en keek Stefan ongeloovig aan.
- Ik geraak ze wel kwijt, lachte Stefan.
- O neen, vriend, dat niet, ik neem ze mede naar huis.
- Zooals u wil.

Stefan had Hamir zoo'n grooten dienst bewezen met hem geld te geven, dat deze als 't ware vereering voor hem voelde en hem een adreskaartje overreikte.

Wat Stefan echter opviel was, dat de straat den naam droeg van Hamir Hussan's vader en later vernam hij dat geheel de omtrek de eigendom was van den rijken Hussan. Hij begreep dan eerst waarom Hamir weende, toen hij hem de ponden gaf. Een Hussan die zich verplicht zag geld te ontvangen van een Hoste, die naar Moskou in opdracht kwam!

Zoo waren ze elkander sympathiek geworden en zelfs de vrouw wist den dag vóór de aankomst te Moskou toenadering te zoeken bij Stefan, die gelukkig scheen een Fransch praatje te kunnen houden tusschen al het vreemde gebabbel, dat hem sinds dagen als een ratel in de ooren klonk.

II.

Het was twee jaar geleden dat Stefan eenige weken te Moskou had vertoefd en de stad scheen hier en daar verandering te kennen. Toen viel er veel te zien, hij maakte eene studiereis om de hervormingen van het huidig regime van dichtbij te aanschouwen. Hij had talrijke aanteekeningen gemaakt om in het boek, dat hij zich voornam te schrijven over Sovjet-Rusland, beter zijne indrukken te kunnen wedergeven.

Twee jaren waren nu verloopen en nog was zijn handschrift niet klaar. Er waren moeilijkheden ontstaan tusschen hem en zijn

kollega, eerstens of het wel in 't Vlaamsch of in 't Fransch zou verschijnen. Stefan klampte zich aan de eerste, zijn kollega verdedigde de tweede taal en ten slotte werd er aangenomen het boek in 't Fransch uit te geven, daar het alzoo eene grootere massa bereiken kon.

Het tweede en veel gewichtiger punt was de houding, die ze zelf zouden aannemen - vóór of tegen het sovjet-regime - en alhoewel zijn kollega totaal ingenomen was met de betere maatschappelijke positie der arbeiders en de binnenlandsche ekonomie, welke in Rusland zoo verschillend is van hetgeen we in de westerlijke landen kennen, kon hij toch moeilijk de juiste houding vinden, die evenwicht hield tusschen zijne innerlijke strijdgevoelens en zijne plaats van journalist aan een politiek dagblad, die nu en dan van hem 'tzij een zielverkoopje, 'tzij een mond-toe eischte.

Dat waren de twee redenen waarom het schrift nog niet het licht had gezien.

Stefan, die meer durf had en niet terugschrok voor een boycot tegen zijn eigen persoontje, ging desnoods het documentatiewerk laten verschijnen onder zijn naam.

Hij dacht dat het noodig was een einde te stellen aan kletspraat en onbegrepen vormen van het nieuwe regime.

Dit alles overwegende, stapte Stefan de Tverskaja af en kwam na een tiental minuten aan het ‘hôtel de l'Europe,’ dat hem was aangeduid.

In de hall ontmoette hij eene jonge Russin en groette haar in 't Russisch. Hij zei dat hij Vlaming was en dit scheen haar te interesseeren.

- O ja, antwoordde ze, ‘Flamenpolitik’ ken ik.
- Nog over gehoord? vroeg Stefan.
- Ja-ja-ja, een strijd achter den rug.

Ze doorliepen den hall tot aan de leeszaal en hier vonden ze plaats om een praatje te houden alvorens het avondmaal werd opgediend.

De Russin stelde zich voor als Olga Alexandrovna Tetiakov, bediende aan de Centrosoyous en aanhangster van het kommunisme. Onder het tsarisme was ze van kleinen adel geweest. Hare ouders waren tijdens de revolutie omgekomen en zij vluchtte

naar den Krim, waar ze plaats vond op een der schepen die het leger van Wrangel en de edellieden naar Italië voerden.

De opkomst van 't facisme aldaar deed haar houding kiezen en na maanden zelfstudie maakte ze deel uit van de kommunistische partij te Milaan.

Later verliet ze met andere vluchtelingen het land en keerde terug naar ‘Moederke Rusland,’ zooals ze het noemde.

Door haren omgang met vooraanstaande kommunisten werd haar weldra volkomen vertrouwen geschonken en zoo vervulde ze thans een belangrijken post in een der sovjet-lichamen.

- Monsieur Stiva Ernestitch, gij spreekt voorzeker Fransch? vroeg Olga Alexandrovna.

- Maar waarom zegt ge ‘Monsieur?’ zei Stefan.

- Ik hoor graag ‘Monsieur’ en ‘Madame’; dat klinkt harmonieus; ik was steeds blij in Fransche werken die woorden te lezen, verklaarde Olga.

- Ge moet die woorden niet gebruiken, gij zijt eene kommuniste en ge moet iemand aanspreken met ‘Camarade.’

- Neen, neen, ik vind ‘Monsieur’ beter, zei Olga naïef en vertelde verder dat ze Victor Hugo, Anatole France en Barbusse kende.

Na het avondmaal hielden ze samen nog een praatje over de Russische litteratuur en namen daarna afscheid.

Stefan zocht aanstonds zijne kamer op. Het was eene groote openluchtige plaats met twee breede ramen, die uitgaven op een der voornaamste lanen.

Op den grond lagen twee witte berenhuiden uitgespreid, een vóór het bed en een aan den haard, waarvoor een leunstoel was neergezet.

In den hoek der kamer stond een klein tafeltje, waarop eene prachtige vaas prijkte in Sèvres porselein. Aan den wand hing het inventaris van 't mobilair, omringd van heilige prenten.

Stefan Hoste schoof den leunstoel aan 't raam en keek peinzend door 't venster, terwijl hij een sigaret rolde.

De laan beneden was goed verlicht en het verkeer was op dit uur niet meer intens zooals gedurende de dag. Nu en dan kwam een ‘Fordje’ aangerold, dat een Nepman, of een ‘ivostchick,’ die kine- en theaterbezoekers naar huis voerde. Nog een uur en

geheel de omtrek zou verlaten en in doodsche stilte gehuld zijn.

Stefan dacht aan zijn meisje, aan wie hij beloofd had te schrijven en nu eerst vroeg hij zich af waarom hij haar geen kaartje uit Berlijn had gestuurd. Het oponthoud aldaar had in den beginne zijn humeur zoo erg aangetast, dat hij in zoo'n gemoedstoestand geen enkel woordje had willen zenden. Wanneer hij schreef moest het in eene blijde taal zijn; anders deed hij het eenvoudig niet.

- Zou ik nu schrijven? Doch wat te vertellen?

Het weder was niet gunstig geweest: van sedert den dag der aankomst te Moskou tot heden had het geregend. Daarbij was hij door zijn werk geheel in beslag genomen geweest en de nieuwe indrukken hadden hem Annie een beetje doen vergeten. Dat moest hij met spijt aan zich zelf bekennen en overtuigd als hij was dat zijn meisje vandaag recht had op een woordje, nam hij plaats aan de schrijftafel, draaide het licht aan en begon op een allerliefst papier een kort briefje, dat hij sloot met hartelijke woorden.

Hij stak het schrijven in zijn brieventesch, toen er aan de deur werd geklopt.

- Wat is dat? dacht Stefan en met trage schreden ging hij openen.

Een kleine groom van 't hotel babbelde wat in 't Russisch en wees een man aan die naast hem stond.

- Vladimir Koesma! kreet Stefan en drukte den ouden Rus in de armen.

- Wat een geluk u aan te treffen, Stiva! Potetine zei me dat ge hier waart en ik kon den lust u te begroeten niet tot morgen uitstellen.

- Zeer wel, zeer wel, zet u, we zullen wat praten, hé Vladimir!

Stefan kon niet genoeg den sympathieken ouden man bekijken en om het gesprek te beginnen, vroeg hij hoe het tegenwoordig ging met de berenjacht.

Vladimir lachte en liet den grijzen baard eenige malen door de hand glijden, waarna hij eene doorgebrande pijp uit den zak trok, ze volstopte met tabak en in dank het vlammetje aannam, dat Stefan hem voorhield.

- Ga mede naar den Kaukasus, Stiva, dan ziet ge twee reuzen

die ik verleden jaar schoot; ik liet ze reinigen en nu houden ze de wacht in mijn isba te Kislovodsk.

- Naar Kaukasus? Nu, dat zegt me wat. Wanneer vertrekken wij, Vladimir?
- Donderdag?
- Mij goed.

Onder 't drinken van een glas vodka vertelde Stefan de koddigste verhalen, welke Vladimir deden lachen, terwijl hij zijn vriend gemoedelijk op den schouder sloeg.

Het was dan ook midden in den nacht toen Vladimir het hotel verliet. Het aanbod alhier te vernachten had hij van de hand gewezen, daar hij beloofd had aan zijn dochtertje, met wie hij samenwoonde, nog denzelfden avond naar huis te keeren en niets kon hem zijn woord doen breken.

Nadat Vladimir vertrokken was, begaf Stefan zich ter rust, wemelde nog wat in bed alvorens een makkelijke houding gevonden te hebben en sliep ten slotte in met den glimlach op 't gelaat.

III.

Het was een warme Junidag en Annie liep besluiteloos hare kamer rond. Wat ze eigenlijk met den namiddag zou aanvangen wist ze niet. Eerst dacht ze aan Stefan te schrijven, maar ze stond er op dat haar jongen het eerst nieuws zond.

Opeens scheen ze vastberaden een zomerkleedje aan te trekken en na 't koffie-uurtje zette ze een licht beige hoedje op, nam een boek onder den arm en wipte op de tram, die haar tot aan de stadsgrens bracht.

De weg links was heel wat aangenamer; die voerde naast de groene zonnige weilanden. Annie volgde den zandigen weg naast den ringspoorweg. Nog nooit had hij haar zoo vuil toegeschenen; langs weerskanten lagen er hoopen vuilnis, die hier en daar kleine heuvels vormden en de grond was waarlijk niet te begaan met fijne schoentjes. Men struikelde er over steenen en voerde een golf droog vuil zand over de voeten; maar verder was het als 't ware 't beloofde land.

De zonnige weiden lachten haar toe en eene buitengewone aantrekkingskracht scheen van die natuurpracht uit te gaan.

Na twintig minuten gestapt te hebben vond ze eindelijk een ideaal plekje, waar ze uitrustte. Haar boek, een werk van Anatole France, was prima uitspanningslectuur. Ze wist niet hoe ze 't meest zou genieten: van 't lezen of alleen van het nietsdoen.

De weiden waren zoo prachtig en in de verte bewogen zich koeien, terwijl in de onmiddellijke nabijheid een kudde schapen aan 't grazen was.

En bij 't aanblikken van al die natuurweelde werd ze gedachteloos en vergenoegde zich alleenlijk met de weinige wandelaars te volgen, die het verre landschap doortrokken.

Uit de verte stegen nu en dan de tonen op van muziek; er moest ergens in de buurt kermis zijn.

Annie voelde zich gelukkig alleen te zijn; nochtans had ze liever Stefan bij zich gehad, maar in 't onvermijdelijke moest ze zich schikken.

Haar jongen had haar toch verwittigd alvorens te vertrekken, dat hij slechts tot het einde der maand weg bleef en heden was het reeds de twintigste Juni. Het werd stikkend heet in 't open veld; de zon brandde Annie fel in 't gelaat en ze besloot een eindje verder te loopen.

Ginds aan 't brughuisje was er lommer en de frischte zou haar goed doen. Wat was de weg lang tot daar! Nu scheen hij langer te zijn dan toen ze met Stefan alhier kwam. Of was het die zengende warmte die haar lui maakte? Ze ging er verder niet op in en verhaastte den stap om vlugger het doel te bereiken.

Reeds teekenden zich de groote zandbergen af en toen ze nader en nader kwam, zag ze hoe eene jeugdige schaar kinders aan 't rollen was in het mulle zand.

Het van ver begeerde plekje zag er nu minder aantrekkelijk uit; het gras was als verschroeid en liet de aarde er doorschijnen; daarbij kreeg Annie 't gezelschap van twee knapen, die hun vlieger opstaken.

Ze hadden hun werk om het kluwen op te winden, ten einde hem alzoo bij te kunnen halen. Het werd een ware strijd om den vlieger voor 't eerst weer de lucht in te zenden; ze redetwistten dat hooren en zien verging.

Annie hield ze in 't oog; 't was interessant die kleine mannen na te gaan en hoe spijtig ze het in 't begin gevonden had dat die

kleinen hier zoo'n lawaai maakten, daar ze niet lezen kon, zoo plezierig vond ze het, nu ze aan 't strijden gingen.

Het waren geene brutale jongens, maar knaapjes uit de buurt, die het open veld verkozen om te spelen.

Lang had Annie hier liggen toezien, en toen de zon langzaam aan den hemel zakte, dacht ze er aan huiswaarts te keeren en onderweg vroeg ze zich af wat Stefan voor 't oogenblik deed.

IV.

Het huis van Pola Smeesters was langs een stillen stadskant gelegen en vlak daarvoor strekte zich een parkje uit, in wiens midden een vijver kronkelde.

't Was na negen uur toen Pola opstond. Ze had waarlijk van het slapen genoten. Haastig trok ze een kamerjapon boven het nachthemd aan en liep de badkamer in, om door een frisch bad de sporen van luiheid te doen verdwijnen. Na zich gekapt te hebben, rammelde ze onhebbelijk met de toiletbenoodigdheden, sloeg de armen onbetamelijk uit en kraaide een aria, terwijl ze naar beneden ging. Een luidruchtig meisje was ze, doch vol van blij leven en heel dikwijls veel te wild om voor een gedistingeerd vrouwtje door te gaan.

Haar man was gisteren naar Parijs vertrokken, waar hij zijn jaarlijksch verlof doorbracht in gezelschap van twee vrienden.

Pola was daar niets mede ingenomen geweest. Niettegenstaande hare breede opvatting over de dingen, waardoor zij en haar man van eene zekere vrijheid genoten, had ze met de daad van haar man zich niet kunnen verzoenen en had hem kortweg gezegd dat ook zij op reis ging en hem zou bedriegen. Bert had ongeloovig zijne vrouw aangezien en lachend gezegd: Wijveke, wijveke!

Pola had het nochtans ernstig gemeend en onmiddellijk na Bert's vertrek had ze aan hare vriendin Dolly een kaartje gestuurd om te zeggen dat ze haar vergezelde naar zee. Vandaag verwachtte ze haar bezoek om de noodige schikkingen te nemen voor het vertrek.

Na het ontbijt haalde Pola een kleinen reiskoffer, waarvan ze de vernickelde sloten oppoetste, en terwijl ze wreef totdat het bloed hare wangen kleurde, werd er gebeld.

- Daar is Dolly, riep Pola tegen haar kanarievogel, die lustig een deuntje floot.

Als een wind vloog ze door de gang en toen ze de deur opende, stond tot hare groote verbazing Annie Vermeere voor haar.

- Kom ik u storen, Pola? vroeg Annie, die hare verwondering bemerkte.

- O, neen, zeker niet, maar ik dacht niet, dat ge me zoo vroeg zoudt komen vinden.

- Ziet ge, toen ik 't parkje doorliep, zag het er zoo rustig bij u uit, dat ik nog eens tot aan den vijver ben teruggekeerd. Ik zei bij me zelf: De Pola verslaapt haar mooien morgen voorzeker.

- Ha, goed geraden! Bert is sinds gisteren naar Parijs en vandaag heeft Mevrouw Smeesters geslapen, totdat de zon in haar achterste scheen.

Annie moest lachen; dat was juist weder eene uitdrukking voor de Pola.

- Wat nieuws onder de zon? vroeg Pola.

- Veel nieuws heb ik niet; met de morgenpost kreeg ik een brief van Stefan; hij schijnt zich niet al te goed te vermaken. Hij heeft moeilijkheden gehad te Berlijn op het Russisch konsulaat en in Moskou regent het zonder ophouden; waarschijnlijk komt hij toekomende week reeds terug, als er zich geen gelegenheid voordoet om naar den Krim te gaan.

- Een geluksvogel, die Stefan hé? maar minder dan mijn kanarie, nietwaar Pietje? Zie eens, Annie, hij krijgt nog nieuwe veertjes, een wonderdier is het, zeg ik.

Glimlachend kwam Annie bij het vergulde kooitje en keek het vogeltje aan, dat schuw in het verste hoekje kroop.

- Kom bij, Pietje, 't zijn vrienden, ging Pola verder; doch de kanarie deed alsof hij zijn vrouwtje's taal niet betrouwde.

- Lomperik, snauwde ze het diertje toe en keerde met Annie naar de kamer terug, waar nog ongewasschen vaatwerk op de tafel stond.

- Wist gij dat mijn dikkie naar Parijs is? vroeg Pola.

- Ja, ik heb het vernomen van Dolf.

- Maar ik laat me niet kloppen, Annie; 'k verwacht vandaag Dolly en we vertrekken morgen naar zee. Blijft ge dineeren?

- Neen, Pola, thuis verwachten ze me.

- Wel, ge kunt hiernaast telefoneeren, blijf maar, zooniet ben ik te lui om eten klaar te maken voor mij alleen.

- Nu, zooals ge wilt.

Annie verwittigde haar mama en keerde terug bij Pola.

- Zeg, Annie, ge kunt zoo goed reiskoffers vullen. Hier is heel mijn boel. Stop het er eens in, want ge weet, ik ben onhandig en heb geen benul om met verpakken van kleedjes om te springen.

- Met genoegen.

Annie was naarstig aan 't werk, toen Pola hare vriendin Dolly de kamer induwde. Annie was tevreden Dolly te zien en groette haar hartelijk.

- Moet gij ook eens mijn kanarie zien? Hij krijgt nieuwe veertjes, zei Pola lachend.

- En waarom niet? - Een aardig diertje, meende Dolly.

- Hihi, zooals mevrouw, spotte Pola, en nu ter zake. Wanneer vertrekken wij?

- Morgen na den middag, als ge gereed komt.

Dolly keek vragend hare vriendin aan, daar ze wist dat die nog al tijd noodig had om haar boeltje klaar te maken.

- Wat doet ge met Pietje den kanarievogel? gekscheerde Annie.

- O! die gaat in de buurt, een logé voor de Wellens.

Er werd gepraat en gelachen, totdat Dolly afscheid nam, na de bijeenkomst aan 't station om half twee geregeld te hebben.

- Tot morgen, hé, Dol? riep Pola haar na en liep haastig de keuken in om voor een middagmaal te zorgen.

Een fijn salaadje is vlug klaar en terwijl ze de malsche blaadjes spoelde, riep Annie van uit de eetkamer:

- Zeg, kind, er ontbreekt nog veel in uw koffer.

- Wat allemaal?

En verwonderd kwam Pola tot aan de deur, die de kamer van de keuken scheidde, terwijl ze hare druipende handen aan de schort droogde, die ze voorgebonden had.

- Wel, om te beginnen uw badkostuum, een sjaal of sjerp, sloffen en badhanddoeken.

- Wel, daar zou ik niet aan gedacht hebben! Ik haal de rest na 't diner. Voor 't oogenblik krijgt ge schofttijd.

- En dan toiletartikels.

- Een haarborstel, een kam, zeep, c'est tout.

- Reukwater, poudre-de-riz, volledigde Annie.

- Haha, lachte Pola, ge zijt op de hoogte.

- Ik weet dat ge tegenwoordig van reukgoed houdt.

Na het diner, dat heel sober was, werd de reiskoffer in orde gebracht, gesloten en Pola vertelde, dat ze met Dolly eerst naar Brugge ging, daar het tien jaar geleden was dat ze er geweest was.

- Ge moest medegaan, Annie en u niet houden als eene bedrukte weduwe.

- Eene bedrukte weduwe ben ik niet; moest Stefan toekomende week naar huis komen, hij zou teleurgesteld zijn, indien ik op reis ware.

Pola haalde onverschillig de schouders op.

- Annie, ik heb nooit begrepen, waar ge den moed haaldet om aan Stefan alles te vergeven. Een jongen die u zóóveel leed heeft berokkend. Weet ge, dat ik tegen hem eens ben uitgevaren? Het werd een echte ruzie. 'k Geloof zelfs dat Stefan me 't nimmer zal vergeven.

- Daar heeft hij me nooit iets van verteld. Stefan's gedrag heeft iets in mij gebroken, ik denk dat het mijn fierheid is, want mijne liefde tot den jongen bleef onaangeroerd.

- Hoe is 't mogelijk? Dat gaat boven mijn verstand.

- Maar Pola, ge weet toch dat ik een sterk geloof in de liefde heb, doch ik begrijp dat ge mijn houding niet kunt verklaren. Ge hebt nog nooit iemand bemind. Ik heb altijd den indruk gehad, dat ge, zelfs toen ge Bert trouwdet, niet wist wat ware liefde was. Bert's vraag streelde destijds uwe eigenliefde. 't was een schoone jongen met wien ge een loopje kondet nemen en die intellectueel ontwikkeld was. Dat waren voor u de punten, waaraan uw man moest beantwoorden. Ge hieldt zelfs van ‘façade’ en dit kreegt ge op den koop toe.

Pola schaterde het uit van pret.

- 't Is niet de eerste maal, Annie, dat ge me dit zegt en 'k vertelde het eens aan Bert en hij zei: ‘Annie kent u niet.’

- Waarom zou ik aan Stefan al het vroegere niet vergeven? Had hij geen berouw?

- Kwestie van karakter, van fierheid.

- Woorden, Pola, woorden en als er achter die woorden niets zit, wat dan? Ik vraag het u.

- Ik zou laten zien dat ik eene vrouw van karakter ben.

- Vertel niet zulken onzin! Kunt ge nu zeggen wat ge in mijn geval zoudt gedaan hebben? Neen, ge waart niet onder den indruk van 't voorval en daarbij, wat denkt ge dat een omgang met Stefan niet nalaat in de ziel? Daar moet men rekening mee houden, 't is binnen in u zelf dat het opstandig wordt en het een strijd levert met het geestelijke en we weten toch dat de sterkste overwint. En bij mij heeft de ziel overwonnen. Geloof maar niet, dat dit zoo gemakkelijk toeging! Neen hoor, ik weet ook wat het is ‘fier’ te zijn en de meeningen van vrienden te moeten tarten. Maar mag hunne meening invloed op ons hebben? Neen, in zulke gevallen moeten we persoonlijk blijven en ons alleen door die moeillijkheden werken. Raad is hier overbodig. Al wat ik denk is, dat gij in zoo'n geval ‘pose’ zoudt aannemen om ten slotte toe te geven en dit heet ik zwakke overwinning.

Verwonderd keek Pola op, toen Annie aanstalten maakte om weg te gaan.

- Nu, Annie, is het om ons praatje?

- Wel neen, ik kan tegen discussie, maar ik spreek niet graag meer over 't verleden, het heeft me weder in de klauw en maakt me droevig. Ik moet wat buitenloopen.

Toen Annie vertrokken was, dacht Pola, hoe dom ze was geweest bij Annie die pijnlijke herinneringen nog eens in 't leven te roepen. Moest Annie zich daar ook zoo aan vastklampen? Maar ze zal wel veranderen als ze eens trouwt, net als ik, dacht Pola en draaide rond haar kanarie, die nu zijn schoonmaak kreeg.

V.

In de open lucht kreeg Annie als 't ware een electrischen schok in 't hoofd. Ze zette zich op de bank aan den vijver in 't parkje en trachtte hare gedachten op dit ééne groote punt te concentreeren.

Was het wel de fierheid die in haar gebroken was, zooals ze aan Pola zei?

Fierheid bezat ze nog wel, dit bewees het van-de-hand-wijzen der raadgevingen van vrienden, die al te geneigd waren zich met

de zaak bezig te houden; dit bewees hare trotsche houding tegenover de oordeelen van menschen, die den schijn aannamen haar te steunen en die eigenlijk niets gaven om haar wel of haar wee. Maar wat was het dan toch?

En nu eerst kwam het haar voor, dat ze was losgerukt geworden uit haar droomen, uit de romantiek waarin ze jaren lang geleefd had. Er waren zoovele dingen geweest die ze niet begrepen had in de verhouding tusschen man en vrouw.

Ze had tegenover Stefan gestaan met eene jonge reine ziel en eene innerlijke wordende kracht, die groeide tot een sterk geloof in haar jongen.

Wat kon het Annie schelen wat vrienden en kennissen over haar kletsten! Maar het deed haar onaangenaam aan, wanneer de vrouw van een vriend zich huichelend uitliet over 't geval, daar ze tegen haar niet kon uitvaren, omdat ze maar de vrouw was van een vriend en de vriendschap van haar man Annie meer waard was dan eene eventueele terechtwijzing om eigen verdediging.

Nu was ze blij van Pola afscheid te hebben genomen, want na de discussie zouden ze maar moeilijk op een ander punt gekomen zijn en alhoewel Annie het schoolmeesteren niet duldde, betrapte ze zich zelf dikwijls op zedepreken om haar eigen persoontje te verrechtvaardigen, doch het had steeds sterkte aangebracht in haar denken.

Ze zou het alleen uitvechten zonder iemands hulp; het laatste vond ze gevaarlijk voor de twee partijen en den raad van anderen liep maar al te dikwijls uit op ‘luister naar mijn woorden, maar let op mijn daden niet.’

Nu wilde ze trachten maar alles te vergeten en het oude te laten rusten.

Annie liep verder, dacht aan plezierige tijden en vooraleer ze thuis kwam kon ze weder een blijmoedig gezicht zetten.

In de voorkamer schreef ze aan Stefan een langen opgewekten brief, waaraan ze een passend Engelsch vers voegde. Ze bezag het ruikertje geurende anjelieren dat op de tafel stond, nam er een paar bloemekens uit en sloot ze in 't couvert.

Nog denzelfden avond postte ze haar schrijven en dacht: Over drie dagen, dus Donderdag, krijgt Stefan het. Juist dien dag

ontving ze eene prentkaart, waarop: ‘Ik vertrek naar Kaukasus.’

Hun schrijven had elkander gekruist en Annie vroeg zich af of de jongen nog wel haar brief zou ontvangen vóór zijn vertrek uit Moskou.

In gedachten volgde ze Stefan; nu moest hij reeds in 't Kaukasusgebergte zijn, want van Moskou uit had hij drie dagen te reizen, juist ongeveer de tijd dat de brief uit Moskou noodig had haar te bereiken.

Ze verkneukelde zich reeds bij de gedachte, dat haar jongen vele interessante dingen te vertellen zou hebben wanneer hij terugkwam en dit verdreef haar spijt dat Stefan nu langer afwezig zou zijn dan hij beloofd had.

VI.

Gelukkig hadden Dolly en Pola in het kompartiment een plaatsje veroverd.

Op de kaai stond nog eene heele massa te wachten naar den volgenden trein.

- Zijt ge nu gerust? vroeg Pola.
- Met u heeft men het altijd druk.
- Wel, Dol, hoe is 't mogelijk! We hadden immers nog al den tijd en daarbij in 't volle seizoen zijn er zoovele treinen.
- Ge hebt altijd tijd genoeg, Pola en dan staat ge nog te draaien en te keeren alvorens naar het loket te gaan. Ieder verloren uur is een uur verkort aan ons Brugge.
- De moeite niet waard om daarover te knorren.
- Nu 't is over, maar dit maakt me zenuwachtig. - Een peppermint, please?
- Zeker, dank u.

Het was stikkend heet in den trein en eene oude dame, die verkouden was, vroeg om langs een kant het venstertje te sluiten. Met schrik zagen de meisjes het raampje naar omhoog schuiven. Met moeite konden ze ademhalen en Pola stelde voor om al de peppermints op te snoepen.

Te Brugge namen ze het gewone loopje, wandelden langs de Rozenhoedkaai, den Dijver af tot aan Gruuthuse, waar eene rustpoos genomen werd. Zichtkaartjes werden aan de vrienden gestuurd en 't was Pola die er de meeste schreef.

Dolly kon toch niet alle jaren, dat ze hier kwam, haar vrienden vergasten op Brugge-zichtjes: alleen de voornaamste kregen een groet uit het stille begijnhof-stedeke.

In den schemeravond kwamen ze in 't hotel aan zee, waar eene kamer voorbehouden was.

Heel gewichtig stapten ze door de groote eetkamer, waar ontelbare gasten aan 't avondmalen waren.

Dolly vond het onaangenaam dat hun slaapkamer niet op zee uitgaf.

Laag onder 't venster was er een platform, dat de gang bedekte die het hotel met een bijgebouw verbond, en op zijde kon men het open veld bewonderen, dat 's avonds in een blauw-grijzen nevel was gehuld.

De koffers werden vlug uitgepakt en de badkostumes aangepast en dan was het een stoeien in die half donkere kamer, dat ze geen lust hadden om weg te komen.

Pola begon hare indrukken over het hotel mee te deelen en Dolly zei dat ze om de menschen beneden niets gaf; morgen spreken we een taal die niemand begrijpen zal, zelfs wij niet.

Pola lachte om die aardigheid.

Boven het badkostuum trokken ze haastig een kleed over en klaar waren ze voor het souper, waarna ze eene wandeling deden langs het strand, dat op dit uur verlaten scheen.

Het was een prachtige avond en de zee was rustig.

- Willen we ons laten uitwaaien, Dol?

- Hoe meent ge?

- Hoed af en mantel open.

Zoo liepen ze een half uur ver en wierpen zich languit in het zand, dat vochtig werd.

Toen ze het heel koud kregen, bliezen ze den aftocht.

In 't hotel was het een gala-avond. Met rechtstaanden kraag en een wanordelijk kapsel doorkruisten ze de schitterend verlichte danszaal zonder te veel op de blikken te letten, die scherp op hen waren gericht.

Dolly had er geen nota van genomen en verwonderd keek ze Pola aan, als deze zei, dat ze de gasten niet in den smaak vielen.

- Morgen spreken we toch een bijzondere taal, lachte Dolly.

- Dan houden ze ons voor Zoeloes, meende Pola.

- Of ze!

's Anderendaags gingen de meisjes op verkenning uit en bezochten de ‘understands,’ de laatste overblijfsels van den oorlog. Hier werden de duinen breeder en hooger en er werd halt gehouden voor het hooge duin rechtover een mooien bungalow.

Ze klauterden den berg op als jonge katten en lieten zich rollen tot halfwege der helling.

- Dolly, hebt ge gezien hoe die twee mannen ons volgen?
- Neen.
- Kijk, die komen nu boven.
- Kan me niet schelen.

Pola moest heel zeker achter Dolly's rug naar de jongens geglimlacht hebben, want die kwamen nader en de een zei:

- Mooi weder!

Banaal, vond Dolly, doch Pola begon te antwoorden en Dol hoorde praten over badkostumes en zonnebaden en vooraleer ze goed wist wat er gaande was, trok Pola er op uit om in een ‘understand’ haar badkostuum aan te trekken.

Weldra rotste ze het duin af en spartelde in het water naast een der mannen, die een liefhebber scheen te zijn van baden.

Het ging Dolly niet naar den zin: dat had Pola haar kunnen besparen - 't gezelschap van een Antwerpenaar, die glimlachte zonder te weten waarom.

- Niet interessant, dacht Dolly.

Hij begon wat praatjes te houden en Dol geraakte zoo uit haar humeur, dat ze den jongen een klap in 't gezicht gaf, wanneer hij haar wilde zoenen.

- Lomperd, zei ze en liet zich het duin afrollen.

Lang bleef Dolly in de verte turen.

Waarom kan ik niet doen zooals alle anderen? dacht ze. Ben ik dan zoo kieskeurig of hoogmoedig?

Ze hoorde de stem van Pola, die van op het strand riep:

- Waar is mijne vriendin?
- Die is niet zoo vriendelijk als u, ze deelt klappen uit, antwoordde Lode.
- Haha, u heeft haar verveeld, voorzeker. Oe, oe, Dol, waar zijt ge?

En daar ze geen antwoord kreeg, zette ze zich naast Rik en

onder voorwendsel een zonnebad te nemen alvorens zich aan te kleeden, strekte ze zich genoeglijk uit.

Dolly wandelde op haar eentje tusschen het struikgewas en plukte de blauw-grijze duindistels, waarvan ze weldra een reuzen-bouquet kreeg.

Toen schrok ze opeens, ze zag hoe Rik hare vriendin liefdevol in de armen hield en haar kuste; ze wreef zich de oogen om zich te overtuigen dat ze 't niet droomde en vond het erg gemeen van Pola om hare bedreiging tegenover Bert waarlijk uit te voeren.

Het eerste wat ze dacht was, hoe Pola zich zou gedragen wanneer ze nu haar man weerzag. Zou ze hem in 't gelaat durven zien, of zou ze zoo kunnen veinzen dat ze Bert bij zijne terugkomst omhelsde zonder eigen verwijt?

Toen de avond viel, gingen Rik en Lode mede naar 't hotel van Pola en Dolly om te avondmalen en daar eerst bemerkte Rik een trouwring aan Pola's vinger.

Hij schrok.

Hij legde zacht zijn hand op de hare die op tafel rustte en keek haar verdrietig in de oogen.

Pola lachte luidop en haalde onverschillig de schouders op. Na eene wandeling naar de dichtstbijgelegen stad sprak Pola af om 's anderen daags rond elf uur elkander te ontmoeten rechtover den ‘bungalow.’

- Maar Pola, wat zijt ge zinnens?

- Kom, ik heb het aan mijn man gezegd en ge ziet ik doe 't. Een idylle voor enkele dagen. Zie, ik geloof dat ik nu mijn straf ga uitboeten, omdat ik zoo dikwijls Stefan Hoste heb aangevallen om zijn ontrouw.

Pola was fier; ze dacht dat ze ‘de vrouw’ was: ze had nu buiten haar man een jongen in haar netten gevangen en in haar hoofd spookte het erg. Er ontspon zich daar een heele roman, waarvan ze de heldin werd, de onvergetelijke vrouw aan wie een jongen als Rik zou blijven denken, naar wie hij zou verlangen en die hem ten slotte allen lust van 't leven zou benemen.

Ze gichelde het nu en dan eens uit, hield haar corpus stijver, haar kop hooger en haar borsten vooruit.

Ze was ‘de vrouw’ - de fatale vrouw.

* * *

Het was slechts 10½ uur toen Pola en Dolly rechtover den ‘bungalow’ de wacht hielden en elk dacht: Zouden de jongens komen?

Pola zong een ‘Hulde aan Zee’, trommelde daarna een treurmarsch op haar handtaschje en was heelemaal opgefleurd, toen ze Rik en Lode zag naderen.

Triomfantelijk ging ze Rik een eindje te gemoet en raadde Lode aan vandaag een beetje meer voorkomend te zijn tegenover Dolly.

Zoo brachten ze met de jonge mannen een paar dagen door en toen ze afscheid van hen namen, had Pola hare nieuwe vrienden uitgenoodigd eens haar stad te komen bezoeken, daar en binnen kort eene belangrijke tentoonstelling geopend werd.

(Wordt voortgezet).

MARIA KAROLA.

[Twee gedichten]

Bloemen

Een stonde bij u nog te komen
vóórdat ik te werken begin;
een stonde bij u nog te droomen,
omdat ik bemin.

O bloemen, die meer dan juweelen,
véél meer zijt in menig bestaan,
weer ziet ge mij stil met uw freele
gezichtekens aan.

Gij zijt soms veel schooner dan menschen,
al groeit gij verloren in 't veld;
gij zijt haast zoo schoon als de wenschen,
die 'k niet heb verteld.

Als de avond den dag heeft verdrongen,
dan keer ik terug aan uw zij,
en droom dat de ziel van mijn jongen
zoo schoon is als gij.

Vers

Hoe menigmaal ik peins aan u,
heel stille, stil gezeten:
hoe menigmaal ik droom van u,
dat zult gij nimmer weten.

Nooit komt de dag waarop 'k u zal
de beelden mogen wijzen,
die door mijn groote liefde soms
in mijn gedachten rijzen.

Want sprekend zou ik u allicht
mijn droefenis verraden.
Ik zwijg: gij ziet mijn oogen steeds
met stille vreugd beladen.

BERTHA.

De Zweedsche Letterkunde in de Oudheid en de Middeleeuwen

Aan de afgezonderde ligging van zijn land was het te danken dat, in de Oudheid, buiten het kader der geschiedkundige gebeurtenissen in het overige gedeelte van Europa, het Scandinavische volk zich gansch op eigen krachten ontwikkelde. Dit volk, na lang van elke beschaving te zijn verstoken geweest, nam met zijn jonge krachten een vlucht om zich - in onzen modernen tijd - te scharen in de rij der meest ontwikkelde volkeren. Het mag bogen op een benijdenswaardig letterkundig bezit, waarvan zijn talrijke vertegenwoordigers op dit gebied een wereldfaam genieten. Afstammelingen der oude Wikingen, - deze woeste, ontembare volkeren, die destijds de schrik waren van het meer beschaafde Europa, - hebben de Zweden, Denen en Noren de kenmerkende trekken van deze ruw-primitieve voorouders - waaronder vooral de liefde voor de persoonlijke vrijheid - ongeschonden weten te bewaren.

Ik noem deze drie volkeren in één adem en ik zal in den beginne dan ook liefst van een Scandinavische letterkunde spreken, vooraleer speciaal over de Zweedsche literatuur te handelen, want eeuwen en eeuwen bleef het lot dezer volkeren nauw verbonden. Slechts veel later, in de 16e eeuw, kunnen wij maar spreken van drie verschillende rijken.

De Scandinaviërs der Oudheid woonden aan de boorden der meren of aan de kusten der zee. Ze waren van elkander afgezonderd door uitgestrekte en ondoordringbare wouden. Van de wieg af tot aan het graf was hun leven één strijd tegen de natuurelementen en wat het land hun niet in voldoende mate schonk, moesten zij op zee en in de naburige streken gaan zoeken. Zoo ontstond het beruchte ‘Tijdperk der Wikingen’ (± 800-1100), dat een ononderbroken periode van de stoutmoedigste plunderingen is geweest[(1)].

(1) Zie: *Bugge*, A. Die Wikinger, Uebers. von H. Hungerland, 1906.
Du Chaillu Paul, B. The Viking Age, 1889.
Vries, Jan de. De Wikingen in de lage Landen bij de Zee, 1923.

De Zweedsche Wikingen richtten zich vooral naar het Oosten, waar zij aan het Ilmen-meer een fort, Nowgorod, bouwden en later de Byzantijnsche steden plunderden. Geladen met buit en slaven, keerden zij telkenmale naar hun land terug. Deze Wikingen waren het, die, zooals wij deze tochten, tot nu toe alleen, uit de IJslandsche saga's kennen, reeds lang vóór Colombus naar het Nieuwe Werelddeel zeilden.

Een en ander over de tochten der Wikingen naar en de ontdekking van Amerika, vernemen wij uit de saga's **'Graenlendingasaga'** (of Eirikssaga hins raudha), **'Thorfinnssaga karlsefnis', 'Graenlendingathattr'** en uit de overblijfselen dier tijden zien wij dat zij reeds een hoogen trap van beschaving bereikt hadden.

Hun talrijke stoutmoedige tochten met menige heldendaad op zee en in de vreemde landen, werden door de skalden, die hun liederen van streek tot streek gingen voordragen, bezongen. Het was een rijke, ongeschreven letterkunde, welke mondeling overgeleverd werd, niettegenstaande zij reeds over het runenschrift beschikten. Dat er zelfs van een literair leven vóór het tijdperk der Wikingen moet sprake geweest zijn, getuigen talrijke volksliederen in Zweden, waarin nog een verre echo galmt van den strijd welke, vóór de Wikingen, tusschen de onderscheiden stammen gewoed heeft.

Omstreeks 800 kreeg het runenalphabet 16 teekens, waar het voorheen over 24 teekens beschikte. Dit schrift echter, zooals het woord aanduidt, (run = geheim), was niet voor de massa opgesteld, zoodat het dan ook niet door deze beoefend werd. De onwetenden schreven aan deze teekens een bovennatuurlijke kracht toe. Veel oorspronkelijks is hierdoor begrijpelijkerwijze verloren gegaan.

Het oudste runenschrift is dit van Eggjum (Noorwegen). Dit schrift, dat in den loop der tijden enkele hervormingen onderging en waarvan talrijke voorbeelden bestaan (bijv, dit der kerk van Rök: Ostrogoth) is zeer merkwaardig[(2)]. De meeste overblijfselen van runenschrift, meestal vergezeld van versieringen, heeft men in Zweden gevonden op de puinen van grafmonumenten. De runenschriften op deze grafzerken geven gewoonlijk enkele beknopte mededeelingen over de afstamming en het leven van den overledene.

Het runenschrift werd echter verdrongen door het Christendom, dat in het begin der 11e eeuw - in Zweden liet Olaf Skottkonung zich in het jaar 1008 doopen - in gansch het Noorden veld won.

Eerst van de 12e eeuw kan men van een geschreven letterkunde spreken toen, na de invoering van het Latijnsch alphabet, Ari

(2) *Schück*, H. Bidrag till Tolkning af Rökinskrifter. Uppsala, 1908.

Frodhi[3], een afstammeling uit een zeer gezien geslacht en de eerste geschiedschrijver van IJsland (ca. 1068-1148), met het opteekenen der saga's begon.

De saga's noemt men de mondelinge literatuur - en overigens werkelijk echte kunstwerken - alleen eigen aan en beoefend door de Wikingen die, ten gevolge van de groote volksverhuizing der 9e eeuw, uit Noorwegen uitgeweken waren, zich op IJsland gevestigd en daar een onafhankelijke republiek gesticht hadden. Dank zij hun geïsoleerde verblijfplaats, bleven zij hun heidensch geloof, zeden en gewoonten getrouw en daar hun saga's een zoo juist mogelijke weerspiegeling van dit alles zijn, is het gemakkelijk te begrijpen van welk groot belang deze literatuur voor het nageslacht geworden is.

J. Grimm zegt: ‘Zonder IJsland en de uitwijking van de edelste en moedigste Noren naar deze ijskoude, maar vrije gewesten, zou bijna de gansche Noordsche Oudheid ten gronde gegaan zijn.’

Als kunstwerken beschouwd, schenken de saga's den lezer een oneindige zelfvoldoening.

‘Welk een voltooide, trouw tot het einde toe volgehouden karakterschildering; welk een doordringende blik in het diepste van het menschenhart en daarom zielkundige waarheid; welk een zedelijke gerechtigheid, die het slechte en verachtelijke als zoodanig ontmaskert, het edele en het verhevene prijst. Zij zijn kunstvolle tijd- en levensbeelden. Zij plaatsen ons midden in 't volksleven, zij onthullen ons het uiterlijk en innerlijk wezen van den Noorderman; zij teekenen hem zooals hij reilt en zeilt, gekleed is, zich voordoet, en dit uiterlijk beeld is zoo, dat wij daardoor van meet af aan zijn zieleleven kunnen beoordeelen naar datgene, waarvan eerst zijn werken melding maken[4].’

Somtijds wordt wel eens de saga 'n zekere eentonigheid in de handeling toegeschreven, want, op enkele kleine uitzonderingen na, loopt het onderwerp meestal over eindelooze procestwisten, over bloedwraak en over bloedigen strijd tusschen hoofden, dienaren en nakomelingen, met menigmaal eindelooze opsommingen van namen. Over de letterkunde vóór de Oud-IJslandsche saga heerscht 'n diepe duisternis. Grootendeels beperkt zich bijna alles tot veronderstellingen. De beschavingsgeschiedenis kan ons hier alleen eenig licht brengen en misschien is het voor de geschiedkundige vorschers wel mogelijk eenig letterkundig bestaan te vermoeden, steunende op de aanduidingen en motieven, welke

(3) Frodhi = de Wijze, was een menigmaal gebruikte bijnaam voor geschiedenisschrijver.
(4) *Schweitzer*, Ph. Geschichte der skandinavischen Litteratur. I. Teil. Leipzig.

men op dolmens en steenen gedenkzuilen aantreft. Zou men bijv. het ontstaan van het heldendicht niet kunnen gaan zoeken in deze teekeningen, welke krijgslieden, dieren, wapens en godsdienstige symbolen voorstellen? Want misschien hebben de volkeren uit dat tijdperk gepoogd hiermede een of ander uit het leven van vooraanstaande mannen af te beelden(5).

Zooals we reeds zagen, bezongen de skalden de heldendaden der krijgers. Dit noemt men de koningssaga, welke van geschiedkundigen aard is en waarin de belangrijkste gebeurtenissen uit het leven van een Noorschen koning verhaald worden. Zoo bezongen zij bijv. de daden van den dapperen Ragnar Lodbrok, - in **'Ragnars saga lodbrokar'**, welke mag beschouwd worden als een vervolg van de Völsungasaga, - over wien later een beroemde doodenzang geschreven werd: **'Lodbrokarkvida'** met het refrein 'Wij hieuwen met het zwaard.' Ook verhaalden zij de door Ragnar's zonen genomen wraak over het ter dood brengen van hun vader door den Nordhumbrischen koning Aelle.

Insgelijks hebben zij veel stof geput uit den grooten zeeslag bij Hafrsfjordhr (872), waardoor het Hàraldr Hàrfagri gelukte geheel Noorwegen onder één scepter te vereenigen.

Nieuw materiaal en nieuwe onderwerpen vonden zij ook op de markten, waar kooplieden van heinde en ver samenkwamen en waar elk een of ander wedervaren, op reis beleefd, of een geschiedenis uit eigen streek wist mede te deelen.

Ook de menigvuldige offerfeesten - meer in den zin van vreugdevolle bijeenkomsten, waarop ook spelen vertoond werden waarin we de heidensche godenleer zoo vaak op de eereplaats zien - droegen er veel toe bij om den bloei der dusdanig overgeleverde literatuur te behouden en te bevorderen.

Stellig gingen ten slotte de skalden ook wel uit eigen fantasie putten en maakten zij gelegenheidssaga's op voorname personen in wier dienst zij waren. Dit genre, 'Skaldenpoëzie' genoemd, waarin meestal de lof van den persoon bezongen wordt, is stellig van minder beteekenis(6).

Wat in de IJslandsche literatuur de voornaamste plaats inneemt zijn de bekende **'Islendingasögur'**, waarin de geschiedenis van het geslacht van een of ander voornaam uitwijkeling verhaald wordt. Dit genre bevat de mooiste en karakteristiekste saga's, waaronder in 't bijzonder dienen vermeld de **'Laxdoelasaga'**, met als kern de gebeurtenissen, ontstaan door een beleedigde

(5) cfr. *Montelius:* Les temps préhistoriques.

(6) *Reiçhardt*, Konstantin: Studien zu den Skalden. d. 9 u. 10. Jh. Leipzig, 1928. (Bespreking van dit werk door Genzmer, Felix in 'Litbl. f. germ. u. rom. Philol.' Jg. 51. 1/2, Jan. & Febr. 1930; Sp. 18-24).

liefde: ‘het machtige verhaal dat, niet minder dan vijf eeuwen IJslandsche geschiedenis omspannend, de tragische konflikten van zeven of acht geslachten eener zelfde familie schildert’ (Dr. Baur); de **‘Eyrbyggjasaga’**, welke het verhaal is van den strijd tusschen den beroemden IJslander godhi Snorri en den godhi Arnkell, en de **‘Brennu-Njàlssaga’.**

In 't kort samengevat luidt deze laatste als volgt: Gunnarr en Njàll zijn beiden gehuwd en door de sterkste vriendschapsbanden verbonden. De sombere en tragische figuur van Hallgerdhr, Gunnarr's vrouw, speelt hier een overwegende rol. Tusschen beide vrouwen breekt een onverbiddelijke strijd los, waarin de twee families gewikkeld worden. De vriendschap van beide mannen voor elkander schijnt er echter niet onder te lijden. Hallgerdhr's liefde voor haar man wordt hierdoor haat. Door talrijke misdadige intrigues weet zij het ten slotte zoo ver te brengen dat Gunnarr verbannen wordt. Als hij echter have en goed niet verlaten wil, wordt hij in zijn huis bestookt en gedood.

De familie van Njàll wordt op haar beurt vernietigd en de gansche strijd eindigt met een afschuwelijk bloedbad.

Deze uitvoerige en belangrijke saga grijpt plaats in een der gewichtigste perioden van IJsland's geschiedenis. Met deze saga - zegt Schweitzer - ‘hebben wij een werkelijk klassiek kunstwerk te beschouwen, een der indrukwekkendste voortbrengsels van het Noordsche vernuft.’ En verder: ‘Waarlijk, de verteller dezer saga moet het leven gekend, moet diep in het menschenhart geschouwd hebben, moet een buitengewoon begaafd en ontwikkeld man geweest zijn.’

Een ander pareltje uit de saga's is de **‘Gunnlaugs saga Ormstungu’**, waarin - in afwijking van het algemeen kenmerk der meeste saga's - de liefde 'n overwegende rol speelt.

Ten slotte begon men zich ijverig op de verzameling der saga's toe te leggen en tusschen 1100 en 1300 werden deze dan ook schriftelijk vastgelegd(7).

Omstreeks de jaren 1000 was reeds een poging gedaan geworden door een IJslandsch priester, Saemundr Sigfusson († 1133), **‘Oudere Edda’** of **‘Edda van Saemundr’** genoemd en welke een dertigtal priestergezangen en heidensaga's van onbekende dichters bevat. Deze verzameling, in 1643 op IJsland ontdekt, wordt dezen man toegeschreven, alhoewel men geen bewijzen

(7) Voor de talrijke overzettingen in het Duitsch van de verschillende saga's, verwijs ik naar het eerste deel van Schweitzer's ‘Geschichte der Skandinavischen Litteratur’ (von den ältesten Zeiten bis zur Reformation) en naar het werkje van Dr. Fr. Baur: ‘De Oud-IJslandsche Saga.’ Verhandeling n° 269 der Katholieke Vlaamsche Hoogeschooluitbreiding (Februari 1929).

heeft of Saemundr de opsteller of de verzamelaar der liederen geweest is.

In 1200 gaf Saxo Grammaticus, een Deensch geleerde uit Roskilde, in zijn werk **'Gesta Danorum'** (Historia Daniae) de Latijnsche vertaling van groote gedeelten, waaronder bijv. de **'Skioldungasaga'**[8]. De voornaamste verzameling is echter deze van Snorri Sturluson, de Sturlungasaga, beter bekend onder den naam van **'Heimskringla'** (Wereldkring), in 1222 volledig samengesteld en van overvloedige aanteekeningen voorzien. Hierdoor is het werk van zeer groot belang voor de kennis van de Scandinaafsche godenleer en dichtkunst. Benevens waren insgelijks talrijke volksliederen opgenomen.

Sturluson, die beschouwd mag worden als de schrijver van de geschiedenis der dichtkunst van het Noorden, werd in 1178 geboren. Na in Oddi een degelijk onderwijs genoten te hebben, ging hij op 20 jarigen leeftijd een rijk huwelijk aan, waardoor hij - in samenwerking met zijn talent - zijn familie tot een hoogeren rang opvoeren kon. In 1215 vervulde hij de functie van rechter. Intusschen ondernam hij talrijke reizen naar het buitenland, waardoor hij zijn kennis met menige ervaring verrijkte. Op 22 September 1241 werd hij door naijverige vijanden overvallen en gedood.

Van 1270 dateert de in de literatuur als **'Eddadikter'** bestempelde verzameling, welke de in proza bewerkte liederen uit de Edda bevatten[9].

Sommige dezer gedichten werden het uitgangspunt van talrijke nieuwe saga's. Onder de voornaamste Eddadikter vermelden we in de eerste plaats **'Voluspa'** (Openbaring der Waarzegster), welke aan de godenleer gewijd is, doch waarin duidelijk christelijke invloeden te bespeuren zijn. Dit gedicht begint met de schepping der wereld en eindigt met den ondergang van het Heelal, welke hier op buitengewoon gruwelijke wijze beschreven is.

Voor de schepping was er alleen een gapende afgrond. Door het in aanraking komen van warmte en koude, werd de stamvader van alle reuzen, Ymir, geboren. Ymir werd door Odhinn en zijn broeders gedood en uit zijn lichaam en bloed werden de aarde en het firmament geschapen. Uit twee boomen schiepen de goden het eerste menschenpaar, die respectievelijk Askr en Embla genoemd werden. Doch het Heelal was niet oneindig. Stilaan werd

(8) *Saxo Grammatici:* Historia Danica. Uitgegeven door P.E. Müller & J.M. Velschow, Kopenhagen, 1839.
C. Paludan-Müller: Bidrag til Kritik af Saxo's Historievaerk.
(Hist. Tidskr.) Kopenhagen, 1876.
Talrijke sagen uit Saxo's Historia Danica vinden wij o.a. in L. Ettmülller. Altnord. Sagenschatz. Leipzig, 1870.

(9) *Ranisch*, Lr. Wilhelm: Eddalieder mit Grammatik.
N° 171 G.J. Cöschen'sche Verlagshandlung, Berlin u. Leipzig.

net door de vergankelijkheid ondermijnd en van Loki ging de ondergang uit. De goden, behept geworden met al de menschelijke zwakheden en ondeugden, brachten ten slotte de verschrikkelijkste plagen op de wereld en hielpen alzoo den ondergang verhaasten. Zon en maan verdwenen en te midden van een chaos van zwavel en vuur ontstond een grootsche en opperste strijd tusschen de menschen en de goden, tot het Heelal met donderend geraas in elkaar stortte en een vreeselijke gloed alles vernietigde.

Het is het 'stirb und werde,' want uit deze puinen zullen ditmaal, gelouterd, hemel en aarde in nieuwe reinheid herrijzen en openbloeien.

Andere liederen behandelden de lotgevallen van den god Balder, spreken over de vereering van Odin in **'Rigsmal'**, terwijl de daden van den dondergod Thor verteld worden in **'Hammarsheimt'** en deze van Freya, de godin der liefde, in **'Skirnesfor.'**

In het humorvolle en fijne **'Hammarsheimt'** is Thor op zoek naar zijn hamer, welke hij verloren heeft. Loki heeft den hamer bij Thurs ontdekt. Deze wil den hamer terugschenken op voorwaarde, dat Thor hem Freya als verloofde brengen zal. Doch de godin der liefde is hiervoor niet te vinden. Einde raad weet Thor de kleederen der godin te bemachtigen en vermomd komt hij bij Thurs aan. Deze laat zich beetnemen, schenkt den hamer aan zijn zoogezegde verloofde en - vermeldt de geschiedenis - Thor sloeg de gansche reuzenfamilie te pletter.

Een reeks gedichten **'Havamal'**, waar de moraal schering en inslag is, is een verzameling spreuken tot één geheel verwerkt. **'Fornaldarsaga'** noemt men heden een meer romantische saga, en dit onder Oostersche invloeden, waarin gebeurtenissen verhaald worden van personen uit den vóór-IJslandschen tijd. Deze saga werd geschapen met het doel de heerschende vorsten een glorierijke afstamming te bezorgen. De voornaamste in dit genre zijn de **'Volsungasaga'**, geschiedenis der Wolsingen en de **'Hervararsaga'**, waarin de strijd tusschen de Goten en de Hunnen geschilderd wordt. Deze saga werd opgebouwd uit oude liederen - en daardoor van groot belang -, welke hier en daar aangevuld werden. De belangrijkste liederen uit deze saga zijn 'Hervararkvida' en 'Heidreksmal'.

Verder de beroemde **'Fridthjofssaga'**, welke later door den Zweedschen dichter Esaias Tegnér werd omgewerkt en de **'Hrolf Kraktssaga.'**

In Finland, destijds een kolonie van Zweden, spreidden in die tijden een rijkdom van verhalende liederen en zangen een weelderigen bloei ten toon. Eerst in het jaar 1830 werden deze door een Finsch dichter, Elias Lönnrot (1804-1884), verzameld en met tal-

rijke aanteekeningen uitgegeven, in een boek getiteld **'Kalevala'**, dat het nationale epos van Finland geworden is.

Toen Lönnrot als geneesheer op zijn talrijke tochten de oude volksliederen of runos hoorde voordragen, trof het hem dat de onderwerpen als zoovele kleine verhalen schenen van een gansche groote geschiedenis. Daarom besloot hij tot de wedersamenstelling van het geheel, doorkruiste gansch Finland en verzamelde zooveel mogelijk de overgebleven fragmenten der liederen. Door de pas gestichte Finsche Letterkundige Vereeniging werd in 1835 tot een eerste uitgave overgegaan, terwijl in 1849 een tweede, veel vermeerderde uitgave verscheen. Heel merkwaardig is het verband dat deze gedichten met de Wikingerpoëzie vertoonen. De invloed van deze zangen wordt zelfs in sommige Russische volksliederen ontdekt.

De pogingen van het Christendom om in Scandinavië vasten voet te krijgen dateeren van het jaar 1000. Na harden strijd gelukte dit in 1100, dank zij de medewerking van vorsten zooals Olaf Trygvasson, Olaf Haraldson (de heilige) in Noorwegen; Harold Gormsen en Knut den Groote in Denemarken en Olaf Skottkonung (koning der Schotten) in Zweden.

De zendelingen hoopten door hun invloed de driften der Noorderlingen tot bedaren te brengen en het gevaar der woeste strooptochten te bezweren, waarin zij ook slaagden.

Gansch de Middeleeuwen door was Zweden ten prooi aan politieke twisten en opstanden. De letterkunde kwijnde zichtbaar, want de geestelijkheid onderdrukte elke uiting op literair gebied[10]. De letterkunde kon alleen wijzen op enkele werken van politieken - (wetten en besluiten) - of opvoedkundigen aard en kronijken. Alleen van belang voor de kennis van het mystieke geloofs- en gevoelsleven der Middeleeuwen, mag hier de vurige briefwisseling genoemd worden van twee verliefden, nl. den monnik Petrus de Dacia en de begijn Kristine af Stommeln[11].

Tot de middeleeuwsche letterkunde behooren ook nog de onder Fransche en Engelsche invloeden ontstane enkele vertalingen van Fransche romans en 'chansons de geste'; epische gezangen, waarin over de ridders verhaald wordt; spot- en liefdeliederen, waar - in dit laatste genre - het zinnelijke vooral den hoofdschotel vormt.

Een opbloei der ballade valt aan te stippen onder de regeering

(10) De Zweedsche letterkunde der Middeleeuwen verscheen in 'Samlingar', uitgegeven door Svenska Fornskrifts-Sällskapet te Stockholm.

(11) *Schück*, Henrik: var förste författaren. En själshistoria fran medeltiden. (228 blz.) Stockholm, Hugo Gebers förlag. 1916.
Voor Petrus de Dacia en Kristina af Stommeln zie blz. 73-198.

van het geweldige Folkungargeslacht, dat in 1260 de plaats van het geslacht der Erik's innam en gedurende 'n eeuw 'n groote rol in de Zweedsche politiek speelde. Het ridderlijk wezen in de ballade maakte plaats voor de zich sterk opdringende bourgeois-onderwerpen.

Door verscheidene veroveringen en kolonisaties van de omliggende streken was Zweden een sterke en machtige staat geworden, doch door het aan invloed toenemen van den adel en door den slechten financieelen toestand, waarin het rijk kwam, maakte het onder dit geslacht - en vooral onder de regeering van Magnus - een zware binnen- en buitenlandsche crisis door. De grondvesten van den Staat werden daardoor sterk ondermijnd en het geslacht der Folkungars moest in 1369 plaats maken voor Albrecht, zoon van den hertog van Mecklenburg. Hierop greep een ware volksverhuizing van Duitschers naar Zweden plaats, waardoor op intellectueel- en handelsgebied de Fransche invloed volledig door dezen der Duitschers verdrongen en vervangen werd.

Op geestesgebied kwam het onder de Zweden echter tot een verzet tegen de opslorping van hun nationaal gevoel en fierheid. Hiervan getuigt, benevens talrijke liederen en kronijken, o.a. het werk van Johannes Magni **'Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus.'** In dezen strijd voor hun nationaliteit en hier ook tegen de Deensche intellectueele opslorping, is de stichting van de Hoogeschool van Uppsala te zoeken.

Het overzicht der Middeleeuwen besluiten we met het werk van de ver buiten Zweden bekende Heilige Birgitta (1303-1373)[(12)].

Deze vrouw, die uit een rijke en heerschzuchtige familie stamde, voelde zich - vooral na den dood van haar echtgenoot - geroepen om als profetes een rol te spelen in het godsdienstig leven van haar tijd. Op veertienjarigen ouderdom huwde zij, in September 1316, een voornamen Zweed, Wulph Gudmarson, wien zij acht kinderen schonk. Nog zeer jong leed zij aan zoogezegde verschijningen of vizioenen, welke spoedig aan haar toekomst een beslissende wending gaven. In overdreven ijver wijdde zij zich aan geestelijke oefeningen en werken, wat haar niet belette in het politiek leven van haar tijd een niet onbelangrijke - jammer ten opzichte van haar land niet zeer eerlijke - rol te spelen. Tijdens

(12) *Jeanjean*, C. Sainte Brigitte de Suède. Essai sur sa vie, ses idées, son oeuvre. Paris, Henri Jouve, rue Racine, 15, (69 p.) 1890.
Hammerith, Dr. th. Frederik.: S. Birgitta, die Nordische Prophetin und Ordensstifterin. Ein Lebens und Zeitbild aus dem vierzehnten Jahrhundert. Deutsche autorisierte Aufgabe von Alexander Michelsen. Gotha, Gustav Schloessmann, 1872.

haar leven koesterde deze heerschzuchtige vrouw vurige plannen om een orde te stichten; doch toen zij met dit doel naar Rome trok, werd zij door den Paus niet verhoord. Te Vadstena stichtte zij een klooster. Teruggekeerd van een pelgrimstocht naar Jeruzalem, overleed zij in 1373 te Rome. In 1391 reeds werd zij heilig verklaard. Hare vizioenen, vol dichterlijke begaafdheid, welke eerst in 1492 gedrukt werden, zijn enkel als letterkundig verschijnsel eenigszins de aandacht waard(13). Iets nieuws brachten zij niet en invloed in binnen- en buitenland hebben zij stellig niet uitgeoefend. Zij zelf schreef deze vizioenen niet, maar dikteerde ze aan haar biechtvader Mattias († 1350), die ze in het Latijn vertaalde. Dit verklaart waarom de overblijfsels, door haar zelf in de Zweedsche taal geschreven, zoo gering in aantal zijn. En voor zoover men uit deze enkele bestaande proeven oordeelen kan, werd hierbij het oorspronkelijke door de talrijke weglatingen en aanpassingen van wege den monnik, duchtig verminkt, waardoor het werk een chaos van herhalingen en tegenstrijdigheden werd, wat natuurlijk de onduidelijkheid ten zeerste in de hand werkte.

PIET SCHEPENS.

(13) *Schück*, Henrik: Nagra anmärkningar om Birgittas revelationer.
N.F. Kongl. Vitterhets historie och antiqvitets Akademiens handlingar. 13: 1. (57 blz.)
Stockholm. P.A. Norstedt & Söner, 1901.
Steffen, Richard: Den heliga Birgittas uppenbarelser i Urval och öfversättning med inledning, anmärkningar och förkläringar.
Stockholm, 1909.
Ferraige, Dr. Jacques: Les révélations célestes et divines de sainte Birgitte de Suède, communément appelée la chère épouse. (4 vol.)
Avignon, Séguin aîné, 1850.
Klemming, G.E. Uppenbarelser heliga Birgitta.
Samingar Svenska Forskrift - Sällskapet. **XXIX; XXX; XXXIV; XXXV XXXVI; XXXVII; XXXVIII; LXV; LXVI; LXXXI; LXXXIII.**
Stockholm. Norstedt & Söner, 1857-1884.

Boekbeschouwing

Drs. A. Stubbe. *Rubens*, (Brussel, N.V. Standaard-Boekhandel).

Er is reeds zoo ontzaglijk veel en goed over Rubens geschreven, dat men eenigszins achterdochtig wordt, wanneer men weer een boek over den grooten Vlaamschen Meester in handen krijgt. Het boek van Drs. A. Stubbe stemt echter al dadelijk sympathiek door zijn bescheidenheid: het wil Rubens nader brengen tot zijn volk door in een goedkoope, verzorgde, rijk-geïllustreerde uitgave - de 1e druk verscheen in Augustus 1927 in de reeks 'Eigen Schoon' van den Standaard-Boekhandel, ter gelegenheid van de 350e verjaring van Rubens' geboorte - hetgeen men thans zeker weet over Rubens en zijn kunst, zonder omhaal van wetenschappelijk apparaat synthetisch mede te deelen. Aldus krijgen we een aantal samenvattingen over het geschiedkundig midden, het kunsthistorisch oogenblik, over het leven en de kunstschepping van den Antwerpschen Meeste.. De karakteristieken van zijn kunst: dynamische bewogenheid, epische vertaaltrant, heidensche levensvreugde worden op heldere wijze ontleed en toegelicht. Zeer lezenswaard is ook het hoofdstuk over de geestelijke beteekenis van Rubens. Algemeen wordt aangenomen dat Rubens de schilder is van de triomfeerende 'Contra-reformatie' ten onzent. Stubbe verklaart zich akkoord met deze opvatting, maar doet zeer te recht opmerken dat Rubens nochtans geen specifiek christelijk, noch religieus kunstenaar mag genoemd worden.

Rubens is een heiden, een materialist, die zich uitstekend heeft weten aan te passen aan de maatschappelijke toestanden van zijn tijd en van zijn land. Na een gruwelijken tijd van godsdienstige bero rten, die het bloed van zijn volk hebben doen stroomen, wenscht hij, in de eerste plaats voor zich zelf en zijn kunst, vrede ten allen prijze, ook op het stuk van godsdienst. Om die reden is hij overtuigd katholiek. Dit is bij hem minder een gemoedszaak dan een verstandszaak. Naar zijn kunst te oordeelen is er bij hem weinig of niets te bemerken van de mystiek der Contra-reformatie, die er toch ook ten onzent geweest is. Zijn beteekenis is er m.i. niet te minder om. Wij moeten Rubens aanvaarden zooals hij zich openbaart in zijn werk: een geniaal technicus, een man van verbeelding meer dan van gemoedsdiepte, een gezond mensch van weergalooze vitaliteit, een behendig decorateur van het 17e eeuwsche barokinterieur, om het even of het kerken of paleizen gold.

In hoeverre de kunst van Rubens nagebootst of gewaardeerd wordt door de nieuwe generatie van Vlaamsche kunstenaars, is een vraag van zeer bijkomstig belang. Voor moderne kunstenaars, die naar verinnerlijking streven, is hij vanzelfsprekend te veel aanbidder van den vorm om den vorm, te veel afhankelijk van de natuur, maar, zooals Stubbe ten andere uitstekend doet opmerken, het is even onredelijk aan de zinnelijke, op het schoone uiterlijke aangewezene, weelderige en luidruchtige kunst van de XVIIe eeuw te verwijten niet vroom, niet innig, niet diep-godsdienstig, niet mystisch te zijn als de statische kunst van de zoogenaamde primitieven te veroordeelen wegens haar gemis aan bewogen leven.

De studie van Drs. A. Stubbe is een eerlijke poging om de Rubens-figuur naar zijn esthetische waarde in wijderen kring te doen schatten op een oogenblik, dat zijn nagedachtenis, door de 350e veijaring van zijn geboorte, meestal op zeer luidruchtige, doch oppervlakkige wijze wordt gevierd.

C.L. van Balen. *De Blijde Inkomst der Renaissance in de Nederlanden*, met een Voorrede van Prof. Dr. W. Vogelsang, (Leiden, Sijthoff's Uitgeverij, N.V., 1930).

Dit rijk geïllustreerde boek, door de bekende uitgeversfirma Sijthoff stoffelijk zeer verzorgd, is gegroeid uit een tijdschriftartikel, dat in 1903 in het Bouwkundig Tijdschrift der Mij. tot Bevordering der Bouwkunst verscheen. Volgens Prof. Vogelsang was het, voor studeerenden in de kunstgeschiedenis, in het Nederland ch, de meest geëigende inleiding tot het recht begrip van de Renaissance-kunstbeweging in de Nederlanden.

Deze kunstbeweging, aanvankellijk een Italiaansche mode, ontstaan door de archeologische dweepzucht van de humanisten met alles! wat ‘antiek’, d.i. Grieksch-Romeinsch was, verbreidde zich met het humanisme over gansch Europa.

Traag, maar zeker, breidde de Renaissance hare heerschappij uit, vooral aan de hoven der vorsten, die door humanisten opgevoed en omringd, grooter waarde gingen hechten aan Grieksch-Latijnsche geleerdheid en geestesverfijning dan vroeger het geval was geweest.

De nieuwe kunstopvattingen vonden op die wijze spoedig ingang, zelfs in landen met een sterke nationale kunsttraditie. Dit was o.m. het geval in de Nederlanden, waar de verspreiding van de Renaissance-kunst aan een Blijde Inkomst geleek. Nauwelijks is er een strijd te bespeuren tusschen ‘modern’, d.i.: de gothische traditie en ‘antiek’. Wie eenige humanistische cultuur deelachtig was, eischte van de toenmalige kunstenaars-ambachtslieden Renaissance-kunst. In sommige gevallen is die Renaissance enkel een vernis, dat de gothische kern overdekt, in de beste gevallen komt een compromis tot stand, dat een nationale Renaissancekunst deed ontluiken. Deze nationale Renaissance bloeit eerst in Zuid-Nederland. In het Noorden, dat cultuurarmer was, zal zij veel langer nabloeien dan in het Zuiden, alwaar met de Contra-reformatie een nieuwe opvatting zich baanbreekt: de Italiaan che barok, weldra genationaliseerd tot de Vlaamsche barok van Cobergher en Rubens.

Ziedaar in vogelvlucht de leidende gedachten van Van Balen's Blijde Inkomst. Specialisten zullen wellicht geen vrede hebben met sommige bijzonderheden nopens kunstenaars en hun werk, evenmin met de aanwijzing van sommige invloeden - bijv. de Spaansche - die door Van Balen zeer schetsmatig werden behandeld. We geven echter toe dat in een boek, dat voor het groot publiek is bestemd, de schrijver overzichtelijk en eclectisch te werk heeft moeten gaan.

Door de verklaring van de voornaamste kunst- en vaktermen heeft Van Balen zijn overigens prettig geschreven boek aan bruikbaarheid verhoogd, al is die woordenlijst op zich zelf een sprekend bewijs van de, niettegenstaande de loffelijke pogingen van Leo Van Puyvelde en van Frans Vermeulen, nog steeds voorttierende barbaarsche terminologie van de vaderlandsche oudheidkunde.

P.D.K.

Dr. Rob. van Roosbroeck. - *Het Wonderjaar te Antwerpen*, 1566-1567. (De Sikkel, Kruishofstraat 223, Antwerpen, 1930); 528 blz.; 85 fr.

Met de grootste onderscheiding verwierf Dr. Van Roosbroeck zijn doctorstitel in de geschiedkundige wetenschappen aan de Universiteit te Leuven na schitterende verdediging van zijn werk 'Het Wonderjaar te Antwerpen', inleiding (bijna 600 blz.!) tot de studie der godsdienstonlusten van 1566 tot 1583. Wij

zijn heel en al bewondering voor deze prestatie van den secretaris van het Antwerpsch geschiedkundig Genootschap, die hiermede bewees een meester in het historische vak te zijn.

Het verhaal van de schokkende gebeurtenissen, te Antwerpen voorgevallen tijdens dit beruchte Wonderjaar, waarvan de suggestieve naam, sinds vader Conscience mondgemeen in Vlaanderen is, toont hun groote gevolgen aan voor de ontwikkeling van het Protestantisme in de Nederlanden en voor de ontplooiing van het Nederlandsche nationaal besef.

De auteur bewijst, dat de overige steden zich spiegelden aan wat te Antwerpen gebeurde en het van de toestanden aldaar afhing, welke de modaliteit der godsdiensten in de Nederlanden zijn zou. Het verzet tegen de besluiten van de regentes ging uit van deze stad, die in het brandpunt stond der geestelijke stroomingen van dien geweldigen tijd en tevens een zeer gewichtig economisch centrum was.

Volle licht werpt Dr. Van Roosbroeck o.a. op het door hem zoo genoemde driemillioenmanifest en hij meent, dat er in de geschiedenis van de Hervorming geen tijdspanne valt aan te stippen, waarin zich de geest voor organisatie treffender uitte, dan tijdens de voorbereiding en het overhandigen van dit rekwest, waarvan het doel was het verwerven der godsdienstvrijheid, mits storting van drie millioen gulden: het moest zijn een laatste poging tot verzoening.

De synodale en politieke onderhandelingen, in December 1566 te Antwerpen gevoerd, gaven het teeken tot het gewapend verzet. De verdere levensmogelijkheid van het Calvinisme, schrijft Dr. Van Roosbroek, wordt de inzet van een nieuwe beweging, waarrond zich de dragers van de nationaal-Nederlandsche oppositiegedachte groepeeren: de beweging der Edelen wordt gekoppeld aan de eischen van een zuiver religieuse actie, voortaan bijna uitsluitend van Calvinistische zijde gevoerd.

Het Preekverbod, door de regentes uitgevaardigd, was een bewijs te meer van haar overtuiging, dat wanneer Antwerpen eens tot gehoorzaamheid was gebracht, het overige deel van de Nederlanden spoedig zou gevolgd zijn.

Het constitutie-tijdperk van de geschiedenis van de Hervorming te Antwerpen wordt afgesloten met de slachting van de benden van Toulouse te Oosterweel: Maart 1567. Deze slag besliste voorloopig het lot van den opstand in de Zuidelijke Nederlanden.

Het vertrek van Oranje in April liet de stad zonder leiding. Met de komst van Mansfelt liep de feitelijke zelfstandigheid van Antwerpen op haar einde. Op 28 Mei werd een algemeen edikt uitgeroepen, dat echter op 23 Juli door den koning verbroken werd, omdat hij het te gunstig vond voor de opstandelingen.

Den 22n Augustus trok Alva Brussel binnen. Antwerpen zou de straf niet ontgaan.

Het zwaartepunt van den Nederlandschen opstand werd nu naar het Noorden verlegd. Ook in Engeland en Duitschland vonden de Antwerpsche vluchtelingen een nieuw tehuis. In hun midden zou Oranje materieelen en zedelijken steun vinden voor zijn verdere ondernemingen.

Dr. Van Roosbroeck teekent de toestanden en de gebeurtenissen met de grootste onpartijdigheid en naar waarheid en daarom wenschen wij zijn werk alle succes toe. Hij bezit verder de gave van vertellen en ook het talent van schildering; wij zien de historische personen levend voor ons. Zijn stijl verdient allen lof; hij is vrij van alle

gekunsteldheid, vloeiend, aanschouwelijk en kernachtig, onberispelijk, zoowel ten opzichte van vorm als van taal.

JOZEF PEETERS.

Mary Mapes Dodge. - *Hans Brinker*, adapted and annotated by Drs H.R.S. Van der Veen. (Groningen, Wolters, 1930); *f* 0.70.

Dit is het tweede nummer van *The Young People's Library*, een schooluitgave door de firma Wolters ondernomen, en waarin reeds een ander jongensboek verscheen: *The Fifth Form at St Dominic's, a school story*, door Talbot Baines Reed, eveneens door H.R.S. Van der Veen bezorgd.

Hans Brinker is eenvoudig genoeg geschreven om voor leerlingen van de 4de of 3de klasse onzer atheneums of colleges te kunnen dienen. De verklarende nota's staan niet onder aan de bladzijde - wat ik voor het meest practische houd - maar in een 'Vocabulary' waarnaar telkens verwezen wordt; gelukkig is dat glossarium los van het boekje.

Het verhaaltje speelt in Holland, waar misschien de Amerikaansche schrijfster eens geweest is; niet lang genoeg, echter, om te weten dat Gretel, Carl en Ludwig geen Hollandsche voornamen zijn. Maar die verwarring tusschen Duitsch en Nederlandsch zijn wij van vreemdelingen gewoon en we kunnen er licht over heenstappen. De lotgevallen van Hans en zijn familie zullen jongens van 13 a 15 jaar stellig boeien, wat het voornaamste is.

M.B.

Nieuwe uitgaven

Van de firma J.B. Wolters, Groningen:

Dr K.J. PEN: Van Kant naar Hegel; geb. *f* 2.90.

Van de Mij tot verspreiding van goede en goedkoope lectuur, Amsterdam:

Dr G. SCHAMELHOUT: De Volkeren van Europa ten de Strijd der Nationaliteiten; 3e deel, met 19 afbeeldingen en een kaart; geb. *f* 4.25.

Inhoud: hoofdstuk XI, De Oost-Slaven; XII, Oekrajiners; XIII, Wit-Roetenen; XIV, Russen; XV, Slovenen, Kroaten en Serven; lijst van de gebruikte literatuur en naamregister.

De Belgische Nationaliteit en de Vlaamsche Beweging[1]

Is de Vlaamsche Beweging een gevaar voor de Belgische nationale eenheid?

Om deze vraag, die een Europeesch belang heeft, te beantwoorden, moet men zich eerst rekenschap geven van de betrekkingen, die in den loop der tijden ontstaan zijn tusschen de vorming van de Belgische nationaliteit en de verdeeling van de in het land gesproken talen.

I.
De Oorsprong van de Belgische Nationaliteit en het Taalregime in het openbaar Leven tot in 1830.

Ofschoon België dit jaar de honderdste verjaring van zijn onafhankelijkheid viert, dagteekent de oorsprong van de Belgische nationaliteit van lang vóór 1830.

Van in de middeleeuwen hadden de graafschappen en hertogdommen, die later tot het geographisch België hebben geleid, een sterk uitgesproken autonoom bestaan. Op het gebied der leenheerschappij hingen de eene van het keizerrijk, de andere van de kroon van Frankrijk af. Maar beide groepen hadden veel meer betrekkingen en verwantschap met elkaar dan met hun wederzijdschen leenheer en waren niet zelden met hem in strijd. In de 14e eeuw werden zij virtueel onafhankelijk.

In de 15e eeuw, 't is te zeggen op het tijdstip waarop de groote Europeesche staten gevormd werden, waren al de provinciën, die thans België en Holland uitmaken, onder een zelfde heerschappij

(1) Vertaling van de redevoering, uitgesproken in de Academie des Sciences Morales et Politiques (Institut de France), te Parijs, den 14 Juni 1930.

vereenigd. Het zijn de hertogen van Burgondië die deze vereeniging tot stand hebben gebracht en begonnen zijn ze op stevigen grondslag te vestigen.

Deze vereeniging bleef gedurende bijna anderhalve eeuw bestaan, zoodat men de Nederlanden te recht als een staat mocht beschouwen. Doch de godsdienstoorlogen scheidden ze in twee deelen. Elk van deze deelen heeft, van dat tijdstip af, een solidair bestaan. De Noorderprovinciën worden machtig en kennen voorspoed. De Belgische provinciën zooals ze nu bestaan gaan naar economisch verval. Op hun grondgebied woeden voortdurend oorlogen, maar zij blijven vereenigd. Zij deelen hetzelfde lot gedurende de Fransche omwenteling en het Keizerrijk, en opnieuw na 1814.

De omwenteling van 1830 heeft dus een vier eeuwen oude overlevering van gemeenschappelijk leven en gemeenschappelijke belangen bekrachtigd, en dáárin ligt de grondslag van het onafhankelijk bestaan en de kracht der nationale persoonlijkheid van België.

Zóó is het land; laten we nu de talen beschouwen.

In den loop van deze evolutie gedurende verscheidene eeuwen, ondergaat de taalgrens, die België dwars doorsnijdt, geen wijzigingen[(2)]. Zij volgt de oude Romeinsche heirbaan van Doornik naar Tongeren langs de Silva Carbonaria, het Kolenwoud. Waar, volgens de archieven en documenten die we bezitten, in de 10^{e} en 11^{e} eeuw Vlaamsch werd gesproken, spreekt men dat nog heden ten dage; zoo ook voor de Waalsche dialecten. De grens wijzigt zich niet. Eeuwenoude getuigenis van 's volks gehechtheid aan zijn taal: evenals de trouw aan den godsdienst, toont zij wellicht nog meer hardnekkigheid in de landen waar taal en godsdienst tegenover elkaar staan.

Maar - en deze vaststelling, die al te dikwijls wordt over het hoofd gezien, is even belangrijk als noodzakelijk - de taalgrens heeft nooit de politieke vorming beïnvloed of beheerscht!

Het tegenwoordige België is eigenlijk ontstaan uit drie groote

(2) G. Kurth; La Frontière linguistique en Belgique.
H. Pirenne: Histoire de Belgique, I, blz. 336 en volg.
J. Des Cressonnières: Essai sur la Question des Langues dans l'Histoire de la Belgique.

vorstendommen: het graafschap Vlaanderen, het hertogdom Brabant en het prinsbisdom Luik. Welnu, alle drie waren altoos tweetalig. Vlamingen en Walen hebben er gedurende eeuwen in dezelfde staatkundige en bestuurlijke organisatie en in volkomen vrede samengewoond.

Hoe werden de taalvraagstukken - onvermijdelijk als twee bevolkingen, tot dezelfde politieke organisatie behooren en zijde aan zijde leven - in het vroeger België opgelost?

Door een stelsel van volstrekte gelijkheid.

In Vlaanderen en in Brabant was de Vlaamsche bevolking in sterke meerderheid en de akten werden er in 't Vlaamsch opgesteld van zoodra deze taal een letterkundigen vorm aannam en het Latijn of het Fransch kon vervangen. De democratische beweging, die in de 14e eeuw de arbeiders tot het staatkundig leven riep, bevorderde natuurlijk hun taal(3). Maar de Waalsche bevolking was zeker dat het bestuur zich voor haar van het Fransch bediende. Daar de prinsen, ten minste toch in Vlaanderen, sterk den invloed en de aantrekkingskracht van de Fransche taal en van 's Konings hof ondergingen, namen de gemeenteprivilegen zorg, uitdrukkelijk de rechten der Vlaamsche of 'Dietsche' taal aan 's graven rechtshof te bepalen: men pleitte er in 't Fransch of in 't Vlaamsch, secundum idioma loci(4).

In het prinsbisdom Luik, dat zich destijds veel meer naar 't Noorden uitstrekte dan de tegenwoordige provincie van dien naam, was de Opperste Raad, die den Prinsbisschop bijstond, samengesteld uit dertien Vlaamsche en twaalf Waalsche leden. Het gemeentelijk bestuur gebeurde in de taal van de streek en de ambtenaars die de prinsbisschop er heenzond moesten de volkstaal kennen.

Heel dat stelsel van gelijkheid werd bekrachtigd door de openbare acten. Het belette trouwens niet dat de adel en ook de koopmansstand in Vlaanderen Fransch kenden.

Dit stelsel kwam overeen met den wensch der bevolking.

Men zag het wel toen, in de 15e eeuw, Karel de Stoute, onder den invloed van de wetsgeleerden en van de centralisatie-ideeën,

(3) H. Pirenne, I, blz. 342, nr 182.

(4) H. Pirenne, II, blz. 455.

zekere neiging toonde om de taal van den prins als de officieele taal van het land aan te nemen. Aanstonds gromde het misnoegen in onze Vlaamsche gewesten, die zeer vrij van gedachte waren. Karel de Stoute moest de getroffen maatregelen terugtrekken en zijn dochter, Maria van Burgondië, bekrachtigde, door het Groot Privilege van 1477, het recht van elke streek om in eigen taal bestuurd te worden.

Dit wettig stelsel bestond tot op het einde der 18e eeuw en gaf nooit aanleiding tot moeilijkheden. Het is te zeggen dat de tweetaligheid in onze provinciën gedurende eeuwen heeft bestaan, niet in den vorm van het gelijktijdig gebruik der twee talen in heel het land, maar in den veel eenvoudiger en rationeeler vorm van het bestuur der Waalsche gewesten in het Fransch en der Vlaamsche gewesten in het Vlaamsch.

Er moet overigens bijgevoegd worden dat men aan beide zijden van de taalgrens gaarne de taal van het ander gedeelte van het land aanleerde, zoodra men daar eenig belang bij had. De familiën van adellijke afkomst of van groote kooplieden ruilden dikwijls hun kinderen met dit doel gedurende zekeren tijd(5).

Reeds onder de Spaansche, daarna onder de Oostenrijksche gouverneurs, en namelijk onder Karel van Lorreinen, begint een politiek, die er op aanstuwt het Fransch in het middenbestuur te doen overheerschen. De gedurige betrekkingen met Frankrijk en de betooverende intellectueele uitstraling van Parijs en het Fransche hof in de 17e en 18e eeuw hebben niet alleen den adel, maar ook de burgerklasse sterk beïnvloed en het Fransch was algemeen door die kringen gekend.

Met de Fransche overheersching komt het stelsel van centralisatie en de politiek der revolutionaire abstracties en der absolute beginselen: de eenheid van taal in de Belgische provinciën schijnt noodzakelijk en men roept het Fransch als eenige officieele taal uit, voor de gansche uitgestrektheid van het land. Die maatregel bevorderde ongetwijfeld de populariteit van het

(5) In de 14e eeuw b.v. zonden de Vlaamsche familiën hun kinderen naar de scholen van het bisdom Laon om Fransch te leeren. De Walen deden trouwens hetzelfde, zooals de Doorniksche kroniekschrijver getuigt waar hij schrijft: ‘Come d'ancienneté ait esté usé et accoustumé audit pays de bailler enfant pour enfant de la langue d'oyl à celle de Flandre et de celle de Flandre à celle d'oyl, pour apprendre les langaiges.’

regime niet, maar liet de geletterde burgerij onverschillig; wat de volksmassa betreft, haar grieven op het gebied van godsdienst, van belasting, van verplichten soldatendienst stelden de andere verreweg in de schaduw.

Na 1815, gedurende de vereeniging met Holland, herneemt het Nederlandsch zijn gezag in het Vlaamsch gedeelte van het land; het volksonderwijs wordt verspreid terzelfder tijd als de grondslag van een moderne nijverheidsontwikkeling gelegd wordt. Maar Willem I slaagt er niet in, het hart van zijn nieuwe onderdanen te winnen; hij krenkt de liberale elementen en geraakt in onmin met de katholieke; de Waalsche bevolking heeft den indruk alsof de Koning hun het Hollandsch wil opdringen, ofschoon door hem feitelijk geen maatregelen in dien zin zijn getroffen geworden.

De omwenteling van 1830 breekt uit; België is onafhankelijk, en meteen gaat een volledige reactie in het talenregime plaats grijpen.

II.
De Vlaamsche Taal en de Omwenteling van 1830 en de opeenvolgende Phasen van de Vlaamsche Beweging.

Geleid door een tamelijk natuurlijke reactie tegen het Hollandsch regime, hernemen de nieuwe regeerders, op taalgebied, de Fransche overleveringen. Het Vlaamsch wordt geminacht en uit het bestuur gesloten. Het Fransch wordt de officieele taal van het land. Meer dan zestig jaar lang streeft het Belgisch bestuur er naar om aan het Fransch die rol te doen behouden.

Het ware onrechtvaardig te beweren dat er tijdens die periode geweldige maatregelen tegen het Vlaamsch werden genomen. Het is door een bestendige, maar onrechtstreeksche actie dat de openbare machten te werk gaan. Het Vlaamsche volk schijnt aanvankelijk den toestand te aanvaarden. Het was arm, verachterd en zeer onwetend. Gedurende Jangen is er geen gevoel van opstand tegen de minachting, waarvan het Vlaamsch het voorwerp is, waar te nemen. In de koolmijnstreek, dus in het Waalsche gedeelte van het land, ontwikkelt zich de Belgische nijverheid. Alleen de burgers, die in de vereering van de Fransche revolutie opgekweekt waren en die trouwens een overwegend aandeel geno-

men hadden in de Belgische omwenteling, hebben stemrecht en worden tot de openbare vergaderingen verkozen. De hooge geestelijkheid sprak Fransch. En onze regeerders waren bevreesd voor den particularistischen geest, die, in België, meer dans eens de staatkundige inrichting had geschaad.

Dit zijn de oorzaken waarom gedurende dit lange tijdperk het Belgisch bestuur alles gedaan heeft wat in zijn macht was om van het Fransch de taal van het gansche land te maken. Men kon geen tol- of accijnsbeambte worden zonder Fransch te kennen. Heel het middenbestuur, heel het gerecht, zelfs in strafzaken, heel het onderwijs boven het eerste lagere, ook het leger had als taal het Fransch. Daarenboven waren al de sociale krachten, die het Belgisch openbaar leven beheerschen, in denzelfden zin georiënteerd; de aristocratie, de hoogere burgerij, de hooge geestelijkheid, heel de bestuurlijke wereld, allen waren diep overtuigd dat het Vlaamsch maar een samenraapsel van dialecten was, zonder toekomst, en dat, in het algemeen belang, het Fransch als officieele taal van het land diende behouden te worden.

Hoe uit te leggen dat, tegen al die maatschappelijke invloeden, tegen al die verbonden machten in, de Vlaamsche Beweging ontstaan is en zich heeft kunnen uitbreiden?

Indien, in den loop der laatste eeuw, de taalbewegingen langzamerhand hun plaats onder de zon hebben verkregen, is dit bijna overal eerst door de letterkunde gebeurd. Men zie naar de Polen, naar de Hongaren, naar de Tchechen, naar de Finnen. Het is een algemeen verschijnsel voor de verdrukte talen: de Kunst toont den weg. Zoo ging het ook in het Vlaamsche land. Wel had de Vlaamsche letterkunde, die in de middeleeuwen en in de 16e eeuw een merkwaardigen bloei had gekend, nooit opgehouden te leven; eenige glans van den roem der Hollandsche letteren in de 17e eeuw was er op blijven stralen; Vondel en Cats vonden ten onzent altijd lezers. Doch niettemin was, in den aanvang der vervlogen eeuw, het peil van de letterkundige voortbrengst in Vlaanderen zeer laag gezakt.

Het is de romanschrijver Hendrik Conscience, geboren te Antwerpen, zoon van een soldaat van Napoleon I, die, na 1830, de vaandeldrager was van de herleving der Vlaamsche letterkunde. Zijn romans, aangenaam om te lezen, met een romaneske verbeel-

ding en een schoone moreele strekking, zijn in alle talen vertaald geworden. Zijn beste boeken zijn deze waarin hij de eenvoudige zeden van de boeren van zijn land schildert; doch het is door zijn geschiedkundige romans, waarin de heldenmoed der Vlaamsche gemeenten herleeft, dat hij de verbeelding van het volk trof en diens sluimerende fierheid wekte. In een eenvoudige en gemakkelijke taal geschreven, met een aanstekelijke sympathie waardoor hij in breeden kring gelezen wordt, wist hij het roemrijk verleden van Vlaanderen te doen herleven.

Naast hem kwamen weldra prozaschrijvers en dichters - Jan Frans Willems, Ledcganck, van Beers, de van Rijswijck's, van Duyse, Snieders, anderen nog - het hunne bijdragen om de taal in eer te herstellen. Van de letterkunde ging men vervolgens naar de eischen op politiek gebied over. In 1840 werd een petitionnement ingericht, waarbij de herstelling der taalgrieven werd geëischt, doch het bleef zonder eenig gevolg. Candidaten met een Vlaamsch programma worden bij de verkiezing aangeboden: ze mislukken! In 1855 vierde België de 25e verjaring van zijn onafhankelijkheid. De kleine groep Vlamingen, die hartstochtelijk den letterkundigen heropbloei van hun taal meeleefden en er onder leden dat deze door de openbare machten miskend bleef, lieten te midden van de vreugd en de geestdrift een wanklank hooren. De regeering deed een gebaar en, volgens de geijkte formule, benoemde zij een commissie(6). Het verslag van die commissie stelde de grieven van de Vlaamsche bevolking in 't licht en duidde als oplossing den terugkeer tot de gelijkheid der twee talen aan. Deze conclusiën schenen zoo radicaal, dat het verslag eerst twee jaar nadien werd uitgegeven, op het uitdrukkelijk bevel van de Kamer, en dat de minister van binnenlandsche zaken, Charles Rogier, een tegenverslag neerlei. Beide documenten ondergingen het lot van veel hunner gelijken: ze verdwenen in de cartons.

Maar de stoot was gegeven: de Vlaamsche Beweging was niet meer te stuiten. In 1863 veroverde zij het stadhuis van Antwerpen en hetzelfde jaar slaagde zij er in een van haar overtuigde partijgangers naar de Kamer te zenden. Andere leden lieten eveneens hun stem hooren. Na jaren strijd, in 1873, werd een eerste taalwet

(6) Koninklijk besluit van 27 Juni 1856.

aangenomen, namelijk in rechtszaken: zij bekrachtigde het beginsel dat de beklaagde, in het Vlaamsche land, het onderzoek en het vonnis in zijn taal mocht eischen. Het was een zeer nederig begin.

Vijf jaar later, in 1878, tweede hervorming, n.l. het recht voor den Vlaming om, in zijn betrekkingen met de openbare besturen in het Vlaamsche land, zijn taal te gebruiken en waarbij de besturen verplicht worden hetzelfde te doen. In grondbeginsel zijn nu de ambtenaars, die in 't Vlaamsche land met het publiek in betrekking komen, verplicht de Vlaamsche taal te kennen.

In 1883 werd een derde taalwet aangenomen, ditmaal een belangrijke wet, omdat zij aan het vraagstuk van het onderwijs raakt, een der meest hartstochtelijke van de Beweging.

Het ernstigste bezwaar dat voor de Vlaamsche bevolking in 't algemeen uit het na 1830 ingevoerde stelsel volgde, was dat de hoogere standen zich op intellectueel gebied van de volksmassa afzonderden. Hun gansche geestesleven, letteren, wetenschappen, kunsten, geschiedde in een taal, die de taal niet was van de bevolking. Aldus ontstond in de ziel der Vlaamsche massa het gevoel dat de hoogere klassen de solidariteit van het nationaal intellectueel leven verbraken en de volkstaal tot een ondergeschikten en verachten rang verwezen. In die maatschappelijke kwaal zou de wet van 1883, op het gebruik van het Vlaamsch in het middelbaar onderwijs, verhelpen. Zij bepaalt dat voortaan in de Staatsgestichten van het Vlaamsche land het Vlaamsch de onderwijstaal zal zijn voor twee leergangen. Algemeen werden 1° geschiedenis en aardrijkskunde, 2° natuurlijke wetenschappen gekozen om door middel van het Vlaamsch onderwezen te worden. Al de andere leergangen, behalve de Germaansche talen, werden voort in 't Fransch gegeven.

De hervorming was niet radicaal. Toch had zij een verregaande strekking: daardoor toch zouden de kinderen der burgerklassen weer gewoon worden zich voor hun geestelijke vorming van de volkstaal te bedienen. Hoewel dat te gelijk met het Fransch geschiedde, duidde de nieuwe wet toch de evolutie aan, die de Vlaamsche Beweging zelve weldra volgen zou.

Tot hiertoe was er altijd allleen een persoonlijk recht geëischt geworden. Het was de Vlaming die zei: ‘Als ik mij tot het gerecht of tot het bestuur van mijn land wend, wil ik mij van

mijn taal mogen bedienen.' Maar voortaan wordt de eisch collectief: het is de massa der Vlamingen die aan het Vlaamsch, als cultuur- en beschavingsmiddel in het Vlaamsche land, de eerste rol en den eersten rang wenscht terug te geven. Zij vraagt aan de intellectueele klassen zich niet meer voor hun schoolopleiding van de taalgemeenschap af te zonderen. De wet van 1883 is de eerste, waardoor de openbare macht zich bij dien eisch aansluit. En, belangrijke bijzonderheid, ze werd gestemd terwijl de liberale partij, die vooral te Brussel en de Waalsche provinciën vertegenwoordigers telde, aan het bewind was.

Maar in het tijdperk dat wij thans bespreken had de aldus opgevatte Beweging, met haar volle sociale draagwijdte, geen kans tot slagen. Inderdaad, de politieke macht behoorde nog aan de burgerij, den adel en de hoogere geestelijkheid; in België bestond, op verkiezingsgebied, nog altijd het cijnsstelsel; op een bevolking van ongeveer zeven millioen inwoners waren nog geen 140.000 kiezers.

De Vlaamsche propaganda wordt voortgezet; de letterkunde bekomt nieuwen bijval; de Beweging wint in breedte en in diepte. Zij krijgt tal van provincie- en van gemeenteraden in haar macht.

In 1889 wordt de wet over het gebruik van het Vlaamsch in beteugelingszaken herzien. Den 4 September 1891 wordt zij in een zekere mate toepasselijk gemaakt op de hoven van beroep te Brussel en te Luik.

Doch het is vooral te beginnen met 1893 dat een beslissende verandering intreedt: het stemrecht wordt, in grondbeginsel, algemeen.

Tot nog toe had de Vlaamsche Beweging maar mogen rekenen op een beperkte groep geleerden en hartstochtelijke voorstanders van hun taal en op de sentimenteele en rationeele propaganda die zij konden voeren; maar voortaan zal zij in het kiezerskorps machtige bondgenooten vinden, want meer dan de helft der nieuwe kiezers spreken niets dan Vlaamsch. Wel laat het meervoudig kiesstelsel deze helft nog niet toe volledig de verkiezingen te overheerschen; doch niettemin zal zij naar het Parlement talrijker en talrijker afgevaardigden zenden, die voor het Vlaamsch programma gewonnen zijn.

De hervormingen nemen dan ook een veel radicaler karakter aan: den 18 April 1898 verkondigt een wet dat voortaan de wet-

teksten in beide talen zullen aangenomen worden en het Vlaamsch heeft sindsdien in het Parlement burgerrecht verworven[7].

In rechts- en bestuurszaken werden wetgeving e npractijk in den Vlaamschen zin merkelijk verbeterd; maar men was nog ver van een wezenlijke gelijkheid. Het hoofdbezwaar was altijd de

In rechts- en bestuurszaken werden wetgeving en practijk in Vlaanderen.

De wet van 1883 was maar alleen toepasselijk op het officieel onderwijs. In het Vlaamsche land gaan echter bijna de twee derden der schooljeugd naar gestichten van de geestelijken, en deze gestichten waren niet aan de wet onderworpen. Het kwam er op aan die wet ook dáárop toe te passen, zonder aan het grondwettelijk beginsel van de vrijheid van onderwijs te raken. Het was een harde strijd. De Belgische bisschoppen kwamen krachtdadig tegen de hervoming op; immers - en het is de moeite waard het aan te stippen, want het toont welke vorderingen de Vlaamsche Beweging sindsdien, zelfs in deze kringen, gemaakt heeft - een gezamenlijke herderlijke brief, in 1908 door kardinaal Mercier opgesteld en door al zijn collega's onderteekend, bestreed hardnekkig het beginsel. Een eerste maal werd het wetsontwerp, dat ik aan de Kamer had voorgelegd, verworpen. Doch de verontwaardiging in het Vlaamsche land was zoo groot dat het voorstel, in een anderen vorm voorgedragen, in 1910 wet werd, zoodat het stelsel, dat sedert dertig jaar in het officieel onderwijs werd toegepast, nu ook tot de vrije onderwijsgestichten uitgebreid werd.

Men denke niet dat het aandeel van het Vlaamsch overwegend was: het waren nog altijd de in 't Fransch gegeven lesuren die het talrijkst bleven. Doch het lag ten minste in den wensch van de wet, dat de jongelingen der gegoede klassen in 't Vlaamsche land hun studiën niet meer zouden kunnen voleindigen zonder de Vlaamsche taal te hebben leeren gebruiken.

Na deze betrekkelijke voldoening in het middelbaar onderwijs te hebben bekomen, brachten de Vlamingen het vraagstuk van het hooger onderwijs in haar taal vóór de openbare meening en vóór het Parlement.

Er bestaan in België vier algemeene universiteiten; twee

(7) In den Senaat werd echter het Vlaamsch slechts den 16 April 1913 voor het eerst in de besprekingen gebruikt.

daarvan zijn vrije hoogescholen, de eene katholiek, te Leuven, de andere met liberale strekking, te Brussel; de twee andere, de eene te Luik, de andere te Gent, zijn Staatshoogescholen. De twee vrije hoogescholen regelen zelf hun programma. In de twee Staatshoogescholen, zoowel in die van het Waalsche als in die van het Vlaamsche land, werden de leergangen in het Fransch gegeven. In die voorwaarden eischten de Vlamingen, die meer dan de helft der bevolking uitmaken, de Gentsche universiteit voor zich op. Van in 1910 begon een groote veldtocht ten voordeele van deze beweging. Overal werden, met bijval, meetings ingericht. Drie provinciale raden (op vier) in Vlaanderen, alsmede verscheidene honderden gemeenteraden, spraken zich voor de vervlaamsching der Gentsche hoogeschool uit. Een wetsontwerp werd neergelegd over de geleidelijke 'vervlaamsching' der leergangen[8], doch met den oorlog werd deze beweging stilgelegd.

In het buitenland is wel eens de meening geopperd dat Duitschland, of dan toch de in België gevestigde Duitschers, vóór den oorlog in de Vlaamsche Beweging een rol zou gespeeld hebben. Dat is een grove dwaling.

Heel in den aanvang van de Vlaamsche Beweging, toen er vooral van letterkunde spraak was, hebben Duitsche schrijvers als Hoffmann von Fallersleben iets voor de herleving gevoeld. Maar naderhand heeft noch Duitschland, dat trouwens geen middel zou gehad hebben het te doen, noch de zeer sterke Duitsche kolonie, die vooral te Antwerpen gevestigd was, ooit eenige bijzondere sympathie voor de Vlaamsche Beweging betoond. De reden daarvan is duidelijk: deze ingewekenen behoorden tot de gegoede kringen der maatschappij of wenschten er mede in aanraking te komen; welnu, deze kringen waren de volksbeweging niet zeer genegen; vaak stonden zij er vijandig tegenover. Wijselijk bleven de Duitschers onzijdig. Ik herinner me zelfs dat een der Duitsche vereenigingen te Antwerpen, lang vóór den oorlog, gemeend had een andere tactiek te kunnen aannemen, doch spoedig kwamen van wege invloedrijke Duitschers, die zich tegen de inmenging in de

(8) Wetsontwerp Franck-Van Cauwelaert-Huysmans, voor de eerste maal den 24 Maart 1911 neergelegd en in elken zittijd hernomen, totdat een oplossing bereikt werd.

politiek van het land verzetten, zooveel ontslagen in, dat van deze tactiek moest afgezien worden.

Groot was dus onze verrassing, toen wij de Duitschers, tijdens den oorlog, plots belang zagen stellen in de Vlaamsche kwestie.

Dr. Trimborn, de leider van het Centrum, die in het bezette land hooge funkties bekleedde, moest eens met mij de belangen bespreken van de stad waarvan ik toen de politiek leidde. Op het einde van het gesprek zei hij mij:

- 'Mijnheer de Voorzitter, wat zoudt gij denken over een heropening der Gentsche hoogeschool?'

Men dient te weten dat bij de oorlogsverklaring onze vier universiteiten hun deuren gesloten hadden: de academische overheden waren van meening geweest dat de plaats van de studenten aan het front was.

Daar ik niet onmiddellijk antwoordde, voegde Dr. Trimborn er bij:

- Wij zouden voornemens zijn het wetsontwerp, dat gij nopens de vervlaamsching der Gentsche hoogeschool hebt neergelegd, toe te passen.'

- 'Heer Dokter - antwoordde ik - het taalvraagstuk is een vraagstuk dat alleen de Belgen aangaat. Wij zullen het wel onder ons oplossen, in verstandhouding met onze Waalsche medeburgers, wanneer uw bezetting het land zal verlaten hebben.'

- 'Dus - zei Dr. Trimborn - is er van u geen hulp of medewerking te verwachten en zult gij dus noch de professors noch de studenten aanmoedigen om de leergangen te hernemen?'

- 'Stellig niet!'

- 'Dan hoeven we er niet aan te beginnen en het spijt me!'

Dat was verstandige taal, doch niet iedereen in Duitschland dacht zooals hij. In Polen namelijk had de Duitsche bezetting niet te misprijzen uitslagen weten te verkrijgen door haar ingrijpen in het taalvraagstuk, waarin ook dát land belang stelde. Een deel der bevolking had er zich bij aangesloten, uit haat tegen de Russen; dat waren de activisten, zij die handelend wilden optreden tegen de bezetting. Een ander deel was vijandig gebleven, dat waren de passivisten. Aldus was verdeeling gezaaid onder de bevolking, en waren Poolsche legioenen tot stand gekomen, die een tijd lang

in de rangen der Duitschers en der Oostenrijkers gestreden hebben.

De Duitschers koesterden stellig niet de hoop, ten onzent dergelijke uitslagen te zullen bereiken. Doch zij verhoopten toch dat zij tegenover de openbare meening in Duitschland en in de wereld zouden doorgaan als hebbende de oude taalgrieven opgelost in dat België, waarvan men hun zoo bitter den inval verweet. Het kwam hun als een soort van zedelijke herstelling voor en minstens toch in elk geval een nuttig propagandawapen. En zou het daarenboven geen middel zijn om het land tegen zichzelf te verdeelen?

Wij hebben ze echter met ons niet laten doen wat ze wilden. Niet zoodra hadden wij kennis gekregen van wat ze in 't schild voerden, of er verscheen een manifest, dat ik had opgesteld en dat door een groot aantal leiders van de Vlaamsche Beweging onderteekend werd. Daarin werd den Duitschers klaar en onomwonden gezegd dat de taalkwestie in ons land hen volstrekt niet aanging; dat wij, Vlamingen, nooit hun medewerking zouden aanvaarden; dat onze eer en onze vaderlandsliefde ons verboden een ook op zich zelf rechtvaardige hervorming uit hunne handen aan te nemen, zoolang onze soldaten in de loopgraven tegen de hunnen vochten. De bedreiging volgde, ons naar Duitschland te verbannen, wat ons niet heeft belet voort te gaan op den weg, dien wij ons van in den beginne voorgeschreven hadden[(9)].

De overgroote meerderheid der Vlaamsche bevolking schonk ons haar vertrouwen en heeft geweigerd zich aan te sluiten bij het groepje activisten die, onder den stempel van een zoogenaamden Raad van Vlaanderen, de poging tot verdeeling steunden, door den Duitschen bezetter in 't werk gesteld.

In die voorwaarden konden de Vlamingen, na den oorlog, met open aangezicht voor het land verschijnen, zonder zich in het gedrang te hebben gebracht door een politiek, die èn door de waardigheid èn door de vaderlandsliefde veroordeeld werd.

De regeering, daags na den wapenstilstand in België gevormd, schreef dan ook in haar programma de noodige maatregelen om aan

(9) Verschillende leiders der Vlaamsche Beweging werden ten gevolge van hun houding in die zaak naar Duitschland verbannen, o.m. Paul Fredericq en Camiel De Bruyne, hoogleeraars te Gent, Louis Franck, Alfons Sevens e.a.

de Vlaamsche taal ‘gelijkheid in rechte en in feite’ met de Fransche taal te verzekeren in alles wat de openbare machten aangaat.

Doch, al had de activistische beweging niet het doel bereikt dat de bezetter er van had verwacht, toch was in het land, en vooral bij hen die uit de ballingschap terugkeerden, veel bitterheid en gramschap ontstaan. In beslag genomen door de groote en geduchte vraagstukken van de naoorlogsche moeilijke jaren, was de regeering verplicht geweest de oplossing der Vlaamsche kwestie uit te stellen, hetgeen voorzeker een dwaling was. Immers leert in alle landen de ondervinding dat het in deze zaken vruchteloos is op vooroordeelen, ongelijkheid en dwang te rekenen. Daaruit vloeit niets dan haat voort. In deze tijden van democratie, vrije drukpers en volksonderwijs, is het ten lange laatste even onmogelijk en trouwens even snood, een bevolking zoowel in haar taal als in haar godsdienst te onderdrukken. De beste oplossing ligt in een politiek van gelijkheid en van rechtvaardigheid.

Na den oorlog is er in België waarlijk te lang getalmd geworden om deze beginselen toe te passen en het is slechts in 1921 dat een eerste wet werd aangenomen, waarbij het principe van gelijkheid der nationale talen op bestuurlijk gebied wordt uitgeroepen. Aan de groote Staatsdiensten wordt voortaan opgelegd Vlaamsch te gebruiken, niet alleen in hun betrekkingen met de Vlaamsche bevolking, doch ook in den inwendigen dienst van het bestuur in het Vlaamsche land en in de betrekkingen van de lokale diensten met het middenbestuur. Het is de terugkeer tot het stelsel van vóór 1793: het Vlaamsche volk in het Vlaamsch bestuurd. Een wet in denzelfden geest werd in 1923 voor het leger uitgevaardigd en in 1928 aangevuld: voortaan zullen de officieren de twee talen moeten kennen.

Doch de immer heviger strijd in zake universitair onderwijs overheerscht het gansche problema.

Niettegenstaande de volstrekt loyale en vaderlandlievende houding van de overgroote meerderheid der partijgangers van de Vlaamsche Beweging, bleef de herinnering aan de tusschenkomst der Duitschers tijdens den oorlog lang dit vraagstuk vergiftigen, Het tweede kabinet Theunis, na een ministerieele crisis in 1924, kon ten slotte een wet doen aannemen, waarvan de hoofdgedachte

uitging van een uitstekend geleerde, professor aan de Hoogeschool te Luik, den heer Nolf, minister van kunsten en wetenschappen. Het gold een overgang: een derde der leergangen zou te Gent in het Vlaamsch gegeven worden, een derde in het Fransch, en een derde hetzij in het Vlaamsch, hetzij in het Fransch, naar keuze van den student.

Maar deze halfslachtige hervorming bracht geen bevrediging en in 1930, honderd jaar na de omwenteling die het Vlaamsch uit het openbaar leven had verbannen, werd de universiteit te Gent, onder het ministerie Jaspar, ten slotte volledig tot Vlaamsche hoogeschool herschapen.

Daarenboven werden onlangs voorstellen neergelegd die de bestaande wetgeving in rechterlijke en in bestuurlijke zaken zullen volledigen.

Na tachtig jaar strijd nadert dus de Vlaamsche Beweging haar volledige zegepraal op wetgevend en staatkundig terrein.

Met deze evolutie is tevens een merkwaardige geestelijke herleving gepaard gegaan, zoowel op het gebied van de letterkunde als wat de muziek en de beeldende kunsten betreft. Prozaschrijvers als Cyriel Buysse, August Vermeylen en Timmermans; tooneelschrijvers als Herman Teirlinck; dichters als Guido Gezelle, Rodenbach, Pol de Mont, Karel van de Woestijne zouden elke letterkunde tot eer strekken. Toondichters als Peter Benoit, Blockx, Wambach, Gilson, De Boeck hebben de muzikale overlevering der Nederlanden, die in de 16^{e} eeuw zoo schitterde, hervat. Een Vlaamsche opera, te Antwerpen gesticht, staat op den eersten rang der Belgische lyrische schouwburgen. De Vlaamsche wetenschappelijke congressen, eindelijk, brengen elk jaar een dichte schaar professors en geleerden samen.

III.
Geen Gevaar noch voor het Fransch, noch voor de Eenheid van het Land.

In den grond gaat het met de Vlaamsche Beweging als met al de taalbewegingen, die men sinds een eeuw in Europa heeft zien ontstaan.

Honderd vijftig jaar geleden zou men kunnen meenen hebben dat de kleine talen geleidelijk gingen verdwijnen, dat het Fransch, het Engelsch en misschien het Spaansch meer en meer de andere talen zouden overvleugelen. Vandaag staat het wel is waar vast men, maar deze niet is gebeurd ten koste der talen van kleine dat de kennis der vreemde talen een groote uitbreiding heeft genoexpansie. Integendeel: een der gevolgen van den democratischen vooruitgang is overal geweest aan de volkstaal meer en meer de eereplaats te doen herwinnen. In Hongarije, in Polen, in Tchechoslovakije, in Finland heeft men gezien hoe de volkeren, die zich verdeeld voelden, in de vereering van hun taal de vurigste uitdrukking van hun vaderlandsliefde vonden. Daar waar de nationale taal eenvoudig op het tweede plan was geschoven, zonder politieke ondergeschiktheid, herwon ze aan levenskracht en frischheid. Overal werden de bewegingen bestreden; overal hebben zij gezegepraald.

Ware het leven een meetkundig theorema, dan zouden wij misschien allen dezelfde taal spreken en zouden wij allen dezelfde huiselijke, staatkundige en economische inrichting bezitten. Maar gelukkig is het leven, is de aarde, zijn de volkeren oneindig afgewisseld en veelzijdig. Het is een natuurlijk verschijnsel, waartegen het nutteloos zou zijn zich te verzetten. Men moet er zich naar schikken en het groot getal talen als een der vormen van die verscheidenheid aannemen. Diegenen onder ons die talen spreken met een grooten omgang zijn voorzeker sterk bevoordeeld. Doch talrijk zijn de volkeren wier nationale taal slechts een klein gebied heeft. Poolsch, Zweedsch, Deensch, Noorsch, Portugeesch, Tchechisch, Hongaarsch, Nederlandsch, Roemeensch, Servisch, Bulgaarsch en zooveel andere talen zijn toch ook voor de menschen die ze spreken de innigste uiting van hun eigen genie; ja, ze zouden ze niet

kunnen opgeven zonder hun eigen geestelijk, ethnisch en geschiedkundig verleden te verzaken. Door die hartstochtelijke gehechtheid aan hun taal bewijzen ze de menschheid geen slechten dienst, want ze behouden aldus een machtigen slagboom tegen het banaal en oppervlakkig cosmopolitisme, dat een der kwalen van onzen tijd dreigt te worden, en dat ons van het eene tot het andere einde van de aarde in een eenvormige mentaliteit zou doen leven, en tegen den slaafschen zin van gelijkvormigheid, dien de mode, de pers en het gemak der verkeersmiddelen buitenmate ontwikkelen. Wanneer wij onze nationale talen verdedigen, is het niet enkel een kostbaar erfgoed dat wij bewaren; wij doen meer: wij verdedigen een levendige bron van oorspronkelijkheid, schoonheid en kunst, wier behoud veel hooger staat dan welke overweging van nut en van belang ook.

Met het oog op deze beschouwing van algemeenen aard, kunnen deze twee vragen gesteld worden:

Bedreigt de Vlaamsche Beweging de kennis van het Fransch of den invloed der Fransche cultuur in het Vlaamsche land?

Is de Vlaamsche Beweging van aard om de nationale eenheid in België te bedreigen?

Bij de laatste volkstelling, in 1920, waren er in België op 7 millioen inwoners, niet begrepen de bevolking van de strook ten Oosten, die een Duitsch dialekt spreekt en de kinderen die nog geen bepaalde taal spraken:

3.185.000	inwoners die uitsluitend Vlaamsch spraken;
2.850.000	inwoners die uitsluitend Fransch spraken;
968.000	inwoners die Vlaamsch en Fransch spraken.

De tweetaligen, die 968.000, zijn in hun overgroote meerderheid Vlamingen, want het getal Walen die Vlaamsch kennen is beperkt.

Vergelijkt men deze getallen met de cijfers der volkstellingen van 1910 en 1900, dan komt men tot zeer belangwekkende gevolgtrekkingen.

In 1910 waren er maar 871.000 tweetaligen, en in 1900 maar 801.000. Van 1900 tot 1910 dus een vermeerdering van ongeveer 70.000 en van 1910 tot 1920 een nieuwe vermeerdering van circa 100.000. Het is te zeggen dat er in twintig jaar tijds een aanwinst is van nagenoeg 20 ten honderd voor de kennis van het Fransch en

dit niettegenstaande den gelijktijdigen aangroei van de macht der Vlaamsche Beweging en de toepassing van een reeks Vlaamsche wetten die alstoen reeds bestonden.

Hoe is deze schijnbare tegenspraak te verklaren?

Eenvoudig omdat er twee vraagstukken zijn die men met elkaar niet moet verwarren. Er is eenerzijds de wil der menschen om hun moedertaal te behouden, en er is anderzijds hun wensch om een taal van groote uitbreiding te kennen. Geen tegenstrijdigheid tusschen die twee gevoelens. Uw eigen taal spreekt gij in uw land, met uw familie, met uw kinderen en uw vrienden, met de ambtenaars die u besturen, met de rechters die over gedingen, welke u aanbelangen, uitspraak doen. Het is de taal van elken dag en ook die van de kunst en de wetenschappen.

Doch het Nederlandsch of Hollandsch-Vlaamsch(10) is geen wereldtaal. Het wordt gesproken door 7 tot 8 millioen Hollanders, 4 millioen Belgen, 1 millioen Zuid-Afrikanen en 2 tot 3 millioen inboorlingen van de prachtige koloniën die Nederland in Malesië en elders bezit. In het geheel zijn dat 14 tot 16 millioen personen. Maar niettegenstaande de economische en intellectueele belangrijkheid van die menschen, blijft het Nederlandsch een taal met kleine uitbreiding. In die voorwaarden weten de Vlamingen zeer goed dat ze een wereldtaal noodig hebben, niet om de moedertaal te vervangen, maar om ze aan te vullen en hen in rechtstreeksche verbinding met de uitgestrekte wereld te houden. Uit dien hoofde en voor die rol is sedert de middeleeuwen hun keuze en hun voorkeur op het Fransch gevallen. De redenen daartoe zijn talrijk: het samenzijn van Vlamingen en Walen in hetzelfde Staatsverband; de aardrijkskundige ligging van het land; de uitstraling van de Fransche cultuur en een eeuwenoude overlevering, die opklimt tot in de tijden waarin het Fransch geen enkele wettelijke bescherming had.

(10) Tusschen Vlaamsch en Hollandsch is er, wat woordvoeging, spraakleer en woordenboek betreft, geen onderscheid; er bestaat alleen in de practijk en in de uitspraak een afwijking die niet grooter is dan die tusschen den tongval van 't Zuiden en den tongval van 't Noorden in Frankrijk of in Italië. De Vlaamsche dialecten hadden tot op het einde der 16^{e} eeuw den boventoon in de gemeenzame taal; in de 17^{e} en 18^{e} eeuw en in de eerste helft der 19^{e} had het Hollandsch dialect het overwicht; thans komt er evenwicht tot stand; de Vlaamsche schrijvers worden in Holland veel gelezen.

Zoomin de Vlaamsche Beweging vijandig staat tegenover het Fransch, even zoomin staat zij vijandig tegen de Walen.

In werkelijkheid ligt het conflict bij de Vlamingen zelf: tusschen een zeer beperkte groep van de hoogere burgerij, die, al kent ze Vlaamsch, zich regelmatig en bij voorkeur van het Fransch bedient, en de Vlaamsche volksmassa, die oordeelt dat, om een tweede taal te leeren, zij de hare niet hoeft te verzaken. Tegen dien geest van verovering en uitsluiting, die door mode, door administratieven invloed, door misplaatst meerderheidsgevoel te lang overheerschend is geweest, komt de Vlaamsche Beweging op: de volksklassen willen hun ‘eliten’ terugwinnen. Kan zulks verwondering baren als men vaststelt dat, door de schuld van de zoo lang doorgedreven Vlaamschvijandige politiek in zake onderwijs, zooveel groote schrijvers, Vlaamsch van oorsprong en van naam, zich in den loop van deze eeuw niet gewaardigd hebben in de taal van hun stamgenooten te schrijven, die ze zeer onvolkomen geleerd hadden en maar als een duister en gebrekkig dialect kenden? Welk volk zou met een licht gemoed dergelijk verlies voor zijn eigen cultuur dulden? Doch is het, om zijn goed te willen herwinnen, noodig den buurman uit te sluiten of te haten en moet men daarom zich zelf benadeelen en zich een onontbeerlijke kennis onthouden?

Al wie de toestanden in Vlaanderen volgt weet het: het Fransch heeft in het Vlaamsche land noch wettige bescherming noch bestuurlijken dwang noodig om den rang te behouden, dien het altijd in de Vlaamsche cultuur heeft bekleed en zelfs om dien uit te breiden; zijn schoonheid en zijn economische waarde volstaan om het dien te verzekeren, en dit niettegenstaande de machtige ontwikkeling der Vlaamsche Beweging. Bij elke gelegenheid en met een oprechtheid, door eigen daden bewezen, verkondigen de leiders dier Beweging het groot belang dat het Fransch voor de Vlaamsche bevolking heeft; de meest Vlaamsche besturen brengen hun daden met hun verklaringen overeen: getuige dat van Antwerpen, waar meer dan 80 Fransche klassen in de lagere scholen werden ingericht.

Mijn zienswijze is ook die van professor G. Kurth, van de hoogeschool van Luik, wanneer hij schreef: ‘De Fransche taal werd bevorderd door het optreden van de Bourgondische dynastie, die

uitsluitend Fransch sprak; ze werd zonder verandering onder het Spaansch beheer behouden, en, eigenaardig genoeg, bij voorkeur door de Oostenrijksche regeering gebruikt; zij heeft de verschillende eeuwen van onze nationale geschiedenis doortrokken zonder ooit haar positie in het Vlaamsche land te zien wankelen.'

Om te zegepralen voelt de Vlaamsche Beweging noch de behoefte noch den lust om de Fransche taal en de traditioneele en vruchtbare betrekkingen met de Fransche cultuur uit Vlaanderen te sluiten.

Maar er is nog een veel ernstiger vraag die vaak gesteld wordt: is de Vlaamsche Beweging geen bedreiging voor de Belgische nationale eenheid en zou ze, bijgevolg, den internationalen toestand van ons land niet kunnen in gevaar brengen?

Indien men zich maar alleen hield aan de overdrijvingen in spreken en denken van kleine groepen, die hetzij van Vlaamsche zijde, hetzij van Waalsche zijde een separatistische politiek prediken, zou men dergelijke vrees kunnen koesteren. Maar hun werkelijke invloed is uiterst gering en heeft geen toekomst.

Nooit zouden die kleine groepen tot stand zijn gekomen indien onze openbare besturen in de oplossing van het Vlaamsche vraagstuk die buitengewone traagheid niet hadden getoond, dit gemis aan stuwkracht en sympathie, die door allerlei gebeurtenissen te verklaren zijn, doch waarvoor geen verontschuldiging kan ingeroepen worden.

Thans zijn de voornaamste hervormingen achter den rug en degene die nog moeten gebeuren zijn bijna verwezenlijkt. Weldra zullen dus, in zooverre zulks van de wet en de openbare machten afhangt, alle hinderpalen verdwenen zijn en de Vlamingen zullen de vrije baan vóór zich hebben en in hun handen al de werktuigen, die het wetgevend arsenaal kan verschaffen om hun ideaal te verdedigen en te verwezenlijken, De invloed, dien de kleine groepen in het kiezerskorps hebben kunnen verkrijgen en die zich ten andere tot de verkiezing van enkele afgevaardigden beperkt, zal bijgevolg verdwijnen.

Bij het beoordeelen van de Vlaamsche Beweging is men in den vreemde vaak geneigd, ze te verwarren met de taalbewegingen die ontstaan zijn in landen, waar er spraak was van een door het middenbestuur verdrukte minderheid.

Niets van dien aard in België.

De Vlamingen zij er in de meerderheid en zoo zij het onder elkaar eens zijn, ziet men niet in hoe hun wenschen niet zouden verhoord worden.

In den grond, zooals wij het reeds zegden, is het Belgisch taalgeschil geen conflict tusschen Vlamingen en Walen. De twee bevolkingen, die te zamen het Belgisch vaderland vormen, staan in dezen strijd werkelijk niet tegenover elkander. De Vlaamsche Beweging is een conflict tusschen Vlamingen. Het is een conflict tusschen de overgroote meerderheid van de bevolking en de verfranschte kringen: aristocratie, hooge burgerij, groot-nijverheid, hooge geestelijkheid. En bij die beperkte groepen is de vijandige gezindheid tegenover het Vlaamsch aan 't verdwijnen, want zij gevoelen wel dat, mochten ze blijven volharden, dit zou neerkomen op het zich politiek en sociaal tot onmacht doemen.

Nooit hebben de Vlamingen er aan gedacht hun taal aan de Walen op te dringen. Zij willen hun geen regime opleggen waarover zij zelven klagen. In opzicht van openbare diensten vragen zij Vlaamsch in Vlaanderen, maar nemen heel wel Fransch in Wallonië aan: ieder zijn taal, ieder zijn recht. Dienvolgens raakt de bijval der Vlaamsche Beweging de massa der Waalsche bevolking niet. Daardoor ook vermindert de vrees voor wrijving en scheiding tusschen de twee elementen der Belgische nationaliteit in belangrijke mate. Van nu af groeit het getal van de leiders der Waalsche opinie aan, die, in de taalkwesties, het gezond verstand en de beginselen van gelijkheid en rechtvaardigheid wenschen te volgen.

Wel is waar klagen ambtenaars en candidaat-ambtenaars: de Walen hebben immers sedert lang alle plaatsen kunnen bekleeden en alle graden van de hierarchie bereiken zonder Vlaamsch te kennen. Dit stelsel is thans veranderd voor het Vlaamsche land en voor het middenbestuur. Maar de ambtenaars zijn er toch voor het publiek, het publiek is er niet voor de ambtenaars. Het is overigens niet uitgesloten, dat zekere grieven te verhelpen zijn.

Hunnerzijds klagen de Vlamingen dat de wet in de ministerieele kantoren niet altijd nageleefd wordt.

Deze wederzijdsche ontevredenheid heeft het voorstel ingegeven om in de verschillende diensten een Vlaamsche en een Fran-

sche afdeeling op te richten, natuurlijk onder een enkele directie en onder denzelfden minister.

Voor de burgerlijke en handelsrechtbanken zijn er insgelijks wetsvoorstellen die de Vlamingen voldoening geven.

Wanneer deze hervormingen hunne verwezenlijking zullen bereikt hebben, zal België teruggekeerd zijn tot het regime dat het gedurende eeuwen heeft gekend, het regime van Zwitserland, van Canada, van alle tweetalige landen: het regime der gelijkheid. En de genomen maatregelen zullen juist dezelfde zijn als die gedurende eeuwen werden toegepast en die nooit aanleiding tot oneenigheid tusschen Vlamingen en Walen hebben gegeven.

Bij het beoordeelen van dezen toestand moet men bedenken dat de factoren, die tot den nationalen samenhang bijdragen, veel sterker zijn dan ze vroeger waren.

Eenige tientallen jaren geleden waren de Waalsche provinciën overheerschend nijverheids- en de Vlaamsche landbouwgewesten. Daaruit ontstond een treffende tegenstelling in de mentaliteit: enerzijds een bevolking, hartstochtelijk gehecht aan den grond en het geloof van haar voorvaderen en geheel gewonnen voor de behoudsgezinde levensopvattingen; anderzijds een niet minder nijverige bevolking, maar veel vrijer van geest, veel onafhankelijker, overhellend naar moderne denkbeelden, meer ingenomen met den vooruitgang op sociaal gebied.

Niet alleen wordt de nationale mentaliteit geleidelijk één onder den invloed van de school, van de pers, van de democratische inrichting, maar de gemeenschappelijke belangen zijn veel belangrijker dan in het verleden. Men zie bijvoorbeeld de betrekkingen tusschen de haven van Antwerpen en de Waalsche nijverheid. Zoo Antwerpen op zulk een druk en steeds aangroeiend havenverkeer kan wijzen, is dit grootendeeles te danken aan de Waalsche nijverheid, die er de eerste vrachthaven van het vasteland van maakt.

Dan is er nog Congo, dat wij beschouwen als het aanzienlijkste collectief werk, sedert een eeuw door ons land tot stand gebracht: Walen en Vlamingen hebben er samen toe bijgedragen en hebben er dezelfde belangen.

Voorts zijn er nog de banken en de financiemarkten van Brussel en Antwerpen, die al de belangrijke organismen van het land bezielen.

De artistieke en wetenschappelijke bewegingen zijn al even solidair.

Al deze levens- en zedelijke belangen zouden in een verbrokkeld land worden gehinderd en geschaad.

De Belgen zijn realisten. Zij zijn niet voornemens dit gemeenschappelijk erfgoed te laten verminderen.

Terzelfder tijd is er nog de internationale toestand: België heeft niet te veel aan al zijn krachten en aan al zijn kinderen om zijn onafhankelijkheid te verdedigen en zijn toekomst te beschermen.

Vereenigd, maakt het een goed figuur in de wereld; verdeeld, zou het maar een stofje van een natie zijn, aan alle begeerlijkheden en alle gevaren overgeleverd.

Mr. Louis FRANCK,
Minister van State.

Breuken
Vervolg[1]

VII

Stefan Hoste had zijn reisgoed toevertrouwd aan zijn vriend Potetine en alvorens Vladimir Koesma en zijne dochter te ontmoeten, zooals ze hadden afgesproken, wandelde hij tot aan de Strastnajaplaats, om eenige dagbladen te koopen.

Sinds verscheidene dagen had hij Moskousche bladen gekocht aan den ouden jood, die steeds de kopeks in beide handen woog en ze langs de twee kanten bekeek, alvorens ze in een trommeltje te laten rinkelen.

Vandaag had Stefan eene bijzondere bestelling te doen, want hij wenschte eenige lustige bladen te koopen, welke hem op reis naar den Kaukasus afleiding zouden geven.

- ‘Tschoedak’? ‘Bogatier’? vroeg de jood onderzoekend, terwijl hij de schouders lichtjes optrok en de oogen half gesloten hield.

Stefan nam de twee bladen aan en de jood ging op slependen toon verder:

- ‘Krokodil’? Zeer lustig, zeer lustig!

En hij stak meteen de hand uit om te ontvangen.

Stefan reikte hem eenige kopeks en zei:

- Hier, nonkelke.

- Dank u.

En de jood boog zich driemaal naar voren om zijn dank te bevestigen.

Op het terras van 't Grand Hotel zaten Vladimir Koesma en zijne dochter reeds te wachten, toen Stefan aankwam, en deze maakte kennis met Katenka, een groot slank meisje van ongeveer twintig jaar. Hare staalgrijze oogen keken Stefan weemoedig aan

(1) Zie blz. 13.

en de kleine blanke hand hield een reistasch vast, welke rondom met koperen nagels beslagen was.

In den trein sprak Katenka weinig; ze verdiepte zich in een roman van Tchekhov en antwoordde alleen op haar vaders vragen.

Vladimir scheen buitengewoon bezorgd om zijn kind, bood haar vruchten, wijn en koeken aan, vroeg of ze wel gezeten was, of ze het niet te warm had en zoo meer.

Alhoewel Stefan twee jaar geleden den ouden Rus had ontmoet, wist hij heel weinig van den man, alleen dat hij met zijn eenig dochtertje woonde te Kislovodsk en dikwijls naar Moskou kwam voor zaken, die alleen van intellectueelen aard waren.

Niettegenstaande hij reeds lang de zestig had overschreden, hield hij zich op de hoogte van den ekonomischen toestand van het groote Rusland, alsook van de buitenlandsche politiek, doch hierdoor verstond hij alleen de politiek, gevoerd in de naburige landen. Het Westen interesseerde hem minder, de onbeschaafde kant van de wereld, de barbaren, zei hij.

- Schrijf het in de bladen van uw land, Stiva, de opinie van Vladimir over het Westen, 't is eene rubriek.

- Ge zoudt ongelijk krijgen, Vladi, lachte Stefan; de westerlingen zijn verwaand; ze kunnen uwe toestanden niet begrijpen en uw werk niet waardeeren.

- Ze zullen eens zien wat de Russen kunnen voortbrengen! Spreek ze eens over onze groote rubberfabrieken, onze mijnexploitaties, onze electrische centrales aan den Dnieper en ons Gosplan; zeg, kerel, zijn dat geen blijken van kunnen? Toon hun wat wij. Russen, sinds de laatste tien jaren op gebied van nijverheid hebben verwezenlijkt. En de sociale verzekeringen dan? Ik was nochtans geen aanhanger van het sovjet-regime, maar nu kan ik het toch niet bekampen of zelfs geen ongunstig woord er tegen uiten.

- De dictatuur, mompelde Stefan.

- Nu ja, de dictatuur, denkt ge dat het in 't Westen er beter aan toegaat met hunne Parlementen, zeg? Neen, hoor, de dictatuur is misschien een erg woord voor u, westerlingen. Daar hebben ze zich opgeworpen om ons, Russen, af te breken; ze slingeren ons het woord naar 't hoofd. In Duitsche bladen heb ik laatstleden

er nog over gelezen, ze misbruiken het woord om hunne kolommen te vullen en wij lachen die journalisten uit en houden ze voor domkoppen. Zij zelf zijn gekompromitteerd in hun midden en op ons stelsel trommelen ze los. Ik zeg u, Stiva, de dictatuur is de toekomstvorm in deze wereld, de spil van een goed georganiseerd land, meen ik. Gaan wij vooruit? Ja. Komt er orde? Ja. Ik weet wel, het is nog niet het ideaal; maar wie Rusland kende vóór den oorlog, moet toegeven dat wij groot werk leverden op soliede basis. Zouden we dit alles gekund hebben onder vreemde heerschappij? De vreemde kapitalisten zouden ons land verscheurd hebben; nu nog liggen de groote magnaten op loer om onze kolossale rijkdommen te stelen en de regeeringen steunen die mannen, die trusts. Ze gebruiken ze dikwijls als ledepoppen.

- De concessies, Vladi?

- Waren noodzakelijk, Stiva; dat heeft Ilitch zelf aangeduid. Het overgangsproces. Ik zeg nog eens, ik was geen aanhanger van 't kommunisme en in al de gebeurtenissen stond ik als toeschouwer, maar het sovjet-regime heeft ons Moederke (Rusland) gered van zedelijk verval. De Westersche beschaving, zooals ge dat noemt, ware voor ons de ondergang geweest, nooit ware Rusland geworden wat het nu is en ons volk kan onder een Westerschen vorm zich niet ontwikkelen; ons volk is schoon, onderworpen, doch zijne eer bleef onaangetast.

Stefan had eerbiedig geluisterd naar de enthousiaste uitlatingen; nu en dan had hij lust gevoeld Vladimir eens terecht te wijzen, niet omdat hij met zijn zienswijze niet instemde, maar omdat hij er plezier aan had Vladimir Koesma zoo strijdlustig te zien. De Rus had hem de gelegenheid niet gegeven; zijn hart scheen vol te loopen van zijn eigen volk en hij was fier dat de verachterde Russen, zooals ze in 't Westen stonden aangeschreven, eens blijk hadden gegeven van kunde.

Dat heel de wereld het had over het groote uitgestrekte Rusland, zelfs al liet ze er zich over uit in termen, die meer dan onsympathiek waren, deed goed aan zijn oud Russisch hart.

Zijn land had veel, heel veel van hem geëischt, doch nooit had hij er over geklaagd; de offers had hij gebracht in volle vertrouwen; zijn sterk geloof had hem het leed makkelijker doen dragen en in plaats van den kop te laten hangen na 't verlies van al wat

hem dierbaar was, had hij fier het hoofd rechtop gehouden en al zijn leed beschouwd als zijn aandeel in de redding van zijn land, van zijn volk, van de groote familie ‘Russen’.

En de teederheid die hij de zijnen toedroeg was overgegaan op Katia, het eenige wat Rusland hem gelaten had om zijne oude dagen op te vroolijken.

Zijn Katenka!... En in somber gepeins doorliep hij vlug zijn heele levensperiode van vóór en na de revolutie.

Katenka was droomeriger geworden onder 't gesprek en heel bezorgd kwam haar vader tot haar en praatte eenige woorden in 't Russisch. Het meisje stond recht en Vladimir hielp haar de slaapstêe in orde brengen.

Ze schudde de kussens goed op, want die schenen ver van zacht te zijn. Nog een deken ontrold en klaar was Kees.

- Slaap zacht, lieve Katenka, ik bid voor u, mijn kind.
- Nacht, vader.

Ze kuste den grijsaard en wisselde ook met Stiva een goeden nacht.

Toen werd het stil.

VIII

De dagen waren voorbijgegaan in lezen, rooken en praten en nu waren ze Rostov reeds lang voorbij. Morgen zouden ze te Kislovodsk aankomen.

Katenka was minder terughoudend geworden en vertelde aan Stefan van hare tien jaar oudere vriendin Maria Petrovna, die gehuwd was met een kozak, Serge Kovaloff en die twee lieve kinders had: Grischa en Sonja.

Sinds drie jaar bewoonden ze het ‘stanitza’, dat enkele meters van Vladimir's isba was afgelegen.

- Ik zal blij zijn haar terug te zien, zei Katia.
- Is de vriendschap zóó groot? vroeg Stefan.
- Verleden jaar is Sonja erg ziek geweest en toen heb ik haar verpleegd, daar Maria Petrovna hard moest werken. 't Was juist in den oogsttijd en dan heeft Serge hulp noodig; zelfs Grischa steekt dan dapper de handjes uit. Hij is nu negen jaar en Sonja wordt er weldra zes.

- Houdt ge veel van kinders, Katia?

- Zeker, maar Maria Petrovna's gasten zijn heel lief. Ze liggen dikwijls in strijd en ik moet optreden als scheidsrechter. alhoewel Grischa beweert, dat ik Sonja bevoordeel en 't is juist hij, die me steeds komt opzoeken als ze het samen niet eens zijn. O, die Grischa!

- Een wonderkind? Dien bengel krijg ik voorzeker te zien?

- Maria Petrovna is eene goede, zachte vrouw, zei Vladimir.

- Vader, zullen we Stiva naar 't kuuroord vergezellen? vroeg Katia.

- Als Stiva het wenscht, kind, kunnen we Maandag of Dinsdag gaan.

En zich tot Stiva wendende:

- Maria's jongste zuster Tatiane is er bestuurster. Twee jaar geleden verwierf ze haar diploma aan de faculteit van geneeskunde.

Katia vouwde de slaapdekens op en bracht de zitplaatsen in orde. In Rostov had ze een voorraad water gehaald en nu zette ze thee, die bij Vladimir welkom was.

Uit haar reistasch haalde ze eenige broodjes en ledigde het glas honig op beschuitkoeken.

- Is de honig niet lekker, Stiva? vroeg Katia.

- Eerste klas, meisje.

- Nu, het is fabrikaat van Kovaloff.

- Zoo? Houden ze bijen? zei Stefan.

- Ho, een heele kweekerij en jaarlijks brengt ze eene ronde som op, wedervoer Vladimir.

- Aan wie verkoopt Kovaloff zijn honig? vroeg Stefan.

- Het grootste deel wordt aan de kooperatief geleverd en de rest verdeelt hij onder de vrienden.

Al pratende namen ze hun karig maal en nadat Katia wat over en weer had geloopen, verscheen in 't kompartiment een Tchetchen, die eens van plaats veranderde.

Het gesprek werd nu levendiger en weldra liep het over de politiek. De Tchetchen verklaarde zich totaal tegen het sovjet-regime en haalde feiten aan, die volgens Vladimir niet van algemeen belang waren.

De Tchetchen vond den gemeenschapsvorm niet den goeden.

- Hij heeft veel handelaars en baaskens den doodsteek gegeven. We kunnen niets doen tegen de machtige kooperatieven van voortbrengst; men heeft ons langs alle kanten geboycotteerd, hield hij vol.

- Wat deedt ge vóór den oorlog, maatje? vroeg Stefan.

- Ik? Ik was schoenmaker, Mijnheer, en had een magazijn van laarsjes. De zaken gingen goed. Ik deed aan kleinen export. Het was mijn zoon, die zich met het laatste bezighield.

- En nu?

- Nu? Wel, wat zou het nu zijn? Ik moet werken in de fabriek en verdien juist genoeg om rond te komen.

- Ge waart aan meer ‘luxe’ gewoon, voorzeker? vroeg Stefan.

- Luxe? Haha, noemt ge dat luxe? Een eigen huis en een kleinen wagen om 't goed te vervoeren, en dan wat verstrooiing. Was het te veel misschien?

- Neen, neen, het is nooit te veel, zei Stefan. Ik kan 't me voorstellen dat ge 't nu minder prettig vindt.

- Ik was een vrij man, Mijnheer, en mijn jongen had een goed vooruitzicht, terwijl hij nu als arbeider werkzaam is.

Vladimir had zich in 't gesprek niet meer gemengd. Hij vond dien Tchetchen een klein mensch met een eng begrip van gelijkheid, een ouden knul met kruideniersverstand.

- En nu zijt ge op reis geweest? vroeg Stefan verder.

- Ja, het jaarlijksch verlof, he? Ik heb er gebruik van gemaakt om eens Moskou te zien. Ik was er nog nooit geweest.

- Zoo? Ziet ge, het nieuwe systeem bracht u toch nog dit voordeel, sprak Stefan lachend.

- Maar Mijnheer, had ik mijn zaakjes kunnen voortzetten, ik zou me meer dan eene reis per jaar naar Moskou kunnen veroorloven hebben.

- Misschien wel.

- Zoo, zeg maar ‘zeker’. Ha, die jaren na den oorlog waren voor ons, werkers, gulden jaren geweest. Denk eens wat winsten we hadden gemaakt en wat leveringen er te doen zijn na zoo'n oorlog.

- Winsten? Ja! De Staat wist het zoo goed als gij en hij heeft ze u afgenomen om ze aan de gemeenschap te brengen, wedervoer

Vladimir. Al die handelsmannen zagen hunne hoop van winstbejag verdwijnen en 't is uit materialistisch eigenbelang, dat mannen van uw soort tegen ons Moederke nu zijn.

De Tchetchen praatte nog verder en Vladimir haalde zijne pijp te voorschijn en zette zich in 't hoekje te smoren, zonder verder nog eenige notitie van den andere te nemen. Doch deze bazelde nog altijd en wendde zich nu eens tot Stefan en dan eens tot Katia.

IX.

Aan het isba van Vladimir Koesma zat Grischa Kovaloff op den drempel te wachten. Toen hij het drietal zag naderen, klapte hij in de handen, deed eenige sprongen in de lucht en liep zijne vrienden te gemoet.

Vóór Katia bleef hij staan en keek Stefan vragend aan.

- Nog een vriend voor u, Grischa, zei Katia.

Grischa scheen niet heel ingenomen te zijn met Stefan's tegenwoordigheid; hij trok zijne oogen wijd open, zoodat Stefan moest lachen; daarna nam hij Katia's hand en drukte ze vast in de zijne.

- Waar is Sonja? vroeg Katia.

- Die komt met moeder, Katenka.

Intusschen waren ze het huisje genaderd. Vladimir opende de deur en Katia haastte zich de luiken te ontsluiten. Een lichtstraal viel in 't vertrek.

Het was eene groote kamer, heel zindelijk en uiterst eenvoudig.

Op het einde der plaats bevonden zich twee ijzeren bedden, die van elkander waren gescheiden door een schut, waarop langs beide kanten heiligenprenten waren vastgespeld. In 't midden eene groote tafel, waarop een kleurig geborduurd loopertje prijkte. Onder 't venster stond eene breede eiken bank en twee stoelen en aan den muur hingen een paar iconen. In den hoek rechts stond eene lage kast, waarin het vaatwerk was geborgen; daarnaast een koffer, waarin het linnengoed stak en daarboven hing het portret van Lenine.

Langs beide kanten der deur stond een beer. Dit was geheel het mobilair van Vladimir's isba.

Grischa, die op de bank was gesprongen en door 't open venster zag, riep juichend:

- Daar komen ze, moeder en Sonja.

Katia en Vladimir kwamen bij 't venster staan en zagen hoe Sonja dartelend voor Maria Petrovna sprong en nu en dan eens haar moeder bij den rok trok om haar vlugger te doen loopen.

Katia liep onmiddellijk Maria Petrovna te gemoet en hunne vreugdekreten weergalmden tot in 't huisje. Zoo werd de kring grooter bij Koesma en Grischa met zijne schitterende zwarte oogen overzag den toestand. Inwendig voelde hij jaloerschheid opkomen; de vreemdeling sprak volgens hem veel te veel met Katia en zijn Katia gunde hij alleen aan zich zelf. Hij dacht dat het best was, vriendschap te sluiten met Stefan en hem attent te maken op Sonja; vast besloten nam hij zijn zusje bij de hand leidde haar bij Stefan en zei in 't Russisch:

- Sonja, nu moet ge eens erg lief zijn voor dien vriend.

Stefan, die veel van kinderen hield, tilde het kleine meisje op en plaatste het op de knieën.

- Zing eens een liedje, Sonja, voor den kameraad, ging Grischa voort.

Pas was Sonja aan 't zingen met haar week kinderstemmetje, of Grischa liep tot bij Katia, van wier zijde hij den heelen avond niet meer week.

Vladimir plaatste de tafel vóór de bank en zette de twee stoelen er tegenover. Hij en Maria Petrovna namen plaats op de stoelen, de anderen schoven dicht bij elkander op de bank.

Katia haalde den korf te voorschijn, die hare vriendin bij den ingang had geplaatst.

- Katenka, mag ik helpen? vroeg Grischa.

- Natuurlijk.

Ze waren ijverig aan 't werk om den korf te ledigen en op de tafel stelden ze vruchten, visch, koud vleesch, brood en water uit het kuuroord.

- Mag Grischa de borden zetten?

- Neen, Katenka, laat het hem niet toe, zei Maria Petrovna, die breekt voorzeker de helft van uw vaten.

- Och, och, klaagde 't jongetje en tot vervanging mocht hij vorken uitdeelen.

Het werd stil in het isba van Koesma; alleen het gekletter van vorken en messen op de borden was hoorbaar.

Katia liet het zich smaken; sinds drie dagen had ze zoo'n lekkernijen niet gehad en terwijl ze een beker frisch water dronk, keek ze naar Maria Petrovna en knikte ze vriendelijk toe.

- Een lekker snoepen, he! vader? zei Katia.
- Uiterst, Katenka.

En zich tot Maria wendende:

- Wanneer krijgen we Serge Kovaloff te zien? vroeg Vladimir.
- Ho, die komt ons afhalen.
- Nog steur, moederke! bedelde Sonja.
- Die eet te veel, wedervoer Grischa, als ge onpasselijk wordt - stokslagen hoor! zei hij.
- En wie zou die geven? vroeg Katia.
- Ik.
- Gij? ho, die barsche Grischa!

Grischa glimlachte en watertandde naar den steur, stak zijn bord in de hoogte en hield Maria's hand in 't oog om te zien of Sonja niet te veel kreeg.

- Genoeg! kreet hij. Nu ik, he, moeke?

Toen hij eene kleine portie ontvangen had, wrong hij wat brood tusschen de vingers en wierp kleine balletjes naar Sonja, die ze nu eens op den neus, dan in het haar kreeg.

- Er is nog versche honig, Vladi.

En Maria bood een geel potje aan.

- Moederke, Grischa werpt met gekauwd brood, zei Sonja slepend.
- Grischa! vermaande Maria en zag hem dreigend aan.

Een oogenblik hield hij zich stil; maar na een poosje trok hij een naar gezicht en Sonja wist, dat dit de wraak van Grischa voorafging; en achter den rug van Stefan kneep hij Sonja in den arm, zoodat het meisje een gil gaf.

Dit werd te erg en tot straf moest hij op 't einde van de bank gaan zitten. Het ergerde hem, daar Stefan nu naast Katia schoof en hij zelf genegeerd werd.

- Katenka zal eens ‘Volga Matoesjka’ zingen; he, Katenka? zei Vladimir.

't Meisje zag hem droevig aan en toen Stefan beloofde na haar in 't Russisch te zingen, ving ze aan.

Grischa werd ernstig; Sonja weende en Vladimir pinkte een traan weg.

- Is 't droevig, Moederke? vroeg Sonja, terwijl ze haar tranen droogde.
- Wel neen, mijn Sonitchka.

Allen lachten weldra weder en toen Stefan ‘Stenka Razin’ inzette met:

Uz za ostrava na stjasjen
Na prastor retsjnoj volni,

neuriede Maria Petrovna mede, terwijl Katia aandachtig Stefan gadesloeg, die gevoelvol het lied voorzong.

Het werd een gemoedelijke avond en tot ieders spijt zweeg alle gezang, toen Serge Kovaloff binnenkwam.

- Bij God, 't gezelschap zij gegroet, riep Serge.
- Stiva Hoste, een vriend van mij, presenteerde Vladimir Koesma.

De mannen waren weldra in gesprek. Serge Kovaloff vertelde van zijn landbouw, zijn bijenteelt, zijne familie in 't Kaukasusgebergte.

- Hier zijn 't bergen, geen heuvels, Stiva, lachte Vladimir.
- Indien we eens de bergen introkken? De Elbrouz is 't zien waard, zei Serge.

Zoo werd een rit te paard bepaald, waaraan Stiva, Vladimir en Serge zouden deelnemen.

Grischa vroeg of hij mee mocht op Czillag's nek, en op het weigerend antwoord van zijn vader, ging hij de beren streelen, die stijf op hunne achterpooten aan den ingang zaten.

- Sonja, zijt ge niet meer bang voor die beren? vroeg Grischa.
- Neen, hoor! zei ze fier.
- Verleden jaar waart ge 't wel, ging Grischa verder.
- Ik ben er nooit bang voor geweest, hield Sonja vol.
- Jawel, ge hebt gehuild als ik er u tegenduwde.
- Nu liegt ge, Grischa.
- Neen, gij liegt, Sonja; ge waart erg, erg bang, dat weet ik heel goed.
- En ik zeg dat het niet waar is.

- Ja toch!

- Neen hoor!

- Zeker, heel, heel zeker, plaagde Grischa.

- Niet kibbelen! riep Serge.

Sonja verweerde zich dapper en moest hare opkomende tranen inslikken. Grischa herinnerde haar altijd aan hare zwakheden en sarde haar tot ze aan 't schreien ging, maar nu zou ze niet huilen, neen; vandaag kreeg Grischa haar niet zoover. Ze liep bij Katia en zei:

- Niet waar, Katenka, Sonja is niet bang voor die beren?

- Wel neen.

- Ze kunnen geen kwaad meer doen, ze zijn dood, volledigde Sonja, die dien zin vroeger van Katia had gehoord.

Katia stelde haar glimlachend gerust en Sonja was blij dat ze steun had gevonden.

Maria Petrovna waschte de vaten af, borg ze in de kast en toen het plaatsje weer in orde was, ging 't gezelschap de Kovaloff's uitgeleide doen tot aan de witte huisjes van het ‘stanitza’.

- Komen de mannen niet binnen? vroeg Maria Petrovna.

- Neen, Stiva en ik keeren terug en mijne dochter sta ik u af tot morgen.

Grischa was in de wolken en klapte in de handen, toen hij hoorde dat Katia in zijn huis bleef vernachten

X.

Serge bracht de drie paarden vóór de woning, bond de teugels samen aan een boom en riep Vladimir dat alles in orde was.

Grischa was de eerste buiten; hij hield veel van paarden en vooral van Czillag, omdat het 't mooiste was. Hij stond met de handen in de broekzakken de paarden aan te kijken, riep hunne namen en had pret toen de dieren den kop omwendden.

Binnen dronken ze een kop thee.

- Zoodus, Katenka blijft bij Maria Petrovna? vroeg Vladimir.

- Ja, vader.

Stefan stond op den drempel en zag er knap uit met zijn sportbroek en een mooien ‘sweater’, welken hij te Berlijn gekocht had.

- Wel, Katenka, wat zegt gij van Stiva's sweater? vroeg Maria Petrovna.

Katenka bewonderde het kleedingstuk en hare vriendin vond het zeer prachtig en liet hooren, dat ze hier in Rusland niet zulke dingen konden koopen, daar die veel te duur waren.

In Stefan's ooren klonken Maria's woorden als eene bede en hij dacht er aan haar den ‘sweater’ als geschenk te geven.

- Wilt ge hem hebben, Maria Petrovna?

- Zijt ge zoo groothartig, Stiva?

Stefan trok hem over 't hoofd en bood hem Maria aan. Opeens kreeg hij er spijt van; hij had toch te spontaan gehandeld.

- 't Is nog een geschenk van mijn meisje, loog Stefan.

- O! dan neem ik hem niet aan, Stiva! Wel, jongen, dan moogt ge dien ‘sweater’ niet weggeven, antwoordde Maria Petrovna.

Dat had Stefan voorzien en triomfeerend trok hij hem terug aan.

- Hoe heet uw meisje? vroeg Katia.

- Annie, zei Stefan.

- An-nie, herhaalde Maria, is dat hetzelfde als Annette?

- Dat kan wel.

- Dan moet ge haar Netotchka noemen, zei Maria.

- Wel neen, Annouchka is beter, meende Katia.

Sonja kwam het huisje binnen en vroeg:

- Moeke, mag ik Czillag streelen?

- Wel ja, kind.

- Grischa zegt dat ik te klein ben, klaagde ze.

Maria Petrovna moest lachen en door de open deur zag ze, dat Sonja juist boven Czillag's knie kwam.

- Hoe kan ze Czillag streelen? Ze reikt tot aan zijne pooten, zei Katia lachend.

Sonja wreef met de hand op Czillag's achterpooten en Serge trok haar weg, daar het paard begon te stampen.

- Ha ha, klein ding, ge kittelt Czillag, spotte Grischa.

De mannen zaten nu te paard, wuifden met de hand Maria en Katia toe en beloofden de kinders lekkernijen bij de terugkomst.

- Willen we spelen, Sonja? vroeg Grischa smeekend.

- Ja, maar wat?

- Wel luister: ik haal den hond en rijd te paard; ik ben de bergreus en gij zijt een meisje, dat ik kom stelen en dan moet ge schreien om uwe moeder.

Sonja had weinig lust in dit spel; van schreien wilde ze niets hooren en ze wist dat, als haar broeder met haar speelde, ze steeds een martelaarschap had te doorstaan. Grischa hield vol, dat er haar niets onaangenaam zou overkomen en in 'tzelfde oogenblik dacht hij er ook niet aan zijn zusje te treiteren. Het kwam altijd van zelf onder 't spelen.

Grischa nam het masker in ijzerdraad, dat zijn vader steeds opzette om zijne bijenkorven te naderen. Het masker was te groet voor zijn gelaat en daar het dreigde af te vallen, moest hij het met de hand op zijn aangezicht drukken, zoodat de draden teekens op zijne volle wangen lieten.

De groote hond Laska was zijn paard, maar 't dier weigerde allen dienst, het deed eenige stappen voorwaarts om daarna het lijf te schudden, ten einde zijn last op den grond te werpen, doch Grischa hield zich goed vast. Ten slotte bleef de hond staan met den staart tusschen de achterpooten en Grischa gaf het op.

- Dom beest, ge verstaat uw rol niet, zei hij.

- Loop nu maar weg, Sonja, ik krijg u wel.

Sonja ging aan 't loopen en was zoo zenuwachtig dat ze steeds omzag of haar broeder haar naderde.

Opeens struikelde ze over een grooten steen en viel zoo ongelukkig, dat ze huilend en met bebloed voorhoofd het huis binnenliep.

Katia was nog eens verpleegster en legde een verband.

- Zoon van een hondenmoer! kreet Maria Petrovna en Grischa kreeg eene strenge berisping.

* * *

De drie paarden liepen in draf naast elkander den grooten weg op. De ruiters waren gezellig aan 't praten en Stefan vertelde aardige moppen, die Vladi en Serge deden schateren.

Aan den draai begon Czillag sneller te loopen, Vladi spoorde zijn paard aan om Czillag bij te houden, doch Stefan's paard werd koppig en daar hij geen ruiter was, had hij veel moeite om het dier te geleiden. Reeds tweemaal was Serge op de baan teruggekeerd om den achterblijver aan te sporen. Zoolang Pollux Serge's stem hoorde draafde het goed, maar toen Czillag weer de voorpost nam, werd Pollux koppig.

- Laat het maar loopen met losseren teugel, het weet den weg, riep Serge.

- Moet ik het in 't oor fluisteren waarheen we gaan? vroeg Stefan lachend.

Serge hoorde het niet, hij was reeds ver vooruit.

Stefan was en bleef de achterste en aan eene groote bocht verloor hij de twee vrienden uit 't zicht.

Het dier bleef halsstarrig, weigerde verder te gaan en wierp zijn kop naar omhoog. Het scheen zich te bedenken, koos den zijweg links, snoof de lucht op en draafde, draafde dat het een pret was. Nu dacht Stefan zich gered en hoopte weldra de anderen te bereiken.

- Eindelijk op de goede baan, zei Stefan, terwijl Pollux een smallen steenweg afliep en na een twintigtal minuten kwam het, tot Stefan's groote verbazing, vóór de deur te staan van zijn stal.

't Was Katia die 't eerst Stefan in 't oog kreeg en hem te gemoet ging.

- Geen ongeluk met de anderen, Stiva? vroeg ze angstig.

En toen Stefan het avontuur vertelde, moesten de vrouwen er hartelijk om lachen en Grischa riep:

- Met mij ging het evenzoo, mijn paard wilde ook niet vooruit.

- Uw paard? vroeg Maria Petrovna verwonderd.

- Ja, ja, Laska, waarop ik te paard rijd.

Een algemeen gelach klonk door de kamer en Grischa was fier dat ook hij zijn avontuur kon vertellen.

Serge en Vladimir van hun kant waren op zoek geweest naar Stefan en daar ze zijn spoor niet terugvonden, zetten ze samen de wandeling verder.

Tot aan den Elbrouz kwamen ze niet. Vladimir Koesma, die wist dat Stefan geen ruiter was, vreesde een ongeval en gaf den wensch te kennen om naar huis te rijden.

Met een zucht van verlichting hoorden ze het geestige avontuur van Stefan aan, die nu bij de kleine Sonja zat, welke met om-

's Anderen daags gingen ze te voet de bergen in, bezochten daarna het kuuroord en keerden laat in den avond terug.

In Vladimir's isba werd het avondmaal gebruikt en nadat zwachteld hoofd in den hoek chocolaadjes kauwde, die ze van Stefan had gekregen.

Katia met de Kovaloff's vertrokken was, schreef Stefan aan zijn Annie een brief:

Mijne lieve Annie,

Katia, dat is de dochter van mijn vriend Vladimir Koesma, in wiens isba ik gelogeerd ben, zegt me dat ik u Annouchka moet heeten.

Ik schrijf dus: lieve Annouchka - Wat klinkt het vreemd! Ik vind er mijn Annie niet in weer.

Nu, 'k had gedacht dat de reis aangenamer zou geweest zijn. In feite verveel ik me toch een beetje. De menschen zijn heel lief en de dieren koppig.

Mijn wensch is niet vervuld.

Ik hunkerde naar een beklimming van den Elbrouz, maar we zijn hem niet genaderd.

Van het hoogtepunt, vanwaar we hem bewonderden, lijkt hij een kolossaal gevaarte. Van daar ziet men de keten heelemaal. Een prachtig zicht.

Hierbij stuur ik u eenige bloemekens, die ik voor u plukte hier in de bergen. Bewaar ze als een aandenken van de flora van den Kaukasus.

Misschien hebt ge me wel geschreven toen ik reeds hier was. Ik zal dan uw brief vinden als ik terug in Moskou ben.

Ik kom rond 10en Juli terug.

Uw
STEFAN.

MARIA KAROLA.

(Wordt voortgezet).

Introïtus.

Vanmorgen kwam de wind, met horten en met stooten,
Gelijk een bullebak ter hoogte van de stad.
De schouwen spogen roet en al de draden floten
Dat het een schande was; maar hij negeerde dat.

Hij sloeg een schutsel om; hij blies een circus plat,
En rammeld' aan het zink der ouderwetsche goten
Fortissimo, zoodat het met gekrolde moten
Een spoor van onheil teekend' op het panisch pad.

Zoo werd de Zomer met een korten ruk gesloten.
Adieu 't verloren paradijs! Adieu 't malloten
Daarbuiten, waar het loof een keur van tenten had.

October waggelt aan met appels en met noten.
Vooruit, een blok in 't vuur, de lampen volgegoten,
En van 't kalenderjaar gedraaid het schoonste blad.

Sept. '30.
A. DE MAREST.

Onze Driekleur

I

De karmozijnen korenoogen vlammen
en waaien, 'lijk de bloedvaan, in de velden,
armtierig, rond de kruiskens van de helden,
begraven onder zandgebarmde dammen.

Ze bloeden in de zon als liefdevlammen;
't zijn vurige tongen die den moed vermelden
der jongens, die vol drift naar 't slagveld snelden,
om 't snood verraad van laffen dwang te rammen.

Dat vurig rood zal vrijheidsijver preeken,
het hart vol liefde tot zijn land ontsteken,
die hare zalving vindt in elke wond.

Gloei, roode tong, voor Vaderland en Koning,
een Vestavlam die laait in elke woning,
en liefde stookt voor onzen Vadergrond!

II

Een gele schemertint verguldt de bergen,
wanneer de Wonderschilder 's morgens licht,
of 's avonds in de westerkolken zwicht,
en wolkenreuzen schept en neveldwergen.

De zachte, gele kleur komt vrede vergen
en weelde gieten, na volbrachten plicht;
het is de genster Gods in 't hemellicht,
die slingergloeit van uit de regenbergen.

Zooals de goudbloem haar geel kroontje draait,
en volgt den Gever van haar levenslicht,
zoo houden w'ons naar 't Vaderland gericht.

Gij! frissche, gele kleur, die 't harte sticht
en zoo aanmoedigend vóór onze oogen zwaait,
wees 't zinbeeld van den vaderlandschen plicht!

III

De zwarte lucht benevelt het gemoed;
zij donkert met haar doodsvlag 't naar verschiet,
en zij, die tranen droppelt van verdriet,
wordt 't baarkleed van het heldenveld vol bloed.

Een gele scheur ontvlamt in rooden gloed,
berst door het zwarte doek; een knal ontschiet,
die door het zwerk al donderend henen stiet!...
één stormgeklep voor 't stremmen van den vloed.

Vooruit! Meineedig wordt uw grens besprongen!
Vooruit! Den snooden vijand weggedrongen!
Vooruit nu, met de landskleur naar 't gevecht!

Hoezee! de vijand op de vlucht gedreven!
De vrijheidsdriekleur fier omhooggeheven!...
Wij wonnen, want wij streden voor het Recht!

Uit ‘De nieuwe Reinaart de Vos.’
JAN LEMMES.

Kinderboeken

Aan de pas verschenen kinderboeken kon een heele rubriek gewijd worden, vooral dan met het oog op de komende Sinterklaas- en Kerstmisperiode. Maar de ruimte voor uitvoerige behandeling ontbreekt; vandaar alleen volgende opsomming, met tusschenbei een woordje kommentaar.

Van de **Russische prentenboeken** (‘Servire’, Den Haag) verscheen de tweede reeks, bestaande uit ‘Volksrijmpjes’, ‘De reis door Rusland’, ‘Ben ik 't nou of ben ik 't niet’, weer even openbarend als kleinkinderlijke teeken- en kleurkunst als levend en geestig om hun inhoud.

Hugh Lofting brengt ons **De geschiedenis van juffrouw Tubbs,** een zéér kort verhaaltje van 't oude vrouwtje en de drie beesten die haar uit den nood helpen, met guitige aquarelletjes van den schrijver er bij, en **Het Circus van Doctor Dolittle**, een vervolg van de vroeger ingezette en door ons bewonderde ‘Dolittle’-reeks. Waar de man het haalt, om u met pen en teekening de onmogelijkste avonturen evenwichtig op te disschen, zoodat ge steeds glimlachend er aan gelooven moet, is een raadsel dat ge alleen oplost aan de hand van Lofting's eenigen humor. We denken b.v. aan de ‘dwaze’ landreis van den zeehond! Nu, léés die Circus-historie maar, of liever, koop ze!... De uitgeversfirma Nijgh en Van Ditmar besteedde er trouwens haar beste inkleeding aan.

Van vervolgverhalen gesproken: de Duitsche schrijfster Josephine Siebe schijnt een reuzensucces met haar serie ‘Harlekijntjes’ te beleven, zoodat die steeds maar wordt voortgezet... en vertaald. In ónze taal kregen we nu al: **Harlekijntje op reis, Harlekijntje op Kasteel Hemelhoog, Harlekijntje in de stad...** en het overige zal wel volgen (Holkema en Warendorf, Amsterdam). Maar, eerlijk gezegd, wij die Collodi's ‘Pinokkio’ gelezen hebben we genoten de historie van dit harlekijntje maar half: we vonden ze veel te lang, te rommelig, te vermoeiend, om zoo maar dadelijk naar de volgende deelen te verlangen.

Verhalen, die zonder groot lawaai binnenkwamen, zijn: **Rie** door Maren Koster, **Wilde Kees** door Truus Eygenhuysen, **De dolle avonturen van Waaghalsje** door Jeannette Koning-Coeterier en **Het vonkende vuur** door Cor Bruijn (alle uitgegeven door Van

Goor, Gouda). De konijntjesavonturen van mevr. Koning vonden we interessant voor de kleintjes; het huiselijk verhaal van Cor Bruijn stemmig en boeiend voor de ouderen. De naam van dezen schrijver herinnert ons aan zijn mooie verhalen van den jongen zwerver 'Keteltje in de lorzie', 'Keteltje in het veerhuis', waarbij zich thans, tot slot, **Keteltje's thuisvaart** aansluit (zelfde firma).

'De wereldreis van Bulletje en Boonestaak' kent zoowat een ieder; het is dus nauwelijks iets nieuws, te melden dat er wéér een deeltje, **Ouwe Hein's wonderbare reis,** verschenen is ('De Arbeiderspers', Amsterdam). Te gek om los te loopen, zeggen velen; en toch houden we hiervan, omdat De Jong, de schrijver, en Van Raemdonck, de teekenaar, hun onmogelijke historietjes zonder eenige pretentie weten aan te bieden. O ja, ze werden al heel wat nagevolgd. maar **zij** blijven de dwaasten en de geestigsten.

Van William Long verscheen, in de mooie Nederlandsche uitgave, het zestiende deel: **Hoe de dieren spreken** (Brusse, Rotterdam), weer even beeldig geïllustreerd als zijn voorgangers en vast even leerrijk als inhoud, voor de oudere jongens. Long's werken volledig te bezitten is een rijkdom voor elke school en elk huisgezin, - zoo degelijk vertellend en wetenschappelijk betrouwbaar zijn ze.

Van C.G. Schillings bereikte ons **Met flitslicht en buks** (Van Loghum Slaterus, Arnhem), een rijk van foto's voorziene studie over de wildernis en de dierenwereld van equatoriaal Oost-Afrika; een studie, maar tevens, op zeer vele plaatsen, een boeiende brok lektuur voor 14jarigen en ouderen.

Tot slot noemen we een werk van mevrouw Nienke van Hichtum, - tot slot, maar niet minder tot waardeering van en bewondering voor deze bejaarde Nederlandsche schrijfster. **Kek de Eskimo** (Kluitman, Alkmaar), een bewerking naar het Engelsch van mevr. De Waal-Irving, verhaalt tien avonturen van één eskimo in de poolstreek, waar reeds vroeger 'Kudlago', 'Sip-Su' en 'Kajakmannen' speelden; en de schrijfster heeft er ook weer haar beste pen aan besteed, ten gerieve der 12-14jarige lezers.

H. VAN TICHELEN.

* * *

Bij gelegenheid zullen wij een woordje zeggen over eenige prentenboeken (uitgaven Gerhard Stalling, Oldenburg i. O.): **Knabbermäuschen, Das arme Mariechen, Vom Himmel der Tiere** en **Die empörten Spielsachen,** alsook over eenige verhalen: **Das Wunderauto, Wills Reise unter Wasser, Wie macht man das nur?** en **Die neue Märchentruhe,** alle geïllustreerd (zelfde uitgever) en **Berni lernt Menschen kennen** (Georg Westermann. Braunschweig).

Nieuwe uitgaven.

Van Excelsior, Brugge:

De Tijdstroom, nieuw maandschrift voor kunst en letteren, orgaan der katolieke Vlaamse jongeren; n^{r} 1 (October 1930); 40 fr. voor 12 afl.

GREGORIUS THYS: Jehova, gedichten; 20 fr.

PAUL KIROUL: Oude Kobus en Frikkelstaartje, gevolgd door De blijde Verwachting van Sara Langoor; 5 fr.

Een hondje, door Kobus en zijn dochter opgenomen, drijft o.m. baanstroopers op de vlucht en wordt in zijn oorspronkelijke gedaante van prinsenzoon omgetooverd. - ‘'t Is ik die...’ is geen Nederlandsch.

Van den Oud-leerlingenbond der Rijksmiddelbare School te Kortrijk:

Zonneweelde, tijdschrift. In het Octobern^{r} o.a. een artikel over Arnold Sauwen, een declamatiestuk van L. Lambrechts.

Van Lumière, Antwerpen:

FRANS DE WILDE: De vluchtende Schoone, gedichten.

Zonder vermelding van uitgever:

MANNY MANS: Verzen.

Van de firma Jos. Janssens, Antwerpen:

FRANS DEMERS: Van 't klein Stedeke, met omslagteekening van Felix Timmermans.

Een flink opmerker en een sappig verteller. Van ‘Het Koerke’ kregen onze lezers vroeger een paar van de negen hoofdstukken te lezen. Ook ‘De groote Gebeurtenis’ (de oorlogsverklaring) kennen ze. ‘De Ses’ portretteert ten voeten uit een merkwaardig specimen van pompier, lijkdrager en werkend lid van ‘het Vlaamsch tooneel.’

Van N.V. Servire, den Haag:

JOH. VORRINK: Een schoone en wonderlijke Historie van den Zwaanridder, verlucht door VICTOR STUYVAERT; *ƒ* 2.90.

Van H.D. Tjeenk Willink en Zoon, Haarlem:

Prof. Dr. JAN DE VRIES: De Germaansche Oudheid; met 21 afbeeldingen; *ƒ* 3.90; geb. *ƒ* 5.25.

In 70 kleine hoofdstukken en aan de hand van talrijke bronnen en, meest IJslandsche, sagen, vat de schrijver con amore, boeiend en met gezag, allerlei wetenswaardigheden samen, o.a. over het dagelijksch leven, het familieleven, het karakter, het geloof, de letterkunde, de ornamentiek der Germanen, enz.

Tijdschriftenkroniek

Wat gaat de tijd toch vlug om!... Nu is, in October '29, jaargang XVIII van dit tijdschrift begonnen, en werd deze in September l.l. pas gesloten, zonder dat wij de gelegenheid vonden al was het maar één kroniekje in te sturen... Niet door gebrek aan stof, voorwaar! want er is in dat jaar 29-30 op verlerlei gebied heel wat omgegaan, dat zijn weerklank had in tijdschriften van allen aard, uitheemsche en inheemsche. Van een anderen kant is in de tijdschriftenwereld zelve ook wel wat gebeurd dat stof kon geven tot schrijven; in de tijdschriftenwereld gaat het immers zooals met alles rondom ons: sommigen gaat het voor den wind, anderen kwijnen en verdwijnen; er zijn overlijdens te betreuren - soms, in de beste gevallen, is het maar een schijndood -, men kan zich ook wel eens verheugen in een geboorte, huwelijken komen zelden, maar toch nu en dan voor. Willen wij dan, na deze afwezigheid van meer dan twaalf lange maanden, eventjes babbelen over een en andere gebeurtenis, die zich ondertusschen in de Vlaamsche tijdschriftenwereld voordeed?

Overlijdens? Een enkel te vermelden: **VANDAAG**, dat zoo jong heenging: na het 20e nummer pas; het beloofde zooveel...

Zullen wij binnen kort een anderen doode te betreuren hebben? Het is te hopen van niet; de laatste berichten laten zelfs toe haast met zekerheid te voorzien dat het zoo niet zal zijn, maar bedenkelijk, erg bedenkelijk ziet het er toch uit met **PAGINAE BIBLIOGRAPHICAE,** dit maandelijksch overzicht van al wat op het gebied van bibliographie, taal- en letterkunde, kunst en geschiedenis in België en in het buitenland over België verschijnt, en waarover wij het hebben gehad in het Nr van Februari '26. Wij schreven toen dat zulk een documentatie-dienst al sedert lang in ons land officieel had moeten bestaan; dit was misschien veel gevraagd ten onzent, maar wat daarna kwam herhalen wij hier zonder er iets aan te willen veranderen: 'Nu dat privaat initiatief de zaak in handen genomen heeft, is het te hopen dat het gesteund zal worden, én langs officieele zijde én door het belanghebbende en belangstellende publiek.' Is de officieele steun achterwege gebleven? Is de belangstelling van het publiek te gering geweest, om de zaak te doen groeien en bloeien? Wij weten het niet. Wat er ook van zij, sedert een jaar of twee reeds verschenen de afleveringen niet meer met dezelfde regelmaat als vroeger en de redactie stond veel ten achter met haar recensies over boeken en samenvattingen van tijdschriftenartikels. Zoodat nu **PAGINAE** de grootste moeite ter wereld heeft om den 4en jaargang te voleinden: wij zijn reeds in September '30 en nog is het nummer van December '29 niet verschenen! Nochtans schijnen de uitgevers niet zinnens te zijn het bijltje er bij neer te leggen. Het achterstallige inhalen - een gansch jaar! - daar valt natuurlijk niet aan te denken; maar uit vertrouwbare bron vernemen wij dat met ingang van het jaar 1931 met een nieuwe reeks van wal zou gestoken worden, - hetgeen bewijst 1o dat de opstelraad er van overtuigd is dat er wel iets in die richting te doen is en 2o dat een tijdschrift toch zeer zelden bij een eersten slag heelemaal

dood is! Daar zijn voorbeelden van bij de vleet: **VAN NU EN STRAKS,** in het verleden, **BOEKENKAST** in het heden, **OPBOUWEN** in een nabije toekomst, **VANDAAG** misschien in een verre?

De levensgeschiedenis van **VAN NU EN STRAKS** is bekend. De eerste jaargang van de eerste reeks, die, op groot formaat en prachtpapier gedrukt, een trouwens zeer zeldzaam geworden bibliophielenuitgave geworden is, beleefde niet meer dan 10 nummers, in 7 afleveringen vervat. Begonnen in 1893, hield het in 1894 op te verschijnen voor verschillende redenen, waaronder het vertrek naar het buitenland van den jongen Vermeylen, pas doktor gepromoveerd, zeker niet de minste zal geweest zijn. Twee jaar verloopen haast; **VAN NU EN STRAKS** schijnt voor goed van het tooneel verdwenen, toen op eens een Nr 1 van een nieuwe reeks de wereld ingezonden werd; en deze tweede reeks heeft met haar veel uitgebreider kring van medewerkers, waarin een K. Van de Woestijne, een Stijn Streuvels, een Hugo Verriest opgenomen werden, in haar vijfjarig bestaan opeindig meer bijgedragen tot de herleving onzer Vlaamsche letteren dan **VAN NU EN STRAKS** eerste manier, al staat ze, wat materieele en artistieke uitvoering aangaat, van beneden deze.

BOEKENKAST, waarvan wij de gelegenheid nog niet gehad hebben te spreken, werd geboren op 1 Januari 1929, als **Nieuwsblad voor het Nederlandsche boek in Vlaanderen** en werd uitgegeven door de firma 'De Sikkel', Antwerpen. Het was niets anders dan de lijst van nieuwe Vlaamsche en Hollandsche boeken, een soort keurbibliographie, die vroeger geregeld in **DEN BIBLIOTHEEKGIDS** verscheen, nu afzonderlijk uitgegeven en voorafgegaan van een artikel. Van Januari tot Augustus beleefde het vier nummers en leek toen uitgestorven, toen op 15 October - het was ondertusschen wel November geworden, maar de aflevering draagt den datum van 15 October - **BOEKENKAST,** jg. I, Nr 1, nieuwe reeks, terug aan het daglicht kwam, niet alleen als **Nieuwsblad voor het Nederlandsche boek in Vlaanderen,** maar tevens, en vooral, als **Orgaan van de Vereeniging ter bevordering van het Vlaamsche boekwezen** ofte Syndicaat der Vlaamsche uitgevers en boekhandelaars. Om de maand komt het sedertdien geregeld van de pers; het beslaat telkens 16 blz. en stelt zich tot doel 'een algemeene tolk te zijn van de Vlaamsche boekhandelaars en uitgevers en het publiek voor te lichten over alles wat het Nederlandsche (Vlaamsche en ook Hollandsche) boek betreft, door mededeelingen betreffende allerlei punten, die het wezen en de verspreiding van het boek aangaan.' Een uitstekend initiatief dus, van menschen die, zonder hun zaken uit het oog te verliezen, het groot publiek willen interesseeren aan de wereld van het boek, ten onzent nog zoo onbekend. Want let wel, dat nu de droge lijst van nieuwe boeken niet meer het hoofddeel van elke aflevering uitmaakt, maar wel de hoofdartikels en allerlei nieuws in verband met boekhandel, bibliotheekwezen, nieuwe uitgaven, jubileums van schrijvers, enz. Zoo werd het eerste nummer aan Cyriel Buysse, den jubilaris van het oogenblik gewijd; Nr 2 had het over de Week van het Vlaamsche Boek, F. Toussaint schreef over den 50en verjaardag van Herman Teirlinck en prof. Fr. Baur over de kritische Gezelle-uitgave, die onder zijn bevoegde leiding verschijnt; in Nr 7, een kort verslag over het te Antwerpen, in April l.l. gehouden Eerste Wetenschappelijk Vlaamsch Congres voor Boek- en Bibliotheekwezen; en in ditzelfde Nr 7, alsook in 8 en 11, werd in afwachting dat de ter pers liggende **Handelingen** verschijnen, de tekst gepubliceerd van twee lezingen op dit congres gehouden, nl.

die van de H.H. Eug. De Bock over **Boekhandel en Uitgeverij in Vlaanderen** en van L. Simons over **Drukkunst en het goedkoope boek.** Kortom, een publicatie die heel wat aan het lijf heeft en er financieel heel zeker goed zal voorzitten, al kost het abonnement op de 12 nummers slechts 5 fr.

en al wordt ze door de meeste boekhandelaars zelfs kosteloos onder hun vaste klanten verspreid... Ja, alles schijnt er op te wijzen dat in October 1929, **BOEKENKAST** voor goed uit zijn asch is verrezen.

Een ander tijdschrift dat ook weldra uit zijn asch zal verrijzen is **OPBOUWEN**. Over **OPBOUWEN** hebben wij hier vroeger geschreven.(1) Ten hoogste een 6-tal nummers van dit tijdschrift zagen het daglicht. Nu bereikt ons het nieuws dat binnen een paar dagen - 15 Oct. n.l. - **OPBOUWEN** opnieuw verschijnt onder één omslag met het **MAANDBLAD VOOR OUDE EN JONGE KUNST,** korter **KUNST** genoemd, waarvan het, wat opzet en inhoud betreft, volkomen onafhankelijk blijft. Hier een huwelijk dus, maar een heel modern huwelijk, waarbij elk zijn eigen karakter en zijn onafhankelijkheid volkomen blijft behouden, een 'union libre' haast, of een 'Probeehe'. Hoe het 'huishouden' er zal uitzien?' Af te wachten. Hoe er elk der 'echtgenooten' uitziet? Daarop is het antwoord gemakkelijker. **OPBOUWEN,** dat onze lezers reeds kennen, is jong van geest, durvend, wel wat revolutionnair, geestdriftig, veelomvattend; **KUNST,** waarvan het eerste nummer in Januari ll. van de pers kwam, beperkt zich tot de plastiek, is heet wat bezadigder, veel meer klassiek, zoowel naar den uiterlijken vorm als naar den inhoud, al staat, zooals de volledige titel het uitdrukt, dit maandschrift open, zoowel voor **oude** als voor **jonge kunst,** en onder de jonge, ook de jongste, de modernste. Zoo bevatte het eerste nummer, dat aan Emiel Claus was gewijd, een studie van G. Chabot over den cerebralen Jan Mulder; zoo schreef, in Nr 4, Paul Kenis over Edgar Tijtgat, izijn naïveteit en zijn tentoonstelling in de zaal 'Le Centaure' te Brussel; zoo werd een speciaal houtsneenummer uitgegeven met werk van Henri Van Straten, die nu en dan wel wat sterk aan Frans Masereel doet denken; - een Masereel-nummer wordt trouwens verwacht; zoo werd de helft van Nr 7 door werk van en over den niet genoeg bekenden Poetou in beslag genomen. Naast al dit nieuwe, ook het oude, waar hij die voor kunstgeschiedenis voelt zijn gading vindt: A. Van Werveke over **Het Heilig Gaaf van Willem Hughe in St Baafs, te Gent,** een vergeten meesterwerk van de laat-gotische beeldhouwkunst in Vlaanderen (in Nr 2); J. Duverger over **Gerard Horenbault, Hofschilder van Margaretha van Oostenrijk** (in Nr 4); Paul Kenis over **Frits Van den Berghe, collectionneur** (in N^{r} 5). En tusschenin, artikels over E. Claus (reeds vermeld), Despiau, Maurits Dupuis, Jan Anteunis, Albert Claeys, Charles René Callewaert, Armand Jamar, Oktaaf Malait, Alfred Ost, Bodin. Kortom, stilaan een kunstencyclopedie van Vlaamsche meesters vooral, die heel wat bijdragen zal tot de opleiding van ons groot publiek, o.a. ook door het zeer prijzenswaardig initiatief, door de uitgevers genomen, bij elk nummer een of meer origineele houtsneden op losse bladen te voegen, met het oog op het samenstellen van private portefeuilles.

Om deze reeks van nieuwtjes uit onze Vlaamsche tijdschriftenwereld nu te sluiten, nog eventjes de vermelding van een geboorte, die van den benjamin onzer Vlaamsche tijdschriften, **OPGANG,** die een Franschtalige tweelingbroeder heeft, **LA VIE OUVRIERE** geheeten. Sedert dat, onder het bestuur van Camiel Huysmans, aan **L'AVENIR SOCIAL** en aan **ONTWIKKELING** een heel ander karakter werd gegeven, - het karakter van 'werktuigen van onderzoek en studie, waar mannen van de wetenschap en de politiek vrij hunne gedachten kunnen uiteenzetten over de

(1) Vgl. **Vlaamsche Gids,** jg. XVI, Nr 6, blz. 287.

vraagstukken van den dag', - en deze publicaties daardoor opgehouden hadden vulgarisatie-tijdschriften te zijn[2], beschikte de Centrale voor Arbeidersopvoeding over geen eigen orgaan meer. Dit werd in de

(2) Vgl. **Vl. Gids,** j. XVI, Nr 8, p. 380-381.

Belgische Werkliedenpartij gevoeld als een leemte; deze leemte werd nu met **OPGANG** en met **LA VIE OUVRIERE** gevuld: 15 Sept. l.. is Nr 1 van elk der tweelingtijdschriften van de pers gekomen. In **OPGANG** N^{r} 1, herinneringen uit de jaren '80, door een Gentschen pionier der Arbeidersbeweging, Adolf De Backer; in n^{r} 2, pas verschenen, vertelt dezelfde **Hoe ze groeide,** n.l. de maatsch. 'Vooruit'. In datzelfde n^{r} 2, een zeer interessant objectief artikel van Frans Longville over **Kettingarbeid,** terwijl in n^{r} 1 Louis van Berkelaer het diamantbewerkersbedrijf in een puik geïllustreerd artikel beschrijft - andere dergelijke bijdragen over andere belangwekkende bedrijven zullen volgen -; verder **Over jeugdherbergen** door Oscar De Swaef (n^{r} 1), **De muurschilderingen** van N.R. Roland Holst in den Amsterdamschen Diamantbewerkersbond door Julien Kuypers (n^{r} 2); in n^{r} 1 handelt Dr. Med. Robert Hacquaert over **De slechte leerlingen** en in n^{r} 2 over **Het afvalwatervraagstuk;** in n^{r} 1 een rubriek over Kinema door Van Hoogenbemt en in n^{r} 2 Jan Peeters over **Het kind en wij;** en telkens, om te eindigen, het hoekje voor het leeslustig publiek door Ger. Schmook: in n^{r} 1 bespreekt het jongste werk van Jul. Kuypers **Jacob Kats, agitator;** in n^{r} 2 handelt hij over **Vier boeken van Bengt Berg, den Zweed**). Het doel van de stichters van **OPGANG** - en van **LA VIE OUVRIERE,** die er in alles gelijken tred mee houdt, - is een tijdschrift uit te geven voor de massa, een tijdschrift voor het heele gezin, en waarnaar het heele gezin verlangt. Na het kort overzicht der 2 eerste nummers, lijkt ons dit doel wel bereikt of bijna: het zou het heelemaal zijn, dunkt ons, indien een bladzijde of twee voor kindervertelsels voorzien waren. Misschien komt dat wel...

Niet waar, dat er in het afgeloopen jaar heel wat gebeurd is in onze tijdschriftenwereld?

2 Oct. 1930.

C.D.

Antwerpen in de Middeleeuwen[1]

De Belgische historiographie heeft immer met voorliefde de stedengeschiedenis behandeld. Vroegtijdig reeds hadden de nu sterk verouderde studies van Coomans, Warnkoenig, de Gerlache, Wauters e.a. eenig licht geworpen op dit geschiedkundig complex. Sindsdien is een gansche schaar geleerden het probleem, van sociaal-economisch standpunt uit, gaan beschouwen. Talrijk zijn de monographieën, sedert 'n halve eeuw verschenen; verrassend de uitslagen, dank zij deze methode bekomen.

Edoch, deze belangstelling kwam voornamelijk de Vlaamsche en Luiksche steden ten goede. Talrijke historici woelden met volle handen in het heerlijke archivalia der gothische stadhuizen. De vroegtijdige bloei van laken- en kopernijverheid, de politieke macht, de internationale beteekenis van de gemeenten der Maas- en Scheldevalleien, verklaren ten volle de aandacht, welke men hun schonk.

De Brabantsche gemeenten hadden aan deze nieuwsgierigheid slechts weinig deel. Leuven en Mechelen, waarvan Prof. Van der Linden en Kan. Laenen de instellingen en de politieke geschiedenis kritisch instudeerden, ter zijde gelaten, beschikt de geschiedvorscher enkel over de verouderde, weinig vertrouwbare en niet zuiver wetenschappelijk opgevatte boekdeelen van A. Henne, A. Wauters, L. Hymans, Mertens, Torfs, Génard, David e.a.

De Antwerpsche geschiedenis vooral had weinige geschiedschrijvers bekoord. Gewis was men blijven stilstaan bij het Antwerpen van Plantijn en van Rubens, bij de handels- en kunststad

(1) Floris Prims: *Geschiedenis van Antwerpen*. I: *Jong Antwerpen*, 1927, 1 boekdeel, XIX-184 blz.; II: *de XIIIe eeuw, 1^e boek: de rechtsorde*, 1929, 1 boekdeel, XXI-222 blz.; 2^e *boek: de economische orde*, 1929, 1 boekdeel, XI-302 blz.; 3^e *boek: de geestelijke orde*, 1929, 1 boekdeel, IX-246 blz. Te zamen vier boekdeelen, uitgegeven bij de N.V. Standaard boekhandel te Brussel, 'n Vijfde deel, dat 'n aanhangsel zal zijn, verschijnt eerst op het einde van 1930.

uit de Renaissance, en 'n onlangs verschenen werk van Prof. Goris(2) heeft er veel toe bijgedragen om ons beter het belang van de Antwerpsche haven- en handelsplaats in de XVIe eeuw te doen kennen.

Over de middeleeuwsche periode evenwel werd tot heden toe nooit een grondige en breedvoerige studie geschreven: nog immer was men verplicht de **Annales Antwerpienses** van Papebrochius, het **Antverpia Christo nascens et crescens** van J.C. Diercxens, de **Geschiedenis van Antwerpen** van Mertens en Torfs, of het **Anvers à travers les âges,** van archivaris P. Génard, te benuttigen.

De E.H. Floris Prims, van wien we reeds zoo talrijke bijdragen tot de Antwerpsche geschiedenis bezitten, heeft het gelukkig idee opgevat deze leemte in onze nationale historiographie te delgen. Vijf boekdeelen zijn tot hiertoe verschenen en aldus winnen wij 'n klaren blik op de geschiedenis van Antwerpen tot het einde der XIIIe eeuw. Moeilijk was het niet - vooral niet voor den H. Prims - nieuw materiaal voor de kennis van het middeleeuwsch verleden van Antwerpen bijeen te zamelen. Het stedelijk stadsarchief - sedert weinige jaren slechts geordend - heeft schrijver 'n rijken schat dokumenten geleverd; de oorkondenboeken van St. Michiels, van St. Bernards, van O.L.V. Kapittel brachten heel wat nieuwe akten bij en veel werd door allerhande studies en monographieën uitgewerkt, dat den H. Prims ten bate kwam.

Methodisch beschouwd, is het werk van den H. Prims geen zuivere lokale geschiedenis: feiten en gebeurtenissen komen alle in het licht en in het kader van het gansche middeleeuwsche leven te staan. ‘Een hérsamenstelling van de oudere levensperioden’ is deze nieuwe Antwerpsche geschiedenis geworden; 'n biologische synthesis van het ontstaan, het groeien en het leven der Scheldestad.

* * *

Te recht heeft schrijver de geologie en de aardrijkskunde ter hulpe geroepen, om den lezer het ontstaan der stad op de plek Antwerpen te verklaren. Hier treedt zeer verblijdend de invloed

(2) GORIS: *Etude sur les colonies marchandes méridionales (Portugais, Espagnols, Italiens) à Anvers de* 1488 à 1567. *Contribution à l'histoire des débuts du capitalisme moderne*. Leuven, 1925, in 8°, XIII-704 blz.

te voorschijn van Prof. Des Marez, die in zijn laatste boek: '**Le problème de la Colonisation franque et du régime agraire en Belgique**,' te Brussel in 1926 verschenen, 'n lans brak ten voordeele van de hulpwetenschappen der geschiedenis, en pleitte voor het benuttigen van aanverwante wetenschappen door den historicus: 'L'histoire a donné ce qu'elle a pu donner. Aussi serait-il oiseux de rediscuter des textes qui ont été épluchés tant de fois déjà. Ils ne peuvent plus guère nous réserver de découvertes nouvelles. Il faut regarder bien au-delà de l'histoire, bien au-delà de la toponymie. Il faut créer un vaste système d'alliances, englobant, à côté de l'histoire et de la philologie, l'archéologie, la géographie physique avec les notions de géologie qu'elle comporte, l'anthropogéographie ou la géographie humaine, le folklore et l'histoire du droit.' (blz. 5).

De H. Prims is deze methode getrouw: aldus vernemen wij dat verscheidene landruggen eenmaal uit de Kempen, Oost- Westwaarts, Vlaanderen inliepen. De Scheldedoorbraak met hare zijverschijnselen riep dan eene plek te voorschijn, omsingeld door de Schelde Westwaarts, door het Schijn en de Potvliet Noord-Oost en Zuid-Westwaarts. Drie landruggen en drie laagten, links door de Schelde en rechts door de stroomende bijrivieren onderbroken, doorliepen evenwijdig de streek, waar Antwerpen ontstond.

Vroegtijdig zou dit niet plaats grijpen: van neolithische inwoners is hier geen sprake, evenmin van Kelten of Romeinen. De oudste bewoners zijn Germanen, Friezen en Franken, die de plaatsen langs den stroom en het vruchtbare hoogeland bebouwen, gedurende de V^{e} en de VIe eeuw. Om deze colonisatie met goed gevolg te bestudeeren, beroept schrijver zich op de gegevens van de toponymie: de Frankische namen uitgaande op **hem, sele, ingen, hout, hagen,** zijn talrijk in de Antwerpsche buurt en verwijzen naar een dorp, een gehucht, 'n hoeve, soms ook naar weiden, dries en katteel (vee) van de Frankische dorpsgemeenschappen. De naam **Andoverpis** verschijnt voor de eerste maal in de **Vita Eligii,** een schrift uit de VIIIe eeuw.

De bekeeringstijd breekt voor deze streken betrekkelijk laat aan: rond 656 sticht de H. Amandus eene kerk en eene abdij bij den stroom; ietwat verder het land in, op de hooge gronden van Deurne, lag de **villa regia,** waar weldra ook eene kapel komt.

Vijftig jaar later bekeert de H. Willibrordus de laatste bewoners van het Antwerpsche grondgebied en weldra vernemen wij, uit eene ietwat duistere akte van 726, het bestaan bij de Schelde, van een koninklijk verdedigingswerk **(castrum)**. Opvallend is het, dat Antwerpen ten tijde van Karel den Groote niet eenmaal wordt vermeld. Onze streken zijn nochtans het zwaartepunt van het keizerrijk geworden: hier liggen de enkele handelsplaatsen uit dien tijd, Quentovic, Duurstede, Tiel, Doornijk, Maastricht en Aken. Antwerpen lag echter tusschen al die plaatsen in, buiten het verkeer en de beweging. De Noormanneninval zal nochtans het **'Andoverpum oppidum'** niet sparen: in 836 gaan de kapellen en de houten huisjes der inwoners in vlammen op.

Rust komt enkel wanneer de sterke hand der Ottonische keizers zich hier doet voelen[3]. Aan de westelijke grens van het keizerrijk komen kasteelen en markgraafschappen: alzoo te Valencijn, te Eename en te Antwerpen. De burcht, alhier omstreeks het jaar 1000 gebouwd (de grondslagen er van bestonden tot in 1883) lag juist aan de Schelde. Waarschijnlijk werd hij, dank zij de hulp der bevolking van het omliggende land, opgetrokken, zooals de H. Prims het heel vernuftig lijkt afgeleid te hebben uit een stuk van 1242, dat zinspeelt op eene aloude **'libertas castrensis operis'**[4].

Op den keizerlijken burcht woont de markgraaf. Welke rol speelt hier de feodale heer tegenover de afhankelijke bevolking? Als hoofd der **familia** die zich om hem heeft geschaard, beschermt hij een ieder en trekt zich tevens alle gemeenschapswerk aan. De heer Prims heeft getracht deze algemeene gegevens ietwat konkreter uit te werken en spreekt ons dan ook van groote en kleine banaliteitsdiensten (waag, lakenhalle, vischbanken, broodhuis), die hier reeds in de XIe eeuw zouden in voege geweest zijn; de aangehaalde teksten stammen echter alle uit de XIIe of XIIIe eeuw! Misschien is het wel gewaagd aldus te werk te gaan: veel

(3) Het lijkt me gewaagd van Otto den Eerste te spreken als van een 'Duitschen keizer' (blz. 24). In 962 wordt hij keizer van het H. Roomsche rijk en de kroon die hij te Rome ontvangt is die van Karel den Groote. De Duitsche nationaliteit van Otto doet niets ter zake.

(4) Misschien klimt de '*libertas castrensis operis*' niet zoo hoog op, en doelt ze dan niet op het bouwen van het *castrum*, maar enkel op het onderhouden der muren.

van hetgeen de heer Prims aanhaalt dagteekent zonder twijfel slechts uit latere tijden: de lakenhalle, bij voorbeeld. Wat de heer Prims echter met recht tot de XIe eeuw doet opklimmen is het bedijkingswerk, te en rondom Antwerpen: grond winnen op het water en het verkeer verzekeren was immers eene zoo belangrijke zaak, dat het gewis de eerste taak der markgraven geweest is.

De eerste inbreuk op de feodaliteit te Antwerpen was de geboorte van de kerkelijke vrijheid: in 1119 worden de tienden - door den markgraaf onrechtmatig bemachtigd - aan het kapittel der Antwerpsche kanunniken verzekerd.

Maar nieuwe en belangrijkere inbreuken op het feodale zullen in de XIIe en XIIIe eeuw plaats grijpen van wege de **'burgesia.'** Twee bevolkingscentrums verschijnen te Antwerpen in de XIe eeuw: het eene Zuidwaarts langs den oever rond de St. Michielskerk, het andere gedeeltelijk om en rond den burcht, Noordwaarts. Dit laatste centrum alleen zou voortleven; op het einde van de XIe eeuw werd er rondom deze agglomeratie 'n gracht **(fossatum)** gegraven, ruim 1300 meter lang. Daardoor verloor het St. Michielscentrum zijne beteekenis: het zou het middenpunt van de stad niet worden. Circa 1124 verhuist het kapittel van St. Michiels naar het burchtcentrum en verheft tot nieuwe parochiekerk eene kapel, aan O.L. Vrouw toegewijd, juist buiten de zuidelijke ruien: de toekomstige hoofdkerk.

Het is niet van belang ontbloot hier even te verwijzen naar de wording van de steden in Vlaanderen: meest alle zijn zij gegroeid uit twee of drie centrums: 'n militair **(castrum)**, 'n kerkelijk en 'n handelscentrum **(portus)**. Dit laatste, dat vrij algemeen voorkomt, ook buiten Vlaanderen, en gewoonlijk de kern der toekomende stad vormt, ontbreekt te Antwerpen, of beter, verdwijnt heel vroeg en wordt door het **castrum** opgeslorpt. Daaruit kunnen wij gerust besluiten dat zich hier geene handelsneerzetting gevormd heeft, dat zich geene kooplieden rondom de muren van den burcht gevestigd en daar 'n eigen recht ontwikkeld hebben. Te Antwerpen is alles uit de burchtgemeenschap zelf gegroeid: 'n interne en langzame evolutie doet stilaan nieuwe verhoudingen tusschen den heer en de **'burgenses'** (d.i. de inwoners van den burcht), ontstaan. De hoorigheid vermindert in de XIIe eeuw en meer vrijheid wordt aan de **burgenses** toegekend.

Het gezag in de Antwerpsche **villa** is vertegenwoordigd door den villicus van den heer en zeven schepenen: deze zijn de afstammelingen van de aloude Karolingische **'scabini.'** Moeilijk kunnen wij het standpunt van den heer Prims bijtreden, waar hij beweert dat de oud-Frankische gemeenschapsvrijheid te Antwerpen in de XIIe eeuw nog voortleefde; hij zelf voert slechts als bewijs aan het gebruik van geijkte uitdrukkingen, zooals: **'totius populi consensu.'** Maar dat zijn formules die geen zin meer hebben en enkel naar vergeten tradities terugwijzen.

Talrijk zijn de Antwerpenaren die zich met landbouwbedrijf en veeteelt ophouden. Groote bebouwers zijn de St. Michielsheeren, de Norbertijnen, die zich Zuidwaarts van den burcht, daar waar eens het kapittel van St. Michiels was, gevestigd hebben. Nieuwe gronden worden gewonnen door bedijkingen langs de Scheldeoevers: meer en meer komt de landbouw in het teeken van den handel. In Vlaanderen, in Brabant, in Holland wijkt de bevolking, bij gebrek aan land, uit naar Engeland, Wales of Duitschland. Te Antwerpen is geen spraak van uitwijking: de aangroeiende bevolking vindt hier immer nieuw land te bebouwen.

Van de XIIe eeuw af wordt Antwerpen ook zeehaven. Daar gaan scheep de reizigers die, zooals Rijkaart Leeuwenhart in 1194, van Duitschland en Keulen naar Engeland varen. De zeevaart bekoort weldra vele Antwerpsche schippers, terwijl anderen de Rijnsche **'coggen'**, de Zeeuwsche **'scarpoysen',** de Leuvensche **'scuten'** besturen, bevrachten of ontladen. De roedertol op de Schelde werpt belangrijke winsten af.

Weldra moeten de schippers en de landbouwers van Antwerpen beveiligingsmaatregelen treffen. De omwallingen van den keizerlijken burcht omsingelden slechts een klein deel van de gemeenschap: buiten de muren huisde reeds eene talrijke bevolking. In de XIe eeuw werd 'n gracht om dit centrum gegraven: 't zijn de ruien. Op het einde van de XIIe eeuw worden deze verdedigingsmaatregelen verbeterd en vergroot: in plaats van eenvoudige ruien zal men breedere vesten uitdiepen en deze dan bezoomen met zware gekanteelde muren, 1700 meter lang.

De aldus versterkte agglomeratie zal nu ras hare **libertas**-brieven van den hertog bekomen. Hoe dit gebeurd is heeft ons de heer Prims zorgvuldig en vernuftig verhaald. Heel wijselijk heeft hij

de Antwerpsche teksten in de reeks der Brabantsche **libertates** teruggeplaatst en alzoo 'n zeer volledig tafereel opgehangen van het ontstaan der gemeentelijke vrijheid in het hertogdom.

Op het einde van de XIIe eeuw doet zich in de stad de noodzakelijkheid van 'n nieuw recht voelen: nieuwe rechtsvraagstukken rijzen te allen kante op. Het oude landelijk recht, dat persoon en land verbond, was niet geschikt voor schippers, handelaars, neringdoeners van de **oppida.** Langzamerhand, samen met den sociaal-economischen groei, ontwikkelt zich 'n nieuw recht in de stad: op 28 Februari 1221 bevestigde hertog Hendrik I het geheel der stadsschikkingen, sedert jaren te Antwerpen toegepast. Hier kan dus geen spraak zijn van bedoelde rechterlijke geboorte der gemeente: de hertog bekrachtigt enkel het van zelf gegroeide recht, de reeds vroeger bestaande costuymen. Twee karakteristieke feiten willen wij uit deze akte onthouden: Antwerpen schijnt 'n onmisbaar handelscentrum geworden voor het land daarrond; sterk geldt de invloed van de stadseconomie voor de buitenplaatsen. En wat ons verder ook treft is de groote solidariteit der burgers en de eensgezindheid der bevolking. De gemeente was, zonder eenige crisis, geboren. De oproerige gemeente, naar het model van de Noord-Fransche bisschoppelijke steden, was te onzent onbekend.

Zij die bij de vermeerdering van de macht der Antwerpsche schepenbank gewis de grootste rol speelden, waren de rijke familiën van de stad. Verscheidene groote burgers treden in de XIIIe eeuw als schepen en groot-grondbezitter op. Onder hen lijken de Nose's 'n gansch vooraanstaande plaats te bekleeden. Hugo Nose is voorwaar 'n ondernemend man, 'n soort kapitalist die veel met landeigendom en met geld omgaat: hij doet aan bedijkingen, koopt, verkoopt en vercijnst tienden en rechten voor rekening van den hertog, speculeert geweldig op gronden; zijne economische positie slaat terug op zijn rechterlijk statuut: hij brengt het tot **miles** en komt de adellijke klasse nabij. En nochtans, welk hemelsbreed verschil is er tusschen deze rijke Antwerpenaren en de patriciërs der Vlaamsche steden, een Simon Saphir uit Gent, een Hugo Oysel uit Ieperen, een Louchart uit Atrecht!

Dezen drijven handel met Engeland, importeeren wol, laten de steden honderden werklieden voor hen arbeiden, leenen aan prinsen en edelen duizenden ponden, zijn in voortdurende betrek-

king met de Italiaansche en Fransche markten; 't zijn bijna moderne kapitalisten en de groote fortuinen die zij opstapelen danken zij aan den bloei van handel en nijverheid. Te Antwerpen echter is van eene zoo ver gevorderde economie geen spraak: de groote burgerij drijft geen handel en vooral geen zeehandel; het bezit van land en vee heeft nog heelemaal den voorrang in de schatting des volks. De landelijke economie regeert nog het grondgebied Antwerpen. De Vlaamsche handelscentrums hebben reeds 'n Europeesche vermaardheid verworven, wanneer de Scheldestad nog ten deele 'n landelijk karakter heeft.

Ras echter zal zij den verloren tijd weten in te winnen.

* * *

Laat ons nu, wijl we dezen aangenamen en geleerden gids bezitten, de XIIIe eeuw intreden. Het zal voor een ieder 'n echte openbaring zijn: voor de eerste maal wordt ons 'n volledig tafereel opgehangen van het middeleeuwsche Antwerpen. In de voorgaande bladzijden had de heer Prims ons den groei van de stad beschreven; nu haar bestaan 'n voldongen feit is, lokt hij ons binnen de vesten en noodigt ons uit 'n alomvattenden blik op het gansche stadsleven te werpen. De stof, die schrijver aldus in het tweede deel van zijne **'Geschiedenis van Antwerpen'** te bewerken had, was zeer uitgebreid. Daarom werd dit tweede deel over vier onderscheiden boekdeelen verdeeld.

Het eerste boek onderzoekt de **rechtsorde:** het is eene juristische studie over de constitutionneele geschiedenis en de maatschappelijke toestanden te Antwerpen in de XIIIe eeuw; het tweede boek bestudeert **de economische orde,** d.i. den landbouw, den handel en de nijverheid; het bevat ook 'n topographisch beeld van het stedelijk samenwonen; het derde boek is 'n studie over **de geestelijke orde** en omvat twee onderdeden, het geestelijk feit en het kerkelijk kader. 'n Vierde deel - nog niet verschenen - zal 'n aanhangsel zijn en bevat de **fastes** of chronologische lijst der feesten, ongelukken en misdrijven en de **regesta** of chronologische tafel van de 1320 akten, die te Antwerpen vóór 1300 gegeven zijn, of die Antwerpen op een of andere wijze vermelden. Eindelijk is daar aan toegevoegd 'n zegelstudie, met de iconographie.

Nimmer nog werd over eene Vlaamsche stad eene zoo volledige historische studie geschreven. Men zal het ons dan ook niet euvel nemen, zoo wij bij de beoordeeling van deze drie boekdeelen niet zoo lang verwijlen als bij het eerste boek.

Zijne methode getrouw, heeft de heer Prims de constitutionneele geschiedenis van het dertiendeeuwsche Antwerpen in het kader der algemeene geschiedenis teruggeplaatst. Het kerkelijk en het wereldlijk kader, de Paus en de Keizer, hebben beiden hunne vertegenwoordigers aan de oevers der Schelde en doen aldus de stad opgaan in de grootsche dualiteit, **Imperium** en **Christianitas,** die de middeleeuwen beheerscht. 'n Trede lager in de hiërarchie staat het Brabantsche Antwerpen. De hertogen, die immer den voorspoed van de stad behartigen, hebben hier verscheidene vertegenwoordigers. De **villicus**, die het gerecht en het beheer in handen heeft, is 'n erfelijke officier, die tot op het einde vam de XIIe eeuw werkelijk heer en meester te Antwerpen is. Dan echter gelukt het den hertog, hem gedeeltelijk op zij te zetten en hem te vervangen door 'n niet erfelijken ambtenaar, den **schout,** die weldra het hoogere recht in zijne bevoegdheid krijgt en onder de voorname burgers van de stad gekozen wordt. De **villicus,** aldus vernederd, gaat nu den naam dragen van **amman** en is den **schout** ondergeschikt.

Nevens deze beide personen, die de rechtbank bannen en de uitvoering van het gewijsde verzekeren, zetelen zij die het oordeel uitspreken en het recht bedeelen: de schepenen. Door recht te spreken stellen zij het **'jus Antwerpense'** vast, dat reeds in 1210 gecodifieerd en zeer volledig moest zijn, vermits het dan aan Herenthals verleend wordt en ettelijke plaatsen uit keizerlijk Vlaanderen en de Kempen in den loop van de XIIe eeuw tot Antwerpen ten hoofde wijsden. Benevens rechters zijn de schepenen ook beheerders: zij besturen de stad en houden zich met allerhande administratieve zaken onledig. Hetgeen men vroeger vertelde van de zeven geslachten of 'schaken' van Antwerpen, uit dewelke de schepenen oorspronkelijk zouden moeten gekozen geweest zijn, is louter verdichtsel. In werkelijkheid is het schepenambt geen afgesloten goed van enkelen: de schepenlijsten vertoonen eene bonte mengeling van namen. Daarin schuilt nogmaals 'n merkelijk verschil met de Vlaamsche gemeenten: de rechterlijke

evolutie van Antwerpen is deze van Brugge, Gent en Ieperen verre ten achter. In laatstgenoemde steden is de schepenbank in het bezit van 'n klein aantal patriciërsfamiliën, die het schepenhuis als hun huis aanzien: het zijn handeldrijvende lui, ook wel nijveraars, die geen onderscheid maken tusschen het beheer van de stad en het beheer van hun eigen fortuin. Hunne persoonlijke zaken zijn echter zóo aan den bloei van de stad verbonden, dat zij in werkelijkheid en heel ernstig meenen het eene te dienen door het andere vooruit te helpen. Aldus b.v. de vermaarde XXXIX te Gent.

Te Antwerpen echter is nog geen spraak van zulke sociaaleconomische toestanden: de meeste schepenen zijn landbezitters en het beheer van de stad hangt niet zoozeer voor hen te saam met den bloei van hun persoonlijk fortuin. In de XIVe eeuw echter, wanneer de handelseconomie zich vaster in de stad zal nestelen, zullen deze verschijnselen zich natuurlijk voordoen.

De uitbreiding van het schepengezag bracht de noodzakelijkheid mede, nieuwe inkomsten aan de stadskas te verschaffen; daarin voorzien de **'assisen,'** zoo **'groote'** als **'smalle'**, de opbrengst van de stadseigendommen, de stadslijfrenten, het poortersrecht en de tijdelijke belastingen. De uitgaven zijn van velerlei soort, maar komen vooral de publieke werken en de algemeene diensten ten goede. Zeer te recht doet schrijver hier opmerken dat daarin de meest wezenlijke oorsprong van de stad te zoeken is. Het eerste gemeenschapswerk is het bouwen der vestingen om het jaar 1200; later komt daarbij het kalsijden van de straten (XIIIe-XIVe eeuw). Wanneer nu de schout-en-schepenwetgeving stadskeuren of reglementen begint uit te vaardigen, wanneer het magistraat **'cnapen', 'roededraghers', 'boden', 'clercen',** poortsluiters, wachters en schutters aanwerft, wanneer vooral het stadszegel onderaan de perkamenten te voorschijn treedt (1194, 1196, 1210), dan is de publiekrechterlijke zelfstandigheid van de gemeente 'n voldongen feit.

Na deze ingrijpende studie over het publieke recht in de XIIe eeuw volgen 'n honderdtal bladzijden, die - dank zij de talrijke onuitgegeven private dokumenten - de rechtstoestanden van de Antwerpsche maatschappij grondig onderzoeken. Dit privaat recht - voor zooverre in deze periode privaat en publiek recht werkelijk

gescheiden zijn - is zuiver Frankisch gewoonterecht: van volksrecht is het in de XIIIe eeuw schependomsrecht geworden. Nergens bespeurt men den invloed van Romeinsch of feodaal recht.

De overgroote meerderheid der stadsbewoners zijn vrije burgers **(burgenses** of **oppidani)**. Weinige edelen of **ministeriales** bevinden zich in de stad; **milites** of ridders komen wat talrijker voor. De lijfeigenschap verdwijnt heelemaal in de XIIIe eeuw: iedereen is vrij te Antwerpen, mits jaar en dag binnen de palen van de vrijheid (d.i. de aloude **villa**) te wonen; maar van het oud regime der lijfrechten blijft natuurlijk nog wel iets over, zooals b.v. het betalen van een of anderen recognitiecijns. Hier, lijk elders, bestaat dus geene scherpe afgeteekende grens tusschen onvrijheid en vrijheid, voor zooverre wij deze uitdrukkingen naar onze moderne juristische begrippen opvatten. 'n Veeltallige schakeering kenschetst aldus het rechterlijk statuut van de personen binnen de stad. De vreemdelingen - Joden en Lombaarden uitgezonderd - bezitten 'n vreemdenrecht en staan onder de speciale bescherming van den hertog.

Het zijn de zakelijke rechten **(droits réels)** die ons het best de middeleeuwsche maatschappij doen begrijpen. Aldus vernemen wij het bestaan in de stad van gemeenschappelijken eigendom. De ‘hemethe’ of gronden die buiten de vesten gelegen zijn, de ‘opstalle’ die in de stad zelf liggen en die men o.a. te Gent en te Ieperen ook terugvindt, de kampen of velden, d.i. de hoog gelegen goed bebouwbare landen, worden echter gedeeltelijk door de schepenen te koop aangeboden en geraken aldus in privaat bezit. Leenen komen te Antwerpen maar zelden voor en 'n deel er van gaan dan nog in erfpachten **(emphyteusis)** over. De praktijk van de erfpacht komt in de XIIIe eeuw zeer in de mode en verzekert aan den leenheer, die dikwijls door de economische crisis en het dalen van de geldwaarde zeer getroffen is, eene grootere en redelijkere opbrengst van zijn goed. Talrijke Antwerpenaren hebben aldus 'n goed of **mansus** in erfpacht genomen en worden dan in rechterlijk opzicht als **mansionarii** bestempeld. De huur van grond of huis komt weinig voor: het is nog eene jonge instelling, die slechts op het einde van de XIIIe eeuw normalerwijze in voege treedt. Aan de tienden **(decima),** die een zeer belangrijk deel in de economie des tijds zijn, heeft de heer Prims 'n uiterst interes-

sante studie gewijd. Vele tienden, die zeer hooge inkomsten gaven, waren in leeke handen; dit werd nu door 'n concilie in 1215 verboden, zoodat 'n groot aantal tiendrechten terug aan kerken kwamen, meestal tegen ernstige koopprijzen. Er ware over dit feit 'n uitgebreide en loonende studie te schrijven, zoo van kerkelijk als van economisch standpunt uit beschouwd.

Met 'n kort hoofdstuk over het strafrecht, dat in de XIIIe eeuw in volle evolutie is en zeer kenschetsend den invloed der legisten van het Brabantsche hof ondergaat, eindigt dit eerste boek. Ietwat droog van stof en lektuur, levert het ons echter 'n flinke synthesis en laat heel duidelijk het eigenaardige van Antwerpen's constitutionneele geschiedenis te voorschijn treden.

* * *

De economische geschiedenis der dertiendeeuwsche stad heeft de heer Prims met 'n bizondere voorliefde behandeld. 'n Lijvig boekdeel is de vrucht van deze ‘con amore’ doorgezette opsporingen.

De landhonger verklaart het verdwijnen van de gemeenschapsgronden in de XIIIe eeuw: daar waar eens **opstallen** braak lagen verrijzen nu woningen en buiten de muren zijn de vroegere **hemethe** en velden goed bebouwde akkers geworden. Juist onder de vesten, aan den zoom der hooggelegen cultuurlanden, verschijnen boomgaarden en moestuinen, die voor de burgers het noodige fruit en groenten opleveren.

Ten Noorden der stad gaat de bedijking snel vooruit. Overal wordt graan (rogge vooral) gewonnen; op het weiland graast het vee **(Cattelberg);** in de bosschen drijft men de zwijnen om de eikels en op de heide, die te Wilrijk aanvangt, vindt men groote schaapskudden.

De talrijke moeren die de stad omzoomen, leveren turf en moer, en de droge lijnen der windmolens teekenen zich scherp tegen den horizont af.

Aldus is het grondgebied Antwerpen heelemaal georganiseerd om in de behoeften der stad te voorzien. Vele burgers bezitten akkers buiten de stad, en de inkomsten die, dank zij den landbouw, aan de grootste en oudste burgersfamiliën ten goede komen, zijn vrij belangrijk.

Heel merkbaar is hier nog eens het verschil met de Vlaamsche gemeenten, waar in de XIIIe eeuw, de voornaamste burgers enkel van handels- en nijverheidsinkomsten leven.

Te Antwerpen begint de nijverheidsproductie om winst, eerst in de XIIe eeuw. De weefnijverheid schijnt belangrijker geweest te zijn dan men tot nog toe dacht: in 1226 vermeldt men voor het eerst het lakenhuis en weldra ontstaat 'n onderscheid tusschen weversarbeiders en weversbazen of **drapeniers.** Dezen vormen alras 'n gilde, maar het heeft beslist het voorkomen dat de broeders van deze gilde nog niet in de Antwerpsche stede uitsteken boven de groote familiën, die in de landbouweconomie gebleven zijn.

Het zout- en haringbedrijf heeft ook eenig belang, vermits men hier het ruw zout uit Noirmoutiers en Gasconje bewerkt en vele Antwerpsche visschers op de haringvangst uitvaren.

Buiten de gilde bestaan geen andere economischgezinde vereenigingen: ambachten zooals die, welke in de Vlaamsche steden bestaan, zijn hier nog onbekend. Buiten de vee- en vischhandelaars, zijn enkel de volders en wevers gegroepeerd in eenige straten of wijken: de andere ambachten, die voor de eigen behoeften der plaats arbeiden, zijn wat allerwege verspreid. Dit is nogmaals 'n sprekend bewijs, dat hier van groot-industrie, naar het Vlaamsche model, geen spraak kan zijn.

De handel is niet onbelangrijk: Antwerpen is vooral 'n visschers- en schippersplaats en aldus knoopt de plek zeer ras verbindingen aan met zijn natuurlijk hinterland. Met Brabant en Mechelen, met Vlaanderen - waar abdijen, zooals die van O.L.V. ter Duinen, groote bezoekers zijn van de Antwerpsche reede - is de stad in nauwe betrekking. Met Frankrijk drijft men weinig handel, uitgezonderd misschien met Artesië en het graanrijke Picardië. Nauwe economische banden vereenigen integendeel de haven met Engeland. De recente werken van Prof. Dept[5] en Dr. Smit[6] hadden reeds 'n groot licht geworpen op de economische politiek van den koning van Engeland in de graafschappen Vlaanderen en Holland. De studie van den heer Prims volledigt

(5) G.G. DEPT: *Les influences anglaise et française dans le comté de Flandre au début du XIIIme siècle*, Gent, 1923.

(6) H.J. SMIT: *Handel en Scheepvaart in het Noordzeegebied gedurende de XIIIe eeuw (Bijdragen voor Vaderlandsche geschiedenis en oudheidskuude)*. 's-Gravenhage, 1928.

op zeer gelukkige, wijze de kennis, die wij aldus verkrijgen over de Engelsche continentale politiek in de XIIIe eeuw. Talrijke Antwerpsche schippers bekomen 'n vrijgeleide van den koning en bezoeken druk de Engelsche markten. Men vergete niet, dat de reizigersweg, die Keulen en Duitschland met Engeland verbond, over. Antwerpen voerde. De Engelsche wol komt reeds langs Antwerpen het hertogdom binnen, en de twisten en oorlogen, die, in de tweede helft van de XIIIe eeuw, Engeland, Frankrijk en Vlaanderen naar het zwaard doen grijpen, komen de Antwerpsche haven zeer ten goede. Juist zooals vijf eeuwen later de Oostendsche reede 'n groot profijt zal weten te trekken uit den oorlog tusschen Engeland en de Noordamerikaansche kolonies, zoo ook zal Antwerpen van circa 1275 af de belangrijkste stapelplaats worden voor de ingevoerde Engelsche wol. Lang echter zou deze voorspoed niet duren; de Engelsche handel te Antwerpen stond op losse schroeven; naar, gelang het politiek voordeel dat de koning van Engeland uit 'n bondgenootschap met Vlaanderen of Brabant trok, droeg hij er toe bij den handel van deze streken te bevoor- of te benadeelen.

Nochtans zullen de betrekkingen van Antwerpen met de Engelsche havens nooit meer onderbroken worden en immer meer zullen de voordeelen van 'n zoo gunstige transietplaats te voorschijn treden.

Niet enkel Engeland, ook de Duitsche Rijnsteden waren economisch innig met Antwerpen verbonden: de groote handelsweg Keulen-Engeland liep over Antwerpen en het was hier dat de Rijnsche wijnen scheep gingen naar Londen. Hier was het ook dat de haring, de visch, het zout uit Zeeland, uit Tiel, Dordrecht of Utrecht aangevoerd, bereid en verder het land in gezonden werden.

Zeer belangrijk was van oudsher deze vischhandel: steeds was de stad de visschershaven en de vischmarkt, die Brabant en zelfs de Luiksche steden heeft bevoorraad van visch en in het bizonder van haring. Men bedenke dat in deze eeuwen de dagen van abstinentie veel talrijker waren, veel strenger nagekomen werden en dat aan 'n betrekkelijk talrijke kloosterbevolking de regel de visch oplegde op nog meer dagen dan aan de leeken. Zoo nam dus de visch 'n ruime plaats in op de tafel van ieder huigezin en

moest het visschersbedrijf in deze dagen wel 'n loonende arbeid geweest zijn. Verder drijft men te Antwerpen nog handel in tarwe, uit Artesië ingevoerd, rogge en haver, wijn, wol en laken; ook ontwikkelt zich de schipperij.

Op deze handelsbedrijvigheid drukten echter zware verplichtingen: talrijke tollen werden immers op de handels- en geldelijke verrichtingen geheven. Meestal zijn deze tollen 'n complex van zeer oude rechten, die niet te zamen zijn ontstaan en die langzamerhand 'n geheel zijn geworden. Benevens den hertogelijken roeder- en juktol - vroegtijdig in handen van den **villicus** gekomen - kende men nog huistollen, weg- en veergelden, geleiden, assisen. Vele onder deze heffingen voeren terug naar voorsteedsche toestanden en zeer opvallend is het, dat dit tolwezen doorheen de geheele XIIIe eeuw van het nieuwgeworden stadswezen onaangeroerd bleef.

Natuurlijk deden deze tollen heel wat geld in de hertogelijke schatkist vloeien; ook vernemen wij reeds sedert 1071 van **'dinarii Antwerpensis'.** Maar het geld was toen nog niet van zeer algemeen gebruik: eerst op het einde van de XIIe eeuw komt er ernstige vermeerdering van het gebruik van munt: de deniertjes, alsdan te Antwerpen geslagen, zijn uit zilver en wegen omtrent 0,60 gram. De vermeerdering van den omloop van gemunt geld brengt nu zeer ras de opsparing van geldvoorraad of kapitalisatie, mede. Dit zien wij opperbest bij eenige rijke geldjagers, door den heer Prims misschien met eenige overdrevenheid als 'financiers' en 'kapitalisten' bestempeld. Onder hen treedt Hugo Nose op den voorrang: reeds hooger hadden wij het over hem en wezen daarbij op het karakter van Nose's speculaties. Immer zijn het gronden, cijnsen, tienden of rechten die door hem versjacherd worden; 'n belangrijk roerend fortuin schijnt hij nog niet te bezitten. Heelemaal hetzelfde valt aan te stippen bij 'n Wouter Volcaert of n' Arnold van Leuven, welke trouwens ridders zijn en hun fortuin beslist niet aan handelsverrichtingen verschuldigd zijn.

'n Vijftigtal bladzijden zijn op het einde van dit boekdeel gewijd aan de beschrijving van het topographische stadsbeeld. Gewis zal het voor den Antwerpenaar, den volbloeden Sinjoor, 'n geliefkoosd hoekje uit het boek worden. 'n Schilderachtige en leerrijke wandeling is het door de straten van het middeleeuwsch Antwerpen:

hier loopen wij langs de houten, miserabele huisjes van wevers en volders; daar slenteren wij in voorname straten voorbij de woonsteden van schepenen en groot-grond-bezitters; ginds werpen wij even 'n blik op de uitstallingen van winkeltjes en kramen; verder verheffen zich het gasthuis, de munt, 'n klooster, het brood- en lakenhuis. De ruien met hunne talrijke brugjes krinkelen zich behoedzaam door de stad; de Sinte Walburgis en de O.L. Vrouwkerken en de logge torens van den burcht werpen lange schaduwen in de omliggende straten; op de oude markt, nabij het **atrium** of kerkhof, verheft zich de schandpaal met 'n hertogelijken leeuw. Overal weet onze geleerde gids ons den naam van dezen of genen **mansionarius** te noemen; immer weet hij te vertellen aan wie dit schoone steenen woonhuis toebehoort en hoe dit en dat stuk land in het bezit van eene Antwerpsche familie gekomen is. Deze wandeling eindigt aan den burcht van den Scheldeoever, waar, nog onder den indruk van het gewoel der enge steegjes, de lezer ietwat verbaasd de breede horizonten en de machtige watermassa ontdekt, die Antwerpen zal helpen groot worden.

* * *

Te lang reeds maakten wij van 's lezers bereidwilligheid misbruik, om nog veel bij het vierde deel van deze geschiedenis van Antwerpen te vertoeven. Dit boekdeel bestudeert de geestelijke en kerkelijke orde van de stad in de XIIIe eeuw. Het bevat, na 'n algemeene beschouwing over godsdienst en zeden, 'n zeer volledige studie over de kerkelijke inrichting en voornamelijk over het Antwerpsche kapittel. Dank zij het rijke archief van deze instelling, heeft schrijver ons aldaar 'n flinke historische schets geleverd en heel wat materiaal bijgezameld en verwerkt, om onw de chronologische lijsten van proosten en kanunniken, alsook de regesta van eenigen onder hen, te kunnen voorleggen.

Aan de bijzondere instellingen, die binnen de Antwerpsche kerk bestaan, - gasthuis, leproosdij, begijnhof en kloosters, - zijn 'n zevental monographieën gewijd, die, na 'n klaar en volledig onderzoek over den oorsprong van deze godshuizen, ons het dagelijksch leven van de geestelijken heel sober en nauwgezet beschrijven.

* * *

Iets zal den historicus bij het lezen van dit grootsch opgezette werk ietwat mishagen, alhoewel schrijver in zijne voorrede zich over dit feit verklaard heeft. De heer Prims vertelt ons zoo vele interessante zaken, brengt ons zooveel nieuws bij, prikkelt zoo onze nieuwsgierigheid, dat men aanstonds geneigd is, onderaan de bladzijde naar voetnota's, met bibliographische verwijzing en teksten te zoeken. Meestal echter is men teleurgesteld, want het werk - als synthesis en ook ietwat vulgarisatiearbeid opgevat - levert bitter weinig bewijsmateriaal. Wel verwijst schrijver ons naar 'n massa artikelen van zijne hand, verschenen in het **Antwerpsch archievenblad,** de **Bijdragen tot de geschiedenis,** of de reeks losse studies in de verschillende **'Antwerpiensia'** uitgegeven: maar daar ook vindt men dikwijls weinig teksten en het is trouwens niet altijd mogelijk deze verscheidene tijdschriften te raadplegen. Gewis heeft de heer Prims gelijk, wanneer hij beweert, dat met de onuitgegeven stukken en het kritisch apparaat, zijne boekdeelen driemaal zwaarder zouden geworden zijn en het voor den uitgever 'n onmogelijke taak geweest ware, deze enorme bandenreeks bij het publiek ingang te doen vinden.

Zal de heer Prims ons veroorloven hem aan te raden in 'n afzonderlijk boekdeel een groot aantal onuitgegeven bewijsstukken te laten afdrukken? Zijn puike arbeid kan er slechts bij winnen en alle historici zullen hem dankbaar zijn voor het materiaal, dat hij hun aldus ter beschikking zal stellen.

Reeds bevatten de vier tot hiertoe verschenen banden verscheidene uiterst verzorgde kaarten en photo's; met aan het geheel 'n **'Urkundenbuch'** te voegen, zal de heer Prims 'n prachtig historisch monument hebben opgetrokken, de machtige Scheldestad ten volle waardig.

Dr. F. VERCAUTEREN.

De opvoedende Rol van de Radio

Voor het eerst in de wereldgeschiedenis luisteren millioenen menschen, over heel het aardrijk verspreid, naar dezelfde stem op hetzelfde oogenblik, zonder hun woningen te verlaten. De opvoedkundige mogelijkheden van de radio zijn dan ook gewoonweg onberekenbaar. Doorgedrongen in het dagelijksch leven van elken luisteraar, toont zij zich een eenig medium, in staat om de massa belang te doen stellen in de meest verscheiden onderwerpen. Op de gemakkelijkste en goedkoopste manier geraakt het volk er door in het bezit van allerlei kennis. Gretig luistert het naar de talrijke interessante voordrachten, wetenschappelijke lezingen, taalcursussen, boekbesprekingen, tooneelvoorstellingen, letterkundige mededeelingen, muziekuitvoeringen van verschillenden aard, voorgebracht en uitgevoerd door ontelbare cultuurpioniers. In de geestelijke voorlichting van de gemeenschap spelen de radiobladen en -tijdschriften een rol van onschatbare beteekenis. Zij wijzen er op, dat de belangstelling voor allerlei vermakelijkheden, die de menschen na hun dagelijksch werk uit huis dreef, nu bevredigd wordt in de gemoedelijkheid der woonkamer zelf. Alzoo belooft de radio het familieleven te herbouwen. Het vulgarisatie-vermogen van krant of boek wordt door dit van de aethergolven verre overtroffen, zoodat de cultureele actie zich over een onmetelijk terrein uitbreiden kan. Vooral de landelijke bevolking zal niet langer de onterfde behoeven te wezen. De draadlooze helpt dus krachtig mede om de sociale nooden te lenigen en de gemeenschap hooger op te tillen.

Welk een weldoenden invloed oefent zij niet uit op hen, die soms voor zeer langen tijd van alle contact met het vasteland zijn verstoken en zoozeer snakken naar ontspanning, als daar zijn zeelieden en b.v. de wachters op lichttorens en -schepen!

Uit persoonlijken omgang weten we, dat het bezit van een radiotoestel voor een blinde een onvergelijkelijke heerlijkheid beteekent, onbetaalbare bron van studie en vermaak.

Een betrouwbare Engelsche statistiek toont aan, dat 62 % van den zendtijd gewijd is aan de muziek: 10% daarvan aan classieke muziek; 12% aan degelijke lichte muziek; 26,5% aan populaire toonkunst en 13,5 % aan dansmuziek. 2% van den programmatijd wordt in beslag genomen door tooneelopvoeringen; 20,8 % door voordrachten van allerlei aard, inbegrepen nieuwsberichten, lezingen en weeraankondigingen. 15,2% blijven over voor strict opvoedkundige onderwerpen.

Dit laatste percentage moet toelaten de luisteraars nieuwe perspectieven te suggereeren. Bovenal de idee van den wereldvrede, de verbetering van de internationale betrekkingen zullen we dienen. Eng-politieke en chauvinistisch-nationalistische uitzendingen behoeven in elk land geweerd. De verantwoordelijkheid van de officieele radio-autoriteiten is voorwaar reusachtig. Van hen hangt het inderdaad af, dat de waardigheid van het individu en van de gemeenschap zegeviere en de onpartijdigheid in mededeelingen en onderrichting over politieke economie, economische geschiedenis, politieke geschiedenis, enz. niet geschonden worde. In dien zin uitte zich in Engeland Lord Cecil op krachtige, inslaande wijze.

Indachtig de groote opvoedkundige waarheden, vertrekke men steeds van bekende, eenvoudige zaken, van concrete normen; het abstraheeren geschiede verder. De voordrahten wezen beknopt, maar kernachtig, zoodat het groote publiek gretig luistere bv. naar muzikale verklaringen en letterkundige voorlezingen; oneindig meer nut haalt het uit een deskundige litteraire toespraak, dan wanneer het die zou lezen zonder meer. Het ga echter over schrijvers en boeken, waarvan men bijna met zekerheid kan voorspellen, dat het publiek ze gelezen heeft of ze lezen zal. Bewezen is insgelijks de groeiende belangstelling in het aanhooren van tooneelspelen; hiervan trekke men partij in de goede richting.

Het onderricht in de moedertaal en in vreemde talen worde ernstig beoefend door middel van de radio-methode. Een machtige hulp tot het doen waardeeren van de eigen taalschoonheid in de eerste plaats. De buitenlandsche stations leeren de nauwkeurige, correcte uitspraak, op een wijze door geen inheemsch professor te evenaren. In Duitschland geeft een Engelschman les in het Engelsch voor het microfoon, en een Duitscher legt de moeilijk-

heden nader uit en stelt vragen. Naderhand komt uitsluitend de Engelschman aan het woord. De propaganda voor het aanwenden van een internationale taal is natuurlijk volmondig toe te juichen, maar dan behoeft er noodwendig eenheid hieraangaande te bestaan voor hetgeen de keuze betreft.

Wetenschappelijke onderwerpen mogen niet te veel experimenteele, mathematische of diagrammatische illustratie vergen; hierbij zijn begrepen gesprekken over gezondheidsleer, aardrijkskunde en geschiedenis, alsook studiën over sociale en politieke instellingen. Aanmoedigend heeten we de tot heden verkregen resultaten. De biografische methode wordt eveneens met bijval toegepast, zelfs bij menschen, die oppervlakkig beschouwd, daarvoor weinig zin bleken te hebben. Overvloed van data bezige men niet, zoomin als opsommingen van gebeurtenissen, maar men vertrekke van de belangensfeer van den luisteraar en van dezes eigen leven. De volgens deze werkwijze gehouden voordrachten te Londen over Europa door de eeuwen heen, in 1928, genoten een ongewoon succes. Honderden luisteraars zonden brieven in, waarin zij aankondigden, dat zij absoluut geen idee hadden over de aantrekkelijke manier, waarop oude geschiedenis kon worden voorgebracht.

Verhandelingen nopens techniek, landbouw, handel en nijverheid apprecieeren de belangstellenden meer en meer, 't wezen dan mannen of vrouwen; ze voldoen aan werkelijke behoeften. Hetzelfde geldt voor lezingen over kinderverzorging, wettenverklaring, economische vraagstukken. Academische besprekingen zonder contact met de gemeenschappelijke ervaring late men achterwege. Als ernstige toehoorders schriftelijk reageeren, beantwoorde men ze hoffelijk, onpartijdig en discreet.

De spreker voor het microfoon weze bezield met het besef van zijn verantwoordelijkheid en verdedige de openbare orde. Is dit een feit, dan bezitte hij alle vrijheid om rustig zijn gedachten te ontwikkelen, zonder dat die eerst gecontroleerd worden. De radio-lector behoort zoo onafhankelijk op te treden als de Universiteitsprofessor.

Voor partijdoeleinden mag de radio niet gebezigd. Democratisch heeten wij cursussen over politieke, sociale en economische wetenschappen. Fair play voor alles!

De luisteraar noteere op voorhand die concerten, lezingen of

tooneelspelen op zijn programma, die hij te volgen wenscht en bereide er zich op voor. Dit belet natuurlijk niet het opvangen van lichte muziek terwijl hij een bepaalde werkzaamheid in den huiselijken kring of voor zichzelf uitvoert. Toch geschiedt het meermalen, dat sommigen, op zoek naar een aantrekkelijk nummer, plots getroffen worden door de schoonheden van een klassiek stuk en er zich verder zullen voor interesseeren.

De vrouw, door haar natuur meestal gebonden aan haar woning, vindt nu middel om zonder noemenswaardige kosten, haar banale en zoo dikwijls geestesdoodende bezigheden met aangenamer gemoed te verrichten, wat noodzakelijk een heilzamen invloed op den algemeenen gang van zaken uitoefent. Men zorge echter voor een degelijk toestel, wil men niet meer ergernis en leed, dan wel vreugde aan de ontvangst beleven. Is deze defectueus, zoo treedt ontmoediging van wege den luisteraar snel in en vergalt, bij herhaling, zoozeer zijn humeur, dat hij er weldra geeg van krijgt. Men wende zich dus, alvorens zich te installeeren, tot een ernstige zaak en niet tot een welkdanigen amateur-technieker, want de grootste geestdrift is niet in staat vakkundige onderlegdheid te vervangen. De keuze van het toestel heeft dus overwegend belang; voortvarendheid leidt hier spoedig tot spijtige teleurstelling. Schoolbesturen wezen alzoo op hun hoede bij den aankoop van een post.

Prof. Burt prijst vurig de radio-uitzendingen, die zooveel meer dan de kinema het volk kunnen veredelen en omhoogbrengen Kinema veronderstelt doofheid van onzen kant; radio blindheid. Welnu, in tegenspraak met de publieke opinie, is doofheid een ergere handicap dan blindheid. Een blinde ontwikkelt zich in veel sneller tempo dan een doove. De mensch bewijst zijn verstandelijk overwicht, niet door het gezicht, dat hij gemeen heeft met de dieren, maar met zijn spraak en zijn gehoor. Een opvoedingsmiddel, hetwelk alleen op het oog beroep doet, zal steeds minder effectief blijken, dan een, dat enkel het oor bereikt. Zekerlijk is samenwerking tusschen beide te verkiezen en hiermede in connectie moet gewezen op de ontwikkeling van de televisie. In het practisch leven is illustratie een noodwendigheid. Van daar insgelijks het nut van een radio-revue, waarin uitgeweid wordt over de gewichtige gebeurtenissen van de verloopen week, met syllabussen

van voordrachten en lessen, met levensbeschrijvingen en afbeeldingen. Regelmatig treffen wij er praatjes tot de kinderen aan: voor de volwassenen den korten inhoud van de boeken, besproken in het letterkundig halfuurtje. Het is bewezen, dat de boekhandel wel vaart bij deze besprekingen, uit den aangroei van den verkoop van behandelde werken, gelukkig verschijnsel dat ons geloof in de gezonde innerlijke volkskracht versterkt.

De radio-lector stelt een afgerond onderwerp voor van een duur van juist tien, vijftien of twintig minuten. Hij spreekt misschien voor millioenen luisteraars, die onmerkbaar aan zijn lippen hangen, ouden en jongen, mannen en vrouwen, van verschillenden ontwikkelingsgraad. Niet alleen kan hij zijn gehoor niet zien, maar hij kan niet oordeelen over het effect van zijn woorden. De aanvoeling met de ziel van het auditorium blijft hem vreemd. Zijn inleiding weze kort; hij valle met de deur in huis, want van meet af moet hij belang inboezemen. Na de eerste dertig seconden zal hij boeien. Ook voor radio-spreker is er aanleg vereischt, want al te dikwijls voelen bekwame redenaars zich merkwaardig onevenwichtig in het studio en zijn onmachtig om zich aan de eenzaamheid aan te passen; een eigenaardig, onoverwinnelijk gevoel van koude bevangt hen. De gedroomde lector is een man met sterke verbeeldingskracht en meester van de omstandigheden, met een stijl alle rhetoriek missende en zonder een impressie van vaagheid of onbepaaldheid te verwekken. Geheel zijn waarde ligt in zijn stem; van haar alleen hangt zijn succes af. Hij spreekt eenvoudig en duidelijk, zonder eentonigheid, om het contact met zijn luisteraars niet te verliezen. En, hij weze immer concreet, zonder in herhalingen te vallen. Zenuwachtige aarzelingen of onderbrekingen mogen zich niet voordoen; hij pauseert soms te lang, zoodat de luisteraar meent, dat zijn toestel hapert. Voor den luidspreker gezeten voelen we intuitief, of de voordrachthouder een sympathieke persoonlijkheid is en we schenken hem daarvoor dan ook al onze aandacht, wat hem dus aanzetten moet zich geducht voor te bereiden. In dit geval kan men gerust den hem toegemeten tijd op een minimum van een half uur brengen en lezingen van slechts vijftien of twintig minuten definitief uitschakelen; experimenten toonden aan, dat de toehoorders er niet om klagen zullen. Men deele den syllabus van de rede of de les bij voorbaat mede. Men

kon hem aanplakken in postgebouwen, scholen, boekhandels en andere inrichtingen van dien aard.

Waar men in groep luistert, behoeft een flinke leider, in staat om discussies te doen ontstaan en ze vlot te doen verloopen. Hij zal het behandelde onderwerp vooraf bestudeeren. In de taalleergangen, die 's avonds voor volwassenen gegeven worden en meestal twee uren duren, zou een radio-intermezzo in de aan leeren vreemde spraak bij tooverslag de soms niet te vermijden verveling doen verdwijnen en het regelmatig verloop van deze cursussen, waarvan het leerlingenaantal gaandeweg slinkt, waarborgen. Verscheidenheid in de aan te bieden stof is immers de eerste voorwaarde om de aandacht van studenten gaande te houden, vooral als het jongelingen betreft, die een werkdag achter zich hebben.

Zoo treden we dus in dezen tijd rechtstreeks in verbinding met de beste leeraars en de diepste denkers. Wie zal daarvan de gevolgen op opvoedkundig gebied meten? Zoo wordt de ware Volksuniversiteit ingesteld op hechten democratischen grondslag en het cultureel ideaal gediend.

De radio is dus wel het invloedrijkste middel om de openbare meening te bewerken, omdat het binnen het bereik ligt van iederen mensch, en dit zoowel in verstandelijk als in zedelijk opzicht, haast zonder inspanning. Ongeletterden, armen, blinden, zieken, hulpbehoevenden, kortom zij, die ontoegankelijk zijn voor het gezag van boek, blad, schouwburg, onderwijsgesticht, ondergaan haar geweldig prestige en voelen vreugde en geluk hun onterfde zielen binnenstroomen. Moge zij nu ook in Vlaanderen de liefde voor eigen schoon aanwakkeren!

Op 1 Januari 1931 neemt het Nationaal Radio-Instituut, onder het voorzitterschap van den heer Forthomme, minister van P.T.T., het beheer op zich van de officieele radio-inrichtingen te Velthem, die dan zullen seinen op de huidige golflengten van Radio-Belgique en van Velthem. Het orkest van het Instituut zal niet enkel concerten geven in het studio, doch ook openbare uitvoeringen te Brussel en in de groote steden van het land, telkens door de radio uitgezonden. Aan de golflengten, die aan België toegewezen werden door de Conventie van Praag, wordt niets gewijzigd.

JOZEF PEETERS.

De Tooneelschrijver Jules Romains
Van 'Unanimist' tot 'Individualist'

I.

Vóór 1914 werd Jules Romains, wiens naam vooral algemeen bekend werd door zijn satirisch tooneelspel 'Knock ou le triomphe de la médecine', hoofdzakelijk beschouwd als het hoofd van de literaire groep der 'unanimisten', waarvoor hij ook optrad als de theoreticus en de woordvoerder. Tegenover de psychologie van het individu plaatste hij de psychologie der massa. Zijn literair credo, dat hij reeds in 1908 vastlegde in het werk 'La vie unanime', is ongetwijfeld ontstaan onder den invloed der wijsgeerige stellingen van Dürckheim, van Gabriël Tarde - den auteur van 'l'Opinion et la foule' - vooral van Gustave Lebon, den schrijver van de 'Psychologie des foules'.

Een minder-bekend geworden historicus van een der meest bewogen periodes in de Fransche literatuur, deze loopende van 1885 tot 1914, - we bedoelen Florian Parmentier - heeft er te recht op gewezen, dat het 'unanimisme' van Romains feitelijk niets nieuws bracht, vermits zelfs de Grieksche tragediën-dichters nimmer de blinde kracht van de massa hebben ontkend, terwijl een menigte schrijvers van beteekenis, van Shakespeare, over Balzac en Hugo, naar Whitman, Verhaeren en zelfs Zola, de macht van de massa op het individu hebben beschreven. Maar is het niet het lot van alle vernieuwers, dat ieder zich inspant om te bewijzen hoe oud en algemeen-bekend hun ontdekkingen al zijn? Wat echter opvalt in het als unanimistisch bedoelde werk van Romains: in zijn prozaboeken 'Les Puissances de Paris' en in 'Copains' of in zijn verzenbundel 'Europe', is de bewustheid waarmee hij den geest der menigte en haar misvormende nawerking op de ziel van het individu poogt uit te drukken. Zoo de theorie op zich-zelf niets origineels bevatte en zich aansloot bij reeds algemeen-aanvaarde wijsgeerige stellingen, de literaire omzetting er van kon wel degelijk als nieuw opvallen, omdat ze met opzettelijkheid gepaard ging.

Toen vóór enkele jaren - in 1923 - een Fransch publicist een onderzoek instelde naar de toekomst-mogelijkheden van het

tooneel in Frankrijk en met dit doel talrijke auteurs ondervraagde, bleek het, hoe Jules Romains nog altoos het unanimisme voorstond.

'De groepsidee, het groepsgevoel, de bewustwording door de menschelijke groepeeringen van hun psychische realiteit, en door het individu van zijn geestelijke verwantschap met die groepeeringen, ziedaar, naar mijn meening, een organisatorische factor, of liever **de** organisatorische factor, **de** boodschap van de vernieuwde wereld voor de literatuur en, voornamelijk, voor de tooneelkunst. Let wel op, dat deze boodschap de waarde heeft van een terugkeer naar de oudste dramatische traditie, welke door de groote Grieksche tragedie-dichters werd gegrondvest. Welke was, inderdaad, de oorspronkelijke beteekenis van het tooneel? Is het niet deze van de gemeenschap, die zich-zelf tot spektakel dient? 't Is een sociale plechtigheid. Het theater verloor allengskens zijn oorspronkelijk karakter om het individu te ontroeren en te behagen door de verbeelding van individueele avonturen, maar hoe schitterend en bewonderenswaardig de stukken van het individualistisch thearter bijwijlen ook geweest zijn, zij staan tegenover het primitief tooneel als een decadente vorm...'

Van een zeker à-priorisme is dergelijke vooruitzetting niet vrij te pleiten. Men kan de oude Grieken als scheppers van treurspelen en blijspelen een groote waardeering niet onthouden. Maar zooals hun werken een weerspiegeling zijn van den geest, die hun tijd overheerschte, zoo is het onvermijdelijk dat de drama's van onze periode groeien uit de psyche van onze eeuw. Men moge er van overtuigd zijn, dat het individualisme, hetwelk zich vooral sedert en met de renaissance krachtig veropenbaarde, verderfelijk is, de ontwikkeling er van heeft, noodzakelijkerwijze, het karakter van ons tooneel bepaald. Daaraan valt weinig te verhelpen en het is verkeerd zich voor te stellen, dat de vorm, door de Grieken verkozen omdat hij geheel in overeenstemming was met hun denken en voelen, nu voor alle eeuwen als definitief ging gelden; dit op gevaar af een breuk tusschen de kunst en de menschheid, die ze schept of geniet, te doen ontstaan...

Jules Romains heeft in den loop van dit gesprek ook de held van het unanimistisch drama bepaald als zijnde een 'collectieve held'. Hij moet voorstellen de crisissen van politieken, militairen, economischen, socialen aard of ook algemeene gevoels- en gedachtenconflicten, zooals deze zich voordoen op zeer bepaalde tijdstippen.

Men ziet het: het hoofd van de 'unanimistische' school heeft zijn formule verbreed en wel zoodanig, dat daaraan ook een individualistisch drama met algemeen-menschelijk karakter beantwoorden kan, vooral wanneer daarin de hoofdfiguren zijn opgebouwd naar den eisch der synthese...

In deze uiteenzetting, welke een bevestiging zijn wil van het voortbestaan der al sedert 1908 met bewuste uitdrukkelijkheid geformuleerde unanimistische leer, heeft Jules Romains ruimte gelaten voor evolutie - voor die evolutie, welke zich voltrekt in in eigen werk - in 'Monsieur le Trouhadec saisi par la débauche', tot op zekere hoogte ook in 'Knock ou le triomphe de la médecine', maar vooral in 'Le Dictateur' en 'Jean le Maufranc'. In deze laatste twee stukken neemt het individualistische element een tamelijk ruime plaats in en is de 'held' geenszins een 'volledige' collectieve held, een synthetiseering van een gemeenschappelijk gevoel, zooals dit wel het geval is voor de hoofdpersonages in zijn eerste tooneelwerken, in 'l'Armée dans la Ville' en voornamelijk in 'Cromedeyre le Viel' - het meest typische van al zijn stukken; datgene waarin het unanimisme gekomen is tot het hoogste stadium van cristallisatie en zich voordoet als een bizondere uitingsvorm der symboliek.

Jules Romains staat ook de volledige scheiding tusschen de genres voor, de algeheele onafhankelijkheid van tragedie en comedie en verwerpt de tragi-comedie als een hybridisch product, door de verwarring-stichtende negentiende eeuw geschapen. Om deze thesis te bepleiten, verwijst hij naar de klassieken, die de genres angstvallig uiteenhielden - een voorzorg waaraan Molière dan de ontwikkeling zijner komische kracht zou te danken hebben. Zou Molière wel altijd met dezelfde bewuste angstvalligheid het tragische van het comische hebben gescheiden om enkel de 'comédies pures' te schrijven, welke het hoofd van de unanimistische school - die thans, het zij hier in 't voorbijgaan opgemerkt, vooral afvalligen telt - tot steun van zijn theorieën kunnen dienen? Is 'L'Avare' enkel komisch, zooals Romains beweert en kan men in 'Tartuffe' niet wijzen op vele momenten met uitgesproken tragi-komisch karakter?... Heeft 'Jean Le Maufranc' - het jongste werk van Romains, dat een pleidooi is voor de rechten van het individu, strijdend tegen dezen vorm van de gemeenschap, dien men 'Staat' heet - niet het karakter van een echte 'tragi-comedie': hybridisch genre, zoo men wil - indien men alle vormen van kunst als voor eeuwig vast-staande beschouwt - maar toch geheel in harmonie met de bestaansnormen eener samenleving, waarin burgerij en proletariaat - beide groepen, die een 'gemiddelde' realistische levensziening huldigen - de overheerschende en leidende standen uitmaken?... En is dat alles niet een gevolg van het op den voorgrond treden van het individu, dat, juist in deze periode van strijd, van sociale, economische en intellectueele verheffing van de collectiviteit, zich afzonderen wil van de gemeenschap om ze te leiden of te bestrijden?... Is een stuk lijk 'Le Dictateur' niet de verheerlijking van

het individualisme als een noodzakelijkheid voor het heil der gemeenschap?

Aldus wordt tevens bewezen, dat de ontwikkeling van een kunstenaarsziel niet kan ondergeschikt blijven aan de eischen eener theorie, al was deze ook gesproten uit de eigen gedachte van den artiest...

II.

In 1911 gaf Jules Romains, die toen zes en twintig jaar oud was, een tooneelstuk aan den Odeon-schouwburg te Parijs. Het heette: 'l'Armée dans la Ville' en was opgedragen aan Georges Duhamel, die tot de met de school der unanimisten verwante en te Créteil gestichte groep van l'Abbaye behoorde(1) en van wien de Odéon, waar Antoine den scepter zwaaide, 'La Lumière' (1911) had vertoond en weldra het dorre drama 'Dans l'Ombre des Statues' (1912) opvoeren zou...

'L'Armée dans la Ville' is een spel van groepen. Treden op: le groupe des fantassins, le groupe des cavaliers, l'assemblée des officiers, le conseil de la ville, les hommes dans le cabaret, l'assemblée des femmes... In afzonderlijke figuren als deze van den generaal, wiens troepen de veroverde stad bezetten, van de burgemeestersvrouw, synthetiseert de auteur altoos al de karakteristieken van de massa-psychologie. Het is een sterk drama, waarvan de diepere waarheid de menschen, welke oorlog en bezetting beleefden, dieper treffen zal dan dit het geval was met de toeschouwers van 1911...

III.

In 1920 laat Romains een nieuw werk - Cromedeyre le Viel - vertoonen in het théâtre du Vieux Colombier. Hij is zijn unanimistische opvattingen van vóór 1914 nog altoos trouw gebleven. Het blijkt reeds uit het feit, dat hij poogt een heele gemeenschap - het Dorp - in het centrum der belangstelling te plaatsen.

(1) Toen Jules Romains ook Charles Vildrac, den auteur van 'Le Pélerin', van 'Madame Belliard' en van 'Le Paquebot Tenacity', het zeer mooie spel, waarin op zoo merkwaardige wijze de na-oorlogsche ontreddering der zielen wordt voorgesteld, en die eens tot de groep van 'l'Abbaye' behoorde, bij de unanimisten inlijfde, zond deze aan 'Comoedia' een brief van protest, waarin vooral deze zinnen treffen: 'Si j'étais "quelque chose en iste", ce serait plutôt individualiste.'... 'C'est en tant qu'individus que je considère et aime les hommes.'... Nu staat het buiten kijf, dat in een werk als bv. in 'Le Paquebot Tenacity' heel wat meer (onbewuste) unanimistische karaktertrekken te erkennen zijn dan bv. in 'Knock' of in 'Le Dictateur' van Jules Romains zelf!- Waardoor weer eens bewezen wordt hoe de levende kunst het altijd wint van de dorre theorie!

In de Cevennes, hoog op een rots, troont Cromedeyre-le-Viel, dat vroeger het heele omliggende beheerschte. Het wordt bewoond door een hoogmoedig en taai ras, geregeerd door een raad van ouderen, tuk op het behoud van zijn tradities. Eén daarvan verwerpt het: de kerk van Cromedeyre moet niet enkel gebouwd zijn met steenen uit den eigen grond. Daar moet een priester van het eigen bloed den Heer dienen. Daarom heeft het dorp een zijner zonen, Emmanuel, naar de stad gezonden, waar hij in het seminarie den dienst van God kan leeren. Maar Cromedeyre wordt ook door een gevaar bedreigd. In het dorp op de rots worden meer mannen geboren dan meisjes en aldus komt het voortbestaan van 't ras in 't gedrang. De terugkomst van Emmanuel bereidt den heropbloei van Cromedeyre voor. Hij verwerpt den godsdienst, die hem in de vlakte werd geleerd, sticht als 't ware een nieuwe protestantsche sekte. Zijn woord krijgt grooter invloed, wijl hij, door geloofsijver bezield, er in slaagt de genezing van een kind te bewerken. - Emmanuel is verliefd op Thérèse, een meisje uit de vallei. Om haar te winnen - en aan dit feit wordt nagenoeg de heele derde akte besteed - roemt de jonge priester van den nieuwen God van Cromedeyre al de hooge kwaliteiten van het ras, waartoe ook Thérèse behooren zal, zoo zij de zijne wordt. In het volgend bedrijf gaan de door Emmanuel aangevoerde jonge mannen uit het dorp op rooftocht uit en voeren vijftien jonge vrouwen uit de vallei als buit mee. Ook deze vrouwen zullen langzamerhand gewonnen worden voor Cromedeyre, waarvan de jongens haar de voortreffelijkheden roemen!... Emmanuel, die zijn beminde tot aanvaarden weet te stemmen, treft dan roerend-eenvoudige beelden om het innige leven van zijn dorp te teekenen. Is deze beschrijving van het door de sneeuw van alles afgezonderde vlek niet doorgloeid van de zuiverste poëzie?

> La maison est alors aussi secrète et seule
> que si on se cachait à cents pieds sous le sol.
> L'on n'entend plus que la fontaine intérieure
> couler infiniment dans l'auge de granit.
>
> L'âme se plaît entre l'étable et la cuisine.
> Il repose au plafond, sur des claies toutes noires,
> des jambons, du fromage et du lard pour plus de six mois,
> des bottes de saucisson pendent à la cheminée.
>
> On bute au cellier sur des pommes de terre croulantes;
> deux armoires en chêne abritent mille fruits en rangs;
> il se carre au grenier plus d'un sac de belle farine,
> et le foin dans la grange est entassé jusqu'aux chevrons.

Alors la maison s'emplit de la chaleur de l'étable,
l'eau semble tiède aux mains comme la laine des brebis.
Il ne vient un peu de jour que par la haute lucarne
qui est auprès de l'arbre et que la neige n'atteint pas.

... ...
... ...
Les lits sont enfoncés dans une muraille de bois;
ils sont loin, comme des trous d'insecte au coeur d'un vieil arbre.
Le sommeil y est plus enivrant que partout ailleurs,
plus libre de la terre, plus entré dans l'autre vie;
(*Très bas, tout près de son visage*)
Le sommeil, Thérèse, le sommeil, et aussi l'amour.

Maar uit het dal is een herder gekomen. Hij bezingt de lieflijkheden van het leven beneden. Hij wijst op de smarten der ouders, die hun dochters missen moeten. Zal hij overwinnen? Maar zie, Emmanuel looft de deugden van zijn ras, de heerlijkheden van zijn dorp. En de vrouwen, met Thérèse aan het hoofd, weigeren hun echtgenooten te verlaten. Haar zal het gaan als met de oude moeder Agatha, die vroeger ook werd geschaakt en wier ziel door haar man als herschapen werd, zoodat zij, méér dan wie ook, behoort tot Cromedeyre. Wat de filosoof Dürckheim eens leeraarde in de Sorbonne, wat Tarde en Gustave Lebon in hun werken vaststelden, geschiedt ook hier: de groep assimileert de ziel der individuen... Aldus wil het de unanimistische dichter Jules Romanis, wiens willekeur de ontwikkeling van de gebeurtenissen en de evolutie van de zielen beheerscht

Men heeft in dit gedramatiseerde poëma ter eere van Cromedeyre-le-Viel allerei bedoelingen - ook en vooral symbolistische - gezocht. Het feit dat in het eerste deel van het drama een ideeënstrijd, met de Kerk als middelpunt, op 't voorplan der belangstelling wordt geschoven, kon aanleiding geven tot de veronderstelling, dat de auteur het bereiken van een hooger doel nastreefde en er zich, achter de voorstelling der feiten, een algemeene waarheid verborg. De dichter maakt de ontdekking van het symbool vooral moeilijk door de omstandigheid, dat zijn drama, breed-opgezet in den aanvang, in de derde akte versmalt en de verhoudingen vertoont van een gewoon-menschelijk gebeuren, dat zich voornamelijk concentreert om de figuren van Emmanuel en Thérèse. Ten slotte legt een heusche actie, voortvloeiend uit den maagdenroof, en waarin echte dramatische waarden aan 't licht komen (de tweestrijd in de harten der vrouwen, die kiezen moeten tusschen hun echtgenooten en hun ouders, tusschen het harde Cromedeyre en de lieflijke vlakte) geheel beslag op de belangstelling van den toeschouwer, welke, eindelijk, een strijd, een conflict mee-doorleeft; wat te-voren niet het geval was...

IV.

Een ander, voornaam tooneelspel van Jules Romains: ‘Monsieur le Trouhadec saisi par la débauche’ - voor 't eerst vertoond te Parijs op 14 Maart 1923 in de door Louis Jouvet geleide ‘Comédie des Champs-Elysées’ - neemt in het werk van den unanimistischen dichter een eigenaardige plaats in, omdat daarin te ontdekken valt de wil om zijn geest te oriënteeren in de richting van de klucht, zooals Molière deze opvatte. Dit streven zal ook het volgende spel van Romains - nl. ‘Knock ou le triomphe de la médecine’, dat door hetzelfde gezelschap gecreëerd werd op 14 December 1923 - in hooge mate kenmerken. Niet enkel wegens het feit, dat het onderwerp dezer laatste comedie de herinnering opwekt aan de ‘farces’ waarin J. Poquelin de geneesheeren hekelt en ook eenigszins de geneeskunde belachelijk maakt, zal men den auteur van Knock met Molière vergelijken, maar wel omdat er werkelijk molièreske kwaliteiten in de voorstelling van personages en feiten te ontdekken zijn. Toch zal men er, en met recht, den nadruk op leggen, dat, terwijl bij den dichter van ‘Le malade imaginaire’ het hart overheerscht en het gevoel de vlijmende scherpte der satire mildert, de auteur vanu ‘Knock’ en ‘Monsieur le Trouhadec’ vooral geleid wordt door zijn intellect, waardoor het kluchtige in zijn werken eenige dorheid gaat vertoonen... Lucien Dubech, een der enkele waarachtige critici, waarop de anders aan critische geesten zoo rijke Fransche literatuur op dezen dag nog kan bogen, velt over Jules Romains dit door zijn diepere waarachtigheid treffende oordeel: **Cet ingénieux railleur n'est pas pitoyable.** Als een bliksemflits, die plots de zwarte wolkenmassa's scheurt en het heele landschap in vlam zet, doorlicht deze vaststelling het komische oeuvre van den auteur, die ‘Knock’ schreef...

Monsieur le Trouhadec, die ook optreedt in het door Romains geschreven kinematografisch verhaal: ‘Donogos Tanka’[1], is een oude professor in de aardrijkskunde aan het College de France, officier van het Legioen van Eer, lid van het Instituut. Die geleerde, door den auteur met wat al te groote naïveteit en al te weinig levenskennis gezegend, voelt zich onweerstaanbaar tot de schoone kunne aangetrokken. Met zijn leerling Benin vestigt hij zich te Monaco in een familiehotel en laat zich daar inschrijven onder een valschen naam. Hij maakt er kennis met een rentenierend koppel: Mr en Mvr. Trestaillons. Alhoewel beiden er zeer eerbiedwaardig uitzien, zal het weldra blijken, dat de man een dief is,

(1) Zoo pas tot een drama verwerkt en te Parijs vertoont in het ‘Théâtre Pigalle’ (einde 1930). J. Romains brengt daarin een offer aan de nieuwste tooneeltechniek en onderwerpt den geest aan de eischen van het machinisme.

die nu rustig leeft van de opbrengst zijner vroeger oneerlijkheden. Het gekke van het geval is, dat Trestaillon den professor en zijn discipel voor leden van zijn gilde houdt! Intusschen denkt de oude geograaf vooral aan Mademoiselle Roland een actricetje, waarop hij, als bij tooverslag, verliefd is geworden. Zij zal den onschuldigen geleerde de liefde leeren kennen en ook haar geldwaarde. Van M. le Trouhadec verlangt ze een kostelijk juweel, dat hij niet koopen kan, Trestaillon, met wien hij over het geval praat, raadt hem aan zich weer... aan 't werk te zetten. Wanneer hij merkt, dat le Trouhadec hem niet begrijpt, wijst hij op de mogelijkheid om door het spel in het bezit te komen van de vereischte som. Een uur later blijkt het dat de eenvoudige geograaf met vijf frank een winst verwezenlijkte van meer dan honderd duizend! Van dan af krijgt het leven een heel ander uitzicht voor den professor. De vrouwen omfladderen hem. Mlle Rolande wordt de zijne nadat hij haar een paarlen halssnoer schonk. Kortom: de wereld ligt aan zijn voeten! Niets kan zijn geluk verstoren. Het spel zal hem opnieuw rijk maken indien zijn fortuin mocht verbruikt raken. Maar wanneer de nood dringt en le Trouhadec weer aan de speeltafel heeft plaats genomen, verliest hij al zijn bezit en raakt in de schuld. Hij weet zich eerloos, wil zich om 't leven brengen. Maar Trestaillon, die zoo pas een villa plunderde, ontmoet den ouden man, troost hem, wekt zijn levensmoed weer op nadat hij hem een koffertje met juweelen schonk. Door zijn sluwen leerling laat de professor zich overtuigen, dat het behouden van dit koffertje hem aan de grootste gevaren zou blootstellen. Van dan af wordt M. Le Trouhadec een werktuig in de handen van zijn cynischen discipel. Deze doet het doorgaan of de professor het koffertje van Trestaillon slechts aannam om het aan den eigenaar terug te bezorgen. En opdat de heer le Trouhadec weer in 't bezit komen zou van het geld, dat hij verloor, weet de leerling hem te bewegen tot het leenen van zijn naam voor de uitgave van een boekje over de kunst om met het roulette-spel een fortuin te winnen.

Men ziet het: om de innerlijke waarachtigheid heeft Jules Romains zich in dit stuk heel wat minder bekommerd dan om het kluchtige, dat hij hoofdzakelijk bereikt door het tegenover elkaar stellen van schijn en werkelijkheid: een werkelijkheid, schier geheel gefatsoeneerd door zijn op paradoxen gestelden geest. Het met bewustheid combineerende intellect speelt een te groote rol in dit tooneelspel en zulks ten nadeele veelal van logica en natuurlijkheid.

V.

'Knock ou le triomphe de la médecine' werd niet met minder bewustheid geconcipieerd: Romains doet zich waardeeren als een zeer gewikst en uiterst intelligent 'bouwer' van stukken. Hij laat niets aan het toeval over en daarom gebeurt het wel meer, dat zijn spelen niet aandoen als zijnde natuurlijk gegroeid. Zij bezitten een gewisse volmaaktheid, die een gebrek aan spontaneïteit verraadt en belet, dat de toeschouwer zich onvoorwaardelijk gewonnen geeft. Men blijft nuchter-critisch tegenover werk van Jules Romains, hoezeer men ook den indruk van zijn zeker niet geringe meesterschap ondergaat. Dit is veel minder het geval met spelen van soms geringer beteekenis dan de zijne, met bv. 'La folle journée' en 'Dardamelle' van Mazaud, met 'le Cocu magnifique' van Crommelynck - om onze vergelijking te beperken tot kluchten uit dezelfde periode als 'Knock' en 'Monsieur le Trouhadec'.

In 'Knock'(1) komt de 'unanimist' nog even om het hoekje gluren, waar hij de massieve goedgeloovigheid der massa schetst. Doch het is opmerkelijk, dat in dit werk deze ingeboren goedgeloovigheid actief wordt onder de suggestie, welke er uitgaat van een met sluwheid begaafd individu als Dr Knock, welke immers verklaart: 'Un homme sain est un malade qui s'ignore' en die verdedigt, wat hij noemt 'l'intérêt supérieur de la médecine.' De oude unanimistische theorieën zegepralen ten slotte toch, zij het op discrete wijze, wanneer blijkt hoe Dr Knock in 't eind de dupe is van zijn eigen theorieën en dus deelachtig wordt van de goedgeloovigheid der massa... Maar dat is wellicht een zeer subtiele nuanceering van het 'unanimisme', door Romains in de vóór-oorlogsche jaren gepredikt aan de leden van zijn literair cenakeltje...

In het stuk ontmoeten we Knock het eerst in auto op den bergweg, die leidt naar Saint-Maurice, de kleine stad waar hij zich als dokter vestigen gaat. Knock is in gezelschap van Mevr. Parpalaid en dokter Parpalaid, wiens praktijk hij heeft overgenomen. Knock is thans veertig jaar oud. Vroeger heeft hij gevaren als geneesheer, alhoewel hij geen diploma bezat. Eerst kortelings stelde hij zich in regel met de faculteit. Parpalaid bekent hem, dat de kliënteel te Saint-Maurice zoo goed als niet bestaande is: de bergbewoners genieten allen een prachtige gezondheid. Knock acht zich beet genomen, doch in stee van zich door zijn opkomende kwade luim te laten beheerschen, tracht hij liever inlichtingen te bekomen omtrent het stadje en zijn bewoners.

(1) Men zie daarover het opstel in onzen bundel 'Kritische bijdragen over Tooneel' (1926).

In deze acte gebeurt niets. Alleen de personen en toestanden worden er met eenige omslachtigheid in voorgesteld. Het spel zelf begint eerst met het tweede bedrijf, dat steviger gebouwd is en waarvan Dr Knock het middelpunt vormt. Wij maken kennis met de methode van den eerder zonderlingen geneesheer, die zich, alles wel beschouwd, meer voordoet als een kwakzalver. Door den tamboer van het stedeken doet hij aan de inwoners bekend maken, dat hij op elken marktdag gratis kan geraadpleegd worden. De tamboer zelf wil het eerst van dit buitenkansje gebruik maken en Knock slaagt er in hem te doen gelooven, dat een kwaal zijn gestel ondermijnt. Zoodra zijn ronde geëindigd is, moet hij zich te bed begeven. De man vertrekt met de onrust in het hart. Dan ontvangt Knock den onderwijzer. Hij vleit hem, weet hem te brengen tot het houden van voordrachten, waardoor hij de menschen van de stad en de omliggende dorpen inlichten zal omtrent de rol der microben. De apotheker schaart zich spoedig aan Knock's zijde uit belang. Dra verschijnen de eerste klanten, verlokt door de aankondiging van de gratis-raadpleging. Ze worden door Knock overtuigd, dat zij dragers zijn van de ergste ziekte-kiemen. Knock wijzigt zijn geneesmethode naar den fortuintoestand van zijn patiënten. Wie een lange behandeling bekostigen kan, wordt naar bed gezonden. Ten slotte verschijnt in het kabinet een grappenmaker, enkel om een weddenschap te winnen. Knock haalt al zijn instrumenten te voorschijn en maakt door dit vertoon een zoo geweldigen indruk op de verbeelding van den man, dat deze zich inderdaad hopeloos verloren gaat achten.

In de derde akte blijkt het, dat Saint-Maurice een echte hospitaal-stad is geworden. Van familiën met een inkomen van meer dan 12.000 fr. ligt er ten minste één lid te bed. Het hotel is hervormd tot ziekenhuis. Met welgevallen maakt Knock grafieken, waarop de vooruitgang van de geneeskundige gedachte in het kanton staat afgebeeld. Dr Parpalaid, die in de groote stad het verhoopte fortuin niet gevonden heeft, komt op bezoek bij Knock, die zijn theorieën omtrent de regeneratie der menschheid door de geneeskunde uiteenzet. En zoodanig raakt Parpalaid onder den indruk, dat hij zich door Knock wil doen onderzoeken. De mystiek der geneeskunde heeft ook op hem ingewerkt!...

De satire in deze door sterke intellectualiteit gekenmerkte klucht van Jules Romains schijnt niet altijd doelbewust, tenzij wanneer men aannemen zou, dat hij hoofdzakelijk de lichtgeloovigheid hekelen wilde van den massa-mensch, wanneer deze, geplaatst tegenover de problema's van gezondheid, van leven en dood, de suggestie ondergaat van de wetenschap. Als het type van den dokter - zooals b.v. Diaphoirus er een is in ‘Le malade imaginaire’ - kan Knock geenszins gelden. Knock doet zich eerder

voor als een oplichter met psychologisch doorzicht, die den mensch kent en zijn zwakheden schatte. Dat hij ‘geneesheer’ is, lijkt, gedurende de tweede akte, veeleer een gevolg van het toeval. De satire van den auteur geldt dus de zeer bijzondere categorie van de oneerlijke dokters. Vandaar, dat zijn klucht het universeele karakter ontbeert, waaraan een werk als ‘Le Malade imaginaire’ zijn eeuwige frischheid te danken heeft. Zoo uit de derde akte blijkt, dat Knock zelf gelooven gaat in de door hem geschapen mystiek, dan schijnt daardoor de beteekenis van het werk niet verruimd. Alleen wordt het duidelijk hoe de satirische pijlen, door den auteur afgeschoten, van richting veranderen. Zij treffen niet meer den oneerlijken dokter, doch wel den door beroepsmisvorming aangetasten medicus... Dat de schrijver van Knock wààr blijft, wanneer hij het moderne, door de wetenschap gedekte charlatanisme schildert of de beroepsmisvorming van den wetenschapsmensch bespot, schenkt aan zijn klucht een blijvende moreele beteekenis en een groote artistieke waarde.

VI.

In ‘Le Dictateur’ schijnt Jules Romains - bewust of onbewust? - de wegen van het unanismisme te verlaten om al zijn belangstelling te concentreeren op het individu. Feitelijk maakt de hoofdpersoon van dit drama, zijnde de revolutionnaire leider Denis, dezelfde evolutie door. Van democratische afgevaardigde, wiens willen ondergeschikt is aan de eischen van een ‘comité’, dat de massa vertegenwoordigt en deze dikwijls volgen moet, wordt hij uit demophilie tot een dictator, welke de orde handhaaft en aan het geluk van den Staat elk partijbelang opoffert. Die wijziging van Denis' geestestoestand geschiedt snel. We wonen daarvan de verschillende fases niet bij. De feiten-zelf zullen hem een oplossing opdringen, die, al is ze dan ook volkomen in strijd met de opvattingen, waarvoor hij zijn heel leven streed - hem de eenig mogelijke en logische blijkt. Wanneer hij, na het ministerie te hebben omvergeworpen, het bewind aanvaardt uit de handen des Konings, dan gaf hij niet meteen zijn principes prijs, integendeel - maar voelde hij den druk eener hem onbekende, ver-strekkende verantwoordelijkheid. De Koning verwoordt dit nieuwe gevoel zeer juist, waar hij opmerkt: ‘Dès qu'on se mêle de règner, le fait qu'une chose “existe” lui donne une valeur, un droit sur nous, qu'on n'aurait pas découverts à la seule réflexion’. Het tooneel met den Koning in het eerste tafereel van het tweede bedrijf bevat overigens de vitale punten van het stuk, vermits daarin de revolutionnaire gedachten geconfronteerd worden - niet met de reactionnaire opvattingen, maar met de waarheden van werkelijkheid

en geschiedenis, met de moreele beginselen waardoor de constructie van staten en gemeenschappen wordt beheerscht. ‘Voyez-vous’, merkt de koning snedig op, ‘il y a des gens dont j'ai peur: ceux qui ne se sont jamais demandé comment un mur tient debout, ni comment un bateau s'arrange pour ne pas couler au fond. Ou encore les maniaques...’ Hij had er nog kunnen bijvoegen - maar Romains heeft dezen Koning bedeeld met het karakter van een wijsgeer vol toegeeflijkheid en hem nimmer eenig aggressief optreden toegelaten! -: zij, voor wie de revolutie het middel is om zich de weelde van anderen toe te eigenen en den fatalen wentelgang der dingen, het altijd komende óp en neer, op kunstmatige wijze te verhaasten; en dan zij, die in den belachelijken waan verkeeren, dat noodzakelijk tusschen den graad van intellectualiteit en den graad van revolutionnair voelen een rechtstreeksche verhouding bestaat.

Denis hekelt met een humoristische vergelijking de onderneming van hem, die slechts heel langzaam en met overdreven behoedzaamheid hervormen wil:

- Il y a aussi l'histoire de l'homme qui voudrait se mettre au goût du jour, mais qui ne se résigne pas à faire du feu avec sa vieille cariole. Il coupe les brancards. Il fixe un volant devant le siège, un moteur dessous, un changement de vitesse dans le coffre à avoine...

Waarop de koning reageert:

- Et il s'aperçoit qu'il était plus simple d'acheter une automobile? Oui... Mais - en hier straalt weer op de voorzichtigheid van hem, die de historie bestudeerde om haar vruchten van wijsheid te genieten! - vous savez bien, vous, cher monsieur, qu'il n'y a pas d'usine qui se charge de vous livrer des sociétés neuves. Le lendemain de la révolution, vous aurez devant vous tout un énorme tas d'hommes très usagés, qui auront déjà beaucoup servi, faits et rompus au vieux régime, aux vieilles façons de vivre ensemble. Même les bébés ne seront pas tout à fait neufs. Et il vous faudra garder le marteau à la main pour tout recasser continuellement, jusqu'à ce que le marteau vous tombe de la main, ou qu'on vous l'arrache.

Dit is, in bezadigde woorden, een scherpe en op de ervaring gesteunde critiek van elke revolutie en, door terugslag, een pleidooi voor de noodzakelijke continuïteit van het gezag, - die - Charles Maurras heeft het schitterend bewezen in de inleiding tot zijn ‘Enquête sur la monarchie’ - het best gewaarborgd wordt door het koningdom.

Het is te betreuren, dat Jules Romains zich in ‘Le Dictateur’ niet voortdurend handhaven kan op het plan der principes, waarop hij zijn menschen toch wist te hijschen, rekening houdend evenwel met hun bijzondere moreele en intellectueele vorming: de omstan-

digheid, dat zijn dictator een sterken geest en een sterken wil bezit, laat hij niet buiten bespreking. Uit de conjonctuur van bepaalde toevalligheden wordt immers of het heil of het onheil van een mensch, van een volk geboren. Omdat hij een tooneelstuk schreef, kon Jules Romains niet den nadruk leggen op dit samentreffen van ethische en ideëele stroomingen, waardoor de groei van een dictatorsfiguur kan worden beïnvloed en tegelijk verklaard. Hij liet, van het oogenblik af, dat Denis de opdracht tot vorming van een ministerie uit de handen des Konings aanvaardt, den voorrang aan daden en feiten. Het drama won daardoor aan scenische kracht, doch verloor aan diepte en aan algemeene beteekenis. We zien den minister-president Denis aan het werk. We merken hoe hij orde schept. Zijn kwaliteit als gebieder komt aan 't licht. Hij is een sterke man, die zijn gezag kan en zal doen eerbiedigen. De gebeurtenissen zijn het, die hem stuwen naar de dictatuur! De daad dringt zich aan hem op. Het hinderende parlement, dat verstrikt zit in het warnet van proceduur en politieke tradities, dat een dood en nutteloos staatslichaam is, zal hij machteloos maken. De vriend uit zijn jeugd - Feréol - met wien hij eens droomde de wereld te hervormen en die nu de revolutie ontketenen wil, zal hij, wanneer de nood het hoogst is, doen in hechtenis nemen. Het staatsorganisme mag niet uiteenvallen, moet ‘duren’, tot heil van het volk. Zoo zien we den democratischen leider zich, onder den drang der omstandigheden, ontwikkelen tot dictator. Eerst dàn gaat hij na-mijmeren over zijn besluit.

Het tweede deel van dit drama wortelt in de realiteit van elken dag. Wanneer Denis en Feréol tegenover elkaar staan, vertegenwoordigen zij niet meer twee antagonistische gedachtenstroomingen. De persoonlijkheid van beide mannen dringt zich op het voorplan. Als individuën staan ze tegenover elkaar, ook al trachten ze - vooral Feréol - hun gevoelens achter hun ideeën te verbergen. Men zou, ter wille van de ideëele beteekenis van het stuk, kunnen wenschen, dat de auteur slechts een zuiver conflict van gedachten had geopend. Dan ware echter de waarachtigheid van het gebeuren in 't gedrang gekomen. Jules Romains wilde menschelijk blijven en moest dus rekening houden met de door niets te bedwingen en in de opperste ure zich altijd baanbrekende hartstochten in het hart zijner menschen.

En hier dringt zich nog deze opmerking op: Ware de dwepende theoreticus Feréol met de regeering belast geworden, dan zou de ommekeer in de leiding des lands zich wellicht in tegenovergestelde richting voorgedaan hebben. Zóo wáar is het, dat de persoonlijkheid der menschen het wint op principes en gedachten.

Aldus beschouwd is in ‘Le Dictateur’ niet enkel te zoeken - en te vinden - ‘le drame du chef dans la démocratie moderne’

- zooals de criticus en tooneelschrijver Etienne Rey het uitdrukte - maar ook het drama van een mensch, die plots verplaatst wordt uit de atmosfeer van theoretische discussies naar de wereld der werkelijkheden, die van politieker tot staatsman wordt, en plots weet welk de inhoud is van de begrippen ‘regeeren’ en ‘staat’.

Omdat in dergelijk drama met overwegend individueel karakter, zooveel werkelijkheid en waarheid kan worden gecondenseerd, heeft men gemeend in Denis een evenknie te moeten zoeken van staatslieden, welke dezelfde evolutie doormaakten, van een Mussolini... misschien wel van een Clénienceau... Het feit, dat, naar Romains zelf beweert, het eerste plan voor dit werk reeds bestond sedert November 1910, kan dit vermoeden niet geheel vernietigen. De gebeurtenissen in Italië hebben den schrijver, zoo al niet geïnspireerd, dan toch wellicht onder het uitwerken van zijn plan, in min of meerdere mate, beïnvloed... En uit de toevallige gelijkenis tusschen bepaalde gebeurtenissen in de werkelijkheid en deze in ‘Le Dictateur’ zijn wel de moeilijkheden gerezen, welke de vertooning van dit spel te Parijs hebben vertraagd. In 1925 voorgesteld aan het beruchte ‘Comité de lecture’ der C.F. te Parijs, werd ‘Le Dictateur’ geweigerd op grond, dat de opvoering van het stuk de politieke hartstochten zou doen opvlammen. Na tusschenkomst van een minister werd het werk dan toch aanvaard. Maar toen onder het spelen van een als anti-militaristisch gedoodverfd stuk ‘La Carcasse’ relletjes in het Théatre Français plaats hadden, scheen het of ‘Le Dictateur’ wel nimmer op de planken zou verschijnen. Toen wendde Jules Romains zich tot Louis Jouvet, die het werk op 5 October 1926 creëerde in de ‘Comédie des Champs Elysées’ te Parijs.

* * *

Het zou verkeerd zijn ‘Le Dictateur’ te beschouwen als een verheerlijking van, of een pleidooi voor de dictatuur - al kan niet worden ontkend, dat Jules Romains in zijn werk wel eenige algemeene waarheden van staatkundigen aard heeft verkond, die beschouwd kunnen worden als zijnde de ideëele grondslagen waarop een ideale dictatuur kan worden gevestigd en als verklaringen ten voordeele van dezen vorm van het staatsgezag. Men kan zelfs aanvoeren, dat de auteur de dictatuur-zelf beschouwt als een toevalligheid en in geen geval als een niet te ontwijken noodzakelijkheid. Indien de revolutionaire volksvertegenwoordiger Denis, die dank zij het spel der parlementaire geplogenheden door zijn vorst tot eersten minister werd gepromoveerd, niet het hoofd had moeten bieden aan een opstandige beweging en indien hij den onvoorwaardelijken steun van het parlement had bezeten, dan ware van dictatuur geen sprake geweest. Men voelt het zelfs aan als een

tekort, dat Jules Romains, die zich in zijn werk meermaals plaatste op een plan, waar de ideëen meer tellen dan de menschen, niet **de dictatuur** tot onderwerp van zijn drama heeft gekozen, dat hij het verwaarloosde de essentiëele krachten daarvan door zijn werk te laten spelen.

In 'Le Dictateur' wonen wij veeleer het ontstaan bij van de dictatuur en niet haar ontwikkeling. Als het stuk eindigt, is de dictatuur gevestigd, treedt ze eerst in werking, ontplooit ze haar krachten. Feitelijk heeft Romains alleen de oorzaken, welke aanleiding geven tot haar ontstaan, gedramatiseerd en haar oorsprong te recht gezocht in het verantwoordelijkheids-besef van den regeerder, die het stoffelijk heil van het volk alleen gewaarborgd weet zoo de regeeringsvorm duurzaamheid kent. Aldus komt, in de voorstelling van J. Romains, de dictatuur voor als het tegenvergift van de revolutie - waardoor ze, en dit had de auteur gewis met grooter uitdrukkelijkheid kunnen onderlijnen, geenszins de beteekenis krijgt van een anti-democratische (zouden we niet liever schrijven: anti-volkslievende?) reactie. We hadden het graag gehoord, hoe Denis in het laatste bedrijf, wanneer hij tegenover Féréol staat, liever dan in zeer algemeene termen over zijn verantwoordelijkheden te praten en aldus feitelijk de ideëen des konings te vertolken, de essentie van zijn gedachten omtrent de dictatuur had meegedeeld. Mogelijkheid bestond daarvoor. Stelde Féréol hem niet voor, in een paar woorden, de dictatuur van het proletariaat te verwezenlijken?... Hier had Denis zijn inzichten kunnen uiteenzetten en tegelijk de holheid van Feréol's theoriëen en de practische onmogelijkheid van zijn strevingen bewijzen. Misschien had hij dan moeten herhalen de gedachten van den koninq omtrent den opbouw van een nieuwe samenleving. Maar hij had tevens kunnen bewijzen de noodzakelijkheid van de continuïteit van het bestaande, van het gezag... De naar een voldaan-zijn van zijn intellect hakende toeschouwer woont het onderhoud Féréol-Dénis, dat het hoogtepunt van heel het spel zijn moest, meer bij als een botsing van twee individualiteiten dan wel als een strijd tusschen twee staatkundige opvattingen, als de uitbarsting van een conflict tusschen twee uiteenloopende wereldbeschouwingen. De ideëele beteekenis van het werk wordt daardoor verminderd, verengd. Niet weinig draagt daar toe bij het feit, dat de dictator Denis de afgevaardigden der partijen in het parlement niet ontvangt. Ware dit wel geschied, dan zou ook een andere zijde van de dictatuur, die een negatie is van het parlementarisme, uit de domme macht van het onverantwoordelijke getal gesproten, belicht zijn geworden. Wij hadden Denis, die als republikein en als democraat, toch een aanhanger van het zgn. democratisch principe 'alle macht komt uit het volk' zal geweest

zijn, in de mogelijkheid willen gesteld zien om zijn afkeer te doen blijken voor het parlementair stelsel, maar tevens ook om de beteekenis en de oorzaak zijner evolutie te wettigen.

Door het duël tusschen den ter dictatuur strevenden minister-president en de vertegenwoordigers van het versleten parlementarisme niet op het tooneel te brengen, heeft Jules Romains de kans verkeken om perspectieven op het staatsleven te openen en zijn onderwerp te verdiepen. In ‘Le Dictateur’ missen we te zeer een achtergrond voor het drama, dat zich altoos op dezelfde hoogte ontwikkelt. De strijd, dien Denis te voeren heeft, wordt niet direct genoeg op de planken gebracht en waar dit wel gebeurt - in het geval met Féréol - te weinig gegrondvest op principiëele meeningsverschillen en te sober ontwikkeld. Het eerste onderhoud tusschen den wijsgeerigen Koning en Denis, waarbij de essentie belicht wordt van de begrippen ‘regeeren’ en ‘revolutie’, wekt verwachtingen, die in de daarop volgende tooneelen slechts gedeeltelijk in vervulling gaan, wijl de auteur daarin zijn hoofdpersoon laat optreden als een door de voortreffelijkheid van een overtuiging gestuwd en geïnspireerd staatsman. De op een verklaring beluste toeschouwer zal zich waarschijnlijk begapt achten, doch tevens moeten toegeven, dat de schrijver in ieder geval op zeer levendige wijze den groei van een nieuwe overtuiging in een sterk-willend mensch, onder den drang van de omstandigheden, vermocht te dramatiseeren.

De bouw van het stuk lijkt tamelijk simplistisch: een opeenvolging van dialogen, die meestal redeneeringen zijn, waar ae hartstocht, gelukkig, heel dikwijls doorheen laait.

VII.

In ‘Le Dictateur’ wordt de kurve getrokken waarlangs een voorstander van de democratische principes, een kampioen voor het idee, dat aan het heil der gemeenschap alle persoonlijk geluk moet worden ondergeschikt, zeer snel evolueert naar de dictatuur, die beteekent een concentratie van alle macht in de handen van een sterk individu. Het is, zooals we zagen, echter meer een spel van feiten dan van dogma's.

In het drama, waarin ‘Jean le Maufranc’ de hoofdrol vervult, wordt de strijd geschetst van het individu tegen den Staat, tegen de eischen der samenleving, tegen de georganiseerde machten, die het geluk van den eenling bewerken willen.

Jean le Maufranc is de doorsnee-burger, afstammeling en erfgenaam van Jacques Bonhomme, die de macht der aristocratie brak om zijn vrijheid te veroveren en, eens in dit opzet geslaagd, deze vrijheden deed bepalen en vastleggen in een grondwet, opgevat

naar den geest van de beruchte verklaring van de rechten van den ‘Mensch en van den Burger’.

Jules Romains doet de on-vrijheid van dezen burger vaststellen. Het juk der alleenheerschende koningen schudde hij af om zich gedwee en al dieper te bukken onder de dwingelandij van een groeiend etatisme, vertegenwoordigd door machten, waarvan het heet, dat ze van het soevereine volk afhankelijk zijn.

Weer moeten we vaststellen hoe de auteur het vermijdt de politieke dogma's, die hij nochtans afkeurt, rechtstreeks in 't gedrang te brengen. Hij schuwt een principieele bespreking, laat deze over aan den toeschouwer, die zich zelven erkent in de hoofdfiguur. Met een objectiviteit, die meer schijnbaar is dan volkomen echt, vermits ieder beseft hoe de auteur zich schaart aan de zijde van het in zijn vrijheid getroffen individu, dramatiseert hij de worsteling van den doorsnee-burger tegen al de maatschappelijke en politieke machten, die hem willen aan banden leggen. Zoo Jean le Maufranc nog een deel van zijn individualiteit, van zijn vrijheid wil redden, dan blijft hem maar één uitweg over: huichelen. De samenleving, de staat dwingen hem zijn toevlucht tot de leugen te nemen. Zoolang hij in deze maatschappij, die heet gegrondvest te zijn op vrijheid, in alle oprechtheid poogt zich zelf te zijn, komt hij in botsing met de menschen en met de moreele en politieke machten, die de moderne maatschappij beheerschen. In dezen tijd van vrijheid, gelijkheid en broederlijkheid - om aan de leuze te herinneren van het land, waarin Jean le Maufranc geniet van de genoegens des levens en van de weldaden van een zgn. democratisch regime - is geen plaats meer voor een vrij, onafhankelijk en niet georganiseerd individu... Tot deze conclusie komt Jules Romains in zijn werk ‘Jean le Maufranc’, waarin hij het probleem, dat hem bezighoudt, nochtans niet heeft uitgeput, vermits hij maar enkele, zeer bepaalde aspecten er van heeft weergegeven en misschien met opzet sommige andere, even typische vormen der heerschende onvrijheid verwaarloosde. Zoo kon Romains zijn hoofdpersoon, Jean le Maufranc, die industrieel is, heel goed in botsing hebben doen komen met het georganiseerde proletariaat, vertegenwoordigd door iemand als den volksmenner Féréol uit ‘Le Dictateur’. De auteur van Jean le Maufranc heeft dergelijk conflict wellicht opzettelijk vermeden. Het kon, overigens, voor het welgelukken van zijn demonstratie worden gemist.

Twee groote deelen vallen er duidelijk te onderscheiden in dit zich doorheen negen tafereelen ontwikkelende drama van Jean le Maufranc...

In de eerste helft zien wij hem de servituten ondergaan van het huwelijksleven, van de maatschappelijke vooroordeelen en tradities, van het staatsgezag, vertegenwoordigd door den fiscus, van

de sociale hervormers, die - allen - hem de overtuiging bijbrengen, dat hij is een **'manant camouflé'** een **'manant repeint en homme libre'.**

Tot zijn vrouw, die hem verwijt van een zakenreis te hebben gebruik gemaakt om musea te bezoeken, zegt le Maufranc: **'On a toujours tort de ne pas cacher son plaisir'.**

De controleur van den fiscus oordeelt, dat Maufranc's aangifte van zijn inkomen te gering is, omdat in zijn woning mooie meubelen staan en aan den kamermuur een waardevol schilderij hangt.

Maufranc's geldschieter, M. Lepape, houdt hem voor, dat zijn kleeding en zijn levenswijze geheel in overeenstemming zijn moeten met het idee, dat de wereld zich vormt van een man met zijn positie. Langs alle zijden wordt hem er op gewezen, dat hij zich zelf niet zijn mag, dat hij huichelen moet, zoo hij rust vinden wil in een samenleving en in een tijd, gekarakteriseerd over deze bizonderheid, dat alles geregeld is, wettelijk geregeld. 'Ils ont fait de tous les jours de l'année des noms de lois' verzucht hij. En omdat hij zich naar al die voorschriften niet gedragen wil, zegt zijn vennoot Petitsigne van hem, dat 'sociale zin' hem geheel vreemd is.

Van een groote satirische kracht is het tafereel, waarin Jean le Maufranc in aanraking komt met de leden van de 'Internationale liga voor de bescherming van den modernen mensch', met de organisatoren van het bewuste geluk in de samenleving - met de geheel-onthouders, de verzedelijkers, de bestrijders van celibaat en kinderbeperking, de organisators van de Zondagrust - welke ijveraars het woord zullen waarmaken, dat le Maufranc bij voorbaat reeds als een axioma verkondt: 'Ce qui est beau, c'est de disparaïtre pour vivre'. In dit gedeelte, dat een hoogtepunt van het spel vormt, bereikt Jules Romains, zonder moeite en zonder eenige opzettelijkheid, de regionen van het 'groteske'. Met klem klaagt hij den misvormenden invloed aan van al die heil-brengende theorieën. Hier, in dit tafereel, wordt Romains de gelijke van Ibsen, van den dichter, die de maatschappij wilde grondvesten op waarheid en vrijheid. Men denkt, bij 't overschouwen van deze synthetische voorstelling van den maatschappelijken dwang, ook aan Shaw, die zoo dikwijls onder den schoonen, romantischen schijn de wrange werkelijkheid wist te ontdekken en die, zonder twijfel, deze woorden van Jean le Maufranc onderschrijven zou om het faillissement der zgn. moderne vrijheid te bevestigen: 'Le servage, l'inquisition, vous vous figurez que c'est fini? Pauvres bougres! Il y a eu un ou deux siècles d'entr'acte. Venez voir un peu. Autrefois on vous forfait d'acheter du sel. Maintenant c'est de la vertu qu'on va vous entrer dans le corps avec un entonnoir.'

Neen - zoo desolaat zou de toon van Shaw gewis niet klinken, maar sarcastischer nog en ook wat onverschilliger, als van

iemand, die weet, dat het niet anders kán. Ook Romains is daarvan overtuigd, vermits hij den Engelschen secretaris der internationale liga deze vaststelling op de tong legt: ‘L'ordinaire homme s'ennuie quand on ne l'embête pas, surtout maintenant qu'il n'espère plus aller en enfer’. En: ‘Quand l'homme moderne ne sent plus le gouvernement, alors il se trouve tout malheureux et il fait une révolution’.

Slechts één lid van die liga laat in zijn reden eenig begrip van de behoeften der menschelijke ziel doorschemeren. Het is de Roomsch-katholieke bisschop, die de rechten van het spiritualisme doet gelden tegenover al deze in wezen materialistische hervormers. Hoe jammer, dat de auteur deze figuur niet voldoende heeft belicht! Men blijft omtrent de hoogere beteekenis, die Romains later aan het optreden van den kerkvoogd hechten zal, wanneer hij Jean le Maufranc bij hem redding voor zijn ontredderde ziel laat zoeken, in twijfel verkeeren. Is het de milde geest van de Roomsche kerk, die meer vertrouwt in God dan in de uitwerking der menschelijke wetten, waarop de schrijver de aandacht vestigen wil? Wat hij geeft is enkel een aanduiding, terwijl de naar moreel houvast hakende toeschouwer een ondubbelzinnige zekerheid verlangt. Evenals in ‘Le Dictateur’, waar het gaat om het parlementarisme te confronteeren met de dictatuur, aarzelt Romains in het aanwijzen van wat hij zelf wellicht erkent als de bevrijdingsmogelijkheid. Een zoover gedreven objectiviteit schijnt verwant met geestelijke vreesachtigheid.

Al deze gebeurtenissen stijven bij le Maufranc de overtuiging, dat hij om zijn ‘leven’ te redden, om toch iets van zijn vrijheid en van zijn individualiteit te kunnen bewaren, huichelen moet. Slechts dan zal hij den vrede bezitten. Het tweede deel van het drama illustreert deze meening. Een tooneelspeler, een politiedienaar, een mondaine koppelaarster - ál menschen, wier beroep op schijn en leugen berust - zullen hem opvoeden in het huichelen - maar het zal hem blijken, dat, zooals de acteur het zegt, de techniek van een schijnheilige niet dezelfde is als deze van een tooneelist.

Van dan af leidt le Maufranc een dubbel leven. Hij is zich zelf bij Pierrette, het lieve meisje, dat hij ontmoette op een regenachtigen namiddag, toen hij zich eenzaam en ongelukkig voelde. Voor haar huurde hij ergens in de voorstad een huisje, geheel van de wereld afgezonderd.

In de samenleving speelt hij zijn rol. Hij doet of hij hinkt, veinst doofheid, draagt een grooten bril. Zijn fabriek verkocht hij en zijn meubelen deed hij van de hand. Thans woont hij op gemeubelde kamers en treedt hij in allerlei zaken op als tusschenpersoon. De fiscus kan hem niet meer plagen, vindt geen basis meer om het

belastbaar inkomen te berekenen, moet zich tevreden stellen niet de onoprechte verklaringen, die hij wel afleggen wil. En de wet beschermt hem hierbij - dezelfde wet, die hem vroeger weerloos aan de dwingelandij en het inkwisitoriaal optreden van den staatsbeambte overleverde. Het is spijtig, dat Romains daarop niet met eenigen nadruk heeft gewezen. Tegenover zijn familie doet hij zich voor als een gedwee en zachtaardig man. Zijn vrouw wint hij voor het principe der reinheid in het huwelijksleven. Nu wordt het tijd, dat hij zich als lid van de 'Liga', ja zelfs als haar propagandist doet inschrijven. De strenge president wil optreden als peter. Le Maufranc verlangt ook het patronaat van den bisschop bij zijn opname.

Maar le Maufranc - die naam beteekent waarschijnlijk: de man, welke alle oprechtheid verwerpt - valt het veinzen soms zwaar en den kerkvoogd spreekt hij zijn biecht.

'J'ai été longtemps un assez bon bougre d'homme moderne, d'humeur vive et ouverte, facile à mener, avec ses airs indépendants. J'ai payé mes impôts. J'ai fait bonnement la guerre, quand on me l'a demandé. J'ai subi les petites tyrannies conjugales, familiales, sans me venger autrement que par des mots. Bon époux, bon citoyen, comme sur les dalles des cimetières.'

Maar op een dag merkte hij hoe vele menschen zich bezighielden met de 'bereiding van het geluk voor den modernen mensch: 'J'ai vu au même moment tous les endroits du monde, où une terrible équipe était en train de préparer le bonheur de l'homme moderne, de le préparer anatomiquement pour le grand ampithéâtre de l'état... Finalement me voilà devenu menteur, simulateur, fraudeur, propagandiste bréveté de la Vertu d'Etat.'

Van den bisschop verlangt Jean le Maufranc, waarschijnlijk al evenzeer als de toeschouwer, het bevrijdende woord. De geestelijke merkt enkel op: 'Il y a toujours quelque témérité à faire du bonheur terrestre de l'homme son programme excessif.' En verder wijst hij Jean le Maufranc op God, na te voren te hebben vastgesteld, dat het gebied van Cesar, van de wereldlijke macht, niet aan zijn gezag is onderworpen.

De toeschouwer zal zonder twijfel de ontgoocheling van Jean le Maufranc deelen. Jules Romains vond geen oplossing voor het conflict, dat hij op de planken brengt. Want het kan niet anders, of ook hij veroordeelt het feit, dat het individu, om zijn vrijheid te vrijwaren, tot leugen en bedrog zijn toevlucht nemen moet. Zelfs langs dien weg vindt le Maufranc den vrede niet. De auteur vergenoegt zich met het weergeven van de verschillende fases van den strijd tusschen gemeenschap en individu. Besluiten doet hij niet. Kan hij wel concludeeren, vermits door hem elke gemiddelde oplossing als

bij voorbaat verworpen wordt van zoodra bij vaststellen laat, dat zijn ‘held’ van alle ‘sociaal gevoel’ verstoken is?

Het werk van Romains laat in de ziel van lezer of toeschouwer een gevoel van bittere onvoldaanheid, van machtelooze opstandigheid bezinken. Zijn aanklacht heeft den wrangen klank van de diepste waarachtigheid. Maar ze schijnt nutteloos. Ze jaagt de golven van het pessimisme hooger op... Niet zóó handelt Ibsen, wiens verzet, al neemt het soms literaire vormen aan, meer positief lijkt en gedragen wordt door een onwrikbaren wil tot hervormen.

VIII.

In al zijn werk richt Jules Romains zich voornamelijk tot het verstand. Hij dramatiseert intellectueele concepten. Hij redeneert met soms scherpe onverbiddelijkheid. Ontroeren doet hij zelden, tenzij dan wanneer hij door de macht van zijn logica een daad doet ontstaan - zooals b.v. in ‘Le Dictateur’, wanneer de volksvertegenwoordiger Denis het besluit neemt alle macht in handen te nemen. Hoe meer Romains zich, misschien ondanks zich zelf, verwijdert van de unanimistische principes, die hij bij 't begin van zijn loopbaan aankleefde, hoe sterker het intellectueel karakter van zijn werk wordt, hoe meer dit komt te staan onder den directen invloed van des schrijvers gedachtenleven. Zijn drama's - vooral ‘Le Dictateur’ en nog véél meer ‘Jean le Maufranc’ - zijn verstoffelijkingen van het vernuftig spel van zijn subtiel persoonlijk denken, van den ontwikkelingsgang zijner eigen redeneeringen. Dat is het werk van iemand, die zich boven de gemeenschap heeft geplaatst en die zijn eigen gevoelens en ideeën ontgint. Jules Romains, de unanimist, schijnt allengskens en gedreven door de logische eischen van zijn innerlijk, nader te komen tot den Maurice Barrès van het eerste uur, tot den Barrès van ‘le culte du moi’, deze cultus ontdaan zijnde van alle romantische uitwassen en gericht naar positieve doeleinden...

LODE MONTEYNE.

Boekbeschouwing

B.E. Bouwman und Th.A. Verdenius: *Hauptperioden der deutschen Literaturgeschichte nebst Lesebuch*. - Wolters, Groningen. 1930. Ing. *f* 4,25 - Geb. *f* 4,75.

Het kan er hier niet om gaan, het werk van B. en V. te doen kennen. Het staat zoo gunstig aangeteekend en wordt sedert zooveel jaar - ook in Vlaanderen - tot groote voldoening van leerkrachten en studenten gebruikt, dat ik niet kan gelooven dat er nog zou moeten op gewezen worden.

De nieuwigheid is, dat het geheel is teruggebracht tot één enkel deel van circa 400 blz., terwijl de vroegere uitgaven 2 deelen van elk circa 250 blz. bedroegen. Zooals de samenstellers zelf meedeelen: het geheel was, door trapsgewijze toevoeging van kleinigheden, langzamerhand wat al te lijvig geworden. Wij treffen anderzijds tal van dichters aan waarvoor men, naar ik meen te herkennen, uit het bekende 'Menschheitsdämmerung' heeft geput. Na toevoeging van de jongeren werd er toch nog een flinke 100 blz. uitgespaard, wat ook op den prijs een merkbaren terugslag heeft. 'Hauptperioden' (men herinnert zich dat de vroegere uitgaven 'Deutsche Literaturgeschichte nebst Lesebuch u.s.w.' getiteld waren) is voor onze scholen nog meer dan lijvig genoeg en kan niets dan volledig bevredigen.

C. Brouwer und Dr. G. Ras: *Von deutscher Art und Kunst.* 5. Bändchen: *Die Freiherren von Gemperlein, von M. von Ebner-Eschenbach* (erläutert von Dr. H. Sparnaay). - Wolters, Groningen. 1930. - *f* 0,75. (75 blz.).

De nieuwe druk wijst op het veelvuldig gebruik van deze korte schets, ontleend aan de 5e uitgave van M.v.E.'s-E. 'Neue Erzählungen'. Wij zullen in deze mededeeling niets zeggen over de vooraanstaande figuur die M.v.E.-E. is in de Duitsche literatuur. De schets in kwestie munt uit door den humor, maar vooral door de levenswijsheid, die er in eenvoudigen vorm voor de jonge breinen toegankelijk is. Voor het overige sluit dit deeltje, met inleiding en nawoord, bij reeds vroeger besproken nrs. van de reeks aan.

D.R.

J.A. Hammerton. - *Landen en volken. De wereld in al haar kleurenpracht*, 5e deel. - Uitgeversmaatschappij E.N.U.M., Amsterdam.

In het nummer van Juli jl. wijdden we een apart, breedvoerig artikel aan Hammerton's werk '*Landen en Volken*', waarvan toen vier prachtig gebonden deelen, - of 24 losse afleveringen, - verschenen waren. En we heetten het toen, zoo voor den tekst als voor de éénig rijke illustratie, niet minder dan een standaardwerk, dat in alle school- en in tallooze partikuliere boekerijen thuisbehoort.

Thans bereikt ons de vijfde en voorlaatste band, - of samenvoeging der afleveringen 25 tot 33, - en hij staat in het teeken derzelfde voortreffelijkheid Daar worden, in weer 432 bladzijden, op twee kolommen, zeven en twintig onderwerpen behandeld en bij elk daarvan wordt weer dezelfde weelde aan foto's en kleurdrukken ten toon gespreid. De onderwerpen?... We noemen er maar enkele: Italië; Het hart van Europa (Parijs); Nederlandsch-Indië; Het land van de morgenkalmte (Korea); Ommuurde steden (van overal, in vroeger en later tijd); Wonderen van het verleden (Egyptische monumenten); De vereenigde staten van Brazilië; Het land van den witten olifant (Siam en zijn bewoners); Muziek en muziekinstrumenten; De stad dor geheimen (Peking); Het land der toeristen (Zwitserland); De parel der Chineesche zee (Formosa). Meer dan belangwekkend genoeg dus! En wat er bizonder aantrekkelijk in blijkt, is weer de bekommering van den auteur, zijn onderwerpen anders dan traditionneel te behandelen en vooral up-to-date te blijven; men sla er b.v. maar eens 'Italië' (met inbegrip van het Fascisme) en 'Wonderen der wereld' (met dokumentatie over Toet-Ankh Amen's graf) op na.

Kortom: *'Landem en volken'* wordt een heerlijk dokument voor véle komende jaren.

Uitgaven Gerhard Stalling, *Oldenburg i.O.* Prentenboeken.
***Arthur Platz*. - Knabbermäuschen (prenten van Johanna Bemmann).**
***H.v.d. Knesebeck*. - Das arme Mariechen (prenten van Else Wenz Viëtor).**

***Sophie Reinheimer*. - Vom Himmel der Tiere (prenten van Else Wenz Viëtor)**
***Fr. Schanz*. - Die empörten Spielsachen (prenten van Lia Doering).**

Alle vier prachtig als inkleeding, d.i. als omslag, als papier, als bladverdeeling en, last not least, als kleurendruk; de firma Stalling kan, in velerlei opzicht, aan al onze en aan zoo goed als alle Nederlandsche uitgevers een lesje geven!

'Knabbermäuschen' vertelt de haast menschelijke avontuurtjes van een heele muizenfamilie. Arthur Platz levert de rijmpjes, die technisch wel knapper en geestiger konden zijn; maar Johanna Bemmann teekent bizonder mooi en jolig, en kleuren kan ze ook, al mag ze haar bruine tinten wel even herzien.

'Das arme Mariechen' is een avontuurlijke poppengeschiedenis, waarin een hond, een raaf, een kater, de kippen, een vos en een dwerg hun rolletje spelen. H.v.d. Knesebeck rijmt behendig en plastisch; Else Wenz Viëtor teekent en kleurt éénig sprekend en fijn!

'Vom Himmel der Tiere' is zoowat de tegenhanger van het vroeger verschenen 'Im Blumenhimmel'. 't Gaat hem ditmaal over kleine dieren als de waterjuffer, de kikker, de sprinkhaan en vele andere, in één enkele geschiedenis. Sophie Reinheimer doet mooier dan rijmen; zij dicht, en zij doet het heerlijk. Else Wenz Viëtor is zich zelf prachtig getrouw!

'Die empörten Spielsachen' is een opeenvolging van korte gedichtjes over het gewone kinderleven. Frida Schanz is wel knap, maar doet soms wat gekunsteld aan.

Lia Doering levert bij de tekstjes een overvloed aan levendige, felgekleurde teekeningen.

Verhalen.
***O. Gabrielli & Hans Striem*. - Das Wunderauto.**
***A. Auswald-Heller*. - Wills Reise unter Wasser.**
***K. Holland*. - Wie macht man das nur?**
***V. Mönckeberg-Kollmar*. - Die neue Märchentruhe.**

Een duim dikke, vierkante boeken, waarvan de eerste drie, in groote Engelsche letter, al dadelijk aanspreken, en het vierde, in kleineren, Duitschen druk, bij tegenstelling vóór de oogen schemert.

De eerste drie staan, als inhoud, in het teeken van onzen tijd. - 'Das Wunderauto' laat Lutz en Heidi, in een technisch meer dan moderne auto, opzienbarende tochten maken en geeft u even de illuzie, dat het onmogelijke...

toch eens mogelijk wordt. - ‘Wills Reise unter Wasser’ is werkelijk een wondere reis onder water, waar Will, en ook de lezer, wat rare dingen ziet en leert. - ‘Wie macht man das nur?’ is het avontuurlijk reisje naar Berlijn van Heinz, Bille en Rose, die er sigarettenverkooper, bloemenverkooper en kindermeisje worden en prachtig hun plan trekken. - ‘Die neue Mürchentruhe’ brengt ons ruim dertig oude sprookjes, voor de ouderen, door den verzamelaar zeer behoorlijk verteld.

De vier boeken zijn degelijk geïllustreerd door Walter Trier, Helmut Skarbina, Ulla von Both en Hans Lang. De eerste drie leverden het beste werk; het geestigst onder hen zijn Trier en Skarbina.

H. Scharrelmann. - *Berni lernt Menschen kennen*. - Uitgave Georg Westermann, Braunschweig.

Reeds vroeger drukten we onze bewondering uit voor de simpele levenshistorie van den kleinen Berni, levenshistorie die zich, in even simpele, plastische hoofdstukjes, uitsprak in ‘Berni, ein kleiner Junge’, ‘Berni, aus seiner ersten Schulzeit’, ‘Berni, im Seebad’. Tot slot wordt daar thans ‘Berni lernt Menschen kennen’ aan toegevoegd. 't Is weer de eenvoud zelf: de voortgezette historie van het baasje... dat géén geschiedenis heeft, - zooals alle gelukkige jonge menschjes. Maar toch spreekt ze alle eenvoudigen van harte aan,... en boeide ze ook óns genoeg, om er ons persoonlijk het vertaalrecht van te verzekeren.

H. VAN TICHELEN.

K.J. Pen. - *Van Kant naar Hegel*, eenige hoofdlijnen in de ontwikkeling der philosophie. (Groningen, J.B. Wolters, 1930).

Een geschiedenis van de wijsbegeerte wordt hier niet geleverd; er worden enkele hoofdlijnen getoond van de ontwikkeling die ze nog had door te maken. Besproken worden: Kant, Fichte, Schelling en Hegel. Na ieder hoofdstuk wordt, als eindoordeel, samengevat wat uit de eigen woorden der philosophen in verband met de ontwikkeling van het onderwerp blijkt. Een degelijk werk.

L'Humour est Enfant de Paris, par quelques membres de l'Académie de l'humour français (Paris, G. Crès et Cie, 1930).

We vinden hier eenige leuke stukjes, b.v. het eerste (Qui a fait Hamlet?), Représentation extraordinaire, Fortune, Gloire et Citrouilles en het laatste (vertaald). Maar we waren in rechte er iets meer van te verwachten. Het kan trouwens niet in alle handen gegeven worden.

P.S. Maxim Krojer. - *Regen* (Antwerpen, Lectura); 72 blz.

Tooneelen van overspel en moord, tijdens een periode van aanhoudenden regen, die in het dorp een bijgeloovigen angst verwekt. Er is een flink opmerker aan 't woord, die menschen, karakters en toestanden teekenen kan, de belangstelling gaande houdt en goed stijlt.

Pierre Bouchardon. - *Het Kasteel van Bitremont*, roman, vertaald door H.B. (Brugge, Excelsior); 181 blz.; 12 fr.

Een beroemd proces van voor 80 jaar. Hoofdzakelijk verslagen over zittingen van het Assisenhof, niet beter of niet slechter dan de huidige dagbladen er drukken over getuigenverhoor en incidenten in het gerechtshof. O.i. was er geen reden om zoo iets te vertalen.

***Dat is de oude Historie van Reinaard de Vos*, naverteld door Eug. De Seyn (Brugge, Excelsior); 71 blz., 10 fr.**

Het dierenepos wordt trouw naverteld, soms in tamelijk lange volzinnen, over 't algemeen in eenvoudige taal, als we dingen uitzonderen als: ‘bescherm dan uw vermeende onschuld door uw lichaamskracht.’ - ‘Ik moet hout aanslepen’ is foutief en ‘*het*’ luipaard onvergeeflijk.

Lode Lagasse. - 1° *Kukeluku;* 2° *Zonnelach* (Brugge, Excelsior); 52 en 40 blz.; ieder 6 fr.

Kukelu is de bijnaam van een godvruchtig opgevoeden en in den grond braven Brugschen knaap, die o.m. een poesjenellentheatertje samenknutselt en te huis, op straat en ter school allerlei fratsen uithaalt, totdat hij naar 't college trekt. Hij wordt later missionnaris.

Het boek is onderhoudend geschreven en zuiver van taal. Het ‘jullie’ te Brugge is uit den toon. ‘Mama verstond er *haar* niet aan’ en ‘zonder iemand het zag’ hadden wel kunnen vermeden worden.

Soms met heel mooi uitgedrukte zinnen en allerlei toespelingen op kerkelijke feesten, spreekt *Zonnelach* van Maan, die Ella, ofschoon hij haar bemint, in de armen van een ander drijft, dien ze dan toch afwijst... Het laatste deel is niet zoo goed volgehouden als het eerste.

‘Die uitroep slaat de *sluisdeur* van Maan's ziel aan stukken’ is al zoomin goed te praten als ‘tusschen Marc en *ik*.’

A.

Nieuwe uitgaven.

Van Van Rysselberghe en Rembaut, Gent:

CYRIEL BUYSSE: Uit het Leven, een bundel met 17 schetsen; 20 fr.

CYRIEL BUYSSE: Het Gezin Van Paemel; Driekoningenavond; Susususususut; De plaatsvervangende Vrederechter, 4 tooneelstukken; 22 fr. 50 c.

Van Servire, den Haag:

MICHAIL SJOLOCHOW: De stille Don; 486 blz.; *f* 3,90; geb. *f* 4,90.

Van de N.V. Uitgevers-Maatschappij De Tijdstroom, Huis ter Heide:

ALICE VAN WIJHE-SMEDING: Grillige Schaduwen; *f* 3.40, geb. *f* 4.25.

Van de firma J.B. Wolters, Groningen:

T. VAN DEN BLINK en J. EIGENHUIS: Door bloeiende Velden, leesboeken voor het derde leerjaar der lagere school, met twee gekleurde en vele zwarte plaatjes; III en IV, ieder *f* 0.70.

JAC. VAN DER KLEI en J.B. UBINK: Het ruischende Woud, leesboek voor de lagere school, met zwarte en gekleurde platen; IX en X, ieder *f* 0,80.

W.L.M.E. VAN LEEUWEN: Epiek en Lyriek, leesboek voor de 3e (middel)klasse van H.B.S., gymnasium, lyceum en kweekscholen, met korte aanteekeningen over inhoud en vorm van woordkunst; met 8 buitentekstplaten; *f* 3.50; geb. *f* 3.90.

Met een korte toelichting over het genre, worden in dit typographisch zeer verzorgd boek oorspronkelijke en vertaalde leesstukken gegroepeerd, die behooren tot de reisbeschrijving, de (auto)biographie, het geschiedverhaal, de sage, mythe of legende, de fabel, het sprookje, de novelle of den roman, het essay, de ballade of romance, het lied, de ode, hymne of dithyrambe, de elegie, het epigram, het hekeldicht, het leerdicht, het arbeidslied, het drinklied, het kinderlied, het historielied, het maatschappelijk lied, de liefdelyriek, de natuurlyriek, de religieuse lyriek. Ook worden voorbeelden van verschillende dichtsoorten gegeven.

Finland
Vervolg[1]

II

Wanneer wij in Helsingfors aankomen, bemerken wij, dat de stad heel anders is dan wij hebben gedacht. Wij hebben gehoord van Finsche steden, die van hout zijn opgebouwd; wij hebben gelezen, dat er juist dientengevolge in dit land, schoon de oorsprong eeuwen teruggaat, weinig burchten en kasteelen van den ouden tijd te vinden zijn. Maar Helsingfors is een volkomen Europeesche stad, neen, laat ons het eerlijk zeggen: een Amerikaansche stad, al spreekt dit karakteristiek meer in de lijnen dan - gelukkig - in de hoogte. Dat kan ook niet zoo heel erg verbazen, want wie in Helsingfors is, hoort er al spoedig wat hij te voren vermoedelijk niet geweten heeft, dat nadat Engel op Russisch initiatief de eerste grondslagen voor deze stad had gelegd, de uitbouw er van, vooral in de laatste kwarteeuw, in handen is geweest van een Finsch kunstenaar, die thans aan Amerika is afgestaan. Inderdaad, Engel heeft zorg gedragen, dat er in Helsingfors' straten en pleinen veel is, dat ons St. Petersburg, ook opgebouwd op order van een monarch, te binnen roept. Maar het is vooral de Finsche architect Eliel Saarinen geweest, die het tegenwoordig karakter van Helsingfors heeft geschapen. En het is naast hem Lars Sonck, op wiens schouders de mantel van Saarinen is gevallen, die in deze richting heeft gewerkt. Niets van het oude traditioneele is in hun arbeid merkbaar; het verraadt alles een nieuwen geest, een nieuwen tijd, ja bijkans een nieuw geluid. Finland is een land van granietsteen; veel er van wordt uitgevoerd, vooral naar Schotland, waar het van grondmateriaal tot bouwmateriaal wordt omgetooverd. De invloed van het graniet is in Helsingfors overal merkbaar,

(1) Zie blz. 5.

soms wel wat te veel, waardoor de stad een karakter heeft gekregen, dat ietwat buiten de verhoudingen reikt. Aan den anderen kant is daardoor voorkomen, dat Helsingfors een stad is geworden met provinciaal karakter, hetgeen in dit geval zoo licht mogelijk ware geweest. Niemand zal er toe komen om Helsingfors te vergelijken met Londen of Parijs of Berlijn, maar ook niemand zal ontkennen, dat het iets van het eigenaardige van een wereldstad in zich heeft; dat het ver staat van de doodschheid en saaiheid, die steden van tweede of derde grootte licht eigen zijn, wanneer deze zich grootsteedsche allures aanwennen. Helsingfors heeft wel iets bijzonder levenwekkends.

De booten leggen aan nabij dat gedeelte van de haven, dat tevens Marktplein is. Een ruim plein heeft men hier voor zich; plein, dat door verschillende historische huizingen wordt omringd, waaronder enkele Ministeries, maar ook het Paleis van den President, waarin vroeger de Keizer zijn intrek nam, wanneer hij - overigens zelden -, in Finland verbleef. Tegenover dit gedeelte van de haven is het schiereiland Skatudden; het is door een kanaal van de overige stad gescheiden, en herinnert ons aan de oude Russische militaire overheersching met de Russische kerk, met kazernes, douanenhuis, pakhuizen, e.d. Aan de andere zijde van de Marktplaats opent zich de eigenlijke stad, reeds dadelijk met de prachtige Esplanaden, die in binnen- en buitenstad voeren. Vlak bij het Presidentspaleis is zoodoende het gebouw, waarin vroeger de Russische Gouverneur-Generaal zetelde, waarin Bobrikoff dus heeft gezeteld totdat hij werd vermoord; nu woont er de Minister van Buitenlandsche Zaken, die in dit paleis een alleszins voldoende ambtswoning vindt om op keurige wijze te recipieeren. Van het huis van dezen Minister komt men op de Runeberg Esplanade, waarop zich het standbeeld, door den zoon van dezen grooten dichter vervaardigd, verheft, en ook op het Senaatsplein, het grootste van Helsingfors. In het midden prijkt hier het gedenkteeken, gewijd aan Alexander II. Want het is eigenaardig hoezeer de Finnen, die toch onder de Russische overheersching hebben geleden als wellicht geen ander volk, steeds indachtig zijn gebleven aan het goede, dat verschillende dezer Russische heerschers om zich heen hebben verspreid. Het is een prachtig standbeeld, dat door verschillende zinnebeeldige figuren wordt

omgeven; het is ook alweer werk van Walter Runeberg, een der knapste beeldhouwers, die Finland heeft gekend. Hier op dit plein is het middenpunt der stad; is de Universiteit met mooie groote zalen; is de Nicolaikerk, de Dom van het bijkans geheel tot den Lutherschen godsdienst behoorende Finsche volk, en is ook het zgn. Ständehaus, waarin vroeger de drie burgerlijke standen vergaderden, terwijl de adel en de ridderschap elders samenkwamen. De geheele opzet van dit plein is evenredig aan de gebouwen die het omgeven.

Wij gaan verder, en wij zien steeds meer groote en mooie gebouwen, gedeeltelijk nieuw, gedeeltelijk oud, gedeeltelijk gebouwen voor takken van bestuur, gedeeltelijk voor handel, geldwezen en industrie. De Finsche Bank is een meer modern gebouw, al dateert het reeds van 1883; voor het gebouw staat een borstbeeld van Snellman als dankbare herinnering aan wat het Finsche intellect hem is verschuldigd. Mooi is ook het huis van de Finsche literatuurvereeniging, en mooi is, zij het ook weer in anderen stijl, het Ridderhuis met de groote Ridderzaal. Door deze straten, en vooral door de Alexanderstraat, ongetwijfeld de drukste winkelstraat van Helsingfors, komt men aan het Stationsplein, dat beheerscht wordt door het indrukwekkend stationsgebouw, een der meesterwerken van Saarinen. Niets is gespaard om een indruk te wekken, die den reiziger bij aankomst in Helsingfors ongetwijfeld bijblijft, terwijl tegenover het station zich het Atheneum verheft, het gebouw dat zoowel de kunst als de kunstnijverheid tot gemeenschappelijke woning dient. Gedeeltelijk ter zijde, gedeeltelijk om het station, heeft zich een geheel nieuw kwartier van Helsingfors gevormd, gelijk er nieuwe kwartieren zijn naar alle deelen der stad, die vooral in het Zuiden door mooien parkaanleg worden doorsneden. Hier bevindt men zich al voor aan den havenkant, recht tegenover Sveraborg en tegenover de eilanden, waarop deze vesting is gebouwd. Als men het Finsche Operagebouw en de Technische Hoogeschool heeft bewonderd, kan men later den Observatoriumberg bestijgen, waarop zich de sterrenwacht verheft, die reeds in 1833 door Engel werd gebouwd. Van veel later tijd dateert de nieuwe, geheel vrijstaande toren, die gemaakt is om fotografische opnamen van het Hemelgewelf te vervaardigen. Komt men van uit zee naar Helsingfors, dan biedt

deze Observatoriumberg een eigenaardig rustpunt voor het oog, en is daardoor de ligging van Helsingfors gemakkelijk te onderkennen. Is men op den Observatoriumberg, dan heeft men een prachtig panorama over de stad en de haven heen, een enkelen keer, maar dan moet het heel helder zijn, tot aan de overliggende Baltische kust, waar men dan echter Reval of Tallinn, dat wij zoo straks gaan bezoeken, als niet meer dan een donkere streep tegen den horizont ziet. Er is werkelijk niets gespaard om Helsingfors tot een mooie en te gelijk een aangename stad te maken; men vindt er lucht en licht in overvloed, en is er in den bouw van de stad wel eens iets, dat sommigen minder zal bekoren, hierin zit iets van de Finsche levenskracht, die tot uiting heeft willen komen! Dwalen door een oud Helsingfors kan men slechts weinig; hier en daar is een ietwat gebogen straatje, dat van ouderen datum schijnt, maar het nieuwe, dus het grootste deel van Helsingfors is recht en rechthoekig, waardoor men den weg er vrij gemakkelijk kan vinden, maar waardoor men natuurlijk dat eigenaardige, karakteristieke, intieme mist, dat in andere steden zoo kan aantrekken. Ook in dat opzicht is Helsingfors één van karakter met het Finsche land, het land waar het nemen van een bad tot een soort van cultuur is geworden, waar een reine ziel wel onmogelijk wordt geacht zonder een rein lichaam!

* * *

Finland is een uitgestrekt land, en wie het tot geheel in het Noorden zou willen bezoeken, moet heel wat tijd beschikbaar stellen. De gemiddelde toerist komt niet verder Noordelijk dan Nyslott en Punkaharju, dit laatste een landtong, die geheel door het merengebied gaat, en waar men telkens in stilte en eenzaamheid de Kalevala als het ware voor zich ziet of beleeft. Van Punkaharju volgt men dan den grooten spoorweg, die naar het Westen afbuigt; spoorweg, gaande langs Jyvaskyla en Pieksamani; spoorweg, die in den Vrijheidsoorlog een zoo belangrijke rol heeft gespeeld. Langs dien spoorweg komt men bij Tammerfors, het industrieele centrum van Finland, nadat men den weg naar Kuopio ten Oosten en dien naar Wasa ten Westen heeft laten liggen. Er zal bij vele toeristen wel eens een zucht zijn

opgegaan als zij de treinen het schijnbaar ver verwijderde Noorden zagen ingaan en zij zelf, wegens gebrek aan tijd, naar het Zuiden moesten terugkeeren. Want veel meer nog dan daar ligt in het Noorden, in Ostrobothnia, het werkelijke, nog schijnbaar onaangetaste Finland.

Of wij Tammerfors, na Orivesi en zijn Volkshochschule te hebben gezien, van den mooisten kant zijn binnengekomen, weten wij niet. Maar het binnenkomen was al direct een verrassing en een verwondering, altijd rekening houdend met het feit, dat wij dachten in een industriestad à la Lodz, Manchester of Verviers te zijn! De waterkracht, die er wordt aangewend, is wel zeer groot. Want er zijn niet alleen de groote spinnerijen, de oudste fabrieken der stad, die reeds een eeuw geleden door den Schot Finlayson werden gesticht en al lang in andere handen zijn overgegaan, maar er zijn andere textielfabrieken daarnevens gekomen: er is een groote machine- en een locomotievenfabriek, er is hier de oudste, tot 1805 teruggaande papierfabriek en er zijn verschillende bedrijven, die onderdeelen, hetzij van de textiel, hetzij van de papier-industrie vormen. Om, als reeds gezegd, geheel niet te spreken van de kleine bedrijven, die deze groote industrieën van zelf in het leven hebben geroepen, of die zich, min of meer op goed geluk, daarnevens hebben gevestigd. Dat door de aanwezigheid van alle deze groote complexen de stad een ander aanzien heeft gekregen dan b.v. Helsingfors of zelfs Wyborg, om van Abö niet te spreken, behoeft wel geen betoog. Men bemerkt in een fabriksstad te zijn, maar men zou het niet weten, wanneer men met de oogen en de ooren dichtliep, terwijl men dat in elke andere fabriksstad wel zou bemerken of vernemen. Merkwaardig is ook, dat men in Tammerfors niet slechts voor de arbeiders alles heeft gedaan wat men kon, en aan hunne woningen alle zorgen heeft gegeven, doch dat b.v. het mooiste park van de stad, het z.g.n. Engelsche park, behoort aan de spinnerijen van Finlayson, die zich nog altijd naar den ouden naam noemen. Iedere vreemdeling, die dit park, inderdaad een sieraad van de stad, van waaruit men een prachtig gezicht heeft op de stroomversnellingen, die aan Tammerfors de zoo gewenschte waterkracht toevoegen, wil zien, is welkom, maar publiek in den eigenlijken zin des woords is het park niet. Men heeft niet om den sleutel te vragen en men wandelt

er heerlijk, en al is men hier ook Noordelijker dan in Helsingfors, toch kan in de voor het toerisme geschikte zomermaanden de zon hier warm branden. Schaduw is dan iets meer dan luxe!

Wij hebben van onze aanwezigheid in Tammerfors gebruik gemaakt om eens iets te zien van de Finsche nijverheid, men begrijpe dat wel, met de oogen van leeken. Oogen van leeken kijken altijd wat verwonderd rond in groote fabriekscomplexen, want wie niet of weinig op de hoogte is van de wonderen der moderne techniek, verstaat ze slechts ten deele en is verbaasd over hun kunnen, hun grijpen, hun voortbrengen. Zoo wij hier ook, in allerhande bedrijven, die ons echter dezen indruk nalieten, dat Finland op het gebied der techniek niet zoo heel veel heeft te leeren; dat ook hier in het zgn. hooge Noorden de nieuwste uitvindingen worden toegepast. Tammerfors moge heel wat later zijn aangevangen dan b.v. Manchester, dit neemt niets weg van het feit, dat het zich reeds tot zekere hoogte heeft opgewerkt, en al heeft het nog niet, en zal het wellicht nimmer krijgen den geweldigen omvang, die zulk een fabriekenstad in een ander land heeft, wel, het is er daarom technisch niet minder om. De industrieelen zijn vooruitziende mannen, die weten wat het bedrijf van hen eischt. Zij hebben heel wat moeilijker tijden gekend dan de tegenwoordige, en zij kunnen zonder al te groote zorgen den blik op de toekomst gericht houden, omdat daarin voor Finland, dat zijn eigenlijke ontwikkeling ook op dit gebied pas begint, nog heel wat ligt opgesloten.

En weer brengt de trein ons verder, weer langs een traject, dat midden door de meren en door de bosschen gaat, en dat ons nog eens doet afvragen of wij, van eiland tot eilandje gaande, oases in een reusachtige watervlakte zien. Dat vermindert eenigszins, wanneer wij op de spoorlijn de scheiding tusschen den trein naar Abö en Helsingfors hebben bereikt. Wij gaan ook naar Helsingfors, maar wij gaan eerst naar Abö, de oudste stad van het land, de stad van den Zweedschen invloed in het bijzonder. De reis daarheen is niet lang meer; het laatste deel is eentoniger dan het voorafgaande, omdat hier de meren, die ons reeds gewoon zijn geworden, ontbreken, al treedt er hier en daar dichte bebossching voor in de plaats. Abö is van de grootte van Tammerfors, maar als oude stad aanmerkelijk dichter ineengebouwd. Het telt een

50.000 inwoners, die voor het meerendeel de nieuwe kwartieren, ruimer uiteengebouwd, verkiezen boven de wel karakteristieke, maar natuurlijk meer benauwde, die zich rondom het centrum van de stad verheffen. Abö is gesticht door de Zweden; het was de eerste stad des lands, waar ook de eerste Bisschop zetelde. Ten allen tijde is van hieruit de Zweedsche invloed uitgegaan, en Abö is hoofdstad van het land gebleven totdat, ten gevolge van de verplaatsing der macht naar Rusland, aan de nieuwe stad, die geen tradities, dus ook niet de Zweedsche tradities kende, de voorkeur werd gegeven. Heel wat heeft Abö in den loop der eeuwen doorstaan; belegeringen en slagen; ziekten en pest; hongersnood en zelfs een enkelen keer oproer. Hier zijn vele Zweedsche Koningen geland als zij Finland wilden bezoeken; dit was het punt, waarheen de Zweedsche troepen werden gedirigeerd in den voortdurenden strijd, die er bijkans vijf eeuwen lang tusschen Zweden en Rusland om het bezit van Finland is gestreden. Gustaaf Wasa heeft aan Abö zijn goede zorgen gegeven, gelijk hij overal een vaderlijk Regent was voor de streken onder hem gesteld. Maar Per Brahe, die eenmaal Zweedsch Gouverneur was, heeft ook hier geleefd, en al was hij veel reizende, van hieruit heeft hij zijn weldoende hand over het land uitgestrekt, en hem is dan ook een der schoonste monumenten in de Domkerk gewijd. In de achttiende eeuw zag Abö, hoezeer ook in het Oosten des lands gelegen, tot tweemaal toe Russische troepen binnen haar wallen, die weer vertrokken, nadat de vrede, eenmaal in Abö zelf, was geteekend. Abö werd hoofdstad af toen Helsingfors zijn plaats innam; het verloor zelfs zijn aloude Universiteit, die naar Helsingfors werd overgebracht. Maar dat is niet meer de eenige die Finland telt, want ten einde aan de wenschen der minderheden te voldoen, werd te Abö een Zweedsche Academie opgericht, en daarnevens is al spoedig een Finsche verrezen. Overigens, scherpe strijd tusschen meerderheid en minderheid kent men in Finland reeds daarom niet, wijl bijkans 90 pct. der inwoners van Finschen oorsprong is, en de overige 10 pct. voor het grootste deel door de Zweden, voor een klein gedeelte door de Russen wordt ingenomen. De overheerschende godsdienst is dan ook de Luthersche, en wanneer wij hier van een Domkerk spreken, dan is het er een, aan den Lutherschen godsdienst gewijd.

Deze Domkerk is inderdaad het juweel van Abö of Turku. Het is het meest merkwaardige bouwwerk van niet alleen de stad, maar het geheele land. Het is Finland's oudste kerk, gelijk de Johanneskerk te Tammerfors, werk van den grooten Sonck, tot de nieuwste scheppingen behoort. Om het Godshuis heen lagen vroeger de meest belangrijke stadsgedeelten, die ook nu de bezichtiging ten volle waard zijn, maar waarbinnen niet meer uitsluitend het stedelijk leven bruist en roept. Heeft men in de Domkerk het gedenkteeken van Per Brahe in oogenschouw genomen, en begeeft men zich daarna naar buiten, dan ziet men het oude Academiegebouw, in het begin der negentiende eeuw gebouwd, dat intusschen slechts korten tijd daarvoor dienst heeft gedaan, en dat thans residentie is van den Prefect of Gouverneur en het Kapittel van den Dom. Dicht bij dit vroegere Academiegebouw ligt nu de Zweedsche Academie, en weer dicht daarbij is het Raadhuis en het Zweedsche Lyceum. De rivier, waaraan Abö ligt, baant zich een weg door de stad; aan de andere zijde is de stadsbibliotheek, voor ons daarom belangwekkend, omdat Fransch-Hollandsche barokstijl naar het voorbeeld van het Ridderhuis te Stockholm niet te ontkennen valt. Abö heeft evenals Wyborg zijn Slot, waarin nu het historisch museum van de stad is ondergebracht; het heeft evenals Helsingfors zijn parken, gedeeltelijk aan zee, gedeeltelijk aan de landzijde, al zijn deze lang niet zoo groot als in de hoofdstad. Abö heeft ook heel mooie omstreken, die veel worden bezocht, vooral voor degenen, die slechts korten tijd hier verblijven en niet in de gelegenheid zijn het verder Finland te leeren kennen. Men behoeft, om van het indrukwekkend verleden van Abö iets te vernemen, niet in het historisch museum rond te dwalen - men kan het vinden in de straten en in de huizen, men kan het vinden in de kerk en in het kasteel. Er is toch voor den opmerkzamen waarnemer wel onderscheid tusschen Abö in het Westen en Wyborg in het Oosten.

Wij gingen van Abö over Hangö naar Helsingfors terug, en daar in Hangö waren wij aan den uitersten Zuidelijken punt van Finland. Hangö heeft tweeërlei beteekenis: het is badplaats, die voor den oorlog door veel Russische aanzienlijke families werd bezocht, maar die nu wat verlaten ligt, en het is Finland's ijsvrije haven op de Zuidkust; de andere is Petsamo, geheel in het Noor-

den aan de IJszee gelegen. Op een der uitstekende rotsen verheft zich de witte villa, die woonplaats is van Generaal Mannerheim, den man, die den Vrijheidsoorlog ten goede leidde, en den man naar wien velen in deze dagen uitzien als den aanstaanden President.

In Finland te reizen is een genoegen van bijzonderen aard. Zeker, in de laatste jaren is het land meer en meer voor het toerisme opengesteld. Maar het ligt zoodanig in het Noord-Westen van Europa, dat niet een ieder er toe komt om het te bezoeken, en de afstanden zijn er bovendien zoo groot, dat men er elkander, om het maar eens heel gezellig uit te drukken, moeilijk in den weg kan loopen. Wie Finland bereist, ziet bijkans uitsluitend Finland en zijn eigen bewoners, struikelt er niet over de toeristen, en vindt er niet de natuur aangepast aan de verlangens dièr toeristen. Neen, wie in Finland reist, moet het land nemen zooals het is, met zijn heerlijk oorspronkelijke eigenschappen, met zijn eenvoud van natuur en bevolking, met zijn ietwat gesloten karakter, dat in land en volk beide tot uiting komt. Wie in Finland reist, moet niet op zijn Amerikaansch willen reizen, maar moet over wat tijd beschikken, omdat hij er rekening heeft te houden met verbindingen in een groot en hier en daar schraal bevolkt land. De Finsche treinen zijn goed en confortabel ingericht, maar werkelijke expresstreinen loopen er eigenlijk slechts in het Zuiden: van Abö en Wyborg naar Helsingfors, en van Helsingfors naar Tammerfors. De overige, in welk deel van het land ook, moeten wel bijkans aan alle stations stilhouden, hetgeen ook alweer zoo erg niet is, omdat deze stations nog ver genoeg uit elkander liggen. Het type van boemeltreinen, die om de vijf minuten rammelend en schokkend stilstaan, gelijk wij ze in ons land kennen, heeft in Finland geen zin, want daartoe ligt alles er te ver uiteen. Wie van Finland terugkeert, neemt een reeks kleurige, afwisselende beelden met zich, en het moet al een zeer verwend reiziger zijn, die niet den wensch in zich voelt opkomen om er, zoo spoedig dit mogelijk is, terug te keeren.

den Haag, Augustus 1930 H.CH.G.J. VAN DER MANDERE.

Breuken
Vervolg[1].
Tweede deel.

I.

Bij de Smeesters ging alles zijn gewonen gang. Ze zagen elkander weinig. 's Morgens was Pola reeds naar 't werk toen Bert opstond. 's Middags ontmoetten ze elkander een uurtje aan tafel van 't restaurant, waar ze regelmatig dineerden en 's avonds vonden ze niet het gezellig samenzijn in hun eigen tehuis, want Bert kwam dikwijls laat in den nacht aan.

Het gebeurde meer dan eens, dat hij Pola om drie uur 's morgens een goeden avond kwam wenschen.

Zulke verhouding was ver van de gewenschte en Pola had het reeds lang opgegeven daarover te piekeren. Nu ze weder thuis was, bekommerde ze zich toch met dien Rik, maar onverschillig trok ze de schouders op en blies den adem hoorbaar door de neusgaten. Ze zou al doen wat eenigszins mogelijk was om dat spelletje voor Bert geheim te houden, daar ze schrik had dat haar man zijn geloof in haar verliezen zou.

Het was Bert reeds opgevallen dat Dolly zoo dikwijls Pola kwam opzoeken en er telkens gefluisterd werd in de andere kamer, iets dat Dolly niet gewoon was.

- Pola, we zouden toch eens bij Dolf moeten gaan om een zijner laatste teekeningen te kiezen.

- Maar op zijne laatste tentoonstelling hebt ge zijn eigen portret gekocht en Dolf laat het ons niet geworden.

- 't Is waar, doch ‘Het Wegeltje’ vind ik mooi, wie weet is het reeds niet verkocht?

(1) Zie blz. 13 en 72.

- Wel, op een Zondag namiddag vinden we Dolf voorzeker niet thuis. Ik heb weinig lust; ik moet nog kousen stoppen, zei Pola.

- Nu, stop maar op.

Pola was naarstig aan 't werk toen Dolly haar nog een bezoekje bracht. Bert liep in de voorkamer op en neer, nam zijn viool en speelde het lied der Avondster uit Tannhäuser.

- Ik heb eene kaart van Rik en Lode ontvangen; ze komen aanstaanden Zondag naar hier, begon Dolly.

- Oh! zei Pola.

- 'k Vraag me af wat ge gaat verzinnen om weg te komen.

- We zullen zien.

- Eens zit ge toch in de klem, meen ik.

Pola lachte haar idioten luiden lach en vermaande Dolly ondertusschen met een sst, opdat Bert, die ophield met spelen en ietwat wantrouwig werd, niets van 't gesprek zou opvangen.

De stemmen werden nog zachter en hun spreken leek een gegons.

- Pola, riep Bert, mag er daar niet gesproken worden?

- Neen, 't zijn confidenties van Dolly, lachte ze.

Dit was een klinkend antwoord, dat Bert aanvaardde.

Dolly was bekommerd, maar Pola redde den toestand en zei luid:

- Vertel maar verder, Dolly.

En toen werd er gepraat over die heele zee-historie en wanneer 't gesprek over de jongens liep, trok Pola waarschuwend de oogen open.

Bert kwam in de eetkamer, zette zich aan 't venster zonder een woord te spreken en Dolly nam weldra afscheid.

Toen ontspanden zich de zenuwen van Bert Smeesters en hij begon te piekeren.

- Maar ik zeg u dat Dolly me aan 't vertellen was, en ge weet dat meisjes onder elkander altijd iets te zeggen hebben, dat de mannen weinig of niets interesseert, verweerde Pola zich.

- Ge ziet Dolly genoeg binst de week om de geheimpjes aan te raken, wedervoer Bert ernstig.

- Enfin, Bert!

- Dol is niet gewoon te fluisteren en 't liep over eene historie van aan zee; ik hoorde Rik en Lode noemen.

Pola kreeg een lichte kleur en werd wat onzeker, doch ze herstelde zich vlug.

- Hoe is 't mogelijk, Bert?

- Ik zeg nog eens: al dat gefluister over die reis...

- O! gij piekerman, geloof er van wat ge wilt. 'k Heb u toch gezegd, dat ik een ander ging zoeken, zei ze schertsend en lachte schril.

Meteen stond ze op en ging bloemen schikken in de vaas, die op de kast stond.

- Die verflensen reeds, zei ze.

Bert antwoordde niet en begon zijn wekelijksch blad te lezen, waarin hij den strijd volgde der jongste politieke partij.

- Hebt ge 't artikel van Weinberg gelezen? vroeg Pola, om alzoo op een ander onderwerp te komen.

- Nee, klonk het kortaf.

- 't Is belangrijk; hij schijnt kazak te willen draaien.

Bert deed alsof hij 't niet hoorde, keerde het blad om en las verder.

Die onzekerheid van zijn vrouw's ontrouw drukte hem erg, doch zijn geest liet niet toe zich lang met dit geval te bekommeren. Volgens hem duurde alles zijn duur; hij was er de man niet voor om zich met zoo'n kwestie bezig te houden. Pola kon volgens hem doen wat ze wilde; de gevolgen bleven dan ook voor hare rekening. Hij wilde er zelfs niet meer over spreken.

- Gaan we nu naar Dolfs? vroeg Bert.

- Die is niet thuis; laten wij toekomende week gaan; dan kunnen we hem verwittigen, zei Pola.

- Aanstaanden Zondag ben ik te Brussel, antwoordde Bert.

Zijne vrouw kon haar eigen ooren niet gelooven; dat de zaak zoo'n gunstigen draai kreeg, kon ze zich maar niet indenken. Ze moest zich geweld aandoen om niet luidop te juichen en verwondering huichelende, vroeg ze:

- Naar Brussel?

- Ja, antwoordde Bert, ik vertrek den Zaterdag namiddag naar 't kongres en kom den Zondag avond terug.

- Dan kom 'k u aan 't station afhalen, hé, mannie!

Het laatste vond Bert uitstekend, maar hij dacht niet dat er achter die daad iets schijnheiligs stak.

Het bezoek aan Dolf's werkplaats werd dan ook uitgesteld tot onbepaalden datum.

De Antwerpenaars hadden hunne belofte gehouden en in gezelschap van Dolly en Pola de stad bezichtigd en de tentoonstelling bezocht.

Pola had tegen die stadswandeling opgezien, maar Dol en Lode drongen zoo sterk aan, dat ze zich niet langer had kunnen verzetten en ze kreeg 't denkbeeld dat, wanneer haar man er iets van vernam, ze zich kon voordoen als ‘chaperonne’ van Dolly. 's Avonds speelde ze uitstekend hare rol: ze trachtte Lode en Rik intijds te doen vertrekken; ze wilde toch een uurtje met Dol alleen zitten alvorens haar man te ontmoeten. En terwijl ze in 't spijshuis der statie een soda dronken, zag Dolly hare vriendin aan en zei:

- Pola, ik weet niet hoever ge 't gaat laten aanloopen; ik begrijp u niet meer, of wel heb ik u vroeger nooit begrepen.

- 't Gaat te ver, meende Pola, 'k moet er een eind aan maken.

In October daaropvolgend vroeg Pola aan haar patroon een dag verlof en zei aan Bert, dat ze hare vriendin te Brussel ging bezoeken. Doch de reis ging naar Antwerpen. Ze kwam aan in 't Centraalstation, waar Rik beambte was. Ze had zich mooi uitgedost: een beige ‘tailleur’ mantel, een groot ros vosbont en een koket zwart fluweelen hoedje en in zoo'n toilet maakte ze indruk op den sentimenteelen Rik.

Het was natuurlijk gewaagd van haar, Rik op zijn kantoor op te zoeken, maar hem schrijven had ze niet gedurfd en toen ze zag dat Rik deed, alsof hij niets ingenomen was met haar bezoek, bood ze hem een pakje aan en zei dat dit bleef als herinnering aan hunne kennismaking. Ze dineerden samen in een restaurant op de Keyserlei. Rik dankte haar hartelijk voor haar mooi geschenk: ‘Le Feu’ van Barbusse, dat in een lederen ‘liseuse’ stak.

De ontgoocheling voor Pola liet zich niet wachten; ze had gedacht hier Rik te vinden verliefd tot over de ooren, en in de plaats stond ze naast een man, die ernstig en koud was.

Dit kwetste haar eigenliefde; ze zocht naar woorden om een

einde te maken aan dien gespannen toestand en den grootsten klop kreeg ze, toen Rik haar vóór was.

- Pola, zei hij, het is heel dom van ons geweest; ik ben een sentimenteele kloot en we hebben ons zelf vergeten. Die verhouding had geen zin. Waart gij niet naar hier gekomen, ik zou geen kik meer van mij laten hooren hebben. Ik heb nagedacht.

't Was precies of de grond onder haar voeten wegzonk. Ze kon niet direct antwoorden; ze voelde zich ‘knock-out’ en met een snik in haar stem zei ze:

- Dat is de reden waarom ik gekomen ben.

En Rik die dacht, dat die scheiding haar pijn deed, daar haar stem zoo trilde, zei goedaardig:

- Polleke, 't spijt me dat ik u verdriet moet aandoen, maar anders mag het niet.

Stom van verbazing keek Pola den jongen aan en inwendig ergerde ze zich, dat haar handelen zoo verkeerd werd uitgelegd. Ze lachte haar idioten luiden lach, stak Rik de hand toe en rende het spoorstation binnen.

II.

Vóór de open lade der waschtafel zat Annie Vermeere in haar zetel. Haar blik viel op Stefan's brieven, waarop zijn sierlijk schrift prijkte in purperen inkt.

't Was reeds verscheidene dagen geleden dat ze nieuws van hem had ontvangen.

- Waarom schrijft hij niet? vroeg zij zich af en om haar kommer te verdrijven, stelde ze zich onmiddellijk daarna de vraag: Waarom zou hij schrijven ook?

Stefan zou den 10^{en} Juli aankomen, en nu was de datum reeds lang voorbij en nog wist ze niet waar haar jongen bleef.

Was hij op de terugreis?

Was hij reeds thuis?

Had hij weder moeilijkheden onder weg?

Dit waren vragen, die ze niet kon beantwoorden en de brieven, die ze herlas en weder in de lade wegborg, zegden haar niets meer dan ze wist.

't Viel haar wellicht niet moeilijk te weten of hij wel op gestelden datum was aangekomen; ze had maar naar zijn bureel te gaan, doch juist dit wilde ze niet.

Neen, in zijn bureel wilde ze hem niet voor 't eerst weer ontmoeten: hij voelde zich daar te veel den baas, zoo dacht Annie toch ten minste, maar de grootste reden waarom ze den jongen daar niet wilde terugzien was, dat ze in die plaats sinds eenigen tijd ontstemd werd of te zenuwachtig om meester te blijven van haar innerlijkheid.

Zijn bureel scheen haar ontheiligd te zijn en 't juiste gevoel, dat zich van haar meester maakte toen ze er inkwam, was haar onbekend. Doch nu wist Annie, dat ze geen enkel woord zou kunnen uiten en slechts in een onophoudelijk schreien al haar zieleleed uitweenen. En dit mocht niet gebeuren: geen tranen bij Stefan, want een medelijdende trek op zijn gelaat zou hare verachting opgewekt hebben en dan zou Stefan voor haar een minderwaardig schepsel geworden zijn, wien ze geen liefde meer kon toedragen. Medelijden duldde ze niet en het minst van Stefan's kant.

- Ik moet hem absoluut elders ontmoeten, dacht Annie, en liefst ‘at home’, waar we ongestoord kunnen praten. Zal hij eigenlijk komen? Hij zou moeten komen, wanneer ik het hem vraag. Waarom zou hij niet komen? Het zou me plezier doen dat een mijner wenschen door hem vervuld werd.

En over alle conventies heen vroeg ze Stefan om toekomenden Zondag bij haar thuis te komen, tusschen half drie en drie.

Reeds om half twee had ze zich aangekleed en liep onrustig de eene kamer in en de andere uit. Met zorg had ze zich gekapt, een roze tafzijden kleedje aangetrokken en witte lederen decoltéschoentjes om haar jongen te ontvangen.

- Indien hij nu eens niet kwam? plaagde ze zich en lachend liep ze weder de voorkamer in, zette zich een poosje in een zetel en keerde terstond terug naar de eetkamer.

Hier volgde ze angstig de wijzers op de groote klok. Half drie! Nu begon de tijd van wachten tot drie uur en dan gaf ze den jongen nog een extra-kwartuurtje bij.

- Wanneer hij kwart na drie uur hier niet is, komt hij niet meer, dacht Annie.

O! dat arme hart, wat klopte het haar in de keel! 't Was precies of ze ging stikken, zoo had het haar te pakken.

Ze dierf bijna niet meer naar de wijzerplaat kijken.

- Als hij niet komt, is alles uit; ja, het is uit, zei ze halfluid.

Daar werd gebeld en toen ze de deur opende, stond Stefan voor haar in sportkostuum zonder muts op en meteen werd Annie kalmer.

- Ha, Annie, mag ik binnen?

- Natuurlijk.

- Hier is uw geschenk.

En Stefan plaatste op de tafel in de voorkamer een rood gekleurden houten aschlegger, waarop een verguld haantje.

- 't Is heel mooi, zei Annie en moest hartelijk lachen: een aschlegger?

- 't Overschotje, lachte Stefan.

Annie zag hem vragend aan en was teleurgesteld, daar ze toch op wat anders had gerekend.

- Nu, Annie, ik bracht een boel geschenken mede zonder te bepalen voor wien en, natuurlijk, ge kwaamt niet af, en al de anderen gingen met 't beste weg.

Annie was te blij, dat Stefan toch gekomen was om zich bezig te houden met 't geschenk, dat nu maar van tweede belang was.

Stefan begon te rooken en zijn wedervaren te vertellen en het grappigst vond Annie de historie van een Perziër, die met vrouw en kindje naar 't gezantschap te Londen moest en absoluut over Parijs wilde.

Het was een leuke kerel, die op Poolsch grondgebied weigerde de reiskosten te betalen voor zijn vierjarig dochtertje.

- Dat was me nog al iets, zei Stefan: de ‘Schaffner’ wilde hem wijsmaken dat hij moest betalen en hij verstond geen Duitsch en de ‘Schaffner’ geen Russisch. Ik moest dus optreden als tolk, het gezegde van den ‘Schaffner’ in 't Russisch vertalen en het antwoord van den Perziër in 't Duitsch aan den ‘Schaffner’ overmaken. En heel de kwestie kwam neer op 't feit, dat de kinders in Rusland tot vijf jaar gratis reizen en in Polen slechts tot vier jaar, en daar de Perziër in Rusland niet had betaald, weigerde hij eenvoudig.

En dan was het een geval met het geld. De Perziër had alleen

Engelsche ponden, die hij ter betaling aanbood en de ‘Schaffner’ weigerde ze aan te nemen, daar de prijs der reis te betalen was in nationaal geld, dus in zlotis. Dat werd eene gewichtige kwestie.

- Hoeveel krijg ik terug van een pond? vroeg hij aan Stefan. Deze maakte haastig eene rekening en zei:

- Twee dollars.

De Perziër scheen een blijmoedig mensch te zijn: hij lachte om die nieuwe moeilijkheid en beslist ging hij tot aan het hokje van den kassier, die juist aan het tellen was, nam twee dollars uit een vak, wierp een Engelsch pond er in en schokkend van 't lachen liep hij door de wandelgang den verbaasden ‘Schaffner’ voorbij.

- Een goeie lol, zei Annie. - Ge ontvingt zeker mijn brief toen ge terug in Moskou waart? vroeg ze.

- Ja, Annouchka.

Annie lachte en Stefan vertelde, dat men onder den Tsar twee namen kreeg. Gij zoudt Annouchka Theovna geheeten hebben. De naam van den vader werd hun toegevoegd, zei Stefan, terwijl hij plaats nam naast Annie en haar innig kuste.

- Zeg, wijveke, 't beviel u niet hé! dat ik u, toen ik binnenkwam, geen zoentje gaf? 'k Zag het wel!

- We zijn hier dus weder en wat wordt er nu van ons? ging Stefan verder.

- Wel, wat zou het worden? Al of niet, antwoordde Annie glimlachend.

- Ja, al of niet, herhaalde Stefan peinzend, dat is het bij u altijd geweest. Gij weet ten minste wat ge wilt.

Stefan keek droomerig voor zich uit en stak nog eene sigaret aan, blies den rook in kringetjes naar omhoog en zag Annie na, die naar de keuken ging en terugkwam met tasjes en koffie. Terwijl ze inschonk, legde Stefan zacht zijn arm rond haar middel.

- Niet kittelen, zei ze glimlachend, zooniet giet ik over.

Ze zette het kannetje neder en Stefan trok haar naar zich toe.

- Zeg, mijne lieve Annie, zoudt ge 't aandurven met mij te trouwen?

- Waarom niet, Stefan? klonk het vast.

- 'k Weet niet, maar... ben ik een betrouwbare jongen?

- Spreek niet over zulke gekke dingen, Stefan, ik dacht dat ge nu een brave jongen waart geworden.

- Dat ben ik ook, zei hij oprecht.

- En dan? vroeg Annie met onzekere stem.

- Moest het veranderen, Annie, wat dan?

- 'k Weet het niet. Laat me los! Ik wil over die dingen niet meer spreken. Houd op, ge weet dat ik het niet duld!

En een woordenvloed overstelpte den verschrikten Stefan.

- Nu, moet ge u daarom zoo opwinden, Annie? zei hij zacht We mogen daar wel over praten, niet waar?

- Neen, zei ze bitsig.

- We hebben er vroeger kalm over gesproken, vervolgde Stefan.

- Het verleden is voorbij. Ge kent mijne woede. Zwijg! ik walg als ik er aan denk.

Bevend van toorn liet ze zich in den zetel vallen aan 't venster en keek peinzend door het raam.

Stefan had de gevoelige snaar aangetast, en nu hij zijn meisje zoo vergramd zag, had hij er spijt van en dacht er aan, Annie te kalmeeren.

- Kom, Annie, laten wij bedaard blijven, dat zal 't beste zijn. Waarom zouden we het elkander lastig maken, hé, wijveke? Uw jongen is toch zoo wild niet als men denkt. Ik gewaagde maar over de mogelijkheid die misschien niet mogelijk is, 'k weet het niet.

- Ge gelooft niet wat ge zegt en ge kent weinig u zelf.

- Denkt ge dat, Annie?

- Natuurlijk denk ik dat; want anders verklaar ik me niet uwe vroegere verhouding. En hoe ellendig is het afgeloopen!

- Van 't einde weet ge niets, zei Stefan.

- Dat zegt gij! Ik weet alles en zelfs het middel dat ge gebruiktet om af te breken. Welk een verzinsel! Net iets voor u.

- Denkt ge dat het bij ons anders zal gaan dan bij de andere menschen? vroeg Stefan.

- Wat geven mij de andere menschen? zei Annie boos. Ge zijt een geestige babbelaar, daar! Maar hebt ge u al ooit de moeite gedaan uw eigen proces te maken? Wat zou dat zeggen, denkt ge? Daarin zoudt ge niet openhartig durven zijn, hé? Aan u zelf in stilte bekennen, ja, dat zou gaan, maar uw onrecht zoudt ge spoedig verdrijven door vergezochte exkuses, die u moeten verrecht-

vaardigen. Wat kent gij van de ziel, zeg? Ge hebt er steeds om gespot, om voor uwe vrienden niet onder te doen.

- Annie, mijne lieve, lieve Annie, zoo houd ik veel van u!

En Stefan nam het meisje in zijne armen en kuste, kuste haar hartstochtelijk.

III.

Al de geschenken die Stefan had medegebracht, waren nu uitgedeeld en in zijn kring was hij de held van den dag.

Met belangstelling hadden de leden 't verhaal van de reis aangehoord en voornamelijk de vrouwen waren zeer enthousiast geweest.

Severine Beckman, de vrouw van een archeoloog, was zoo ingenomen met Stefan, dat ze hem eenige dagen nadien verzen gaf, die ze voor hem gemaakt had.

Stefan had er weinig aandacht aan gegeven en het als eene zotte kuur van Severine aangezien. In den kring had hij het verteld. De vrienden hadden er hartelijk om gelachen en het ware heel plezierig geweest, indien Severine het bij 't verzen maken hadde gelaten.

Van dag tot dag ging ze vriendelijker met Stefan om en veroorloofde zich ondertusschen zijn haar te streelen en hem komplimentjes te maken.

De vrienden uit de soos, waar Stefan zijne avonden doorbracht, begonnen hem te plagen en Severine dacht, dat dit wel een goede weg was om Stefan op haar attent te maken. Hare liefkoozingen bleven onbeantwoord en zonder brutaal te zijn gaf Stefan haar scherpe antwoorden. Het verveelde hem erg en reeds verscheidene avonden was hij niet in den kring verschenen.

Toen hij op een morgen in zijn bureel aan 't schrijven was, kwam er een bejaard man binnen.

- Mijnheer Hoste, a.u.b.? vroeg hij.
- Ben ik, zei Stefan.

De man reikte hem een brief over en vertrok, zonder nog een woord te spreken.

- Wat is dat? vroeg Stefan luidop.

Het schrift scheen hem onbekend; hij opende 't couvert en las eerst de onderteekening.

- Haha, van Severine, zei hij en dan las hij verder:

Stefan.

Ik weet wel dat ge om mij lacht en me overal bespot, maar toch geef ik het niet op.

Mijne liefde voor u is veel te groot, opdat ik mij aan uw spot zou storen.

Mijne gevoelens voor u, Stefan, zijn niet van vandaag of gisteren, dat weet ge wel. Overal waar gij gaat zou ik willen zijn. Is het u nog niet opgevallen dat ik zooveel te Laathem bij uw vriend kom, dat ik mijne avonden in de soos doorbreng? Dit alles geldt u.

Kunt ge me dit ten kwade duiden, Stefan?

Neen, want ik kan niet meer zonder u en als ge weet, dat ik alles opgeef voor u, alles wat me vroeger gebonden heeft: conventies, familie, zelfs religie, moet ge bekennen dat mijne liefde voor u groot moet zijn.

Mijn godsdienst heeft me lang het stilzwijgen opgelegd, omdat ik mij onderwierp aan zijne wet; maar nu is het gevoel zóó sterk, dat ik niet langer zwijgen kan.

Ho, hoe verlammend werken zulke onvoldane wenschen op de ziel!

Nergens vind ik nog rust. Heele dagen loop ik met mijn kindje de straat op als een opgejaagd wild; in mijn binnenste weergalmt uw naam, Stefan... Stefan... en voor mijn geest rijst uw beeld.

Uwe schim vervolgt mij en 'k ga gebukt onder de tragiek van Dostojewski.

En, Stefan, wat vraag ik u eigenlijk? Heel weinig. Dat we samen eenige uurtjes doorbrengen als goede vrienden. Ja, een goeden vriend heb ik noodig, met wien ik kan praten over literatuur en allerlei wetenschappelijke dingen. Geloof mij, ik ben de éénige vrouw die u boeien zal; wat zijn de andere?

Die kunnen alleenlijk babbelen over lintjes en strikken, toilet en opsmuk; maar ge zult zien dat wij elkander zullen begrijpen en ik u volgen zal in ernstige gesprekken.

Ik hoop dat gij dien brief zult vernietigen na hem gelezen te hebben en verlang naar een gunstig antwoord.

Severine.

Misnoegd stak Stefan den brief in zijn zak en dacht dat het tijd werd een eind te stellen aan dien onzin. Hij moest kordaat optreden, dit voelde hij, wilde Severine begrijpen dat haar spel heelemaal nutteloos was.

Nadenkende over de zaak, zat hij in den grooten stoel vóór de bureeltafel, toen Annie hem een bezoekje bracht.

- Ho Annie! riep Stefan uit en ging zijn meisje te gemoet.

Annie had niet den tijd zijn groet te beantwoorden, daar twee armen haar omknelden en 't was alsof Stefan door een innig kussen zich de zekerheid wilde geven van zijne liefde voor Annie.

Er werd gebabbeld over ditjes en datjes en Stefan praatte over zijn werk, zijne vrienden en zijn kring.

Zoo kwam 't gesprek op Severine, die Annie niet kende, maar waarover Stefan haar had verteld en op eens haalde hij den brief te voorschijn en gaf hem aan zijn meisje.

- Lees eens, zei hij.

Heel kalm doorliep Annie Severine's proza. Ze vond het oneindig dwaas, dat eene getrouwde vrouw zich zoo belachelijk dierf aanstellen en misprees in haar binnenste Severine's stormloopen op Stefan's hart, waarvan ze toch eigenlijk den weg niet had gevonden.

Daar Annie geene opmerking maakte, sprak Stefan:

- Ik geef dien brief aan haar man.

- Waarom zoo brutaal, Stefan? vroeg Annie.

- 'k Ben niet de eerste waarop ze 't gemunt heeft. Ze is zot en verliefd op alle mannen. Er loopen andere vertelsels.

- Bedreig er haar mede en wacht.

Annie hield het schrijven nog in de hand. Haar blik rustte op den zin: ‘Ik ben de éénige vrouw die u boeien zal’ en op eens was het alsof 't papier beefde in haar hand.

Het waren niet die woorden welke haar deden beven: ze leken absuurd, maar 't denkbeeld alleen dat haar jongen een brief had ontvangen van eene vrouw, die hem over hare liefde sprak, wond haar op.

Welk vreemd gevoel was er in haar hart ontstaan? 't Was wel of ze jaloersch moest zijn op alle vrouwen, hoe laag en onbeduidend die ook mochten zijn. Sinds de laatste jaren was het vrouwelijke in haar wakker geschud en nu en dan moest ze strijden

om opkomende buien te remmen, die niet mochten aangekweekt worden tot eene obsessie, waarin ze zich zelf en ten slotte Stefan zou verliezen.

Ze glimlachte en zei met zwakke stem:

- ‘Zij’ is dus de éénige vrouw; maar ze rekent mij niet mede.
- Ja, antwoordde Stefan, ik heb het haar gezegd.
- Hoe? vroeg Annie nieuwsgierig.
- Wel, Severine, ge weet niet of ik een meisje heb, zei ik.
- En toen? vroeg Annie, terwijl ze Stefan vlak in de oogen bezag.
- Ho, dan zei ze niets meer en keek me verbaasd aan.
- Ze had er nog niet eens aan gedacht, ging Annie voort.
- Het schijnt wel zoo.

Annie bepeinsde hoe ze die Severine eens zou onder handen nemen op haar eigen manier, indien ze tegenover haar kwam te staan.

Zonder die kwestie nochtans aan te raken, zou ze 't haar laten voelen dat ‘zij’ **niet** de éénige vrouw was. En glimlachend over haar zekere overwinning, stak ze Stefan vriendelijk de hand toe.

(Wordt voortgezet).

MARIA KAROLA.

Emile Erckmann

1.

De werken van Erckmann-Chatrian behoorden, in de tweede helft van de vorige eeuw, tot de meest gelezene van de Fransche letteren. Sedert jaren zijn zij in discrediet geraakt. De letterkundige critiek houdt zich met hen niet meer op. De deftige histoires illustrées de la littérature française verzwijgen zorgvuldig hun naam, zooals Ch. M. des Granges (Parijs, Hattier, 1924) of zeggen ongehoorde dwaasheden, gelijk de heeren Abry, Audic en Crouzet, die van ‘de gebroeders Erckmann (1822-1899) en Alexandre (1826-1890) Chatrian’ gewagen (Parijs, Didier, 1926).

Dat belet niet dat de oogen van ontelbare Europeanen meer dan ooit op den Elzas zijn gevestigd, en daar de zeden en de landschappen van dat grensland door niemand beter en inniger werden geschetst dan door Erckmann-Chatrian, is het natuurlijk dat zij sedert 1914 een nieuwe populariteit hebben verkregen.

Het heeft mij altijd zonderling geschenen, dat twee schrijvers een reeks kunstgewrochten in samenwerking konden voortbrengen. Voor het tooneel is het eenvoudig en gewoon: de een verzint het plan, **la trame,** de andere neemt den dialoog voor zijn rekening. Maar voor een reeks romans?

Betje Wolff en Aagje Deken, zult ge mij voorhouden, zijn toch in de Nederlandsche letterkunde beroemde voorbeelden, die een gansch stel oorspronkelijke romans in eensgezind samenwerken hebben geschapen.

Zeker, maar het geval van de beide vrouwen uit het laatste vierde van de achttiende eeuw is zeldzaam, zooniet eenig. Zij woonden samen, zij leefden en dachten samen, zij voelden en redeneerden samen van 's morgens tot 's avonds. Eer de ganzepen werd opgenomen om de lotgevallen van Sarah Burgerhart of Willem Leevend te boek te stellen, was alles tot in de bijzonderheden besproken en geregeld, en dan nog was de eene meer uitbeeldster dan de andere. Dat kon moeilijk anders.

Maar hoe hebben Erckmann en Chatrian het aan boord gelegd? Welk is het aandeel, dat Emile Erckmann en Alexandre Chatrian respectievelijk in die lange reeks verhalen hebben gehad?

Ik stelde mij die vraag meer dan eens, en dat ik niet alleen was, bewees het destijds veel gebruikte handboek van Armand Piters, **la Littérature française, Extraits et notices** (Gent, Hoste, z.j.). Daar werd de vraag gesteld:

'Door welke tot nog toe onbekende werkwijze hebben zij hunne gaven zoo kunstig weten te verbinden en te vermengen, dat het altijd onmogelijk was, het deel aan te wijzen dat aan elk van hen toekwam?'

Het antwoord luidde, ongelukkig zonder bronopgave, als volgt:

'Erckmann en Chatrian hebben zich daarover in 1864 uitgelaten: de verdeeling van den arbeid brengt geen moeilijkheid te weeg. De overeenstemming der gevoelens, dezelfde aard van gewoonten en werkzaamheden gedurende vijftien jaar hebben in ons de manier van denken en uitdrukken zoo gelijkvormig gemaakt, dat wij verlegen zouden staan, moesten wij aanduiden, welke deelen van ons werk meer bepaaldelijk aan den een dan aan den ander toebehooren. Nu is het de een, die schrijft, en de ander, die bestuurt, dan zijn de rollen omgekeerd en de uitslag is altijd dezelfde.'

Is dat een letterkundige scherts, **une supercherie littéraire?** Ongetwijfeld. Een fijne manier, om de nieuwsgierige vragers met een kluitje in 't riet te sturen.

Maar waarom stond dan de naam van Erckmann alleen onder den **Illustre docteur Mathéus** in de **Revue de Paris?**

Waarom staat dan, op het titelblad van de nu bijna onvindbare eerste uitgaaf van de **Contes Phantastiques** (Parijs, Hachette 1860), onder Erckmann-Chatrian: **'auteur de l'Illustre docteur Mathéus'** en niet auteurs?

Voor het oogenblik waren de nieuwsgierigen bevredigd en werd de scherts voor ernstige waar versleten. Sla om het even welk encyclopaedisch woordenboek op, Winkler Prins, Sijthoff, Brockhaus, Meyer, Larousse, 't is altijd hetzelfde lied. Ploetz, de samensteller van het **Manuel de littérature française** (Berlijn, Herrig), drukte onomwonden:

'De twee vrienden arbeidden met zulke eenheid van bouw en stijl, dat het publiek lange jaren dacht, dat de dubbele naam Erckmann-Chatrian niet twee schrijvers, maar een enkelen aanduidde.'

Die meening zou waarschijnlijk tot het nageslacht zijn overgegaan, zoo door de ziekte van Chatrian geen kink in den kabel was gekomen.

Toch is de legende, zeer waarschijnlijk door Erckmann geschapen, zoo taai, dat het Parijsche weekblad **Candide** nog in zijn nummer van 23 December 1926 drukte:

'De honderdste verjaring van Chatrian, den medewerker van

Emile Erckmann, viel den 18en dezer, maar heeft geen gerucht gemaakt. In 1922 werd, naar ons toeschijnt, de honderdste verjaring van Erckmann's geboorte met meer geestdrift gevierd. Dat is een kleine onrechtvaardigheid die moet hersteld worden. De twee medewerkers mogen voor het nageslacht even zoo weinig gescheiden worden als zij het voor hun tijdgenooten zijn geweest.'

Werkelijk?

Het is maar spijtig, dat wij geen uitgaaf bezitten van Erckmann's brieven aan zijn bloedverwanten en zijn vrienden, al was het maar van de briefwisseling tusschen Erckmann en Chatrian. Iets in het klein van wat de **Briefwechsel zwischen Friedrich Engels und Karl Marx** in het groot was (Stuttgart, Dietz, 1921). Uit die dokumenten zou voorzeker iets anders blijken. Ongelukkig werden die letterkundige getuigen grootendeels vernietigd.

'Les deux écrivains, schreef mij de heer Schoumacker, bestuurder van het Collège van Ribeauvillé (Haut-Rhin) op 6 Maart 1928, se sont généralement montrés discrets sur leur façon de travailler, à tel point qu'ils avaient coutume de brûler leurs lettres réciproques. Ce qui a échappé au feu contient peu de renseignements soit sur leur oeuvre, soit sur leurs idées, soit sur leur travail.'

De heer Schoumacker, die een doctorale thesis over Erckmann-Chatrian aan het schrijven is, zal wel op de hoogte zijn. Maar niettegenstaande de opzettelijke en stelselmatige vernietiging van alle bewijsstukken kunnen wij ons nu reeds een eigen meening over het vraagstuk vormen, en wel door de uitspraak van de Parijsche rechtbank in het geding Erckmann tegen Georgel en de autobiografische aanteekeningen, die Emile Erckmann op 72jarigen leeftijd voor zijn neef Alfred Erckmann te boek stelde en die in de **Revue de Paris** van 15 Mei 1922, spijtig genoeg ingekort, door Maurice Lange onder den titel **Souvenirs d'un Alsacien** werden uitgegeven.

De uitspraak van het proces schijnt mij zoo belangrijk en zoo afdoende, dat ik ze verder in haar geheel zal overnemen. Ik heb ze, na lang vergeefsch vragen en zoeken, in de **Gazette des Tribunaux** (Parijs 1890) in het exemplaar van de Koninklijke Boekerij te Brussel ontdekt. Ook de **Souvenirs** schijnen mij de zaken in haar waar daglicht voor te stellen. Ze leggen daarenboven uit, waarom de **romans nationaux** en de **contes et romans alsaciens** zooveel geestdriftige lezers hebben gevonden in hun tijd, die de tijd was van onze jeugd.

Laten wij eerst trachten een duidelijk en waar beeld te schetsen van Erckmann's levensloop.

2.

Als gij te Lützelburg den trein verlaat, die van Brussel naar Straatsburg stoomt, dan brengt u een ouderwetsche Sekundärbahn naar Pfalzburg, dat op een uur afstands van Lützelburg ligt.

De streek is er heuvelachtig, boschrijk, romantisch. 't Is de geboortestreek van Erckmann. Pfalzburg is zijn geboortestad.

Pfalzburg telt een dertienhonderd inwoners. Het stadje meet vierhonderd op driehonderd meter. Van de **porte de France** gaat gij op nauwelijks vijf minuten tot aan de **porte d'Allemagne,** voorbij de **Place d'armes**, een ruim vierkant met kastanjeboomen omzoomd plein, waar de bakkerszoon Georges Mouton, comte de Lobau, maréchal et pair de France, op zijn voetstuk staat.

Op twintig stappen van de Moutonsche bakkerij werd Emile Erckmann op 20 Mei 1822 geboren, in een kleinburgerlijke woning met twee vensters nevens de deur en drie vensters in de eenige verdieping. Boven de deur is een marmeren plaat in den gevel gemetseld met de woorden: **Emile Erckmann est né dans cette maison le 20 mai 1822.**

Zijn vader, Philippe Erckmann, geboren te Lixheim in 1782, was op veertienjarigen leeftijd als vrijwilliger in een der legers van de Republiek opgetrokken. Hij had te Pfalzburg een kruideniers- en boekenwinkel, alsook een soort van leeskabinet, waar veel oud-officieren van Napoleon, **les vieux de la vieille,** die op halve soldij stonden, kwamen lezen, redetwisten en vertellen. Veel van hun namen zijn bewaard gebleven: de kapiteins Florentin, Cabanier, Vidal, Manfredy, Boyer, de kommandant der oude garde Micheler, de artilleriekolonel Metzinger, de schermmeester Chazzi en anderen.

Niemand vermoedde toen, dat die omgeving een geweldigen indruk maakte op het kinderlijk gemoed van den luisterenden knaap en eens zou herleven in de Fransche letteren. De meesten van die snorrebaarden zijn te Pfalzburg overleden en slapen hun laatsten slaap op het ruime kerkhof, dat zich buiten de Duitsche poort rechts van de baan uitstrekt, die van Pfalzburg naar Zabern leidt. Dat kerkhof, waar zooveel oude krijgers uit den Franschen heldentijd voor eeuwig stilliggen, is als een bladzijde uit de geschiedenis van het stadje Pfalzburg, dat zonder de dapperen van vroeger, die het meestal tot hooge, soms tot de hoogste chargen brachten, nauwelijks zou vernoemd worden.

De vaderlijke grootvader van den kruidenier heette Melchior Erckmann. Op 4 October 1757 was hij in het huwelijk getreden met Anna Margaretha Lauch, naar luid van het kerkelijk register van Diedendorf, dat dicht bij Saar-Union ligt. Deze Melchior was **reformierter Schuldiener,** een tot den hervormden godsdienst

behoorend schoolmeester, zoon van den onderwijzer Martin Erckmann uit Weingarten bij Germersheim in de Palts.

De moeder van onzen schrijver heette Julia Weisz en werd geboren te Lützelstein, op een drietal uren gaans van Pfalzburg gelegen. Grootvader Weisz was er beenhouwer, landbouwer, veekoopman en burgemeester. Hij had in zijn jeugd den oorlog in Corsika meegemaakt en kon smakelijk van dien lang vervlogen tijd vertellen. Hij was een vroolijke gast, met veel gezond verstand. Toen hij de tachtig had bereikt, nam hij als **maire** ontslag.

Zijn oudste dochter Louise was met Jakob Fontaine van Pfalzburg gehuwd en haalde haar drie broeders, Salomon, Jacques en Georges naar het **Collège de Phalsbourg.** Een zoon van Georges werd notaris en is de vader van Dr. Georges Weisz, den huidigen deken van de geneeskundige fakulteit te Straatsburg. Later geraakten de drie broeders in geschil en verfoeiden elkaar tot in het diepste hunner ziel. Emile Erckmann heeft dien familietwist in **Les deux frères** beschreven. Lützelstein, Petite Pierre, is zeer schilderachtig gelegen. Het heeft onzen schrijver op meer dan een bladzijde en in meer dan een werk voor den geest gezweefd.

Op 30 Juli 1832 stierf Erckmann's moeder aan de typhuskoorts. Het was voor den tienjarigen knaap een zwaar verlies. Later zou hij beseffen, wat het beteekent, de zorgen van een goede moeder te moeten ontberen. Zijn broeder Jules en zijn zuster Julie huwden kort daarna. Philippine, die niet al te wel bij het hoofd bleek te zijn, bleef bij vader. Charles, zestien jaar oud, vertrok naar Rouen, waar zijn oom Jacques Erckmann tulefabrikant was. Emile, de jongste van het gezin, werd op het **Collège** geplaatst, dat onder het bestuur van den abbé Dauphin stond, als inwonend leerling, op nauwelijks honderd stappen van zijn vaderhuis.

Ik heb het oude Collège bezocht. De portier heeft ons, in een zeer behoorlijk Duitsch, want Fransch kende de man niet, de noodige uitleggingen verstrekt. Wij hebben de oude slaapzaal bewonderd met de prachtige vergezichten. Wie het oude kapucijnenklooster wil leeren kennen, eer het tot Normaalschool (sedert 1871) en later tot **Ecole Primaire Supérieure Erckmann-Chatrian** (sedert den wapenstilstand) werd omgebouwd, leze **Les années de collège de Maître Nablot,** het werk van Erckmann, dat ons een kijk geeft op zijn jeugd en zijn middelbare studiën. Men heeft het voor te streng gehouden; het zal echter wel de eenvoudige, ongeschminkte waarheid zijn, gelijk in Henri Béraud's prachtige autobiographie **La Gerbe d'Or** (Parijs, Editions de France, 1928). Wij vertalen uit **Maître Nablot** een enkele plaats, die ons den invloed van een van Erckmann's meesters, Perrot, duidelijk en warm schetst.

‘Eindelijk leerde ik een meester kennen, dien naam waardig.

De overige leeraars van het Collège waren sleurmenschen, die de jeugd opvoedden gelijk anderen schoenen maken, altijd op dezelfde leest. Perrot had iets, dat hem van zijn ambtgenooten onderscheidde: hij kende namelijk op grondige wijs Grieksch, Latijn en Fransch. Hij was een geletterde in den waren zin van het woord. Hij had daarenboven het zeldzaam talent, zijn kennis te kunnen mededeelen.

Tot nog toe had ik maar gewichtigdoeners als leeraars gehad, arme kerels, die prat gingen op hun spraakkundige wetenschap. Perrot integendeel sprak er van, de voornaamste Grieksche en Latijnsche schrijvers te lezen, alsof het de eenvoudigste zaak van de wereld was geweest. Mij scheen zulks onmogelijk, zoo vastgeroest waren wij in de spraakkundige moeilijkheden. Maar weldra zag ik in, dat alles gemakkelijk wordt met een waarachtig leeraar.

Het jaar der **Rhetorika** en het jaar der **Wijsbegeerte,** dat er op volgde, waren de eenige schoone jaren van mijn schooljeugd, de tijd van opleving na een lange nachtmerrie, de tijd, toen een nieuwe gedachtenwereld in mijn geest scheen te ontluiken, de gezondheid terugkeerde en de walg verdween.

Perrot hield van zijn jongens. 's Winters, tijdens de speeluren, wanneer de wind door het oude klooster gierde, de sneeuw zich tegen de ruiten ophoopte en iedereen in de gangen bibberde, kwam hij 's avonds op zijn gebrekkige beenen naar ons toe, hing zich aan de schouders van twee grooten en wakkerde onzen moed opnieuw aan. Hij zong als een waar kind **Frère Jacques, dormezvous?** of **Malbrouck s'en va-t-en guerre.** Weldra herleefde het oude kapucijnenklooster en wij lachten als gelukzaligen, tot op het oogenblik dat de klok van den ouden portier **Vandenberg** ons naar bed joeg. In het zomergetijde begeleidde meneer Perrot ons dikwijls op onze wandelingen...

Welk verschil, de eene meester bij den andere! En welke erkentelijkheid zou men moeten overhebben voor een geleerd en beminnelijk mensch, die gansch zijn ziel, de vruchten van zijn studie en zijn ondervinding gaf, om in de jeugd voordeelige kiemen te ontwikkelen, in de hoop dat hij, voor alle belooning, een herinnering zal krijgen en na zijn dood, wie weet, misschien een traan.'

Het was die Perrot, die het schrijverstalent van Emile Erckmann ontdekte en hem naar de letterkundige loopbaan stuwde. 'Van de vijf- tot zeshonderd leerlingen, zeide hij hem, die ik in twintig jaar heb gehad, zijt gij de knapste.'

Emile zelf had er trek naar. Maar vader Philippe, practisch aangelegd, was een andere meening toegedaan. 'Negen en negentig van de honderd letterkundigen sterven in het gasthuis,' was zijn wederwoord.

Emile zou in ballingschap, in vrijwillige ballingschap, maar niet in het gasthuis sterven. Hij zou zelfs, met zijn pen, welvarender worden dan de vader het met den handel was geweest. Maar deze zou het ongelukkig niet beleven. Hij zou sterven, eer hij zou kunnen bevroeden, dat Emile den naam Erckmann onsterfelijk zou maken en zijn eigen vader in den sympathieken **père Goulden** ten voeten uit konterfeiten.

3.

In October 1842 ging Emile naar Parijs, om er in de rechten te studeeren. Het was de wensch van vader Philippe. Het Parijs van die dagen heeft Emile later in **L'Histoire d'un homme du peuple** beschreven, alsook de lange, lastige reis in den postwagen over Lunéville, Nancy, Toul, Commercy, Bar-le-Duc, Vitry-le-François.

Van al zijn professoren was Rossi, die grondwettelijk recht onderwees, de merkwaardigste. Wel sprak hij met een sterk Italiaansch accent en onverdraaglijk door den neus, maar hij wist zijn toehoorders te boeien. In den loop van 1844 vertrok Rossi als buitengewoon gezant naar Rome. Erckmann bekende later, dat Rossi de eenige professor was geweest, dien hij te Parijs had betreurd.

In 1843 verscheen Erckmann's eerste werkje: **Du recrutement militaire.** Ik heb het niet gelezen, omdat ik het niet heb kunnen ontdekken. Het is echter een bewijs, dat de jonge student zich met de politiek inliet. Langs welken kant van de barrikade hij stond, is duidelijk uit al zijn werken op te maken.

Erckmann hield zich meer met letterkunde dan met rechtskundige wetenschap bezig. Hij had de eerste twee examens in langzaam tempo afgelegd, toen hij in 1846 door de typhuskoorts werd aangetast. Hij genas, maar voelde zich zoo zwak, dat hij zich ging inbeelden aan de tering te lijden en naar Pfalzburg terugkeerde. Daar nam hij elken dag een bad in het koude water van de Zorn. Zijn haar viel uit, voor goed, maar zijn lichaamskrachten kwamen allengskens weer.

Tijdens die langdurige herstellling leerde hij Alexandre Chatrian kennen, die toen even twintig jaar telde en op het Collège **surveillant** was.

Wij weten betrekkelijk weinig van Chatrian. De eenige, die iets over hem mededeelt, is zijn kozijn Paul Laquintinie in een weinig samenhangend artikel van **le Messager d'Alsace-Lorraine,** in het nummer van 28 September 1912.

Alexandre Chatrian was de Benjamin van een gezin van tien kinderen. Dank zij de hulp van zijn oom Dominique Rastignat mocht hij, na zijn eerste Communie, verder studeeren. Paul La-

quintinie beweert, dat Alexandre meer dan **pion** is geweest: **hij zou op het Collège de Phalsbourg** leeraar in de geschiedenis zijn geworden. Laquintinie legt ook uit, door welken steun Chatrian klerk bij de **Chemins de fer de l'Est** is geworden. Maar nergens een bewijs, nergens een houvast.

Emile Erckmann bevriendde zich dus met den bekwamen, goedhartigen en vlijtigen Alexandre, die eveneens van de fraaie letteren hield, en met dezelfde overtuiging verzen à la Lamartine schreef. Hij was de zoon van een glasblazer uit Soldatenthal, Grand-Soldat, een klein gehucht, op een zestal uren gaans van Pfalzburg te midden van het boschrijk gebergte gelegen.

Op een Augustusdag van 1847 bezocht Emile de eenvoudige familie Chatrian en bij het naar huis keeren was de zaak geklonken: ze zouden samenwerken en zich een naam in de letteren veroveren. Wij weten niet, hoe beiden zich die samenwerking voorstelden. Wisten zij het wel zelf?

Hoe de collaboratie in werkelijkheid geschiedde zal blijken uit wat volgt. Bijna een halve eeuw later beschreef Emile Erckmann die eerste kennismaking met het gezin Chatrian op pittige, kleurige wijs. Hij ook gewaagt van een oom, maar hij noemt hem Nicolas Rastignac.

In October 1847 keerde Emile naar Parijs terug, om zijn derde examen voor te bereiden en af te leggen. Hij was er maar enkele maanden, toen de omwenteling uitbrak en zijn twee broeders hem naar Straatsburg riepen om er den **Républicain Alsacien** en kort daarna den **Démocrate du Rhin** te stichten. De titels zeggen duidelijk, tot welke politieke gezindheid de Erckmanns behoorden.

Overigens, er valt niet aan te twijfelen. Philippe Erckmann, de kruidenier, was een vrijdenker. ‘Mijn ouders, zegt Emile in de **Vieux de la Vieille**, alhoewel Lutheranen, hielden alle godsdiensten voor goed, op voorwaarde dat zij de overtuiging der anderen niet hinderden. Mijn vader had maar een heilige in zijn kalender, de Heilige Verdraagzaamheid, zooals hij soms al lachend zei.’ Wat nu de politiek betreft, de rechten van den mensch waren voor het gansche gezin als zooveel dogma's, zooals ze in 1793 waren uitgeroepen geworden en verzameld in den **Catéchisme** de la déclaration des droits de l'homme et du citoyen par J.B. Boucheseiche, maître de pension et ci-devant professeur de l'Université de Paris. Ook stonden de Erckmanns tegen Napoleon III gekant, die weldra het opperste gezag zou veroveren.

Emile's eerste **contes** verschenen als feuilleton in genoemde Straatburgsche bladen. Wij staan er niet bij stil, omdat ze van geringe kunstbeteekenis zijn en tot zijn roem weinig of niets hebben bijgedragen. Emile verliet weldra, onbevredigd, de hoofdplaats van den Elzas, met het vast besluit, ditmaal zijn rechtsstudiën

voort te zetten. Nauwelijks was hij weer aan 't studeeren, of de cholera brak uit. Ontelbare doodenwagens reden door de Parijsche straten en boezemden hem, die nochtans niet weekelijk van natuur was, zoo grooten schrik in, dat hij voorloopig aan Parijs vaarwel zei en terug het vaderlijke huis opzocht.

Op het eind van 1849 stierf zijn zuster Julie aan de cholera te Burtscheid bij Aken. Emile ging er met Chatrian heen en bracht de kleine dochters, zijn nichtjes, naar grootvader toe. Bij het naar huis keeren sloeg hij aan Chatrian voor, zijn betrekking aan het Collège op te geven en zich te Parijs te gaan vestigen. Emile zou aan zijn vriend 150 frank per maand geven. Chatrian zou daarvoor alles in het werk stellen om de vertellingen van Erckmann op voordeelige wijs te plaatsen en in de helft van de honoraria deelen.

Emile Erckmann kon zich die weelde veroorloven. Hij was in het bezit van zijn moederlijk erfdeel, dat, naar Emile Hinzelin in zijn studie over Erckmann (Parijs, J. Ferenczi en zoon, 1922) beweert, 27.000 frank beliep. Dat zal wel een vergissing zijn, want Erckmann zegt in zijn testament van 29 April 1893 dat hij 26.000 frank **van zijn ouders** heeft geërfd.

Chatrian aanvaardde, vol hoop in de toekomst. Maar niets lukte. Na achttien maanden moest hij een betrekking zoeken, die hij gelukkig nogal gauw als klerk in het beheer van den Oostspoorweg vond.

Jaren lang, men mag zonder overdrijving zeggen meer dan een decennium lang, werd het geschrijf van Erckmann door Chatrian aan de talrijke redacties van kranten en tijdschriften aangeboden, maar nergens vonden zij ingang.

Ontgoocheld hervatte Erckmann zijn studiën, legde zijn derde juridisch examen af en bereidde eindelijk, bijna vijftien jaar na zijn inschrijving op de eerbiedwaardige registers van de aloude alma mater, zijn laatste examen voor. Zijn twee doctorale proefschriften zouden heeten: **de l'adoption officieuse** en **du peculium castrense.**

Toen kwam Chatrian op de gedachte, de verhalen van Erckmann als Duitsche waar aan te bieden, door hem, Chatrian, in het Fransch vertaald. En het lukte ditmaal. ‘Omdat men niet meer voor de mededinging van een Franschen schrijver hoefde te vreezen, aarzelde men niet langer het aangeboden proza uit te geven.’ Alzoo Erckmann in zijn **Souvenirs.**

Ik geef de uitlegging voor hetgeen ze waard is, zonder ze daarom bij te treden. Dadelijk werden de rechtsstudiën, waarvoor Erckmann feitelijk niet het minst had gevoeld, die hij lusteloos, als met tegenzin had aangevangen om zijn ouden vader genoegen te doen, die hij verschillende malen had gestaakt en telkens onder

den prikkel van den Pfalzburgschen kruidenier weer opgenomen, ditmaal voorgoed opgedoekt en van 's daags daarna schreef hij op zijn zolderkamerken voor het tijdschrift **l'Artiste** het verhaal **Le Requiem du Corbeau.**

In Maart 1857 ging hij te Rosny wonen, in landelijke eenzaamheid, bij Achille Toupié, een kameraad van de rechtskundige faculteit, die ook aan letterkunde deed. Daar schreef Erckmann **l'Illustre docteur Mathéus.** Hij had zijn baan gevonden. Het was zijn eerste degelijk werk.

Vol zelfvertrouwen bood hij het handschrift achtereenvolgens aan de **Revue des deux Mondes,** het **Journal pour tous,** den **Siècle** aan. Te vergeefs.

Chatrian op zijn beurt beproefde de kans. Hij droeg **l'Illustre docteur** naar de **Revue de Paris,** die aanvaardde en den roman in de aflevering van 15 December 1857, onder den naam van Erckmann alleen, begon te drukken. Maar het eind der wederwaardigheden was nog niet daar. Na den aanslag van Orsini op het leven van Napoleon III, den 14^{en} Januari 1858, werd de **Revue** verboden.

Een ongeluk komt zelden alleen, zegt het spreekwoord. Kort daarna trof Erckmann een nog wreeder slag. Op 2 Februari 1858 stierf zijn vader, aan wien hij met vurige liefde was gehecht. Nu besloot hij, den hartewensch van den aflijvige ten uitvoer te brengen: hij zou zijn laatste examen afleggen en zich als advocaat te Saarburg vestigen. Hij zou zijn loomheid afschudden en den naam Erckmann als rechtskundige eer aandoen.

Het lot besliste er anders over. **L'Illustre docteur Mathéus** verscheen weldra in boekvorm in de **Librairie Nouvelle,** de **Contes Phantastiques** bij Hachette.

De zege was bevochten. Tijdschriften en dagbladen drukten voortaan alles wat hun van Erckmann-Chatrian werd aangeboden. In de nummers van 1 en 15 September en 1 October 1861 van de **Revue des deux Mondes** verscheen **Le Feu Yégof,** later in l'Invasion omgedoopt, tegen duizend frank de zestien bladzijden. De beide vrienden kregen dus, voor dat niet omvangrijk werk, volle acht duizend frank. Ze waren den koning te rijk!

‘Alle acht of veertien dagen, zoo vertelt Erckmann in zijn aantrekkelijke **Souvenirs,** schreef ik een vertelling, **un conte,** en Chatrian plaatste ze; ik hield er mij niet verder mee bezig. Hij heeft het mij honderdmaal herhaald: “Ik heb vijftig paar schoenen versleten om onze eerste werken aan den man te brengen!” Ik geloof het en die beschouwing heeft er veel toe bijgedragen, om onze goede vriendschap in stand te houden.’

(Wordt voortgezet).

Dr. JULIUS PÉE.

Vlaamsche Kroniek

Verheugend is het in hooge mate, te mogen vaststellen, dat in den jongsten tijd werd overgegaan tot het herdrukken van enkele werken van Vlaamsche auteurs. Het feit, dat, in onze gewesten, van een boek een nieuwe uitgave kan verschijnen is reeds op zich zelf een aanbeveling.

Zoo zet de uitgever C.A.J. van Dishoeck te Bussum de uitgave voort van het volledig werk van Karel van de Woestijne - een onderneming waarop we reeds te voren wijzen mochten, toen de twee bundels ‘Lyriek’ verschenen. Zoo pas kwam nu, als derde deel van de ‘Volledige Werken’, een prozaboek van de pers, zijnde de herdruk van ‘Kunst en Geest in Vlaanderen’. Daarin werd opgenomen het heerlijk-evenwichtige, gedachten-zware en toch altijd veerkrachtige proza, waarin de dichter van ‘Het Vaderhuis’ het werk en het streven heeft besproken van zijn tijdgenooten; van Albijn van den Abeele, Emile Verhaeren, Georges Minne, Constantin Meunier, Maurits Niekerk, Theo van Rijsselberghe, Emile Claus. Maar deze beschouwingen weerspiegelen ook het zoekend betrachten van den dichter-criticus zelf.

Bij denzelfden uitgever verschenen herdrukken van een paar prozaboeken van onzen grooten Cyriel Buysse - van den overheerlijk-frisschen verhalenbundel: **Tusschen Leie en Schelde,** waarin o.a. de meesterlijke vertelling: ‘De steunpilaren van d'Ope van Vrede’ voorkomt, van **‘Stemmingen’** met de teere impressies, waaronder enkele onvergetelijke lyrische brokken natuurpoëzie, van den idyllischen roman **‘Van Hoog en Laag’,** waarin de illusies en ontgoochelingen van Fonske, het koeiertje van boer Monteyne, dat door de freule van 't kasteel wordt beschermd omdat ze in hem een schilderstalent heeft meenen te ontdekken, en dat zich, langzamerhand gaat inbeelden eens met de jonkvrouw te zullen trouwen - tot de harde desillusie komt. Dit alles verhaalt Buysse op de natuurlijkste wijze, zooals hij alléén dat kan, het karakteristieke woord treffend zonder het te zoeken. Nieuw is het reisverhaal, dat Cyriel Buysse schreef in samenwerking met M.L.A. Barnardiston: **Wat wij in Spanje en Marokko zagen** (uitgave: C.A.J. van Dishoeck te Bussum). We gaan ons nu niet amuseeren met te bepalen welke gedeelten van het boek door

Buysse en welke brokken door M.L.A. Barnardiston geschreven werden. De lezer zal dàt spoedig genoeg onderscheiden. Liever laten we ons direct inpakken door wat in het boek wordt verhaald over een bezoek bij Maeterlinck, over de avonturen der reizigers in den nachtelijken luxe-trein, (een der geestigste brokken uit het verhaal), over al wat er aan merkwaardigheden te zien is in Spanje en Marokko. We kennen den reiziger Buysse al een heelen tijd door zijn boekjes ‘De vroolijke Tocht’ en ‘Per Auto’ We weten, dat vooral het leven en de menschen hem aantrekken en hij met voorliefde de kleur van een landschap weergeeft, liever dan zich te verdiepen in esthetische overwegingen. M.L.A. Barnardiston deelt gewis deze opvattingen. Er is ook in dit jongste reisverhaal niets pedants te ontdekken, ook niets, dat aan Baedecker-wijsheid herinnert. Als men dan toch tot vergelijken gestemd is, dan zal men onder het lezen van de Marokaansche indrukken af en toe denken aan werk van Jérôme en Jean Tharaud. Maar Buysse is levendiger, zijn stijl luchtiger en hij geniet met zooveel meer geestdrift van de zon en de levensvreugde, welke het zuiden zoo mildelijk te genieten geeft.

‘De Sikkel’ te Antwerpen liet een herdruk verschijnen van werk van Wies Moens. In **Poëzie** komt voor de vierde uitgave van den in 1919 verschenen bundel ‘De Boodschap’ en verder een keuze uit ‘De Tocht’ (1920), Opgangen (1921), Landing (1923), aangevuld met vfcrzen, ontstaan van 1923 tot 1925.

Er is in de verzen van Moens, ook dan wanneer ze wat grootsprakerig aandoen, een straling van innigheid, die tot mee-beleven dwingt van de stemmingen, welke hij vertolkt. Onder hetgeen vaak als wat literair aandoet - Moens treft zelden den simpelen toon, die bij een Gezelle zoo zonder eenige moeite uit het hart schijnt op te wellen - ontdekt men toch altoos echtheid van gevoel. Er is wat ‘pose’ bij hem. Hij koestert zich in den waan, dat een dichter zoo heel anders leeft en denkt dan een gewoon mensch. Maar zijn oprechtheid bleef hij gaaf bewaren en er klinkt meestal in zijn verzen de volle toon van wat door-leefd en door-leden werd...

Willen we den dichter zèlf aan 't woord laten? Hij zingt een simpel preludium...

> Met wat kleurige lappen
> en een enkele vertrouwlike vlam
> zullen wij de avond innig maken.
>
> Ik zal mijn ziel terugroepen
> van de tocht met heidens en straatmuzikanten
> door bruine herfsten en de kleine grijze steden
> waarover eeuwig klokken luiden uit wankle torens
> en vrouwtjes in flappende mantels schrijden op hoge bruggen.

Ik wil dat mijn ziel vanavond,
makend muziek voor jou,
zal zijn als de blinde vedelaar
die alle menschen voorbijgaan.
- Zijn viool is geen stradivarius
maar een arm gebroken hart dat hij koestert in zijn armen!

Die naar hem luistren soms
zijn kinderen die niet begrijpen,
dronken matrozen, die schreien.
Hij speelt zijn lied voor de verweesden,
de havelooze, de donker vroliken
zooals een wind, die door de linden gaat
is zijn gevêel door hun hart,
een golf van geur en straalzon die brokkelt door de bomen,
een visioen van zondaghaven
met geblonken stevens en de kajuitjongen
die zijn banjo haakt van de wand.

Zo wens ik dat mijn zang
wat van de weemoed - meditatief -
waartoe ik mijn ziel heb thuisgeroepen
zou overdragen op je bloed,
en je weten zou van de goedertierendheid
die ligt verzonken in de wereld;

die is als kleine meisjes in dit land,
in wier leven plots harde mannen grijpen,
en zij verbloeien in kommer:
de stille, ongeweten heiligen
van veel smartelijke liefde
en duldzaamheid tot de dood.

Ook de **Cel-brieven** van Wies Moens zijn herdrukt geworden. Geen beter boek om den geestestoestand van de opstandige Vlaamsche jeugd van na den oorlog te leeren begrijpen, maar ook een boek, dat men leest om zijn zuiver artistieke waarde. Nimmer was Moens zóo oprecht, zelfs waar zijn taal als opgeschroefd aandoet, als in deze soms schitterende proza-bladzijden. Nieuw werk van dezen dichter is de vertaling, die hij maakte van P.J. Weinrich's **'De Danser van onze Lieve Vrouw'** (De Sikkel - Antwerpen). Het is een, naar den inhoud, zeer mooi boeksken. Het was ons niet mogelijk de Nederlandsche bewerking met den oorspronkelijken Duitschen tekst te vergelijken. Maar zóo zuiver is elk gevoel van broeder Simplicius verwoord, dat men er geen oogenblik aan twijfelt of de bewerker heeft al de schoonheid van de oorspronkelijke lezing weten te bewaren. Wie An. France's 'Jongleur de Notre Dame' kent, zal deze vrome voorstelling van den 'Danser van onze Lieve Vrouw', verkiezen boven het meerliteraire werk van den Franschen scepticus.

Bij 'De Sikkel' verscheen onder den titel **'Per Umbram Vitae'** een keuze uit de vorige dichtbundels van Urbain van de Voorde:

‘De Haard der Ziel’ en ‘Diepere Krachten’, hier vroeger lovend besproken. Gedrukt op de pers van den ‘Eikelaar’ ter kunstwerkstede van de gebroeders de Coene te Kortrijk, werd ‘Per Umbram Vitae’ tot een zeldzaamheid voor liefhebbers van het mooie boek. Men weet het: Van de Voorde is de dichter van het verborgene leven, dat er in de afgronden van de ziel, in de ongekende hoeken van het hart, woelt en ziedt, de dichter van het subtiele en geheimzinnig roeren van het onder-bewustzijn. Hij is de zoeker, die voortdurend de diepten peilt van het eigen wezen ter verovering der zelfkennis en die, langs dien weg, wil komen tot het besef van wat het leven in zijn algemeenheid inhoudt. Hij is geen dichter, die tot de menigte zich richten kan. Slechts wie bereid is zich in volle overgave met hem te verdiepen in de raadselen van het bestaan, kan hem begrijpen en genieten. Hij doet denken aan van de Woestijne. Zeker! Maar men beseft spoedig, dat hij geheel anders, geheel eigen is. Zijn levensziening bepaalde hij in dit gedicht met Freudiaansche accenten:

> Ik, zwerver langs de paden van 't ontleden,
> omvattend ziel en stof in hun spiraal,
> 'k weet, veel pijnlijke uren moeten uitgestreden
> vóór men den zin uit al gebeuren haal
>
> en leer dat kwaad een vorm maar is der kwaal,
> dat de armste hoer is rijk aan eeuwigheden
> wijl liefde straalt diep uit haar droef verleden,
> liefde haar voert soms, hoog ter sterrenzaal;
>
> leer dat de boef, die naamloos en verworpen,
> maagden verkracht in avondgouden dorpen,
> dicht is bij God in zijner liefde doem.
>
> o Geest der aarde, o goed en kwaad-vermenger!
> dien gij gelouterd, oordeelt moord niet strenger,
> dan spelend kind dat bloem vertrapt na bloem.

Bij de ‘Sikkel’ verscheen ook van Urbain Van der Voorde een eerste bundel **‘Critiek en Beschouwing’,** waarin de dichter, nl. in het opstel: ‘De eeuwige Lyriek’ zijn eigen kunst aan een grondig onderzoek onderwerpt en haar betrekkingen tot het eeuwig lyrisch beginsel bepaalt. Waardevol voor de betere kennis van de moderne dichtkunst in Vlaanderen is het opstel: ‘Godsvrede’. Elk der stukken, die in dezen bundel werden opgenomen, zou een uitvoerige analyse verdienen. Urbain Van de Voorde ontwikkelt in zijn critische beschouwingen een combativiteit, die sterk contrasteert met de gelatenheid, waarvan zijn verzen dikwijls het kenmerk dragen. Op de literaire gebeurtenissen heeft de criticus van de Voorde een breeden kijk. Hij beschouwt de kunst steeds

in haar verband met het leven. Zijn critiek berust meer op wijsgeerige dan op esthetische grondvesten. Zij is degelijk en diepgaande.

Bij de firma 'Regenboog' te Antwerpen, verscheen een herdruk van **Pan I,** het dyonisische gedicht van Karel de Winter, waarvoor Herman Teirlinck een inleiding schreef en Edmond van Offel teekeningen maakte. Een gaaf kunstwerk is dit eerste deel van 'Pan' al evenmin als het hier vroeger besprokene tweede deel. Maar er joelt doorheen de verzen van Karel de Winter zooveel levenskracht, hij schept zoo sterke beelden, dat we zijn 'Pan' gaan verkiezen boven menig precieus bewerkt gedicht. 'Pan I' is een hymne aan het vruchtbare leven. Men denkt aan Jordaens en zijn weelderige kunst, onder het genieten van de bloedrijke schoonheid, die Karel de Winter ons biedt.

Onder den titel **'De vluchtende Schoone'** (uitgeverij Lumière - Antwerpen) heeft Frans de Wilde verzen verzameld, die ontstonden tusschen de jaren 1926-1930. Het is een stille, vast bedeesde stem, die er opklinkt uit deze gedichten, waarin vooral intieme belevenissen hun vertolking vinden. Deze dichter treedt zelden buiten het eigen ik. Zijn wereld schijnt beperkt. Maar elke kleine gebeurtenis voelt hij scherp aan. Het is geen zingen dat hij doet. Gedempt, vaak tot gefluister, klinkt zijn geluid. Hij 'zegt'. Hij spreekt over zijn leed en zijn vreugd. Zonder wrangheid en zonder hoog-gestemd lyrisme. Zoo bereikt hij menigmaal diepte en waarheid. Waar hij naar objectiviteit streeft en 't leed van anderen peilt - als in De Schoolmeester' - treft hij ontroerende accenten. Van een paar banale verzen als 'De donkere Roos' of het te prozaïsche, want niet diepe en niet in haar essentie verwoorde 'Kroniek' hoeft hier niet met nadruk gewaagd, omdat deze gedichten geen te zware schaduw werpen op het lieve en mooie, door dit bundeltje geboden.

Van Flora de Lannoy verscheen **'Solanum'** (E. Sele te Antwerpen)... Een eersteling, meenen we. In deze verzen, waarin veeleer een smartelijk dan een vroolijk levensaanvaarden wordt beleden, komt tot uiting een rijpe ervaring. Onder de beelden leeft een fijne, diep-tastende gevoeligheid en een pessimisme zonder wrangheid. Men beluistere even de zachte stem van de dichteres in een gedicht als:

Het spoor.

Met lode voeten treed ik in het logge spoor
dat reeksen ewen reeds lag voorbereid.
Ik ga en trek en voel het spannen van de koord
en kniel en sta weer op en ga weer door.

Ik zoek de verte en de ongekende liefde
en in mijn longen dringt de trage dood.

Mijn voorraad is verpletterend zwaar en zonder zegen.
Mijn god is eenzaam groot en ruw als steen.
Hij slaat en zalft mijn open wonden en slaat weer
en dringt alzoo mijn voeten in het logge spoor
dat reeksen ewen hij had voorbereid voor mij.

LODE MONTEYNE.

Onderwijs en Opvoeding

Deze rubriek doet dikwijls als een allegaartje aan en blijkt er thans niet op te beteren. Daar verschijnt ook zoo veel en velerlei op het gebied van opvoeding en onderwijs, dat een vluchtige weerspiegeling daarvan niet anders kan aandoen dan als een mengeling van alles en nog wat, met voor den lezer de noodzaak er, aan de hand van enkele regelen, het zijne uit te kiezen.

Dit als verontschuldiging, zoo die er noodig is, om den al te bonten stoet aan 'nieuwe verschijningen', die thans voorbij zal trekken. Hier gaat hij al!

De firma Georg Westermann (Braunschweig) zendt ons een kaart op linnen toe: **Niederland und Belgien:** typisch helder en welsprekend, maar principieel mis opgevat, daar beide landen hun afzonderlijke behandeling vergen en ieder daarvan een aparte, gróóte kaart noodzakelijk maakt.

De firma 'De Sikkel' (Antwerpen) laat in haar historische platenreeks twee prachtig geslaagde **portretten van Vondel en Gezelle** (formaat 35 × 50) verschijnen, die in elke school thuisbehooren.

Op algemeen onderwijsgebied zijn ruim het vermelden waard: **Erziehungsprobleme der Gegenwart,** een pedagogisch leesboek samengesteld door Wilhelm Albert (Albert Langen, München); **Het dagboek van Kostja Rjabtsew**, door N. Ognjow ('Ontwikkeling', Amsterdam); **Individualität,** een afdruk uit het tijdschrift 'Die Welt des Kindes' (Orell Füssli, Zürich); **Kinderspiel und Kinderarbeit,** door Nelly Wolffheim (Thienemann, Stuttgart); **Die Psychologie des Grundschulkindes,** door Oswald Kroh (Beyer & Söhne, Langensalza).

'Erziehungsprobleme der Gengenwart' geeft, aan de hand van leesstukken, aan een vijftigtal schrijvers ontleend, een rake schets van de dikwijls tegenstrijdige pedagogische stroomingen en experimenten, die onzen tijd kenmerken; meest al de aangehaalde auteurs zijn Duitschers, wat de vraag doet oprijzen, of bij een volgende uitgave niet ook de rijke uitheemsche pedagogische literatuur haar waardeering kon krijgen. Zooals het werk thans verschijnt, echter, is het reeds een innovatie van beteekenis.

‘Het dagboek van Kostja Rjabtsen’ verplaatst ons in een school van het Bolsjewistische Rusland, waar Daltonstelsel en zelfregeering op de proef worden gesteld; de leerling Rjabtsew neemt, een schooljaar lang, dagelijksche nota's, en het moet gezegd dat hij de belangstelling ruim gaande houdt. Naar schrijvers ervaringen te oordeelen, maakt de opvoeding in Rusland een krisistijd door, waaruit iets te halen is, zoo de hervormers wat ruimer onderlegd blijken dan de auteur ze ons voorstelt. Wat zekere seksueele historietjes betreft, in dit boek opgenomen, we hebben er eventjes vies den neus bij opgehaald. Nota bene: Dit werk is de voorlooper op ‘Kostja Rjabtsew op de Universiteit’, dat vroeger reeds, buiten deze kroniek, besproken werd en den indruk achterlaat, dat ook het hooger onderwijs radikaal andere wegen zoekt, zonder daarom reeds dadelijk de beste te vinden.

‘Individualität’ is een stuk dokumentatie over het kind, zijn psychologisch en zijn verstandelijk leven. Het heeft drie hoofdrubrieken: de wereld van het kind, de kindsheid, het werk van kinderen, - en brengt onder elke rubriek een aantal auteurs aan 't woord, om de wijze waarop zij de kinderen, hun milieu, hun leven, hun lotsbestemming zien, en ten slotte ook die kinderen zelf, al teekenend, al schrijvend, al dichtend. De allereerste bijdrage, ‘Kampf der Generationen um die Welt des Kindes’ (door Willy Storrer) is een vlammend manifest tegen de zelfzucht der volwassenen, die zonder aanzien der jonge psyche de kinderen eigenwijs de toekomst hebben ingestuurd; en aldus bereidt genoemde auteur er ons op voor, als reactie tegen deze opvattingen, aan de hand van psychologische, literaire en naïef-kinderlijke gegevens te gaan kijken in het werkelijke wezen van het jong geslacht en wat het ons te leeren biedt. Wat de uittreksels uit talrijke schrijvers ons brengen is bizonder aantrekkelijk; maar boeiend bovenal blijken ons de gedichten, sprookjes, losse bedenkingen, teekeningen, alle het werk van kinderen, in de laatste zeventig bladzijden opgenomen.

‘Kinderspiel und Kinderarbeit’ draagt als ondertitel ‘brieven uit een kindertuin aan een moeder’. Het bevat, inderdaad, dertig korte, stemmige, dikwijls geïllustreerde brieven, over het werken en streven van den kindertuin en is wel van aard om elke moeder, die graag haar kleintjes bezig ziet, aan praktische, degelijke kennis te helpen... en ze tevens te overtuigen, wat een schat van een instelling de kindertuin eigenlijk is. Vele onzer moeders mochten ook wel zulk een boekje in handen krijgen!

‘Die Psychologie des Grundschulkindes’ is een zeer zakelijke studie van de fazen der psychologische kinderontwikkeling, vóór en tijdens den schooltijd, aan de hand van Dr. Kroh's persoonlijke onderzoekingen en toetsing hiervan aan de bevindingen

van talrijke anderen. Doel van den schrijver is, den praktischen pedagoog een hechten grondslag voor zijn arbeid te bezorgen. Bij afwijking van vele dergelijke studiën, is dit werk bizonder bevattelijk en helder, ook voor niet specialiseerenden.

Niet speciaal pedagogisch kunnen de drie boeken Kinderen, Kinderen der dieren en De dieren kijken ons aan, door Paul Eipper, (H.P. Leopold, Den Haag) bedoeld zijn. Maar we wenschen ze elke leerkracht in handen: primo, om de overheerlijk sprekende foto's van Hedda Walther, die u, achter den blik der menschen- en dierenkinderen heen, diep in hun wezen laten kijken; secundo om den tekst, die van oneindig veel belangstelling en liefde getuigt en zoo treffend de verwantschap aangeeft tusschen het leven en de psyche dier z.g. redelijke en onredelijke schepselen. Paul Eipper leert hier aan vele opvoeders iets meer en beters dan ze in hun alledaagsche handleidingen vinden kunnen.

Zuiver een handboek is het werk Het Kind, door L.C.T. Bigot (Wolters, Groningen); het geeft een degelijk overzicht van de ontwikkeling en de opvoeding van het kind in zijn verschillende levensperioden en zoekt daarvoor steun bij vele aanhalingen uit pedagogen en literatoren. In onze normaalscholen kon het als leerboek dienst bewijzen.

Heelemaal apart staat **De psychologie der beroepskeuze, arts en onderwijzer**, door R.P. Van Calcar (Leidsche Uitgeversmaatschappij, Leiden); de titel onthutst even en ook de tekst wil u een oogenblik loslaten, maar ten slotte haalt ge er dan toch de konklusie uit, dat onderwijzer en arts heel wat van en aan elkander leeren kunnen.

Op zuiver onderwijsgebied staan de brochuren **Het onderwijs in de natuurkennis op de lagere school, Over het beginsel moedertaal- voertaal** en Onderwijs- en taaltoestanden in de hoofdstad, alle drie door J. Th. Strauven, en **Waarom en hoe onderwijzen we de geschiedenis op de lagere school**, door Albert Van Laar (‘De Sikkel’, Antwerpen). Zet de heer Strauven het bijbrengen der natuurkennis vierkant in het goede teeken van het activiteitsbeginsel en helpt hij de leerkrachten met een rijkdom aan praktischen raad, - als verdediger van het recht der moedertaal vat hij overtuigend de sterkste argumenten samen, met aanduiding, anderzijds, van de schromelijke wijze waarop Groot-Brussel de gezondste beginselen te schande maakt. Albert Van Laar, die in de geschiedenis specialiseert, tast bewust een aantal historische en pedagogische dwalingen aan en stelt daartegenover zijn persoonlijke opvattingen en talrijke praktische gegevens in zake programma en verwerking; men moet het met hem niet in alles eens zijn, - dat wenscht hij ook niet, meenen we, - om toch te erkennen, dat hij zijn onder-

werp tot een werkelijk ‘centrum van belangstelling’ heeft gemaakt.

Een brochure, die ook alle leerkrachten kan interesseeren, is **De vereenvoudigde spelling en de spellingbeweging 1891-1929,** door J.A. Daman (G.W. Den Boer, Middelburg). Dat onze huidige spelling verouderd en inkonsekwent is, weet ieder die er regelmatig mee moet omgaan of die ze de jeugd heeft bij te brengen; en dat een doelmatige hervorming door de Kollewijnsche regelen zal moeten ingegeven zijn, betwijfelt ook niemand die hiermee kennis heeft gemaakt. Zaak blijft: wanneer komt die hervorming er, ten goede van alle Nederlandsch schrijvende jongelui en volwassenen? We hopen, dat heer Daman's bondig en duidelijk overzicht van het vraagstuk door velen zal gelezen worden, vooral ook door de overheid.

In verband met het bizondere onderwerp jeugdlektuur, verschenen **Kind und Buch,** door Dr. A. Rumpf (Dümmlers Verlag, Bonn), en **Das Volksmärchen als Bildungsgut,** door Dr. Walter Wenk (Herman Beyer und Söhne, Langensalza). Eerstgenoemd werk is een korte wetenschappelijke studie over den materieelen en den formeelen ontwikkelingsgang van de kinderlijke belangstelling in het boek; die studie is de uitkomst van een uitgebreid onderzoek en blijkt een degelijk middel om Wolgast's opvattingen aan de werkelijkheden te toetsen. Een lange bibliographie sluit het boek en zal Duitsch lezende belangstellenden in het vraagstuk zeer dienstig zijn. Het werkje van Dr. Wenk onderzoekt de sprookjes van Grimm naar hun volkenkundige en kultureele beteekenis en tracht vast te stellen in hoever sprookjes de behoeften van het kind te gemoet komen; ook hier weer wordt wetenschappelijke arbeid van opbouwende waarde geleverd.

Op het gebied der leerboeken en handleidingen blijft de productie overvloedig. Wie daaraan twijfelt, kijke b.v. den **Fondskatalogus J.B. Wolters in,** zooals hij door deze bekende Groningsche firma in September j.l. op de markt werd gebracht. Hij telt ruim 300 bladzijden, met tusschendoor een macht van illustraties, en biedt ons een rijkdom aan schooluitgaven, die nergens ten onzent wordt nabijgestreefd. En ieder weet, trouwens, wat daarvan reeds, onder vorm van boeken, platen, kaarten, atlassen, alhier is ingeburgerd!

Van het vele ingekomene vermelden we, ten dienste van pluizers in methoden: Dierkunde-album, door I. Nauta en J.J. Prins (Noordhoff, Groningen), een boek met ruim tweehonderd foto's van dieren in hun omgeving, - met korte onderschriften, - waaronder een groot aantal bizonder mooie; - **Belangwekkend en mooi,** door E. Laarman (id.), een kennismaking met den groei en

de levenswijze der planten, bezorgd door iemand die hortulanus en tevens methodenmensch is; - **Toestanden en gebeurtenissen uit de vaderlandsche geschiedenis**, door B. Laarman (id.), vier deeltjes interessante geïllustreerde leesstof, waaraan ook voor **onze** kinderen heel wat te ontleenen is (behalve de rijmpjes, die ondichterlijk maakwerk zijn); - **Sociale geografie van Afrika, II,** door J. Brummelkamp (Wolters, Groningen), waarin, na Noord-Afrika, ditmaal Midden-, Zuid- en Oost-Afrika behandeld worden op een wijze die dit werk tot een dokument blijkt op te bouwen; - **Palestina,** door J.H. Ronhaar (id.), nogmaals een dokument, - trouwens uit dezelfde reeks 'Vreemde landen en landstreken', die stelselmatig wordt voortgezet; - **Nieuw leerboek der Natuurkunde,** door W. Reindersma en T. Van Lohuizen (id), dat meer dan de stof bevat, die in onze atheneums kan behandeld worden, maar de onderwerpen aanteekent, die desnoods mogen uitgeschakeld; - **Uit het sagenboek, III,** door C. Bruyn en N. Van Hichtum (id.), dat de jeugd heerlijk vertellend meeneemt naar vreemde werelddeelen, in aansluiting bij I en II, die Europeesche en Indische sagen brachten; - **Door bloeiende velden, I-IV**, door E. Van den Blink en J. Eigenhuis (id.), een verzameling leesstof, vooral sprookjes, voor de jongeren, met prachtige zwarte en gekleurde illustraties van Jetses en Schröder; - **Het ruischende woud, IX-X,** door J. Van der Klei en B. Ubink (id), De laatste twee deeltjes van een nieuwe leesboekenreeks, - hier een bloemlezing, - met zwarte teekeningen van J. Isings; - **Plantengroei en bloei, I**, door L. Dorsman en J. Van der Klei (id.), het éérste van een paar plantkunde-leesboekjes, parallel met de reeds bekende drie boekjes 'Dierenvreugd en leed' en handelend over inheemsche planten. Ofschoon ten onzent maar weinig gevoeld wordt voor specialiseerende leesboekjes, achten we werkjes als deze best thuis in onze klassebibliotheken.

Apart vermelden we hier **Zeichne mit deinen Schülern Geschichtskarten,** door Hugo Krack (Georg Westermann, Braunschweig). Elke bladzijde heeft een kaartje, - er zijn er aldus 28, - dat bizonder welsprekend is, met daaronder een bondige, beste toelichting; prachtig voor schoolgebruik,... maar dan om die kaartjes te leeren lezen en gebruiken en niet om ze zelf te gaan teekenen, wat tijdverlies is.

Apart ook noemen we **Am Tor des Lebens,** een boekje door Karl Bock bezorgd (Deutscher Verlag für Jugend und Volk, Weenen), met de bedoeling, de leerlingen bij beëindiging van hun leertijd een stemmige inleiding tot het leven mee te geven; en stemmig en opwekkend **is** dit boekje ook, met zijn levendig vertellende hoofdstukjes over reisvreugde, levensvreugde, arbeid en strijd, en

zijn oorspronkelijke zwart-wit illustratie. 't Staat natuurlijk in het teeken van de arbeidende klasse, die te Weenen hervormend het bewind voert; andere partijen kunnen er wat uit leeren!

De twee boeken **Oud-Fransche sagen** en **Oud-Fransche legenden** (beide verschenen bij de firma Thieme, te Zutphen) zijn geen werken voor kinderen, maar een dokument in twee boekdeelen, opgenomen in Thieme's merkwaardige reeks ‘Mythen en legenden’. Als we u zeggen, dat hier, samen op meer dan 700 bladzijden, de mooie overleveringen te boek gesteld werden, die het kenmerk zijn van het oude volksleven, heel Frankrijk over, geven we u een vaag idee van de groote waarde van dit werk: en 't hoeft er haast niet bijgevoegd, dat de schrijfster een aantal degelijkste bronnen raadpleegde (door haar zelf vermeld) en er een eer in stelde, de sagen en legenden zoo trouw mogelijk, zonder noodelooze opsmukking, weer te geven. De knappe teekenaar Pol Dom zorgde voor mooie illustraties, en dat was maar goed ook!

H. VAN TICHELEN.

Tijdschriftenkroniek

De klok gaat slaan
Met droef misbaar,
Het jaar is vergaan,
Vaarwel, droef jaar.

Dit moet het droefste jaar van gansch mijn leven heeten,

Het allerdiepst bedroevende jaar,
Omdat ik werd vaneen-gereten
In angstige kreten,
Omdat ik werd omvèr-gesmeten,
Waar ik was gezeten,

Van het toppunt mijner droomen tot bijna op de baar.

O snerpend jaar van wieden,
O wild woest jaar van zieden,
O jaar van ellende, o jaar vol gevaar,
O eindeloos, eindeloos, eindeloos jaar...

Beter dan op 1930 kunnen, sedert den wereldoorlog, deze bekende verzen zeker niet worden toegepast, want nooit sedertdien ging er een jaar heen, dat zulke hoopen begoochelingen in puin achterliet, waar zoo vele smartelijke herinneringen aan verbonden zullen blijven. Negentienhonderd dertig, dat den naam verdient van jaar der crisissen, der economische en der politieke crisissen, zoowel op nationaal als op internationaal gebied, was ook ongetwijfeld het jaar, waar, sedert 1914, naar de meening van velen, en van de naamlooze massa vooral, wij het dichtst bij een terugontketenen van een Europeeschen oorlog hebben gestaan, - en dit, in de allereerste plaats, ten gevolge van den achteruitgang van het parlementarisme en van de democratie op het vasteland. Want ook voor deze beide is, ondanks het heengaan van Primo de Rivera in Spanje, 1930 een zwaar jaar geweest. Ook lijkt ons het oogenblik uiterst goed gekozen om nu eens de balans op te maken der parlementair-democratische machten en der andere, de dictatuur-machten, in Europa. Daarom komt het kort, maar uitstekend artikel: *De dictaturen in Europa,* dat Dr. Lode Craeybecke in n^{r} 3 van OPGANG laat verschijnen, ongetwijfeld op zijn uur. Schrijver onderscheidt sociale dictaturen, zooals in Italië en in Hongarije, anarchie-dictaturen in de Balkan-landen, militaire dictaturen in het Iberisch schiereiland, nationale dictaturen (of half-dictaturen), zooals in Polen en in de Baltische landen, - en alle weet hij treffend te karakteriseeren; daarna heeft hij het over het gevaar voor dictatuur, in Duitschland en in Oostenrijk. Maar wat misschien als het meest treffend van Dr Craeybeckx' studie mag beschouwd worden is wel de kaart van Europa, waarmee hij deze illustreert en waarop de democratische landen in het wit worden afgebeeld, de dictaturen in het zwart, de half-dictaturen met ruitjes en de bedreigde landen met streepjes. Want zoo wordt ons op aanschouwelijke wijze aangetoond hoe bitter weinige zuiver democratische en in het parlementarisme nog geloovende landen in Europa overblijven: als mogendheden, Frankrijk en Engeland met Ierland, en daarbuiten niets anders dan een

reeks landen van kleine uitgestrektheid en van uiterst beperkte beteekenis in internationaal opzicht: de drie Skandinavische rijken met IJsland, nl., Holland, België en Zwitserland, Tsjeko-Slovakije, Letland en Estland. Daar tegenover staan, zwart afgebeeld, het geweldig groote Rusland, gelukkig eenigszins buiten Europa, wat ligging en wat ideologie betreft, en ook Italië, dat, al is het veel kleiner, oneindig gevaarlijker is èn door zijn aardrijkskundige ligging, èn door de aantrekkingskracht, die de theorieën van zijn tegenwoordige machthebbers, veel meer dan die der Russische, op zekere gedeelten der bevolking wat overal in Europa uitoefenen, zoodanig dat deze in zekere landen zelfs reeds tot verwezenlijking is gekomen. Want onder dictatuur-bewind staan ook Yoego-Slavië, Albanië en Griekenland, Portugal, Lithauen. Vier landen zijn geregeerd door half-dictaturen; het zijn Polen, Hongarije, Boelgarije en Turkije, voor zoover dit laatste nog Europeesch mag worden geheeten. En al de andere landen van ons werelddeel: Spanje, Duitschland, Oostenrijk, Roemenië en Finland, leven onder de voortdurende bedreiging van een staatsgreep, waarbij een dictatuur van rechts zou worden ingesteld.

Wat er in Spanje, Roemenië of Finland ooit gebeuren moge, een beslissenden invloed op den gang der Europeesche politiek zal dit niet kunnen hebben. Geheel anders is het echter met Oostenrijk en vooral met Duitschland, waarop een ieders blikken tegenwoordig gericht zijn als op het bolwerk der democratie en het bolwerk van den vrede. Maar dit tweede zijn deze zusterlanden niet uitsluitend en alleen omdat zij het eerste zijn - en dit vergeten maar al te dikwijls zij, die, omdat de Heimwehre nog niet ontwapend zijn, en omdat de Hitlerianen zoo een schitterende overwinning hebben behaald, het uitbreken van een nieuwen oorlog als onmiddellijk dreigend beschouwen en er toe bijdragen een soort van paniek-stemming in Europa, en speciaal in Frankrijk, te doen heerschen. Tegen dergelijken geestestoestand komt Luit.-Col. Alexis Métois op in een artikel, *Y a-t-il danger de guerre?* betiteld, dat hij in LE PROGRES CIVIQUE van 29 November heeft laten verschijnen.

Bij het commenteeren van de zeer toegejuichte, maar ook zeer onbesuisde redevoering van den heer Franklin-Bouillon in de Fransche Kamer, verklaart Luit.-Col. Métois niet te gelooven aan een onmiddellijk oorlogsgevaar, en dit voor redenen zoowel van politieken als van militairen aard. Militair staat Frankrijk buitengewoon sterk, vooral, ondanks de meening van velen, sedert dat Rijnland ontruimd werd en niemand zal toch denken dat dit land een overrompeling van Duitschland beraamt; daarentegen verkeert Duitschland, en voor vele jaren nog, in een toestand van militaire machteloosheid, vooral door het feit dat het verschillende maanden noodig zou hebben om te mobiliseeren. Daaraan zal het ongetwijfeld te danken zijn dat er ook politieke redenen bestaan om niet aan een onmiddellijk oorlogsgevaar te gelooven: 'L'Allemagne prudente' waarvan de heer Franklin-Bouillon gewaagde, heeft nog steeds, ondanks de September-verkiezingen en de straatrelletjes, de bovenhand op 'L'Allemagne cynique.'

Maar er zijn ook redenen van economischen aard, die toelaten den oorlog als niet onmiddellijk dreigend te beschouwen. En deze redenen, de sterkste misschien, legt ons de heer F. Baudouin, hoogleeraar te Leuven, uit in een zijner kronieken over *La vie économique et financière*, die hij maandelijks publiceert in LA REVUE GENERALE en die hier (N^{r} van 15 Nov.) den titel draagt van: *Si la guerre éclatait*. Moest de oorlog uitbreken, dan ware de gansche, reeds zoo broze economie van

Europa te niet; Duitschland zou het eerste slachtoffer zijn, Italië zou volgen en Frankrijk zou niet gespaard blijven; wat Engeland betreft, men is gerechtigd zich af te vragen of het nog een nieuwen oorlog zou kunnen doorstaan. Dat, in elk geval, in de tegenwoordige verhoudingen en nog jaren lang, Duitschland er niet aan denken kan oorlog te voeren en nog veel minder het initiatief van een oorlog te nemen of aan dergelijke politiek mee te doen, wordt door den Leuvenschen hoogleeraar klaar en duidelijk uiteengezet aan de hand van een onderzoek van wat gebeuren zou, indien wat door

zoo velen tegenwoordig gevreesd wordt, voorvallen moest. Duitschland werkt voor het oogenblik grootendeels met de hulp van uitheemsch kapitaal; wat het Reich aan het buitenland schuldig is beraamt men op 130 milliard frank. Het spreekt van zelf dat bij de eerste ernstige oorlogsbedreiging al het opeischbaar geld onmiddellijk uit Duitschland zou worden teruggetrokken, de Duitsche leeningen zouden een geweldige daling ondergaan en de maatschappijen-aandeelen zouden volgen. Daarvan heeft men reeds een voorsmaakje gehad bij de overwinning der Hitlerianen; zonder te spreken van de kapitalen die door partikulieren in het buitenland zijn geplaatst geworden, is, van Juni tot einde October 11., de goudvoorraad der Reichsbank van 3.080 millioen mark op 2.340 millioen geslonken. Maar moest nu het militaristische Duitschland daarover heenstappen en toch den oorlog verklaren, wat dan? De oorlogsuitgaven zouden moeten betaald worden. Waarmee? Door middel van een binnenlandsche leening? onmogelijk, met een wankelende nationale munt. Een buitenlandsche leening dan? Ook onmogelijk, en voor dezelfde reden. Dan de inflatie maar! Goed, maar lang kan zulks niet duren. Frankrijk, hoe rijk het betrekkelijk ook is voor het oogenblik, zou trouwens weldra denzelfden weg opgaan: de frank zou wel een tijdje a pari kunnen gehouden worden, maar niet lang; langer toch dan de munt van Italië, waarvan de financies niet veel schitterender zijn dan de Duitsche... Gevolg daarvan, in Duitschland allereerst: alle economisch leven onmogelijk gemaakt; het land bezit geen geldvoorraad in het buitenland, geen stocks op eigen bodem zooals het in 1914 bezat; al de bevoorrading voor leger en bevolking, alsook het oorlogsmateriaal, zou dag aan dag aangekocht moeten woorden en onmiddellijk in klinkende munt betaald. Neen, onmogelijk! Duitschland, de verantwoordelijke leiders van Duitschland denken er niet aan, kunnen er niet aan denken oorlog te voeren, vooraleer Duitschland financieel hersteld weze, en dit is: meester zij over den koers van de mark, stocks bezitte in het binnenland en over geld-réserves beschikke in het buitenland. Ongetwijfeld zal eens de dag aanbreken, waarop Duitschland zijn vroegere macht, of een gedeelte daarvan terug zal heroverd hebben, maar dat zal niet zijn voor vele jaren. Dan zal ‘la minute fatale’, waarvan de heer Franklin-Bouillon in de Fransche kamer sprak, gekomen zijn. Laten wij met Luit.-Col. Métois, die in het hooger vermeld artikel ook een lans breekt voor de herziening der tractaten, en met vele anderen nog, de hoop uitdrukken dat zij die er tegenwoordig de macht toe bezitten deze jaren niet zullen laten voorbijgaan zonder den Vrede op te bouwen anders dan met redevoeringen en eenzijdige nationale bewapeningen, - zoodat wij, van 1931 af reeds, met een minder bedrukt gemoed dan nu op het verloopen jaar zouden mogen terugblikken.

Oudejaarsavond 1930.

C.D.

Bij ons overzicht der Vlaamsche tijdschriften in het jaar 1929-30, in het November-nummer verschenen, had ook DE KUNST DER NEDERLANDEN dienen vermeld te worden. Dit ‘maandblad voor oude en nieuwe beeldende kunst’ wordt uitgegeven door den Standaard-Boekhandel te Brussel en de Uitgevers-Mij ‘Kosmos’ te Amsterdam en staat onder redactie van Dr. A.H. Cornette, Prof. Dr. R. Lemaire en Prof. Dr. A. Vermeylen voor België, en van Dr. G. Knuttel Wzn., Prof. Dr. R. Ligtenberg en Prof. Dr. W. Vogelsang voor Nederland; algemeen secretaris der redactie is Dr. J.H.L. Muls te Antwerpen. Zulk een phalanx van geleerden en

kunstkenners kan instaan voor het gehalte van het nieuw orgaan, waarvan N^{r} 1 in Juli ll. van de pers is gekomen. Ook de materieele uitvoering van de vijf tot nog toe verschenen afleveringen verdient allen lof.

C.D.

Nieuwe uitgaven.

Van de N.V. Standaard-boekhandel, Brussel:

THEO BOGAERT: De Man die het Licht stal; 9 fr.

ERNEST CLAES: Het Leven van Herman Coene, 2e deel; 35 fr.

Van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie:

Handelingen IV, 1930.

Uitgave P. Steylaers, St. Jozefcollege, Tielt:

PAUL STEYLAERS: De Dood wandelt, middeleeuwsch zinnespel in 3 bedrijven; 15 fr.

Van de firma J.B. Wolters, Groningen: Herdrukken:

Dr. C. DE BAERE: Oefeningen bij de Beknopte Nederlandsche Spraakkunst, 2e deeltje; 4e druk, 10 fr.

L. BRECKX en Dr. L. GOEMANS: Eerste Fransche Lessen; nieuwe leermethode voor de Vlaamsche klassen; 1e deel, met woordenlijst, geïllustreerd; 4e druk, 6,50 fr.

Dr. L. GOEMANS, P. LAROCHETTE en V. SONDERVORST: Exercices adaptés au Précis de Grammaire française, à l'usage des Flamands, 1e partie; 3e druk, 9,- fr.

Dr. J.B. BESANÇON en Dr. J. FRANSEN: Bonnes Pages, livres de lecture à l'usage des classes inférieures des établissements d'enseignement secondaire, geïllustreerd, 2e en 3*e* deeltje, ieder met afzonderlijke woordenlijst, 3e druk, 1,70 en 1,90; gebonden *f* 1.90 en 2,25.

W. REINDERSMA en Dr. T. VAN LOHUIZEN: Nieuw leerboek der Natuurkunde, voor Hoogere Burgerscholen met 5-jarigen cursus, Lycea en Gymnasia; 1e deel, met 325 figuren en een weerkaartje; 2e druk, *f* 3,25; geb. *f* 3,60.

Dr. J.S. VAN VEEN: Beknopt overzicht der Grieksche mythologie, geïll.; 14e druk, *f* 0,80.

J. KLEIJNTJENS S.J. en Dr. H.H. KNIPPENBERG: Van Goden en Helden. Mythen en sagen van Grieken, Romeinen en Germanen, geïllustreerd; 8e druk, *f* 1,90; geb. *f* 2,25.

Gedichten van DE GENESTET, STARING en POTGIETER, verzameld en besproken door Dr. PH. A. LANSBERG, geïllustreerd, 4e druk; geb. *f* 2,50.

Uitgave Foreholte, Voorhout (Nederland):

Jaarlijksche Boekenschouw 1930 (najaar 1929 tot najaar 1930), overzicht op R.K. bibliographisch gebied; *f* 3.75.
(De uitgave van den Standaard-catalogus met zijn jaarlijksche bijvoegsels is stopgezet).

Dumping, Crisis en Levensstandaard

Tijdens een verblijf te New-York had ik de eer en het bijzonder genoegen, verscheidene malen in gezelschap te zijn van den heer Raoul Grenade, handelsraadgever bij de Belgische ambassade. Menigmaal liep het gesprek over de verhoudingen tusschen de V.S. en de U.R.S.S., vooral daar de inzakking van de graanprijzen op de markten van Chicago en Winnipeg aan Russischen dumping werd toegeschreven.

In zijn uitstekend ingericht bureel, op een der bovenverdiepingen van het reusachtige gebouw, dat n° 342 in Madison Avenue draagt, onderhield de heer R. Grenade me geruimen tijd over een vraagstuk, dat hij bijzonder goed kende en dat onder vele het meest up to date is.

Hij verschafte mij de noodige dokumentatie en ik vat hier zoo getrouw mogelijk zekere beschouwingen samen.

* * *

De Soviets trachten te allen prijze hun **vijfjarig plan** (1928-1933) te verwezenlijken. Het voorziet reusachtige werken, bestemd om van de onmetelijke natuurlijke rijkdommen van Rusland winstgevende uitbatingen te maken.

De V.S. verschaffen hun de noodige techniekers. Op dit oogenblik zijn er 600 Amerikaansche ingenieurs en specialisten in Rusland.

Het is moeilijk om nu reeds met juistheid te zeggen welke waarde aan materiaal door den invloed dier technische raadgevers in de V.S. werd besteld. Toch kan men de woorden van M. Markoff, handelsafgevaardigde der U.R.S.S. in de V.S., gelooven, als hij verklaart dat sinds 1922 voor 500 millioen dollar bestellingen in Amerika werden geplaatst.

Voor 1930 bedroegen de bestellingen in Juni 46% meer dan - in Mei en bereikten het cijfer van 4.255.000 dollar, waarvan 2.809.000 voor elektrisch en nijverheidsmateriaal.

Vóór enkele maanden werd beslag gelegd op twee scheepladingen Russisch hout, dat, zoo zegde men, dienen moest om den dumping van het hout door te drijven. Doch na wat rechterlijke vormelijkheden werd de invoer toegelaten. Van officieele zijde heeft men er zich bij beperkt het besluit te nemen een ambtenaar naar Rusland te sturen, om ter plaatse de werkvoorwaarden na te gaan, daar producten van dwangarbeid in de Staten niet ingevoerd mogen worden.

Zal dit onderzoek ooit ernstig gebeuren? En wat zal het opleveren? Ziedaar twee vragen die nog geen antwoord bekwamen.

Ondertusschen heeft het handelsagentschap (AMTORG) der U.R.S.S., bureelen geopend te Seattle (Westkust). De aankoopen bereikten 8.500.000 dollar voor het eerste semester van 1930.

Men begrijpt dat de V.S. er eenigszins tegen opzien Russichen invloed tegen te houden, als men bedenkt dat het aankoopplan van Rusland over 150 millioen dollar loopt, vooral machines, mijnmateriaal, tractors, enz.

Van de 600 techniekers zijn er 78 sedert Januari 1930 naar Moscou vertrokken. De voornaamste groep behoort tot de firma Albert Kahn. Zij zijn gelast de plans op te maken van de nieuwe stad Stalingrad (Stalingrad tractor city). Die van de Austin Company werken aan de oprichting van een centrum voor automobiel-constructie te Nijni-Novgorod.

Hoe groot die technische hulp der V.S. ook zij, komt zij nochtans in orde van belangrijkheid na Duitschland, doch vóór Engeland, Frankrijk en Italië.

Op de 104 contracten die op 1^{n} Maart 1930 met Rusland waren afgesloten, behoorden 45 aan Amerikaansche firma's, waaronder Ford Moter Cie, voor technische hulp bij de oprichting van het centrum voor automobielconstructie te Nijni-Novgorod. Het budget bedraagt 40 millioen dollar. De jaarlijksche productie moet 12.000 rijtuigen en tractors, modellen Ford A en AA bereiken.

Het is tamelijk eigenaardig in de technische uitrusting van Rusland een vooraanstaande plaats door Amerika te zien innemen, daar het toch, én door zijn geographische ligging, én door zijn werk-

voorwaarden en zijn levensstandaard in eerste plaats te vreezen heeft van een vermenigvuldiging op groote schaal der uitvoermogelijkheden van de U.R.S.S.

De huidige economische crisis in de V.S. heeft een dubbele oorzaak. Zij is een onderdeel van de wereldcrisis en zij is daarenboven verergerd door de onmogelijkheid om het overschot in graan en katoen te verkoopen.

De Amerikaansche farmer brengt steeds meer op, terwijl de uitvoerafname vermindert. Ofschoon de oogst van 1930 niet geslaagd mag heeten, komt men voor graanzolders te staan die nog opgepropt zitten met den oogst van 1929.

Met het katoen is het nog erger gesteld. Het is het voornaamste uitvoerartikel (920 millioen dollar per jaar) en vertegenwoordigt 18,5% van de geheele exportatie. Vóór den oorlog brachten de Staten 65% op van de wereldproductie, nu is dat cijfer beneden 50% gedaald, wat er op wijst dat ze in andere landen (in Rusland b.v.) aanzienlijk is gestegen en het Amerikaansche katoen met zeer ernstige mededinging te kampen heeft.

Hoe legt de Amerikaansche groot-industrie haar houding uit, ten overzien van zulken toestand?

Ziehier de meening van Henry Ford (Nation's Business, Juni 1930 - oplage 320.000 ex. - officieel orgaan van de Handelskamer der V.S.):

'De loonstandaard zal in de wereld, vroeg of laat, het Amerikaansche peil bereiken.

'De tegenstand vloeit voort uit een niet-begrijpen van den rechten weg naar voorspoed, die enkel ligt in massaproductie met goedkoope grondstoffen en vergroot opslorpingsvermogen van het nationale of internationale afzetgebied.

'Rusland evolueert naar de massaproductie, Ierland naar den verhoogden loonstandaard.

'Men heeft zich afgevraagd: Wat zou er gebeuren, zoo de Amerikaansche methodes van massavoortbrengst werden toegepast in een land van lage loonen en persoonlijk geringe behoeften, zooals in China b.v.? Die kwestie komt gepast, daar een begin van verwezenlijking te vinden is in Rusland, bij het doorvoeren van het vijfjarig plan.

'Amerikaansche economisten beweren: De Russen dringen op

onze markten door met dumping en andere methodes, niet zoozeer nog om hunne grondstoffen te verkoopen, dan om zich 't noodige geld aan te schaffen, waarmede ze onze werkwijzen zullen kunnen koopen en toepassen.

'Wat beoogen de Sovietleiders?

'Zij steken het niet onder stoelen of banken, dat ze enkel hun ideaal wenschen te dienen en het communisme dieper in de wereld willen doen doordringen.

'De kapitalistische democratie der Vereenigde Staten en het gekapitaliseerde communisme van Rusland kunnen misschien vele aanhechtingspunten bieden; doch vooralsnog schrikt de moderne industrialisatie van Rusland vele Amerikanen af, daar het economische vraagpunt ondergeschikt blijft aan politieke en sociale bedoelingen.'

Henry Ford, bij uitstek practisch aangelegd, bekommert zich niet om theorie, vooral niet om politieke, die hij als zeer broos en wisselvallig aanziet. Zijn meening is: 'De technische industrialisatie is nuttig voor alle volkeren. Zoo de Russen genoeg gezond verstand hebben om dien weg op te gaan, moeten wij hen daarbij helpen. Een volk dat methodes van orde wenscht en nastreeft, moet ten slotte een ordelijk volk worden en een goede nabuur zijn.'

Men ziet het, H. Ford houdt er de stoutste toekomstvoorspellingen op na. Daarom ook heeft hij niet geaarzeld, met de U.R.S.S. te onderhandelen en in zijn werkhuizen en technische laboratoria een voorname groep Russische ingenieurs te onderwijzen in zijn werkwijzen. Alle plans, modellen en opzoekingswerken worden hun voor- en uitgelegd.

Rusland gaat opbouwen, zegt Ford. De theorieën die tot grondslag liggen van dien grooten economischen ommekeer, kunnen hem bitter weinig schelen, want 'ten slotte zijn het altijd feiten en geen theorieën, die de toekomst beheerschen. Het is een plicht elk volk te helpen dat wenscht te werken en economische onafhankelijkheid te verwerven. Er kan geen economische stabiliteit in de wereld bestaan, zoolang ieder land geen maximum van economische onafhankelijkheid heeft bereikt.

'Het stelsel dat er in bestaat zekere naties tot economische melkkoeien te maken en ze uit te buiten, kan geen goed stelsel heeten en ook niet op bestendigheid aanspraak maken.

‘Als we zeker zullen weten, wat ieder land bij machte is voor zich zelf en uit zich zelf op te leveren, zullen we voor het eerst in 't bezit zijn van practische gegevens voor de algeheele oplossing van het economische vraagstuk op een beschaafde wijze, die geen rekening meer houdt met overweldiging, uitbating, onderdrukking en zoo meer.

‘Natuurlijk - zoo bevestigt H. Ford - zouden aldus zekere afzetgebieden voor ons en anderen verdwijnen; maar een aanpassing zal niet uitblijven, want als landen gelijk Rusland, China, Indië, Zuid-Amerika enz. een hoogere economische ontwikkeling verkrijgen, zullen tezelfder tijd tal van nieuwe behoeften geboren worden, die op hunne beurt weer moeten voldaan worden. Wij zullen steeds kunnen verkoopen wat we beter en goedkooper dan anderen maken; hetzelfde zal gelden voor ieder land en aldus zal ten slotte de productie aangepast zijn aan de specifieke hoedanigheden van een ieder, wat slechts welvaart en verbruik kan ten goede komen.

‘Meenen dat ieder land alles kan voortbrengen wat het verbruikt is een dwaling. De natuur heeft haar gaven en schatten op ongelijke wijze verdeeld en daar alleen ligt de ware rijkdom. Naarmate die beter ontgonnen wordt, stijgt de rijkdom van een land, daardoor ook de levensstandaard en het verbruik.

‘Voor ons, Amerikanen, - meent H. Ford - ligt er gevaar in te veel te dingen naar de verovering van buitenlandsche markten; dat wendt onze blikken af van de eigen, inlandsche verkoopmogelijkheid, die ten slotte, in een reusachtig inlandsch afzetgebied als het onze, hoofdzaak is en moet blijven. Wij klagen dat er overproductie is in zekere nijverheden, doch is het verbruik wel voldoende?’

Daardoor verstaat hij alleen het verbruik van waren die in het leven den welstand, de levensvreugde en den nationalen rijkdom verhoogen.

‘Er is overproductie, mogelijk wel. Zekere voorwerpen (Chicletts b.v.) hadden noooit voortgebracht moeten worden. Niet alles wat machines werk geeft is nuttig voor het gezonde leven van een land; want niettegenstaande de faam, die het bezit, van het land te zijn waar het meest comfort bestaat, zijn de V.S. nog

niet van de helft voorzien van wat ze normaal zouden mogen verbruiken.

‘Welke is de oorzaak daarvan?

‘De prijzen zijn nog te hoog.

‘De loonen zijn nog te laag.

‘Dit schijnt op het eerste zicht tegenstrijdig; in werkelijkheid steunen die twee stellingen elkander.

‘De goedkoop der voortbrengst hangt in de eerste plaats af van de volkomen rationaliseering van iedere industrie; het stijgen der loonen werkt bijna in niets remmend daarop, terwijl de lage loonen het industriehoofd dikwijls aanmoedigen tot slenter, daar hij de behoefte niet voelt uit de degelijkheid der werkorganisatie de winsten te halen, die hij door samenkrimping der loonen bekomt.

‘Doch anderzijds brengen hooge loonen een reusachtige vermeerdering der koopkracht, want die zit hoofdzakelijk bij de massa en niet bij de enkelingen, hoe groot hun fortuin ook moge wezen.

‘Een land heeft er veel meer profijt bij, honderd duizend burgers te hebben met ieder een koopkracht van twintig duizend frank, dan twintig rijke lieden van ieder een koopkracht van honderd millioen.

‘De koopkracht der eersten komt bijna gansch de nationale economie ten goede; in het tweede geval blijft het gebruik zeer problematisch.

‘Ideaal gesproken, moeten in een land als de V.S. alle krachten er toe strekken, de prijzen gedurig te doen dalen en de loonen, dus de koopkracht, gedurig te doen stijgen.

‘Deze gedachten hebben in Amerika tamelijk spoedig ingang gevonden, al is het ook niet altijd zonder wrijving gegaan, doch persoonlijke ondervinding op groote schaal is steeds de stevigheid dier stellingen komen schragen.

‘In Ierland, land van lage loonen, werd aanstonds in de Fordfabrieken te Cork aan 4000 werklieden een minimumloon van 7 sh. verzekerd. In Engeland, waar de loonen hooger staan, worden 30.000 arbeiders der Fordwerkhuizen te Dagenham aan het minimumsalaris van 1 pond per dag gesteld. De jongste loonverhoogingen der Fordfabrieken werden over al hun bijhuizen door gansch de wereld toegepast.

‘Te lang dachten de industriehoofden slechts aan uitvoer en

bezigden de werklieden alleen als voortbrengingsmateriaal aan het laagst mogelijke tarief voor het grootst mogelijke aantal werkuren.

‘De ommekeer is gekomen en was verheugend, want dank zij hooge loonen kreeg de industrie een gansch nieuwe kliënteel; het inlandsch afzetgebied steeg soms op verbazende wijze. De behoeften van een rijke klasse zijn nagenoeg gestabiliseerd, maar de behoeften van honderd duizenden, wanneer ze door meer welstand aan die behoeften kunnen voldoen, vormen iets reusachtigs als opslorpingsvermogen van industrieproducten.

‘Nog een stelling: de beperking der arbeidsuren verhoogt het verbruik.

‘Het is niet voldoende geld te winnen; men moet ook de gelegenheid hebben het te verbruiken.

‘Ik hoor reeds de opwerping: Er is gelegenheid te over het gewonnen geld te verteren. Een oogenblik!

‘Verteren en verbruiken is niet hetzelfde voor 's lands economie.

‘Verteren brengt soms niet het minste nut aan, daar het dikwijls synoniem wordt van verkwisten.

Verbruiken bedoelt het regelmatig afnemen van normale industrieproducten voor het scheppen van meer levensbehagen.’

Om samen te vatten:

Gedurige rationaliseering der industrie, hooge loonen en beperkte werkuren zijn, volgens H. Ford, de grondslagen van een gezonde economische politiek, die ten slotte haar reis rondom de wereld maken moet en die, zijns inziens, de hefboom kan zijn van internationale verstandhouding, hoofdvoorwaarde van bestendigen vrede.

Amerika heeft van het doordringen zijner werkmethoden in andere landen, niets te vreezen.

In plaats van steeds nieuwe tolmuren op te richten, die ten slotte ieder land in een kunstmatige kooi opsluiten en onvermijdelijk naijver en kortzichtigheid - kiemen van oorlog - bevorderen, zou de schepping van nieuwe levensbehoeften, met natuurlijk het verschaffen van uitgebreide koopmogelijkheden, zooveel werk geven, dat alle beschermende tolrechten overbodig zouden zijn.

Er is werk genoeg voor iedereen, mits werk niet wordt opge-

vat als slaafsche afbeuling en het leven waard gemaakt wordt, geleefd te worden.

Ten slotte zou ieder land in ruime mate voortbrengen, dat waartoe het meest geschiktheid vertoont.

Wat zulks zijn zou, moet de ondervinding uitwijzen, doch men zou niet meer zien dat b.v. kunstmatig, door hooge toltarieven, dit of geen product, dat een aanzienlijke rol speelt in het dagelijksch levensonderhoud, opgehouden wordt aan het dubbel van den prijs waarop het geleverd zou kunnen worden, eenvoudig om belangen van zekere categorieën te dienen, zonder dat daarom de algemeene economie gebaat is. Tevens wordt van het dagloon van honderd duizenden op onredelijke wijze een geldsom weggenomen, die aan geen ander verbruik, dat de algemeene productie zou ten goede komen, meer kan besteed worden; daargelaten dat aldus tevens de levensstandaard op willekeurige wijze wordt nedergedrukt en een gansche klasse arbeiders en kleine bedienden en burgers, die opwil naar meer levenslust, wat ook beteekent: meer levensbehoeften, daarvan wordt teruggehouden door de noodzakelijkheid om zich tegen kunstmatig hoog gehouden prijzen de voorwerpen en stoffen aan te schaffen, die in de eerste behoeften van het dierlijke leven moeten voorzien[1].

Ons land vooral heeft er belang bij, al de economische stroomingen in de wereld met aandacht na te gaan en geen enkele thesis of poging zonder meer op zij te laten.

Sir Oswald Moseley kan in Engeland den schijn wekken dat het oprichten van tolslagboomen en het streven naar een handels-monopolium van Engeland met zijn dominions den toestand, door de uitgebreide werkeloosheid geschapen, redden kan.

België kan dien weg niet opgaan - die toch altijd zeer onzeker blijft, daar hij een stijgende levensduurte in de hand werkt - tenware zijn opneming in een reusachtige economische unie (en welke, Noord of Zuid?) te bewerken.

Het heil blijft ten slotte in vrijhandel, met hardnekkig streven naar gedurige technische verbetering der voortbrengings-

(1) De zoogezegde maatregelen tegen Russische graandumping hebben geen ander gevolg, dan dezelfde tarwe langs een omweg en tegen verhoogden prijs te doen invoeren, terwijl anderzijds millioenen aan loonen onbesteed blijven, dus koopkracht verloren gaat. En wat te doen tegen haverdumping, houtdumping, enz.?

methodes, met oordeelkundige aanwending der aangeworven werkkrachten, met stelselmatige studie der afzetgebieden naar alle richtingen, zonder zich te beladen met verouderde begrippen of politiek sentimentalisme.

* * *

Een andere merkwaardige uiting is die van George A. Bryant Jr, bestuurder van de Austin Company.

Als Hugh L. Cooper van New-York met de U.R.S.S. een contract afsloot voor het oprichten, aan den Dnieper, van de grootste hydro-electrische centrale der wereld, werd zoo iets in het land, waar men in zake bouwondernemingen en industrieele verwezenlijkingen voor niets terugschrikt, als een 'kemel' van belang aangezien.

Men bedenke: een centrale, die 100 millioen dollar zou kosten en in volle werking meer stroom zou voortbrengen dan gansch Rusland er voor jaren zou kunnen verbruiken!

Electrische kracht is zonder waarde, wanneer er geen machines zijn om ze te verbruiken.

Terwijl andere landen in Europa zich na den oorlog op industrieel gebied gansch opnieuw inrichtten, duurde de communistische proefneming in Rusland nog voort. Wel bestonden de nijverheidsinrichtingen van vóór den oorlog, maar in welken toestand!

Nochtans heeft men ten slotte onder het Sovietregime begrepen dat in dien toestand moest verholpen worden; vandaar het fameuze vijfjarig plan, waarvan de volledige uitwerking 30 milliard dollar moest kosten.

Men stond in het buitenland zeer ongeloovig tegenover de te bekomen uitslagen van dat plan en eenige gedeeltelijke mislukkingen deden zelfs beweren dat het totaal schipbreuk zou geleden hebben. Men neemt echter al te dikwijls zijn verlangens voor waarheid.

In de laatste maanden hebben zoogenaamde dumpingpraktijken dan toch het bewijs gebracht, dat de uitwerking van het economisch plan niet heelemaal tot de droomwereld behoorde.

'Zoo ik juist zie, zegt G.A. Bryant, heeft Rusland besloten zich op industrieel gebied totaal met nieuw materiaal en met de nieuwste methodes uit te rusten; aldus gebruik makende van wat

anderen eerst na jarenlange, soms kostelijke, ondervinding hebben geleerd.

‘Zij koopen niet alleen de werktuigen, maar ook de kennis.

‘10 Russische ingenieurs kregen aldus vrijen toegang tot de werkhuizen van de Austin Company te Cleveland, evenals tot de kantoren en bijhuizen door gansch de V.S. Zij mogen de constructie-ingenieurs en verkoop-ingenieurs vergezellen, het werk der architecten en teekenaars nagaan en nadat een contract afgesloten is, ter plaatse al het voorbereidend werk in oogenschouw nemen.

‘Daarenboven wonen talrijke technische groepen de werken bij, die voor de oprichting der reusachtige hydro-electrische centrale aan den Dnieper - ten andere met Russische arbeiders - worden uitgevoerd.’

De Sovietregeering levert het grootste deel der grondstoffen en een aanzienlijk procent der half afgewerkte produkten, voor zoover de Russische industrie in staat is ze voort te brengen; zoo bv. wordt, op de losplaatsen, door de Austin Company aangelegd, Russisch cement samengebracht.

Volgens contract is het werk begonnen van 1 Mei 1930. 6000 werklieden worden door de U.R.S.S. geleverd. Van 1 Juli mocht beroep gedaan worden op meer, volgens de noodwendigheden.

De Austin Company behoudt alle gezag; zij bezit de lijst der werkuren die per dag mogen gevergd worden en houdt zich aan die regeling, mits na advies van hare ingenieurs meer werkuren op te leggen, als zulks noodig blijkt.

Dusdanige overeenkomst leverde niet de minste moeilijkheid op en G.A. Bryant Jr drukt de meening uit dat de Russen - naar den indruk dien hij opdeed - veel breeder zijn in de toepassing der industrieele werkvoorwaarden dan de meeste Europeesche landen.

Het viel hem op, hoeveel zorg er aan het - soms zeer kostbare - materiaal gewijd werd en hoe iedere regeling die tijdwinst of verlichting van handarbeid medebracht, gretig werd aanvaard.

Ongetwijfeld vindt men nog veel verouderde methodes. Ook hier ziet men nog deur en vensterraam met de handzaag maken;

doch in andere landen van Europa is het standaardstelsel niet dieper doorgedrongen.

Op een ander gebied nochtans is de rationaliseering van den arbeid en de voortbrengst opvallend; zoo bv. in de steenbakkerijen, die ieder slechts een type van vaste afmetingen voortbrengen.

Overal is het metriek stelsel ingevoerd.

G.A. Bryant was verwonderd over het gemak, waarmede de - anders zoo tijdroovende - vormelijkheden konden ingekort worden.

Nadat hij besloten had in naam van de Austin Company een aanbod te doen, stelde hij duidelijk twee voorwaarden:

1°) dat de U.R.S.S. erkende contract te sluiten met eene kapitalistische onderneming, die als eenig doel had, door haar werk geld te verdienen en winst te maken (dit verwekte noch aarzeling, noch kritiek);

2°) dat dit aanbod binnen een beperkten tijd zou aanvaard of verworpen worden.

'Deze laatste voorwaarde bleek onnoodig; want, als alle Russische bureelen met evenveel spoed werken als diegene waarmede ik in aanraking kwam - schreef hij -, loopt de economische ontwikkeling van de U.R.S.S. geen gevaar.'

In minder dan vier weken was het aanbod, over een beloop van 40 millioen dollar, klaar.

Het betrof: voorbereiding van den grond; bouwen van werkhuizen en arbeiderswoningen; wegen; spoorbanen; dokken; verlichting; machinezalen; fabrieken; een gasthuis; magazijnen, enz.

'Nadat het contract geteekend was - aldus G.A. Bryant Jr - ontdekte ik een kleine fout, die een verlies van eenige duizenden dollar voor de firma medebracht. Ik besloot er over te zwijgen, daar alle vormelijkheden afgeloopen waren.

''s Anderen daags werd mijne aandacht er door een Russisch hooger beambte op gevestigd en het voorstel gedaan, aanstonds het contract opnieuw te typen, met verbetering der fout.

'De Russische ingenieurs schatten den duur van het werk op 4 jaar. De Austin Company heeft aangenomen, in 15 maanden, te rekenen na het in orde brengen van het terrein, de geheele onderneming af te werken.

‘In Amerika zouden één jaar en minder volstaan; doch hier dient rekening gehouden met het klimaat en het gemis aan bijzondere uitrusting om bij alle klimaat door te werken.

Het premiestelsel werd in voege gebracht en aldus verdienen de meeste werklieden een loon, dat het wettelijke maximumloon (ongeveer 5000 fr. per maand), door de U.R.S.S. gesteld, overtreft. Hoe men zoo iets in overeenstemming brengt met de wet, heb ik niet onderzocht.

Om te eindigen met mijn indrukken over den spoed waarmede besluiten genomen worden, dit laatste kenschetsende voorbeeldje.

Op de plaats waar de dokken aangelegd werden, moest een bevaarbare geul van 300 meter gegraven worden. Zeer zwaar materiaal moest daartoe gelost worden. Op een inspectiereis bemerk ik op den stroom een zeer moderne vlottende kraan van groote kracht. Aanstonds geef ik er van bericht aan de “Autostroy”, centraal bureel voor mijne constructies, en toon het nut, bij werken als diegene die ik uitvoerde: 24 uur later was de vlottende kraan reeds aan 't werk bij het baggeren van de vaargeul.’

Wat vooral doet vermoeden dat de industrieele ontwikkeling in Rusland een snel tempo zal volgen, is de steeds toenemende bouw van arbeidersbeluiken. Onder het Czarenregime leefden de werklieden in de buitenwijken en soms midden in de groote stad in ellendige kamers van vervallen huurhuizen of in armzalige hotels. Nu worden arbeidersblokken gebouwd, met woongelegenheden van 3 tot 5 plaatsen, zooals in Amerika. Natuurlijk is de zucht naar comfort er nog niet en dus het comfort evenmin. De hygiënische opleiding heeft een zeer uitgestrekt arbeidsveld voor zich, daar de lagere klassen eeuwen lang - in gezondheidsopzicht - onmogelijke toestanden gekend hebben.

De wegen zijn weinig talrijk en zeer slecht.

Het scheppen van groote industriecentra en het brengen van de auto - door de Fordfabrieken van Novgorod - als practisch vervoermiddel, moeten noodzakelijk het aanleggen van een goed wegenisnet voor gevolg hebben.

Nu speelt de stroom nog een hoofdrol.

‘Men heeft mij de vrees kenbaar gemaakt - zegt G.A.

Bryant - dat zulke industrieele opleving in Soviet Rusland gevaarlijk kan zijn voor kapitalistische landen.

‘Dat is mogelijk, alhoewel ik meen dat de invloed wederzijdsch is. Het Amerikaansche kapitalisme is per slot van rekening zeer democratisch, vermits het als resultante steeds - en dit uit eigen belang; zie de Fordtheorie - den welstand der arbeidende klassen betracht, terwijl het bolchevistische regime, na de opeenvolgende instortingen van heel wat theorieën en utopieën, na veel ontgoochelingen, toch vrede nemen moet met kapitalistische opvattingen en werkmethodes, omdat deze aan jarenlange practijk getoetst zijn.

‘Mogelijk is het ook, dat er toch tusschen de twee opvattingen - in de plaats van aantrekkingskracht als tusschen polen van tegengestelden naam - hinderpalen oprijzen, die ten slotte onoverkomelijk blijken; doch dat is een toekomstvraagstuk van politieken, veel meer dan van economischen aard.

‘Ik heb me alleen met de huidige handelsmogelijkheden beziggehouden, en die zijn heel groot en worden niet door hinderend mistrouwen of krenkende maatregelen, moeilijk gemaakt.

‘Bij de critiek die de Amerikaansche zakenman in andere Europeesche landen ondervindt, naast het wantrouwen en soms een zeker misprijzen (of is het afgunst?) dat hij op zich voelt wegen, doet de radde manier, waarop handelszaken met de U.R.S.S. worden afgesloten, voordeelig aan.’

* * *

Tot daar de meening van twee vooraanstaande personen van de Amerikaansche zakenwereld.

Er hoeft oogenblikkelijk bijgevoegd te worden, dat de publicatie hunner indrukken uit Soviet Rusland veel gelijkenis heeft met een pleidooi pro domo, om hunne reusachtige industrieele ondernemingen in U.R.S.S. goed te praten en in overeenstemming te brengen met hunne sociaal-politieke theorieën.

Ford, bv. klampt zich vast aan zeer verleidelijke beginselen, die - tot op zeker punt - waar bleken in een kolossaal uitgestrekt land, met betrekkelijk weinig dichte bevolking en bijna onuitputbare natuurlijke schatten, en meent in Rusland een tweede gunstig experimentterrein ontdekt te hebben.

Doch in de meeste onzer Europeesche landen, overbevolkt en met weinig - of zeer uitgeputte - natuurlijke rijkdommen, zou de toepassing zijner stellingen naar een jammerlijke mislukking voeren.

Zoo de massaproductie en de leveringen ‘in reeks’ aan de groote Amerikaansche firma's in een land, waar nog bijna alles te doen en te leveren is, prachtige winsten kunnen opleveren en ze dus gunstig en optimistisch stemmen tegenover het Sovietregime en zijne toekomstmogelijkheden, blijkt de openbare opinie in de V.S. op verre na niet zoo gunstig gestemd.

Enkele maatregelen tegen dumping, doch vooral de schrik dat een vreemde en in haar wezen ongekende tusschenkomst het Amerikaansche productieregime zou komen ontredderen, toonen aan dat ‘Babitt’ het communisme boven alles vreest en het handjes geven van Ford en Bryant een alleenstaand, tot de zakenwereld beperkt, verschijnsel is.

Onlangs werd een som van 50.000 dollar ter beschikking gesteld van een comiteit, dat moest opzoeken op welke wijze de bolchevistische propaganda in de V.S. werkzaam was.

Natuurlijk vond men de hand van Moskou in alle werkstakingen en woelingen en men is er niet ver van de financieele krachs, die in de laatste maanden zoo talrijk waren en het sluiten van tientallen banken na zich sleepten, aan communistische bemoeiingen toe te schrijven.

Die een hond wil slaan, vindt licht een stok.

In tijden waarin vele theorieën - en de schoonste eerst - op hun hoofd gesteld worden, moet altijd een zondenbok gezocht worden; doch dat die juist het communisme is, door Bryant als zoo onschadelijk en aanpassend voorgesteld, bewijst te over dat de groote massa in Amerika er verre van is te koketteeren met theorieën en politieke experimenten, waarvoor hun positieve geest een instinctmatigen afkeer gevoelt.

M. DE PRAETERE.

Is de Spreekfilm een Gevaar voor het Tooneel?[1]

Beteekent de spreekfilm een ernstige bedreiging voor het tooneel? Ik meen dat die vraag beteekent: Bedreigt de spreekfilm het tooneel in zijn bestaan? Want bedoelt men: doet de spreekfilm groote concurrentie aan het tooneel? dan is zij overtollig, vermits Zij niet de minste overweging vergt. De spreekfilm doet concurrentie aan het tooneel, maar proportioneel niet meer dan sportmeetings en dancings. Men kan niet gelijktijdig aan alles deelnemen. Dus moet men kiezen. Maar deze manier om de zaak te beschouwen valt hier buiten de kwestie, omdat de bedreiging niet rechtstreeks van den film komt, maar wel van omstandigheden die met het wezen van film en tooneel niets te maken hebben.

De vraag beteekent dus voor ons: Bedreigt de spreekfilm het tooneel in zijn bestaan?

Daarop antwoorden we onmiddellijk: De spreekfilm zal zoo min als de stomme film het tooneel in gevaar brengen.

Wel is het mogelijk dat hij tijdelijk regelmatige tooneeliefhebbers tot desertie noopt, maar meer niet.

Want tooneel is een kunst... en daardoor ontroonbaar.

De film is nog geen kunst. Wordt hij dat, dan zal hij zich geheel van het tooneel moeten afzonderen, een eigen weg inslaan, en dan zal hij zich ontwikkelen **naast** de tooneelkunst. En dan zal de film evenmin de ontwikkeling van het tooneel in den weg staan, als de beeldhouwkunst de vrije ontwikkeling der schilderkunst.

De spreekfilm wekt belangstelling, zooals alles wat nieuw is. Maar niets veroudert zoo spoedig als datgene wat uitsluitend op uiterlijkheden berust. Wat is er veranderd in den spreekfilm? Werd het wezen zelf van den film aangegrepen en kwam het nieuwe ten goede aan den film, ten einde er een kunst van te maken?

Ik meen van niet.

Het groote euvel van den stommen film lag vooral in den tekst en in het scenario.

(1) Inleiding tot het debat, gehouden in de afdeeling van het Willemsfonds te Antwerpen, op 18 December 1930.

De toeschouwers moeten minstens zooveel lezen als kijken. De behoefte aan tekst was een bewijs van de onvoldragenheid van het beeld, van een gemis aan directe inwerking, van plastische armoede. Wel zijn er enkele lofbare pogingen gedaan om door middel van sterke handeling den tekst tot een minimum te brengen. De meer expressionistische films, voornamelijk de Duitsche, als **Caligari** e.a., zijn daardoor karakteristiek.

Heeft de spreekfilm het groote vraagstuk van den tekst opgelost? Ja... maar in de plaats van den tekst werd een nog grooter kwaad ingevoerd, n.l. het woord. Dat was geen oplossing, want de film kon zich alleen tot een kunst ontwikkelen door de versterking der expressieve kracht van **het beeld.** Dit bewijzen de pogingen, gedaan in de richting der surimpressie. In het beeld ligt het ware evolutieproces van den film.

Het beeld krijgt een mededinger nu: de stem.

Datgene wat hoofdzaak zou moeten zijn, daar het de essentie uitmaakt van den film die kunst wil wezen, is het niet meer. De toeschouwer moet ook luisteren, zijn aandacht wordt verdeeld en zijn verbeelding verlamd. Want de filmproducers moeten waarlijk een klein denkbeeld hebben over de verbeelding der massa. Het beeld dat we te zien krijgen moet volstaan. Ik meen dat het geronk te hooren van een vliegtuig, dat we op het witte scherm door de wolken zien snijden, niets verhoogt aan de expressie. Men verlamt eenvoudig het greintje fantazie, dat in de verbeelding van den toeschouwer werken zou en zijn genot verhoogen.

Trouwens, goede stomme filmen behoefden geen geluid, want wat kon het geluid bijbrengen aan films als **Potemkine, Caligari, Raskolnikov** e.a.?

Het inschakelen van het gesproken woord, van de muziek en van andere zuiver imitatieve geluiden heeft den film nog meer in het vaarwater van het tooneel gedreven; bijgevolg, nog verder van zijn ware bestemming weg.

Ik wil hier niet eens de opmerking maken dat de klank der stem onnatuurlijk blijft, dat de minste technische tekortkoming het geheel in de war drijft, enz... Ik neem aan dat dit alles zal verbeterd worden; ik geef zelfs toe dat dit alles de perfectie zelf worden zal. Maar dat neemt niets weg van mijn bewering dat het woord iets aan het wezen zelf van den film veranderd heeft.

Deze nieuwe elementen trekken de massa, omdat ze nieuw zijn, en omdat de massa niet meer de minste moeite doen moet om te begrijpen.

De spreekfilm immers heeft zijn toevlucht moeten nemen tot de meest banale gegevens; het beeld is van geen belang meer, of ten minste ondergeschikt aan de muziek; hij put in de gegevens die

geheel binnen het kader vallen van het primitieve tooneel, en meer nog van de operette.

Ik zegde dat ook het scenario het groote problema uitmaakte voor den stommen film. Wat kregen we doorgaans te zien? Bewerkingen van gekende tooneelwerken, van romans en novellen, en voorts saaie, zich steeds herhalende situaties. Ik wil niet beweren dat de film in de litteratuur geen stof mag zoeken. Integendeel! Verscheidene letterkundige werken hebben zich geleend tot interessante realisaties. Ik denk nog steeds met welgevallen terug aan de filmeering van **De Spookkar** naar de novelle van Lagerlöf. Maar dit is een der weinige uitzonderingen. Men heeft niet geraakt aan de verhalen van Hoffmann en Poë, die nochtans uitstekend geschikt zijn om in de handen van een ervaren regisseur tot een volmaakt filmbeeld te groeien. In 't algemeen mogen we zeggen, dat men de banale sentimentaliteit der massa heeft uitgebaat ten nadeele van het expressieve element, dat zich in sommige letterkundige producties bevond. De film eischte een eigen, speciaal gegeven, een specifiek film-scenario.

In 1925 schreef ik reeds:

'De film eischt een speciaal voor hem geschreven scenario, een scenario dat uitsluitend rekening houdt met de vereischten van zijn techniek en het wezen van zijn kunst, zonder zich te bekommeren om litteraire en sociale effecten; een scenario dat verstaanbaar is zoowel voor ons Europeanen, als voor de negers van Midden-Afrika, voor de Eskimo's als voor de Chineezen of Indiërs...; een scenario dat werkelijk streeft naar universaliteit; een scenario als het spel van een Chaplin.'

Chaplin alleen heeft dit bereikt in de beste zijner banden. En gevoelt er iemand de noodzakelijkheid om deze banden te begeleiden door muziek, dialoog of geluiden? Ik meen van niet, omdat zij uit hun eigen wezen beeldrijk en expressief genoeg zijn. Want het scenario moet het beeld dienen. Het scenario moet uit specifiek visueele elementen samengesteld zijn. En 90% der scenario's, welke we te zien kregen, beperkten zich tot een in beeld versnipperen van een min of meer bekend letterkundig werk, of - wat doorgaans nog erger was - tot een pseudo-psychologische weergave van een meestal sentimenteel verhaal. Meer en meer hebben de film-producers den primitieven smaak der massa gediend. Deze immers ging naar de bioscoop om de ster X, Y of Z te zien, of wel om er een banale en goedkoope liefdesgeschiedenis te slikken. En voornamelijk de Amerikaansche filmtrusts hebben alles in 't werk gesteld om uit den banalen smaak der massa munt te slaan. Hun zoogezegde superproducties werden eenvoudig met klatergoud omhangen, die de massa verblinden moest. In sommige Europeesche filmen nochtans, werden pogingen gedaan om de massa voor het

zuiver visueele beeld te winnen. Sommige banden van Fritz Lang, van Lherbier en van Eisenstein bevatten gedeelten die vermeldenswaardig zijn. En juist deze gedeelten behoeven geen geluid.

Maar erger is het nog gesteld met de scenario's der spreek-films, - die eerder gezongen en gedanste films zouden moeten genoemd worden. Men neemt een operette of eenvoudig 'n revue, men fotographieert de handeling met daarnaast de muzikale aanpassing. En nu is er absoluut geen spraak meer van film. Natuurlijk blijft dit een film in de beteekenis van 'n zeker aantal meter celluloïd; maar in de beteekenis van een nieuwe expressie die aanspraak maakt op het epitheet ‘kunst’... zeker niet. Zie de successen die we te Antwerpen tot heden toe gezien hebben. **Rève d'Amour, Rio Rita,** enz...: banaal als gegeven, onesthethisch als beeld, en als film niet noodzakelijk. Het zijn niets meer dan uit hun kader gerukte operetten, die heel wat beter op hun plaats zouden zijn voor den opgeversbak van Palatinat of El Bardo, dan op het witte scherm.

Veroordeel ik dan den film, stom of gesproken?

Absoluut niet.

Maar ik eisch van een film dat hij film weze!

Het feit dat een bepaalde handeling op het doek geprojecteerd wordt, maakt nog geen film. Ik heb meer respect voor de door geluiden en muziek begeleide geanimeerde teekeningen, dan voor de z.g. groote successen van spreekfilms, want deze beelden bevatten dan toch soms zeer geslaagde momenten vol beweging en humor. Dit bewijst dat de geluids- en spreekfilm de mogelijkheid bevat om zich tot kunst om te zetten.

Maar deze mogelijkheid bezat ook de stomme film.

Maar de film moet zijn heil zoeken buiten het gebied van het tooneel.

In het tooneel heerscht gebaar en woord.

In den film heerscht het beeld.

Nu zien we den film dat beeld verwaarloozen om zich gebaar en woord toe te eigenen. Dat is iets nieuws. De massa wil zien, zooals twintig jaar geleden iedereen tien straten omliep op het geronk van 'n vlieger. Maar spoedig zal blijken dat de spreekfilm evolueeren moet en terugkeeren tot hetgeen hij eigenlijk zijn moet: beeld met of zonder geluid.

De concurrentie, welke de film in zijn huidigen form het tooneel aandoet, is zeker groot, dat staat onbetwistbaar vast. En de oorzaak daarvan ligt misschien in het feit dat de film zich beter aanpast aan de verzuchtingen van den doorsnee-mensch. De film, zooals we hem nu kennen, schijnt wel het ideaal te wezen der gemakzuchtigen, die te veel terre à terre zijn om actief deel te nemen aan het schouwspel, dat zich voor hun oog ontrolt. Want

een goede tooneelvertooning eischt drie onontbeerlijke factoren: auteur, acteur, publiek. Deze samenwerking zoekt men te vergeefs bij den film. En dat voordeel zal zeker de film aan de tooneelvertooningen brengen, dat hij, door het publiek weg te trekken van die vertooningen waar slechts voor het oog gespeeld wordt, die aandacht vestigt op minder schouwburgen, ja, maar op betere werken. Zoo is het niet uitgesloten dat de spreekfilm medewerkt om ons tooneel-repertorium te zuiveren van menig banaal werk.

De film zal goed tooneel, de hooge en groote kunst niet schaden. Want, laten wij het hier maar bevestigen, de liefde voor groote kunst zal nooit ophouden te bestaan, alleen misschien in het brein van sommige tooneel-uitbaters, en van een zeker gemakzuchtig publiek, dat gewoonlijk zijn hersenen met zijn overfrak in de kleedkamer laat.

Ik heb gezegd.

M. KRÖJER.

Nog de Spreekfilm en het Tooneel

Is de spreekfilm een gevaar voor het tooneel?

Om een antwoord te kunnen geven op deze twistvraag, moe ten wij eerst klaarte scheppen omtrent de begrippen, die wij in deze uiteenzetting zullen naar voren brengen. Wat is tooneel en wat is film?

Tooneel: veruitwendiging van psychologie door woord en plastiek. Het tooneelgebeuren resulteert uit de ontlading van karakters die op elkaar instormen. De dialoog en de handeling worden bepaald door faktoren, die binnen het geestelijke thuishooren, die dus niet kunnen worden gevisualiseerd. Als zintuigelijk bindmiddel tusschen tooneel en toeschouwer geldt het woord. Waar het woord niet onmiddellijk, dat wil zeggen naturalistisch tastbare ervaring kan scheppen, daar is het evenwel onbegrensd evokatief. Boven de empirische waarneming kan het diepten openen voor ons geestesoog. Wij bedoelen daarmee dat waar het Woord als voertuig wordt gebezigd, het gevoeglijk zichtbare elementen kan oproepen. Tooneeltekst kan zoo expressief zijn dat hij tafereelen schildert. Aan het woord heeft het tooneel genoeg. Het kan lyrisch en plastisch zijn, dus naar den toeschouwer bij uitstek onstoffelijke waarden, die in het stuk vervat liggen, d.w.z. gewaarwordingen en beelden overzetten. Zuiver tooneel moet dus los staan van opzettelijke insceneering, kortom van alle wezensvreemde elementen, in de eerste plaats dan tooneelmuziek. Ja wel, tooneel is ook gebeuren, aktie, amenstrengeling en ontknooping van zielstoestanden, oplossing van konflikten, dit door middel van het woord. Dat het tooneel statisch zijn zou kan enkel hij beweren, die afgaat op de uiterlijke verschijning op de onmiddellijk ervaarbare realiteit van wat hij ziet. Het tooneel is niet minder dynamisch dan de film. Natuurlijk is hij dat wel als men enkel de ontrolling van een maximum beelden zou betrachten; maar de dynamiek van het tooneel wordt niet ‘gezien’, zij is ontastbaar, onvatbaar, maar aanwezig door de vlucht die het woord kan nemen. Ontkennen dat er bijv. in den beeldencyclus van een Shakespeare-werk dynamiek zou woelen is een ongerijmdheid. Alleen maar dit: deze dynamiek ligt een ietsje dieper dan het vlakke veld der waarneming. En we zijn natuurlijk niet zoo oppervlakkig, dat we gewoon beweeg als dynamiek gaan

kenschetsen. Met een vleugje verbeelding kan het tooneel, net zoogoed als de film door het beeld, ons door het woord de illusie der alomtegenwoordigheid schenken. Alleen wie steunt op de wet der geringste geestelijke inspanning kan aan tooneel dynamiek ontkennen.

Het tooneel heeft dus voor rol dramatiek te leveren, en in dit opzicht bleven de groote klassiekers tot dusver onovertroffen. Zij vestigden hun opvattingen op de eenheid van tijd, ruimte en plaats. Ziedaar weer een dankbaar argument voor de aanhangers van de leer: tooneel is geen dynamiek. Immers, eenheid van tijd, ruimte en plaats, dat is toch volop verstarring, bijgevolg statiek. Maar men kon alreeds uit wat voorafging besluiten dat tooneeldynamiek in essens van psychologischen aard is, dat zij dus ageert door saamballing of ontspanning van spelmomenten.

Laat ons vooraf zeggen, dat de film ligt aan de tegenpool van het tooneel. Wij konden daarmede de haakjes sluiten en onze spreekbeurt verzaken. Maar men heeft zich op dit stuk aan zooveel begripsverwarring schuldig gemaakt, men heeft zoo vaak, veelal te onpas, voorgewend de barrières tusschen film en tooneel te zullen neerhalen, dat wij toch nog enkele dingen willen tot hun juiste verhoudingen herleiden.

Er zijn stellig zooveel kilometers film geproduceerd, dat onze aardbol er een aardig stelletje lintwormen zou kunnen bij halen, maar de kilometers goede film loopen stellig niet van Antwerpen tot Berlijn.

Ontwikkelingsstadia van den film. Alsjeblieft: aanvankelijk verscheen de film als stom tooneel, dus als een slaafsche nabootsing van wat op de planken gebeurt. Spelwijze was identisch, maar viel zeer matig uit, vermits men het essentieele voertuig, het woord, moest verzaken. Men besefte niet eens welk een ontzaglijk dynamisch nut men uit de camera kon trekken, want het filmapparaat bleef volkomen fotografisch in zijn opstelling, d.w.z. het stelde zich in de plaats van den toeschouwer, bestreek het tooneel perspektivistisch. Wij herinneren ons allen nog het koddig gebarenspel, waarmee de toenmalige filmsterren hun gevoelens bij ontstentenis van het woord aan de wereld kond deden.. Het was grotesk en belachelijk.

Maar één groote figuur, die een glansverschijning was reeds in de eerste jaren van de film, ging dadelijk deze stomme kunst sprekend maken: wij noemen Asta Nielsen, die, uitgaand van het pantomisch beginsel, tot dit mirakel kwam den stommen film te doen spreken, ook al verroerde ze daarbij de lippen niet. Zij was de grondlegster der fotogenie.

Natuurlijk ploeterde de film bij den aanvang in het moeras der

litteratuur. Hij wou gevallen behandelen, narratief zijn, het naturalistisch tooneel evenaren.

Aan den film kan niet dezelfde rol als aan het tooneel worden toebedeeld. De zuivere film staat zeer apart. Hij moet zijn onderwerploos, een symphonie van lijnen en licht, een hooglied van vormen en rhythmus. Wij zijn dus voorstanders van den absoluten film. Film is beweeglijke plastiek. Hij is allereerst aangewezen, om in de grootste mate vorm te geven aan het onstoffelijke. Een documentaire film, de ontrolling van een reeks landschappen bijv., heeft voor mij grooter waarde dan de tamtammerige rompslomp van filmacteurs als Emil Jannings met zijn expressieven rug, the perfect lover John Gilbert, dien men beter den korsettenkoning zou genoemd hebben, en Henry Porten, met haar glycerinetranen en heel de bent, die den film naar de platste naturalistische gelijkvloersche beelding doen vervlakken. Dus ligt de kwintessens van den film allerminst in het scenario. Een film met een litterair sterk scenario kan bocht zijn, een film met een onnoozel scenario daarentegen een meesterwerk. Sporadisch heb ik in filmen al wel momenten gezien, die deze opvatting van den absoluten film nabijkomen. Voorbeelden: de invaart in het Noordstation te Parijs in **La Roue** van Abel Gance, waar hij de lichtriggels van dit station tot een zeldzaam zuiver poëem vervlecht; vluchtige opnamen uit de Generaallinie van Eisenstein, maar niet daar, waar hij den Steel- and Ironkultus van de nieuwe Sovietrepubliek veraanschouwelijkt, wel in de landelijke tooneelen; eindelijk dan dit magistrale **Dorp der Zonde,** waar het scenario, de anekdoot, het geval, letterlijk onder de plastische schoonheid van den film verpletterd wordt en enkel nog vaag, op den achtergrond doorschemert.

Maar men verschoone ons van absoluten film, zooals dit onding betiteld werd, den absoluten film, die in den grond niets meer is dan dorre meetkunde in versneld tempo.

Heeft nu de film aan deze drie elementen, licht, plastiek en rhythmus genoeg om zich te ontwikkelen? Ik meen ja. Ik zou haast konkludeeren, dat de bepaling filmacteurs, dus de spelende functie, in een film overbodig is. Ongetwijfeld zijn de filmacteurs overbodig, waar zij het er op toeleggen menschelijke passies volgens den naturalistischen tooneelstijl te veraanschouwelijken. In ieder geval aanvaard ik ze niet als middelpunt in de kinodynamiek. Dus het sterrenstelsel is uiteraard verwerpelijk. Wel kan ik me verzoenen met het optreden van filmacteurs als gedisciplineerde bestanddeelen in een film, die worden moet een organisch licht en rhythmusspel. Zoo zal bijv. Brigitte Helm in haar doorgaans, met den litterairen maatstaf getoetst, zeer slechte films, door plastische standen en bewegingen, een zuivere exponent van licht en vorm worden en mij dus heel de lammenadige lintwormpellikuul doen slikken.

Men heeft voor dezen debatavond het oordeel ingeroepen van een gemoedelijk stelletje letterkundigen, en ook ik klop mea culpa; maar waarom zitten hier op het spreekgestoelte geen schilders? Zij zijn allereerst gekwalificeerd om hier een geldig oordeel te vellen, want de film releveert zeer bepaald van de plastiek en niet van de letterkunde. Enfin, we zullen doen wat we kunnen. Dus eerste vaststelling: de film moet zoo ver mogelijk van het tooneel staan; hij is in alle volstrektheid onvereenigbaar.

Zie, we waren nu eindelijk de goede richting uitgegaan en pats, daar komt de innovatie, die alles op haren en snaren zet, en die begroet wordt als de uiteindelijke triomf van den film: talkie. Wat is het onmiddellijk gevolg? De film wijkt af naar zijn aanvangspunt, hij wil terug van meet af aan beginnen, en komt aanrukken met karrevrachten tooneelsurrogaat. Het werk van twee decennia is door deze smakelooze fantasie der overatlantische producers hopeloos bedorven. Nu nog de reliefprent en de kleurprent uitgevonden en klaar is Kees; dan kan men besluiten dat de film het tooneel onttroond heeft. Heerejee, welk een amalgaam! Een plat scherm; een fonograaftoestel, reliefdruk, chemische verfmethodes, en dat alles om te komen tot wat? Tot een illusie van de werkelijkheid. Van welke werkelijkheid? De naturalistische werkelijkheid. Het moet al onmiddellijk opvallen, dat de film, waar hij het tooneel naar de kroon wil steken, niets ongebruikt laat om het tooneel, althans in zijn uiterlijkheden, te overtroeven. Maar deze uiterlijkheden, zooals tooneelbeeld, tooneelmuziek, insceneering, enz., raken niet de kern. Immers we zeiden: aan het woord heeft het tooneel genoeg. Door al deze vervolmaakte procédés in de mogelijkheid gesteld te worden een tooneelstuk op tallooze exemplaren te verveelvuldigen heeft niet de geringste waarde. Immers een tooneelwerk kan ons reeds volmaakt bereiken langs de ethergolven. De radiodiffusie is hier den film vooruit. Men kan zeggen: ja, maar door de radio ziet men niet spelen. Nog een ietsje geduld en ook de televisie knapt deze zaak netjes op. Waar zal de film dan staan? Op een puinhoop van verloren mogelijkheden, die hij, door afwijking van zijn doel, zoo maar heeft verspeeld.

Wij zeggen, dat de filmproducers zich noodeloos afsloven ter bereiking van een doeleinde, dat, op zich zelf beschouwd, irrelevant is. Maar men haalt graag kunststukjes uit en vooral sensatie kan het volk, dat belust op nieuwheid is, naar de bioscopen lokken. Dat is de eenige bestaansreden van den talkie. Men wil het gesproken woord ondervangen, alleen maar om, in den letterlijken zin van het woord, niet alleen de oogen, maar ook de ooren te streelen. Een kakatoe is een mooi beest, maar daaraan heeft de bezoeker niet genoeg, niet waar? Zijn bewondering stijgt torenhoog als het beest ook kan praten, ook al krijgt men enkel neusklanken te hooren.

Daar heb je heel den talkie. Zooveel mogelijk zintuigeliik genot om de geestelijke onmacht te verhelen.

En wat een soffigen boel dringt men ons op! Gedialogeerde film. Vroeger kon men enkel de tusschenteksten inschakelen als men met zuiver filmtechnische middelen niet klaar kwam. Nu kijk eens aan, nu krijgt ge den tekst te hooren. Men liep hier van den regen in den drop. Wat vroeger slechts als een storend pis aller in den film werd geduld, verheft men nu tot een soevereine wet. En ja warempel, het volk hangt aan de lippen van de spelers om te bespieden of het geluid geen onderdeel van een seconde te laat komt. Ondertusschen is de camera, die men had leeren waaieren, weer tot statiek gekomen. Zij enregistreert, heeft dus als schepper van rhythmus afgedaan.

Door den teruggang naar het tooneel gaat men aan de kinospelers geen eischen meer stellen op het stuk van fotogenie. Immers zij kunnen er lustig op los babbelen, behoeven dus aan mimiek geen expressie meer te geven. De litteratuur doet hiermee weer haar intrede. En toch, met den inzet van al zijn mogelijkheden zal de talkie er nooit in gelukken het gesproken tooneel te vervangen. Een vriend van mij zag te Londen als talkie **Hei Proces van Mary Dugan.** Hij kwam uit de zaal in een toestand van volledige geestelijke uitputting, zoozeer had hij zijn aandacht moeten spitsen. Nochtans, het geluid werd met een maximum duidelijkheid overgezet.

Ook hebben de producers wijselijk het dramatische tooneel links laten liggen. Zij houden het liever bij de lichte comedie en de operette.

Met Maurice Chevalier heeft de spreekfilm zijn toppunt bereikt, d.w.z. zero. Deze ananasverheerlijker met de blaatstem overtroeft triomfantelijk alles wat men in het genre bebête tot dusver had bereikt.

Met den talkie evolueert de film a rebours. Muziekbegeleiding was vroeger reeds een hinder, nu heeft men daar geluid aan toegevoegd en het euvel minstens verdubbeld. Maar, let wel, de aanhangers van een utilitaire esthetiek zullen dit als een zeer groote overwinning begroeten, inzonderheid zij die den film tot dienstbaarheid willen verwijzen aan propagandadoeleinden en hem daarmee van zijn zuivere kunstbestemming afvoeren.

Het heugt mij hoe Eisenstein, in de voorrede tot zijn Generaallinie, hier den nadruk legde op het feit dat de film een opvoedend element zou zijn, d.w.z. een bruikbaar hulpmiddel voor in casu dus communistische propaganda. Het gaat bij ons natuurlijk niet tegen communistische propaganda, maar tegen propaganda in 't algemeen. Voor de aanhangers van de nuttigheidstheorie in dezen is de spreekfilm evenwel een openbaring van de hoogste beteekenis.

Het zal in de toekomst dus mogelijk zijn een politieken redenaar in levenden lijve op het scherm te hooren en te zien spreken, terwijl de radio enkel zijn stem weergeeft.

Kijk eens aan, ware de spreekfilm eerder uitgevonden, wij hadden de heuglijke troonrede van Z.M. Albert I, onzen geliefden vorst, een stuk litteratuur dat door iedereen vergeten werd, behalve natuurlijk door den doorluchtigen redenaar, op den film auditief en visueel vereeuwigd gekregen. Maar leve dan toch de spreekfilm in de politiek! Een praktisch voorstel: de kiesredevoeringen van onze mandatarissen worden verklankfilmd. Bij het einde van den zittijd wordt de band afgerold en nagegaan wat van al hunne beloften is terechtgekomen. De tuchthuisstraf wordt daaraan geproportionneerd.

Bij aanschouwelijk onderwijs zal men tevens den film als zeer leerzaam illustratief materiaal kunnen aanwenden. In de praktijk kan dit leiden tot een zeer op prijs te stellen bezuinigingspolitiek. Men zou bijv. de lessenreeksen onzer onderwijsinstellingen kunnen verklankfilmen en aldus het leeraarkorps overbodig maken. Dit zouden wij als een zeer gelukkige toepassing van den spreekfilm begroeten. Vindt U niet dat dit bijv. voor het akademisch korps van de Ecole des Hautes Etudes, een goede, wat zeg ik, **de** oplossing is?

Maar wij zijn hier niet om praktische mogelijkheden te onderzoeken, wel om de zaak met een zuiver esthetisch licht te beklaren. En dan zeggen wij: de film tout court is de 10^{e} muze. Naast muziek en poëzie is hij een machtig instrument voor vergeestelijking.

In dit verband kunnen wij de Hegeliaansche gradatie der kunsten aanvullen.

Hegel zei: De volgende trappen naar vergeestelijking zijn op kunstgebied te onderkennen:

Haast onstoffelijk is muziek, want ondimentionaal.

Na haar komt poëzie.

Dan schilderkunst als tweedimentionaal.

En architectuur komt eindelijk als driedimentionaal.

Tusschen muziek en poëzie, die aan de toppen der vergeestelijking staan, en schilderkunst, die daarop volgt, kunnen wij den film harmonisch inschakelen.

Van de schilderkunst heeft hij de tweedimensie, van poëzie en muziek den rhythmus.

Men zal dus opmerken dat wij aan het scherm niet die valsche perspektiefdiepte toekennen die ons uit het fotografisch naturalisme als een vulgair trompe l'oeil werd nagelaten. Maar evenmin beschouwen wij het kinodoek, het projectieveld, als een platvlak, een surface plane, volgens de kubistische picturale leer. Deden wij dit

wel, dan bleef de film slechts decoratieve ornamentiek, toegemeten in een beeldencyclus zonder dynamische bindstof.

In het teeken van het expressionisme biedt de absolute film onbeperkte mogelijkheden, voornamelijk in de richting van het Kandinsky expressionisme. Waar Kandinsky kwam tot kleurlyriek, die door den aard van haar schilderkunstig affekt statisch bleef, want binnen de omraming van het doek gebonden, daar kan de film tot wit-zwartgrafiek komen, tot vorm en lijnenlyriek en deze elementen ruimtelijk rhythmeeren. Nu zou men geneigd zijn te beweren dat deze zucht naar abstractie in verdorring moet doodloopen, maar men zou verkeerd oordeelen waar men het expressionisme ging voorstellen als een afgetrokken schematakunst, een dor en ijl spel van zinlooze lineaturen. De afkeer van het platvloersche naturalisme heeft de eerste expressionisten gedreven naar een kunst die onvoorwerpelijk aandeed in haar voorstelling. Zij belandden daardoor op een zijgebied der vlakke meetkunde, waar enkel het koloriet een lyrische noot kon werpen. Evenwel, expressionisme hoeft niet noodzakelijk te beteekenen, dat het beeld perspectief onherkenbaar dient te zijn. De kunstenaar ontleent zijn materiaal overal, waarom dan niet aan de zichtbare werkelijkheid? Zaak is maar welke voorstelling hij hieraan geeft. Het moet zijn: niet natuurnabootsende, wel creatieve beelding, geen physioplastiek, wel ideoplastiek. De film is zoodus het amalgaam van den poëtischen rhythmus, die door den film onmiddellijk, rechtstreeks, zonder omschrijving door het woord zichtbaar kan worden vastgesteld, anderzijds van de schilderkunstige voorstelling, die niet langer in statiek gevangen ligt, maar door genoemden rhythmus een bewogen wordingsdynamiek erlangt. De camera is een nieuwe magiërstaf. Uit de banaalste voorwerpen kan zij mirakels tooveren; de stillevens kan zij onder lichtspel beweeglijk maken; uit vlak gebeuren een onverwachten en blijden rhythmus naar voren dwingen.

Daarom, bij den film geen muziek, want in den film zelf zit muziek; bij den film ook geen tekst of gesproken commentaar, want schilderijen uitleggen is nonsens, a fortiori dus een reeks van schilderijen.

O God, gij die ons hoort, maak van alle filmsterren koetsiers of dactylo's, dat zij weer een nuttige functie vervullen in onze samenleving! Laat alle lawaaistudio's te Hollywood en te Neu-Babelsberg onverwijld in sierlijke vlammen opgaan, en geef ons eindelijk weer: den film 100% silent.

V.J. BRUNCLAIR.

Breuken
Vervolg[1].

IV.

- Maar ge ziet er zoo feestelijk uit, Annie; wat zijt ge zinnens? vroeg Stefan.
- 'k Weet het niet, 't is de laatste dag van 't jaar.
- Dacht ge dat er te feesten viel?
- Niet precies, maar ik dacht dat we niet om acht uur naar huis zouden gaan.
- Dat denk ik ook, zei Stefan.

Annie nam nog een broodje en werkte het traag naar binnen. Het was nog vroeg in den avond en in de spijszaal, waar ze avondmaalden, waren er weinig gasten.

- Maar Annie, wat zullen we doen?
- Eerst eten, hé? lachte Annie.

Na den maaltijd praatten ze over alles en nog wat, terwijl Stefan teekeningen maakte op het blad wit papier, dat op de tafel lag.

Annie's gedachten dwaalden nu en dan eens van 't gesprek af.

Ze had hare plannen voor het komende jaar aan Stefan medegedeeld en ze lachte het beeld toe, dat haar voor de oogen scheen.

- Verveelt ge u, Annie? vroeg Stefan.
- Wel neen.
- Gij lacht; waarom?
- De plannen, Stefan.
- Brengen ze u plezier aan?
- Ja, ik vermaak me met zulke dingen, zelfs al komt er niets van terecht; het denkbeeld geeft me een innerlijken overmoed.

(1) Zie blz. 13, 72 en 154.

Annie voelde zich zenuwachtig worden onder Stefan's blik. Hij zag er zoo bijzonder goed uit, blij en levendig en Annie kreeg den dollen wensch, met haar jongen weg te vluchten, ver van de andere menschen. En terwijl ze droomerig voor zich uitstaarde, herhaalde Stefan:

- Verveelt ge u niet, Annie?
- Hoe zou ik mij vervelen bij u, Stefan? We zijn zeker nog te veel bij elkander?
- Dit is een verwijt, Annie.
- Toch niet, maar ik wil zeggen, dat voor éénmaal dat we bij elkander zijn buiten uw werkkring, ik het ongehoord zou vinden indien ik me nu verveelde.
- Wat zullen we doen?
- Wegloopen van de menschen, zei Annie.
- We kunnen toch een uurtje naar de soos gaan... Ge zult er Pola Smeesters vinden.
- Ja... Neen, de Smeesters zijn gevraagd bij een vriend van Bert.

Ze gingen dus naar de soos en Annie vond er alleen stijve menschen in feestgewaad. Om zich eene houding te geven, nam ze een tijdschrift en doorliep het, zonder zelfs de titels te lezen. Lang kon ze het hier niet uithouden, en ze hoopte zoo vlug mogelijk weg te komen.

Stefan kwam haar vragen of ze 't goed vond, en half verlegen zei ze: ‘Niet erg.’

- Kom dan maar eens naar 't biljartspel zien in de andere zaal.
- Ja. straks.

Ze nam een dagblad, las een artikel over Kerstgebruiken in verband met de religie, stond op en liep regelrecht de andere zaal binnen.

Hier vond ze meer vermaak; alleen reeds het heen en weer loopen van Stefan rondom de biljarttafel gaf haar genoegen.

Er werd muziek gemaakt, gezongen en gedanst en Annie sloeg alles gade van uit het hoekje, waar ze zoo veilig zat naast de toekomende Mevrouw Daenens, die op haar zoo'n goeden indruk had gemaakt.

Onder 't spel kwam Stefan haar een poosje gezelschap houden,

vroeg wat ze over Daenen's meisje dacht, of ze blij was nu een beter gezelschap te hebben. Toen Annie vertelde dat het meisje haar interesseerde en ze het eene dame vond, was Stefan gerustgesteld.

- Elza zegt nooit veel, zei Stefan.

- Nu, er is een zwijgen dat bekoorlijker is dan het aardigste gebabbel. Ze houdt voorzeker veel van haar jongen en haar zwijgen is 't bewijs van respect voor hem, wijsgeerde Annie.

- Uw conclusie? vroeg Stefan lachend; tusschen die twee ziet het er uit als bij ons, meent ge?

- Ja, zoo moet het bijna zijn.

- Bijna? vroeg Stefan, waarom bijna?

- Ge zijt weetgierig van avond! Welaan, ze zien er kalmer uit, besloot Annie.

- Ik ga nog een spelleken doen.

- Goed.

En terwijl Stefan naar het biljart ging, kwam Daenens bij Annie zitten, daar Elza aan 't dansen was. Ze babbelden over de muzikanten, die goede krachten waren, over de gramofoon, waaruit valsche tonen galmden, doordat een lid standvastig den tabulator aan 't verdraaien was.

Naast de piano trilden de sentimenteele klanken eener romance:

> ‘Une voix tremblante d'aveux...
> Elle avait la langueur divine...’

- 't Zit er nevens, klonk het aan de biljarttafel, terwijl de ballen hun loop namen op het groene laken.

> ‘Ce seul mot, ce vague poème...’

- Een prachtige stoot, hé! man? riep Stefan.

> ‘Si vous saviez combien je l'aime!
> J'envoie aux étoiles
> Un long baiser chaque soir...’

- Goed gespeeld! Laat de potten bovenkomen!

Stefan draaide rond en wreef zich de handen:

- De kampioen zal 't al betalen!

En hij gaf den man een slag op den schouder.

Nu 't spel geëindigd was, zette Stefan zich naast zijn meisje en vertelde er haar over.

- Wie is die vrouw in 't blauw, die daar pas gezongen heeft? vroeg Annie.

- De vrouw van Beekman.

- Ha, dacht Annie, dat is die Severine.

En daar ze niets antwoordde, voegde Stefan er na een poosje bij:

- Dat is de vrouw die me brieven schreef.

- Ja, dat weet ik.

- Verleden week vroeg ze me of ze nog mocht schrijven en 'k heb haar gezegd, dat, indien ze 't nog aandierf, ik haar schrijven vastgespeld in de soos zou uithangen.

- Maar waarom doet ze zulke dingen? drong Annie aan.

Stefan trok de schouders op en zei lachend:

- Ja, dat moet ge haar zelf eens vragen.

Annie dacht dat ze dit wel zou kunnen doen, maar niet op dezen avond.

- Ik ben heelemaal ontwapend tegenover Severine.

- Ja? zei Stefan vragend, terwijl hij nadacht wat er in Annie wel kon omgaan.

- Toen ik haar brief las, geloofde ik niet aan dreigend gevaar, maar zoo'n zaak is in den grond altijd twijfelachtig; doch nu ben ik veel geruster. Haar physiek duidt alles aan Ik heb haar vroeger dikwijls ontmoet.

- Een domper, hé? zei Stefan.

- Ze schijnt me een overdreven dweepster te zijn en levende van een rot sentimentalisme, waaraan haar godsdienst niet vreemd is. Volgens mij heeft ze de religie niet aanvaard als een filosofische wetenschap, maar als een instinctief geloof, dat haar als slachtoffer opeischte en het individueele in haar verkrachtte, nog vóór zijne wording. Haar uiterlijk draagt er de merkbare sporen van. Severine's mond doet me denken aan den man, waarvan men den mond verminkte om hem eeuwig te doen glimlachen. Hare oogen daarentegen kijken zoo weemoedig en de roode kringen er rond geven den indruk van droef geween. Welk een verschrikkelijke tegenstelling in dit gelaat!

Stefan liet Annie maar babbelen, zei nu en dan eens ‘ja’ en zijn stilzwijgen ergerde haar toch wat.

Neen, haar jongen mocht niet denken, dat ze Severine in zijne

oogen trachtte klein te krijgen, want nijd was er niet in haar hart. Voor die twee onvereenbare uitersten, die ze in één en 't zelfde gelaat had opgemerkt, stond ze met een gevoel, dat aan medelijden, zooniet aan spijt deed denken. Ze vergat er Severine's stormloopen bij en had maar één wensch, die vrouw bewust te maken van hare zinsbegoocheling.

En op eens werd ze in haar gedachtengang gestoord door Stefan, die zoo onverwachts vroeg:

- Wie ziet ge 't liefst?

Anna glimlachte en tikte met de hand tweemaal op Stefan's knie.

- Ja, ja, zei hij, gij zegt dit moeilijk.

- Maar gij liegt gemakkelijker ook, wedervoer Annie.

Stefan lachte en knikte eenige malen ter bevestiging.

De lucht werd stikkend in de biljartzaal. De mannen waren fel aan 't rooken. Stefan deed het venster open en kwam terug met 't bericht dat het water goot.

- Zoo regenen, haha! lachte hij.

Ik dacht reeds: ‘hoe breng ik Annie thuis?’ zei hij tot zijn meisje. Mijn overjas, ja; maar dit bevrijdt niet genoeg. Ik bezit nog dertig frank; nu, daarvoor breng ik u veilig tehuis.

V.

De Winter was langzaam voorbijgegaan; de boomen hadden zich getooid met frissche bloesems en ook in de woning van Smeesters was een nieuw leven geboren.

Annie, die bij Pola een gelegenheidsbezoek bracht, vond het kindje, dat pas drie weken was, een klein nietig wicht, maar Pola hield vol dat Diana groot was en de bewondering had gewekt van de baker.

Moedertrots, dacht Annie, aangewakkerd door bakers en dokters. Die zien negentig procent wonderkinders! Maar ze liet Pola in den waan dat Diana buitengewoon was.

Nu moest er natuurlijk over zoo'n murmel gepraat worden, want dit scheen nog de eenige bekommernis te zijn van Pola, die zich de wenken van schoonmama-lief moest laten welgevallen.

Ze maakte Pola attent op de noodige droge luiers, op het voedingsuur en dergelijke punten meer.

- Zoo'n piskous, besloot Pola; men heeft nooit gedaan met een zuigeling.
- Wanneer gaat gij eens trouwen, Annie? vroeg schoonmama.
- Dat komt wel, Madame.
- Nu of nooit, wedervoer Pola.

Dit ging Annie recht door 't hart; en daar Pola haar onderzoekend gadesloeg, informeerde ze, hoe het met de bevalling gegaan was.

De jonge moeder zette de zaak uiteen en zei daarna:

- Bert is in de wolken met zijne dochter.
- Dat kan ik gelooven, antwoordde Annie.

Alhoewel het gesprek haar begon te vervelen, moest ze er zich in schikken. Zoo'n bezoek bracht Annie uit haar humeur. Ze vond het wel plezierig een pasgeboren kind te zien, doch na er vijf minuten over gepraat te hebben, dacht ze de gebeurtenis niet zoo gewichtig om er langer aandacht aan te leenen.

Het zeggen van Pola ‘nu of nooit’ drukte haar en op eens vroeg ze er uitleg over.

- Wel, er dreigt altijd gevaar langs Stefan's kant, antwoordde Pola.
- Welk gevaar? vroeg Annie snel.
- Severine, zei Pola.
- Waarom die kwestie zoo opdrijven? Eene domme streek, meer niet. Zie toch de dingen zooals ze zijn, Pola.
- Nu, ik weet er zooveel niet van; men praatte er over en ik zelf geloofde er eerst niet aan.
- Waarom deed die vrouw zoo gek?
- Hm, omdat ze aan haar man niets heeft, wedervoer Pola wijs.
- Waarom, maar waarom? vroeg Annie ongeduldig, terwijl ze de stem verhief.
- Hij interesseert zich alleen voor zijn werk.
- En vóór 't huwelijk, hoe stonden die tegenover elkander?
- Dat is eene vraag waarmee het tegenwoordige niets te maken heeft.
- Toch wel, Paula; men trekt geen sterke gebouwen op op onzekere bazis. Nu, met haar vervalscht geloof, waarvan ik haar

verdenk en haar dweepzucht, kan ik begrijpen, dat ze indertijd niet besefte wat zij aan haar man zou hebben na 't huwelijk.

- Denkt ge het ooit vooraf te weten?
- Het moet, Pola.
- Zeg, hoeveel illusies hebt ge nog te voeden, Annie?
- Geen kwestie van illusies! De beelden die 'k me vorm ontbreken niet aan logica en hebben grond.
- Daar zullen we later over praten, eerst zien.
- Ja, bij u is het ‘eerst zien’ en als het niet uitloopt zooals men hoopt, wil dat zeggen dat de gedachte niet goed was?
- Daar zullen we voorbeelden bij sleuren, zei Pola nadenkend.
- Sleur niet te veel, ge moet nog rusten, meende schoonmama, wie het gepraat verveelde, daar ze er zich niet kon in mengen.

Annie en Pola keken elkander aan en glimlachten, alsof ze blij waren dat hun woordenstrijd onderbroken werd.

- Hoe gaat het met Dolly? Nog altijd verliefd? vroeg Annie.
- Dol is eigenlijk zoo verliefd niet op Lode; ik weet niet wat ik er moet van denken.
- Ze woont tegenwoordig te Antwerpen.
- Ja, zei Pola, ze is naar Antwerpen gaan wonen onder voorwendsel er te werken; doch ik geloof dat het meer om Lode te doen is.
- Heeft ze reeds werk gevonden? vroeg Annie.
- Als snelschrijfster in eene verzekeringsmaatschappij op de Meir. Naar 't schijnt is het een goed betaalde plaats.
- Dan heeft ze meer geluk dan ik, zei Annie.
- Hoeveel maanden zijt ge nu zonder werk? vroeg Bert's moeder.
- Vier maanden, zei Annie.
- Ze renteniert en doet 't schooien er bij, lachte Pola.
- Neen, voor 't oogenblik doe ik vertaalwerk; 't brengt niet veel op, maar ik walg zoodanig van uitgebuit te worden dat He lust van werken op bureel mij begeeft.
- Ge hadt toch eene goede bediening? vroeg Bert's moeder.
- Dat dacht ik ook, zei Pola.

- Een groote titel misschien, maar op 't einde der maand te kleine vergoeding, antwoordde Annie.

- Wie vervangt u? vroeg Pola.

- Ha, een Brusselaar aan wien ze een degelijk loon betalen. Denk eens, ik had slechts de 3/5 van zijn loon en dit voor hetzelfde werk, indien niet meer. Want nu heeft die Brusselaar een goeden steun in den neef der patroons, die zich de zaak ter harte neemt.

- Zoo komt er overal en in alles verandering, zei Bert's moeder.

- Ja, maar waarom moeten wij vrouwen aan een grooter hongerloon werken dan de mannen?

- Kwestie van uitbuiting, meende Pola.

- Wanneer men eene vrouw voor eene taak aanvaardt, is 't wel, dat ze er bekwaam toe is, zooniet kan men haar wegsturen, zei Annie.

- De strijd der vrouw in 't maatschappelijk leven! Daar is nog veel te doen, antwoordde Pola.

- Veel? Neen! 't Is alleen het onmiddellijk gevolg der wanordelijke toestanden onzer samenleving, zei Annie.

- Maar zonder strijd komt het niet terecht, Annie.

- Ik geloof niet veel in de strijdkrachten der vrouwelijke bedienden. Hunne evolutie gaat te traag; ze hebben te veel kleinburgerlijke begrippen.

- Maar hoe lost gij dit vraagstuk op?

- Het zal uitgaan van de mannen, wanneer ze volop zullen beseffen dat de vrouw in de bureelen een gevaar voor ze opleveren, in de bureelen meer dan in de nijverheden.

- Op uw bureel, Pola, gaat het beter, he? zei Annie.

- 't Is te zeggen, wij hebben ook grieven. De last van overwerk drukt ons fel.

- De overuren worden toch betaald, meende Annie.

- Kwestie van principe, zei Pola.,

- Wat zijn uwe vooruitzichten? vroeg Annie.

- Wel, ik denk nog een jaartje op 't bureel te blijven. Diana gaat naar de stadskrib voor dien tijd en daarna blijf ik tehuis. Er komt hier veel verandering, zei Pola en hare schoonmame aankijkende:

- Ma komt bij ons inwonen; ze maken het haar zoo lastig

met de nieuwe huishuurwet en wij hebben hier toch plaats te veel.

- Opslag, opslag en 'k mag niet onder-verhuren, zei Bert's moeder.

- Moeilijke kwesties, meende Annie.

En schoonmama, die zich niet graag voor arm liet doorgaan, voegde er vlug aan toe:

- Ik heb wel een groot pensioen, dat me de uitgave der huur toelaat, doch ik wensch niet de nieuwe voorwaarden te aanvaarden.

Annie gaf haar gelijk en dacht hoe Pola dit zou opnemen.

- Bert trekt er uit op zijn werk; hij gaat zich met een kollega voor eigen rekening inrichten.

- In financies? vroeg Annie.

- Ja. In de middenstad hebben ze een bureel gehuurd en eene typiste aangeworven.

- Prachtig, meende Annie.

- 't Is te hopen. Zoudt ge ooit gedacht hebben dat mijn man ondernemingsgeest bezat? vroeg Pola.

- Neen, hij is zoo gelaten en kwam me dikwijls voor als onverschillig.

- Onverschillig is Bert precies nooit geweest, verdedigde zijne moeder.

- Daar had hij wel een greintje van, mama, antwoordde Pola.

- Door 't huwelijk is hij veel veranderd, meende schoonmama.

- 't Kan evenwel omdat hij ouder is geworden, verdedigde Pola zich, die mama's antwoord als een verwijt aan haar adres beschouwde.

Daar begon de kleine te schreien en te tieren en Annie keek machteloos rond van waar de redding zou opdagen, om dat murmel aan 't zwijgen te krijgen.

De luiers werden nog eens voor den dag gehaald, de kleine verfrischt, bepoeierd en terug omzwachteld.

- Wat een werk! zuchtte Annie.

- Dat weet men niet als men zijn eigen kind verzorgt!

- Best, zei Annie.

En toen het wichtje terug in de wieg lag en indutte, kon mama de domino's uithalen en werd er rustig gespeeld.

(Wordt voortgezet).

MARIA KAROLA.

De Berceuse van den armen Minnaar

Rust, mijn lief. Rust in mijn armen,
Want voor u, zoo voor mij was het leven strijd;
Wij mogen ons wel aan elkaar verwarmen
Nu de vorst in de schors van de boomen bijt.

Rust, mijn lief, met gesloten oogen.
Wij hebben zooveel te zamen doorstaan.
En al is de droom de lantaren der logen,
Zonder hem kunnen wij niet verder gaan.

Rust, mijn lief. Reeds hoor ik de winden
Sforzando blazen in 't zeil van den nacht.
Rust aan mijn hart, mijn hazewinde...
Ik spreek met den hemel... en ik wacht.

A. DE MAREST.

Emile Erckmann
Vervolg[1]

4.

De faam en de rijkdom waren in aantocht. Het toeval wilde, dat Hetzel, de befaamde Parijsche uitgever van de Rue Jacob, in het werk van Erckmann belang begon te stellen, zooals hij het omstreeks hetzelfde tijdstip in dat van Jules Verne deed. Toen deze, na den grooten bijval van **Cinq Semaines en ballon** in 1863, het leven in al zijn volheid op de planken wilde uitbeelden, zeide Hetzel eenvoudig: 'Blijf liever bij uw luchtballongenre en laten wij een overeenkomst sluiten.'

Hetzel heeft een aanzienlijk vermogen vergaard, maar de schrijvers, die hij met zijn fijnen speurzin en zijn ongemeene zakenkennis hielp, zijn er niet slecht bij gevaren. Hetzel, zelf een letterkundige, - hij schreef onder den deknaam P.J. Stahl -, voelde wat bij het lezende deel van de natie zou inslaan. Hij nam Erckmann onder den arm en zette hem aan tot innemende, bekorende voortbrengselen, die, evenals de werken van Dickens aan de overzijde van het Kanaal, de harten in storm zouden veroveren.

Perrot en Hetzel waren schrandere koppen, die Erckmann de goede baan wezen. Wel was de rijke uitgever minder onbaatzuchtig dan de arme leeraar, maar wat hindert dat?

Wij weten weinig over de handelsbetrekkingen van Hetzel met Erckmann-Chatrian. Hinzelin zegt het, in zijn werk over Erckmann, naïef weg:

'Ce qui rend difficile une biographie d'Erckmann, c'est qu'il n'a jamais rien préparé pour ses biographes.'

Onbetwistbaar. Zelfs de brieven werden stelselmatig vernietigd. Maar een onlangs verschenen boek, **Jules Verne,** sa vie, son oeuvre, door M. Allotte de la Fuije (Parijs, Simon Kra, 1928), vertelt dat Hetzel vrijwillig vijfmaal een geschreven overeenkomst verbrak om ze telkens voordeeliger voor Verne te maken.

Hetzel stelde op zekeren dag aan Chatrian voor, de **Contes** met **l'Illustre docteur Mathéus** en **Hugues le Loup** in verluchte uitgaaf te laten verschijnen. Benett, Gluck, Schuier, Bayard zouden illus-

(1) Zie blz. 167.

treeren. Maar hij eischte van de schrijvers een voorschot van dertig duizend frank, voor het papier.

Chatrian aarzelde niet lang. Hij onderteekende het contract zonder aan Erckmann, die volop aan het werk was, een woord te zeggen. De uitgaaf had een ongemeenen bijval en bracht duizenden op, in gelijke mate voor de twee vrienden.

Hetzel bracht Chatrian in betrekking met Berton, den bestuurder van het dagblad **Les Débats,** die de **romans nationaux** opnam tegen fr. 0.35 den regel. Dat was een hooge prijs voor dien tijd. Men berekene, hoeveel duizenden regels van Erckmann in de Débats verschenen: les Confidences d'un joueur de clarinette, le Conscrit de 1813, Waterloo, Histoire d'un homme du peuple en le Blocus vonden er achtereen geestdriftige lezers.

De Débats weigerden echter l'Ami Fritz. Chatrian bood het werk terstond bij **La Presse** aan, die het aannam tegen 50 centimes den regel en nadien, tegen dezelfde voorwaarden, het eerste der vier deelen van Histoire d'un paysan drukte. Toen de Presse met de politieke wending van den roman geen vrede nam, staakte zij den druk er van. Chatrian ging weer op den loop en het was ditmaal de **Siècle** die het gansche werk van 't begin af drukte, tegen dezelfde voorwaarden.

Laten wij thans een sprekende bladzijde van Erckmann's Souvenirs aanhalen.

‘Om een boek en vooral om een roman te schrijven, moet men, alvorens de pen op te nemen, het bewustzijn van het geheel bezitten, van de algemeene harmonie. Zulks vereischt opzoekingen, die ik steeds alleen deed; want Chatrian, door zijn kantoorwerk weerhouden, kon mij niet helpen. Ik doorliep de streek, ik nam de landschappen en de physionomieën waar, die ik ontmoette, de plekken waar ik stilhield; ik verzamelde de grondstoffen van mijn novellen en mijn romans.

Voor mijn geschiedkundige romans had ik steeds bij het schrijven het aandenken vóór me van de oude snorrebaarden, die ons huis geregeld bezochten en er vermaak in vonden, op hun campagnes terug te komen en er de minste omstandigheden van op te diepen.

Later, om mijn herinneringen te volledigen, nam ik landkaarten en volgde in den geest de bewegingen der troepen. Ik raadpleegde het archief van Pfalzburg, zoowel op het stadhuis als op het arsenaal. Ik begaf mij ter plaats, naar België, Duitschland, de Vendée. Ik doorliep Zwitserland. Zoover dreef ik de angstvallige nauwgezetheid, dat ik, alvorens de **Souvenirs d'un ancien chef de chantier** te schrijven, naar Egypte ging en het Suezkanaal van de eene werkplaats tot de andere bezocht. Middelerwijl zat Chatrian op zijn kantoorkruk en onderteekende stukken.’

In dat opzicht kan men Erckmann bij onzen Conscience vergelijken, die voor zijn geschiedkundige romans, zijn Leeuw, van Vlaanderen, zijn Jakob van Artevelde enz. met evenveel ijver en een even lofwaardige nauwkeurigheidsliefde op reis ging, de steden, dorpen, slagvelden doorliep, de oude plaatsnaamkunde bestudeerde, gedrukte en ongedrukte oorkonden raadpleegde. Zoo benuttigde hij voor zijn Boerenkrijg het dagboek, door dr. J.G. Janssens, een arts van Diest, tijdens de laatste jaren van de achttiende eeuw gehouden. Dit dagboek was hem door den kleinzoon van dr. Janssens, Karel Stallaert, toevertrouwd geworden.

De wording van Erckmann's **Conscrit de 1813** is eigenaardig genoeg om verteld te worden.

Erckmann had te Pfalzburg meer dan eens de loting bijgewoond. De tranen van de jongelingen, die moesten optrekken, hadden hem dikwijls tot in de ziel bewogen. Hij zelf was, om reden van bijziendheid, vrij van dienst gebleven, maar hij stelde zich gemakkelijk de familietooneelen voor en het leedwezen van geliefden, die voor een zevenjarig tijdperk van elkaar moesten scheiden.

Op zekeren dag vond hij in de nalatenschap van zijn vader een oud schrijfboekje, waarin de kapitein adjudant-majoor Vidal Pagès (1776-1846), van het 7e léger, in 1813 en 1814 elken dag de pleisterplaatsen van zijn regiment met allerlei treffende bijzonderheden had opgeteekend. Erckmann dacht er eerst aan, het dokument aan Thiers te sturen, die kort te voren zijn Histoire du Consulat et de l'Empire had voltrokken. Maar het hemd was ook ditmaal nader dan de rok. Zijn vader had het oude stuk geschiedenis trouw bewaard, uit piëteit. Hij zelf had verschillende personages, die in den veldtocht voorkwamen, persoonlijk nog gekend: den kapitein Vidal in eigen persoon, den kapitein Florentin, dien hij later in zijn **Vieux de la Vieille** met het Pfalzburg van 1830 ten voeten uit zou schilderen, Zébédé, Joseph Bertha enz. Waarom zou hij de oorkonde, die hij op zoo wonderlijke wijs in handen had gekregen, niet voor zich zelf benuttiaen? Hij had in zijn jeugd het hotel **In den Os** van Klein gekend; Pfalzburg had voor hem geen geheimen; zijn vader had hem zoo dikwijls van den kommandant Gémeau, die te Leipzig werd gekwetst, van den bloedigen terugtocht van Hanau, van het voorbijtrekken van Napoleon verteld.

Het besluit was gauw genomen. Hij stak Vidal's schrijfboekje op zak, reisde naar Mainz en naar Leipzig, als het ware de voetstappen drukkend van Joseph Bertha.

Toen hij weer kalm en rustig vóór zijn schrijftafel zat, pende hij als in één adem den **Conscrit de 1813** neder. Zijn vader poseerde voor den humoristischen ouden Goulden: de kruidenier met het gezond verstand en het gouden hart, de warme vaderlander, de vurige Jacobijn was overgegaan in een horlogemaker, die vroeger

te Pfalzburg had gewoond en gewerkt; de familievader was een vrijgezel geworden. Al de personages, tot de oude tante Gredel en den kanonnier Zimmer toe, leefden. De atmosfeer was er.

Chatrian las het handschrift met verrukking. Hij droeg het aanstonds naar de **Débats,** zonder er een letter aan te veranderen. Het werk maakte opgang. De **Revue des deux Mondes** wijdde er een arcikel aan, waarin verklaard werd, dat sedert de **Mémoires** van Joinville, die zes eeuwen vóór Erckmann leefde, niets zoo natuurlijks was verschenen in de Fransche letteren. Ook de oude Lamartine sprak er in zijn Cours familier de littérature, Entretiens 135 en 136, met lof over.

Zulks verwondert ons geenszins. Met welke innigheid schetst Erckmann ons de omgeving van zijn jeugd, het geliefde Pfalzburg en de dorpen er rondom, de oude snorrebaarden en de jonge rekruten, vooral zijn eigen vader, met al die eigenaardige bijzonderheden die bekoren! Het zijn binnenhuisjes, die tintelen van onloochenbare kunst, van aangrijpend leven. Wij ademen, wij hopen en sidderen met den held der geschiedenis, geen **held** voorwaar, maar een negentienjarige, die liever bij vader Goulden en zijn uurwerken zou blijven dan naar de bloedige slagvelden te worden gedreven. Wij gelooven den schrijver, waar hij, op het eind van zijn welgevuld leven, bekent den **Conscrit** in één adem, **currente calamo** te hebben neergepend, terwijl zijn geestesoog de personages zag, die er een rol in spelen.

In 1866 besprak Zola de toen verschenen novellen en romans r zijn boek **Mes Haines** (Parijs, Charpentier, Nouvelle édition 1913, blz. 179-200). ‘Dans l'Histoire d'un Conscrit et Waterloo, luidt het daar, l'écrivain a trouvé des couleurs admirables de vérité et de vigueur pour peindre cette lutte dernière d'un homme contre tous les peuples; il a rencontré, dans la simplicité et la réalité, des accents déchirants et nous a donné, par fragments, te poème épique moderne. Je ne saurais trop louer Erckmann-Chatrian sur cette partie de son oeuvre. Il y a création réelle et la guerre est rendue dans toute (sa sombre et grandiose vérité.’

In den avond van zijn leven, in een van zijn laatste werken, **l'Art et les Idéalistes** (Parijs, Hetzel, 1885), zegt Erckmann: ‘On naït artiste; on ne te devient dans aucun genre. L'art n'est pas un métier.’

Niets is, meen ik, waarder. De schrijver heeft het aan zich zelf waargenomen.

Erckmann behoorde tot het tijdperk, waarin de romantiek over gansch Europa hoogtij vierde, of juister, toen de overgangsperiode van romantisme naar realisme inzette. Het is natuurlijk dat hij de werkelijkheid, zooals hij die zag, met romantische kleuren afbeeldde en daardoor de gunst van zooveel duizenden wist te verwerven,

vooral toen deze werken, in 1865, in afleveringen en tegen tien centimes per aflevering, in groot formaat en met illustraties verschenen. Zoo bracht Hetzel deze'volksletterkunde in ontelbare handen, dit model van volksletterkunde, zooals Lamartine had gezegd.

'Gij zult bemerken, schreef Erckmann aan zijn neef in de **Souvenirs,** dat ik in mijn Pfalzburgsche eenzaamheid deze loftuigingen niet uitlokte. Ik heb altijd van de bosschen gehouden, van de eenzaamheid, de vischvangst en de jacht. Een enkel genoegen overtrof dit alles: aan mijn schrijftafel te zitten, mij aan mijn overwegingen over te geven en een nieuw werk op te bouwen, terwijl ik de oude gezichten van vroeger vóór mijn geest opriep, zóó dat ik ze vóór oogen had, om ze zoo trouw mogelijk te schetsen in een gemeenschappelijke handeling. Daarin bestond mijn geluk! Zelfs heden, in 1894, zou ik Marengo, Austerlitz, Jena, Wagram, de Moskowa als het ware beschrijven onder het dictaat van mijn ouden schermmeester Chazzi, alsook van de andere dapperen, die zich na de nederlagen van 1814 en 1815 te Pfalzburg waren komen vestigen. Ze zijn niet dood voor mij, zij evenmin als mijn vader, wiens fijne en schrandere geest mij bekoorde om zijn scherpzinnig doorzicht van al die kinderlijke heidengemoederen, doordrongen van de onfeilbaarheid van hun heer en meester nog na zijn beslisten val. Ja, ik zou dat alles kunnen vertellen, maar het zou een laagheid zijn en ik laat aan anderen het weeroprichten van den afgod over: ik sneed mij nog liever den duim af, zooals Callot tot diegenen zei, die hem het beleg van Nancy wilden doen teekenen.'

5.

Het is spijtig, wij herhalen het, dat wij de brieven niet bezitten, die Erckmann aan Chatrian of andere vrienden schreef. Wij zouden er niet alleen uit vernemen, waar hij verbleef en schreef, - want hij wisselde nogal vaak van verblijf tusschen Pfalzburg en de Parijsche **banlieue** -, maar wij zouden voorzeker verbaasd staan bij het vaststellen, welke goudmijn die Elzassische **heimatkunst** in werkelijkheid was geworden.

Tot nu toe heeft men in Frankrijk en bij ons te weinig werk gemaakt van het opsporen, verzamelen en uitgeven van brieven, die, niet met het oog op openbaarmaking geschreven, trouwer dan welk dokument de onverbloemde waarheid en de beweegredenen van de handelingen van de schrijvers blootleggen.

In de **Nouvelles Littéraires** van den 25^{en} Augustus 1928 schreef Emile Henriot: 'Kort geleden werden honderd vijftig brieven van Flaubert aan Ernest Feydeau in alle winden gestrooid; meer dan de helft er van waren onuitgegeven.'

De geleerde schrijver brengt daarbij in herinnering, dat hij

zelf in de **Nouvelles Littéraires** van 26 Mei 1928 belangrijke uittreksels uit die missiven bezorgde en hij vervolgt: ‘Heeft men de voorzorg genomen een volledig afschrift op te maken van die ontzagwekkende oorkondenverzameling, die voortaan, in honderd verschillende handen verspreid, onmogelijk zal kunnen bemachtigd worden, wanneer de dag zal aanbreken, waarop het mogelijk zal geworden zijn een critische, een gezonde uitgave te leveren van de algemeene briefwisseling van dien onvergelijkelijken brievenschrijver?

Het antwoord op die vraag is ontkennend, ‘Et la propriété littéraire est protégée, à ce qu'on dit,’ voegt er Henriot bij.

In dit opzicht is Duitschland zijn buren voor. Van de meeste schrijvers van waarde is in het Reich de briefwisseling verschenen en men staat soms verwonderd, zooals in het geval van Detlev von Liliencron (Ausgewählte Briefe herausgegeben von Richard Dehmel, Berlijn, Schuster en Loeffer, 1910, 2 deelen), hoe men voor geen krasheid heeft teruggedeinsd.

Nu, voor Erckmann ligt niets voor, en wij hebben het maar voor 't gissen en 't veronderstellen. Maar er is geen twijfel aan. De jaren van 1860 tot 1870 waren vruchtbaar, in letterkundig en in geldelijk opzicht. Het waren jaren van studie, onverdroten werkzaamheid, weelde en geluk.

Het pleit voor Erckmann, dat hij aan Chatrian de helft van de prachtige winst liet opstrijken, want het zal den lezer nu wel duidelijk geworden zijn, dat Chatrian niet het minste recht heeft op het vaderschap van de papieren kinderen, die onder den naam van Erckmann-Chatrian het licht zagen en tot op den dag van heden het licht zien. Hij ontving de handschriften, schreef ze soms netjes over, gaf zijn indrukken, stelde gewenschte wijzigingen voor, maar SCHIEP NIETS. Al wat hij deed was ze aan den man brengen, waarschijnlijk ook de drukproeven verbeteren, allerlei met de uitgeverij en de drukkerij bespreken, ook en vooral zorgvuldig boekhouden en de winsten in twee gelijke helften verdeelen. Maar hij schiep niets en heeft dus, volgens onze meening, geen recht op de plaats, die hij in alle letterkundige geschiedenissen en in alle encyclopaedische woordenboeken inneemt.

De werken waren, zal de aandachtige lezer doen opmerken, onder beide namen verschenen, dus **moest** elk zijn deel krijgen.

Voorzeker. Maar niets belette Erckmann, toen het succes kwam en hij dus geen **placeur** meer noodig had, den dienst van Chatrian op te zeggen. Dat juist deed hij niet en dat pleit voor zijn karakter en zijn hart. Hij was trouw in de vriendschap, ook wanneer die trouw hem jaarlijks op duizenden kwam te staan. Des te pijnlijker zou hem later de schraapzucht van Chatrian treffen.

* * *

Erckmann zat in de lente van 1870 in het hotel Bardey, boulevard de Strasbourg, te Parijs aan zijn **Histoire d'un sous-maître** te schrijven. Hij had het inzicht zijn held, Jean-Baptiste Renaud, door zijn verstand en zijn wilskracht van den eersten graad in het lager onderwijs tot de hoogste waardigheid in de hoogeschool te doen stijgen. Het eerste deel was af in Juli. Plotseling pakte hem het heimwee naar het gebergte en de sparrebosschen en een paar dagen later was hij te Pfalzburg op de jacht of de vischvangst.

Als een donderslag brak de oorlog uit en vielen de Duitsche legers in den Elzas. Pfalzburg ging omsingeld en belegerd worden. Wat te doen? Er werd bekend gemaakt, dat ieder inwoner levensmiddelen voor ten minste zes weken moest hebben en Erckmann beschikte over niets. Hij begaf zich naar den bevelhebber van de vesting, Taillant, en lei hem zijn toestand bloot. ‘Verlaat de stad door een poterne, zei deze. Maar haast u, want de vijand is dichtbij. Morgen zal het te laat zijn.’

Erckmann liet het zich geen tweemaal zeggen. Onderweg vervoegde hij zich bij het 11^{e} jagers te paard, tot Saarburg. Daar besteeg hij den spoortrein naar Parijs: Chatrian had de voorzorg genomen hem een reiskaartje te laten geworden.

De oorlog stremde het letterkundig productievermogen van Erckmann niet, maar er kwam een bittere ondertoon in zijn werk, die geheel natuurlijk te verklaren is door het verlies van de **heimat.** Men vergelijke de voortbrengselen van vóór 1870 met die van na, en men zal het verschil in toon vaststellen te gelijk met het opduiken van de thesis. Het vaderland van Erckmann was door het geweld der wapenen bij een rijk gevoegd, waartoe het ontegensprekelijk niet verlangde te behooren.

Dat Erckmann zich bij de zegepraal van de Duitsche legers niet neerleggen wou en zijn pen gebruikte om het vuur der weerwraak levendig te houden heeft zijn werken van na 1870 als chauvinistisch doen bestempelen door de Duitsche critiek. Wij hebben de Duitsche soldaten in ons land aan het werk gezien en begrijpen daardoor Erckmann des te gemakkelijker. Wij begrijpen ook zijn haat tegen het onzalig Bonapartisme, de oorzaak van zooveel ellende en zoo diepe vernedering.

Weldra zag Erckmann in, dat de Elzas voor altijd voor hem verloren was. Tijdens Erckmann's afwezigheid had Chatrian de histoire d'un sous-maître eenvoudig geknot, door Jean-Baptiste bij Régoine te doen in dienst treden. Zulk een slot was à la Chatrian. De ondermeester had een tienjarige verbintenis met den minister van onderwijs aangegaan, hij had nog maar een jaar in het onderwijs doorgebracht, hij kon het dus niet verlaten zonder terstond in het leger te worden ingelijfd. Chatrian bekommerde zich echter om zulke beuzelarij niet.

Erckmann hernam zijn Jean-Baptiste in de hoofdpersonage Florence van **Les deux frères.** Daarna schreef hij zijn **Histoire d'un** plébiscite en zijn **Maître Gaspard Fix.** Uit het laatste werk nemen wij de beschrijving van den legendarischen Napoleon over.

'Al de boeren droomden van het kleine hoedje en de grijze jas. Al de gevangenen, die in 1815 uit Rusland waren teruggekeerd, waar men bevroor waar men stond; of uit Spanje, waar men van honger verging; of van de Engelsche pontons, waar men kindsch werd; allen betreurden het verheven Genie, dat ze in 't ongeluk had gestort door het omverwerpen van de Republiek, om zich in de Tuilerieën te gaan nestelen; door het herstellen van den heiligen godsdienst, om zich in **Notre-Dame** te laten kronen door den paus, die vond dat Frankrijk wel een laagheid waard was; door het terugroepen van den ouden adel, allen soldaten van Condé, bespat met Fransch bloed, om zijn voorzalen te vullen; en door het offeren van millioenen manschappen, om het nieuwe vorstenhuis der Corsikanen te mesten. Zij wilden aldus dezelfde genietingen smaken ter eer van den neef, Napoleon III.

De legende, zooals men die beestachtige vergoding van het slachtoffer voor zijn beul heeft genoemd, schoot haar wortelen overal in het rond.

Men moet er aan toevoegen, dat de burgerij zich sedert dertig jaar geen moeite had gespaard om die legende te verspreiden. De dichters met hun gezangen en hun liederen, de geschiedschrijvers met hun geleerde werken, Louis-Philippe met het terughalen van de asch, honderd anderen met hun boeken, hun brochures, hun beelden, hun kranten, die de burgerij voorstond en verspreidde, konden er fier op zijn, schromelijk veel kwaad aan het land te hebben berokkend.

Dat was politiek! De hoogere Fransche burgerij had het gemakkelijk gevonden, het volk te verbeesten in plaats van het in te lichten, het te doen neerknielen in aanbidding vóór het bloedige afgodsbeeld. Zoo dacht het aan niets anders. Zoo konden de slimmen hun zaakjes doen.

Iedereen kende den uitslag van die verheven politiek.

Enkelen dachten dat hun keizer niet dood was. Het scheen hun zoo weinig natuurlijk, dat een zoo braaf man kon sterven: hij had eeuwig moeten leven voor het heil van het menschdom. Anderen hielden vol, dat de Engelschen hem met diamantpoeier hadden vergiftigd; een minder kostelijk gift zou zijner onwaardig zijn geweest. Anderen namen aan, dat hij tot zijn vaderen was teruggeroepen, maar zij bevestigden tevens, dat een zoo edele, gevoelige, edelmoedige, hoogstaande ziel in zijn neef was overgegaan.'

Een prachtige brok, realistisch tot in de kleinste onderdeden, is de beschrijving van Gaspard Fix' overlijden. Wij verwijzen

er naar en nemen het sarcastische slot van den politieken roman in zijn geheel over.

‘Thans rust Gaspard Fix in gewijden grond, op het aloude kerkhof van de heeren van Howald, in den hoek van het park. Zijn graf is met een grooten witmarmeren zerksteen bedekt, waarop dit eenvoudig opschrift:

> Gaspard Fix,
> Senator van het Keizerrijk,
> Commandeur in de Orde van het Eerelegioen,
> 1800-1862
> R.I.P.

't Is een eenzame plaats.

Drie oude zerken, in rooden zandsteen, half vergaan en met mos overdekt, met wapenschilden versierd, houden het gedenktee-ken van Gaspard gezelschap. Een van deze zerken draagt een vaas; de geknotte zuil van de andere is met een helm bedekt; de derde heeft niets buitengewoons. De bijna uitgewischte opschriften dagteekenen van vóór de omwenteling.

Niemand zet daar een voet. Maar in den herfst, wanneer de eerste winden met scherp geritsel de bladeren van de boomen schudden, dan is het er zwaarmoedig en indrukwekkend.

Wat Gaspard voorzag, is gebeurd.

Zijn weduwe, het arme moederke Simone, is de voorzienigheid van al de priesters van het kerspel. Zij geeft zonder ophouden, in weerwil van het verzet van haar schoonzoons. Van onder tot boven is haar kamer met heiligenbeelden, relikwieën en medaliekens versierd; elken morgen leest men voor haar alleen de mis in de kapel van het kasteel en het overige van den tijd ontvangt zij de bedelaars die zich aanbieden. Er komen er van alle soorten, dikken en mageren, geschoren en gebaarden, met zijden kousen, enkelen barrevoets en met een koord rondom den buik: 't is een eeuwigdurende ommegang, vooral sedert de Duitschers ons hun monniken zenden, hun eremijten, hun kapucijnen, hun nonnekens, om ons te troosten over het verlies van den Elzas. Al die lieden houden hun handen open, hun breede handen. Niet een van hen brengt een duit, dat spreekt van zelf. Allen dragen een deeltje weg van de honderd vijf en zeventig duizend frank rente. Hoe spijtig, dat het goede moederke Simone het kapitaal niet in haar bezit heeft; men zou ze mirakelen doen verrichten, men zou ze heilig verklaren...

Michel is met een juffrouw van zoo hoogen als kalen adel getrouwd, op aanbeveling van een aartsbisschop. Vader en moeder van de jonge mevrouw zijn bij den behuwdzoon komen inwonen; die adellijke personen doen hem de hooge eer aan, zijn brood te eten en brengen hem nu en dan in het geheugen, dat zijn vader een brouwersknecht was.

Tot het vervullen van deze prachtige rol leiden de Jezuïeten de zonen van onze hoogere burgerij op.

De arme kerel is zeer ongelukkig. Hij is maar tevreden buitenshuis, met zijn honden en zijn jachtwakers, in de kroegen van 't boschrijk gebergte.'

* * *

In **Maître Gaspard Fix** vinden wij **des Pudels Kern.** Om zijn bittere overtuiging zoo algemeen mogelijk te verspreiden, gaf hij aan al de dagbladen de toelating, zijn **Histoire d'un plébiscite** en zijn **Maître Gaspard Fix** kosteloos op te nemen.

Maar de bonapartisten en hun geestverwanten zouden het den schrijver betaald zetten.

(Wordr voortgezet)

Dr JULIUS PÉE

In Memoriam Jaak Lemmers

De literaire nalatenschap van den onlangs, vroegtijdig, overleden literator Jaak Lemmers is niet zoo heel groot. Er zijn van hem slechts vier boeken verschenen, alsmede bijdragen over literatuur en tooneel, die in weekbladen werden opgencmen. Hij werkte zeer traag, angstvallig bezorgd om het vlekkeloos ciseleeren van zijn zinnen, naar het voorbeeld van Flaubert, voor wien hij een groote vereering had. Hij kon met een buitengewoon geduld een zin veranderen en herschrijven, zoo dikwijls tot hij hem volkomen gaaf achtte: ieder woord moest verantwoord zijn. Wij kennen dan ook weinig zoo evenwichtig proza in de Vlaamsche literatuur als zijn 'Historische Verbeeldingen.' Alleen de voorstudie, het documenteeren van dezen bundel heeft hem maanden en maanden inspanning gekost; hij heeft er een onwaarschijnlijk groot aantal boeken en documenten voor geraadpleegd, soms om een enkel detail op te zoeken, dat historisch juist moest zijn. En van deze reusachtige documentatie werd slechts het allernoodigste behouden. Vandaar de gedrongen, lapidaire stijl van de 'Historische Verbeeldingen,' die soms iets heeft van telegramstijl: iedere zin moest een daad zijn.

Een heusche roman heeft Lemmers niet geschreven; ook zijn groote opstellen zijn novellen.

Met het uitgeven van zijn werk was het in het begin maar droevig: zijn twee eerste bundels: 'Uit beloken Tijd' en 'Menschen en Dingen', moest hij op eigen kosten uitgeven. Toen hij dan eindelijk een zeker aantal inschrijvers had gevonden en kon doen drukken, bleek er toch nog een tekort te zijn, dat hij zelf moest bijpassen. (Hij had het ongelijk zich niet te laten inlijven bij een politieke partij, en mocht dus op geen steun van welken kant ook rekenen...) Maar met zijn beide bundels had hij toch de aandacht op zich gevestigd van eenige literatuurliefhebbers in Vlaanderen (niet veel, want er zijn er niet veel) en voor zijn derde werk, de 'Historische Verbeeldingen' vond hij zoowaar een uitgever die het risico op zich wou nemen: **De Regenboog,** (nadat 'De Vlaamsche Gids' het reeds had opgenomen.) En voor zijn laatsten bundel werd hem zelfs door denzelfden uitgever een klein honorarium toegekend. (Zouden de tijden dan toch aan 't veranderen zijn?) Gedaan de ellende van 'de jacht op inschrijvingen,' die den schrijver tot eeuwigdurende dankbaarheid jegens zijn 'slachtoffers' verplichtte...

‘Historische Verbeeldingen’ wordt door velen voor Lemmers' beste werk gehouden. Men heeft zelfs ‘Het bonte Leven,’ een bundel van negen vertellingen, komende na de ‘Historische Verbeeldingen,’ als een inzinking beschouwd. Toch zijn de beide bundels niet met elkaar te vergelijken. ‘Historische Verbeeldingen’ staat geheel apart in het oeuvre van Lemmers. Het treft door een groote oproepmgskracht, en door diepen, weemoedigen toon. Het zijn veeleer drie historische fresco's, dan wel verbeeldingen, doorvlochten met mijmeringen over het raadsel van dood en eeuwigheid. De schrijver heeft er, op een stramijn van kleurvolle tafereelen uit de Fransche, de Russische en de Romeinsche geschiedenis, zelf-doorleefde gemoedstoestanden geweven, de treurnis en de droeve gedachten die hem beklemden bij het afsterven van zijn vader: ‘**In memoriam patris,** voor moeder,’ luidt de opdracht.

We aarzelen niet dit boek ‘een nieuw geluid in Vlaanderen’ te noemen. Wat staan we hier ver van den landelijken roman, die nog altijd schering en inslag is in onze literatuur! Er is in dit werk, en ook in ‘Het bonte Leven’, niets van wat zoo vaak voor specifiek Vlaamsch doorgaat. Lemmers had te veel den invloed ondergaan van de Fransche romanliteratuur en van de Duitsche muziek om zich te kunnen opsluiten in regionalisme. In zijn eerste twee bundels klinkt de toon nog volksch, staat hij zelf midden in het geval. Doch in ‘Het bonte Leven’ overziet hij het, en vertelt het met het superieur glimlachje van den geestes-aristocraat, meewarig soms, om al het gekke gedoe van de menschen, doch vaak ook ironisch. Hij kiest dan bij voorkeur speciale eigenaardige gevallen, die hij hult in een netwerk van redeneeringen en bespiegelingen. Altijd geeft hij aan het verhaal een verrassende wending. Zijn ironie is paradoksaal en irreverencieus.

Persoonlijk achten we juist die opstellen waarin zijn ironie, zijn humor, zich zwierig uitleven, de gaafste en beste. Daarom is ons zijn laatste werk, de negen gesprekken van ‘Het bonte Leven’ het liefst, met enkele vroegere stukken, zooals b.v. dat meesterlijk vertelde **Estudiantina** uit ‘Menschen en Dingen.’

Lemmers, de fijne epicurist, die in zijn werk ook geestelijke problemen aandurfde, had wellicht de schilder kunnen worden van ons verfijnde stadsleven; hij zou misschien eens den roman geschreven hebben van onze groote steden, waarop we al zoolang wachten.

Hij is helaas in den bloei van zijn jaren heengegaan, zonder zelfs de waardeering te kennen waarop zijn werk hem zonder twijfel recht gaf.

Hij is gestorven, eenzaam en verbitterd.

Het is niet onmogelijk dat men hem nu hulde zal brengen.

ERNEST W. SCHMIDT.

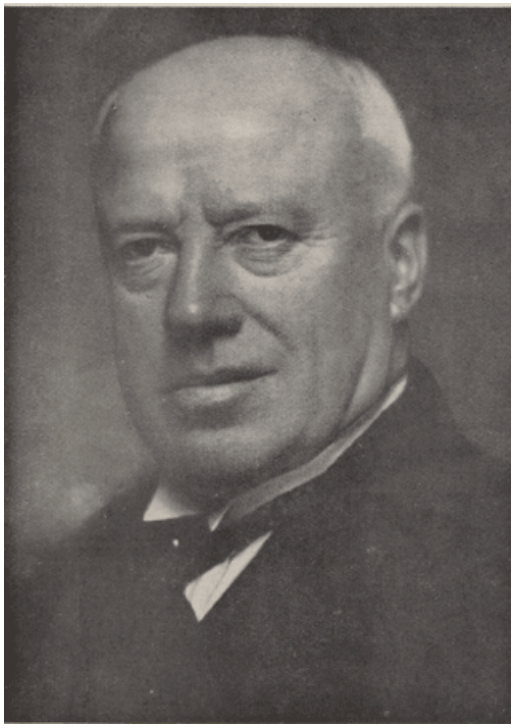

FRANS FRANCK

Een vorstelijk Geschenk
Aan het Museum van Schoone Kunsten te Antwerpen.

Op het einde van 1930, ter gelegenheid van het nationaal eeuwfeest, schonk de heer Frans Franck aan het Koninklijk Museum voor Schoone Kunsten te Antwerpen een aantal meesterwerken van hedendaagsche Vlaamsche schilders. Zijn broeder, de heer Charles Franck, voegde er nog eenige schilderijen bij. Al die gewrochten bevinden zich thans te zamen in het Antwerpsch museum in een speciale zaal, de Frans Franck-zaal geheeten.

Om den milden schenker, die tevens de groote bezieler is van de Antwerpsche kunstbeweging dezer dagen, voor dit edelmoedig gebaar te huldigen en te danken, hebben het Stadsbestuur en het bestuur van het Museum hem plechtig ontvangen.

Beide plechtigheden waren van zulke beteekenis, niet alleen voor Antwerpen, maar voor de kunstbeweging van heel het land, dat wij de redevoeringen, bij die gelegenheden uitgesproken, wenschen uit te geven als een duurzame herinnering aan deze heuglijke gebeurtenis.

Plechtigheid op het stadhuis te Antwerpen op 3 januari 1931.

I.
Toespraak van den Heer Burgemeester Fr. Van Cauwelaert.

Zeer Geachte Heeren Frans en Charles Franck,
Mevrouwen, Mijnheeren,

Het is een van de aangename voorrechten van mijn ambt dat ik de uitgelezen burgers, die zich tegenover de stad Antwerpen bijzonder verdienstelijk hebben gemaakt, uit naam van de bevolking en van het bestuur van dit gemeenbest op officieele wijze mag vereeren. Ik maak van dit voorrecht heden avond met bijzonder genoegen gebruik omdat de Heeren Frans en Charles Franck, aan wie dit huldebetoon gewijd is, den Antwerpenaar vertegenwoordigen in zijn beste eigenschappen: zijn liefde voor de kunst en zijn vrijgevigheid ten bate van de gemeenschap.

Morgen zal, op plechtige wijze, in ons Museum van Schoone Kunsten, een zaal worden geopend, die den naam van Frans Franck dragen zal. Het weze aan één der conservatoren van het Museum voorbehouden, de kunstwaarde en beteekenis van de werken welke in deze zaal tentoongesteld zullen worden, te doen uitschijnen, maar dit moge thans reeds worden verklaard, dat deze zaal een parel zal uitmaken in het moderne gedeelte van onze kunstverzameling. Met hun buitengewoon scherpen kunstzin hebben de Heeren Frans en Charles Franck deze werken uitgekozen in den loop der jaren, en aangekocht voor hun eigen verzameling. Met een grootmoedigheid, welke luide getuigt van hun liefde voor hun stad en voor de kunsrgemeenschap, hebben zij het beste uit deze huiselijke schatten genomen en met prinselijk gebaar afgestaan aan ons Museum, waar deze werken voortaan de aandacht van de bezoekers op bijzondere wijze zullen trekken.

Een daad van zoo edele beteekenis verdiende ten volle dat

zij door het stadsbestuur met luister zou worden gehuldigd. Ik zou evenwel te kort doen aan de verdiensten van de Heeren Franck, en in het bijzonder van den Heer Frans Franck, indien ik deze gelegenheid niet te baat nam om eenig licht te werpen op den weldoenden invloed dien hij levenslang op het kunstleven te Antwerpen en over geheel het land heeft uitgeoefend.

De Heer Frans Franck was van jongs af een animator, steeds open voor nieuwe kunstopvattingen, aandachtig op de nieuwe kunstverschijnselen, en altijd bereid om een handje toe te steken en den opgang van komende krachten te bespoedigen. Van huis uit, onder de kundige leiding van zijn vader, werd zijn zin voor keuren en kiezen gescherpt, maar zijn bijzondere begaafdheid liet hem spoedig 'toe de gezaghebbende en tevens beminnelijke raadgever te worden van vele kunstenaars, in het bijzonder van kunstenaars met het penseel, die sedertdien hunnen naam in roem hebben gevestigd. Pas een twintigtal jaar oud, stichtte hij in de Kapel van de Falconrui een kring van kunstliefhebbers, waar beroemde mannen als Meunier, Lemonnier, Verhaeren, Ed. Picard o.a. hun werken tentoonstelden of lezingen hielden. Ook aan muziekuitvoeringen werd in deze Antwerpsche vereeniging gedaan, en het is uit dit jeugdinitiatief van den Heer Frans Franck, dat eenerzijds de kring ‘Kunst van Heden’, anderzijds ‘De Nieuwe Concerten’ hun oorsprong hebben gevonden. Wat deze beide kunstinrichtingen voor het artistiek Antwerpen geweest zijn is aan ieder bekend en het is mij een aangename plicht in 't voorbijgaan de dankbaarheid van ons stadsbestuur uit te spreken voor de Antwerpsche Mecenen, die den Heer Frans Franck hebben gevolgd en door hun bekende vrijgevigheid het werk van ‘De Nieuwe Concerten’ en van ‘Kunst van Heden’ op het hooge plan hebben geholpen, waarop beide kunstinstellingen zich thans bevinden. ‘Kunst van Heden’ vierde dit jaar het vijf en twintigjarig jubileum van zijn bestaan en het is deze gelegenheid - samenvallend met het Nationale Eeuwfeest - welke de Heeren Franck hebben uitgekozen om hun vorstelijk geschenk aan de stad te overhandigen.

Buiten het veld der kunst heeft de Heer Frans Franck weinig naar buiten gearbeid. Zijn aangeboren bescheidenheid noopt hem tot terughoudendheid. In de dagen van onzen grooten volksnood - onder den oorlog - stond hij echter met geheel zijn dienstvaardig-

heid gereed om zich in het werk der hulpvoorziening te onderscheiden. Als voorzitter van de Provinciale Afdeeling van het Hulp- en Voedingscomiteit, Afdeeling Hulp, heeft hij onvermoeibaar gewerkt; maar het lijden der kunstenaars trof hem bijzonder. Met den milden bijstand van den Heer Frederic Speth, die hem een eerste bedrag van 400.000 fr. ter beschikking stelde, richtte hij een fonds in tot leniging van den nood, den uitersten nood in sommige gevallen, waarin vele kunstenaars waren geraakt en redde bij velen onder hen het vertrouwen in de toekomst en de verdere scheppingskracht.

Een recente omstandigheid liet ons nogmaals bewonderen hoe de Heer Frans Franck altijd vaardig is, wanneer voor ons kunstleven, ook onder zijn volkschen vorm, iets te doen is. Het ontstaan van Oud-België, dat in zoo ruime mate bijgedragen heeft tot het succes van onze Wereldtentoonstelling, is voor een groot deel aan zijn ingevingen en medewerking te danken, en wanneer zeer onlangs onze beroemde Poesjenellenkelder met ondergang bedreigd was, is de Heer Frans Franck met eenige vrienden opnieuw de redder geweest.

Zoo is Frans Franck geheel zijn leven lang een weldoener geweest voor het kunstlievend Antwerpen en van de zaal Frans Franck zal, naar ik hoop en wensch, de invloed van zijn voorbeeld en de luister van zijn verdiensten over vele geslachten blijven uitstralen.

De Heer Charles Franck heeft zich altijd tegenover zijn ouderen broeder op het achterplan gehouden en bij de tot standbrenging van de verzameling Franck in het Museum heeft hij uitdrukkelijk verlangd dat de nieuwe zaal alleen den naam van ‘Frans Franck’ zou dragen. Hij deelde evenwel van jongsaf in de bezorgdheid en de hulpvaardigheid welke zijn broeder Frans voor het kunstleven van Antwerpen aan den dag legde, en hij kan geen treffender bewijs van dit broederlijk samenvoelen geven dan door zijn deelneming in de schenking, waarover wij ons zoo zeer verheugen, en met dit doel ook uit zijn huiselijke kunstverzameling een belangrijk geheel van schilderwerken af te staan. Ook op het gebied der menschlievendheid was hij een waardig broeder van den Heer Frans Franck en ik ben gelukkig, in dit verband, ook mijn eerbiedige hulde te kunnen uitspreken voor Mevrouw Charles Franck,

die niet alleen haar echtgenoot heeft weten aan te moedigen in zijn kunstmecenaat, maar die zich zelf steeds heeft onderscheiden door haar toewijding voor de werken van volkswelzijn en sociaal hulpbetoon. Door haar vader, die zoovele jaren als stadssekretaris zijn beste krachten aan ons bestuur heeft gewijd, is zij op bijzondere wijze aan dit stadhuis gehecht, en hare liefde voor de stad Antwerpen is nooit onwerkzaam gebleven, waar op hare medewerking werd vertrouwd.

Ik ben gelukkig bij deze hulde aanwezig te zien den Heer Staatsminister Louis Franck, broeder van beide gevierden. Naast zijn uitstekende gaven als staatsman, bezit ook hij den familietrek der aangeboren kunstliefde en de welverdiende hulde door de stad Antwerpen aan zijn broeders thans gebracht, als kunstbeschermers, zal hem bijzonder dierbaar zijn.

Mevrouwen, Mijnheeren.

Antwerpen mag er zich op beroemen dat het meer dan eenige andere stad van België rijk is aan vrijgevige zonen. De schatten van onze musea zijn voor een overwegend gedeelte aan hunne mildheid te danken, de verhevenheid van ons kunstleven te Antwerpen zou zonder hen niet worden bereikt. Maar de Heeren Frans en Charles Franck zijn niettemin uitblinkers en de daad die zij hebben gesteld heeft niet alleen vrijgevigheid, maar een werkelijken opofferingsgeest van hen gevergd, daar zij zich in de kracht van hun jaren scheidden van werken die met trots en vreugde in hun woning werden getoond en genoten. Wij hebben niets anders dan woorden om hun den dank en de bewondering van de stad Antwerpen te doen gevoelen. Opdat echter eenig zichtbaar en duurzaam teeken van deze gevoelens in hunne handen overblijve, heeft ons College van Burgemeester en Schepenen voor elk der gevierden van dezen avond een diploma van erkentelijkheid laten vervaardigen met het eerbiedwaardig materiaal, ons door de aartsdrukkers van het Plantijnsch Stamhuis nagelaten en ik bid de Heeren Frans en Charles Franck dit eenvoudig geschenk te willen aanvaarden, met de vernieuwde uitdrukking van onze onvermengde dankbaarheid en bewondering.

II.
Antwoord van den Heer Frans Franck.

Heer Gouverneur, Heer Burgemeester,
Mevrouwen, Mijnheeren,

Geheel ontroerd door de plechtige ontvangst in dit prachtig stadhuis, ter eere van mijn broeder en van mij zelf ingericht, dank ik, in ons beider naam, het Gemeentebestuur uit ganscher harte.

Deze avond zal voor ons een blijvende herinnering zijn.

Het geschenk, dat mijn broeder en ik aan ons Museum gedaan hebben, is voor ons geen opoffering: al die werken zijn alleen getuigen van de goede dagen die wij te midden van onze beste artisten doorgebracht hebben, getuigen van hun nobel werk, getuigen van hun lijden en strijden, getuigen van hun ideaal.

Gedurende tientallen van jaren hebben wij en de onzen te midden van die werken geleefd; het werd nu tijd dat iedereen er kon van genieten.

Ik ben overtuigd, ook de meening van mijn broeder uit te drukken, wanneer ik zeg dat die werken, die men zijn heel leven bewonderd en liefgehad heeft, best hunne plaats in ons Museum vinden.

Het was voor ons een groote vreugde, het eeuwfeest en het 25jarig bestaan van ‘Kunst van Heden’ op die wijze te vieren.

Ik dank al de vrienden en kunstenaars, die hier gekomen zijn.

De Heer Burgemeester, in zijn prachtige rede, heeft mij te veel lof toegestuurd; de eer die ons hier aangedaan wordt is te groot.

Al wat ik voor de kunstbeweging, in onze stad, heb kunnen doen, is grootendeels te danken aan dit groot aantal Maecenassen en aan onze kunstenaars die de kunst en hunne stad lief hebben boven alles, en ook aan het Gemeentebestuur van Antwerpen, dat ons altijd met zooveel vrijgevigheid gesteund heeft.

Overal benijdt men ons het gemak waarmede wij hier, op kunstgebied, al wat wij willen kunnen tot stand brengen.

Ik ben gelukkig, buiten mijn familie en buiten mijn zaken, gedurende meer dan vijf en dertig jaar, op belanglooze wijze en tot

mijn grootste vreugde, alles waar ik over beschikken kon, aan de kunstbeweging te hebben kunnen opofferen.

Ik kan niet nalaten hier plechtig de namen aan te halen van diegenen die, lang voor mij, en later, mij altijd zoo mild gesteund hebben en aan wier zijde ik heb kunnen medewerken tot het verwezenlijken van al onze plannen op kunstgebied.

Zij zijn de ware bezielers van de kunstbeweging hier, en ik ben slechts hun nederige medewerker geweest.

Als het de schoonheid hunner stad, de waarde onzer museums geldt, zijn zij daar altijd, twintig, dertig, bereid, om met alle middelen het gewenschte tot werkelijkheid te maken.

De meesten hunner zijn hier aanwezig.

Het is niet mogelijk, zoolang over uw geduld te beschikken, om hier alles aan te halen wat zij presteerden.

Als de kunstbeweging hier tot een hoog peil gestegen is, is het aan hen en aan het Gemeentebestuur van Antwerpen te danken.

Naast den heer Frederic Speth, over wien de heer Burgemeesr ter met zooveel lof sprak, en zijn zonen Maurice, Jean en Charles Speth, noem ik, in de eerste plaats, onzen deken en onzen altijd zoo levendigen en getrouwen heer Henri Fester.

Lang voor ons allen was hij aan de taak, en twintig jaar vóór wij er aan dachten, offerde hij, voor alles wat kunst was. In de ‘Société de Musique’, ‘Nieuwe Concerten’, ‘Artibus Patriae’, ‘Dotatiefonds’, ‘Vrienden van Moderne Kunst’, ‘Société des Beaux Arts’, ‘Kunst van Heden’ enz. enz., overal staat hij op den eersten rang. Nooit klopt men te vergeefs bij hem aan.

Zijn zoon Robert Fester staat nevens hem, en talrijk zijn de diensten, die zij beiden hier bewijzen.

De heer Georges Caroly verdient niet minder allen lof.

De belangrijke giften, door hem aan onze Museums en aan onze kunstinstellingen gedaan, kan ik hier niet opsommen.

Zijne plechtige ontvangst, hier ten stadhuize, kort na den oorlog, ter gelegenheid van de gift, aan ons Museum, van het meesterwerk van De Braekeleer, aangekocht voor een som die verre de beschikbare middelen van ons Museum overtrof, is er het beste bewijs van.

Als het er op aankomt een werk van Van Dijck, te Londen of

de paneelen van Goswin van der Weyden, te Amsterdam aan te koopen, een millioen bijeen te brengen om de stad bij te staan voor den aankoop van het huis van Rubens, altijd vindt men zijn naam, nevens dien van den heer Henri Fester, van den heer Charles Good, van den heer Edouard Bunge, van den heer en later Mevrouw Georges Born, de heeren Robert Werner, Yvan Maquinay, Maurice Speth, Willy Friling, Enrique Mistier, Robert Fester, Robert Engels, Ernest van der Linden, Jean en Charles Speth, Max Osterrieth, den heer en later Mevrouw Edouard Pecher, de heeren Albert Kreglinger, Edouard en Victor Bracht, Leon Eisen, Kronacher, Max en Raymond Gevers, Théodore Kreglinger, Joseph de Lange, Jussiant en zooveel anderen.

Ik verontschuldig mij voor allen die ik hier mocht vergeten.

Alles is hier ter stede op kunstgebied mogelijk, dank de vrijgevigheid van deze goede burgers en den flinken steun van het Gemeentebestuur.

In de 'Maatschappij van Schoone Kunsten', in het 'Dotatiefonds van het Plantijnmuseum', in 'Artibus Patriae', in 'De Nieuwe Concerten', bij de 'Vrienden van Moderne Kunst', in 'Kunst van Heden' en bij den aankoop van onzen beroemden 'Poesje', overal vindt men diezelfde namen terug.

In ons 'Koninklijk Kunstverbond' staan zij allen weer aan de zijde van den voorzitter, den heer Albert van Nieuwenhuyse.

In ons 'Museum van Steen en Vleeschhuis' komen wij in een ander midden. Naast de gebroeders Claes, Gerard Portielje en Charles Hermans, stond de zoo sympathieke figuur van Schepen Frans Van Kuyck.

Ik wensch hier hulde te brengen aan dien Schepen van Schoone Kunsten, die op kunstgebied zooveel onschatbare diensten bewees.

In ons 'Museum van Schoone Kunsten', naast onzen betreurden en zoo bekwamen Paul Buschmann, staan de heeren Cornette en Muls, die, met behulp van den administratieven raad, geholpen door de heeren Baseleer, Vloors en Vaes, van ons Museum maakten wat het nu is.

In het 'Peter Benoitfonds' waren gedurende vele jaren de

bezielers onze betreurde voorzitter de heer Lhoëst en de heer Edward Keurvels, later de heer Alpaerts en de bestuurraad.

Door hunne toewijding werden de werken van den genialen Benoit overal bekend gemaakt en ook uitgegeven.

Als het er op aankomt een groote tentoonstelling van Belgische Kunst te Parijs in te richten in 1924, zien wij den heer Enrique Mistier, met de heeren Henri en Robert Fester, in eenige dagen een waarborgfonds van 700.000 frank tot stand brengen. Niettegenstaande het groot succes van dit voor ons land uitstekend propagandawerk, beliep het deficit ongeveer 80.000 frank. De heer Enrique Mistier nam het geheel op zich.

Bij den aankoop van onzen 'Poesje' slaagde de heer Robert Fester er in, in weinige dagen een som van 350.000 frank te verzamelen, grootendeels dank zij de toewijding van de heeren Maurice Speth, Robert Werner, Beukeleers, De Ridder, De Lange, en zooveel anderen.

En eindelijk gedurende het Eeuwfeest, in ons 'Oud-België', had ik het geluk te kunnen samenwerken met den heer Willy Friling.

Slechts zeven maanden voor de opening der Tentoonstelling aarzelde hij niet, de heele moreele en financieele verantwoordelijkheid op zich te nemen. Niets scheen zoo moeilijk en zoo vol risico's als die onderneming. Op zekere oogenblikken beliepen zijne voorschotten tot bij de zes millioen.

Het eerste plan van 'Oud Antwerpen' werd vervangen door dat van 'Oud België, dat kleine stadje, symbool van ons schoon land en onze architectuur, symbool van onze vaderlandsche verstandhouding.

Naast den heer Friling hadden wij het welgelukken daarvan te danken aan de heeren Joseph Uilens de Schooten, onze architecten Blockx en De Lange, aan den bestuurraad en zooveel anderen.

Maar in dit vluchtig overzicht van hetgeen hier op kunstgebied in de laatste dertig jaar gedaan werd, wensch ik vooral te doen uitschijnen hoe, overal en altijd, de milde steun van ons stadsbestuur alles mogelijk gemaakt heeft. Nooit kwamen wij te vergefs hier in het stadhuis aankloppen. Alle initiatieven werden hier

aangemoedigd. De stadssecretaris, de heer Gyselinck, was onze beste steun. Met altijd dezelfde vriendelijkheid en dienstvaardigheid was hij onze beste raadgever.

In 1905, het jaar van de stichting van ‘Kunst van Heden’, slaagde het bestuur dezer maatschappij er in, onder het initiatief van de heeren Henri Fester en Maurice Huffman, negen beroemde werken van Henri Leys en veertien van de schoonste schilderijen van Henri De Braekeleer, waaronder verschillende giften, in optie te krijgen. In eenige dagen vonden zij bij hun vrienden 250.000 frank. Burgemeester Van Rijswijck beloofde ons een toelage van een half millioen.

De Commissie van het Museum echter achtte het niet noodig zooveel belang aan het werk van De Braekeleer te hechten en de gift werd geweigerd.

Bij het inrichten van het Vleeschhuis stelde het toenmalig stadsbestuur 65.000 frank ter beschikking van den raad van het Museum. Later, bij het herbouwen van het Museum van Schoone Kunsten, oordeelde het stadsbestuur ook dat dit werk beter door den bestuurraad kon uitgevoerd worden dan wel op administratieve wijze. Wat is er daar gewerkt geworden!

Sedert haar stichting heeft het stadsbestuur jaarlijks aan ‘Kunst van Heden’ belangrijke toelagen geschonken, die het inrichten van alle retrospectieve en andere tentoonstellingen mogelijk gemaakt hebben, en al is het stadsbestuur het misschien niet altijd eens over al de werken, die wij tentoonstellen, toch vindt ons oprecht, eerlijk en belangloos initiatief altijd steun.

Bij het aankoopen van belangrijke werken voor ons Museum, waarvan de kostprijs onze middelen overtreft, vonden wij hier altijd aanmoediging.

Ik ben gelukkig hier het stadsbestuur, in naam van al de kunstgroepeeringen der stad, daarvoor te bedanken.

En nu, zooals de gulzige kinderen, als men ze beloond en veel te veel bedorven heeft, beschaamd over al de eer, die mij toegebracht werd, eindig ik met een driedubbelen wensch:

Naast het stadsbestuur en met behulp van onze kunstvrienden mede te werken tot het herstellen en heroprichten van ons schoon Rubenshuis, dat eens de weerga van ons Plantijnmuseum zal zijn;

Mede te kunnen helpen aan de vergrooting van ons Modern Museum;

En last not least, eens, met behulp van de Stad, van den heer Gouverneur Holvoet, van den heer Van Cauwelaert, van Schepen Junes, die al zooveel in dien zin gedaan hebben, naast het bestuur van onze Academie van Schoone Kunsten, mede te kunnen werken aan de herinrichting van deze instelling, die eens de eerste van Europa was.

Wat wij in ons Museum hebben kunnen verwezenlijken, kan daar ook gebeuren, en hadden wij sedert zoo lange jaren niet moeten strijden tegen den slechten wil en de tegenkantingen van hooger hand, zoo ware dit sedert lang verwezenlijkt.

Ik ben overtuigd dat wij bij den heer Burgemeester, bij het College en den Gemeenteraad daarvoor den noodigen steun zullen vinden.

Antwerpen moet zijn handel, zijn scheepvaart en zijn industrie ondersteunen, maar Antwerpen moet ook zijn kunstroem bewaren.

Wij hebben een goede haven met dokken en stapelhuizen noodig; maar onze begaafde kinderen moeten hier ook middel vinden om zich te ontwikkelen.

In ons Vlaanderen, rond ons Antwerpen, met zijn schoone avonden, zijn schoone morgens, zijn prachtige atmosfeer, zal de kunst altijd bloeien.

Wij mogen altijd het beste verwachten van een stad waar zoo een stroom voorbijvloeit, waar zulke hemels overheen drijven.

Heer Burgemeester, nogmaals besten dank!

Ik hoop nog lange jaren op kunstgebied te mogen medewerken aan den roem en de grootheid van onze lieve stad.

Plechtigheid in het museum.

I.
Toespraak van den Conservator Jozef Muls bij de inhuldiging der Zaal Frans Franck in het Koninklijk Museum van Schoone Kunsten te Antwerpen, op 4 Januari 1931.

Mijnheer de Minister, Heeren Gouverneurs,
Mijnheer de Burgemeester, Heeren Frans en Charles Franck,
Geachte Dames en Heeren,

Bij afwezigheid van den heer Cornette, door ziekte ernstig en zeer tot zijn spijt verhinderd, valt mij de eervolle en tevens aangename taak te beurt, bij de plechtige inhuldiging dezer nieuwe zalen het woord te voeren, en openbaar hulde te brengen aan twee uitstekende burgers, de heeren Frans en Charles Franck, die met kunstliefde en kunstsmaak deze eenige verzameling door den loop der jaren hebben weten te vormen, om ze eindelijk, met een edel gebaar, aan dit museum te schenken, waar zij, ten eeuwigen dage, den trots en de vreugde van de gemeenschap zal uitmaken en tot hare ontwikkeling en verfijning dienen.

In tegenstelling met andere beroemde musea in Europa, die, oorspronkelijk, private verzamelingen waren van vorsten en heerschers, schijnt het wel alsof het Koninklijk Museum van Antwerpen zijn ontstaan en zijn aldoor groeienden rijkdom steeds te danken had aan het privaat initiatief van kunstenaars en burgers, die voor de glorie van hun stad iets voelden, of zich tot levenstaak hadden gesteld de kunst te eeren en hare beoefenaars te beschermen.

Het is u allen bekend dat de oudste kern van wat hier aan kunstschatten wordt bewaard, afkomstig is uit de ‘Schilderskamer’ van de aloude St-Lucasgilde, waar de meest beroemde Antwerpsche kunstenaars, als Quinten Matsijs, Frans Floris, Cornelis de Vos, Rubens, Boeyermans, Jordaens, van hun beste werken ten geschenke gaven om er de wanden te versieren.

Ik hoef u niet te leeren dat de grootste, wij mogen haast zeggen de onschatbare rijkdom van dit museum berust in de verzameling van 141 schilderijen van oude, hoofdzakelijk Vlaamsche meesters uit de XVe en de XVIe eeuw, bij testament, in dato van 28 April 1840, door den oud-burgemeester, Ridder Floris van Ertborn, aan de stad gelegateerd.

Er mag ook even aan herinnerd worden dat vele van de schoonste schilderijen uit onze verzameling, zeventiendeeuwsche Hollandsche meesters, 41 in getal, verschuldigd zijn aan het legaat van Barones Baut de Rasmon, dat tientallen van werken van oud-Vlaamsche meesters ons werden geschonken door de Maatschappij 'Artibus Patriae' en dat de 'Vrienden van de Moderne Kunst' met een nooit versagende volharding ijveren voor het aanvullen onzer verzameling van hedendaagsche meesters.

Te vele zijn de namen die hier nog met eere zouden kunnen worden vernoemd, van individueele schenkers en begiftigers. Door den loop der jaren vormen zij een zich zelf weer aanvullende waakzame groep, die met dit museum bezorgd blijft als met een eigen huis, en er trotsch op gaat wanneer zij tot rijkdom en bloei het hare kan bijdragen.

Nog nooit echter was het tot heden gebeurd dat een zoo belangrijke verzameling als deze - twee en veertig van de beste schilderijen en teekeningen onzer nationale school - bij het leven van den eigenaar zelf werden geschonken, dat er iemand in de volle kracht zijner jaren zich ontdeed van zijn zeldzaamste en kostbaarste bezit, om zoo te zeggen zijn heele huis onttakelde en dat van zijn familie er bij, om zich het genoegen te verschaffen een museum te verrijken en volledig op de hoogte van den tijd te brengen.

Hoe uitzonderlijk en verwonderingwekkend deze daad ook moge wezen, valt zij nochtans gemakkelijk te begrijpen wanneer men even wil stilstaan bij de omstandigheden waaronder deze eenige verzameling tot stand is gekomen.

De heer Frans Franck - en wij mogen gerust zeggen de heele familie Franck - is op de innigste wijze verbonden geweest met de kunstrichting, die, in het laatste kwartaal der negentiende eeuw, de bevrijdende vernieuwing bracht in ons land en de heilzame

reactie tegen het zich zelf overlevende classicisme, romantisme en academisme.

Uit den hen voorafgaanden tijd die krachten huldigend en naar voren halend die door de eigen tijdgenooten onachtzaam waren voorbijgegaan, als Henri de Braekeleer, Jan Stobbaerts, Theod. Verstraete, Piet Verhaert, Willem Vogels, hebben zij uit hun eigen tijd, met een onfaalbare intuitie en een zeldzamen kunstsmaak de beste elementen weten te erkennen en hunne doorbraak in een bij uitnemendheid op kunstgebied behoudsgezind land, op schitterende wijze mogelijk gemaakt.

Xavier Mellery, Jacob Smits, James Ensor, Frans Hens, Charles Mertens, Auguste Oleffe, Evert Larock, Richard Baseleer, de beste schilders die de Vlaamsche School van heden uit het provincialisme op een Europeesch peil wisten te brengen, werden door den heer Frans Franck niet alleen in bescherming genomen, maar ze hebben zijn levenslange vriendschap verworven, een vriendschap welke voor schilders als Jacob Smits en James Ensor, die een zoo harden levenskamp te voeren hadden, de edelste en fijnzinnigste vormen heeft aangenomen.

Frans Franck is daarbij een van deze zeer zeldzame naturen die geen verouderen kennen, die steeds hun tijd begrijpen en voor de nieuwste uitingen ontvankelijk blijven.

Nadat hij de durvende baanbreker was geweest voor het realisme, het impressionisme, het luminisme in ons land, heeft hij nadien het fauvisme en het expressionisme gehuldigd, omdat hij in het allernieuwste en het schijnbaar-revolutionaire de eeuwige hoedanigheden van de goede schilderkunst had erkend, zooals die door jongeren als Philibert Cocjcx, Rik Wouters en Permeke op onze dagen werd verwezenlijkt.

Ik heb hier enkel de namen genoemd die in deze verzameling vertegenwoordigd zijn. De strijd dien Frans Franck voor al deze schilders en zoovele anderen van gisteren en heden in ons land heeft gevoerd, loopt samen met de geschiedenis der Maatschappij ‘Kunst van Heden’, die door hem werd gesticht om den kunstsmaak in Antwerpen te louteren en te verbeteren, een publiek te scheppen dat voor het goed werk wat ging voelen, dat vóór hem werd misprezen of veracht.

Al de verongelijkten en miskenden zijn hier thans in eer hersteld. Dat zoo veruiteenloopende talenten als een Henri de Braekeleer, een James Ensor, een Permeke, een Rik Wouters, hier broederlijk naast elkaar kunnen hangen bewijst dat hun beschermer en vriend, zonder zich om scholen of vergankelijke strekkingen te bekommeren, naast hunne verscheidenheden, hunne gelijkwaardigheid op schilderkunstig gebied heeft weten te erkennen.

Door het stichten dezer zalen heeft Frans Franck drie generaties van schilders tot de beslissende overwinning gevoerd. Door ze binnen de muren van dit heerlijk museum te brengen heeft hij ze voor het geslacht van heden en van morgen tot klassieken geadeld, waaraan de jongeren hunne krachten zullen kunnen komen toetsen. Hier zullen zij kunnen leeren hoe door de absolute meesterschap over de techniek een stukje als dat van Henri de Braekeleer, 'Fraises et Champagne', met al de bescheidenheid van zijn onderwerp, tot een der zuiverste en volledigste meesterwerken geworden is, die de negentiende eeuw bij ons heeft voortgebracht. Hier zullen zij kunnen nagaan hoe een schoon schildersoog als dat van Stobbaerts de meest gewone dingen in een 'Moleninterieur' of een 'Schildersatelier' als droomgestalten te voorschijn weet te roepen uit een gulden atmosfeer. Bij Jacob Smits zullen zij de overtuiging opdoen hoe de menschelijkheid - het groot hart van een kunstenaar - de diepe ziel van onze meest armelijke landstreek en zijn vroom volk tot monumentale scheppingen wist te verwerken. 'De Val der verdoemde engelen' van James Ensor, met die klaterende kleurcascade, die wel een stortval van bonte bloemen gelijkt, zal hun het bewijs leveren van wat de vrije verbeelding van een in-louter-kleur-en-licht-denkend kunstenaar aan wondere werelden vermag te voorschijn te roepen. Hens en Baseleer zijn daar om van de schoonheid onzer Scheldehemelen en -wateren te getuigen. Van al de werken, hier aanwezig, gaat een les en een aansporing uit, want zij bezitten kwaliteiten, die aan geen school of tijd gebonden zijn.

Deze zalen vertegenwoordigen bovendien een gansch menschenleven van strijd en toewijding in dienst van de kunst en de cultuur in ons land.

Het paste dan ook dat de naam van Frans Franck, in wiens

schaduw zijn broeder Charles Franck wenscht schuil te gaan, in gouden letters op de wanden dezer zalen werd aangebracht, om aan alle bezoekers duidelijk te maken aan wie zij de schoone doeken, hier tentoongesteld, te danken hebben.

Wij wezen daar straks op het ongewone feit van een man in den bloei zijner jaren, die zijn huis onttakelt om een museum te verrijken. Het was wellicht niet heelemaal juist gezegd. De heer Frans Franck heeft in dit museum zijn tweede huis gevestigd. Hij is, voor die van nabij zijn bescheiden en rustelooze bedrijvigheid kennen, de stuwende kracht en de bezieling geweest van al wat hier in de laatste jaren werd verwezenlijkt en het museum van Antwerpen, wij mogen het gerust zeggen, tot een der schoonste, der best-geordende in Europa heeft gemaakt. Aan al wat ge hier ziet, zoowel in de moderne als in de oude afdeeling, heeft Frans Franck met eigen hand meegewerkt, en er is wellicht geen zaal in dit gebouw waar niet voor ons een persoonlijke herinnering van hem aan verbonden blijft.

Zulke kalme, rustige, onbaatzuchtige toewijding van haast elken dag, en jaar aan jaar van een man die tevens aan het hoofd staat van een aanzienlijk bedrijf en een koortsachtig zakenleven leidt, mag als uniek en bewonderenswaardig beschouwd worden, maar is wel de ideale veropenbaring van de veelsoortige gaven, die deze stad van arbeid en van kunst aan hare kinderen weet mee te deelen.

Heeren Frans en Charles Franck, de stad Antwerpen heeft u gisteren, als twee van haar beste burgers, op schitterende wijze gevierd in de aanwezigheid van het puik harer bevolking. Wij huldigen u vandaag hier, in uw tweede huis, op meer bescheiden, maar niet minder diep gevoelde wijze. Het Museum, door zijn raad van beheer, dankt u, de conservatoren danken u om wat gij hier hebt volbracht. En wij zijn niet alleen. Talrijk is het gezelschap dat hier is opgekomen om u te zamen met ons te huldigen.

Wij danken allen die met hunne aanwezigheid aan deze plechtigheid den passenden luister hebben willen geven. In de eerste plaats den Hoogedelgestrengen heer Baron Holvoet, gouverneur van Antwerpen, die geen gelegenheid laat voorbijgaan om van zijn belangstelling voor kunst en cultuur blijk te geven, en den hoog-

edelgestrengen heer Karel Weyler, gouverneur van Oost-Vlaanderen, die zoovele jaren als voorzitter van onzen Beheerraad rechtstreeks aan den bloei van dit museum heeft meegewerkt. Wij bedanken ook den hoogedelachtbaren heer Van Cauwelaert, burgemeester, die weet dat de glorie van deze stad, naast het reuzenbedrijf harer haven, voor een groot deel belichaamd is in den weergaloozen luister van dit museum, waar heden en verleden het beste bij elkaar hebben gebracht van wat ons tusschen de naties in Europa tot een cultuurvolk van eersten rang heeft gemaakt.

Wij bedanken ook alle overheden, die aan onze uitnoodiging op deze plechtigheid gevolg hebben willen geven.

Maar wij bedanken ook niet het minst de burgers en de kunstenaars hier aanwezig. Hunne indrukwekkende opkomst is het beste bewijs hoe allen voelen voor wat hier op dit oogenblik gebeurt. Geen schooner solidariteitsgevoel dan de vreugd en de fierheid om een gemeenschappelijk bezit als dit museum, dat op zoo ongewone wijze plotseling verrijkt is geworden. Hier werd een schitterend voorbeeld gegeven van wat velen op hunne beurt zelf zouden willen doen. De kunstenaars zijn hier opgekomen om een tol van dankbaarheid te betalen om wat hier voor hen gedaan is geweest, want heel de kunstenaarswereld wordt door deze verzameling in haar beste vertegenwoordigers geëerd.

Leeft lang, heeren Frans en Charles Franck, en gij vooral, Frans Franck, blijf voor dit museum bewaard. Wij hebben uw raad, uw hulp, uw bijstand, uw durf, uw smaak en uw volharding en doordrijvendheid noodig om deze verzameling nog aldoor te verbeteren en te verrijken.

Ik begroet hier ook uw broer den heer staatsminister Louis Franck, die heel zijn leven met eenzelfden kunstzin als gij zelf bezield is geweest, en met u zoo nauw verbonden bleef met de vernieuwing der kunst in ons land; ik begroet hier ook uw zonen, hoop op de toekomst, die het spoor van hun vader volgen.

In lengte van dagen zal het aandenken van uw naam hier bewaard blijven, en zal men van de wanden dezer zalen, in de vormen en de kleuren, kunnen aflezen wat een man, wat een geslacht voor zijn stand en zijn land vermocht te doen.

II.
Antwoord van den heer Frans Franck.

Buiten mijn familieleven en mijn werk is het mij altijd een drang geweest mede te werken aan al wat onze stad en onze Museums kon verrijken en verfraaien.

Ter gelegenheid van de honderdste verjaring van onze onafhankelijkheid, ter gelegenheid van het 25jarig bestaan van ‘Kunst van Heden’, was het mij een groote vreugde iets voor ons Museum, iets voor onze kunstenaars te kunnen doen.

Ik wensch hier ook mijn broeder Charles te bedanken voor hetgeen hij deed in denzelfden zin.

Onder alle de ‘hobbys’ die een hedendaagsch mensch zoo al hebben kan, is er geen die hooger staat dan belangstelling, oprechte en belanglooze toewijding aan kunst.

Niets is interessanter dan na te speuren wat kunst morgen, binnen tien, twintig jaar zal zijn; niets is aantrekkelijker dan tusschen die duizende werken, die voortgebracht worden, diegene op te zoeken die een halve eeuw later de bewondering van elkeen zullen uitlokken; niets brengt meer vreugde en geluk dan de kunstenaars - de meest geniaal begaafde menschente trachten bij te staan tot het verwezenlijken van hun ideaal.

Ge moet lange jaren te midden van hen geleefd hebben om te beseffen wat er noodig is om een groot werk te scheppen. Meest al de groote werken dragen, in ons land, den stempel van veel lijden en zelfs van armoede.

Voor het werk van een geniaal man blijven gewoonlijk de menschen van zijnen tijd onverschillig, om niet meer te zeggen. Dit is het geval bij schilders, muzikanten, schrijvers en zelfs wetenschappelijke menschen.

Het beste, het schoonste werk van Turner bleef zestig jaren opgesloten in de kelders van het British Museum.

Tien, vijftien jaar vóór Gounod had Wagner een deel van zijn schoonste werken gemaakt: Lohengrin, Tannhauser, De Vliegende Hollander waren geschreven rond 1848; Tristan en de

Walküre rond 1860. In 1891-1892 werden Lohengrin en de Walküre te Parijs uitgefloten.

Heel de geschiedenis der kunst is vol van voorbeelden van dien aard. Stephan Mallarmé, de grootste Fransche dichter, wacht nog altijd op een volledige uitgave in Frankrijk.

Het schoonste werk van Rhodin werd niet verstaan en zijn geniale 'Balzac', waarvan wij binnen kort het eerste afgietsel in ons Museum zullen zien prijken, werd geweigerd door de Société des Gens de Lettres, die het bestelde.

De groote Van Gogh kon er nooit toe geraken meer dan een paar honderd frank van zijn beste werk te bekomen en rond 1890 verkocht een leurder in de straten van Breda een groot aantal van zijn prachtigste werken voor tien of vijftien gulden.

Modigliani stierf van armoede, en naast ons, onze geniale Ensor, een der grootste artisten van de 19e eeuw, moest 30 jaar wachten om zijn werk erkend te zien.

Toen wij, voor vijf en twintig jaar, 'Kunst van Heden' stichtten, was het hier maar droef gesteld met de kunst.

Hier, zooals in Frankrijk of Engeland, werden onze oprechte, onze beste kunstenaars door zoogezegde 'officieelen' - van veel minder waarde - in den hoek geschoven.

In Antwerpen was de toestand heel slecht: veel onzer beste artisten waren hier weggetrokken. De beste werken van de meesten hunner vonden hier geen bijval.

Buiten de fresco's van Leys, op het Stadhuis, waren de meeste van zijn werken te Brussel en in den vreemde. De Braeckeleer was onderschat, hij had bijna heel zijn werk aan de familie Couteau verkocht. Jan Stobbaerts, de groote Jan Stobbaerts, was uit miserie naar Brussel verhuisd. Dillens en veel anderen waren van hier weggegaan.

Ensor, Pantasis, Vogels, Evenepoel, Artan, Boulanger, Joseph Stevens, Rops, Jakob Smits, Larock, Mellery, enz. waren hier onbekend. Ons Museum bezat bijna geen enkel werk van deze meesters.

Heel het werk van Linnig Junior was in het bezit van een enkel liefhebber. Bijna al de werken van onze beste meesters, die nu in

ons Museum zijn, werden zoowel te Brussel als hier, na hun dood gekocht of geschonken, terwijl dozijnen werken van andere, veel minder waardige, tegen ontzaglijke hooge prijzen werden aangekocht.

Meesterwerken van vreemde meesters werden hier te vergeefs door de Maatschappij van Schoone Kunsten tentoongesteld, niets bleef er over.

Bij het stichten van 'Kunst van Heden' was de bedoeling retrospectieve tentoonstellingen in te richten van de beste schilders, die of totaal onbekend, of gedeeltelijk miskend waren en daarnaast het werk te toonen van diegenen, die anders misschien tien of twintig jaar hadden moeten wachten om hun werk aanvaard te zien.

De werken, die mijn broeder en ik geschonken hebben, geven, om zoo te zeggen, een overzicht van de tentoonstellingen van Belgische werken die 'Kunst van Heden' ingericht heeft.

Het Ministerie van Schoone Kunsten, dat in de laatste dertig jaar zooveel honderden schilderijen aankocht, heeft het nooit noodig geacht in een dezer tentoonstellingen het minste werk aan te koopen.

Gelukkiglijk konden wij op de vrijgevigheid van onze kunstliefhebbers, van onze maatschappijen 'Artibus Patriae' en 'De Vrienden der Moderne Kunst', op de bereidwilligheid van het Stadsbestuur rekenen.

Sedert den oorlog werden meer dan 125 werken door liefhebbers aan ons Museum geschonken.

Van de maatschappij 'Artibus Patriae' ontvingen wij vijftien werken. Zes en twintig andere werden door particulieren, door de tusschenkomst van dezelfde maatschappij, geschonken.

Van de 'Vrienden der Moderne Kunst' ontving het Museum een en twintig werken.

Er werden dus te zamen meer dan honderd zeven en tachtig werken door liefhebbers geschonken.

82 schilderijen werden aangekocht; 19 werden gegeven door de Maatschappij van Schoone Kunsten en 21 werden door de Regeering aan ons Museum afgestaan.

De grootste aanwinsten kwamen dus voort van giften. De bestuurlijke Commissie van ons Museum deed ook het onmogelijke om onze verzamelingen, vooral met moderne werken, te verrijken.

Als men nagaat dat daartusschen een tiental werken zijn van Stobbaerts, tien of twaalf van Henri de Braekeleer, ongeveer vijf en twintig van Ensor, zes of zeven van Mollery, zeven van De Vigne, acht van Willem Vogels, een tiental van Jakob Smits, zes van Rodin, acht of tien van Meunier, drie van Lambeaux, werken van Pantesis, Minne, W. Linnig, Evenepoel en zooveel anderen, dan kan men beseffen dat veel van de leemten in onze moderne verzameling zijn aangevuld.

Niettegenstaande al dit privaat initiatief en al die vrijgevigheid, niettegenstaande de statuten, niettegenstaande het verzet van de Sad, wil het Ministerie van Schoone Kunsten al meer en meer alle initiatief aan den bestuurraad afnemen.

Jaren hebben de heeren Smekens en Delbeke daartegen gestreden. Wij zijn overtuigd dat het Stadsbestuur zal voortgaan ons te steunen.

Ik druk de hoop uit dat er in de toekomst in Antwerpen veel liefhebbers zullen gevonden worden om zich te omringen van werken van eerste gehalte en dat het hun en hunne kinderen later een vreugde zal zijn er een deel van aan ons Museum te schenken.

Het is overigens geen groote weelde goede moderne werken te koopen: de minder goede zijn gewoonlijk veel duurder.

Ik denk aan de prijzen die onze groote burgemeester Van Ertborn betaalde voor die prachtige meesterwerken. En daar waar het moderne meesters geldt is dit ook het geval.

Vele van de werken van Ensor werden 300 à 400 frank betaald. ‘Fraises et Champagne’ van de Braeckeleer werd hier in de groote veiling van de verzameling Huybrechts voor 240 frank verkocht, in 't bijzijn van de afgevaardigden van alle Museums. Werken van Stobbaerts kocht men hier voor 25 jaar voor 150 of 200, werken van Rik Wouters voor 300 tot 500 frank.

Er zijn dus heel veel menschen hier die zich de weelde kunnen veroorloven goede moderne werken te koopen, en, na er dan gedurende jaren van genoten te hebben, ze aan ons Museum te schenken.

Ik eindig met het Bestuur van ons Museum te bedanken voor de eer, die mijn broer en mij zelf hier aangedaan wordt.

Ik betreur de afwezigheid van onzen Hoofdconservator Arthur Cornette, die nog steeds moet rusten na het reuzenwerk, dat hij in de ‘Oude Kunst’ volbracht.

Ik bedank den heer burgemeester en onzen Conservator, den heer Muls, voor al de woorden van lof en dank, die mijn broeder en mij toegestuurd werden.

Breuken
Vervolg[1]

VI.

Hoevele malen hadden ze het plan van het huisje niet ingezien en er maar steeds veranderingen aan gebracht!

Stefan had zijn opgevat denkbeeld een ‘liliputter’ te laten bouwen niet opgegeven en de lijnen, die hij op het teekenpapier had getrokken, hadden hem voldoening gegeven. Neen, meer oppervlakte moest hun huisje niet beslaan; de kwestie was er het noodige te kunnen in plaatsen.

Rond het huisje zou er een heerlijke tuin aangelegd worden en dat was van kapitaal belang, zoowel voor Annie als voor Stefan.

Eindelijk waren ze het eens geworden over het plan van het kleine nestje, waarover ze zooveel gewikt en gewogen hadden en waarbij Stefan dikwijls de stem verheven had, om zijn meisje aan 't verstand te brengen dat, met de middels waarover ze beschikten, ze geene kasteelen konden bouwen.

Alhoewel Annie vast op een paar luchtige kamers had gerekend, was ze toch ingenomen met het schema. Een echt vliegenhuisje.

En in gedachten zag ze den gevel van 't kleine gebouw en de eenige groote plaats, die voor keuken, eet- en zitkamer dienen moest. Hoe zou ze die aardig inrichten!

Onder het venster, dat in halven boog uit den voorgevel sprong, zou ze eene groote bank zetten, die tezelfder tijd dienst zou doen als koffer en waarop donzige kussens in bruin fluweel zouden prijken. Dit werd het studiehoekje.

Een breede trap van twee treden leidde naar de diepe alkoof, die diende tot slaapkamer en in de tegenovergestelde richting be-

(1) Zie blz. 13, 72, 154 en 219.

vond zich eene bergplaats. In de kleine hall voorzag Annie reeds een hoekje om de boekenkast te plaatsen en boven het gelijkvloers de vliering, waar de provisies zouden ondergebracht worden.

Ze zou haar huisje aantrekkelijk maken, eenvoudig en practisch.

Wat een hoop zorgen in 't verschiet!

En naast al die mooie plannen kwam wel de moeilijkheid van 't aankoopen van grond.

Wat een dollen prijs men tegenwoordig vroeg voor een lapje grond! En hier stuitte hun plan, een vliegenhuisje te bouwen, op den eersten hinderpaal.

Annie trachtte de kwestie op hare manier op te lossen, doch Stefan scheen weinig enthousiast met haar initiatief van huren en verhuren en zoo liet ook zij de zaak rusten.

De tijd brengt raad en op een paar maanden kwam het toch niet aan. Ze waren nu zoo dikwijls bij elkander.

Annie stak Stefan nu en dan een handje toe aan zijn werk en wanneer zij schrijfwerk had, kwam ze het in zijn bureel op de schrijfmachine typen.

Wat was het een genoegen zoo samen een heelen avond te werken!

Ieder zat met zelfvoldoening aan zijn werk te knoeien; onder-tusschen zagen ze dan eens elkander aan, lachten elkander toe en weer vloog de rol der schrijfmachine van den eenen kant naar den anderen, onder het aanhoudend gekletter der toetsen.

Heden avond verwachtten ze Macha Borishoff, eene jonge Oekrainsche, die wenschte met Annie kennis te maken.

- Als ze maar komt! zei Stefan.

- 't Is nog te vroeg, voorzeker.

Maar Macha Borishoff was wel juist op tijd, want toen het half zes sloeg op den toren, kwam ze binnen.

Stefan was bemiddelaar en stelde de meisjes aan elkander voor.

Macha zei in 't Fransch, zich tot Annie wendende:

- Ik zou Vlaamsch willen leeren, juffrouw.

- Ja, zei Annie.

- Gij hebt tijd, volgens Stefan me zegt.

- Inderdaad.

- Zoudt ge u met mij willen bekommeren?

- We kunnen zien. Kent ge reeds een weinig de taal? vroeg Annie.

- Ho, zoo weinig, zoo weinig! Eenige woorden. Ja, de taal is moeilijk, ik hoor hier te veel dialect.

- Kent ge Duitsch? ging Annie verder.

- Ik heb het nog geleerd, juffrouw.

- Zoo, met geduld komt ge er wel, meende Annie.

En toen bepaalden de meisjes een paar avonden in de week, waarop ze elkander konden ontmoeten.

Die ontmoetingen brachten Annie heel wat afleiding aan.

Na de eerste maal had ze niet kunnen slapen; ze had zooveel te denken en te overdenken gehad over al het nieuwe, dat ze in Macha had ontdekt.

Ze kwam haar zoo naïef en zoo oprecht voor, dat Annie bijna schrik kreeg, toen ze dacht dat haar omgang met Macha wel een vriendschapsband tusschen hun beiden kon weven.

Vriendschap tusschen vrouwen? Daar had Annie steeds weinig geloof aan gehecht.

't Was misschien wel omdat ze veel van vriendinnen eischte, doch haar eisch betrof niet haar - Annie, maar ze vergde dat hare vriendinnen eischen tegenover zich zelf stelden.

Annie werd boos op Macha, boos op vriendinnen, boos op zich en de wilde wensch kwam in haar op, direct met Macha af te breken, direct na de eerste bijeenkomst.

Ze had zooveel aan vroegere vriendinnen te verwijten. Ze had zooveel aan zich zelf te vergeven en in haar zag het er uit als een omwenteling.

Sarcastisch liet ze zich uit tegen Macha en hoe meer Annie voelde dat Macha toenadering zocht, hoe meer ze zich verweerde.

Trots al dien strijd hadden de meisjes toch elkander gevonden en alhoewel Annie nog tegenstribbelde, gelukte het Macha toch Annie te doen praten over kwesties, waarover ze liever zweeg. Het riep in haar binnenste een lang vervlogen tijd van strijd en idealisme op, een tijdperk waarin ze zoo erg gelukkig was geweest, waarin ze zooveel geleden had. Hare ziel. Haar geest.

En nu zou Macha denken daar beslag op te leggen? Neen!

Annie was nog altijd moe van het te vroeg offeren harer jonge krachten en ze zou zich niet laten medesleepen door Macha. Ze zou haar ‘ik’ bewaren.

Ze had hare overtuiging over alle dingen en voor 't oogen' blik was het haar genoeg.

Ze herinnerde zich het gesprek met Macha.

- Hoe is 't mogelijk, zoo geestelijk denken en inactief blijven; waarom?
- Ik wil mij niet dwingen, zei Annie.
- Gij moet u dwingen? vroeg Macha verwonderd.
- Om actief te zijn, ja.

Toen zag Macha haar aan met hare doffe gitzwarte oogen en spijt en wee lagen op haar aangezicht.

Annie sloeg beschaamd de oogen neder; ze kon niet langer Macha's blik verdragen; het hinderde haar erg dat ze haar geen steun kon aanbieden. Ze mocht zich niet laten overhalen; en indien ze werkelijk eens tot actief werken overging, moest het komen uit haar zelf, maar niet door druk of aandringen van anderen.

Op haar individueele liet ze niemand toe beslag te leggen.

Sinds dien avond had ze eene groote sympathie opgevat voor de jonge Oekrainsche; deze had toch iets in Annie veroverd.

VII.

Van den materieelen kant van 't leven kon Bert niets meer vergen.

Hij had eene vrouw, een dochtertje, een mooi huis dat heel modern was ingericht en werkte voor eigen rekening.

Pola was nu thuis gebleven en verzorgde Dianeke tot in de kleinste bijzonderheden. Het groeide op als een lief gezond meisje, speelde met poppen en kraaide evengoed als mama.

De zitkamer was heel gezellig en voornamelijk in den Winter, wanneer het vuur lekker brandde en het electrisch licht door de kamer scheen. In iederen hoek aan den haard stond er een mooie club-zetel, waarvan Pola en schoonmama dagelijks gebruik maakten om na den middag een dutje te doen en 's namiddags hunne handwerkjes af te maken.

Met een kind als Diana, die zoo wild was dat ze steeds

kleedjes en ondergoed scheurde, hadden de twee vrouwen het druk.

In de groote eetkamer hing nu tegenover het zelfportret van Dolf het zoo lang begeerde ‘Wegeltje’ en nu het hier in eene bewoonde kamer was opgehangen, kwam het ten volle tot zijn recht, iets dat op de tentoonstelling ontbrak, daar de teekening tegen licht was geplaatst geworden.

De badkamer was volledig en Bert had zeker niet op de kosten gezien om eene degelijke inrichting te laten uitvoeren.

Buiten de slaapkamers bleven er nog twee over, die tot speelplaats en rommelkamer werden gebruikt.

In den hof kon Diana zich vrij bewegen en in den Zomer zich koesteren in de warme zon.

Naast dit stoffelijk welzijn kwam eene goede verstandhouding en zoo had het huisgezin Smeesters al wat noodig was om gelukkig te zijn.

De zaken der firma ‘Smeesters-Van Hove’ gingen goed vooruit, dank zij het verstandig overleg van Bert en de sluwe streken van Van Hove, die een fijn beursman was.

Het eerste jaar hadden ze dan ook gesloten met een groot zakencijfer en eene belangrijke winst.

Ze besloten slechts een klein deel der winst als vergoeding voor 't beheeren onder elkaar te verdeelen. De rest lieten ze onaangeroerd in de zaak om hun bedrijfskapitaal te vergrooten, hetgeen hun zou toelaten de zaken uit te breiden en alzoo in de financie-wereld meer vertrouwen te winnen.

Daar Van Hove heel machtige vrienden en kennissen had, ging het gemakkelijk relaties te krijgen op de markt en groote financiers waren zelfs geneigd hun kredieten te openen, indien ze het noodig achtten.

Smeesters was eerst tegen die kredieten, doch later, toen de speculaties op allerlei waarden hoogtij vierden, aanvaardde de firma de aangeboden hulp. Zoo interesseerde ze zich in vreemde ondernemingen, die, alhoewel ze gevaarlijk waren, toch aanzienlijke winsten opleverden, indien ze op korten termijn werden verhandeld.

Zoo waren twee jaren voorbijgegaan en Van Hove was aangeduid geworden om regelmatig de beurs te Brussel en maandelijks die te Londen te bezoeken.

De vrouw van Smeesters was minder enthousiast met dien snellen vooruitgang en meer dan eens uitte ze hare meening over het eventueel gevaar van zekere ondernemingen.

Bert was veel kalmer en voorzag natuurlijk wel, dat de zaken niet altijd zoo gunstig zouden loopen, maar hij redeneerde: wanneer we zoo nog een paar jaren achter den rug hebben, zijn we bestand tegen financieele moeilijkheden, die zich altijd onverwachts voordoen.

In de hoop op dit paar jaren werd er in het huis ‘Smeesters-Van Hove’ hard gewerkt. De deposito-rekeningen waren in de laatste maanden fel gestegen en de talrijke klienten die in de beursverrichtingen belang stelden, namen er regelmatig inlichtingen, bestelden en verkochten, wisselden en deponeerden.

Bert bezocht 's avonds de soos, waar hij afleiding vond in 't pokeren en in 't schaakspel. Maar er kwamen ongelukkiglijk dagen dat, naast het spel, de drank hem aantrok en zoo gebeurde het meer dan eens dat hij zich stomdronken naar huis moest laten voeren. In zoo'n toestand bezat hij den wil niet huiswaarts te keeren en het was dank zijne vrienden, die zich over hem ontfermden, dat hij in zijn huis terechtkwam.

Pola trok zich dit weinig of niets aan, maar Bert's moeder ontstak in gramschap over zijne uitspattingen. Hare opmerkingen bleven nutteloos en ze moest zich dan ook vergenoegen met hare woede inwendig te verwerken.

Smeesters ging nu ook minder uit met zijne vrouw. Schouwburgen en music-halls waren van hun programma geschrapt en Pola moest haar gezelschap aan Bert opdringen, ten einde hem niet heelemaal te verliezen.

Schoonmama klaagde steeds over dien toestand.

- Wat heeft men nu aan zoo'n man? zei ze.

Pola haalde de schouders op en zei dat het best was daarin te berusten.

En dit ergerde Bert's moeder erg en nijdig antwoordde ze:

- Een man die niet huiselijk is, welnu, dank u.
- Maar mama, ik kan daar niets aan doen, verdedigde Pola zich.
- De vrouw zal den man leiden, filosofeerde schoonmama.
- Praatjes! Toen we verloofd waren, maakten we zoovele

plannen om de winteravonden door te brengen, en ge ziet wat ei van terechtkwam.

- Van mijn man zou ik 't niet geduld hebben, zei schoonmama, terwijl ze zich fier in haren zetel rechtop zette.

Pola liet haar zeggen en dacht hoe ze eens vernomen had, dat het schoonmama-lief ook niet altijd voor den boog ging; maar de dood van haar man had zeker alles uitgewischt.

Pola Smeesters had nog wel eene andere zorg: de kleine Diana.

Het deed haar oneindig veel genoegen dat het kind zich zoo vlug lichamelijk ontwikkelde.

Kinderziekten hadden Diana tot hiertoe nog niet gekweld; wat last bij het tanden-krijgen, meer niet.

Met welke belangstelling had ze hare eerste stapjes bewonderd en met geduld haar kindergebabbel aangehoord, totdat ze hare eerste woordjes stamelde. En nu Dianeke reeds een geringen woordenschat bezat, vond Pola het aardig, naar dit kindergesnater te luisteren.

De jonge moeder vertelde haar kindje uit de prenteboekjes en leerde het liedjes van vier regels. Toen Dianeke twee jaar oud was, vertelde ze aan Mie-pie, hare pop, al wat ze van mama had geleerd.

Doch op een morgen was ze opgestaan met traantjes in de oogen en klaagde over pijn in 't hoofdje.

Hare mama, die vreesde voor ziekte, plaatste Dianeke in den zetel naast het vuur en wikkelde haar in een wollen sjaal. Eetlust had het kindje niet; het sluimerde een poosje in en werd wakker met den wensch Mie-pie bij zich te hebben. Maar noch Mie-pie noch de groote beer konden haar vermaken.

Tegen den middag moest de kleine terug naar bed en 's avonds had ze hevige koorts.

Dit was weinig geruststellend en Bert telefoneerde 's anderen daags den huisdokter.

VIII.

De kleine Diana was erger ziek geworden. Reeds vijf dagen lag ze nu te bed en de dokter, die iederen avond kwam, kon nog de ziekte niet bepalen.

- Dat de kleine eene verkoudheid heeft opgedaan staat vast

had hij gezegd, maar hij vreesde dat vandaag of morgen de kenteekens van mazelen zich zouden vertoonen.

Het kindje had hevige koorts en lag als eene logge massa in de kussens. Pola was erg bezorgd en volgde nouwkeurig de raadgevingen van den huisdokter.

- Ma, dokter niet komen? vroeg Diana.

- Ja, wel, kindje, die komt; slaap maar, lieveke.

Pola legde het hoofdje terug op 't kussen, streek de blonde haren glad en dekte het kleintje toe.

Het gaf aan Pola een aangenaam gevoel, de kleine Diana zorgen te kunnen toedienen: de moederliefde, dacht ze en glimlachend ging ze het vuur aanwakkeren.

Diana trok de oogjes open en met een week-pieperig stemmeke riep ze:

- Wat is dat?

- Ma mag 't vuur niet laten uitgaan, hé! kindje? zei Pola.

- Geef suikerwater, mama.

Pola gaf 't kleintje te drinken en zette zich toen in een zetel naast het bedje, terwijl de kleine insluimerde.

Na een paar minuten schrikte ze wakker en riep:

- Papa daar niet?

- Papa komt later, Dianeke; zwijg maar.

Weer sliep het meisje in totdat de dokter kwam en toen begon het te praten! Het vroeg of meneer met zijn auto gekomen was, of hij weer wegging met zijn auto en of hij nog zieke kinderkens moest gaan bezoeken.

De dokter zei dat Dianeke moest rusten en niet meer zooveel mocht babbelen.

- Zijt gij ook al eens ziek geweest? vroeg ze aan den dokter.

Daar hij glimlachte en niet antwoordde, vroeg ze nog eens:

- Hé, meneer, zijt gij ook al eens ziek geweest? Moest gij ook in 't bed blijven? En wie kwam er dan bij u? Uwe mama?

De dokter lachte uit ganscher hart en Pola schudde glimlachend het hoofd.

Er was nog altijd niets van mazelen te bespeuren en het ging ook niet beter; de temperatuur bleef 40° en telkens de kleine Diana wat gepraat had, lag ze afgemat met gesloten oogen in het ledikantje.

Het grondig onderzoek van den dokter wees uit dat het een bronchitis-geval was. Warme drankjes, artsenij en bijzondere zorgen werden voorgeschreven en Pola was nu ongeruster dan te voren.

Alhoewel Bert aan de zieke geene hulp kon bieden, hadde Pola toch gewild dat haar man nu thuis was, maar Bert was sinds de laatste weken door zijne zaken opgeslorpt geworden. De beursverrichtingen waren heel zwak en er dreigde langs alle kanten gevaar van medegesleurd te worden in financieele krachs, die alle dagen verwacht werden.

Al zijne wilskracht moest hij wijden aan zijne zaken en de totale verzorging van de kleine Diana aan Pola overlaten.

Zijne vrouw van haar kant wilde het hem dan ook niet lastig maken met praten over het zieke kind. Over dien toestand liet ze zich heel optimistisch uit, want ze wist dat, indien ze Bert attent maakte op de steeds toenemende verzwakking van Diana, hij in 't geheel niet meer bekwaam zou zijn 't hoofd te bieden aan de vele moeilijkheden, waarin hij thans als wisselagent zich bevond.

Neen, dat mocht ze niet doen; ze zou strijden tegen die ziekte met alle mogelijke middelen en haar man den angst besparen over zijn schattekind.

Strak voor zich uitkijkend, dacht ze wat er gebeuren zou, indien hunne lieve kleine Diana eens de andere wereld moest ingaan. Zulken toestand kon ze zich maar niet indenken; doch met de beste zorgen en de wijze behandeling van hun bekwamen huisdokter zou de kleine behouden blijven, dat wist ze zeker.

Ze schrok uit hare overpeinzingen door een zacht gekreun, dat opsteeg uit het bedje. Angstig zag ze naar het van de koorts blakend gezichtje, legde de hand op het voorhoofdje, hield daarna een handje vast en wist ten slotte niet wat te doen om het lijden van Dianeke te verzachten.

Het meisje trok de oogjes open, stak de handjes boven de dekens en maakte een hoop bewegingen in de lucht, als scheen het daar iets te zoeken.

- Ma-ma, Ma-ma, stotterde het, wierp de dekens weg en zette zich rechtop.

- Suikerwater, mama, zei het slepend.

Het dronk nog eens en viel achterover. Het zweet parelde op

het voorhoofdje en Dianeke stak nog eens de handjes uit haar mama en toen Pola ze in de hare wilde nemen, vielen de armjes slap naast het doorweekte lichaam.

Pola voelde zich op eens zoo onbeholpen, dat ze haar onmacht had kunnen uitweenen. De tranen, die opwelden, pinkte ze moedig weg.

Zwak mocht ze niet zijn en op eens was het alsof eene leemte zich in haar liet voelen en dit matte haar af.

Sinds drie nachten had ze niet geslapen, en 't was nu reeds over elven, en ze zat daar moe en angstig ineengedoken naast het zieke Dianeke, dat van dag tot dag zieker werd.

Op eens dacht ze dat dit misschien hare straf was voor de dagen, dat ze zich vergeten had met een ander jongen, maar ook voor haar niet gelooven in het goddelijke.

Ze herdacht de discussie die ze indertijd had gehad met Annie en waarbij ze niet tot een akkoord konden geraken. Hunne zienswijze over God liep uiteen.

Hoe zou Pola, die in eene totale goddeloosheid was opgegroeid, ook maar eenig begrip er over hebben?

Ze had het beschouwd als een afgetrokken iets en zij hield staande, dat ze alleen aan de zichtbare dingen kon gelooven.

Annie had haar toen willen doen begrijpen, hoe dom het was zulk standpunt te verdedigen; maar alles was nutteloos geweest. Pola was koppig en hardnekkig hield ze zich aan hetgeen ze ‘hare overtuiging’ noemde. Nochtans had ze de kwestie niet grondig ingestudeerd om logiek te zijn bij het vormen van een denkbeeld.

En nu miste ze iets, iets waar ze zich kon aan vastklampen om steun te vinden in haar vertrouwen dat Diana niet sterven kon. De dood... wat was dat voor een ding? Eene gedachte van Troelstra kwam haar te binnen.

‘Wat is dood? Het is: zijn zonder begeerte, zonder behoefte, zonder kritiek, zonder drang. Het is: zijn zonder beweging, zonder warmte, zonder gevoel. Het is: den heiligen geest van strijden niet kennen; onbewustheid, onaandoenlijkheid.’

Maar dit is niet ‘de dood’ en het begrip van den dood kwam haar nu even abstract voor als het denkbeeld ‘God.’

Zonder dat ze het zelf wilde, maakte ze de vergelijking tus-

schen de twee, God en den dood, en ze vroeg zich af of ze aan den dood kon gelooven zonder aan God te gelooven.

De dood is even onzichtbaar als God, dacht ze en toch moeten we aan den eerste gelooven; hij laat zich voelen en we zien zijn vernielend werk. En God...

Gh, gh, lachte ze spottend. Verder wilde ze niet meer redeneeren. Ze wilde absoluut niets te maken hebben met religie en scheen zelfs fier te zijn op hare totale goddeloosheid.

De dood wordt voorgesteld door een geraamte met een witten doek om en eene zeis in de hand. Men moet hem zinnebeeldig voorstellen, dacht ze, maar indien hij hier in die kamer kwam, zou zij, Pola, niet aan 't janken gaan. Ze zou zich niet zwak aanstellen; geene onderwerping, doch verweer; ze kende alleen geweld en vechten; echt vechten zou ze tegen den aaneengespijkerden hoop beenderen, die de zeis hanteert.

Worgen zou ze den dood, ja worgen; maar laten beenderen zich samendrukken?

Neen, ze zou hen buiten tieren en vloeken en de trap afschoppen, zoodat de beenderen akelig tegen elkander zouden klapperen. Dat zou ze doen! Weg met alle filosofische begrippen over die nare dingen! Geweld, sterkte, macht, dat waren de dingen, waaraan ze kon gelooven. Geene sentimenteele, afgedraaide, versleten verzinsels. Zij, ‘de Pola’, zooals men haar onder de vrienden noemde, zou toonen dat alleen het geweld zegeviert.

Haha, wat moest ze nu lachen om de dweperij van Annie! Kon ze haar nu maar eens zien, ze zou haar vragen of God hare kleine Diana zou sparen, of zijne macht groot genoeg is om haar te laten het grootste wat ze bezat.

De natuur van het kind zou zich doen gelden en daarmee basta.

IX.

Tijdens den nacht was het rustig geweest. Dianeke had goed geslapen, slechts tweemaal suikerwater gevraagd en rond den morgen waren de koortsen afgenomen.

Toen de arts terugkwam, verklaarde hij dat de ziekte haar hoogtepunt had bereikt en ze nu stilaan op beterschap konden hopen.

Vooraleer er eene week verloopen was mocht de kleine het bedje verlaten en in de goed verwarmde kamer rondloopen Dat was eene echte vreugde geweest en de weinige uren, die Bert thuis doorbracht, zat hij in de kinderkamer en zag diep peinzend Dianeke aan, die speelde met popjes en dieren, die Sinterklaas had gebracht.

Alleen wanneer het zonnig was, mocht Diana rond den middag buitenloopen; en nu eens was het Pola en dan eens schoonmama die met het meisje een uurtje wandelde in het parkje, dat vóór het huis lag.

Pola was met haar dochterje eens in de stad boodschappen gaan doen en had van de gelegenheid gebruik gemaakt haar man op zijn bureel af te halen.

In het privaat kantoor der firma ‘Smeesters-Van Hove’ vond ze de twee mannen in druk gesprek. Op de schrijftafel lag er een heele boel papieren verspreid.

Toen Van Hove Pola zag, brak hij haastig het gesprek af, groette haar en Diana en liep zenuwachtig de kamer op en neer.

Bert zat in zijn grooten stoel en zag er zooals altijd kalm uit; alleen zijn oogen schitterden koortsig en zijn gelaat was rooder dan gewoonlijk.

Hij tilde Dianeke op en plaatste ze op zijne knieën, zei een hoop lieve dingen en verliet met zijne familie 't bureel.

Denzelfden morgen had de firma ‘Smeesters-Van Hove’ beslist zijne baten en lasten neer te leggen op de Handelsrechtbank en nu hadden ze den toestand voor de zooveelste maal besproken.

Ze hadden een gevoeligen slag ontvangen door een grooten krach te Brussel, doch stonden op 't punt zich te redden door een nieuw aangenomen krediet, toen ze de tijding kregen dat eene welbekende Bank, in wier zaken ze grootendeels geïnteresseerd waren, wegens een tekort van zestig millioen frank gesloten was geworden.

Die bank had zich gewaagd in gevaarlijke speculaties en de rirma ‘Smeesters-Van Hove’ was een der talrijke slachtoffers van dien hachelijken toestand.

Van Hove begaf zich 's namiddags bij zijn advokaat, die de zaak zou verdedigen en toen hij terug in zijn bureel kwam, zei hij tot Smeesters:

- De zaak komt in orde.

Bert Smeesters zat gebogen over een dossier met de pen in de hand om aanteekeningen te maken op een blad papier, dat onder zijne hand lag.

Van Hove kreeg geen antwoord. Hij ontstak eene cigaret en ging verder:

- Een sluwe vogel, die advokaat; hij redt ons uit die netelige positie... Zeg, Bert, krijg ik geen praat meer?

En toen hij Bert op den schouder sloeg, viel tot zijne groote ontsteltenis het lichaam tegen de armleuning van den zetel. Verschrikt sprong van Hove achteruit en keek met wijd opengesperde oogen het levenlooze lichaam van zijn vennoot aan. Hij liep tot aan het telefoon-apparaat, belde een dokter op, terwijl hij zijne oogen gericht hield op het beweeglooze lichaam.

In zijne verwarring wist hij niet wat te doen. Hij dacht aan zijn advokaat, aan de vrouw van Smeesters, zette zich tegenover Bert in den zetel aan de schrijftafel, bekeek eenige stonden zijn ongelukkigen vriend, sprong recht, verliet de plaats, liep in 't bureel waar de bedienden aan 't werk waren en zond het personeel weg.

De ontboden dokter deed het gebruikelijk onderzoek en kon slechts den dood vaststellen, die veroorzaakt was door hartaderbreuk.

De advokaat der firma werd belast Mevrouw Smeesters te berichten, dat haar man plotseling ziek was geworden en haar liet roepen.

Pola kreeg het gevoel alsof er iets vreeselijks was gebeurd.

Haastig liep ze tot aan de auto-bergplaats in de buurt en huurde er een wagen. Toen ze in 't bureel aankwam, verliet de dokter juist het huis. Ademloos vroeg ze hem of haar man erg ziek was en op 't gelaat van den medicus las ze het ergste.

* * *

De begrafenis had in de striktste intimiteit plaats gehad. Dit had Pola als 't beste beschouwd, daar er in de stad praatjes liepen over den zelfmoord van Smeesters.

De dood van Bert en de toestand der firma maakten in de

stad één uit en dit verergerde nog het verdriet van Pola, die reeds door den dood van haar man zoo erg getroffen was.

En op een avond, nadat Pola de kleine Diana naar bed had gebracht, zaten de twee vrouwen in de kamer, elk met hare eigen gedachten, bekommerd, besluiteloos.

Pola, die nochtans eene kranige vrouw bleek, kon geen uitweg vinden en liet alles over aan het noodlot.

Eerst en vooral moesten de zaken der firma afgehandeld worden en nu die in handen van 't gerecht waren, kon ze zich daar ook op verlaten.

Bert's moeder verbrak de stilte, eene stilte die loodzwaar woog en hare stem klonk zoo scherp dat Pola er van schrok.

- Het nieuws laat zich wachten.
- Ja, mama, we moeten afwachten.
- Wat zei de advokaat weer? vroeg moeder, terwijl ze de wenkbrauwen fronste.
- Dat het minstens eene maand zou duren vooraleer ze klaar waren met de rekeningen.
- En houdt men Van Hove al dien tijd gevangen?
- Ja, doch de advokaat verzekert, dat hij mits borgtocht vrij komt, tot zoolang er geene uitspraak is geschied.
- Erg lastig.
- Ja, mama, doch minder dan voor ons.

De twee vrouwen vervielen weder in hun stilzwijgen en de avonduren kropen met de traagste traagheid voort.

X.

In de soos was het geval Smeesters druk besproken geworden. Iedereen had er zijne verwondering over uitgedrukt en iedereen had er zijne meening over geuit.

Sinds een tweetal weken waren de gemoederen ook over die kwestie gestild. Doch dezen avond kwam Beekman binnen met het nieuws dat Van Hove op vrije voeten stond.

Niemand kon 't gelooven, daar Beekman ook wel eens grappen dierf uithalen, doch Daenens zei dat het waar was, daar hij de vrouw van Smeesters had ontmoet en zij hem had verteld, dat Van Hove een dezer dagen vrij kwam.

- 't Verlies der firma schijnt niet zoo groot te zijn, als ze wel eerst dachten, zei Daenens.

- De slag is erg genoeg, meende Beekman.

- Ik beweer niet het tegenovergestelde, zei Daenens. De vrouw van Smeesters vertelde, dat de deposito's zullen uitgekeerd worden en dit is reeds prachtig.

- Hoe zag Pola er uit? vroeg Severine Beekman.

- Treurig, natuurlijk, antwoordde Daenens.

- Ik had reeds gedacht haar te bezoeken, maar ik heb het steeds uitgesteld.

- Ze kan u nu zeker wel missen, meende Stefan.

- Ik heb nooit gedacht dat ge zoo brutaal kondet zijn, sprak Severine nijdig.

- Pola heeft andere beslommeringen dan bezoekjes te ontvangen, antwoordde Stefan.

En in zijn zienswijze bedroog hij zich niet. Pola had reeds verscheidene malen den advokaat geraadpleegd en ten slotte vernam ze, dat er noch aan Smeesters noch aan Van Hove iets zou kunnen uitgekeerd worden.

Al de fondsen, waarover ze konden beschikken, waren met moeite voldoende om, na de uitkeering der deposito's, de kosten te dekken, welke de moeilijkheden hadden medegesleept.

Dat was ook een harde slag geweest voor de Pola en er bleef haar maar een uitweg over: terug gaan werken.

Een heelen nacht, dien ze slapeloos doorbracht, lag ze er over te tobben en toen stond ze voor de moeilijkheid: wat met Diana te beginnen.

Wanneer ze op schoonmama mocht rekenen om verder de huishouding op zich te nemen, was de zaak opgelost. Ze zou er haar morgen over polsen.

Wat was haar leven op eens heelemaal anders geworden! Tranen liepen haar over de wangen en toen de dag aanbrak, sliep ze eindelijk in.

* * *

- Ik had gedacht, mama, dat dit de beste oplossing was voor ons beiden.

- 't Was alleen ter wille van mijn zoon dat ik het reeds vroeger niet deed.

- Dan zal ik eene andere uitkomst moeten zoeken, zei Pola.

- Ik heb geen lust hier gansche dagen alleen met de kleine te zitten, hoor! Ik ben nog te jong om mijn leven als geëindigd te beschouwen, zei Bert's moeder.

- Natuurlijk kunt ge doen wat ge wilt; maar ik heb nooit gedacht dat ge nog zoudt hertrouwen.

- Ik liet het voor Bert, Pola.

- Zoo! Ik wist niet dat dit de reden was. Ik kan niets anders dan u geluk wenschen; de man dien ge trouwt is rijk en ik weet dus, dat het u aan niets zal ontbreken.

- Daarover kunt ge gerust zijn; 't is ook zijn rijkdom die den doorslag gaf, maar ik wil u toch zeggen dat de sympathie, die ik Albert sinds jaren toedraag, de oorzaak is van mijn besluit, toen hij mij verleden week het huwelijk voorstelde.

- We zijn langs beide kanten vrij, mama, alhoewel ik het anders wenschte. Laat me nu eens uwe meening vragen over mijn plan.

En Pola vertelde dat ze zinnens was terug te keeren naar haar vroeger bureel, indien er eene plaats beschikbaar was. Ze zou Diana bij hare ouders laten opvoeden en de kamers, die ze nu niet meer noodig had, verhuren aan een hoogen prijs.

- Dit schijnt me het beste, besloot ze.

- Ja, doch spijtig is het, dat ge nu zoo weinig aan 't kind zult hebben, zei schoonmama.

- Geene zwakheden, mama, ge ziet, het moet. Ik haal den Zaterdag namiddag de kleine tot den Zondag avond en wie weet of er later zich geene gelegenheid voordoet om ze elders te plaatsen. Ik heb reeds aan de stedelijke kostschool gedacht.

Pola's voorstel vond schoonmama goed en eene maand later verhuisde Bert's moeder naar de mooie villa van haar man, waar ze een onbekommerd leventje leidde en waar Diana het vakantieverlof doorbrengen zou.

(Slot volgt)

MARIA KAROLA.

Vlaamsche Kroniek

De stem van Arnold Sauwen, van wie, bij L. Opdebeek te Antwerpen, een nieuwe verzenbundel - **De Zingende Krekel** - verscheen, is ons vertrouwd. Sauwen is een gemoedelijke dichter, die getroffen wordt door dagelijksche dingen en heel dikwijls de kunst bezit om zijn ontroering door den lezer te doen deelen. Het is in eenvoud, dat hij zijn liedeken zingt, als de krekel, dien hij aldus toespreekt:

> O, Krekel, zanger van den haard,
> hoe gij den dichter evenaart,
> die voor zich zelf in stilte zingt
> als gij en naar geen lofspraak dingt.

Sauwen is een van de zeldzame dichters, welke nog een ballade kunnen en durven schrijven. Want de mode, heerscherige godin, verarmt de middelen, waarover onze poëten beschikken om zich te uiten. In ‘De Zingende Krekel’ vinden we twee balladen: ‘De Kaartridder’ en het tragische ‘Hooi euver!’, en ook een tamelijk uitgebreid verhaal in verzen: ‘Zwervers-idylle’, vol kleur en leven. Vooral in het sonnet munt de dichter uit en bereikt hij meer dan eens volkomen harmonie tusschen inhoud en vorm. Om de zuivere verwoording van de daarin vertolkte melancholie, citeeren we dit klinkdicht, waavan de rustige gang den innerlijken vrede van een edel gemoed verraadt. Wie het eens las, zal het, net als menig ander, pretentieloos maar van innerlijke waarheid doorgloeid gedicht uit dezen bundel, dikwijls willen opnieuw genieten:

Avondval.

Schuif voor 't venster weg het hanggordijn;
laat mij de zonne zien ter kimme nijgen
en door het warrelnet der naakte twijgen
het goud zien spranklen van haar laatsten schijn.

Blik heen en zie hoe reeds ter heuvellijn
de witte berken vager vormen krijgen.
De moede dag kwijnt weg in schemerzwijgen
en 't zal zóó lang, zóó lang nog donker zijn.

Als avondweemoed om de ziel komt zweven,
dan is het zoet voor hem, die van het leven
niets dan wat naglans meer verhopen mag,

Naar 't kalm verscheiden van de zon te schouwen,
éér d'avond valt, éér alle verten grauwen,
en 't Angelus den dood klept van den dag.

Constant Eeckels had zich kunnen laten huldigen, zooals het thans de gewoonte is geworden, ter gelegenheid van zijn vijftigste verjaring. De dichter, die zoo talrijke verzenbundels uitgaf - ze heeten: Heimwee, Kruisbloemen, Bloeitijd, Levensweelde, Een Ruikertje voor de lieve Vrouw, Het Antwoord van den wijze' - verscheidene prozaboeken in 't licht zond en ook waardeering afdwong voor zijn dramatisch werk, heeft alle eerebetoon afgewezen en zijn lezers zelf een feestgave bereid: den bundel verzen '**De eenzame Tuin**' (L. Opdebeek te Antwerpen).

Wanneer we ons herinneren hoe bonkig en soms hard van klank de eerste verzen van Eeckels ons schenen, dan treft des te sterker de schoone eenvoud, welke zijn latere poëzie kenmerkt. Het getormenteerde, dat vaak opviel in de eerste bundels van den zoekenden en strevenden Eeckels, boven wiens wrang en duister wanhopen toch altijd een sterk-religieuse bezieling lichten kwam, is allengs geweken voor de milder gevoelens van gelouterd levens-aanvaarden. Nog voelt hij diep de smartelijkheid van het bestaan, de bitterheid van den levensstrijd, doch er rest geen hopeloosheid in hem. Zijn gelatenheid is die van den christen, biddend:

Gij hebt gegeven, Heer... Gij hebt ontnomen.
Uw heiige naam zij steeds gebenedijd,
ook als, bij slag op slag, de hartswand splijt,
en laatst geluk 't onvliet in troeble stroomen.

De somberheid, die in Eeckels jeugdwerk opviel, ze is geweken. Na een zware ziekte jubelt hij het leven tegen:

Open wijd nu 't breede raam.
Juich bij 't jeugdgetrom.
't Leven staat ten feest bereid,
't Leven spreidt zijn armen uit.
't Leven roept u: Kom!

De verzen, gebundeld in 'De eenzame Tuin', zijn geboren uit de groote en kleine gebeurtenissen, door de dagen met het leven van den dichter verweven. Hun lyrische kracht ontleenen zij aan de oprechtheid van het gevoel, waaruit zij ontsprongen. En hoe sterk en suggestief weet hij een indruk te verwoorden! Wordt deze bewering niet geïllustreerd door volgend vers, dat tevens als een synthese biedt van een zielstoestand, welke den dichter eigen schijnt?

Richtpunt.

Grijs de lucht en grijs het uur
Ruischend regenweenen.
Leed van eindeloozen duur.
Zon voorgoed verdwenen.

Naakte takken rekken zwart
boven natte daken,
naakt gelijk 't verarmde hart
dat geen gil mag slaken.

Door de breedbeplaste straat
toet een auto-horen.
't Hart dat langzaam, langzaam slaat
kan reeds 't doodsein hooren.

Nergens warmte. Nergens licht.
Altijd koude en regen.
Scherper pijn bij harder plicht
treedt met winter tegen.

Niets daarbuiten, niets in huis,
dat nog kan bekoren.
Richtpunt: Slechts 't omneveld kruis,
ver, op hoogen toren...

Van Constant Eeckels verscheen nog (bij Excelsior te Brugge) een lijvige roman: '**De Maalstroom**', die den lezer binnenvoert in handelskringen. Hoe wrang de toon soms klinkt, wanneer de auteur menschen en toestanden voorstelt, hierbij in de eerste plaats strevend naar waarheid, toch zegeviert ten slotte een idealistisch geloof in de macht van het christelijk beginsel.

Gregorius Thijs - dit is een pseudoniem - onderteekende een reeks gedichten, waarin bijbelsche woordenpracht niet altijd het gemis aan diepte kan doen vergeten, en bundelde ze onder den titel '**Jehova**' (Excelsior te Brugge). Deze dichter, wien een groote taalvirtuositeit ten dienste staat, ontroert zelden. Hij streeft naar uiterlijke schoonheid met rijkdom van beelden:

Als jonge saters stoeiden mijn handen
Over de wellusthoven van uw roze lichaam.
Betast hebben z' uw vleesch als rijpe druiventrossen.
En uw borsten als blinkend' appelen.
Mijn driften, jonge kinderen,
Lagen genesteld tusschen uw dijen;
Maar ze zijn opgestaan en hebben alles vernield...

Alhoewel de dichter als motto dezen zin kiest uit Faust: 'Mijn hart is genezen van de zucht naar kennis en staat nu open voor alle gevoel' - toch blijven we, na lezing van zijn tamelijk chaotisch aandoende en te grootsprakerige verzen, tamelijk **sceptisch**.

We hebben al eerder met ingenomenheid gewezen op de verzen van Maurice Gilliams, wiens bundels steeds op een uiterst beperkt aantal exemplaren met precieuse zorg door den dichter worden gedrukt. We ontvingen van hem thans een van de vijf en twintig keurige exemplaren, die hij van '**De Flesch in de Zee**' de wereld inzond. Bescheidener dan deze dichter kan men moeilijk zijn. Zijn portret verscheen niet in het jaarboek van de Vereeniging van letterkundigen. Zijn naam wordt niet vermeld in het slordige, rommelige en oppervlakkige boeksken, door Paul Kenis aan de Vlaamsche literatuur van na Van Nu en Straks gewijd. Hij kondigt op het schutblad van dit, zijn jongste werk, ternauwernood één van de boeken aan, die hij reeds heeft in 't licht gegeven. En toch: weinigen slagen als hij bij het verwoorden van een indruk ofeen stemming, die hij fijn-geschakeerd uitdrukt in verrassende beelden zonder eenige gezochtheid, waaruit toch spoedig gaat blijken hoe scherp-origineel zijn visie op de dingen des levens, ook de zéér gewone, zijn kan. Gilliams' kleuren bezitten een wonderlijk-koelen glans, de muziek van zijn vers een klaren klank. Zijn soberheid is kunst. Zijn poëzie gebruikt prozaïsche woorden en wendingen van elken dag en toch bezit ze een bijna precieus karakter, omdat ze biedt het essentieele, dat onder de dagelijksche vormen verscholen ligt. Men zou uit het kleine aantal stukken, in dezen bundel opgenomen, veel ter verheldering van het voorgaande beweren kunnen citeeren. We beperken ons tot het gedicht 'Het Bruidje', zoo koel en toch zoo vol hartstochtelijkheid, zóó kuisch en toch zóó zwoel. Men geniet er van met zijn verstand en met zijn gevoel.

> De bruiloftsgasten lieten hen alleen.
> Hij heeft haar blonde hand
> in zijne donkere hand genomen.
> De kamer in het schemerlicht der maan,
> het ordelooze maal, de bekers en de bloemen,
> de stoelen rond den disch verspreid;
> en buiten, waar de weelderigheid der boornen
> ruischt en vol sidderende vogels is
> - alle schatten die de feestelijke weemoed toebehooren,
> gelden deze nacht voor onvergankelijke faam.
> Hij beeft van innigheid en zucht haar naam
> terwijl zijn armen om haar schouders vouwen.
> Zij weet de rijkdom, die haar zwaar beklemt,
> denkt aan de maan die op het bed
> haar ranke straal reeds heeft geschoten.
> En lang, terwijl haar lijf van teederheid ontstelt,
> heeft zij haar man aanschouwd;
> en uit vervaarlijkheid in het geluk gekomen,
> schuilt haar maagdelijke onnoozelheid
> bij zijn ontfermen en zijn mededoogen.

Aimé De Marest, van wien een eerste bundel gedichten: **De Wassenaar** (bij de N.V. Standaard-boekhandel te Brussel) van

de pers kwam, brengt ons de verheugenis van een nieuw geluid. Zijn verzenboekje behoort tot het beste van wat er in den laatsten tijd is verschenen. Niet het grootsche streeft deze dichter met reeds rijpe gedachten na. Er is bij hem van den vast waanzinnigen hoogmoed, die zoo dikwijls door dichters voor een kenmerk hunner grootheid werd gehouden, geen spoor te verkennen. Hij is geen zoeker naar de oneindigheid, geen, welke zich buigt over de afgronden van den dood en over de raadsealchtige diepten van het leven. Hij schrijdt door de dagen, die zonneschijn brengen of regen en mist. Hij wil niet méér zijn dan een gewoon mensch, wiens leed niet ten hemel schreit en wiens vreugde de heele aarde niet tot een paradijs kan herscheppen. Hij is een der velen, die we onverschillig op straat voorbijgaan, zonder ons te bekommeren om wat er omgaat in hun hart. Hij is onze broeder in de vreugd en in het wee. Hij voelt zich verwant met allen, die goed zijn en onbegrepen door 't leven gaan met om hun hart de lamfers van den weemoed - den stillen, zachten weemoed, welke Aimé de Marest zoo diep meevoelen kan, gelijk alle echte dichters. Schreef Charles de Coster niet aan Elisa: ‘Astu remarqué dans les beaux livres, cette fine mélancholie, cette tristesse recherchée qui touche les fibres les plus secrètes du coeur?... Tout ce qui ne porte pas ce cachet, que ce soit en musique, en littérature ou en peinture, est réputé par moi indigne d'être réputé, lu ou regardé. Tout l'art est là et tout artiste qui est grand ou qui peut le devenir doit posséder cela en lui.’ De ondergrond van de kunst van De Marest is deze teere melancholie, opwasemend uit de nog stil-nagloeiende ‘sintels van stervende droomen’ en bergend in zich de wat zerpe wijsheid, die ook berusting wordt genoemd. Met zeer gewoon woordenmateriaal, met beelden, die ons vertrouwd zijn, bouwt de Marest zijn gedichten, waarin velen echo's van eigen denken en voelen zullen treffen. Zijn originaliteit schuilt in het echt-menschelijke, dat al zijn verzen doorgloeit. Men denkt onder het genieten van deze gedichten soms aan eenige verwantschap, die zou kunnen bestaan tusschen zijn kunst en deze van de dichters van 't Fonteintje, dan weer - zoo, naar aanleiding van een stuk als ‘Met een gouvernante in 't Park’ - aan een paar verzen van Marnix Gijsen; of ook, lijk bij het voortreffelijk-evenwichtige ‘IJsgang’, aan de kunst van wijlen den Hollandschen dichter Penning. Maar uit dergelijke vergelijkingen blijkt vooral de frissche, ongezochte originaliteit van den dichter, die ons ‘De Wassenaar’ schonk.

De Marest is niet vervuld met de zorg om het wel en wee van het eigen ik. Hij herleidt niet elke gebeurtenis tot een persoonlijk geval en houdt zijn hart niet voor even groot en eindeloos als de wereld. Er roert in hem een sterk broederlijk meegevoel. Het blijkt uit vele van zijn gedichten en niet enkel uit deze, karakteristieke

verzen, die wij lichten uit het zeer mooie gedicht: ‘Mijn Vrienden’:

> Er zijn er, die zich geven kunnen zuiver en volkomen,
> Tot zij verlaten schuilen bij de sintels van hun droomen.
> Het zijn mijn vrienden.
> Al de geknakten, de vertrapten zijn mijn vrienden.
> Allen.

Gaarne citeerden we een van de vele gedichten, door een intieme smart doorwasemd, maar zóó algemeen-menschelijk uitgedrukt, dat ze zwaar schijnen van het leed van elkendeen. Daar is vooral dat zéér mooie vers: Het is voorbij, mijn vadertje, voorbij... waarin een nauw-bedwongen groote smart snikt, maar discreet en ingehouden, als om niet de aandacht van onverschillige vreemden gaande te maken... Nog wenschten we te wijzen op de meewarige ironie, die zich baan breekt in andere verzen, als in ‘Five o Clock tea’ - of op de zeldzame scherpte van den indruk, vastgelegd in ‘Impressie in Zeeland’, een gedicht als een ets. We schrijven slechts één stukje over, omdat het kort is, en ook wijl het met zijn dood-gewone woordenkeus, zijn ironie, welke gelaten-heid brengt, en zijn scherpe stemmingsplastiek, toch wel zeer karakteristiek is voor het talent van dezen dichter.

Banjo-Muziek.

> 't Is knus te kijken door de ruiten
> Naar 't leven op de wakke straat,
> Als 't waait en regenpijlt, daarbuiten,
> En naast j'een vriend den banjo slaat.
>
> Te kijken naar de vele lichten,
> Geschaard als fakkels rond je droom,
> En dan een snoezig lied te dichten,
> Zooals ‘My old Kentucky Home’.
>
> Een lied om zachtjes op te fluiten,
> En waar je stil in leven gaat,
> Terwijl de regen pijlt, daarbuiten,
> En naast j'een vriend den banjo slaat...

Zoo vergaat het ook hen, die ‘De Wassenaar’ lezen. Zij luisteren naar een lied, waarin wat verhaald wordt, dat feitelijk geheel buiten hen omgaat, en zie, ze leven het lied mee, ze gaan er dra geheel in leven, of het een stukje van hun eigen bestaan inhield...

LODE MONTEYNE.

De groote Denkers

Will Durant: Die grossen Denker. - *Ueberzetzt von Dr. Andrcas Hecht, mit einem Vorwort von Prof. Dr. Hans Driesch. - XXIV u.* 557 *Seiten, mit* 61 *Kunstdruckbildern und zahlreiche Handschriftproben, Anmerkungen und Register. - Orell Füssli Verlag, Zürich u. Leipzig*, 1930. - M. 14, 17 *oder* 20.

Toen dit werk in 1926 te New-York verscheen onder den titel: '*the Story of Philosophy, The Lives and Opinions of the Greater Philosophers*' baarde het ongewoon opzien, niet alleen in de kringen van studeerenden, maar ook van diegenen die zich nimmer met wijsbegeerte hadden beziggehouden. Prof. H. Driesch tracht in zijn inleiding bij de Duitsche uitgave de oorzaken op te sporen van een verkoop die binnen de eerste maanden 100.000 ex. overschreed. 'Zij liggen eerst en vooral in het werk zelf. Dit is, niettegenstaande den Fransch-klinkenden naain van den schrijver, typisch Amerikaansch of, zoo gij wilt, Angelsaksisch, en wel in den besten zin van het woord: het is klaar, vrij en eerlijk. De schrijver trakteert zichzelf noch zijn lezers op goochelpartijtjes. Er is geen zwelgen in onklaarheden, geen gevoelsgedoezel. Het verstand spreekt en het verstand alleen, of het moest dan zijn dat benevens dit ook de menschen-liefde aan het woord komt.' En verder sprekende over den bijzonderen geestestoestand in Amerika, waar de meesten met het grootste wantrouwen staan tegenover het woord 'metaphysica,' 'Anderzijds vermoedt men echter, vooral in de kringen van de jonge generatie, dat er zich misschien wel iets van beteekenis en van waarde achter dit woord en in elk geval toch achter het woord "Philosophie" verbergen kon. Men merkt, dat er daar op zijn minst verrecht-vaardigbare problemen aanwezig zijn, problemen waarvan men zich, al te zeer in beslag genomen door de uiterlijke wereld, tot nu toe niet bijzonder goed rekenschap gegeven had. Het is precies tot deze problemen dat Durants werk den lezer op buitengewoon handige manier brengt: men meent novellen te lezen en bemerkt dan dat men, in novellen*vorm*, iets absoluut anders gelezen heeft; iets dat ons bovenmate verrijkt, dat ons een volstrekt nieuw terrein opengesteld heeft.'

Wat er hier bij ons van Let boek te verwachten is? Ook dit zegt ons Prof. Driesch. 'Juist in Europa zal het, aldus verwachten en hopen wij, een zeer goede, namelijk een *zuiverende* werking hebben. Al te zeer laat de Europeesche, en meer in het bijzonder de Duitsche philosophievriend zich bedwelmen door het duistere, het "irrationeele", het mystieke; veel meer dan voor hem zelf goed is, veel meer ook dan het werkelijken zin en wezen van de philosophie past. Kant, die wel is waar steeds het beste middel is tegen dergelijke afdwalingen, kan nu eenmaal niet door iedereen gelezen worden. Maar het werk van Durant kan ieder lezen en het zal hem tot kritisch beschouwen van zichzelf brengen...'

'Durants werk is niet vakwetenschappelijk historisch en vooral niet "philologisch". Het gaat den schrijver slechts om enkele groote mannen die richting en doel aan het leven hebben gegeven. Elk van de behandelde wijsgeeren treedt op, ten volle als persoonlijkheid uitgeteekend. Datgene wat heden ten dage naar

de meening van velen alleen den naam van “philosophie” dragen mag, het logische en het theoretische inzicht, blijft bewust achterwege, treedt in elk geval niet op den voorgrond...’ ‘Een leidsman door het leven moet de philosoof zijn: dat is Durants dominecrende gedachte. En juist daarom wordt b.v. bij Plato, Bacon, Spinoza alles geconcentreerd rond de levens-en sociaalphilosophie; precies daarom is ook het hoofdstuk “Voltaire” zoo bijzonder breed, en goed, uitgevallen.’

Ik zie niet in hoe ik dit boek beter zou kunnen inleiden dan met deze enkele woorden, geknipt uit de Inleiding van Prof. H. Driesch, - of ik moest de prachtige inleiding van Durar 't zelf overschrijven: ‘Ueber den Nutzen der Philosophie,’ waar hij de wijsbegeerte aantoont te zijn de ware baken in het leven; dit zou deze mededeeling wel is waar te lang maken. Laat er mij nog alleen aan toevoegen dat het een van deze werken is die de jong studeerenden, of wie anders zich aan deze stof zouden interesseeren, verzoenen met de dikwijls ontoegankelijk schijnende oorden van den geest. En hier dan een overzicht, dat ik zelf heb bekort:

I. Kapitel: Platon. - I. Die Heimat Platons. II. Sokrates. III-V. Platon.

II. Kapitel: Aristoteles und die griechische Wissenschaft. - I. Der geschichtliche Hintergrund. II. Das Lebenswerk des Aristoteles. III. Die Grundlegung der Logik. IV. Der Aufbau der griechischen Wissenschaft. V. Metaphysik und die Natur Gottes. VI. Die Psychologie und das Wesen der Kunst. VII. Die Ethik und das Wesen der Glückceligkeit. VIII. Staatsphilosephie. IX. Kritik. X. Letzte Lebensjahre und Tod.

III. Kapitel: Francis Bacon.

IV. Kapitel: Spinoza.

V. Kapitel: Voltaire und die französische Aufklärung.

VI. Kapitel: Immanuel Kant und der deutsche Idealismus. - I. Wege zu Kant. II. Kant selbst. III-VII. Werke. VIII. Anmerkungen über Hegel.

VII. Kapitel: Arthur Schopenhauer. - I. Das Zeitalter. II. Der Mensch. III. Die Welt als Vorstellung. IV. Die Welt als Wille. V. Die Welt als Nebel. VI. Lebensweisheit. VII. Die Weisheit des Todes.

VIII. Kapitel: Herbert Spencer. - I. Conte u. Darwin, il. Die Entwicklung Spencers. III. Die ‘Ersten Prinzipien’. IV. Biologie. V. Psychologie. VI. Soziologie. VII. Ethik.

IX. Kapitel: Friedrich Nietzsche.

X. Kapitel: Zeitgenössische Europäische Philosophen. - I.H. Bergson. II. B. Croce. III. H. Driesch. IV. B. Russell.

XI. Kapitel: Zeitgenössische Amerikaniche Philosophien. - I.G. Santayana. II. W. James. III. J. Dewey.

DOLF ROELS.

Boekbeschouwing

H. Hettema Jr. - Groote historische schoolatlas. - W.E.J. Tjeenk Willink, Zwolle.

De ondertitel luidt: ten gebruike bij het onderwijs in de vaderlandsche en algemeene geschiedenis'. En in een apart regeltje heet het: 'twaalfde herziene en vermeerderde druk'. Dit om te zeggen, dat deze atlas, vooral dan bij de algemeene geschiedenis, op ons Nederlandsch taalgebied een successtuk van belang is gebleken, en om er aan toe te voegen: dat we hem in Vlaamsch-België, waar hij zijn gelijke niet heeft, een algemeene invoering in het middelbaar en het normaalonderwijs toewenschen.

We doen niet aan specialiseering op zuiver historisch gebied en aanvaarden dus van zelf de aanbeveling van wetenschapsmenschen als Dr. R. Fruin, Dr. H.C. Rogge, Dr. H. Brugmans, Dr. E.B. Kielstra, Dr. P.J. Blok en anderen. Maar indien we ons houden op praktisch pedagogisch gebied, dan moeten ons dadelijk enkele zéér gunstige indrukken uit de pen.

Op 37 groote dubbelzijden staan samen meer dan 200 kaarten, schema's, plattegronden, wat zeggen wil, dat geen enkel hoekje ongebruikt gebleven is en in die afbeeldingen een indrukwekkend geheel aan gegevens werd samengebracht, omvattend de allerjongste zoowel als de oudste wereldgeschiedenis. Dat de eerste 11 dubbelbladzijden over Nederland en zijn koloniën handelen is natuurlijk; trouwens, ruim de helft daarvan houdt ook rechtstreeks verband met ónze geschiedenis. De algemeene geschiedenis tot 1914 loopt over de volgende 23 dubbelbladzijden; na de behandeling der Oostersche volken volgt de geschiedenis van Griekenland en het Romeinsche rijk, om dan, van het jaar 375 af, Europa aan de beurt te brengen, met zijn eindelooze evoluties, onder politieke, godsdienstige en economische invloeden; en na Europa komen de vreemde werelddeelen om het hoekje kijken, nl. Azië, Amerika, Afrika. Eindelijk wordt de Wereldoorlog, met zijn nasleep aan gevolgen, behandeld. We hebben vooral deze laatste gebeurtenissen trachten te volgen, en werkelijk: het is een wonder wat een veelzijdig en welsprekend overzicht de heer Hettema ons hier te bieden weet, op niet meer dan 2 dubbelbladzijden. Bij den oorlog zelf volgen we op merkwaardige wijze de bewegingen op de verschillende fronten, tot en met de ineenstorting der centrale rijken en de verbrokkeling van Rusland. Na den oorlog zien we Versailles, Locarno, Genève hun rol vervullen, tot aarzelende voorbereiding der V.S. van Europa. Dit alles wordt steeds in matte, rustige kleuren en met den grootst mogelijken eenvoud op papier gebracht.

Tusschenbeide, op een paar tusschenbladzijden, handelt de auteur apart over 'Nederland en den Wereldoorlog'; en daar pronken dan een paar kaartjes over den z.g. Duitschen tocht door Limburg en over de eischen van wege het beruchte 'Comité de Politique Nationale'. We achten het niet ongewenscht, zulke dwaasheden een plaatsje te gunnen; maar we zagen ze dan liefst, in nota, ook als de dwaasheden van enkele onverantwoordelijke heethoofden gekenmerkt.

Alles samen genomen heeten we dezen atlas een pracht van een leerboek, waar niet enkel al onze studenten, die kaarten leeren lezen en begrijpen, maar, ook tallooze volwassenen rijkelijk het hunne uit halen kunnen. En dat is zeker wel een degelijke aanbeveling!

H. VAN TICHELEN.

Michail Sjolochow. - *De stille Don*, uit het Russisch vertaald door S. VAN PRAAG (den Haag, Servire, 1930); 486 blz.

'Het epos der Don-Kozakken': hoe ze visschen, maaien, houthakken, trouwen, hun vrouwen behandelen (of mishandelen), vechten, deelnemen aan den wereldoorlog, waartusschen dan een ongeoorloofde betrekking tusschen een gehuwde vrouw en Grigoriï Pantelejewitch, ook als die later zelf gehuwd is en de pogingen van leden der R.S.D.A.P. om haat en afschuw tegen de bestaande orde te zaaien.

De beste gedeelten van het boek zijn de oorlogstooneelen en af en toe eenige regels natuurbeschrijving. Het verhaal zelf is te lang uitgesponnen, met allerlei dat tot de eigenlijke handeling niet behoort.

C. Astaes. - *Herfstgenoegens*. (Brugge, Excelsior); 46 blz. met 5 platen; 3.- fr.

Vier afzonderlijke opstellen: oudjes die 48 jaar getrouwd zijn; werklieden die aardappelen rooien; buitenmenschen die kermis vieren; twee kinderen die hun grootouders besteken, - alles vrij magertjes uitgevallen. Was er wel een reden om het uit te geven?

A.

Nieuwe uigaven.

Van A.A.M. Stols, Brussel (Warmoesberg, 13) en Maastricht:
Helikon, maandschrift voor poëzie.

N^{r} 1 bevat gedichten van Karel Van de Woestijne, P.C. Boutens, J. Van Nijlen, A. Roland Holst, Victor E. Van Vriesland, M. Nij'hoff. H. Marsman, Anthonie Donker, J. Slauerhoff, Richard Minne en R. Herreman.

Prijs per n^{r} (16 blz.), 6 fr.; per jaargang (10 nummers). 50 fr.

Van N.V. Standaard-boekhandel, Brussel:
FRANS DELBEKE: Satan, tragi-comedie; 100 blz.; 15 fr.

Uitgave Loki, Antwerpen:
JAN CEULEERS en FRANS SMEKENS: Pubeswee, verzen; 60 blz.

Zonder vermelding van uitgever:
M. VANDEMOORTEL: Van uit de Grond, verzen; 91 blz.

Uitgave Regenboog, Antwerpen:

PIET SCHEPENS: August Strindberg, leven en werken, 1^{e} deel; 485 blz., met opgave van Strindberg's werken, bibliographie en register; 60.- fr.

Uitgave De Goudkever, Baliestraat, 30, Gent:
JAN SCHEPENS: Carmen, gedichten; verluchting door Berten Schepeas.

Uitgave Excelsior, Brugge:
LOUIS E. DE MEY: Maskers op?... Maskers af! 279 blz.; 20.- fr.
B. PUTTEMAN (met medewerking van A. VAN DEN BROECK): Pee Klak, schetsen uit het leven van een plezanten Moorselaar, 254 blz.; 18.- fr.

Herdrukken van de firma J.B. Wolters, Groningen:
Dr. C. DE BAERE: Beknopte Nederlandsche Spraakkunst (middelbaar en normaalonderwijs); 6e druk; 9 fr.
Id. Oefeningen bij de Beknopte Nederlandsche Spraakkunst; 5e druk; 9 fr.
L. GOEMANS, P. LAROCHETTE en V. SONDEVORST: Précis de Grammaire française; 4e druk; 12 fr.

Moeten vrije Scholen gesubsidieerd worden?

Op Donderdag, 26 Februari 1931, richtte het Willems-Fonds te Antwerpen een debatavond in, waar het onderwerp: ‘Moeten vrije scholen gesubsidieerd worden? door verschillende redenaars besproken werd.

De heer R. Maudoux, provincieraadslid van Antwerpen, heeft ons den tekst van zijn thesis willen overhandigen. Wij meenen dat het onze lezers belang zal inboezemen er kennis van te nemen. Wij begrijpen best dat zelfs in liberale middens andere opvattingen aangaande de subsidieering der vrije scholen bestaan. Wijlen Prof. Kreglinger hield er een andere overtuiging op na. Ons tijdschrift zal eventueel ook plaats gunnen aan hen, die deze meening in een kort en bondig artikel willen doen kennen.

Ik zal u maar al dadelijk verklaren, dat het niet in mijn bedoeling ligt in het debat tusschen te komen, om met vooringenomenheid te spreken over het voorwerp der twistvraag, die ons bezighoudt.

Ik wil zoo objectief mogelijk, maar vrij en oprecht, mijn meening uiten en de vraag enkel op maatschappelijk en juridisch terrein onderzoeken.

Stellen wij ons vooraf tot accoord over de termen.

Scholen zijn inrichtingen, of wel, waar het opgroeiend kind, als deel uitmakende van de maatschappij, gevormd wordt tot moreel-verstandelijk wezen, tot plichtbeseffenden staatsburger, tot nuttig lid der collectiviteit; of wel, waar de ontwikkeling der verstandelijke vermogens scherper wordt doorgezet, met het oog op bijzonder intellectueele specialiseering; of wel, waar het moreel-verstandelijk gevormd individu wordt toegelegd op specialiseering, ten nutte der gemeenschap.

In de eerste dezer drie categorieën rangschikken wij de bewaarscholen of kindertuinen, de lagere scholen met hun vier graden en de middelbare scholen van den tweeden graad; in de tweede categorie de athenea en colleges; in de derde, de technische scholen, normaalscholen, universiteiten, handelsinstituten, enz.

Vrije scholen zijn scholen, opgericht en onderhouden door privaat initiatief en met private gelden.

Officieele of openbaren scholen zijn scholen, opgericht en onderhouden door de openbare besturen, handelende voor de gemeenschap, en met gelden uit de openbare kassen, waar elk staatsburger en ieder die onder de bescherming van 's lands wetten leeft, zijn penning in bijbrengt.

Deze termen omschreven, stel ik twee vragen voorop:

Wie heeft tot plicht het opgroeiende kind, als deel uitmakende van de maatschappij, te vormen tot moreel-verstandelijk wezen, tot blichtbeseffenden staatsburger, tot nuttig lid der collectiviteit?

en

Wie heeft tot plicht in den staatsburger, in het individu, die begaafdheden en kundigheden te ontwikkelen, welke in dezen huizen en ten nutte der gemeenschap dienen gebracht?

Die dubbele maatschappelijke plicht berust op de openbare besturen, die voor en door de gemeenschap deze beheeren, die de verantwoordelijkheid dragen van het leven en de toekomst der gemeenschap, die de verantwoordelijkheid dragen van het zedelijk, cultureel en stoffelijk welzijn, zoo van het individu als van de collectiviteit.

De openbare besturen dienen hierbij de gemeenschap, die zij vertegenwoordigen, te beschouwen als de vereeniging van alle staatsburgers, zonder eenig onderscheid van stand of rang, van wijsgeerige of godsdienstige overtuiging of politieke denkwijze, dewijl klas noch stand, overtuiging noch denkwijze iets te maken hebben met het staatsburgerschap of het lidmaatschap der collectiviteit.

Op de openbare besturen berust dan ook de gebiedende plicht in de ruimste mate scholen op te richten en te onderhouden, zoo voor de algemeene vorming als voor specialiseering ten nutte der gemeenschap; scholen, opengesteld en toegankelijk voor ieder, die tot de collectiviteit behoort en waar derhalve elke strekking van socialen, wijsgeerigen, godsdienstigen en politieken aard streng uitgesloten blijft.

In verband met deze beschouwingen dringt zich de vraag op, of het privaat initiatief de openbare besturen in dezer vormende, opvoedende en opleidende taak behulpzaam kan zijn door het stichten van vrije scholen.

Ontegensprekelijk mag het privaat initiatief vrije scholen stichten. Het dit recht ontzeggen, ware inbreuk maken op twee onzer dierbaarste vrijheden, door de grondwet gewaarborgd, namelijk de vrijheid van onderwijs en de vrijheid van vereeniging.

Iets anders is het, of de openbare besturen het werk der vrije scholen als een hulp in hun vormende, opvoedende en opleidende taak kunnen beschouwen.

Dit kunnen zij maar alleen op voorwaarde, dat zij een controle hebben en kunnen nagaan wat en hoe er in de vrije scholen onderwezen wordt, want op grond der verantwoordelijkheid, die zij te dragen hebben, behoort aan de openbare besturen het recht te oordeelen, welke zedelijke, cultureele en technische uitslagen als voldoende kunnen gelden voor de gemeenschap.

Voldoen de uitslagen aan de eischen der openbare besturen, dan kan het individu, dat gevormd werd in een vrije school, als waardig staatsburger en nuttig lid der maatschappij erkend worden; het zal recht hebben op de homologeering zijner bekwaamheidsgetuigschriften ofop een officieel diploma.

Of die vrije scholen dan ook subsidies op de openbare gelden kunnen bekomen?

Uit rechte, krachtens een wet, **nooit**. Krachtens een besluit van een der openbare besturen, ten titel van vergoeding of aanmoediging, **ja**, maar mits dit uitdrukkelijk voorbehoud, dat het privaat initiatief integraal de taak der openbare besturen met al dezer plichten en bekommernissen tegenover de gemeenschap als zoodanig, stiptelijk vervulle, 't is te zeggen, dat het ook zijn vrije scholen ten dienste stellen moet van iederen enkeling der collectiviteit, met uitsluiting van alle strekking van socialen, politieken, wijsgeerigen en godsdienstigen aard.

Neemt een vrije school die verbintenis niet aan, wil zij tendenzwerk verrichten of in strijdplaats ontaarden, wil zij door haar onderricht, haar personeel of het uitzicht harer lokalen gelijk ook welke privaatstrekking aankleven en volgen, dan is die school niet voor de heele gemeenschap opengesteld, dan kan zij de algemeene belangen der collectiviteit niet dienen; dan kan zij ook geen recht hebben op gelden, in de openbare kassen gestort door ieder lid der collectiviteit en tot doeleinde, tot nut der gansche gemeenschap bestemd.

De verdediging eenerzijds, de bestrijding anderzijds, der conclusies, welke voortvloeien uit hetgeen ik zooeven vooruitzette, hebben den bittersten strijd geopend, vooral rondom de lagere school, tusschen de voorstanders van het officieel en de beschermers van het confessionneel onderwijs.

Deze laatsten zullen wel tot accoord gaan met de eersten over de rol der lagere school, maar, zoo zeggen zij, een in godsdienstigen zin neutraal onderwijs kan het opgroeiende kind niet vormen tot moreel wezen, tot plichtbeseffenden staatsburger, tot nuttig lid der maatschappij, want alleen een onderwijs, gesteund op den godsdienst en er van doordrongen, heeft zedelijk vormende kracht.

Wat in andere woorden zeggen wil:

Al wat komt uit de officieele scholen onzer centra en groote gemeenten, waar het onderwijs, in wijsgeerigen en politieken zin

gesproken, neutraal is, waar iedere denkwijze geëerbiedigd wordt, dat alles deugt niet, dat zijn allemaal slechte menschen, zonder hart, zonder geweten, zonder moraliteit.

Maar al wat komt uit confessionneele scholen, al wat komt uit de officieele scholen onzer kleine gemeenten en dorpen, waar het onderwijs even godsdienstig is als in de confessionneele onderwijsinrichtingen, dat zijn allemaal brave menschen, hoog van hart en rein van zeden.

't Ligt ver van mij zoo'n absurde taal te willen voeren op den rug der confessionneele scholen, maar ik zeg u allen enkel dit:

Gaat na, wat er in het werkelijke leven omgaat op onze dorpen, in onze gemeenten en steden; raadpleegt de statistieken onzer zedendiensten en berekent het percent der veroordeelden voor onze rechtbanken, die in hun jeugd wel of geen confessionneel onderwijs genoten hebben.

En dan vraag ik u in gemoede: Kan het ernst zijn te beweren, dat alleen een confessionneel onderwijs zedelijk vormende kracht heeft, dat alleen een confessionneel onderwijs de kinderen vormen kan tot moreele wezens, tot goede staatsburgers, tot nuttige leden der collectiviteit en dat een in godsdienstigen zin neutraal onderwijs hiertoe onmachtig is!

Hoe ongerijmd en eenzijdig deze bewering ook moge wezen, het is hierop, dat de beschermers van het confessionneel onderwijs hun maatschappelijke argumenten staven om de toekenning van openbare toelagen aan de vrije scholen te bepleiten.

Een neutraal onderwijs, zoo zeggen zij, kan ons niet bevredigen; wij willen voor onze kinderen scholen waar het kruisbeeld prijkt, waar ook godsdienst wordt onderwezen, en het gansche onderricht, van onzen godsdienst doordrongen, gegeven wordt onder toezicht onzer kerkelijke overheid, door leerkrachten, naar onze speciale opvattingen gevormd.

Daarop luidt mijn antwoord:

Gij wilt scholen met speciale strekking; gij wilt scholen, waar het opgroeiende kind gevormd wordt tot godsdienstig wezen, dat is uw recht; maar daar heeft de collectiviteit als zoodanig geen last van te dragen en daar hebben de openbare besturen geen gelden aan te geven, die door de collectiviteit gestort zijn ten dienste van werken en instellingen, waarvan ieder harer leden als staatsburger kan genieten.

Wilt gij gebruik maken van uw recht om speciale scholen op te richten, die de belangen uwer confessionneele strekking dienen, doet dan ook uw plicht en betaalt ze met uw eigen geld.

Maar, zeggen de confessionneelen, vermits wij van de openbare scholen geen gebruik willen maken, is het een onrechtvaardigheid, dat onze gelden, - in vorm van belastingen, in de openbare

kassen gestort, - aan het openbaar onderwijs ten goede komen. Gij, openbare besturen, hebt die onrechtvaardigheid te herstellen door het toekennen van subsidies aan **onze** scholen.

Verdient zulke redeneering wel dat men er stil bij blijve?

En toch, gij, ouders, die geen kinderen hebt, vraagt een deel uwer belastingen terug, want ge maakt toch geen gebruik van scholen;

Gij, mannen, die geen velo rijdt, vraagt het deel uwer lasten terug, dat besteed wordt aan het aanleggen van fietsbanen;

Gij, bedeelden der fortuin, die geen gebruik wilt maken onzer voorzienigheids- en liefdadigheidsinstellingen, hebt gij al uitgerekend, wat het ministerie van financie u moet terugbetalen?

En gij, lastenbetalers in 't algemeen, onderzoekt eens van welke openbare diensten ge geen gebruik maakt, en wie weet welke sommen ge van den fiscus nog moet trekken.

Welhoe, voorstanders der confessionneele scholen, gij wilt geen gebruik maken van de officieele onderwijsinrichtingen, die laat ge voor hen, die uw confessionneele strekking niet volgen. Waarom is het dan uw grootste betrachting het officieel onderwijs te stuwen in confessionneele richting? Waarom is het dan uw grootste betrachting het officieel onderwijs te doen bedienen door een personeel, dat in uw normaalscholen, naar uw speciale opvattingen gevormd werd, ja zelfs het officieel onderwijs in handen te stellen van geestelijke leerkrachten? Is dit dan enkel om de overtuiging van andersdenkenden te hoonen en te tergen en verdient ge dan wel den eerbied voor **uw** overtuiging, dien ge van de vrijzinnigen eischt?

De waarheid is, dat gij er naar streeft het officieel onderwijs door ongrondwettelijke middelen onder uw voogdij te krijgen, om door de school gewetensdwang uit te oefenen op menschen, die anders denken dan gij.

Het is, zoo zegt gij, een onrechtvaardigheid te moeten betalen voor inrichtingen, ten dienste van heel de gemeenschap gesteld en waar ge geen gebruik van maken wilt, omdat de heele collectiviteit er niet onderworpen wordt aan uw speciale opvattingen.

Het schokt mij zoo'n taal te hooren van wege een confessionneele vereeniging, die deel uitmaakt van de collectiviteit, waarvan meer dan de twee derden der leden vrijzinnig zijn en tegen alle onrechtvaardigheid in jaarlijks honderden millioenen moeten betalen ten voordeele van een privaten eeredienst, voor het oprichten, onderhouden en bemeubelen zijner kerken en het onderhoud zijner priesters.

Beschouwen wij nu de argumenten ten gunste der subsidies, gezocht op juridisch gebied.

Het is art. 17 der grondwet, dat ter verrechtvaardiging van het toekennen der openbare toelagen aan de vrije scholen wordt ingeroepen en dat wij dus, zoo naar den geest als naar den tekst, te onderzoeken hebben.

Vooraf wil ik nochtans even teruggaan naar het ontwerp van dit artikel, dat ter bespreking kwam in zitting van het Nationaal Congres, den 24^{en} December 1830 en alzoo was opgesteld:

Paragraaf I. 'Het onderwijs is vrij; alle voorkomende maatregel is verboden; de maatregelen van **toezicht** en beteugeling worden geregeld door de wet.'

Paragraaf II. 'Het openbaar onderwijs, op kosten van den Staat gegeven, wordt insgelijks geregeld door de wet.'

De katholieken, die vaste plannen hadden opgevat om het monopool van het onderwijs in de handen der Kerk te stellen, waren geen voorstanders van het burgerlijk **toezicht** over het onderwijs. Hun amendement, strekkende tot het weglaten der termen 'maatregelen van **toezicht**' werd door de meerderheid aangenomen en als volgt door een der katholieken, den heer de Gerlache, verklaard: 'Het toezicht is als de censuur, een voorkomende maatregel, die voldoende is om alle vrijheid te vernietigen, zoodra zulks aan het Staatsbestuur behagen zou.'

Katholieken, uw jurische argumenten gaat ge bij voorkeur op eenzijdige wijze zoeken in de debatten, die bij de bespreking van het ontwerp werden gevoerd; uit den tekst van het artikel schept ge drogredenen en ten slotte komt ge beweren, u aan den geest der wet te willen houden.

Het is mijn inzicht niet hier wie ook te kwetsen, maar ik zeg u: Uw redeneering is gericht naar de opportuniteit en naar uw voordeel, al is dit dan ook ten gevare voor de gemeenschap. In 1830 huldigt gij het principe, dat de Staat - het eenig regelmatig openbaar bestuur van toen, - geen recht van toezicht heeft op de scholen; ge ontzegt de vertegenwoordigers der collectiviteit het recht na te gaan wat er omgaat in scholen zonder eenigen paedagogischen, verstandelijken, noch zedelijken waarborg, waar het individu dient gevormd voor de maatschappij, om later, wanneer het goede recht zich tegen u uitspreekt, uw vrijheid te verkoopen en uw scholen te onderwerpen aan het toezicht, niet alleen van den Staat, maar van al de openbare besturen, in ruil van stoffelijke voordeelen en machtige sommen gelds.

Op die schromelijke inkonsekwentie terloops gewezen, kom ik weer op artikel 17 zooals het in de grondwet staat:

'Het onderwijs is vrij; alle voorkomende maatregel is verboden; de beteugeling der overtreding wordt geregeld door de wet.'

‘Het openbaar onderwijs, op kosten van den Staat gegeven, wordt insgelijks geregeld door de wet.’

Dit artikel dient de katholieken om te betoogen dat het principe van het vrij onderwijs in vervanging van het officieele gehuldigd wordt; dat de Staat wel een officieel onderwijs **mag** inrichten om de leemten aan te vullen, welke het privaat initiatief zou openlaten, maar dat de Staat niet **verplicht** is scholen op te richten en dat, indien het privaat initiatief op voldoende wijze voorziet in het oprichten van scholen, de Staat zich moet onthouden, wil hij het privaat initiatief geen **oneerlijke concurrentie** aandoen.

Wanneer de grondwet, zeggen de katholieken, verklaart dat het onderwijs vrij is en alle voorkomende maatregel verboden, dan kan het niet, dat diezelfde wet een concurrentie, een rivaliteit van wege den Staat zou dulden; het kan niet, dat het Nationaal Congres met de eene hand zou hebben willen rechtzetten wat het met de andere heeft omvergeworpen, dat het aan den Staat een toekomend monopool van 't onderwijs zou hebben willen verzekeren.

Ik heb bij den aanvang mijner uiteenzetting gezegd, dat ik het onderwerp zoo objectief mogelijk wilde behandelen. Sprak ik hier voor een politieke vergadering, dan zou ik uitweiden over de klaarblijkende plichtbewustheid der katholieken tegenover de maatschappij, wanneer zij zich voorstanders uiten van scholen zonder eenigen waarborg noch controle, waar het kind moet gevormd worden tot waardigen staatsburger en nuttig lid der gemeenschap.

Nu wil ik er mij bij bepalen al het ongerijmde, in hun redeneering vervat, te doen uitkomen; ongerijmdheid, duidelijk voor ieder, die erkennen wil, dat de bepalingen van artikel 17 der grondwet, waarover het gaat, dienen beschouwd in verband met de schooltoestanden vóór 1830, tijdens onze vereeniging met Nederland.

Er bestond toen geen schoolwetgeving. Krachtens de fondamentale wet van 1815 had de koning het volstrekt beheer over heel het onderwijs in al zijn graden. Hij regelde alles naar willekeur door een reeks besluiten, die hij eigenmachtig mocht interpreteeren; zijn interpretaties hadden kracht van wet, en zijn ministers zonder verantwoordelijkheid werden met de uitvoering belast.

Zoo nam de koning op eigen hand al de schikkingen, rakende het onderwijs, zelfs voor de scholen, die voor de opleiding der priesters zorgden.

Om een privaatschool te openen, moest vooraf de toelating van den koning verkregen worden en die werd nog al dikwijls geweigerd, daar hij een wereldlijk gediplomeerd personeel eischte.

De leerprogramma's en methodes moesten op voorhand door den koning goedgekeurd worden en de school moest zich geheel

onderwerpen aan de officieele inspectie, **dit alles zonder eenig recht op subsidie**. Te allen tijde ook kon de koning de school doen sluiten, zonder er de reden van te moeten doen kennen.

En welk is nu de ware dracht van den tekst der grondwet: ‘Het onderwijs is vrij; alle voorkomende maatregel is verboden; de beteugeling der overtredingen wordt slechts geregeld door de wet’?

Volstrekt niet, dat aan het privaat initiatief het recht is voorbehouden scholen op te richten, dat de Staat enkel leemten mag aanvullen die het privaat initiatief zou openlaten, dat het officieel onderwijs dient beschouwd als een concurrentie, en nog wel een oneerlijke concurrentie.

Eenvoudig en zonder meer, zegt par. I van artikel 17 der grondwet dit:

Wilt gij, privaten, een school openen, ge moogt het doen, zonder aan wie ook daartoe oorlof te vragen; ge volgt de programma's en methoden naar uw keus en ge neemt het personeel naar uw believen.

Alle maatregel om uw plannen te verijdelen zijn, van wie ook deze poging moge uitgaan, verboden. Is er iemand, die u uw vrijheid belet, die zal gestraft worden, niet volgens een willekeurig besluit, maar volgens de bepalingen eener wet, door de vertegenwoordigers van het volk opgesteld en aangenomen. Gij zelf ook zult gestraft worden ingevolge diezelfde wet, indien uw onderricht mocht indruischen tegen de zeden of de belangen der collectiviteit.

De grondwet zegt: ‘Het openbaar onderwijs zal door de wet geregeld worden’, maar er is in den tekst geen spraak eener regeling van een vrij onderwijs.

Vermits het vrij onderwijs ongeregeld blijft en zonder controle wordt overgelaten aan de volledigste vrijheid, is de Staat wel verplicht scholen te stichten. Inderdaad, kan het denkbaar zijn, dat het Nationaal Congres zoo maar de opleiding en de vorming van het individu zou hebben willen overlaten aan den eersten den besten, die zonder paedagogische, noch intellectueele, noch zedelijke waarborgen, zich in de toekomst wilde belasten met de opvoeding der geslachten, die de collectiviteit uitmaken?

Dit zou geleid hebben tot openbare volksverkrachting, tot zelfmoord der Natie.

Wanneer par. II van art. 17 zegt: ‘Het onderwijs op kosten van den Staat gegeven, wordt insgelijks geregeld door de wet’, dan wil dit niet zeggen, zooals gij, katholieken het beweert, dat de grondwet de rechten van den Staat heeft willen beperken, doch wel, dat de inrichting van het officieel onderwijs voortaan niet meer zou geregeld worden door een reeks besluiten, willekeurig

door den koning of een minister genomen, maar wel ingevolge een wet, door den volkswil bekrachtigd.

Waren de bestuurlijke toestanden gebleven zooals in 1830, dan ware het de plicht, het recht en de taak gebleven van den Staat, overal en in de ruimste mate, scholen van alle slag te openen, toegankelijk voor ieder en zonder eenige wijsgeerige, godsdienstige, sociale of politieke strekking.

Het gemeen recht en het sociaal belang zouden dan uitsluitend aan den Staat gebiedend hebben opgelegd voor een wel ingericht, degelijk, uitgebreid onderwijs te zorgen.

Maar de toestanden zijn niet gebleven, zooals ze in 1830 waren.

In 1835 werd de gemeentewet en in 1836 de provinciewet aangenomen. Een decentralisatie der macht in het beheer kwam tot stand en hiermede ook een decentralisatie in de plichten en de verantwoordelijkheid tegenover de gemeenschap.

Van toen af viel het recht, de plicht en de verantwoordelijkheid het volk te onderwijzen, te vormen en op te leiden, aan de openbare besturen, Staat, provincies en gemeenten, in onderling accoord en onderlinge samenwerking.

Nergens in de grondwet is er spraak vrije scholen als openbare te erkennen; nergens in de grondwet is er spraak het onderwijs aan privaat initiatief over te laten, noch de inrichting van het vrij onderwijs door een wet te regelen, noch het bestaande gebruik van vrije scholen **niet** te subsidieeren, te wijzigen.

Kan het toch opgaan, dat een privaatschool, met propagandadoeleinden voor speciale strekking gesticht, een deel harer onbeperkte vrijheden zou kunnen verkoopen om het openbaar onderwijs, naar den tekst en den geest der grondwet ingericht, te verdringen en te vernietigen, met het eenige doel overtuigingen te kwetsen en in een vrijen democratischen Staat den gewetensdwang in de hand te werken?

Ik eindig mijn uiteenzetting met deze besluiten:

Vrije scholen, die de opvoedende en vormende taak der openbare besturen tegenover de gemeenschap integraal overnemen, die ook hun deuren openstellen voor ieder en van hun onderwijs alle strekking van wijsgeerigen, godsdienstigen, politieken of socialen aard uitsluiten, die kunnen, **nooit** uit rechte, maar ten titel van aanmoediging of steun, openbare toelagen bekomen.

De toekenning van openbare subsidies aan vrije scholen met speciale strekking, die tendenzscholen zijn, vloeit voort uit machtsmisbruik der openbare beheerders.

Die subsidies zijn onrechtvaardig en de wetten, die ze voorschrijven of toelaten, zijn ongrondwettelijk.

R. MAUDOUX.

Breuken
Slot[1]

XI.

In 't bureel van Stefan tikte Annie haar vertaalwerk op de schrijfmachine over. Ze had het moeilijk hare gedachten op 't werk te concentreeren. Tusschen haar en Stefan was er iets drukkend.

Sinds verscheidene dagen was haar jongen vriendelijk, doch koel en toen ze hem gevraagd had wat er scheelde, had hij geantwoord: onverschilligheid.

Annie had zijn gemoedsgesteldheid weten te eerbiedigen en niet verder gevraagd. Ze dacht: Binnen enkele dagen komt zijn goed humeur wel weer boven. Doch hierin had ze zich vergist. Ze had moeite gedaan om de oorzaak er van te vinden en was steeds blijven zoeken in een engen kring van werkaangelegenheden.

En de onzekerheid had ook op haar gemoed ingewerkt. De toetsen der schrijfmachine schenen hare vingers te ontglippen. Ze werd er zenuwachtig van.

- Wat ben ik verstrooid! zei ze.
- Wat? vroeg Stefan.
- Dat mijne gedachten in de maan zitten... Ik kan thuis niet genoeg werken.
- Waarom?
- 'k Zit in de muit.
- Wat wenscht ge, Annie?
- Weg.
- Let op dat ge niet de muit opgeeft om in eene gevangenis terecht te komen.

(1) Zie blz. 13, 72, 154, 219 en 263.

- Ik moet rustig kunnen werken, zei Annie wrevelig.

- Ja, 'k weet het wel, bij uw jongen wonen, dit is uw wensch.

- De beste oplossing, antwoordde Annie.

En hier begon Stefan een ‘speech’ te houden en wees Annie op al de moeilijkheden, die hun huwelijk zou aanbrengen.

Dat er op eens zulke groote lasten op hun liefdeleven zouden wegen had Annie nooit gepeinsd.

Ze had zich steeds sterk gevoeld om alle moeilijkheden in 't leven te trotseeren, maar dat de financieele kant zoo brutaal haar plannen dierf dwarsboomen, neen, dat had ze niet verwacht.

En toch had ze, maanden geleden, toen ze wist over welk inkomen ze te beschikken had, alles goed en juist berekend. Ze was er wel gekomen; zelfs met overdreven uitgaven had ze nog de mogelijkheid gezien maandelijks spaarpenningen te bergen.

Tranen kwamen in Annie's oogen en ze liet ze maar vrij hun loop nemen; en toen haar jongen het merkte, barstte ze in snikken los. Hoe onbeholpen voelde ze zich op eens! 't Was ook zoo onverwachts gekomen en nijdig was ze omdat ze bij Stefan weende, hoewel ze zich altijd te fier had gevoeld om blijk van hare smart te geven.

Ze dacht hoe ze vroeger zich sterk had kunnen houden en haar tranen had ingeslikt, daar ze bang was geweest medelijden bij hem op te wekken.

Ze droogde hare tranen en snot den neus.

- Wat is er, Annie? vroeg Stefan.

Ze stampte met haar voet ongeduldig op den grond en zei:

- Hoe dom van mij dat ik dit niet kan aanhooren zonder te weenen! Hoe dom, hoe dom!

- Is 't niet waar al wat ik heb gezegd?

- Ja, ja, 't is allemaal waar; maar 't is zoo erg dat van zoo'n feit ons levensgeluk moet afhangen.

Stefan keek zijn meisje aan, die zoo treurig zat te droomen.

- We kunnen er evenwel aan denken met den glimlach op 't gelaat, zei Stefan.

- Nee, dat kan ik niet, zei Annie.

- Onze maatschappij brengt overal moeilijkheden, zelfs in

de liefde tusschen twee menschen, zei Stefan, moeite doende om te glimlachen.

- Misschien wel.

- Dat is dus de toestand; ons vereend leven hangt af van 't geld.

't Geld waar Annie nog nooit iets om gegeven had, het ding waar ze onverschillig tegenover had gestaan, daar had ze nu mede af te rekenen.

Nooit had ze haar tijd verspild aan 't maken van dwaze meisjesplannen, daar ze wist dat die dingen broos waren, doch ze wist dat haar huwelijk met Stefan een vereend zieleleven beteekende, waaraan Stefan zoowel als zij genoegen zou hebben.

En alhoewel de beelden, die in haar geest huisden, geen vasten vorm hadden, wist ze bij intuïtie dat ze, zooals het wezen zou, het samen goed zouden vinden.

En nu, vermoeid van al den vroegeren strijd, kon ze zich geen leven meer indenken zonder Stefan.

Of het een verlangen was steun te vinden of dien te geven wist ze niet, maar trots alles verlangde ze naar haar jongen, die haar toescheen als de spil van haar leven.

Wanneer ze dit moest opgeven, scheen het leven haar waardeloos. Dan liever maar naar de andere wereld, dacht ze. Doch hoe?

Ze voelde niets voor menschen, die zich van 't leven benamen en nu kwam ze ook aan dit punt te staan.

Ze kon sterven zonder dat iemand vernam, dat hier zelfmoord gepleegd werd; alleen Stefan zou twijfelend staan tegenover hare schijn-natuurlijken dood.

Hoe kon ze den schijn bewaren van natuurlijken dood? Bloedaandrang, dat was een moderne ziekte en voor Annie was het gemakkelijk dit op haar gestel te doen ontstaan. Ja, op 't bloed, de beweegkracht der levensmachine, daar moest worden op gewerkt. Eenige artsenijen en de uitslag zou zich niet laten wachten. Ze kende die produkten zoo goed en met een truk zou ze die gemakkelijk verkrijgen.

En alvorens naar huis te gaan, liep ze bij een vriend apotheker binnen en verklaarde dat ze het recept van den dokter verloren had, doch daar het eene specialiteit was, ze nog den naam kende.

Ze deed alsof ze moeite had den naam van 't geneesmiddel (als 't hier geneesmiddel heeten mag) uit te spreken. Haar vriend kwam haar ter hulp en ze verkreeg het zonder moeite.

Bevend betaalde ze den prijs en daar ze dacht dat de uitdrukking van haar gelaat haar verraden zou, liep ze met ‘een dank u’ haastig weg.

Kreunend van verdriet lag ze in 't bed. Van slapen kwam er niets. Neen, ze zou geheel den nacht door de verzilverde pastillen slikken. Morgenochtend deden ze volop hun vernielend werk en dan... was 't uit.

Ze vouwde de handen en bad God dat hij 't haar zou vergeven.

XII.

In Annie's slaapkamer was het stil. Mama liep zachtjes over en weder en luisterde angstig naar de ademhaling van de zieke, die met bleeke wangen en gesloten oogen onbeweeglijk in 't bed lag.

De in aller haast ontboden dokter had verklaard voor een erg geval te staan en weenend had Annie's mama verteld, hoe 't meisje gisteren nog kerngezond was. Alleen 's avonds had ze neerslachtigheid opgemerkt.

- We moeten afwachten, Madame, zei de medicus, nadat hij Annie in den arm had ingespoten.

Melk werd alleenlijk aangewezen voor voeding en Annie dronk zonder zich te bewegen noch de oogen te openen. Men hield haar de tas voor en als een automaat slorpte ze den drank op.

Dagen waren voorbijgegaan zonder dat Annie's toestand veranderde. De serum-inspuitingen hadden nog geen uitslag opgeleverd en de dokter zei, dat hier slechts de bloedtransfusie redding kon brengen. Er moest naar een bloedgever uitgezien worden.

Dit was een nieuwe moeilijkheid, waarbij Annie's mama 't hoofd verloor en weende over 't verlies van hare dochter, dat volgens haar reeds een voldongen feit was.

Macha kwam 's avonds nieuws halen. Annie's mama weeklaagde:

- Waar zal ik vinden? Waar zal ik hulp krijgen voor mijn kind?

En schreiende waggelde haar hoofd in hare beide handen.

Toen nam Macha het vaste besluit; zij zou zich aanbieden om het leven van hare nieuwe vriendin te redden.

De bloedwei werd onderzocht, goed bevonden en de transfusie gedaan. Eenige uren na de bewerking was de dokter teruggekomen en stelde eene lichte verbetering vast. Annie had eenige malen de oogen geopend, doch kneep ze aanstonds dicht, alsof het daglicht ze pijn deed.

- We hebben goede hoop, zei de dokter tot Annie's mama, die angstig naar hem opzag.

Vooraleer er eene week verstreken was, kon Annie, alhoewel uiterst zwak, bezoek ontvangen.

Macha kwam haar bijna iederen avond een uurtje gezelschap houden en de sympathie, die Annie voor de Oekrainsche had opgevat, was in de laatste dagen veranderd in een gevoel van schaamte. Wat stond ze bij Macha nu in de schuld!

Aan hare Russische vriendin zou ze alles vertellen en verzachting inroepen om haar niet te streng te beoordeelen.

Ze wist dat Macha hare daad niet zou begrijpen, dat ze die burgerlijk zou noemen. Zij, Macha, die de nieuwe Russische toestanden kende en aanvaard had, had ze in haar individueel leven verwerkt en had daardoor het reine begrip over allerlei toestanden weten te bemachtigen.

Het lichamelijke beheerde niet haar geest en sentimenteele dwaasheden, zooals Macha het noemde, wierpen haar niet omver.

Alleen Macha, die haar eigen bloed gaf, wist waaraan ze 't had geschonken. Ze drukte het Annie voorzichtig, doch sterk, op 't hart; neen, zoo'n streek van Annie had ze nooit verwacht.

- Uw temperament kent hoogten en laagten, zei ze.
- Ja, antwoordde Annie zwakjes.
- De strijd tusschen uw geest en uw hart spelen u leelijke toeren, zei Macha in 't Fransch.
- Erg.
- Afbreek mee, es moet, wedervoer Macha in gebrekkig Vlaamsch.
- Als ik maar terug sterk word! zei Annie weemoedig.
- Met vasten wil komt ge er, hield Macha vol.

En van Macha leerde Annie een hoop dingen aanpassen, die

ze vroeger theoretisch verdedigd had en die haar later als een leugen hadden toegeschenen door verraad van geestverwanten.

Annie herstelde nu stilaan. De eerste maal dat ze mocht opzitten was ze erg duizelig en moest na vijf minuten terug gaan liggen; doch elken dag ging het beter.

Het hart was heel zwak en dit belette haar te wandelen, toen ze buiten mocht loopen, doch ook hieraan kwam, na een tweetal maanden, verbetering.

En hoe sterker ze werd, hoe dommer ze hare daad vond. Nu kon ze er zelfs om lachen en al de nieuwe gedachten, die zich in haar hoofd hadden gevormd, wendde ze aan om zich te sterken.

Inwendig dankte ze God, dat hij zijne wijsheid aan haar had geopenbaard door haar te laten leven.

Ze zou nu het nieuwe leven langs eene andere zijde bezien. Ze wist hoe broos de liefde tot den enkeling was en dat dit niet mocht gesteld worden als het hoofddoel van 't leven. Terwijl ze zoo redeneerde, voelde ze in haar de nieuwe wordende kracht, die uiting vroeg langs een weg, objectiever dan die welken ze vroeger had bewandeld.

Alhoewel Annie het indertijd aan Macha niet had willen bekennen, voelde ze nu dat Macha gelijk had toen ze zei, dat er in haar iets grootscher sluimerde, dat tot hiertoe verdrongen, onderdrukt was geworden. Hare ziekte had die verborgen kracht wakker geschud en Annie bewust gemaakt, dat er buiten haar vroeger gevormd levensdoel een streven bestond, dat méér waarde had en verder reikte dan de liefde tot één enkel wezen.

Doch hier in ‘die’ maatschappij kon ze die kracht niet genoeg toetsen en er zelfs niet genoeg aan gelooven. Daarover moest ze zekerheid hebben en die zekerheid kon ze alleenlijk krijgen door te leven in eene zuivere atmosfeer, door te zien, door te kijken naar toestanden die zuiverder waren dan deze, die ze in de huidige maatschappij had gekend.

Macha en Annie waren nu sterke vriendinnen geworden en spraken nu elkander niet meer aan met ‘Mademoiselle’ en ‘Madame’.

De uurtjes, die ze samen doorbrachten, waren geestelijk. Beiden lieten zich op één en hetzelfde terrein drijven en hielden veel van elkander zonder het te bekennen.

XIII.

Doelloos slenterde Stefan de stad rond. Om tien uur ontmoette hij een vriend en ze gingen samen een pot pakken.

In 't Uilenhuis zaten de gewone klanten in groepjes rondom de tafels en toen Stefan binnenkwam, riep Daenens hem.

- Ik heb u verwacht dezen namiddag, zei Stefan.
- Ik ben naar Brussel geweest.
- Ha, zoo!
- Weet ge wie ik in 't station ontmoette dezen morgen?
- Neen, zei Stefan.
- Annie. Ze vertrok naar Rusland. Wist ge dat? vroeg Daenens.
- Ja-a, loog Stefan en er ging hem als 't ware een electrische schok door 't lichaam.
- Ik ben met haar gereisd tot Brussel. Ze vertelde, dat ze eene omreis in 't Sovjetgebied ging doen van twee jaren om er de toestanden te bestudeeren en wanneer ze terugkwam, ze zich wijden zou aan de bevrijding der vrouwen.
- Hoe zag ze er uit? vroeg Stefan.
- Ernstig, jongen, heel ernstig. Ik dacht veel met haar te praten nu ze zoo'n verre reis deed, doch ze was heel terughoudend en over haar plan liet ze zich verder niet uit.

Stefan luisterde aandachtig en verdriet sloop in zijn hart.

Nu Annie zoo op eene bijzondere manier den gordiaanschen knoop had doorgehakt, kreeg hij spijt, dat hij niet eene oplossing te haren gunste had gezocht.

Dat had hij van zijn meisje niet verwacht! Hij dacht dat Macha hem misschien daarover kon inlichten en hij nam het besluit haar morgen direct te schrijven.

- Breng ons potten bier, riep hij den kellner toe.

Er werd gedronken, gedronken.

Stefan en Daenens gingen nog eens naar de soos.

Stefan dronk alkohol.

Hier vernam hij dat de vrouw van Beekman zich troostte met de liefde van den hofbouwer Van Laer.

- Wat kan mij dat schelen? zei hij brutaal.

Hij speelde eene partij biljart.

Hij dronk alkohol.

Toen de dag aanbrak, waggelde hij huiswaarts en wanneer hij op zijne kamer kwam, knikte hij treurig Annie's portret toe, dat op de schouw stond.

- Annie, mijn lief meisje, mijn lieveke, wat hebt ge gedaan? kreet hij.

Razend liet hij zich op zijn bed vallen en barstte in snikken los, schudde het hoofd over en weer op 't kussen en smachtend zei hij:

- 't Meisje dat ik 't liefst zie, de éénige die ik ooit bemind heb! Wat zal er nu gebeuren? vroeg hij zich af en na een poosje:

- We laten ons vervluchtigen, ver-vluch-ti-gen, ja.

En de volgende dagen boemelde Stefan verder - altijd verder.

MARIA KAROLA.

Erckmann-Chatrian
Vervolg[1]

6.

Erckmann dacht er aan, zijn tent in Bretagne op te slaan. Hij was jonggezel gebleven, want Suzel had hij wel innig liefgehad, maar het te groot verschil in jaren had hem afgeschrikt. Nu hij den Elzas met zijn uitgestrekte wouden, zijn onvergelijkelijke vergezichten, zijn kernachtig slag van menschen verloren had, stond hem de keus vrij. Maar Bretagne maakte op hem een droefgeestigen indruk; het was hem onmogelijk zich aldaar te vestigen. Hij was zijn bergen en dalen, zijn beuken en eiken, zijn geurige sparren en dennen al te zeer gewoon. Hij zocht zijn verblijf zoo dicht mogelijk bij Lotharingen en vestigde zich te Saint-Dié. Hij bracht er ongeveer negen jaar door, nu en dan nog wat schrijvend, **Le brigadier Frédéric** en **Le Banni**, de **Contes Vosgiens** en **Les vieux de la vieille**.

Daarna ging hij voor een tijdje naar Parijs terug en beproefde het dan met Toul, waar hij ziek werd en drie maanden bedlegerig was.

Het was in 1882. Het heimwee had den zestigjarigen dichter in zijn klauwen; hij ging zich inbeelden, dat het oude Pfalzburg hem genezen zou, al had het ook, met zijn ouden toren, zijn wallen en zijn versterkt karakter voor eeuwig verloren.

Kozijn Fontaine, een zoon van tante Louise, kwam hem op zekeren dag bezoeken, vertelde van Pfalzburg en de oude kennissen, die de dood had gespaard, en stelde ook de vraag, of de oude dichter naar Pfalzburg terugkeeren zou, moest de gouverneur-generaal von Manteuffel de toelating geven. Wel was de naam van Erckmann na zijn **Histoire d'un plébiscite** op de zwarte lijst gekomen, wel had men den schrijver gezocht om hem nopens majesteitsschennis terecht te stellen, maar de jaren waren er nu overheen gevlogen en wie weet of de Pruisen het nog zouden aandurven een weigerend antwoord te geven, vooral daar een ander kozijn, een aangetrouwde en een Duitscher, Dr. Ludewig, de aanvraag met zijn gezag zou steunen.

Die Dr. Ludewig was Oberstabsarzt en gehuwd met Emma

(1) Zie blz. 167 en 229.

Weisze, een nicht van den schrijver, die hij eens, op het eind van 1849, van Burtscheid naar Pfalzburg had gebracht.

Emile Hinzelin doet zijn best, om Erckmann als den zuiversten patriotard voor te stellen. In zijn hooger aangehaald werk beweert hij, dat Erckmann er fier op was geen Hoogduitsch te kennen. ‘Jamais il n'avait su l'allemand et il se félicitait de cette ignorance.’

Zoo staat te lezen op bladzijde 119.

Hij beweert verder, dat Erckmann het huwelijk van Emma Weisze met Dr. Ludewig voor véritablement contre nature et une honte de famille hield.

Alsof Emile Erckmann zelf niet van Duitsche afstamming was, wat Hinzelin wijselijk verzwijgt.

Hinzelin heeft echter buiten den waard gerekend, in casu de schriftelijke getuigen. Het kan niet geloochend worden, - ik heb te Pfalzburg de oorspronkelijke dokumenten gezien en gelezen, - dat de toelating waarvan spraak door den lieftalligen Dr. Ludewig werd verkregen.

Hinzelin stelt het voor, alsof Emile Erckmann met zijn nicht en de haren had gebroken. In een artikel, door Nicolas Kremer in het **Metzer Freies Journal** van 4 November 1922 uitgegeven, **Von Emile Erckmann, sein Schicksal und die Grenzlandtragik**, worden twee brieven van Erckmann openbaar gemaakt: een van 15 Juli 1889 aan Frau Dr. Emma Ludewig-Weisze, een van 21 December 1898 aan Mejuffer Juliette Ludewig, die een jaar na Erckmann's overlijden met den Oberstabsarzt Dr. Krüger in het huwelijk zou treden.

Die brieven en andere feiten, onder meer het testament, bewijzen de onhoudbaarheid van Hinzelin's stelling. Ik heb van al die dokumenten kennis mogen nemen in het huis, als achter klimop verborgen, waar Emile Erckmann van 1882 tot 1889 verbleef, in de rue Lobau, n^{r} 148. Thans is het door Mevrouw weduwe Dr. Juliette Krüger-Ludewig bewoond. De reiziger, die belang stelt in den Elzassischen dichter, wordt er op de minzaamste wijs onthaald en krijgt er aantrekkelijke familieportretten te bewonderen. De eerste verdieping lijkt op een klein museum.

Zoolang Erckmann er vertoefde, was hij aan het **régime de la haute police** onderworpen: ieder maand moest hij op het stadhuis verschijnen, den misdadiger gelijk, die onder de waakzaamheid van de politie staat.

Hij verkeerde er met weinig personen: de vrienden en kennissen van zijn jeugd waren dood of naar andere windstreken verhuisd, hij was vrijgezel gebleven. Alleen de wandelingen rondom het ontmantelde stadje bevielen hem; ze tooverden oude beelden vóór het oog van den zwijgenden man.

Het duurde niet lang, of hij werd onverhoeds getroffen door de beschuldiging, dat hij een onvaderlandsch, een antifransch schrijver was, die door zijn geschriften de nationale wilskracht had verzwakt en een deel mocht dragen van de zware verantwoordelijkheid, tot de nederlaag, de ineenstorting, den ondergang van Frankrijk te hebben bijgedragen.

Zoo schreef de behoudsgezinde pers. Wie dat een halve eeuw later kalm overweegt, staat minder verbaasd dan Erckmann het zal geweest zijn. De politieke verblindheid is immers tot alles, zelfs tot het gruwelijkste in staat; en na een zware nederlaag liggen laster en verdachtmaking voor de hand, terwijl de vaderlandsliefde niet meer de natuurlijke gave blijkt van een geheele natie, maar het monopolium wordt van enkele uitverkorenen en de overigen van het souvereine volk tot het afschuwelijk ras der verraders worden gedoemd.

Reeds vroeger, toen **Vriend Fritz** op de planken verscheen en met Suzel en den rebbe zooveel harten veroverde, scherpte een criticus van den Figaro zijn pen en beschreef ons Fritz als een monster van vraat-, zuip- en zelfzucht en het geheele levenswerk van Erckmann als een ophemeling van Duitschland, de vrijmetselarij, het jodendom.

In de volledige werken van Henry Becque (deel V, Parijs, Crès en Cie, 1925) hadden wij de gelegenheid, de volgende parel te ontdekken. Op 7 December 1876 schreef Becque in het Parijsche dagblad **Le Peuple:**

'Le Théâtre-Français a donné hier soir l'Ami Fritz. On sait que monsieur Saint-Genest, ancien sous-officier et rédacteur du Figaro, après avoir accablé Erckmann-Chatrian des plus grossiers outrages, s'est vanté, l'outrecuidant, d'empêcher la représentation de leur pièce. De menace en menace monsieur Saint-Genest en était arrivé aux intimidations les plus bouffonnes. L'armée, sur un signe de lui, devait se réunir, marcher sous ses ordres, balayer le Théâtre-Français, la scène et la salle...

'Le succès a été si enthousiaste, qu'il semble qu'on ait voulu féliciter à la fois les auteurs de leur talent et le théâtre de sa bravoure...'

In die jaren liet Erckmann - gelijk Verne het met zijn **Tour du Monde** en zijn **Michel Strogoff** had laten doen -, zijn vertellingen door Chatrian tot tooneelstukken bewerken. Zoo werden **Madame Thérèse, de Rantzaus, de Aanbidders van Catherine, de Taveerne der hellebardiers** naast **Vriend Fritz** met bijval opgevoerd. Maar juist die bijval was oorzaak dat de scheldpartijen opnieuw begonnen. Die zoogezegde Fransche schrijver, zoo luidde het, had zich weer te midden van die **sales Prussiens** gevestigd!

Voorwaar, Pierre Mille heeft gelijk, wanneer hij in l'**Ecrivain** (Parijs, Hachette, 1925) zegt:

'Het was toen het tijdperk van het onophoudelijk schelden. Vier of vijf dagbladen hadden er zich een specialiteit van gemaakt, en elk hield er een kunstenaar in beleediging en laster op na.'

Middelerwijl gebeurde er iets, dat Erckmann nooit voor mogelijk zou gehouden hebben. Hij was nog niet aan het eind van zijn beproevingen.

De stukken, die Chatrian met medewerkers voor het tooneel had vervaardigd, werden dus met bijval opgevoerd; ze zijn overigens, zelfs in het buitenland, nog niet van het repertoire verdwenen. Chatrian nu betaalde de medewerking met het winstaandeel, dat aan Emile Erckmann rechtmatig toekwam. Dit bleef een heelen tijd aan Erckmann verborgen. Het was Chatrian alleen die boekhield over de verwezenlijkte winsten en Erckmann stelde vertrouwen in den goeden ouden vriend en bekommerde zich om niets.

Chatrian zal wel zelf gevoeld hebben, dat zijn handelwijs de proef der rechtschapenheid niet kon doorstaan, want toen zijn lichamelijke en geestelijke krachten langzamerhand wegslonken, schreef hij naar Pfalzburg om van zijn boekhouderspost te worden ontheven en stelde Erckmann op de hoogte van zijn handelwijze in zake tantièmenverdeeling.

Erckmann hield daarop aan Chatrian voor, dat zoo hij, Erckmann, geen romans en geen novellen had geschreven, Chatrian er nooit tooneelstukken uit had kunnen halen.

Onomstootbaar logisch.

Nochtans werd de zaak aan het scheidsgerecht van den alombefaamden advocaat Sée onderworpen, en het was Erckmann die gelijk kreeg.

Chatrian moest aan Erckmann, pour redressement de comptes, de som van fr. 22, 127, 95 uitkeeren.

Dat geschiedde op 27 April 1887.

Meer dan twee jaar later, op 19 Augustus 1889, verscheen in den Figaro een artikel, waaronder de handteekening stond van Auguste Georgel, beambte bij de Compagnie des Chemins de fer de l'Est, secretaris van Chatrian.

Dit artikel was zoo beleedigend, dat Erckmann een proces aanhangig maakte.

Toen dwong Chatrian zijn ouden vriend, die zoo royaal gehandeld had, hem, Chatrian, in het geding te begrijpen. Hij verzamelde al de hatelijkheden, die de politiek had uitgebraakt. Hij beschuldigde Erckmann, in hart en nieren een Duitscher te zijn. Hij hield staande, dat Erckmann, tijdens de blokkade van Pfalz-

burg, zich te midden van de vijandelijke batterijen had opgehouden en ongevoelig de verwoesting van zijn vaderstad had aanschouwd, ongevoelig was gebleven bij het armzalig lot van zijn zuster Philippine, door de Duitschers vermoord.

Feitelijk was Philippine, geboren op 16 September 1813, op 18 Januari 1871, dus na de blokkade, overleden.

Ook het monsterachtig huwelijk van de nicht werd er weer bijgesleurd en klaar in het daglicht gesteld, dat Erckmann ver van Parijs verbleef en zich geen andere moeite getroostte, dan zijn winstaandeel op te strijken, terwijl hij, Chatrian, zijn gezondheid er bij inschoot.

Het eind van 't lied was, dat de negende boetstraffelijke kamer van Parijs, op 26 Maart 1890, Auguste Georgel tot een maand gevangenis en tweeduizend frank geldboete veroordeelde en, samen met den uitgever van den Figaro, tot tienduizend frank schadeloosstelling aan Emile Erckmann.

Chatrian werd, als onverantwoordelijk, buiten zaak gelaten. Hij leed aan hersenverweeking en stierf kort daarna te Villemomble, op 3 September 1890.

Deze onverkwikkelijke geschiedenis had één goede zijde: zij loste het raadsel van de ideale samenwerking op.

Wij geven de uitspraak **in extenso**, omdat ze alleen in rechtskundige of politieke bladen van den tijd kan teruggevonden worden, omdat ze bij onze weet in niet een tijdschrift werd opgenomen en ze waarschijnlijk in vertaling den lezer niet onwelkom zal zijn.

7.

Boetstraffelijke Rechtbank van Parijs, 9e kamer, onder het voorzitterschap van den heer Toutée. Audiëntie van 26 Maart 1890. Zaak Erckmann-Chatrian. Eerroof en beleediging.

De Rechtbank,

Aangezien, door aanzegging van Jolidon, deurwaarder te Parijs, op 22 October, 14 November en 7 December 1889, Emile Erckmann, letterkundige, woonachtig te Lunéville, rue d'Alsace, 111, voor de Rechtbank heeft gedaagd: 1° André Pigeonnat, als beheerder van het dagblad Le Figaro; 2° Auguste Georgel; 3° Louis Gratien Charles Alexandre Chatrian, eigenaar en letterkundige, woonachtig te Villemomble (Seine), Villa Plaisance; den eersten als beschuldigd van, den tweeden en den derden als medeplichtig aan de misdrijven van openbaren hoon en smaad, door hem in verschillende nummers van den Figaro aangetroffen;

Aangezien in zijn nummer van 19 Augustus 1889, dat te Parijs verspreid of verkocht werd, de Figaro, waarvan Pigeonnat beheerder is, onder de handteekening van Auguste Georgel een

artikel heeft opgenomen, betiteld Erckmann en Chatrian, dat met de woorden: Het scheen ons belangrijk... begint en met de woorden: over den geleden smaad wraak te nemen eindigt;

Aangezien de aanklager in dit artikel onder meer de volgende plaatsen wraakt:

'Het is eigenaardig, dat meneer Erckmann nooit een letter heeft geschreven van de tien à twaalf tooneelwerken, die zijn naam dragen, en dat hij deze, die ongedrukt zijn gebleven, tot op heden niet kent, daar hij Pfalzburg nooit verliet, waar hij in volledige rust met de Duitschers leeft.'

'Zoolang de inkomsten winstgevend waren, stelde Erckmann zich met het opstrijken van het aandeel tevreden, dat Chatrian hem toezond. Maar nauwelijks slonk de bijval, of de uitstekende Pfalzburger zocht twist met Chatrian.'

'Het gekozen oogenblik was gunstig. Chatrian werd door een beroerte getroffen; de man was gebroken, uitgeput, vernietigd, had er het geheugen bij ingeschoten en het was gemakkelijk een handteekening van hem te bekomen.'

'Zonder den schrijver dezer regelen zou Chatrian zijn handteekening hebben gezet zonder te begrijpen wat men van hem verlangde en zouden zijn zonen heelemaal beroofd zijn geworden. Hoe luidt uw oordeel over meneer Erckmann, die een man, met wien hij sedert veertig jaar bevriend is, trachtte te berooven, van dien medewerker die het vaderlandsgevoel heeft verloren, vermits hij zonder verontrust te worden te Pfalzburg leeft? Wáár is het, dat hij de eer genoot den gouverneur van Lotharingen in zijn woning te ontvangen en dat hij de hand heeft gedrukt van dien Duitscher, hij, wiens stad door de Duitschers werd beschoten, wiens vaderhuis door hen werd in asch gelegd... Wij hebben een brief van dien goeden vaderlander onder de oogen, waaruit wij den volgenden passus aanhalen: "De Franschen, die in den Elzas zijn gebleven, zijn stommelingen, ezels, die ik sedert veertig jaar ken en met wie ik nooit omgang heb gehad. Die menschen verklikken elkaar aan de Duitsche overheid." Wat een schande! Dat durft hij schrijven, hij, Erckmann, eerelid van de Elzas-Lotharingsche loge, eerelid van veel andere genootschappen, die tot doel hebben de rechten en de eischen der veroverden tegen de veroveraars te verdedigen. En die hebzuchtige, die in Duitschland het geld verteert, dat Chatrian voor hem in Frankrijk heeft gewonnen, zou geen slecht Franschman zijn?'

'Tijdens den oorlog verbleef Erckmann te Metting, een dorp in 't gebergte, waar de Duitschers een batterij hadden geplaatst. Op zekeren dag kwam hij van de wandeling thuis; hij wilde zijn woning betreden, toen hij hoorde schreeuwen, dat de Duitschers in aantocht waren. Terstond sloeg hij den weg naar 't gebergte in,

zonder zich om de ongelukkige vrouw te bekommeren, die nog veel moest lijden, eer zij tijdens de blokkade overleed.

Maar meneer Erckmann was zoo dwaas niet, dat hij vrijwillig zulke smarten en dergelijke ontberingen zou hebben verduurd. Terwijl zijn zuster, in haar onbewustheid, door de brandende woningen liep, onder de gonzende granaten, die de goddelijke wil ongetwijfeld van haar hoofd verwijderde, was Erckmann te Metting in het hotel van de weduwe Wehrung gehuisvest, en terwijl Pfalzburg in vlammen opging, ademde hij dezelfde lucht in als de officieren van de Duitsche batterij, verkeerde hij elken dag met de overweldigers van zijn vaderland en zong hij de Marseillaise, om de moordenaars van zijn zuster te verstrooien.'

'Er leven nog veel getuigen van zijn verblijf te Metting; de bevelhebber van de Duitsche batterij, - we kunnen zijn naam aanhalen -, is niet dood. 't Is een vijand, maar een krijgsman. Hij gruwde van zulk schouwspel.'

'Wat Chatrian betreft, hij late aan den tijd, dien grooten handhaver van het recht, de wraak over de geleden schanddaden.'

Aangezien in zijn nummer van 28 Augustus 1889, verspreid of verkocht te Parijs, de Figaro onder de rubriek 'Brievenbus' volgend artikel heeft opgenomen:

> Den Heer Magnard,
> Hoofdredacteur van den Figaro.
> Hooggeachte Confrater,
> Na acht dagen overweging neemt de heer Erckmann het besluit, u te berichten, dat hij aan de rechtbank mijn artikel van 19 Augustus zal voorleggen.
> De heer Erckmann betwist noch ontkent. Bij de 22.127,85 fr., die Chatrian hem uitkeerde, verkiest hij de schadeloosstelling te voegen, die hij zich voorstelt van ons te eischen.
> Dus is, wat wij schreven, waar.
> En opdat het publiek niet meer twijfele, ziehier den brief, dien de heer Chatrian mij zooeven zond.
> Parijs, den 26^{en} Augustus 1889.
> Mijn beste Auguste,
> Al wat gij in den Figaro van 19 Augustus schreeft, is juist.
> Alles. Chatrian.
> Tusschen het woord van den vaderlander Chatrian en de houding van Erckmann zal het publiek oordeelen.
> Aanvaard, heer hoofdredacteur, de uitdrukking van mijn beste gevoelens.
>
> Auguste Georgel.

Aangezien het eerste van deze artikelen grove beleedigingen, misprijzende uitdrukkingen en scheldwoorden bevat, die openbaren smaad uitmaken, alsook beschuldiging van verschillende feiten, die de eer en het aanzien van klager aantasten;

Aangezien het tweede van deze artikelen die smadelijke beweringen herhaalt, vermits Georgel en Chatrian de juistheid er van bevestigen in hun brieven van 26 en 27 Augustus 1889;

Aangaande de beoordeeling van de feiten en de schuld van de aangeklaagden;

Wat Chatrian betreft;

Aangezien voortvloeit uit de debatten en uit het getuigenis van dr. Herpin, ter audiëntie van 26 Februari 1890, uit verschillende getuigschriften bij de akten gevoegd, uit het onderzoek zelf van de brieven, door Chatrian ten tijde van het misdrijf geschreven, dat Chatrian niet meer strafrechtelijk verantwoordelijk is voor zijn daden;

Aangezien de Rechtbank op zijn geval artikel 64 van het Strafwetboek toepast, verklaart deze dat er door hem geen misdrijf werd gepleegd;

Wat Georgel en Pigeonnat betreft;

Aangezien het behoort, ieder van de vermelde aantijgingen te onderzoeken, ten einde het erge van de aanvallen in het licht te stellen, die de eer en het aanzien van klager hebben aangetast, alsook de schade door hem geleden en om te toonen tot welken graad de kwade trouw en de misdadigheid van aangeklaagden stijgen;

Aangezien deze lasterende aantijgingen betrekking hebben op drie reeksen van feiten; feiten die de samenwerking van Erckmann en Chatrian betreffen alsook de vereffening van hun rekeningen; feiten die over het gedrag van Erckmann tijdens den oorlog handelen; feiten die het verblijf van Erckmann in den Elzas betreffen;

Aangaande de samenwerking van Erckmann en Chatrian en de vereffening van hun rekeningen;

Aangezien de aantijgingen, door Georgel tegen Erckmann geopperd, niets anders beoogen, dan te doen veronderstellen, door den lezer, dat in de samenwerking van de twee schrijvers, die veertig jaar geleden begon, Chatrian het hoofdaandeel zou geleverd hebben in vinding, oorspronkelijkheid, verbeelding, met één woord in verstandelijk werk;

Aangezien, al heeft de Rechtbank de letterkundige geschiedenis van het werk van Erckmann en Chatrian tot in de bijzonderheden niet te leveren, het niettemin voor deze rechtsvordering onontbeerlijk is, uit te maken welke in algemeen opzicht de rol van ieder der medewerkers is geweest;

Aangezien het op het eerste gezicht onbetwistbaar is, dat het eerste denkbeeld aan Erckmann toebehoort, die in den beginne Chatrian aan zich hecht door de diensten die hij hem bewees en van den aanvang af als grondbeginsel stelt, dat de winsten tusschen de beiden altijd bij gelijke helften zullen worden verdeeld;

Aangezien de briefwisseling, bij de debatten gevoegd, afdoende bewijst, eenerzijds dat Erckmann in den Elzas verblijft, het land dat hij bewoont beschrijft, het leven van de personages van zijn werk meeleeft, zonder verpoozen schrijft, geen andere bezigheid dan zijn geesteswerk heeft, over het aangevangen gewrocht bijzonderheden mededeelt, de karakters er van schetst, de toestanden samenvat, de handschriften van de verschillende verhalen en romans aan Chatrian opstuurt;

Aangezien anderzijds Chatrian, naar Parijs gekomen om er een betrekking bij den Chemin de fer de l'Est waar te nemen, de door Erckmann gezonden handschriften ontvangt, ze leest, en als schrander raadsman, van vertrouwbaren goeden smaak, hem zijn indrukken mededeelt, de noodige wijzigingen aanduidt zonder er zelf een hand aan te leggen, Erckmann aanspoort wanneer een handschrift wat te lang op zich laat wachten, zijn vriend zelfs berispt over zijn traagheid in het voortbrengen, zijn Parijsche relaties benuttigt met bestuurders van tijdschriften en dagbladen om een nieuw stuk geplaatst te krijgen, daarna aan Erckmann de critieken van de uitgevers voorhoudt, hem de handschriften terugstuurt als de uitgever de uitwerking van een karakter, de verandering van een dramatischen toestand verlangt, en alleen de noodige schrappingen voor zich behoudt, zonder dat er ooit in geheel die briefwisseling spraak is van een handschrift, persoonlijk werk van Chatrian, door dezen aan Erckmann gezonden of aan een uitgever aangeboden;

Aangezien Chatrian zich met doorzicht en strengheid met de handelsverdagen onledig houdt, de winsten van de letterkundige gewrochten verdeelt;

Aangezien de nauwkeurige toestand van de samenwerking aldus is, tot op den dag, toen zekere deelen van hun oeuvre voor de planken werden omgewerkt;

Aangezien hier de rollen verschillen, Chatrian inderdaad het denkbeeld opvatte, dat door Erckmann, bang voor de bekommernissen, de ontroeringen, de beslommeringen die onvermijdelijk ieder schouwburgonderneming vergezellen, werd bestreden;

Aangezien Erckmann zulks overigens erkent en het feit nooit heeft geloochend, maar Georgel het groot ongelijk heeft gehad, om de faam van Erckmann daardoor te kleineeren, uit dit feit gevolgtrekkingen te halen, die niet met de werkelijkheid strooken;

Aangezien het inderdaad onjuist is te beweren, dat diegene,

die uit een roman of een novelle een tooneelstuk haalt, een echt schepper is; aangezien dit woord moet voorbehouden blijven voor hem, wiens verbeelding alleen een letterkundig gewrocht voortbrengt;

Aangezien zulk gewrocht, roman of novelle, geschapen zijnde, wie het in een tooneel- of blijspel omvormt, maar een bewerker is een in-scenebrenger;

Aangezien deze rol, hoe belangrijk ook, vooral zoo het werk met smaak en schranderheid geschiedt, nochtans maar ondergeschikt is;

Aangezien dit de rol was van Chatrian, die uit het werk, door beiden onderteekend, verschillende novellen of romans voor het tooneel bewerkte, terwijl hij den raad van allerbevoegdste mannen inriep;

Aangezien Georgel, sedert lang reeds secretaris van Chatrian, zooals deze ambtenaar bij den Chemin de fer de l'Est, zeer wel wist welke soort van samenwerking er tusschen Erckmann en Chatrian bestond, dus van het eerste uur af op de hoogte was van het aandeel van Erckmann in het theatraal gedeelte van hun gezamenlijk oeuvre;

Aangezien het dus wetens en willens is, met volstrekt kwade trouw, dat hij in zijn artikel de rollen heeft omgekeerd, het werk van Erckmann verminderend om het aandeel van Chatrian te verhoogen en dus een erge smet geworpen heeft op de letterkundige faam van Erckmann;

Aangezien de aantijgingen, door Georgel tegen Erckmann uitgebracht nopens de vereffening van de rekeningen, nog erger zijn, vermits hij Erckmann voorstelt als hebbende zonder werken ten koste van Chatrian geleefd, als hebbende den ziekelijken toestand van Chatrian benuttigd om hem en zelfs zijn kinderen te berooven;

Aangezien Georgel ook hier de feiten heeft verdraaid en het behoort ze tot hun werkelijkheid terug te brengen;

Aangezien gedurende bijna dertig jaar Chatrian, kassier der samenwerking, de overeenkomsten heeft gesloten, er den prijs van vaststelde en inde, op rekening van elk de helft der ontvangen sommen boekte, en dat alles zonder dat Erckmann zich in die stoffelijke belangen mengde; Erckmann stelde zoo'n vertrouwen in zijn vriend, dat hij zich met onbeduidende sommen tevreden hield en zijn aandeel in de handen van Chatrian liet, die het in een afzonderlijke tasch bewaarde en winst deed afwerpen voor Erckmann, die eerst na gedane operatie daarover werd ingelicht;

Aangezien deze gewoonte van bijna broederlijke boekhouding alleen de verdeeling in twee gelijke helften van alle winst uitmaakte;

Aangezien Erckmann, die nooit de boeken inzag, nooit de rekeningen van de uitgevers nakeek, zelfs de voorwaarden niet kende, waarop Chatrian de auteursrechten der tooneelwerken inde, zich kon inbeelden dat gemelde regel nooit was overtreden geworden, toen hij van Chatrian een brief ontving, gedagteekend 13 Maart 1887, waarin deze hem mededeelde, dat zijn gezondheid hem niet verder toeliet de rekeningen van **Hetzel** en de **Société des auteurs** na te zien: ‘Belast toch uw neef met uw belangen. Ik ben bereid hem mijn register met gansch de boekhouding te overhandigen. Zoo hij ze met zorg doorstudeert zal hij zich van alles, tot in de bijzonderheden, rekenschap kunnen geven. Ik houd hem vooral de kwestie van de medewerking voor en raad hem aan zonder mededoogen aan uw advocaat voor te leggen, wat hem niet gansch duidelijk zou zijn.’

Aangezien in dezen brief Chatrian aan Erckmann aanduidde, dat hij voor zekere stukken gemeend had, buiten weten van zijn vriend, van den gewonen regel der verdeeling in twee gelijke helften te kunnen afwijken, en wel in de volgende bewoordingen: ‘Voor de stukken, die ik alleen met een niet onderteekenenden vriend heb vervaardigd - **Madame Thérèse** en **De Rantzaus** - heb ik het aandeel van dezen confrater van de tweede helft afgehouden, na de eerste helft voor mijn rekening te hebben geboekt. Heb ik ongelijk gehad? Had ik gelijk?... Ik houd het er dus voor, dat ik gelijk had; maar ik had ongelijk, ik erken het, het te doen zonder u te verwittigen. Daarin heb ik een misslag begaan en ik verzoek uw neef dit vraagstuk onder de aandacht van uw advocaat te brengen. Heb ik u ongelijk aangedaan, dan ben ik bereid het te herstellen. Men benoeme scheidsrechters en ik neem hun beslissing aan.’

Aangezien Erckmann, bij het overzenden van dezen brief, die hem vreemd moet hebben geschenen, aan zijn neef op 14 Maart 1887 schreef: ‘Ik wensch uit ganscher hart, dat dit alles geen stof opjage. Onze twee namen zijn vereenigd; vooral in het rijk der letteren is het geloof aan de mogelijkheid noodig, dat twee mannen werkelijk rechtvaardig waren en broederlijk konden samenleven. 't Is een hersenschim; maar de schoone hersenschimmen zijn beter en doen meer deugd dan de droeve werkelijkheden... Na een samenwerking van 38 jaar, elkander in het openbaar verscheuren!... De schelmen zouden te gelukkig zijn; ze zouden zegepralen!’

Aangezien in deze Erckmann gansch uitzonderlijk tot eer strekkende voorwaarden, tusschen Chatrian eenerzijds, bijgestaan door zijn gewone raadgevers en namelijk door Georgel, en den neef van Erckmann anderzijds tot het weer in orde brengen van de rekeningen van Chatrian werd overgegaan;

Aangezien na verschillende samenkomsten Chatrian en Alfred Erckmann overeenkwamen, het betwiste punt niet aan het scheidsgerecht, maar aan de eenvoudige beoordeeling van een advocaat te onderwerpen, wiens alom gekende eerlijkheid, kennis en ervaring door Chatrian zelf in zijn brieven werden geroemd, als uitvloeisel van lange en talrijke beraadslagingen, waar Chatrian met kracht, schranderheid en zelfs zekere begeerigheid de rechten voorstond, die hij zich inbeeldde te bezitten;

Aangezien Chatrian, nog in het volle bezit van zijn verstandelijke vermogens toen hij het grondbeginsel van een schadeloosstelling had aanvaard, twee betalingswijzen van deze schadeloosstelling had voorgeslagen;

Aangezien hij aanbood, of wel zijn eigen aandeel in het bij Hetzel uitgegeven oeuvre aan Erckmann af te staan of wel binnen een tijdsverloop van vier maanden de som in klinkende munt te betalen;

Aangezien die besprekingen, onderhandelingen, verschillende voorstellen, waarop het nuttig is de aandacht te vestigen, om wel te doen uitschijnen dat er hier van geen overrompeling van wege Erckmann spraak kan zijn, maar wel van een eerlijk debat over tegenstrijdige belangen, op 23 April 1887 op een regeling uitliepen, waarvan de eerste regels dienen aangehaald: ‘De heer Chatrian heeft, bij het vereffenen van zijn rekeningen met Erckmann, erkend dat hij zich in de uitgestrektheid van zijn auteursrechten over de tooneelstukken **De Rantzaus** en **Madame Thérèse** had vergist en hij aan Erckmann de som van 22.127,95 frs verschuldigd was om die vergissing goed te maken en tusschen hen beiden de gelijkheid van rechten te herstellen.’

Aangezien Chatrian in deze overeenkomst een tijdsverloop van vier maanden voor de aanzuivering van die som aanstipte;

Aangezien het afdoende bewijs van de rechtschapenheid en de oprechtheid, waarmede van weerszijden deze regeling werd opgemaakt, voortvloeit uit het feit, dat Chatrian, zonder het eind van het door hem aangestipt tijdsverloop af te wachten, uit eigen beweging op 11 Juni 1887 de som heeft betaald;

Aangezien uit dat alles blijkt dat Chatrian op zijn zachtst gesproken niet netjes handelde bij het opmaken van zijn rekening, dat Erckmann hem deze inkorrektheid had vergeven na de door Chatrian gedane bekentenis en verlangd had, dat de zaak zonder opzien en niet in het openbaar werd behandeld en dat deze behandeling geschiedde in voorwaarden, die aan de belangloosheid van Erckmann, aan de rechtschapenheid van zijn mandataris, aan het doorzicht en het stilzwijgen van den door Erckmann gekozen en door Chatrian aanvaarden raadsman alle eer aandoet; deze voorwaarden waren overigens voordeelig voor Chatrian, die na zijn

belangen op verstandige wijs te hebben verdedigd, zelf de betalingswijze en het betalingstijdstip naar believen vaststelde en in wiens naam, sedert meer dan 28 maanden, na den 23^{en} April 1887, geen verzet werd aangeteekend;

Aangezien Georgel dus, door een zonderling misbruik van de woorden en een volstrekte verdraaiing van den toestand, Erckmann voorstelt als een aftroggelaar en hij op een buitengewoon erge wijs Erckmann in zijn eer en zijn rechtschapenheid zelve aantast;

Wat Erckmann's gedrag tijdens den oorlog betreft;

Aangezien Georgel Erckmann voorstelt als zijnde uit het belegerde Pfalzburg weggevlucht, na in deze stad zijn gebrekkige zuster te hebben achtergelaten, als hebbende de beste betrekkingen gehad met diegenen, die zijn vaderstad beschoten en de moordenaars waren van zijn zuster en alle vaderlandsch gevoel zoozeer missende, dat hij de Duitschers de Marseillaise voorzong om hun tijd aangenaam te verdrijven;

Aangezien zijn aantijgingen een echte, gansch uit de lucht gegrepen fabel uitmaken;

Aangezien, indien Erckmann werkelijk naar Pfalzburg niet terugkeerde tijdens de belegering, zulks hem geenszins kan verweten worden, omdat het volstrekt van zijn wil onafhankelijk was;

Aangezien alles, wat in het laakbaar artikel over de verwaarloozing door Erckmann van zijn krankzinnige zuster wordt verteld, over den dood van haar, wier moordenaars de Duitschers zouden geweest zijn, verzonnen is, vermits de zuster van Erckmann sedert haar jeugd niet bij hem woonde, alhoewel zij in Pfalzburg verbleef, en zij niet tijdens de blokkade van deze stad, maar nadien overleed;

Aangezien de beschuldiging, de Marseillaise te hebben gezongen om de Duitschers aangenaam bezig te houden, het afschuwelijke overschrijdt om in het belachelijke te vervallen;

Aangezien de vaderlandsliefde van Erckmann, die boven zulke lage aanvallen verheven is, uit het werk van gansch zijn leven spreekt en door zijn medeburgers werd gehuldigd, die na de belegering, wetende hoe hij zich had gedragen, en wat hij had geleden, hem tot voorzitter verkozen van het **Comité de secours aux victimes du siège;**

Wat nu het gedrag van Erckmann na den oorlog betreft;

Aangezien Georgel het Erckmann als een misdaad aanrekent, naar den Elzas teruggekeerd te zijn;

Aangezien Georgel hem zijn zienswijze verwijt over die met hem gebleven waren en over die het land verlaten hadden;

Aangezien Georgel deze aantijgingen steunt op brokstukken

uit brieven, die hij met zorg uitknipt, of afzonderlijke volzinnen, die hij van hun werkelijke beteekenis berooft;

Aangezien men al deze brieven behoort te lezen, die aan een vriend van veertig jaren her gestuurd, in de innigste vertrouwelijkheid geschreven, op oneerlijke wijs door Georgel in het debat worden geworpen om het te verbitteren;

Aangezien er integendeel uit de volledige lectuur blijkt, dat Erckmann, bezield met de zuiverste vaderlandsliefde, gelijk Chatrian een van die Elzassers is, die nog steeds den Elzas voor Fransch grondgebied houden;

Aangezien overigens, hadde Erckmann voor zijn vaderlandsliefde een borgtocht van noode gehad, Chatrian die borgtocht ware geweest, hij die, van 1870 tot op den dag, toen hij de volheid van zijn verstandelijke vermogens er bij inschoot, het gedrag van Erckmann tijdens en na den oorlog alsook zijn innerlijke gedachten kende, met zijn vriend de verknochtste en de vertrouwelijkste betrekkingen onderhield, met hem het leven van hart en gemoed bleef naleven en wiens geheele briefwisseling, zelfs na 1870, bewijst dat hij wenschte zelfs door den dood niet van hem te worden gescheiden, zooals hij hem schreef: ‘God geve, dat wij samen mogen opstappen! Dat zou mij bevallen! En kon men ons, zij aan zij, in 't graf leggen, gelijk twee vrienden van den ouden stempel, dan ware het zeer goed!’

Aangezien al deze belachelijke beschuldigingen van Georgel te niet zijn gedaan;

Aangezien uit alles wat voorafgaat voortvloeit, dat Georgel voor eigen reclame en uit persoonlijke verwaandheid, sedert lang reeds de beschuldigingen en de smaadwoorden naar Erckmann heeft geslingerd;

Aangezien hij al de bestanddeelen verzamelde met de opmerkelijkst kwade trouw, onvolledige, onware, volstrekt vervalschte bewijsstukken voortbrengend, die hij aan het verzwakt verstand van Chatrian ontrukte, van Chatrian, die niet meer wist, wat er kon mede verricht worden;

Aangezien aldus de verantwoordelijkheid van Georgel op de ergste wijs wordt verpand;

Aangezien, naar luid de wet van 29 Juli 1881, Pigeonnat, beheerder van den Figaro, moet worden gehouden voor den voornaamsten bewerker van smaad- en hoonmisdrijven en Georgel voor medeplichtige, daar hij aan Pigeonnat de bestanddeelen van de door dezen opgenomen artikelen heeft geleverd;

Om deze redenen;

Verklaart dat Chatrian geen misdrijf heeft begaan en ontslaat hem van vervolging;

Verklaart Pigeonnat als beheerder van den Figaro schul-

dig, in de nummers van den Figaro van 19 en 28 Augustus 1889 Erckmann openlijk te hebben beleedigd en belasterd;

Verklaart Georgel schuldig van medeplichtigheid op denzelfden tijd en dezelfde plaats, in het openbaar smaad- en hoonmisdrijven tegen Erckmann te hebben gepleegd, door het leveren van gezegde middelen, wetende waartoe zij moesten dienen;

Veroordeelt daarom Pigeonnat tot 500 frank boet, Georgel tot een maand gevangenis en 2000 frank boet,

En voor de geleden schade, steunende op den eisch van de burgerlijke partij.

Veroordeelt beiden, geheel en gezamenlijk, tot 10.000 frank schadeloosstelling;

Laat ten slotte toe, als bijvoegsel van schadeloosstelling, de opname van onderhavig vonnis in twintig dagbladen, naar de keus van Erckmann, namelijk tien dagbladen van Parijs en tien van de provincie, echter zonder dat de onkosten van ieder opname 300 fr. voor Parijs en 150 fr. voor de provincie mogen overschrijden.

(Slot volgt)

Dr. JULIUS PÉE.

Quellien de Oude

De wetenschappelijke studie van de geschiedkundige ontwikkeling der Vlaamsche beeldhouwkunst is tot hiertoe in ons land weinig beoefend geworden. Buiten enkele algemeene werken, waaronder Baert en Marchal, welke verouderd en niet steeds betrouwbaar zijn, bezitten we enkel eenige overzichtelijke studiën van bepaalde tijdperken, en amper een tiental degelijke monografieën over onze plastische kunstenaars. In deze omstandigheden behoeft het groote belang der monografie zeker geen breedvoerig betoog: alleen door dit voorafgaand ontledend werk, dat allerlei nauwkeurige en vaste gegevens verstrekt, wordt eene algemeene synthesis mogelijk gemaakt.

Mevrouw Dr Gabriëls heeft eene dergelijke studie gewijd aan Artus Quellien den Oude. Deze zeventiende-eeuwsche beeldhouwer en Frans Duquesnoy, zijn rasgenoot en meester, waren de leiders van de Barok-richting in onze sculptuur. Die stijl is de uitdrukking van een nieuwen geest, welke, uit de Renaissance gegroeid, hiervan grondig in wezen verschilt. Het kenmerkende der Renaissance is vooral het statische en rationale beginsel: alles wordt klaar afgelijnd en architectonisch geordend; de voorstelling is rustig, wordt vlak gehouden en blijft meer lineair; alles is symmetrisch rondom een middelpunt opgesteld; het begrip van het ‘zijn’, van het ‘gewordene’ wordt weergegeven. Het Barok wordt integendeel beheerscht door het beweging- en gevoelprincipe: de manier van zien en opvatten is gewijzigd; het levende, het ‘wordende’, de krachten in beweging worden voorgesteld; een verhoogde levensdrang uit zich in zinnelijker behandeling; de scherp afgeteekende lijn wordt vervangen door meer onbestemde weergave der massa; licht- en schaduwcontrasten helpen den vorm boetseeren; alles wordt in de omgevende atmosfeer gezien en dus veel meer picturaal uitgebeeld. De geest van dezen kunstvorm sluit zoo volkomen aan bij onzen Vlaamschen rasaard dat, juist in dit tijdperk, het schitterendste hoogtepunt onzer artistieke bedrijvigheid wordt bereikt.

Artus Quellien seniors Leven.

Quellien werd geboren te Antwerpen in 1609 en stierf er in 1668. Hij behoorde tot eene kunstenaarsfamilie: zijn vader was beeldhouwer en décorateur, zijne moeder de dochter van Artus

van Uhden (hofschilder der koningin van Engeland) en zuster van Lucas, landschapschilder en medewerker van Rubens. Hij was de tweede uit een huisgezin van elf kinderen; zijne beide broeders maakten naam als schilder. Zijne eerste kunstopleiding kreeg Artus waarschijnlijk van zijnen vader, die een uitstekend vakman was. Omstreeks 1630 ondernam de jonge Quellien de traditioneele reis naar Italië, waar hij negen jaar bleef. Hij werd te Rome leerling van den beroemden Vlaamschen beeldhouwer Frans Duquesnoy, die, meer klassiek, wedijverde met den onstuimigen Bernini. Over zijn verblijf in Italië is weinig gekend. In het milieu van Duquesnoy leerde Artus wellicht den Hollandschen architect Jacob van Campen kennen, die hem later te Amsterdam gelegenheid zal bieden om zijnen artistieken roem te vestigen. Quellien had zich te Rome aangesloten bij eene vereeniging van Nederlandsche kunstenaars die zich tegen het Romanisme hadden gekant; aldus brak hij reeds bij 't begin zijner loopbaan met de klassieke traditie. In 1639 was hij terug te Antwerpen, waarschijnlijk in verband met den wankelen gezondheidstoestand van zijnen vader, die reeds in Januari 1640 stierf. Artus bleek over ruime geldmiddelen te beschikken; hij nam het vaderlijk werkhuis over en voerde de onvoleindigde bestellingen uit. In 1640/41 werd hij vrijmeester; in den loop van 1641 trouwde hij met Margareta Verdussen, huwelijk dat kinderloos bleef. Tot 1644 verbleef hij onafgebroken in Antwerpen, waar een paar leerlingen zich bij hem lieten inschrijven; gedurende dit jaar reisde hij naar Lyon, maar in 1645 werd zijne tegenwoordigheid te Antwerpen nog even vermeld. Van dit oogenblik af tot 1650 is weinig over Quellien gekend; we weten alleen dat hij in 1647 te Amsterdam logeerde; zeer waarschijnlijk was hij daar door de gemeenteoverheid uitgenoodigd ter bespreking zijner medewerking aan 't stadhuis. Misschien werkte hij van 1645 tot 1647 in Frankrijk (Lyon en Fontainebleau) of wellicht aan 't hof van Christina van Zweden; mogelijk ondernam hij tusschen 1647 en 1650 eene tweede reis naar Italië: de stijlkritiek zijner werken, na 1650 ontstaan, maakt dit vermoeden zeer waarschijnlijk, daar de invloed van Michel Angelo's antiek barok veel sterker is. Gedurende het tijdperk 1650/64 woonde hij te Amsterdam, waar hij, als hoofd van het beeldhouwersatelier, de monumentale versiering van het stadhuis uitvoerde. Hoogst waarschijnlijk werd hij tot dit ambt beroepen door bemiddeling van architect van Campen, den ontwerper van 't gebouw, die Artus te Rome leerde kenmen. In Amsterdam werd hij lid van de St-Lucasgilde, eene vereeniging van beeldende kunstenaars en letterkundigen, waar hij in betrekking kwam met Vondel, Rembrandt, Vanderhulst, e.a.. Quellien was in 1658 naar Antwerpen gekomen en had te Hoboken twee ‘huysingen van plaisantie’ (een buitenverblijf en eene

woonst) gekocht welke hij later hoopte te betrekken. Tijdens de lente van 1665 keerde hij voor goed naar zijne geboortestad terug, waar hij drie jaar later, op 59 jarigen leeftijd stierf.

Quellien te Antwerpen (1639-1644).

Van zijn verblijf te Antwerpen blijven ons, benevens houtsnijwerk, enkele beeldhouwwerken bewaard: o.m. eene cartouche (wapenschild vor Plantin), een monumentaal beeld (‘Ara Coeli’, St-Goedele, Brussel) en een bozzetto of geboetseerde schets, model. Hier hebben we voor 't eerst een voorbeeld van zijne werkwijze en van zijnen stijl. Zijne technische vaardigheid is buitengewoon; hij beheerscht volkomen de volumenbehandeling en heeft een ongemeene virtuositeit om den aard der stof weer te geven. Kenmerkend voor zijne manier is reeds de bewerking van handen en gewaad: kleed of mantel met schaarsche diepe plooien, afgeronde hoeken en scherpafgelijnde zoomen, en met breede vlakken voor lichtspeling; de handen, met molligen palm en lange fijne vingeren, zijn zeer elegant bij de vrouw; bij den man zijn ze steeds realistisch en anatomisch juist. Zijn stijl is overwegend beïnvloed door den Rubeniaanschen barok. Eene bijzondere artistieke waarde hebben zijne werken uit de Antwerpsche periode evenwel niet; de 35 jarige Artus is geen vernieuwende geest: zijn genie ontwikkelt zich geleidelijk door een harmonisch opnemen en verwerken van alle voor hem dienstige invloeden.

Quellien in Holland (1650-1664).

Einde 1648 wordt de eerste steen gelegd van het Amsterdamsche stadhuis, waarvan het plan door den Hollandschen neoklassieken bouwkundige Jacob van Campen ontworpen was. Deze architect, tevens schilder, zocht zijne artistieke medewerkers bijna uitsluitend in het milieu van Rubens; de meester van het Hollandsche protoclassicisme laat de monumentale versiering van zijn streng geordonneerde, statige schepping uitvoeren door de vertegenwoordigers van het levensvolle, uitbundige Antwerpsche Barok. Aldus worden hier twee vrijwel onvereenigbare kunststrekkingen bijeengebracht: het statisch classicisme, eigenlijk eene voortzetting der Renaissance, tegenover het dynamische Barok.

Van 1650 af is Quellien in de Amstelstad; zijne eerste werksfeer is in de Vierschaar (gerechtzaal), waarvoor hij, benevens vier karyatieden, een paar vrijstaande beelden en enkele reliefs levert. Zijne karyatieden zijn van 't beste werk uit dien tijd: vol bewogen spanning in hunne elastische weerstandskracht. Deze beelden vormen een uitgangspunt in de ontwikkeling van het Vlaamsche Barok: gelijk Rubens in de schilderkunst, wordt Artus hier in de

plastiek een werkelijk vernieuwer der naaktweergave. In zijne andere scheppingen der Vierschaar wijkt hij volkomen af van zijne Antwerpsche manier: zoo in voorstelling als in behandeling wordt de antieke invloed er nagenoeg overheerschend. Voor de gaanderijen vervaardigde hij (1650-1653) eene reeks mythologische godenbeelden (op een paar uitzonderingen na, weinig persoonlijk werk), eene reeks kleine reliefs om boven de deuren te plaatsen (zeer smaakvolle samenstellingen vol beweging: zijne putti, dartel en levenslustig, kunnen met deze van Duquesnoy wedijveren) en een aantal rijk gecomposeerde naturalistische festoenen. In 1654 waren moeilijkheden ontstaan tusschen de gemeenteoverheid en van Campen, die als architect vervangen werd door Stalpaerts. Zoolang van Campen persoonlijk de uitvoering der werken leidde, moest de stijleenheid van zijn gewrocht geëerbiedigd blijven; het blijkt duidelijk dat de bouwmeester zijn statischen, antikiseerenden stijl opdringt aan den barokbeeldhouwer. Zoo is Artus niet alleen door de strenge ordonnantie van den bouw gebonden, maar tevens door den aard en de wijze der voorstelling zelf; daardoor ontstaat dat dualisme in zijn werk.

Na 1655 wordt Quellien betrekkelijk zelfstandiger en kan meer zijn eigen stijl volgen. Tot het tijdperk 1655-1660 behooren o.m. de twee gevelvelden. Deze tympanons werden door van Campen, zooniet ontworpen, dan toch in hunne groote lijnen geschetst, maar de westelijke werd bijna volledig door Quellien gewijzigd. 't Is vooral in den voorgevel dat Artus zijn talent ontwikkelen kon. De voorstelling ‘De Amsterdamsche stedemaagd gehuldigd door tritonen en zeenimfen’ is zeer sterk dynamisch. De breede, rondgespannen lichaamsvormen worden zeer zinnelijk behandeld; zijn ontledend realisme wordt beheerscht door een verfijnd vormgevoel. Artus is meer impressionist geworden: alle overbodige details verdwijnen om de grootere vlakken sterker te modeleeren door licht- en schaduwcontrasten; door de onscherpe omlijning worden de omtrekken golvend en aldus wordt de indruk gegeven van de algeheele beweging der voorstelling. Buitengewoon impressionistisch is de behandeling van zijnen ‘Atlas’ (bronsbeeld boven tympanon), waarvan de omtrekken in de atmosfeer versmelten. Op het westelijk gevelveld (achtergevel) wordt voorgesteld ‘De vier werelddeelen hulde brengend aan de stedemaagd’; het is eene vaardig ontworpen, levende compositie, vol verscheidenheid. De aard van het onderwerp eischt meer getemperde beweging. Bijzondere aandacht verdienen: de zeer zinnelijke behandeling der negerin met het kind (verpersoonlijking van Afrika), de merkwaardige in verkort geziene stroomgoden, de heerlijke arbeidersgroep. De techniek blijft eenvoudig, de lichaamsbehandeling verfijnd realistisch, de verhoudingen elegant. Beide

gevelvelden hebben veel geleden: door regen en wind en eeuwenlange verwaarloozing ‘gaat een der machtigste scheppingen onzer Vlaamsche kunst verloren, een der heerlijkste gewrochten benoorden de Alpen’, een werk waarvan Prof Six zegt ‘dat met het subliemste beeldwerk van gansch de wereld mag vergeleken worworden.’ Eenige Noordnederlandsche navorschers hebben getracht, langs stijlkritischen weg, het aandeel der ‘medewerkers’ van Quellien in het Amsterdamsche beeldhouwwerk te bepalen. Dr Gabriëls wil bewijzen dat als scheppend kunstenaar voor het geheel alleen Artus Quellien in aanmerking komt; enkel Rombout Verhulst kan als artistieke medewerker worden aangezien; zijn stijl heeft oorspronkelijkheid en hij alleen teekent zijne beelden, welke dus eigen scheppingen zijn. Maar de andere, Artus II, Eggers, Bosboom, wellicht Willemsen en Frans de Jaggere zijn ondergeschikte helpers. Quellien voerde nog een heele reeks andere werken uit voor 't gemeentebestuur: verschillende schoorsteenen, modellen voor bronsbeelden en voor eene monumentale pomp, e.a. In dit tijdperk zou ook het prachtig beeld ‘De Razernij’ (Nederlandsch Museum, Amsterdam) ontstaan zijn, dat Dr Gabriëls aan Quellien toeschrijft. Ook ontving Artus te Amsterdam opdracht om verschillende werken voor het buitenland uit te voeren: o.m. de Fontein te Kleef en enkele religieuse beelden; tot deze laatste zou de St-Pieter (St-Andrieskerk, Antwerpen) behooren ('t potaarden model wordt bewaard in 't Museum voor Schoone Kunsten te Brussel). Op grond van stijlkritieke kent de schrijfster dit buitengewoon werk toe aan Quellien; de behandeling en de techniek komen overeen met die van 's meesters beste gewrochten, maar 't psychologisch element krijgt hier eene overwegende beteekenis: de gelaatsuitdrukking is als vergeestelijkt.

Quellien als Ornamentist.

Zijne rijke fantasie, zijn fijn gevoel voor maat en sierlijkheid, zijne levendige voorstelling maken Artus tot eenen meester van het ornament. Als sierkunstenaar dankt hij vooral zijne vorming aan zijnen vader en aan Rubens. Deze twee invloeden worden door Quellien verwerkt en door toevoeging van eigen vindingen (zijn levendig bloemmotief, o.a.), vooral ook door zijn onbeperkt compositievermogen, schept hij eene realistische, plastische sierkunst, met leven doorzinderd. Waar de Renaissance nog abstraheert en styliseert, gebruikt Quellien overwegend naturalistische elementen: zijne motieven worden vooral ontleend aan planten- en dierenrijk en steeds in hunne levende werkelijkheid weergegeven. Hij vormt eene school van uitstekende ornamentisten: Artus II, Verbruggen, Willemsens waren zijne onmiddellijke opvolgers; later zullen Maerten van den Bogaert (alias

Desjardins) en de Verberckts te Versailles zijne stijlrichting voortzetten. Door de graveerkunst wordt deze Quillien-ornamentiek overal verspreid; ze dient tot grondslag van den Louis XV-stijl in Frankrijk, van den Queen Anna-stijl in Engeland en van den Danziger stijl in Duitschland.

Quellien en de Houtsnijkunst.

Erasmus I, die vooral houtsnijder was, wijdde zijnen zoon eerst in deze kunst in. Na den dood van zijnen vader neemt Artus diens atelier over en voert ook de onvoleindigde bestellingen uit. Dit werkhuis zal hij in Antwerpen behouden en er tijdens zijne afwezigheden (1645-1665) als leidend en uitvoerend werkmeester een zijner schoonbroeders P. Verbruggen en Fr. de Jaggere, wellicht ook zijnen neef Artus II, aanstellen. Als hij zijns vaders onvoltooide kerkmeubelen overneemt en verder afwerkt, dus na 1640, breekt hij met diens prebarokstijl, welke nog sterk Renaissancistisch beïnvloed was. Bij Artus wordt alles dynamisch behandeld, de vormen worden zwellend, golvend en uit hun plan gerukt, de elementen zwierig, levendig. Hij herschept de houtsnijkunst, welke vóór hem vlakker en meer lineair was, tot eene vormvolle plastische kunst. Zijn persoonlijk aandeel in de uitvoering der preek- en biechtstoelen, der koor- en andere gestoelten heeft zich hoofdzakelijk beperkt tot het leveren van het ontwerp en van de modellen; vinding en samenstelling komen dus op zijn actief. Quellien bracht de houtsnijkunst in haar Baroktijdperk. Hij bleef, gedurende een kwart eeuw, de vertegenwoordiger der Vlaamsche richting waarin de versiering evenwichtig aan het constructieve is aangepast, en waarin het houtbeeldhouwwerk architectonisch meehelpt om de ruimte plastisch te modeleeren.

Quellien als Architect.

Als zooveel beeldhouwers uit het Renaissance- en Baroktijdperk was Artus ook op bouwkundig gebied werkzaam: hij richtte verschillende praalgraven en enkele altaren op. De meeste zijner monumentale graven werden in Nederland uitgevoerd; hier komt zeer duidelijk tot uiting die dualiteit van den barokvoelenden kunstenaar die, onder invloed van bouwmeester van Campen en van het protestantsche Hollandsche midden, aan neoklassieke kunst moet doen. Waar hij zelfstandig scheppen mag (praalgraf van Immerzeel-de Montmorency te Bokhoven in Noord-Brabant, 1652) is zijne vrijstaande opstelling traditioneel Vlaamsch en zijne uitvoering dynamisch barok; maar waar hij onder Hollandschen invloed werkt is zijne architectuur klassiek en zijne voorstelling statisch-rustig. Hier moet hij zijne persoonlijkheid terugdringen om aan den lokalen smaak te voldoen. En toch is die aanpassing

meer uiterlijk: de barokgeest breekt door, niet in het dynamische, maar wel in de geweldige verhoudingen, in de spanningvolle weelderigheid der vormen, in den zin voor pracht en in de voorliefde voor praalvertoon.

Een drietal altaren werden door hem ontworpen: een te Lier (St-Gommaruskerk), een tweede te Antwerpen (St-Jacobskerk). Op dit gebied schept hij niets nieuws: de algemeene opstelling blijft in de evolutielijn van het altaar dat in Vlaanderen van 1616 tot 1678 opgang maakte; maar hij voert het Rubeniaansche barok in. Ondanks de voorname rol der versiering komt steeds hen constructieve principe tot zijn recht. Een derde altaar (St-Antoniusaltaar, O.L.V. kerk Antwerpen) is eene tweeslachtige samenstelling: het onderste gedeelte is neoklassiek, het bovendeel barok; dit is een bijna eenig voorbeeld in Vlaanderen van den van Campen-stijl.

Zijne gebeeldhouwde Portretten.

De zin voor ontledend realisme en voor getrouwe weergave der physionomische werkelijkheid maakte onze Nederlandsche kunstenaars, zoo schilders als beeldhouwers, tot geboren portrettisten. Bij de lange rij der beeldende ‘conterfeyters’ (Sluter, Mone, Dubroeucq, Duquesnoy, en zooveel anderen) sluit Artus Quellien aan. Reeds bij 't begin zijner loopbaan te Antwerpen krijgt hij de bestelling van twee borstbeelden voor de Moretussen (1642 en 1644): eenvoudige, technisch knappe uitvoering, waarvan de plastische, zinnelijke behandeling der gelaatstrekken de barokrichting aantoont. Tien jaar later wordt Artus in het Amsterdamsche midden de portrettist der stadsgrooten: medaillons en borstbeelden van burgemeesters bewijzen het hoog aanzien dat hij daar genoot. Uit zijne laatste periode dagteekenen: 1° het prachtig portret te voeten uit van maarschalk von Sparr (grafkelder Marienkirche, Berlijn), 2° het borstbeeld van markies van Caracena (Museum Schoone Kunsten Antwerpen) en 3° eene buste van Joh. de Witt (Stedelijk Museum Dordt). De vergelijking zijner Moretusbeelden met de portrettenreeks uit het tijdperk 1650/65 toont zeer duidelijk zijne evolutie aan: Quellien is sterk impressionist geworden. Dit is gedeeltelijk het gevolg zijner gewijzigde techniek: drilboor en polijststeen worden veelvuldig aangewend, maar het is vooral de invloed van Bernini's voorstellingswijze welke hier beslissend is. Vergelijk b.v. de grafische haarbehandeling en de lineaire weergave der straallooze oogen, met de plastische uitbeelding van het hoofdhaar of der pruikkrullen, en de oogen waarin de uitgeholde pupil den indruk geeft van den werkelijken blik. Zijne beelden zijn pronkvoller geworden en tevens meer levend (toevoeging der handen). De behandeling van het

gelaat bljft meesterlijk: zijne boetseering is zoo op lichteffect berekend dat soms de reëele vleeschkleur verkregen wordt. De detailweergave (kleedij en andere bijkomstigheden) blijft realistisch ontledend. Doch hoe meesterlijk hij ook de tastbare werkelijkheid weet uit te beelden en met welke middelen hij er ook toe komt om zijne portretten met eenen levenssprankel te doorzinderen, toch ontbreekt er steeds in die eigen uitdrukking der persoonlijkheid, dat uitstralen van 't individueele zieleleven.

Algemeen Besluit.

Rubens had, op geniale wijze, den Barokgeest in onze Nederlanden tot uiting gebracht. Maar de schilderkunst was, zooals doorgaans, veel vlugger in de nieuwe kunstrichting geëvolueerd dan de plastiek. Wel was ook in de beeldhouwkunst vernieuwing gekomen, doch dat was meer eene overname van den vorm, waarvan de eigenlijke beteekenis onvolledig aangevoeld werd. De Barokgeest komt tot volle uiting in het werk van Quellien. Hij wist alle invloeden, deze der Hellenistische beeldhouwkunst, van Michel Angelo, van Duquesnoy, van Bernini, maar vooral van Rubens, tot een eigen eenheid te verwerken en tot eenen oorspronkelijken stijl te versmelten. Hij brengt het Germaansch Barok der 17^{e} eeuw tot zijne volle ontwikkeling. Zijne rashoedanigheden, zijn maatgevoel en natuurlijkheidszin behoeden hem voor geaffecteerdheid. Quellien weet zijne beelden leven en dynamisme in te prenten door het juiste vatten van het innerlijk bewegingsprincipe. Bernini, de ‘representative man’ van het Latijnsche Barok, bekomt zijne beweging wel meer door uiterlijkheden: golvende gewaden, diepe kleerenplooien, e.a. Maar juist Quelliens naaktbeelden zijn 't meest bewegingsvol. Het tegenwicht geeft hier die zwierige golving, dien rhythme aan zijne voorstelling. Zijn naakt behoort tot het schoonste dat de moderne plastiek heeft voortgebracht: zijne weelderige vrouwengestalten en zijne dartele, frissche putti trillen van levensvreugde. Waar Bernini bij voorkeur typen schept verteerd door bijna pathologische zielsconflikten, stelt Quellien in den regel krachtige volbloed-menschen voor met gezond natuurlijk gemoedsleven. Verwikkelde zielstoestanden worden bewust bezijdigd, en waar ze zich uitzonderingswijze voordoen (Razernij, b.v.) weet hij ze meesterlijk te behandelen. Zijne techniek is uiterst verfijnd, zijn vormgevoel buitengewoon ontwikkeld, zijn zin voor picturale behandeling van het lichtprobleem bewonderenswaardig. Zijne beteekenis voor de kunstontwikkeling is overwegend: buiten de Nederlanden werden Duitschland, Denemarken, Zweden en Engeland door zijn stijl beïnvloed.

En Dr Gabriëls besluit met het betoog dat Artus Quellien, door de ongunstige omstandigheden van tijd en milieu, onmoge-

lijk zijne scheppingskracht volledig kon ontplooien; ware hem de gelegenheid gegund geweest de monumentale versiering van een barokpaleis, in plaats van een klassiek gebouw, uit te voeren, dan had het genie van den Rubeniaanschen beeldhouwer zich in zijn vollen omvang kunnen openbaren.

Deze belangrijke studie over Quellien vormt een boek in quarto formaat van 316 bladzijden. In onderhavig opstel heb ik de oorspronkelijke indeeling van het werk gevolgd: de monografie is uitgewerkt naar een aangepast, klaar plan. De schrijfster geeft blijk van eene uitgebreide kennis en omvangrijke belezenheid: de bibliographie, in verband met het onderwerp, wordt nagenoeg uitgeput, tijdschriftartikelen geraadpleegd, dokumenten onderzocht en ook letterkundige bronnen benuttigd. De monografie is betrekkelijk breed opgevat: Quellien senior blijft natuurlijk de hoofdfiguur, maar ook zijn neef Artus junior (aan wien de schrijfster 22 nieuwe werken toekent) wordt er voortdurend in besproken; dikwijls worden gedeelten van het Quellien-oeuvre vergeleken met werken uit het onmiddellijk voorafgaand tijdperk en uit het aansluitend prerococo: aldus wordt de evolutie der beeldhouwkunst gedurende het grootste gedeelte der zeventiende eeuw geschetst.

De uitgave van Dr J. Gabriëls' werk werd zeer verzorgd: groote, duidelijke letter op couché-papier, talrijke prachtige platen in fototypie (buiten den tekst), klare illustraties. Het boek, waarvan vijfhonderd exemplaren werden gedrukt, is uitgegeven door ‘De Sikkel’, Antwerpen.

D^{rs} JUL. VAN DE PUTTE.

Negende Symphonie

Wem der grosse Wurf gelungen
Eines Freundes Freund zu sein.
SCHILLER.

We hoorden saam, te La Bouverie,
Een wondermooie symphonie

En zongen zacht, van 't koor in re,
Schiller's gouden woorden mee.

O zang, waarin zoo wonder-blij
Een mensch zijn menschenliefde lei,

Bloeide in ons 't geluk, zoo rein,
Dat huist in hen die vrienden zijn?

We deelden toch, van elken dag,
Kommer, vreugde, last en lach,

We hebben zij aan zij gewerkt,
Elkaar getroost, gesteund, gesterkt;

We hoorden saam de symphonie.
Ze lei me zoet, te La Bouverie,

Een gouden woord in hart en brein:
Van jou, mijn vriend, de vriend te zijn.

F.V.E.

Een Amerikaan over de Vlaamsche Beweging

Shepard B. Clough: A History of the Flemish Movement in Belgium. (New-York, R.R. Smith, 1930); 316 blz. Prijs: 3 dollars.

Volgens wat ons de uitgever op het kaft mededeelt, moet het onderhavig boek zijn: ‘het volledigste, nauwkeurigste en onpartijdigste relaas dat, in welke taal ook, over de Vlaamsche Beweging verschenen is.’

Die echt Amerikaansche grootsprakerigheid moeten wij natuurlijk niet ernstig opnemen; maar zij hoeft ook geen reden tot vooringenomenheid te worden tegen een boek dat bescheiden, ernstig en objectief van toon is.

De heer Clough heeft werkelijk zijn best gedaan om volledig, nauwkeurig en onpartijdig te zijn, en is in die poging meestal geslaagd. Hij heeft zich niet alleen de moeite getroost om de noodige documenten en boeken op te sporen en te bestudeeren; hij heeft ook een tijd lang in ons land vertoefd, om vooraanstaande personen van allerlei gezindheid te kunnen ondervragen. Zijn bezoeken aan zekere activisten en andere extremisten brachten hem zelfs in het gedrang. Hij werd van spioneering verdacht, door de politie aangehouden, voor korten tijd opgesloten, en eerst losgelaten als hij had kunnen bewijzen dat het hem alleen om het voorbereiden van een wetenschappelijk werk te doen was.

Hij geeft ons eerst, als inleiding, een flink overzicht van de algemeene geschiedenis van Vlaamsch België tot 1815; dan volgen acht hoofdstukken over: den toestand der Vlamingen in de Vereenigde Nederlanden (1815-1830); het ontstaan en de eerste ontwikkeling der Vlaamsche Beweging (1830-1870); haar ontwikkeling uit cultureel oogpunt en haar propagandawerking (1870-1914); haar verhouding tot de algemeene politiek (1870-1914); de Vlaamsche Beweging tijdens den oorlog; haar politiek sedert den oorlog; andere zijden er van, sedert den oorlog; en een beschouwing van de Vlaamsche Beweging in internationaal opzicht.

Een uitvoerige - hoewel lang niet volledige - bibliographie en een zeer bruikbare index sluiten het boek.

Over het tijdperk vóór den oorlog is schrijver het best ingelicht; hij heeft de ‘Schets eener Geschiedenis der Vlaamsche Beweging’ van Paul Fredericq te zijner beschikking gehad, en ook officieele documenten heeft hij met gezonden, critischen geest onderzocht. Dat gedeelte van zijn werk is dan ook goed betrouwbaar, uitgezonderd wat hij over de Vlaamsche letterkunde meedeelt: Conscience, Gezelle, Hugo Verriest, Rodenbach, Timmermans en Stijn Streuvels maken toch niet de geheele Vlaamsche letterkunde uit; Van Beers, Vuylsteke, Fr. De Cort, Antheunis, Maurits Sabbe, Cyriel Buysse, de gezusters Loveling en vele anderen schijnen voor zijn zegsman niet te bestaan. Wij zeggen: zijn zegsman, want ieder ordentelijk vakboek had den Amerikaanschen schrijver minder eenzijdig ingelicht.

De hoofdfeiten van de periodes tijdens en na den oorlog zijn wel juist aangegeven, maar hier zijn er meer onnauwkeurigheden ingeslopen. Alberik Deswarte wordt voorgesteld als een partijganger van een Belgische federatie (bl. 194), wat hij nooit was, en L. Dosfel als lid van den Raad van Vlaanderen, waarin hij steeds weigerde te zetelen; van Louis Franck wordt gezeid dat hij sedert den wapenstilstand schier geen rol meer gespeeld heeft: zekere lieden zouden dat wel wenschen, maar ieder Vlaming weet het tegenovergestelde (blz. 224). Van het Willems-Fonds heet het op blz.262: ‘Het Willems-Fonds overleefde de oorlogscrisis en kwijnt nog steeds voort **(still lingers on.)** Het houdt nog zijn openbare boekerij open te Gent (te Gent alleen zijn er vijf!) en geeft van tijd tot tijd (occasionally) boeken uit, maar het is vervallen tot een rol van minder belang. Het Davidfonds heeft sedert den oorlog een forscher leven gehad...’

Men krijgt den indruk dat schrijver, wat het laatste gedeelte van zijn boek betreft, bij een of ander, niet al te objectief, clericaal extremist is aangeland, die natuurlijk het liberale en gematigde Willems-Fonds dacht te moeten kleineeren ten voordeele van eigen onfeilbaren winkel. Ook schijnt de heer Clough, waarschijnlijk uit dezelfde bron, de gedachte te hebben geput, dat de geheele Vlaamsche Beweging na den oorlog eigenlijk op het extremisme is uitgeloopen, en dat de extremisten den toestand volkomen beheerschen.

Wat een vreemdeling van ons land zegt prikkelt altijd de nieuwsgierigheid. Maar veel nieuws zal de Vlaming uit Clough's boek niet leeren. Zijn Amerikaansche lezers zullen echter zeer goed ingelicht geraken over het verloop en de beteekenis der Vlaamsche Beweging tot 1914, en minder goed over wat er sedertdien gebeurde.

M. BASSE.

De Liefdebrieven van Carlyle

Die liebesbriefe von Thomas Carlyle und Jane Welsh, in 2 Bänden herausgegeben von Alexander Carlyle M.A., übertragen und mit Einleitung und Anmerkungen versehen von Dr. Phil. Lucy Hoesch Ernst. - XL + 307 + 386 Seiten mit 18 Bildern. - Orell Füssli Verlag, Zürich u. Leipzig, 1930. - M. 19, 20, M. 24 oder M. 28, 80.

Het betreft hier wel is waar slechts de vertaling van een reeds in 1909 in het Engelsch verschenen werk, doch het is belangrijk genoeg, en de vertaalster Dr. Phil. L. Hoesch Ernst heeft er bovendien zoo lezenswaardige aanmerkingen aan toegevoegd, dat het wel de moeite loont op de uitgave te wijzen.

Thomas Carlyle heeft uitdrukkelijk medegedeeld dat de correspondentie welke tusschen hem en Jane Welsh Carlyle vóór hun huwelijk werd gevoerd, nooit mocht worden gepubliceerd.

Dit huwelijk scheen vol beloften. De jaren er voor waren gedragen door zoo'n verheven gemoedstoestand, waren zoo vol van wederzijdsche waardeering en bewondering, gaven blijk van zoo'n diepgaand wederzijdsch begrijpen, dat de dag waarop die twee levens voor goed aan mekaar zouden verbonden worden, slechts een aanloop tot een grooter ontplooiing van hun beider persoonlijkheid kon schijnen. Jane Welsh was inderdaad een buitengewoon begaafde vrouw - Carlyle noemde haar zelfs de meest hoogstaande vrouw van Engeland - en het was beider droom, niet alleen dat Carlyle verder zou werken aan den groei van zijn persoonlijkheid, maar ook dat zij, onder zijn dagelijksche zorg, zich eindelijk volledig zou ontbolsteren en als vrouw de hooge, leidende positie zou innemen die zij in de wereld voor zich droomde. Zij werkten inderdaad na hun huwelijk een tijdje saam op literair gebied. Doch Carlyle, sterke geest als hij was, kon onmogelijk, zelfs indien hij dit gewild had, zijn krachten verdeelen. Ver van zijn vrouw te helpen in de richting van haar ontwikkeling tot een produceerenden geest, slorpte hij haar volstrekt op en maakte haar tot de hoedster van zijn rust en van zijn werkkamer. Geen vrouw heeft haar man, door haar onafgebroken waakzaamheid en goede zorgen, zoozeer geholpen als Jane Welsh dit met Carlyle deed. Maar nooit heeft haar ambitieuse geest gezwegen of zijn recht op ontwikkeling verzaakt. De strijd tusschen deze twee mogelijkheden heeft haar leven tot een zware tragedie gemaakt, welke alleen kon volgehouden worden dank zij de wederzijdsche liefde die de echtelingen steeds sterk bleef bezielen.

Het heele voorspel tot deze tragedie is te vinden in de briefwisseling van vóór het huwelijk, waarin een knap lezer al de draden kan vinden die naar het minder gelukkige resultaat moesten voeren: hun beider wezen is er inderdaad volledig genoeg in blootgelegd opdat men de gevolgen zou kunnen raden.

Over dit noch over andere details wil ik meer uitweiden, omdat ik licht in het euvel kon vallen dat aanleiding was tot het ongeoorloofde publiceeren van deze brieven.

Carlyle had zijn intiemen vriend Froude aangesteld tot zijn eenigen biograaf, zoo er dan al een biografie noodig mocht zijn, en hij had het vaste vertrouwen dat de beschrijving van Froude in al haar deelen met zijn eigen meening zou overeenstemmen. Froude was een van de zeer weinigen die in de gelegenheid waren de brieven van vóór het huwelijk in te zien en hij maakte daarvan, tegen den wil van den overleden Carlyle in, gebruik. In zijn biografie publiceerde hij er inderdaad enkele tot staving van zijn opvatting omtrent Carlyle.

Deze opvatting nu noemt Alex. Carlyle, neef van Th. Carlyle en bewerker van het origineel van onderhavige uitgave, onrechtvaardig, omdat zij Carlyle niet even verheven ziet als hij zelf, - en het gedeeltelijk gebruik van de uit het verband gerukte brieven kan hij niet streng genoeg veroordeelen.

Daar het verbod van Th. Carlyle door Froude reeds was overtreden eenerzijds, - en een volledige publicatie slechts eerherstelling kon beteekenen anderzijds, is Alex. Carlyle tot deze publicatie overgegaan. Hij voegde er de naar zijn meening noodige aanmerkingen aan toe, terwijl de Duitsche vertaalster dit op haar beurt deed.

In elk geval een begeerenswaardig bezit voor wie zich meer speciaal met deze figuur van internationale beteekenis bezighoudt.

DOLF ROELS.

Boekbeschouwing

Alfried de Geest. - Eenzame Bloemen. (Antwerpen, Regenboog, 1930); 46 blz.

Alfried De Geest heeft in ons tijdschrift vrij wat beter bijdragen geleverd dan hier in zijn verzenbundel voorkomen. Veel treffende stukken hebben wij er niet in aangeteekend. 't Blijft oppervlakkig werk. Gaarne maken wij uitzondering voor enkele regels uit den cyclus: Op de (sic) dood mijner geliefde vrouw, b.v.

> Waarom, nu gij een geest zijt
> spreekt gij niet tot mij?
> waarom streelt gij mijn haar niet
> in den tocht der winden?
> waarom zoent gij mijn mond niet
> met den geur der rozen?
> ... Zoo ik dood was, ik
> en gij in 't leven
> ik daalde neêr bij u
> op zonnestralen,
> ik daalde neder
> in den glans der starren
> en 'k zou u streelen
> met mijn schemerhanden,
> en 'k zou u zoenen
> met mijn schemermond
> bij dag en nacht...

Aan interpunctie werd niet veel aandacht geschonken. En de drukker heeft heel dikwijls een interlinie vergeten.

Louis E. de Mey. Maskers op?... Maskers af! (Brugge, Excelsior, 1931); 279 blz.; 20 fr.

Een knap en vloeiend gestijld oorlogsdagboek van een bouwmeester dicht bij Brugge, die Brugge en de kust bezoeken kan, voor ‘den Duitsch’ werken moet en daardoor toegang heeft in lazaretten, enz. en die af en toe uitvoerige brieven van Belgische soldaten te zien krijgt, zoodat zijn ovrzicht ook kijkjes geeft op het front, op de loopgrachten en op het slagveld. De schrijver vindt gelegenheid om uiteenloopende meeningen te boek te stellen en om een lans te breken voor algemeenen vrede, voor de Vereenigde Staten van Europa en zoo meer.

Het opkomend geslacht, dat het oorlogsjammer maar van hooren zeggen kent, zal hier een trouw en volledig beeld vinden, dat afgewisseld genoeg is om tot het einde te boeien.

Op blz. 48 zegt de schrijver, die den ik-vorm gebruikt, dat de bevelhebber der niet werkdadige burgerwacht tot zijn onderdanen een aanspraak richtte. Op blz. 71, 73 e.a. zegt hij dat hij zelf die bevelhebber was.

B. Putteman. - Pee Klak (met welwillende medewerking van A. VAN DEN BROECK (Brugge, Excelsior); 254 blz.; 18 fr.

‘Schetsen uit 't leven van een plezanten Moorselaar,’ luidt de ondertitel. Putteman vertelt leuk weg enkele leuke gebeurtenissen, voor, tijdens en na den oorlog, uit het vrij armoedig bestaan van een guitigaard. Hij doet het zonder pretentie, maar toont, in korte beschrijvingen b.v. die naar méér smaken, dat hij ook iets anders kan dan fratsen te boek stellen. Chronologisch nam hij ze niet op, en 't werkt soms storend te lezen dat Pee maar alleen meer bij moeder woont en daarna poetsen bij te wonen van toen de andere kinderen nog thuis waren.

Hij **duikte**, hij **hefte, geheft** kunnen er niet door.

A.

Nieuwe uitgaven

Van J.B. Wolters, Groningen:

Dr. **H. DE BUCK**, De studie van het Middelnederlandsch tot in het midden der 19e eeuw; gebonden f 4.90.

Dr. **H.E. GREVE**, Praktijk en theorie der titelbeschrijving. Aanteekeningen bij de ‘Regels voor de titelbeschrijving, vastgesteld door de Rijkscommissie van Advies inzake het Bibliotheekwezen. 1924; gebonden, f 2.90.

Van G.W. den Boer, Middelburg:

EDWARD B. KOSTER, Niobe, 4e druk, 82 blz.

De 4e druk van het bekende gedicht in 16 zangen, waarvan de 1e uitgave in 1893 verscheen en waarvan de lof niet meer hoeft gemaakt. Een zeer verzorgde uitgave.

Van de N.V. Servire, den Haag.

CAROLUS VERHULST, De Boodschap van Zarathoeshtra, de profeet van het oude Iran, bewerkt en van een inleiding en aanteekeningen voorzien; 128 blz.; f. 1.50; geb. f 2.25.

Na een inleiding over den profeet en de strekking van de verbreiding van zijn leer, komt óf de samenvatting, óf de vertaling van zijn ‘yasna's.’

Uitgave De Goudkever, Gent:

BERT SCHEPENS, Avontuur, gedichten; 61 blz.

Van L.J. Kryn, Brussel:

URBAIN VAN DE VOORDE, Het Raadsel van den Meester van Flemalle; 40 blz.; 4.50 fr.

Van de N.V. Leeslust, Antwerpen:

DIRK VANSINA, De Messias, dramatisch gedicht, 69 blz., 20 fr.

Van de N.V. Standaard-Boekhandel, Brussel:

Mr. **JOZEF MULS**, Bruegel; 18 fr.

Dr. **RAPH. KREEMERS**, Sinclair Lewis; 73 blz., 4 fr.

Uitgave van de Katholieke Vlaamsche Hoogeschooluitbreiding. Behandelt het leven van den schrijver van Babbitt en zijn werken, verhalende en satirische, waarvan de inhoud, de strekking, de eigenaardige trekken aangegeven worden.

Betooging ter Eere van Prof. Dr. Camiel De Bruyne

Op het initiatief van het natuurwetenschappelijk genootschap Dodonaea, destijds door Prof. Julius Mac Leod gesticht, werd Prof. Dr. Camiel De Bruyne, beheerder-opziener der Vlaamsche Universiteit en bestuurder der bijzondere technische scholen, die, 70 jaar geworden, als hoogleeraar moet aftreden, den 26 April ll. op recht hartelijke wijze door vrienden, vereerders, collega's, studenten en oud-studenten in den Plantentuin te Gent gehuldigd.

Rector Vermeylen, voorzitter van het inrichtingscomité, sprak het eerst den gevierde toe en drukte de algemeene waardeering uit voor al wat in zoo'n lange loopbaan vol toewijding werd gepresteerd.

Nadat de heer Paul van Oye, docent, over de werkzaamheden van dat comité verslag had uitgebracht, ging Prof. A.J. Van de Velde de wetenschappelijke bedrijvigheid van Prof. De Bruyne na, die, van student tot assistent en hoogleeraar en rector, onafgebroken in dezelfde universiteit microscopische preparaten en goed onderlegde leerlingen voorbereidde, daarbuiten een tijdlang door de politiek in beslag genomen werd, maar intusschen toch noch Dodonaea noch de Vlaamsche Natuurkundige Congressen vergat.

De heer Karel Weyler, gouverneur der provincie Oost-Vlaanderen, huldigde de diensten, door den gevierde - een van de kalme, bezadigde, ‘stille krachten’ - tot verheffing van het geestelijk peil aan de gemeenschap bewezen.

De heer Burgemeester Van der Steghen herinnerde aan Prof. De Bruyne's medewerking aan de stedelijke belangen als gemeenteraadslid en als schepen, in welke hoedanigheid hij, tijdens de bezetting, naar een Duitsch gevangenenkamp werd gezonden.

Prof. Frans Daels handelde meer bepaald over de stichting en de opbouwende werking van de Vlaamsche Natuurkundige

Congressen, die steeds in den wetenschappelijken geest en het door en door Vlaamsch zijn van Prof. De Bruyne een krachtigen steun vonden.

Namens de oud-leerlingen wees Dr. Van Langendonck er op, hoe de hoogleeraar door inhoud en vorm van zijn lessen bewondering afdwong en liefde voor wetenschappelijk onderzoek opwekte.

De gehuldigde had een ontroerd dankwoord voor de inrichters van dit gaande weg grootsch geworden 'familiefeest,' voor de redenaars, de inteekenaars en het botanisch personeel dat onder zijn bevelen staat.

Hem werd het 22e Botanisch Jaarboek, waarin o.a. zijn portret met biografie voorkomt, als herinnering aangeboden, alsook een bijzonder nummer van het Natuurwetenschappelijk Tijdschrift, terwijl mevrouw De Bruyne bloemen ontving.

De heer minister van Kunsten en Wetenschappen had zich door zijn kabinetsoverste den heer Bauwens laten vertegenwoordigen. De heer minister van Vervoerwezen, de oud-minister Camiel Huysmans, de rector der Brusselsche hoogeschool woonden o.m. de vergadering bij, en talrijke brieven en telegrammen van verontschuldiging en hulde werden voorgelezen. Een daarvan ging uit van het Algemeen Bestuur van het Willems-fonds, dat zijn dankbare waardeering uitsprak wegens de diensten, die Prof. De Bruyne bewees als voordrachthouder in allerlei afdeelingen (wij kunnen er bijvoegen ook in University-extensionkringen) en als secretaris-penningmeester van het Julius Vuylstekefonds, waarin hij den stichter, Prof. Paul Fredericq, vervangen heeft. Hij is ook voorzitter van het Mac Leodfonds, dat voor doel heeft het uitgeven van wetenschappelijk werk te steunen en waarin het overschot van het bedrag der inschrijvingen voor zijn betooging - nagenoeg 8000 fr. - **zal gestort worden**.

De redactieleden van den Vlaamschen Gids sluiten zich geestdriftig aan bij de hulde aan hun medelid Prof. De Bruyne en wenschen hem hartelijk: ad multos annos!

RED.

De ekonomische Geschiedenis van de vroege Middeleeuwen

Van alle onderdeelen van de historische wetenschap heeft de ekonomische geschiedenis zich het laatst ontwikkeld. Pas in de tweede helft van de XIXe eeuw is ze mondig geworden, heeft ze de voogdij van de zuster-**disciplinae**, zooals rechtsgeschiedenis en staathuishoudkunde, afgeschud.

Het langst heeft deze bevrijdingskamp geduurd voor de vroege middeleeuwen. Van het verval van het Romeinsche keizerrijk tot aan de herleving van de steden, zijn de bronnen inderdaad schaarscher, en het was hier voor de ekonomische geschiedenis moeilijker om alleen op eigen krachten te steunen.

In deze nota's zal ik pogen enkele theorieën te schetsen die onze kennis op dat gebied in de laatste eeuw beheerscht hebben.

* * *

In de Renaissance heeft de voorstelling de overhand genomen als zouden de invallen van de Germanen de beschaving der oudheid een knak gegeven hebben. Deze opvatting kan men nog heden bij uitstekende historici aantreffen. Een hunner, de Franschman **F. Lot**, schreef in 1926: 'Wat is er gemeens tusschen een tijdgenoot van Diokletiaan en een tijdgenoot van koning Dagobert? De wereld die de menschen van de VIIe eeuw aanschouwden is gansch verschillend van deze die de menschen van de IIIe en de IVe onder de oogen hadden.' Hij neemt dus ook het bestaan van een '**caesuur**' tusschen de beide tijdperken aan.

In den loop van de XIXe eeuw heeft deze meening de geschiedschrijving in Frankrijk en in Duitschland op verschillende wijze beïnvloed. Volgens de 'romanisten' beteekent de bewuste breuk in de kultuur, dat met de Germanen een plotselinge achteruitgang ingetreden is. Voor de 'germanisten' integendeel is

de middeleeuwsche beschaving het werk van het jonge en frissche volk van over den Rijn, dat nieuwe levenskracht aan de verdorven en verzwakte maatschappij van het keizerrijk heeft medegedeeld.

De theorie van de '**markgenossenschaft**' is een voortbrengsel van deze laatste school. Haar uitgangspunt is op het einde van de XVIIIe eeuw te zoeken, bij den Westfaalschen jurist **Justus Möser**. Hij leefde in den tijd van de emancipatie der boeren, streed voor de verbetering van hun rechtstoestand, en, meegesleept door de gedachtenstroomingen van zijn tijd, kwam hij er van zelf toe ook voor het oude Germanië in een tijdperk van vrijheid en gelijkheid te gelooven. In zijn streek, Westfalen, de eenige die hij bestudeerd heeft, bewoonden de landlieden alleenstaande hoeven, terwijl nieuwe gebieden rondom elk dorp toen nog als gemeenen grond gebruikt werden. Zijn tijd en het midden waarin hij leefde hebben zijn voorstelling aldus beïnvloed: de Germanen waren volgens hem vrij; ze baatten afzonderlijke hofsteden als eigen bezit uit; ze hadden daarenboven recht op een aandeel in de '**mark**', d.w.z. de onverdeeld gebleven gronden, als bosschen, weilanden, heiden; vereenigd in een '**markgenossenschaft**' waakten ze over het beheer dezer laatste.

Overgeleverd aan rechtsgeleerden, die zelfs niet meer, zooals **Möser**, de toestanden van een bepaalde streek voor oogen hadden, maar deduktie op deduktie stapelden, nam de theorie van de '**markgenossenschaft**' in de XIXe eeuw vervaarlijke vormen aan.

Met **K.F. Eichhorn**, en in nog sterkere mate met **G.L. von Maurer**, werd de '**markgenossenschaft**' de kern, waarin alle andere openbare instellingen, ook de Staat, hun oorsprong vonden. Laat-middeleeuwsche gebruiken beschouwde men als overblijfsels van tien eeuwen oudere. Men bracht ze in verband met verkeerde uitleggingen van **Caesars' en Tacitus'** beroemde beschrijvingen. Zoo geraakte men veel verder dan **Möser:** dat de Germanen in het begin van hun kolonisatie gemeenschap van grondeigendom gekend hadden gold voortaan als een bewezen feit.

Ook in ons land kreeg deze theorie haar aanhangers. **Emile** de Laveleye veralgemeende ze in een ophefmakend werk: **La Propriété et ses formes primitives**. Hij meende het landbouwkommunisme als aanvangstadium van den eigendom bij verschillende volkeren te ontdekken. Zijn studie verscheen in 1874. Sociale

theorieën waren toen aan de orde van den dag. Zijn betoog heeft er toe bijgedragen het prestige van den privaateigendom aan te tasten.

Thans is echter uitgemaakt dat de sporen van gemeenschappelijken eigendom, die men hier en daar aantreft, verschijnselen van betrekkelijk jongen datum zijn. Verder wordt nu algemeen toegegeven dat de oude Germanen den privaateigendom gekend hebben. Ook de illusie van de vermeende vrijheid en gelijkheid is verzwonden. Men neemt nu aan dat er onder de Germanen zeer vroeg grondeigenaars verschenen, en bij hun intrede in het Romeinsche rijk geleek hun sociale inrichting zoo sterk op die van de overwonnelingen, dat een versmelting van beide volkeren zonder moeite is kunnen geschieden. Toch telt de 'markgenossenschaftstheorie', zij het ook in gematigden vorm, thans nog in Duitschland talrijke aanhangers.

Deze leer, door de rechtsgeschiedenis binnengeloodst, had verstrekkende gevolgen: de Duitsche historici, de eenige bijna die zich reeds op de ekonomische geschiedenis toelegden, hebben aan den voortijd van hun eigen volk een overdreven belang gehecht. Aldus heeft die theorie onze kennis van den vroeg-Europeeschen landbouw als het ware verlamd, zonder dat deze er eenig merkbaar voordeel uit heeft getrokken.

* * *

Anders is het gesteld met den invloed van de staathuishoudkunde. Ik zal me hier bij één voorbeeld bepalen, n.l. bij de theorie die **K. Bücher** in zijn **Entstehung der Volkswirtschaft** uiteengezet heeft. Terwijl de historikus van de feiten uitgaat en uit de groote lijnen die ze vertoonen soms tot het formuleeren van een wet komen kan, gaat de ekonomist meestal van een vooropgezet stelsel uit, waarin hij de feiten achteraf met min of meer geluk klasseert. Zoo ook **Bücher**. Hij werd getroffen door de steeds grootere komplexiteit, die het ekonomische leven in den loop der tijden aanneemt. Uit de elementen, die tot deze komplexiteit bijdragen, koos hij er één, dat hem het middel zou verschaffen om in de historische ontwikkeling verschillende trappen te onderscheiden. Dat element was de verhouding tusschen voortbrenger en verbruiker.

In de eerste '**Wirtschaftsstufe**', de **gesloten huisekonomie**,

zijn voortbrenger en verbruiker één en dezelfde persoon. Daar bestaat dus geen handel. Historisch gesproken komt deze ontwikkelingstrap voor West-Europa overeen met de hooge middeleeuwen. De eenheid, waarbinnen het geheele ekonomische proces zich afspeelt, is het groot domein van die tijden.

De tweede 'trap' is de **stadsekonomie:** voortbrenger en verbruiker zijn verschillende personen, maar ze staan rechtstreeks met elkaar in betrekking. Op de markt ruilen boer en stedeling de waren die ze voortbrengen tegen die welke ze noodig hebben. Er is dus kleinhandel. Deze ekonomie kenmerkt de latere middeleeuwen.

De derde trap is de **volkswirtschaft**, de staatsekonomie, waarin de voortbrenger en de verbruiker niet meer onmiddellijk met elkaar in betrekking staan, maar door tusschenpersonen zijn gescheiden. Er is voortaan ook groothandel.

Met deze laatste fase hebben we de moderne tijden bereikt.

* * *

De theorie van **Bücher** heeft ontegensprekelijk veel diensten bewezen. Ze was een voorloopig schema, dat toeliet een overzicht van de feiten te verkrijgen. Ten slotte zou ze echter te simplistisch blijken en herzien moeten worden.

Het viel niet moeilijk te bewijzen dat het niet in orde was met de verschillende trappen van **Bücher.** De gesloten huisekonomie heeft het vooral te verduren gekregen. Een beter inzicht in het leven van de natuurvolkeren toont aan dat de handel reeds onder de primitiefste beschavingen aanwezig is. Aan de ekonomie van de hooge middeleeuwen is hij evenmin onbekend. De gesloten huisekonomie, zooals **Bücher** die schilderde, kan men nergens in konkreten vorm aantreffen. Ook zijn 'stadtwirtschaft' stond bloot aan menige kritiek. Voor de Duitsche steden blijkt ze nog tamelijk goed geschikt, maar in de Nederlandsche en Italiaansche valt reeds heel vroeg een groothandel aan te wijzen.

Toch is de uitdrukking 'gesloten huisekonomie' in de wetenschappelijke literatuur in zwang gebleven, doch alleen met dien verstande dat de hooge middeleeuwen een periode van betrekkelijk weinig handel waren, dat een georganiseerde koopliedenklasse **bijna** afwezig was, en dat de steden wel zeer klein waren, maar dan toch bestonden.

Het groot domein van die tijden, dat alles verbruikte wat het voortbracht en alleen voortbracht wat het verbruikte, zonder een afzetgebied te behoeven, dat groot domein is voor ons ook niet meer een eenvoudig primitief verschijnsel, beginstadium van een ontwikkeling zooals **Bücher** ze zich dacht. Het is veeleer een organisme uit een vervalperiode. Nadat het Romeinsche keizerrijk reeds een levendigen handel gekend had, beteekenden de vroegere middeleeuwen een achteruitgang. Het groot domein, vroeger in drukke betrekking met de buitenwereld, heeft dan op eigen krachten moeten steunen.

* * *

Wanneer is dit verval ingetreden? De klassieke theorie antwoordt hierop: met de invallen van de Barbaren (zie hierboven de aanhaling uit **Lot**). De vernietiging van de antieke beschaving, zoowel op stoffelijk als op geestelijk gebied, wordt aan de Germanen toegeschreven.

Sedert eenige jaren wordt op die vraag echter anders gereageerd. Zoowel **Pirenne** als de Weensche hoogleeraar **Alfons Dopsch** loochenen elke caesuur tusschen den Romeinschen en den Merowingischen tijd. Beiden toonen aan dat de ekonomie van de oudheid in Gallië blijft voortleven tijdens Clovis' opvolgers: het goud is nog steeds in omloop, de handelaars vormen nog altijd een machtige klasse, Marseille blijft de groote haven die het land over de Middellandsche zee heen in betrekking houdt met het Oosten, vanwaar de waren nog immer ongehinderd toestroomen.

Tot zoover zijn de twee geleerden het eens. Maar nu wil **Dopsch** de ontwikkeling van den handel en aanverwante verschijnselen ook verder in den Karolingischen tijd volgen om aldus, door een langzame evolutie, de latere middeleeuwen te bereiken. Volgens hem in er geen onderbreking en ook geen achteruitgang van de beschaving geweest.

Voor **Pirenne** daarentegen valt er wel degelijk een **caesuur** aan te wijzen. Ze dient niet, zooals men het tot hiertoe aannam, in de V^{e}, maar wel in de VIIIe eeuw gesitueerd. Tusschen den Merowingischen en den Karolingischen tijd is er een hemelsbreed verschil. De goudmunt heeft voor de zilvermunt plaats gemaakt; de koopliedenklasse is tot iets onbeduidends verschrompeld; de

Oostersche waren bereiken Gallië niet meer; de haven van Marseille is verlaten. Waaraan is dit alles toe te schrijven? **Pirenne** antwoordt: de verovering van de Afrikaansche noordkust door de Muzelmannen en hun invallen in Europa hebben de Middellandsche zee gesloten en dezen prachtigen verkeersweg nutteloos gemaakt. Het Karolingische tijdvak kent, in tegenstelling met het vorige, den handel niet, of ten minste niet in belangrijke mate.

* * *

De leek zal zich afvragen hoe twee vooraanstaande geleerden, steunende, ieder van zijn kant, op degelijke bewijsgronden, tot zulke tegenovergestelde slotsommen kunnen geraken. De verklaring ligt voor de hand: het is niet voldoende teksten aan te voeren om een stelling te rechtvaardigen; men moet aantoonen hoeveel gewicht ze in de schaal leggen. Anders gezegd: in dit geval volstaat het niet er op te wijzen dat er handel en handelaars zijn geweest, men moet kunnen bepalen wat ze werkelijk vertegenwoordigen in vergelijking met de totale ekonomische bedrijvigheid van den tijd. En dat is voor perioden waarover we slecht zijn ingelicht buitengewoon moeilijk.

* * *

Wat het besproken meeningsverschil tusschen **Pirenne** en **Dopsch** betreft, zoo wil ik aan het bovenstaande nog toevoegen, trots mijn eerbied voor den arbeid van den Weener geleerde, dat zijn interpretatie van de teksten meer dan eens foutief blijkt. Nochtans, hoe betwistbaar zijn stellingen ook mogen zijn, blijft **Dopsch** een van de voornaamste historici van dezen tijd. Hij munt vooral uit door een belezenheid, die hem toelaat een zeer aanzienlijk feitenmateriaal te verzamelen. Daarenboven laat hij zich niet beïnvloeden door de heerschende theorieën; hij weet ze echter niet steeds op voldoende wijze door andere te vervangen.

Zijn pas verschenen werk, '**Naturalwirtschaft und Geldwirtschaft**', levert daar opnieuw het bewijs van. Het behandelt een probleem dat met het vorige nauw verwant is.

Een paar tientallen jaren geleden gold het als iets onomstootbaars dat de menschheid van **naturalwirtschaft** (ruilhandel en betaling in natuur) tot **geldwirtschaft** (betaling in geld) zou geëvolueerd hebben. Die ontwikkeling werd zelfs nauw verbonden met

de drie ‘trappen’ van **Bücher:** met de gesloten ekonomie en de stadsekonomie zou de **naturalwirtschaft**, met de staatsekonomie hoofdzakelijk de **geldwirtschaft** overeenkomen.

Dopsch echter voert ons door de gansche ontwikkelingsgeschiedenis van de menschheid mee en wijst overal het parallelisme van de twee betalingsvormen aan. Reeds bij de primitieve volkeren treft men de munt als ruilmiddel aan, terwijl van **naturalwirtschaft** tot in onzen tijd meer dan één voorbeeld aangetroffen wordt. Hij haalt onder meer de herstelbetalingen in natuur aan, waarvan Duitschland zich in uitvoering van het verdrag van Versailles gekweten heeft.

Natuurlijk behandelt **Dopsch** hier ook de hooge middeleeuwen. Door aan te toonen dat er veel **geldwirtschaft** was, meent hij tevens tot een drukke handelsbedrijvigheid in de Karolingische periode te mogen besluiten. Aan de hand van **Dopsch'** eigen feitenmateriaal hoop ik eerlang te bewijzen dat beide problemen niet samenhangen, en dat een gesloten ekonomie, zooals wij die nu opvatten, wel degelijk met een geldekonomie vereenigbaar is.

* * *

Zooals men ziet bestaat er tusschen staathuishoudkundigen en historici wel degelijk een gelukkige wisselwerking. De laatsten leveren aan de eersten het materiaal, waaruit deze hun stellingen opbouwen. Op hun beurt nemen de historici deze stellingen over, onderwerpen ze aan een strenge kritiek, verwerpen het overhaast in elkaar gezette, en kiezen het juist bevondene tot richtsnoer voor hun eigen wetenschappelijke konstruktie.

HANS VAN WERVEKE.

Mevrouw Knol heeft een Moord op het Geweten

Een echte moord, met bloed!
En dat 's morgens vroeg.
Een schokkend begin voor een doodgewonen dag.
En wilt-de weten, hoe 't gebeurd is?
Precies een komediespel.

Wanneer het doek omhoog gaat, dat is, wanneer de morgen binnenstraalt, komt de oude heer Knol flink voor de pinnen. Hij heeft dan verscheiden werkjes in zijn rol - elken dag hetzelfde lolleken, zegt hij gelaten, - en hij voert die werkjes uit, regelmatig, nauwgezet, schier mechanisch. Hij daalt, op zijn slip-slap-sloffen, in zijn kelder, neemt een volle melkpan in de linkerhand, knijpt den in papier gewikkelden klomp lekkerkoek onder den linkerarm, en met het brood, waarop het boterschaaltje evenwichtig waggelt, gelijk een kroontje, in de rechterhand, stijgt hij terug naar 't volle daglicht. Ge ziet hem gaan van hier, omgeven door den diepen ernst van zijn onmisbare bedrijvigheid, met zijn bijna kalen, glimmenden kop en zijn slodderbroek, en ge hoort hem schuiven op zijn slip-slap-sloffen.

Zie, brood en boter en lekkerkoek prijken op de tafel voor 't ontbijt.

Een malsch-lokkend stilleven.
En dan is 't voorgevallen.

Wanneer de oude heer Knol argeloos het papier loswikkelt, om met het breede mes een paar sneden koek, waaraan pak is, af te zagen, wipt er plots iets uit: roef! Wat een zonderlinge, warm-fluweelige, afkeerwekkende aanraking op zijn stramme vingers! Een muis, een echte, vliegensvlug schuivende muis, met langen, spitsen staart, die zelfs achter haar lichaampje sleept; een muis, die zich wonderbaar rap voortbeweegt, alsof ze door een geheim

mechanismus werd in gang gebracht. Pootjes waren er niet aan te bemerken, zoo bliksemsnel ging het. Het beestje trottelde tot aan den rand van de tafel, dan weer ijlings-schichtig terug, als had het den kop verloren, Knol greep zijn mes, dat ten gevolge van de verrassing naast den lekkerkoek getuimeld was. Daar hoept de ongevraagde gast op een stoelleuning, dan op den grond, precies een lenige akrobaat. Koelbloedig en scherpzinnig klapt Knol de binnendeuren toe; want een muis in huis en is niet pluis, al maakt ze geen gedruisch. Hij lost het mes, grijpt een handdoek en zweept rechts naar de op hol schietende vluchtelinge. Mis! De muis zit links. Hij slaat weer links. Mis! Ze duwt zich rechts in een hoek. Ze verdwaalt in 't schotelhuis. Wip! Daar is ze op de achterplaats.

- Ge moet er, janverdekelinge! aan... Ge moet er aan... Ha, lekkerkoekliefhebber, smeukelmuile. Een momentje, Mietje de muis, siste de oude heer raadselachtig-wraakbroedend, ongewoon snel. Ge verdient rattenvergif... maar vooraf mijn melkpot in veiligheid gezet, want moest die overkoken, 't werd een kattestrofe... en 't ware nog dat mijn hondje wanneer mijn kapitein beneden komt!.. Wat peinst-de gij wel, mij alzoo den schrik op het lijf te jagen en mijn maag overhoop smijten, janverdekelinge! bij het rozig-wazig kiemen van den zilveren dageraad!

De oude heer heeft nu en dan dergelijke buitensporige opborrelingen uit zijn frisschen, jongen dichterstijd, wanneer hij tot zich zelven spreekt. Al die kleurige gedachten stormen radiosnel door zijn geest. Zijn drie haren zwieren aanvallensgezind in den wind.

> Zwiep!... Zwap!... Strijdzang van den handdoek.
> De oude mevrouw Knol kwam nu ook te naargange.
> - Wat doet-de gij nu, pere? Tsemenast?[(1)].
> 't Was haar morgengroet.
> - Jacht op wilde dieren! Kelderwild! Geen genade!
> - God in den hemel, een muis!... een ratte! gilde ze, meer dan half uit den haak.

Ze neep zenuwachtig-paniekig heur rokken bijeen. Ei, 'k wil 't gelooven, alzoo op uw nuchter maag! En ze zoekt instinctmatig een stoel, een bank, een verhoog, een ladder, een veilig toevluchtsoord om er op te klaveren met de gezwindheid en de bevalligheid

(1) Gymnastiek.

van heur zeventig jaren. Maar die reddingsmiddelen waren er niet. En nu kwam, ze wist zelve niet hoe, heur doortastende heldenmoed voor den dag. Ook radiosnel. Een mensch kan nooit vooruit weten, waartoe hij in staat is in aangrijpende omstandigheden. Onverschrokken koelbloedig liet ze heur rokken los en, met een stuk dweil gewapend, nam ze vastberaden en met opeengeknepen tanden een werkdadig deel aan de nijdige achtervolging op het vermoeide viervoeterken.

- Geen genade, janverdekelinge! zei ze ook. 't Zal ik-ik mij daar 'n keer mee bemoeien.

Twee reuzen tegen een nietig dwergsken!

- Nog een haarken, en ik had ze! blies de oude Knol.

- Zoep! zweepte mevrouw, en ik heb ze!... Dodika[1]. ...Ziet-de wel dat-de mij weerom noodig hebt! Triomf!

Het beestje bleef liggen, echt liggen, neergebliksemd... knockout!

- Een, twee, drie, viere, vijve, zesse... telde de oude heer grappig, gelijk in den boksersring.

Ge zult nu denken: 't spelleken is uit; het doek slaat toe. Maar ge zijt een muizesprongsken mis; want wanneer meneer Knol ‘zevene’ wou zeggen, begon de oude deugniet van de knagelijntjesfamilie, 'n snoksken met 'n keer, te tsappelen en te schudden en te staarttrillen.

- Horlogewerk! deed mevrouw.

- 't Is, janverdekelinge, een taaie, zei de oude heer. Ze en is zij niemendalle knockout, en nog veel min dodika!

Dan zette mevrouw zwijgend-doortastend een breeden, noodlottig-onverbiddelijken nuchteren voet op het wezenlooze slachtoffer... en ze duwde, een kort duwken.

- Nim! zei ze.

Men hoorde niets.

- De korte pijne! ging ze beslist voort, vol van heur geweldige overmacht.

Er was een vlekje rood aan het muilken en een sprietelingsken op de vloersteenen.

- 't Is er mee gebeld. Ze is er zalig mee!

- En nu de lijkverbranding in de stoof.

(1) Dood.

Hij strijkt zijn drie haarkens weer in orde, de oude Knol. Tusschen duim en wijsvinger knijpt hij het muizestaartspitsken.

- 't Is, verdeke, zwaar, zoo'n beestje, zei hij. Nu ziet-de duidelijk de pootjes... Ze is zij wel te pas!

- 'k Geloof het een beetje. Ze is, janverdekelinge, met mijn halven lekkerkoek weg.

En 't was de laatste zweeftocht van den koekpeuzelaar. Zoetigheid heeft meer dan één in 't verderf gebracht.

- Wascht dan maar flink uw handen, eer ge 't brood aanraakt, verwittigde de kieskeurige mevrouw.

- Muizen zijn bij uitstek propere beestjes!

- Het beestje zal stellig niet vermoed hebben wat boven zijn onnoozel kopken hing, wanneer het lekker-gemoedelijk aan mijn suikerkoek knabbelde voor zijn ontbijt, zei mevrouw.

- Iedereen krijgt al eens een harde noot te kraken. Kleine oorzaken, groote gevolgen, besloot de oude filosoof.

Het stoofdeksel kletste toe; het drama was afgeloopen!

't En had alles in alles slechts een paar minuutjes geduurd.

Mevrouw Knol stond opeens een moment te peinzen. Gewetensbezwaar kwelde haar. Een storm van gedachten grolde in haar geschokten geest. Ze had het muizeken gedood... schrikkelijk dood getrapt... Een leventje vernield... gevoel en beweging verplet... 't Was het noodlot... Anders kon het toch niet. Ze zou, gelijk men zegt, geen vliegsken kwaad doen, en dat zijn nochtans zeer hinderlijke en uiterst schadelijke dieren, die men vlug uit den weg ruimen moet. Maar een beestje dooden, dat zooveel grooter is dan een vlieg, komt veel belangrijker voor, men mag zeggen wat men wil... Het en kon waarlijk niet anders... Het gewetensbezwaar en een niet te ontkennen schaamtegevoel verdwenen, verdrongen door een andere overrompelende gedachtenbende... Ze had schier tegen haren wil, een oogenblik zoo doortastend gehandeld... haar voet was als van zelf omhoog gegaan en dan omlaag geklapt... toch zonder de minste uiting, die eenige wreedheid of eenig genot in 't lijden van het dierke kon doen veronderstellen... en door die snelheid bleef toch schier alle smart aan het slachtoffer gespaard.

Ook waar!

Daarnaast wemelde in haren geest, als tegenhanger, een derde beeldenwerregaren van verknabbeld papier, weggevreten

lekkerkoekkantjes, muizetandekens in haar hompje kaas, muizepootjesindrukken rond haren melkpot, en, met permissie, muizestrontjes van een kroostrijke familie op haar boterschotelken... en de slotsom was: effen kalmte en gladde vrede in haar geweten.

Ze schonk zich een geutje koffie in, om een einde te stellen aan de uitpeutering van haar gedachten, en ze sprak, en het leek een verontschuldiging:

- Arm beestje, 't en kon waarlijk niet anders.

En, alsof de oude heer haar zielestrijd geraden en gevolgd had, volledigde hij al knabbelend, smakelijk-profijtig:

- Ja, ja, sommige dieren moet men vernielen; vast en zeker; maar, en dat is ook mijn principe, - geef mij nog een stroelingsken koffie - het en mag niet met kwellerijen of folteringen gepaard gaan. Neen, zulle, daar en ben ik ook geen liefhebber van.

- 'k Peinze ik-ik eveneens alzoo, zei mevrouw, gemoedelijk een boterhammetje smerend...

Ge denkt nu alweer: Nu is 't heel zeker gedaan, en het doek schuift dicht. 't En is echter alzoo niet.

Het drama had nog een staartje, kleiner dan een muizestaartje.

Mevrouw Knol was te wege een appetijtigen hap te doen, wanneer ze plots met open mond bleef zitten, een seconde, gelijk met afgeknipten eetlust. Ze beziet achterdochtig en op afstand haar schijfje lekkerkoek, terwijl ze lucht opsnuift.

- Muizereuk! preutelt ze, en haar bovenlip krult uit louter afkeer... Effenaf muizereuk!... Merci... alles snoert toe rond mijn maag.

De wraak van de doode. Weerom het onvermijdelijke noodlot.

- Verbeelding! antwoordde het gemoedelijke gebuurkoffiekopje.

- Pere! Hebt-de gij mij misschien den aangeknaagden kant opgedischt?

- Bij lange niet!... **Ik** heb hem gehad, verzekerde de voortetende oude heer met een onomstootelijke kalme overtuiging en met een gezicht van:

- Alzoo is 't!

- 'k Zou gezworen hebben, precies gelijk van een muis!

Ze was vlug gerustgesteld; vertrouwensvol vatte zij den bekorenden lekkerkoek weer aan, en slurpte daarbij smakelijk den geurigen drank der zoete mokaboon(1).

Gerustgesteld door een vriendelijk woord. Maar men mag hem niet onvoorwaardelijk gelooven, den ouden grappenmaker; hij durft liegen, liegen, dat zijn drie haarkens verontwaardigd-oproerig overeind komen staan.

ALEXIS CALLANT.

(1) Aldus zong de gemoedelijke Frans De Cort in zijn lief 'Koffieliedje'. (Antwerpen 1834 - Elsene 1878.)

Liedje

Lokt je helder oog
En je gouden lach,
- 'k Hoore klaar en hoog
Blijden leeuwrikslag.

Streelt je kleine hand
Zacht en speelsch gezind,
- 't Gaat als over 't land
Zoele lentewind.

Kust je zoete mond
Als een vrucht die kerft,
- 'k Weet hoe op dien stond
Alle kommer sterft.

ET. VAN HOEY.

Betekent de Spreekfilm een ernstige Bedreiging voor het Toneel?[1]

Ons wordt de vraag gesteld of de spreekfilm ja dan neen een bedreiging is voor het toneel.

Men kan evenwel recht deze vraag omwerpen en de mogelikheid opperen of de spreekfilm, om reden van de toneelmatige procedeeën die wij bij hem waarnemen, niet veeleer een ernstige bedreiging is voor de kinema als pure esthetiese waarde dan wel voor het toneel.

Ik beweer ja!

Ziehier:

De essentie van de kinema is de stilte. Het is de stilte die de film groot heeft gemaakt, die hem een eigen wijze van zich uitdrukken verleende, hem toeliet, of juister dwong, wou hij kunst zijn, de werkelikheid van een objektief op een subjektief plan te voeren.

In den beginne was de kinema gefotografeerd toneel (objektieve periode). En het is slechts van het ogenblik dat de beroemde amerikaanse insceneerder Griffith zich in lijn stelt (voornamelik met zijn 'Broken Blossoms' - Le Lys brisé - De gebroken Lelie - 1918) dat wij bij de film 'subjektieve' gewaarwordingen ondergaan, i.a.w. dat hij aanvangt kunst te zijn. Dit komt hierdoor daar Griffith de kinematografiese werkelikheid begon om te kneden, te **herscheppen.** Hij was de eerste die zich bewust werd dat het opnameapparaat geen slaafs registreerder, doch integendeel een **belever** zijn moest, het Al-oog en in zekere zin de voornaamste personage van het drama. Toeschouwen betekent rust, beleven echter beweging. En de kamera die, zoals betoogd, tot dan toe de kinematografiese aktie slechts als een gezapig toeschouwer aan zich had zien voorbijgaan, verkreeg meteen neuswijze appetijten. Zij maakte zich van haar quasi-vastgeschroefde standplaats los, ving aan te midden van de kinematografiese handeling op en neer te lopen en, vrijgevochten losbol, met koene sprongen in dit effen vervloeiend watervlak te duiken, zodat het woest opspatte en in duizenderlei rimpeling zijn strakke verglijding brak. Zó werd de kinematografiese ryhtme geboren! De basis dezer 'verglijdende werkelikheid' werd dus niet aangetast; zij werd allen **georgani-**

(1) Zie blz. 207 en 212.

seerd, ons dichterbij gebracht. Immers wij zelf wagen met de kamera de koene sprong, beleven de verschillende fazen der ‘verglijdende aktie’ mét haar, **ondergaan** deze zelfs intenser dan wij haar zien gebeuren.

Deze rythmering van ‘verglijdende werkelikheid’, deze **esthetiese techniek** was bij Griffith nog tamelik sommair en beperkte zich voornamelik tot het aanwenden van het ‘close-up’ (groot eerste plan van een menselik gelaat, welkdanige zaak of voorwerp) en nog enkele innovatiën van minder belangrijk allooi. Het zijn echter de zoekers (insceneerders) na hem die, zijn spoor drukkend, het kinematografies induktievermogen door altijd nieuwe techniesesthetiese ‘vondsten’ tot de huidige hoogte hebben opgestuwd. Doch daarover in detail treden en deze ‘vondsten’ één na één opspeuren om ze daarna naar waarde te belichten is een opgave, die hier, spijtig misschien, buiten het kader valt.

Om u echter een denkbeeld te geven van wat ik versta door ‘organiseren, rythmeren der verglijdende werkelikheid’, door ‘duiken in die werkelikheid’, door ‘de subjektiviteit van de kinematografie’, dit voorbeeld, dat ik nochtans zo laag mogelik bij de grond kies, daar dezulke doorgaans het rechtstreekst tot het begrip spreken.

Dus: veronderstel een film, genre amerikaanse ‘western’, bijgevolg een traditonele cowboy-band, met de volgende te verfilmen opgave: Twee mannen staan tegenover elkaar, de revolver in de vuist. Eén schiet zijn tegenstander neer. - Wordt u dit alles in ‘totaal’, dus gewoon fotografies **getoond**, dan laat u dit geen bizondere indruk na. Gij stelt slechts vast: de ene man blijft rechtop staan en de andere valt. Natuurlik is de oorzaak van dit ‘vallen’ u niet onbekend, maar gij hebt slechts gekonstateerd, gezién, en er heeft **niets getrild** in u. Maar stel u dit ‘totaal’, deze ‘verglijdende werkelikheid’ dus, voor uiteengerukt, **gerythmeerd, georganiseerd, van nabij bekeken**, d.i.t.z., na het afgaan van het schot wordt u enkel nog de getroffen personage getoond, daarna in ‘close-up’ zijn van pijn vertrekkend gelaat, daarna (synthese van neerstorten en vergaan) en weer in ‘groot plan’: een hand die langzaam langs een muur afglijdt; - welnu, denkt ge niet aldus dit drama veeleer te **ondergaan** dan nuchter vast te stellen, veeleer te **voelen** dan te zién, in zekere zin zélf het noodlot te **beleven** dat over deze mens gekomen is?

Dit voorbeeld brengt me zo mogelik een nog treffender te binnen. n.l. het slotbeeld van de bekende film ‘Im Westen nichts Neues’, daar n.l. waar, door het langzaam ontspannen der spieren ener in ‘close-up’ getoonde hand, het einde wordt **gesuggereerd** van Paul Baumer, wiens levenloos lichaam men daarom niet verder hoeft en ook niet krijgt te zien.

Maar daarmee is nog altijd niet bewezen dat de kinema de kunst van de stilte is. En daarom: bewijzen!

Om te beginnen dit reeds ter overweging:

Vergelijk een 'talkie', een dialoogfilm dus (genre 'Chanson de Paris', 'Parade d'Amour' of tutti quanti), met een 'silent', deze laatste mag dan nog tot het ergerlikste specimen der draken behoren, want op waardeschattingen komt het hier niet aan, wèl op essensen. Wat stellen wij dan vast? Eenvoudig dit: dat bij de 'talkie' alles is vernietigd wat tot op dit ogenblik als specifiek kinematografies gold. Wij kunnen ons niet gewennen aan de lamheid waarmee zich deze filmen voortbewegen, de zo esoteriese kinematografiese rythme is in hen morsdood: immers de diverse toestanden van het gegeven worden ons niet meer door een bepaalde visuele (esthetiese) techniek **gesuggereerd**, doch zo naturalisties-vervlakkend mogelik door banale volzinnen **medegedeeld;** vandaar de dood à priori van het begrip kinema-kunst. Dit alles spruit voort uit het feit dat in deze produkten geen rekening is gehouden met de nochtans zo voor de hand liggende wet dat kinema **is** en **blijft** de kunst van het Zien en de spreekfilm afbreuk doet aan een fysiologies aksioma, n.l. dat de ogen vlugger zien dan de oren horen!... En... daarmee staan we voor het wetenschappelik kunstkrities betoog van ons precept, dat de essentie van de kinema de stilte is, wat we met wat voorgaat nog niet helemaal vermochten te bewijzen, al vloeit daar minstens toch reeds de veroordeling van de dialoogfilm uit voort.

Niemand, geloof ik, zal ontkennen dat de essentie van het Zién (van de absolute, fysiologiese funktie van het Zièn) de stilte is. Kan ik dus bewijzen dat de kinema, zoals reeds terloops verklaard, de kunst is van het Zièn, dan is daarmee ook uitgemaakt dat de essentie van de kinema de stilte is! Welaan dan! Welke rol vervult de kamera anders dan die van het menselik oog? Is de verrichting van het opnameobjektief niet gelijk aan die van de pupil van het oogkompleks: nl. het inzuigen van een stuk werkelikheid? Ontvangt de gevoelige filmoppervlakte de indrukken dier werkelikheid anders dan het netvlies en is het synthetiserend projektieapparaat niet gelijk aan het zich rekenschap gevende brein? Is bijgevolg de kinema de kunst van het Zien? Is bijgevolg de essentie van de kinema de stilte? Ja, duizendmaal ja!

Dus de kinema is de kunst van het Zien, bepaalder nochtans de kunst der **optiek**, - de optiek die zich aldus van een zuiver wetenschappelik terrein in onze mirakuleuze twintigste eeuw ook op een estheties komt bewegen.

Deze nieuwe (optiese) kunst heeft m.i. twee uitlopers: een statiese en een dynamiese. De statiese is ons bekend onder de benaming 'fotografie', wel te verstaan de fotografie zoals we die

kennen uit de sprookjeskunst van het fotogram en de fotomontage, uit de werken van kunstenaars als een Man Ray, een Moholy-Nagy, e.a.; - de dynamiese, ge hebt het geraden, is de kinematografie. Doch de kinematografie bezit m.i. binnen de grenzen van deze bepaling nog andere attributen, welke haar al direkt van haar zusterkunst, de fotografie, onderscheiden. En hier denk ik nogmaals aan haar dynamiek, die haar vereenzelvigt met de ontzaglike polsslag van het **Leven** zélf, een mirakel, door geen enkele kunst vóor haar bereikt. Leven evenwel niet op het objektief plan van alle dag of niet gelokaliseerd zoals op het toneel, doch 'vergeestelikt', d.w.z. gesubjektiveerd, en daarom antirealisties, want wel degelik uit zijn normaal verband gerukt (close-up, amerikaans plan, diverse opnamehoeken, montage in het beeld, enz.), zoals reeds gezegd, veeleer op onze psyche, op onze innerlike dan wel op onze uiterlike gevoelsnaren inwerkend.

Kinema is dus geen 'geanimeerde plastiek', zoals nochtans de mening is van velen en inzonderheid van hen die het goed menen met de film en, evenals wij, in hem een nieuwe uitdrukkingswijze hebben ontdekt. Geanimeerd plasties zijn alleen te noemen afwijkingen als de duitse 'absolute film' en de z.g. 'dessins animés', hoe interessant deze laatste op zich zelven ook. Wat verkeerdelik wordt beschouwd als 'bewegend beeldwerk' is in werkelikheid een aaneenschakeling van fotogeniese momenten en standen, die met de plastiek niets te maken hebben. Daartegenover ontken ik niet dat er in het filmwerk zekere plastiese waarden kunnen voorhanden zijn; doch hebben de kunsten zich in de loop der tijden niet immer wederzijds beïnvloed? Méer, het zou vast de moeite lonen even na te speuren in hoeverre de piepjonge filmkunst op haar beurt haar eeuwenoude zusteren deze laatste tijden ten voorbeeld heeft gestrekt. Maar... ten slotte zijn wij voor een dergelik enkwest niet hier. In elk geval: de kinematografie is een zelfstandige kunst, die zich onder de benaming 'optiek' als onafhankelike vierde in de rij der andere drie kreatieve kunsten: muziek, plastiek, literatuur, scharen komt.

Is het orgaan van het gezicht het oog, dit van het geluid (ergo het Woord) is het oor. We **zien** het niet en het zou gekheid zijn het opties te willen noemen, daar het zich in lichtgolvingen op de randzijde van de film neer te schrijven vermag. Dus in princiep: het **geluid is antikinematografies.** Niettemin kan het beschouwd als een **toegevoegd** zintuig, ten einde het visuele (zintuig) te vervolledigen, te versterken, te verrijken, te kompleteren. Kompleteren hier betekent **dienen**. Dit 'dienen' is natuurlik op verschillende wijzen mogelik; hoofdzakelik toch meen ik: óf **kontrapunties** óf **essentieel**.

De kinematografies-kontrapuntiese verbinding tussen beeld en

klank is gegrondvest op het antirealisties (akronies) saamtreffen van beeld en stem, van beeld en fenomeen: dus bij water niet het geklots van dit water, bij het beeld van een waaiende boom niet het gerucht van de wind, en dies meer. Deze kontrapuntiese werkwijze wenst de klank dus toegepast in zijn hogere, subjektieve betekenis, wil hem naast het beeld een **kreatieve betekenis** verlenen. Een desbetreffend voorbeeld uit de film 'Sous les Toits de Paris' van René Clair, het meest belangwekkend resultaat tot op dit ogenblik van de sonore kinema: vechtpartij naast een spoorbaan in een parijzer voorgeborcht; op 'tzelfde moment **hoort** men het gedonder van voorbijloeiende lokomotieven, doch **men ziet deze niet;** even later **hoort** men het snerpen van politiefluitjes, ook hondegeblaf, **zonder daarom iets te merken** èn van de toesnellende politiemannen èn van hun tempeestende gezel.

Niettemin kan m.i. ook door wat ik noemen wil 'een gepast realisties synkroniseren' een niet onaardige versterking van het visuele beeld bekomen worden, en deze uitspraak doelt voornamelik op het aanwenden van het gesproken woord, dit 'gesproken woord' dan beschouwd als de algemeen-menselike klank die schuilgaat in de uiting van zekere primaire gevoelens als pijn, wanhoop, vreugde, enz. Een dergelike 'uiting', **sommair toegepast** en zelfs in welkdanige taal ter wereld, op een beeld dat tot de uiterste uiting van zijn visuele ekspressie gekomen is, zodat de sonore ontknalling er van als het paroksysme, het kulminerend toppunt van die ekspressie kan beschouwd, is in de hoogste mate emotioneel en internationaal-direkt. Het is zelfs in dit opzicht overbodig en zelfs storend, meen ik, deze sommaire woordkoppeling om te zetten naar gelang de omgangstaal van het land waar de film wordt geprojekteerd. Immers het komt hier niet zozeer op 'woorden' aan, dan wèl op de **toon** waarmede die woorden worden verklankt. De aangrijpende 'Westfront' 1918' ('Vier van de Infanterie') van Pabst biedt menig typies voorbeeld op het gebied dezer **essentiële methode;** zo o.a. daar waar, na de aanval op de duitse stellingen, de gekgeworden luitenant als een fantoom te midden van een berg doden en gewonden oprijst, een denkbeeldig wezen stram militair groet met een 'Zum Befehl, Majestät!' en in zijn waanzin almaar hallucinante 'Gloria' 's uitstoot.

Doch ondanks deze essentiële en kontrapuntiese methoden moet de klank alle ruimte overlaten aan de steeds primerende motor van de kinematografie, n.l. aan de visualiteit. Wat in beelden kan getoond, mag niet in woorden gezegd. Trouwens de visualiteit van de film is zéer machtig en het ligt in haar bereik zelfs auditieve elementen in beeldenreeksen om te zetten. Voorbeelden daarvan zijn legio. Aan wie de zo te recht befaamde (stille) film 'De Moeder' zag van Poudowkin breng ik slechts de systematies druppen-

de waterkraan tijdens de lugubere dodewake in herinnering...

Uit dit alles blijkt dus nogmaals dat het geluid slechts een komplement, een accent van het filmbeeld kan zijn, d.w.z. dat, in welk geval ook, het steeds het 'geluidsbeeld' zijn moet dat het filmbeeld moet volgen en **nooit** het filmbeeld het geluidsbeeld. Nochtans mag men zich m.i. met het 'geluid' an sich meer vrijheden veroorloven dan met het 'woord', daar geluid zich zonder veel pretentie op het filmbeeld ent, de aktie niet stremt en daarbij de internationaliteit van de filmkunst niet bedreigt, nóg een gevaar dat de talkie heeft onder de zon gebracht. Daar het dus vaststaat dat in zekere (ik geef graag toe zeldzame) gevallen klank of woord het beeld volmaken en emotief versterken kunnen en de muzikale adaptie sinds het ontstaan van de kinema een virtuele noodwendigheid is geworden, willen wij ze, deze klanken en woorden, geschakeld in dit kader, met genoegen als 'vervolledigende', 'emotief-versterkende' waarden aannemen. Men zegt soms: de zwakheid van de stille film was het onderschrift, dit is nu uitgeschakeld, maar door een andere, n.l. door het woord, vervangen. Inderdaad! Doch... er uit én met het onderschrift én met het 'verklarend' woord. De film aan de film, wat duivels! Wat best mogelik is en tijdens de 'stille periode' (sic) door menig belangrijk tekstloos werk bewezen werd.

Tegenover de kinema met als essentie de stilte, staat het toneel met als essentie het geluid (van welke kant men de zaak hier ook beschouwt en hoezeer ook de verschillende toneelstromingen het minder of groter aandeel van het 'woord' in de toneelaktie betwisten).

Tegenover de kinema met als essentie de dynamiek staat het toneel met een beweging, die door zo velerlei faktoren is begrensd, dat zij, ten overstaan van die van de kinema, haast staties aandoet. Of misschien juist uit die synthetiese 'Beschränkung' de kunst voortvloeit van het toneel? Wie weet! Het is hier echter de plaats niet om deze mogelikheid aan feiten af te wegen.

Wat er ook van zij, dat beide uitdrukvormen - kinema en toneel - in princiep antitheties zijn, ligt voor de hand.

Of dan - eindelik! - de spreekfilm een ernstige bedreiging betekent voor het toneel (als kunstbegrip)?

Uit alles wat voorgaat blijkt: neen!

De dialoog-film, het soort film dus dat dit 'gevaar' zou moeten meebrengen, is een hybride, noch kinema, noch toneel. Voorspelde men trouwens ook niet, nu haast honderd jaar geleden, toen de fotografie werd uitgevonden, dat het met de schiderkunst gedaan was? En een feit is, dat de schilderkunst nooit weliger heeft gebloeid dan van dat ogenblik af.

En nochtans zie ik **in de toekomst** de mogelikheid van de absolute toneelfilm te gemoet. Dit schijnt in tegenspraak met mijn vorige bewering. Nochtans, ziehier:

Buiten het 'geluid' bestaan er, met betrekking tot de kinema, nog twee andere z.g. 'komplementaire waaden' die de wetenschapsmensen bezighouden. Ik bedoel, benevens het geluid, de toevoeging aan het filmbeeld van de **kleur** en het **relief.** In hoeverre deze beide 'waarden' esoteries-kinematografies zijn te noemen, zullen wij hier niet onderzoeken. Doch veronderstel dat ook zij technies 'à point' waren, zoals op dit ogenblik (altijd technies wel te verstaan) de geluidfilm dit is, dan zou het mogelik zijn een eenmaal gespeeld en geregistreerd toneelstuk op zoveel honderden eksemplaren als nodig te kopiëren en te 'monteren' tot in de verste uithoeken der provincie. Dit is echter geen bedreiging van het toneel, wèl de grotere possibiliteit er van; méer: dergelike filmen zouden toch maar steeds **clichees** blijven van de toneelwerkelikheid en anderzijds de massa steeds naar 'tastbare' toneelwerkelikheid blijven verlangen; daarbij, een kunst als het toneel, bijna zo oud als de menselike kultuur zelf, knijpt men zo maar niet met een handomdraai de nek om. Herinnert u in die zin maar wat ik daarnet vertelde met betrekking tot de fotografie-schilderkunst. Ook zouden deze geclicheerde toneelfilmen geen afbreuk kunnen doen aan de filmkunst als zuivere esthetiese waarde, alhoewel zij deze laatste toch op eigen terrein zouden komen konkurrenceren. De clichee-film is echter voorlopig maar een hypothese, zonder de perfekte samenwerking èn van geluid, èn van kleur èn van het relief niet in te beelden.

Doch er is nog iets anders dat, niet als esthetiese vorm, doch als uitbating èn toneel èn kinema revolutionneren kan. Ik bedoel de **televisie**, die op dit ogenblik haar laatste technies-definitief stadium schijnt ingetreden, en waarmee in de grote centra van de oude als van de nieuwe wereld reeds merkwaardige proeven genomen werden. Het door mij voorvoelde 'geclicheerd toneel' zou zich dan ten overstaan van het 'getelevisioneerde' verhouden in de zin van gramafoon- tot radiomuziek, d.i.t.z. het eerste zou 'vastgelegd' worden met het oog op herhaaldelik gebruik, het tweede echter na de uitzending 'vervluchtigen'. Beide zouden aldus aan verschillende behoeften voldoen, zoals trouwens ook radio en gramafoon.

Wat echter de toekomst ook brenge: toneel en kinema liggen aan de tegenpolen der schouwspelkunst. Ze verwarren is water bij vuur brengen, d.i.t.z. de esthetiese dood van alle bei inluiden.

En dit aan te tonen is ons voornaamste doel geweest.

FRANK VAN DEN WYNGAERT.

De Spreekfilm, een Concurrentie voor het Tooneel?

Het onderwerp is uitgebreider dan men op het eerste zicht zou denken.

Als men de vraag oppervlakkig beschouwt, zou men geneigd zijn haar bevestigend te beantwoorden. De kinema bezit inderdaad aantrekkelijkheden, die het tooneel mist. Er wordt hoegenaamd geen inspanning van de bezoekers gevergd. Geest en lichaam kunnen gezellig indutten, het netvlies zal de beelden wel registreeren. Dit indutten kan zelfs in letterlijken zin gebeuren zonder dat iemand daarover gebelgd is. De dames hoeven zich niet te coiffeeren of te kleeden en iedereen kan zijn mantel of zijn regenjas aanhouden. Men vindt het meestal vervelend, men verlaat de helft van den tijd ontgoocheld de kinemazaal, maar men keert er de volgende week toch weer terug... Zoo beschouwd, beteekent de film (in al zijn verschijningsvormen) werkelijk een concurrentie voor het tooneel.

Maar reikt de vraag niet verder? Wil ze werkelijk interessant zijn, dan komt het mij voor, dat wij haar aldus moeten verstaan:

Beteekent de spreekfilm, of film kortweg, een gevaar voor het tooneel, d.w.z. is het waarschijnlijk, dat de film dermate de publieke belangstelling in beslag zal nemen, dat ook de theaterbezoekers de algemeene strooming volgen, en den eeuwenouden tempel der dramatische Muze ontvolken zullen, zoodat het tooneel binnen afzienbaren tijd tot het verleden zal behooren? In korte woorden gezegd: bedreigt de film het theater met algeheele vernietiging?

Laten wij, om de discussie op een eenigszins zuiver plan te houden, het publiek even uitschakelen. Nu denkt u natuurlijk, dat ik één van die Calvinistische tooneeltheoretici ben, die het beruchte ‘publiek, ik veracht u’ in hun schild voeren? Niets is minder waar. Ik ben acteur en als ieder acteur speel ik liever voor een vol huis dan voor ledige banken.

Ik wil alleen deze treurige waarheid duidelijk in het licht stellen: dat nooit, van zoolang de geschiedenis loopt, het tooneel die belangstelling heeft gekend, die de laatste jaren de film geniet. Een dergelijk unaniem interesse hebben alleen romans als ‘De Brooddraagster’ in het leven kunnen roepen. Daarmee is reeds veel ge-

zegd over de mogelijke kunstwaarde van den film. Maar dit zou ons te snel en te oppervlakkig naar een conclusie voeren.

De vraag die dit debat beheerscht dringt zich van zelf in den volgenden vorm aan ons op: Is de kinematografie een kunst, die aan een gelijkaardige behoefte beantwoordt als het tooneel? En, ingeval die vraag een ontkenning uitlokt, is kinematografie kunst überhaupt?

U ziet, het gebied der bespreking breidt zich angstwekkend uit. Om elkaar goed te blijven verstaan, zouden nu eigenlijk definities moeten volgen: Wat is tooneelkunst? Wat is kunst?

Wij zullen bij de honderden bepalingen, die in loop der eeuwen van deze begrippen gegeven werden, niet nog een eigen formule gaan toevoegen. Wij willen hier trouwens waarschuwen voor het gevaar van elke redeneering over een zoo teer onderwerp als kunst. Zooals de liefde niet vatbaar is voor goeden raad, zoo laat ook de kunst zich niet altijd vatten door het scherpe, maar al te plooibare apparaat der begrippen. Elke mode in de kunst, hoe waanzinnig of hoe verkeerd ook, heeft haar logisch-beredeneerde verantwoording gekend. Ja, een verbluffend juiste redeneering heeft soms de gekste aberraties in het leven geroepen.

Na deze waarschuwing zullen wij, met eenige voorzichtigheid, de betwiste punten aangrijpen.

Zijn Tooneel en Film parallele kunstuitingen? Is de spreekfilm verbeterd, volmaakt tooneel? Zal hij dus het tooneel definitief van de baan kunnen ruimen?

Ik spreek hier van het tooneel in zijn ideale gestalte en ik vergeet opzettelijk al de onvolkomenheden van auteurs, acteurs, regisseurs en directeurs, zooals ik ook, bij de behandeling van den film, al de technische tekortkomingen over het hoofd zie, en veronderstel dat de spreekfilm steeds een rhythmisch verloopend aangenaam beeld te zien en een harmonisch afgestemd en onberispelijk gereproduceerd geluid te hooren geeft.

Ook zou ik wenschen, dat wij bij het uitspreken van het woord Tooneel, niet den acteur van den dichter scheidden, maar het tooneelwerk, zooals het door een volmaakte opvoering tot ons komt, als een organisch, niet af te zonderen geheel, aanzagen.

Ik geloof niet, dat ik nog moet bewijzen, dat Tooneel kunst is, maar wel moet ik er aan herinneren, dat nagenoeg iedereen het er over eens is, dat kunst geen werkelijkheidsnabootsing is, maar een vrije schepping van een dichter, die aan niets gebonden is dan aan de in zich zelf wortelende en den groei van het kunstwerk bepalende wetmatigheid. Ik moet ook, ter verduidelijking van wat volgt, even aanstippen, dat op het oogenblik bijna niemand meer betwist, dat het realisme of naturalisme, als kunsttheorie, de schromelijkste vergissing is, die de kunsthistorie ooit te boeken gehad heeft.

Om nu maar dadelijk met de deur in huis te vallen, - volgens mij is de film, en à fortiori de sprekende film, de triomf van het realisme.

Hoe men het ook draait of keert, de film is fotografie, en niet, zooals we zullen probeeren aan te toonen, fotografie van een artistiek gewilde, d.w.z. gearrangeerde werkelijkheid, maar van de onopgesmukte werkelijkheid, waarin wij rondwandelen.

Men heeft lang gemeend, en men meent het nog in zekere kampen, grootendeels door het feit dat vooral tooneelmenschen voor den film in aanmerking komen, dat men met theatermiddelen een werkelijkheid kon evokeeren en die daarna op de gevoelige plaat vastleggen. Nu begint men overal in te zien, dat dergelijke trucages in strijd zijn met het wezen zelf van den film.

Zeer belangrijk in dit opzicht is een artikel, verschenen in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 14 December 1930, naar aanleiding van een reprise, in den schoot van de Rotterdamsche Filmliga, van den te recht befaamden film: 'Het Cabinet van Dr Caligari.' Daarin onderstreepten wij het volgende:

'Welke principieele vergissing ligt er nu ten grondslag aan den vorm, waarin Robert Wiene zijn Caligari-gegeven gegoten heeft?

De meening, dat de film indruk moest maken op haar toeschouwers door den bijzonderen vorm, aan het gefotografeerde gegeven. Het is deze zelfde fout die er toe leidde in de superioriteit van het spel of in de picturale schoonheid van het décor (Nibelungen!) de noodzakelijke veredeling van de filmkunst te zoeken.

Het gaat dus hierom: Men zag in de film een reproductiemethode en de waarde van het gereproduceerde werd - zoo meende men - bepaald door de schoonheid van het origineel. Zooals de waarde van de reproductie van een schilderij bepaald wordt door de schoonheid van het origineel.'

'Caligari' was de eerste zoogenaamde kunstfilm. De leiders van de Rotterdamsche Filmliga hadden te recht geoordeeld, dat de tijd snel gaat tegenwoordig, en dat 25 jaar filmevolutie gerust gelijkgesteld kan worden met een paar eeuwen geschiedenis op een ander gebied. Het is wel zeer noodig, dat we ons oordeel over filmen als 'Caligari' en 'Nibelungen' eens aan onze huidige mentaliteit kunnen hertoetsen.

Hoe verheugend deze producties ook waren in de periode van hun ontstaan, als eerste protest tegen de platheid van het tot dan gebodene, toch berustten deze filmen op de principieele vergissing, dat film gefotografeerd theater is, met decors, kostuums, schmink, pruiken, baarden en verder illusieapparaat van het tooneel.

Heel de evolutie van de kinematografie wijst gebiedend in een andere richting.

Dit heeft ze in ieder geval met kunst gemeen, dat er op een zeker oogenblik klaarziende operateurs verschenen zijn, die hebben ingezien, dat, wilde men tot een zuivere uiting komen, men moest bouwen op de specifieke eigenschappen en mogelijkheden van het gebruikte materiaal, d.i. de **camera.** Het zwaartepunt werd dus spoedig gevonden, niet vóór, maar achter de lens. Men kwam er vrijmoedig voor uit, dat film fotografie is en dat de verdienste niet moet gezocht worden in de opsmukking van het te fotografeeren onderwerp, maar wel in de wijze van opnemen. Ik zeg voorzichtigheidshalve **verdienste** en vermijd het gevaarlijke woordje **kunst**.

Let wel, ik ga niet zoover te ontkennen dat film kunst is, maar ik koester een rechtmatigen twijfel, waarvan ik u enkele gronden ter overweging wil geven.

De Rus Eisenstein heeft het, naar mijn meening, als cineast, bij het rechte eind en zijn 'Ligne générale' is ongetwijfeld de meest consequente stille film. Hij wil niet hooren van theatertrucs, en 'de man met de honderd gezichten' is wel zijn denkbaar grootste vijand. Hij toont liever met zijn camera de honderd gezichten van een hem momentaan interesseerend objekt. En dat is de essentieele beteekenis van den film: het is **de afbeelding van de werkelijkheid, de ontdekking van de stoffelijke wereld.** Niet alleen door het opnemen van bepaalde dingen onder alle mogelijke gezichtshoeken, van ver of van dichtbij, maar ook door vertraging en versnelling de wereld der vormen en hun bewegingen voor ons oog te onthullen, ziedaar, volgens de jonge, 'zakelijke' cineasten, het doel van den film.

Zooals ik reeds zei, de evolutie van de kinematografie, van foto naar bewegende beelden, van daar naar den spreekfilm en verder ongetwijfeld naar kleur- en relieffilm, om eindelijk misschien nog te ontvluchten aan den beknellenden rechthoek, stuwt den film naar een steeds getrouwer weergave van de werkelijkheid, naar het door alle ware kunstenaars te recht als onkunst veroordeelde '**net-echt**'.

Stellig, er is kunstzin noodig voor het samenstellen van een goeden film, maar dit verheft het soort nog niet direkt tot kunst. Iemand, die uit diverse, met zorg gekozen voorwerpen een mooi interieur samenstelt, geeft daardoor ongetwijfeld blijk van veel kunstgevoel, hij kan zelf een kunstenaar zijn, maar is daarom dat interieur een kunstwerk? De cubisten en hun volgelingen kenden indertijd een, sindsdien alweer verlaten, eigenaardigheidje, dat er in bestond, een harmonische vlakvulling te maken met lapjes van heterocliete afkomst, a.d.z., trambriefjes, sigarenbandjes, krantenknipsels, luciferdoosjes, schuurpapier e.a.d.d.m.. Deze dingen kan men bezwaarlijk als kunstwerken bestempelen, omdat zij samen-

gesteld zijn uit een serie vormen, die aan den kunstwil volkomen vreemd zijn.

Met den film is het niet anders gesteld. Het is een rol van aaneengenaaide lapjes werkelijkheid. In de samenvoeging daarvan kan zich weer een kunstenaarsaanleg verraden, maar voor mij staat het toch niet vast, dat daarom de cinegrafie een kunst is, die met volle recht naast muziek, poëzie, tooneel, schilder- en beeldhouwkunst geplaatst kan worden.

De vrijheid van den kunstenaar wordt hier aan banden gelegd, niet alleen door de eigenschappen van het gebruikte materaal, wat bij alle kunsten het geval is, maar door de opdringerige eigenschappen van het onderwep, wat bij geen enkele kunst het geval is.

De camera **moet** alles slikken, wat de gekozen hoek werkelijkheid haar biedt en alles weer uitbraken tegen het witte doek. Dit lijkt wel een argument voor de daar straks bestreden stelling van het geïnsceneerde objekt. Maar het is eigenaardig, hoe we het arrangement alleen verdragen als het met zulke getrouwheid de werkelijkheid benadert, dat we 't zonder aarzelen voor echt nemen. Het sprookje accepteeren we nu eenmaal niet in de kinema, en engelen en duivelen, en andere bovenwerkelijke wezens, zijn op het zilveren scherm, ondanks alle knappe trucs, eerst recht onwaarschijnlijk.

Het overhoopschieten van die kompagnie rekruten in ‘Van het Westelijk Front geen Nieuws’ overtuigt ons onvoorwaardelijk, omdat geen enkel werkelijkheidsvreemd detail ons hindert: ‘zoo is het geweest’ zegt iets in ons. Het is onbetwijfelbaar echt.

Dit leidt ons van zelf tot de conclusie, dat de film vóór alles een dokument is; en de Amerikaansche film zal dan voor onze nakomelingschap een document zijn, dat hun zal zeggen, hoe de revue-girls van Broadway, in de eerste helft der 20ste eeuw, dansten en zongen, - en de Duitsche film zal hun vertellen, hoe de groote ‘Kanonen’ van het Duitsche tooneel, om diezelfde periode, komedie speelden.

Zijn grootste diensten zal de film dus, volgens mij, bewijzen buiten het gebied van de kunst: als geschiedkundig dokument, als wetenschappelijk hulpmiddel, als paedagogisch aanschouwingsmateriaal.

Maar er is nog iets anders:

Kunst kan nooit zijn, zooals wij in den aanvang reeds zagen, afbeelding van de werkelijkheid; kunst is steeds een aanduiding, wijzend naar een diepere wezenlijkheid, dus **verbeelding.** Kunst is een roep, die een echo wekt. Kunst is een wekker.

‘Dit beeld is waar en juist.’ Het gerinkel van den wekker op ons nachttafeltje roept in ons slapend lichaam het bewustzijn

van de werkelijkheid wakker. We vragen er niet naar, neen, want we blijven liever in ons bed liggen; maar als we eenmaal den slaap hebben afgeschud en de werkelijkheid ons doorzindert, dan hebben we er toch geen spijt van, en ieder, die geen treurwilg is, verkiest dit frissche waken boven den dooden slaap.

Zoo is het ook met de kunst gesteld. Alleen, de wekker van de kunst staat niet naast ons bed, maar roept in de bibliotheken, de musea, de schildersateliers, de concertzalen, de schouwburgen.

Als we den wekker hooren, komen we al noode uit ons bed, laat staan als we hem niet hooren...

Zij echter, die de wekkers der kunst in hun schuilplaatsen zijn gaan beluisteren, hebben er geen spijt van gehad. Onvermoede hoeken in hun wezen zijn aan 't nagalmen gegaan; onvermoede dieptebronnen zijn aan 't borrelen gegaan; dat mysterieuze deel van ons, dat we ziel noemen, is intensiever beginnen te leven... Ik vlei me niet met de gedachte, dat ik met dit beeld het ingewikkelde proces ‘kunst-genieten’ heb blootgelegd, - de vergelijking gaat trouwens niet in details op - maar toch hoop ik eenigszins het verschil te hebben doen voelen tusschen de antieke muzen en haar twintigsteeuwsche onechte zuster.

Ik had in den beginne beloofd mij alleen te houden aan de ideale, volmaakte vormen van Tooneel en Film, maar ik kan niet nalaten te wijzen op het eigenaardig verschijnsel, dat tooneel niet eens volmaakt hoeft te zijn om zijn werking uit te oefenen. Technische onvolkomenheden zijn bij kunst trouwens nooit een struikelblok voor haar ontplooiing. Het is niet steeds een geoefende hand, die den blauwen vogel der poëzie bevrijdt. Goethe beweerde, dat een echt kunstwerk zich ook op een plankenvloer, op vier tonnen gelegd, moest doen gelden; en als we Conscience mogen gelooven, kwam de machtige bekoring van de legende van Genoveva van Brabant in den Antwerpschen Poesje reeds over hem. Ik zelf heb ondervonden hoe, in de slechtste omstandigheden, een vertooning van ‘De Rechter van Zalamea’ door het Vlaamsche Volkstooneel op het Conscienceplein te Antwerpen, met een voortdurend storende belichting en met lang geen goede acteurs in al de rollen, mij toch het machtige genie van Calderon heeft doen voelen.

Onze innerlijke fantazie, zooals een Duitsch criticus deze bij het kunstgenot in beweging komende krachten noemt, spoelt over alles heen, en vult de ruimte met de welluidendste echo's, als antwoord op een desnoods stamelenden roep.

Dat is de essentie van het ware Tooneel, zooals het de essentie is van alle ware kunst, dat het die innerelijke fantasie tot actie prikkelt, ons meesleept om met den dichter mee te droomen, en onder te dompelen in de eeuwige diepten van ons eigen wezen,

naar de kern van onzen oorsprong, het trillende mysterie van alle leven.

In het theater komen we een bad van eeuwigheid nemen.

Ik zie voorloopig nog geen vorm van den film, die deze innerlijke fantasie in ons vermag te wekken. Integendeel; in de kinema wordt onze verbeelding verlamd.

De film is compleet: alvorens ge iets gedroomd hebt ziet ge 't reeds in allervolledigste werkelijkheid voor u. Als een gedresseerd hondje haalt de camera al wat uw hart maar verlangen kan; nog voor ge 't verlangd hebt, in een vorm en een volledigheid, die ge aanvaardt, omdat ge weet, dat ze echt zijn, maar die aan uw eigen wezen volkomen vreemd zijn.

De film is een periscoop op de werkelijkheid, - het tooneel is een periscoop op de eeuwigheid.

* * *

Ik meen hier omstandig genoeg aangeduid te hebben, wat ik mij in den beginne als doel gesteld had, n.l., dat de film geen uiting is van gelijken aard als het tooneel, dus dat er van een concurrentie eigenlijk niet kan gesproken worden. Ik hoop ook, dat ik voldoende klaar de gronden heb uiteengezet, die mij doen twijfelen, of we den film wel kunst mogen noemen.

Maar laten we aannemen, dat ik mij vergis, en dat de film wel kunst kan worden, dan zult ge dit zien gebeuren: de groote massa zal zich van die film-kunst afkeeren, en er zullen niet dertig of ik weet niet hoeveel kinemazalen in Antwerpen meer zijn, maar één of ten hoogste twee.

Het ware tooneel zal eeuwig zijn bevrijdende rol spelen voor een kleine minderheid, zooals steeds een kleine minderheid ware dichters zal lezen, goede schilderijen zal genieten en verheffende muziek zal smaken. Die kleine groep naar mogelijkheid uit te breiden moet ons onafgebroken streven zijn, zonder aan den anderen kant onzen ijver te verflauwen ter benadering van het ideale tooneel. Hoe dit ideale theater zich moet manifesteeren is het onderwerp voor een andere bespreking, maar dat het niet zal getroffen worden door natuurnabootsing heeft de gedachtenwisseling ons dezen avond zeker geleerd.

Als de theatermenschen door de verschijning van den spreekfilm gedwongen worden om duidelijk te scheiden **wat des tooneels en wat des films is** en hun daden naar dit inzicht te regelen, dan zal de spreekfilm, in plaats van een concurrentie of een nadeel, een diepgaande loutering en een groot voordeel voor het tooneel beteekenen.

Ik heb gezegd.

JORIS DIELS.

Erckmann-Chatrian
Slot[1]

8.

Het is ontegensprekelijk de laster, die Erckmann uit Pfalzburg verdreef. Eer nog het gerecht uitspraak had gedaan, zond hij zijn huishoudster naar Lunéville om er een huis in huur te nemen.

Paul Acker, een Elzasser uit Zabern, die in 1915 door een auto-ongeval als tolk in het Fransche leger het leven verloor, schreef in de aflevering van 15 Maart 1912 van de **Revue de Paris** een zeer merkwaardig artikel over Erckmann-Chatrian, waarin hij een brief afdrukte, in 1898 door Emile Erckmann aan zijn eersten biograaf Jules Claretie (Erckmann-Chatrian, par Jules Claretie, Parijs, A. Quantin, 1883) geschreven. Deze brief is zoo sprekend, dat wij hem in vertaling opnemen.

'Ik ben door gedeeltelijke verlamming van de linkerzijde geslagen: het oog, de arm en het been hebben plots een merkelijke verzwakking ondergaan. De rechterzijde is onaangetast gebleven. Ik kan nog schrijven, maar de oogarts raadt mij aan het rechteroog te sparen, en in de laatste tijden ben ik gewaar geworden, dat het op zijn beurt verzwakt. Des winters luister ik naar het gegons en gebrom van mijn haard. Des zomers laat ik mijn zetel achter in mijn tuin dragen, die omgeven is met muren, begroeid met wijngaard- en winderanken, en ik droom van mijn mooie bosschen der Vogezen, van mijn houtzagerij, van de goede figuren van voorheen. Ik voel overigens geen pijn. Gij hebt goed begrepen, waarom ik mij in alle stilte te Lunéville ben gaan vestigen, in mijn huis, waar ik zeer zelden bezoeken ontvang. Ik deed het om mij aan den laster te onttrekken. Men kan hem niets verwijten, die zwijgt. Het is een groote voldoening, waarde heer Claretie, nooit te kort gekomen te zijn noch in wat men aan zich zelf, noch in wat men aan zijn familie en zijn vaderland verschuldigd is, en het is de eenige troost die mij rest, op het ongetwijfeld nabije oogenblik, waarop ik zal moeten opstappen om het groote onbekende binnen te treden.'

(1) Zie blz. 167, 229 en 306.

Dit oogenblik kwam op 14 Maart 1899, te half acht 's morgens, volgens zijn overlijdensakte.

Zijn doodsbericht draagt geen kruis. Hij ligt begraven op het kerkhof te Lunéville. ‘Son mausolée, zoo schreef mij de stadssecretaris, est un énorme bloc de grès vosgien du Donon, en souvenir de son roman **l'Invasion.**’

Op 23 November 1902 werd hem te Lunéville, in het Parc du Bosquet, een eerzuil opgericht: een jong meisje in Lotharingsche kleederdracht reikt den dichter een ruiker vergeetmijnietjes toe. Het is het werk van Bussière, die het doodenmasker van Erckmann had gegoten.

In 1922 werd het standbeeld van Erckmann-Chatrian te Pfalzburg ingehuldigd. Het is een niet onverdienstelijk werk van P. Marozeau. Op het voetstuk staat gegrift:

A
Erckmann-Chatrian
par
souscription nationale
ce monument a été érigé en l'an 1922,
centenaire d'Emile Erckmann.

Door de bereidwilligheid van Mevrouw dr. Krüger-Ludewig en van den heer Nicolas Kremer van Pfalzburg kreeg ik een afschrift van de boedelbeschrijving van Emile Erckmann, waarin zijn eigenhandig testament is opgenomen. Dat luidt als volgt:

Dit is mijn laatste wil, eigenhandig geschreven en onderteekend, op heden 29 April 1893 te Lunéville, rue d'Alsace 111.

Al de goederen, waarover ik beschik, zijn de vrucht van mijn werk, met uitzondering van zes en twintig duizend frank, die ik van mijn ouders heb geërfd.

Ik heb geen schulden, kleine noch groote, daar ik er altijd voor zorgde terstond de aankoopen te betalen die ik deed en de diensten te vergoeden die men mij bewees.

1° Ik benoem Alfred Erckmann, zoon van mijn broeder Charles en van zijn echtgenoote Henriette Hohstein, beiden overleden, tot mijn boedelredder.

2° Ik vermaak een lijfrente van twee duizend vierhonderd frank aan Mejuffer Emma Flotat, mijn huishoudster, als blijk van voldoening voor de bewijzen van verkleefdheid, mij door haar gegeven; ik schenk haar daarenboven mijn beddelinnen en mijn vier honden, met 200 fr. jaarlijksche rente voor onderhoud en voeding, en ik wil dat zij deze rente geniete tot aan den dood van den laatste mijner honden.

3° Ik wil dat mijn goederen niet per hoofd, maar per staak verdeeld worden, dus een derde voor de kinderen van Jules Erckmann, een derde voor de kinderen van mijn zuster Julie Weisze, geboren Erckmann en een derde voor Alfred Erckmann.

4° Daarenboven vermaak ik aan mijn neef Alfred Erckmann, uit dankbaarheid voor de bewijzen van verkleefdheid, die hij mij onder meer tijdens het geding met den heer Chatrian heeft gegeven, in vollen eigendom mijn auteursrechten, zoowel die van opvoering als van uitgave. Ik geef hem daarbij, in vollen eigendom en zonder voorbehoud, mijne handschriften, papieren, briefwisseling.

5° Ik eisch dat, na mijn dood en vóór de begrafenis, mijn geneesheer of wie ook mij het hart doorsteke, in tegenwoordigheid van getuigen die van deze verrichting acte zullen nemen, het eenige middel om niet levend begraven te worden. Ik heb er voorbeelden van gekend.

Opgesteld op 29 April 1893, herzien, na overweging goedgekeurd en van mijn hand onderteekend.

Het gereed geld, dat in het sterfhuis voorhanden was, beliep over de 40.000 frank. Met de waardepapieren en na de aanzuivering van al de onkosten was er een vermogen van 350.000 frank onder de erfgenamen te verdeelen.

Alfred Erckmann overleed te Parijs in 1916.

9.

Men moge strekking in de kunst afkeuren, zulks belet niet, dat Erckmann's werken nu nog het lezen waard zijn, zelfs voor den ietwat verwenden lezer. Henry Aubert, op wiens helder gedachte studie in de **Bibliothèque Universelle et Revue Suisse** van Augustus 1915 wij de aandacht vestigen, sprak het volgend oordeel uit, dat wij in zijn oorspronkelijken vorm overnemen:

‘Les personnes d'âge mûr reliront cette oeuvre de bonne foi, d'intention pure, d'exécution parfaite dans plusieurs de ses parties et l'on se convaincra qu'elle n'a pas vieilli. Elle paraîtra aussi vivante, aussi entraînante, aussi solide qu'à la première lecture. Ce sera le meilleur critère.’

De meening van het **Dictionnaire Larousse** is, in haar bondigheid, niet van juistheid ontbloot:

‘De werken van Erckmann-Chatrian zijn over het algemeen aanbevelenswaardig om hun gemeenzamen schilderachtigen eenvoud, om hun rondborstigheid en hun hartelijke goedigheid; zij zijn van een bijzonder, misschien niet al te letterkundig, maar daarom niet minder smaakvol genre, dat soms een zekere allure van landelijk of populair heldendicht krijgt. Een door en door volksgezinde geest bezielt hun geschiedkundige romans. Men heeft ze beschuldigd, stelselmatig den oorlog aan te vallen en aldus

het volksgevoel te verzwakken. Maar in de werkelijkheid bestreden zij maar de oorlogen, die door de heerschzucht werden ontketend, gewone afleidingen van de dwingelandij, zooals ze zelf zeiden, om de ontwikkeling van de politieke vrijheden te verijdelen.'

Men heeft verzekerd, en onmogelijk is het niet, dat in de Duitsche interneeringskampen door duizenden Franschen volgende prophetische bladzijde uit **Le Brigadier Frédéric** van buiten werd geleerd:

'Eens zullen de Duitschers oogsten wat ze hebben gezaaid. Nu staan ze op het toppunt hunner macht. Zij doen Europa beven en ze zijn dwaas genoeg om er zich over te verheugen. Het is echter zeer gevaarlijk iedereen schrik aan te jagen; wij hebben het te onzen koste ondervonden, zij zullen het op hunne beurt ondervinden. Omdat Bismarck in al zijn ondernemingen slaagde houden ze hem voor een afgod; zij willen niet erkennen dat hij niets dan oneerlijke middelen gebruikte: de sluwheid, de leugen, de bespieding, de omkooperij, het geweld. Wat men daarop bouwt is nooit stevig. Maar alles wat men aan de Duitschers zou kunnen zeggen is zooveel als niets; ze zijn bedwelmd door hun zegepralen; ze zullen maar uit hun roes ontwaken wanneer Europa, hun eerzucht en hun onbeschoftheid beu, een bond zal vormen om ze naar de rede te doen luisteren. Dan zullen ze wel verplicht zijn aan te nemen, dat, zoo de Macht het Recht soms bedwingt, de Gerechtigheid eeuwig is.'

Plaatsen wij daar tegenover een bladzijde uit het eind van l'**Histoire d'un paysan** (IVe deel, le Citoyen Bonaparte, bl. 107):

'Gij kent het eind. Gij weet hoe de volkeren, de plundering moe, gezamenlijk op onzen nek vielen, Russen en Duitschers, Engelschen en Zweden, Italianen en Spanjaarden, en dat wij toen de gestolen schilderijen, provinciën en kronen moesten teruggeven, met een milliard schadeloosstelling. Deze volkeren kwamen bij ons in onze versterkte plaatsen liggen, totdat wij den laatsten duit hadden betaald; zij namen ons ook de veroveringen der Republiek af, en deze waren werkelijke veroveringen: Oostenrijk en Pruisen hadden ons onrechtvaardig aangevallen, wij hadden ze overwonnen en de Oostenrijksche bezittingen in de Nederlanden, gansch de linker Rijnoever waren door verdragen Fransch grondgebied geworden. Welnu, ze namen ons deze overwinningen af, de beste: dat heeft ons het genie van Bonaparte bijgebracht!'

Niet te betwijfelen valt het, dat hun zeer democratisch getint werk ze buiten de behoudsgezinde academische salons hield en Emile Erckmann niet het minste ordelint kon verwerven. Dank zij zijn onloochenbaar vertellerstalent en Hetzels koopmansgaven werden zij, in weerwil van de bonapartistische kuiperijen, tot de meest gelezen schrijvers van Frankrijk.

Erckmann was van huize uit een vijand van alle bonapartisme. Hij, die de figuur van Napoleon dikwijls schetste, was nooit, zelfs niet een enkele maal, blindgeschitterd geworden. Hij was, in den volsten zin van het woord, een antimilitarist, tevens een goed vaderlander. Voor Erckmann was vaderlandsliefde de vrijheid en de onafhankelijkheid voor alle vaderlanden.

'Deze schrijvers, die men voor terneerdrukkend heeft gehouden, zijn integendeel groote opvoeders in mannelijke wilskracht geweest.' Zoo zegt Tony Roche in zijn artikel van 15 Mei 1922 in den **Mercure de France.**

En hij vervolgt:

'De behoudsgezinden hebben het aan Erckmann en Chatrian nooit vergeven, dat zij de verovering van de volksrechten ernstig opnamen. De academische salons evenmin. Anders is het beleedigend en onrechtvaardig stilzwijgen onuitlegbaar, waarmede de groote critiek hun oeuvre heeft bejegend, zoo men geen rekening hield met den politieken factor. Zelfs heden ten dage is het geen goede letterkundige aanprijzing, eenvoudig republikeinschgezind te zijn. Men neemt den roman met politieke thesis aan, op voorwaarde dat de thesis behoudsgezind weze. De thesis van Erckmann-Chatrian's **Histoire d'un homme du peuple** was beknopt samengevat het volgende: Het volk moet volkomen oppergezag bezitten, maar het heeft verlichte leiders noodig, die het in de leergierige burgerij zal vinden, onder die jonge lieden, die van nogal welgestelde ouders zijn en een maatschappelijke betrekking moeten veroveren. Daar deze kleine burgerij zelf maar een teeltkeus is uit het proletariaat, heeft het volk in haar de oprechtste en geschiktste vertegenwoordigers, totdat zijn kinderen zich kunnen opwerken. Zoo'n opvatting scheen omwentelingsgezind in die dagen, toen de hoogere geldburgerij den adel was opgevolgd in zijn politieke voorrechten. Deze hooge burgerij, bijna alleen meester van de openbare denkwijze, zag in Erckmann-Chatrian oproerige schrijvers en beschuldigde ze, op nogal handige wijs, van wat wij thans défaitisme zouden noemen.'

10.

De Fransche critiek verzweeg zorgvuldig de franschgezindheid van Erckmann, terwijl de Duitsche critiek zijn chauvinisme aan de kaak stelde.

Erckmann schreef Fransch en niets dan Fransch, juist gelijk de Vlamingen Maeterlinck, Verhaeren, Eekhoud, De Coster, omdat in hun jeugd het Fransch uitsluitend de voertaal was van het middelbaar onderwijs, in den Elzas en in Vlaanderen. Het was de eenige letterkundige vorm, dien zij kenden en leerden hanteeren.

En wat de omgeving betreft, die was franschgezind. ‘Ieder soldaat, schreef te recht Franzos in **Aus den Vogesen** (Deutsche Fahrten, IIe Reihe, Stuttgart, Cotta, bl. 121), ieder soldaat van Napoleon die terugkeerde werd een pionier van de Fransche taal en de Fransche gedachte.’

Aan zijn Elzassische streektaal was Erckmann zeer gehecht; eerst na 1870 stond hij vijandig tegenover den letterkundigen vorm van zijn dialekt.

In den **Conscrit de 1813**, bl. 61, lezen wij:

‘De oude kanonnier scheen opgetogen; daar ik aan zijn naam, Christian Zimmer, had gehoord dat hij uit den Elzas stamde, sprak ik hem in onze taal aan en zoo werd hij nog vroolijker. Hij was een kerel van zes voet, met ronde schouders, plat voorhoofd, dikken neus, blondrossen knevel, hard als de rots, overigens een goede kerel. Rondom zijn oogen vormden zich plooitjes, als men hem in het Elzassisch toesprak.’

De **Conscrit** is van 1863, de **Plébiscite** van 1872. De kaarten zijn gekeerd.

In den **Plébiscite** zegt de grimmige Gredel op bl. 47 tot den Pruis, die zich in het Hoogduitsch uitdrukt: ‘Parlez donc une langue qu'on comprenne; je ne comprends pas votre patois!’

Votre patois, de taal van Storm en Heyse!

Hoe hij tegenover de katholieke kerk stond toont de volgende bladzijde uit l'**Histoire d'un sous-maître.**

‘Alles wordt tegengehouden door de onwetendheid van de vrouwen die uit de kloosterscholen komen. Hoe pijnlijk het ook weze, ik moet het bekennen dat de Lutheranen en de Joden hun kinderen beter opvoeden; zij houden zich met hun kroost bezig en besteden een deel van hun vermogen aan de geleerdheid van hun kinderen. Trekt door den Elzas en door Lotharingen en zoo gij een dorp ontmoet, waar de akkers goed in orde zijn, de aangezichtig ernstig en gezond, de kinderen goed gekleed winter en zomer, dan zal de eerste de beste u zeggen: 't Is een Luthersch dorp. Zijn des Zaterdags de lieden langzaam aan het wandelen, in zijden kleederen, in zwartlakensche frak, met fluweelen vest en gouden ketting, dan zal men u zeggen: 't Is een Joodsch dorp. Zijn de daken beschadigd, de ruiten gebroken en met papier dichtgeplakt, de straten vol mest, de lieden uitgemergeld; loopen de kinderen u achterna, barrevoets en ongekamd als wilden, u met klagende stem om een aalmoes biddend, dan zal men u zeggen: 't Is een onwetend en fanatiek dorp. En dat is niet alleen in onze dorpen het geval; ziet de protestantsche kantons van Zwitserland, rijk en ijverig, de katholieke kantons verachterd en ellendig.’

Men heeft Erckmann's woordenschat als niet rijk bestempeld. Voorzeker is hij niet te vergelijken bij dien van zijn tijdgenooten

Flaubert en Daudet. Maar hij is ver van arm. Menige bladzijde van **la Maison forestière** of van den **Conscrit** of **Waterloo** is kleurrijk, innemend, treffend van juistheid. Daarenboven, zooals Conrad Busken Huet in zijn studie van 1875 over de dorpsvertelling reeds aanmerkte (Litterarische Fantasiën en Kritieken, Haarlem, Tjeenk Willink, IXe deel):

'Omtrent de taal sloten deze schrijvers - Huet vermoedde nooit dat er in werkelijkheid maar een enkele schrijver was - een merkwaardig akkoord. Beiden uit den Elzas afkomstig en uit het landleven in die streek hunne stof kiezend, hadden zij het voorrecht een idioom te kunnen scheppen, dat zuiver Fransch bleef in den vorm, maar werkelijk als verzadigd was met een aantal Duitsche elementen. Daaruit verklaart zich het eigenaardige in hunne manier en in hunnen stijl.'

Daaruit verklaart zich waarschijnlijk ook de bekoorlijkheid, die Erckmann bij van huize uit Germaansche lezers wekt.

Alleen diegene, die het gansche werk heeft doorgelezen, kan over de waarde van Erckmann's taal en stijl een oordeel vellen, en dat oordeel zal niet te zijnen ongunste uitvallen.

* * *

Wij hebben getracht een klaar en onpartijdig beeld te geven van Erckmann, den dichter van den Elzas. Of de naam van Chatrian bij den zijnen behoort te blijven, als medeschrijver?

'Het is zeker, zoo schreef mij de heer Schoumacker, dat het aandeel van Erckmann veel aanzienlijker was dan dat van Chatrian, maar men mag Chatrians aandeel ook niet onderschatten, omdat deze de rol van de gist in het deeg heeft gespeeld.'

Zoovelen hebben die rol gespeeld, vooral vrouwen, en toch blijft meestal hun naam in het duister. Niets is waarder dan het uittreksel uit Henry de Pène, dat als motto staat van den Havelaar. Maar de naam van de gist in het deeg staat ten hoogste in een opdracht, niet als co-auteur, nevens dien van den dichter.

Toen men aan het geldinzamelen was voor het gedenkteeken, dat in 1922 te Pfalzburg zou worden opgericht en Georges Moinaux, die onder den naam van Georges Courteline een plaats in de hedendaagsche Fransche letteren inneemt, vernam dat het medaillon van Chatrian nevens dat van Erckmann zou prijken, schreef hij de volgende woorden:

'S'il y a une chose dont le besoin ne s'impose pas, c'est de décerner un brevet de gloire, un passeport d'immortalité, à quelqu'un qui n'y a pas droit. Le jugement rendu le 26 mars 1890 a fixé l'opinion publique sur la part de Chatrian dans l'oeuvre que

le généreux Erckmann l'a laissé signer avec lui. Tant pis pour Chatrian. Il n'a que ce qu'il mérite. Si, non content de signer des pages dont pas une ligne n'était de lui, il n'avait pas, par-dessus le marché, tenté de voler son collaborateur, il n'y eut point eu de procès et le secret de la collaboration serait demeuré inviolé. Qui casse les verres, les paye. Lunéville a élevé, il y a une vingtaine d'années, un monument au seul Erckmann: que Phalsbourg prenne donc exemple sur Lunéville!'

In den aanvang van deze studie hebben wij de briefwisseling tusschen Engels en Marx terloops aangehaald, zooals ze door Bebel en Bernstein werd uitgegeven. We zijn zoo vrij het volgende uit de voorrede aan te halen, al was het maar als tegenstelling met de zaak die ons bezighoudt:

'De lezer treft in deze briefwisseling een aanhankelijkheid aan, die misschien eenig is in de geschiedenis van de menschheid en zeker niet overtroffen wordt. Na kennisneming van deze correspondentie mag men daarenboven zeggen, dat het grootste deel van de scheppende werken en van de wetenschappelijke ontdekkingen van Karl Marx zonder de onvermoeibare, nooit falende hulp van Friedrich Engels denkelijk nooit het licht zouden hebben gezien. Wij stellen daarbij vast, dat vele openbaarmakingen, tot nog toe op rekening van Karl Marx aangemerkt, aan het initiatief van Friedrich Engels verschuldigd zijn. Engels kwam steeds met opofferende bereidwilligheid Marx ter hulp, die bijna onophoudelijk aan allerlei ellende zwaar te dragen had, bleef echter tegenover de openbaarheid bescheiden op den achtergrond.'

Is gansch de briefwisseling van Erckmann vernietigd en verloren?

In l'**Intermédiaire des chercheurs et curieux** van 10 Februari 1929 (N^{r} 1700, Parijs, 31bis rue Victor Massé) treffen wij het nieuws aan, dat een boekhandelaar van Frankfort a/d Mein aan tal van Parijsche boekenliefhebbers een belangrijken cataloog had laten geworden. 'Sous le n° 144 "Erckmann-Chatrian" on remarque un dossier de lettres de ces deux écrivains. Le passage de l'une d'elles, adressée par Erckmann à Hertzberg, est même cité.'

Dat is het bewijs, dat niet alles vernietigd werd. Maar wie zal, wat gespaard werd, verzamelen en uitgeven?

* * *

'Van den dag af, waarop Erckmann en Chatrian in vijandschap leefden, zoo besluit Schoumacker, eischte ieder het volledig vaderschap van de werken op. Beiden overdreven.'

Voegen wij er bij, dat Chatrian toen reeds aan hersenverweeking leed.

Henry Aubert zegt het zeer te recht:

‘A force de s'entendre attribuer les oeuvres par ceux qui ne savaient pas, le fonctionnaire de la Compagnie de l'Est avait fini par s'en croire l'auteur, en toute sincérité.’

Maar wij, die weten, oordeelen anders.

JULIUS PÉE.

Vlaamsche Kroniek

De oogst aan romans was den laatsten tijd tamelijk overvloedig. De dichter August van Cauwelaert deed zijn debuut als novellist met een zeer boeiend verhaal '**Het Licht achter den Heuvel**' (N.V. Standaard-Boekhandel te Brussel), dat gekenmerkt is door soberheid van opzet en diepte in de psychologische voorstelling van de personages.

Het Duistere bloed (Elsevier te Amsterdam) door den jongen Antwerpschen auteur Lode Zielens, van wien we te voren reeds 'Het Jonge Leven' aankondigden, is evenals Gerard Walschap's Adelaïde, een van de zeer goede romans, welke dit jaar verschenen. Zielens vertelt gemakkelijk, precies of hij geen gewicht hecht aan wat hij meedeelen wil. Maar elk van zijn zinnen bergt een sterke beeldende kracht in zijn pezige beheerschtheid. Wat zijn we hier ver verwijderd van de woordkunst, waardoor onze literatuur gedurende langen tijd afgeleid werd van haar doel: de uitbeelding van den mensch en zijn passies! Scherp teekent Zielens de sensualiteit van zijn held, die zijn levensgeschiedenis verhaalt. We weten hoe die hartstocht op hem weegt als een noodlot, hoe hij zich zelf daarvan niet kan bevrijden. Zielens heeft sedert zijn 'Jonge Leven' verscheen een verbazende rijpheid van gedachten en een daarmee geheel overeenstemmende volledigheid van uitdrukkingsmiddelen bereikt.

Gerard Walschap bundelde enkele eer sober-verhaalde novellen onder den gemeenschappelijken titel '**Volk**' (Het Kompas, Mechelen). Onder het lezen hebben we even gedacht aan sommig werk van Claes, aan 'Wannes Raps', aan 'De fanfare der Sint-Jans-vrienden.' Het proza van Walschap is stroever dan dat van den oolijk-vertellenden Claes. De auteur van 'Volk' hanteert de etsnaald, grift elk zijner trekken diep in de koperplaat. Bij hem sproedelt niet rijkelijk de wat gemakkelijke humor, welke den schrijver van 'De Witte' kenmerkt. Toch beschikt Walschap over humor - een humor, die zerp, soms zelfs schrijnend lijkt.

Gustaaf d'Hondt is een onzer goede vertellers. Hij behoort tot de school van Cyriel Buysse, met wiens kunst de zijne verwant blijkt. Hij schrijft een stevig, genuanceerd en evenwichtig proza. Hij is realist. Sedert men het bestaan van dit isme opnieuw ontdekte in het werk van een paar jongeren, hecht men aan deze

karakteriseering niet meer de beteekenis van een afkeuring. Zóó gaat het in de literaire wereld. Gustaaf d'Hont heeft zich nimmer om ‘ismen’ bekommerd en werk gegeven volgens den drang van zijn wezen. Misschien beschouwde men hem als eenigszins verouderd. Nu, met het kenteren van 't getij, worden zijn boeken weer flonkernieuw. Wij hebben, voor ons deel, nooit aan hun waarde getwijfeld. Daar is G. d'Hondt weer volijverig aan 't produceeren gegaan. Een nieuw werk van hem **Als 't harte onrustig is** (van Rysselberghe en Rombaut te Gent) ligt vóór ons. En met dezen roman voert de auteur ons weer naar zijn streek, in de omgeving van Gent. 't Is een sombere geschiedenis, welke de auteur vertelt op sobere wijze, zooals het zijn gewoonte is. Hij teekent den ondergang van een mensch, van Dolf Raes, die eens moordde uit ijverzucht, en nu teruggekeerd is uit Frankrijk met in zijn hart de liefde voor Fiele, voor wie hij doodde, en ook de knagende onrust. Het noodlottige invreten van den kanker van het berouw heeft de schrijver scherp verwoord en zijn boek is een van de beste, die we in den jongsten tijd lezen mochten. Twee fijne schetsen - jeugdherinneringen - laten toe een meer gevoeligen d'Hondt te leeren waardeeren. Die ‘impressies’ kunnen de vergelijking met similair werk van Buysse doorstaan.

Het beukende Leven (Uitgave V. Resseler te Antwerpen) is het werk van een zeer jongen man, schier een kind nog, Maurits Heeman genaamd. Zijn vader heeft, na den dood van zijn zeer begaafden jongen, deze literatuur geschikt en uitgegeven. ‘Zijn leven - zoo getuigt de vader van zijn kind - was één drang, één storm, één roes, en bezinning kende hij eerst toen hij op zijn sterfbed lag neergestrekt.’

In dit lijvige boek ‘Het beukende Leven,’ spreekt een reeds sterk talent zich uit. Het meerendeel van de opgenomen stukken bezit een sterk lyrisch karakter. De lezer verneemt de angstige stem van een ziel in nood, die zoekend is naar wat rust en een weinig zekerheid. Het groote leed van een jeugd zonder voldoende evenwicht breekt los in deze bladzijden, geschreven door een zeer jongen man, vast een knaap nog, wiens verstand zoo fijn ontwikkeld was, dat hij de grenzen van zijn gevoelens en gedachten met vaste hand kon bepalen. Vooral de fragmenten uit een dagboek - in storm en branding - zijn, in hun eenvoud, aangrijpend, omdat zoovéel waarheid onder de simpele woorden schuil gaat. Toch klinkt dikwijls uit de zinnen, zwaar van te vroeg-gerijpte wijsheid, een kinderlijke toon op, een toon van verbazen, zooals past en natuurlijk is op den ouderdom van Maurits Heeman, wanneer elke nieuwe dag zijn verrassingen en ontdekkingen brengt. Eén uitlating halen we hier aan, omdat ze zóo karakteristiek is, niet enkel voor den jongen auteur, maar ook voor den tijd en voor de jeugd, welke

dezen tijd meent te ‘beleven’, doch in feite ‘ondergaat’, soms daarvan het offer wordt:

‘Het leven is een sneltrein. Alles gebeurt in een minimum van tijd. De muziek, de literatuur, alles verandert met een verbijsterende snelheid. Het lijkt een dolle wedren. Zo wil ik het. Zo is het goed. Hoe gejaagder het leven, hoe meer gedachten, hoe intenser we leven. De mensen met het trage begrip laten we achter. Ze kunnen ons niet volgen. Zo is het leven waard geleefd te worden. Waar het uitkomen moet weet ik niet, maar ik geniet werkelijk van het leven, zoals het nu is. Ik voel me heel en al van mijn tijd.’

Met Maurits Heeman ging een zeer schoone hoop voor de toekomst te loor. Aan hem denkend, herinneren we ons een ander talentvol dichter, die - vóór twintig jaar reeds! - stierf: Ledegouwer... Zou men nog van hem spreken en zijn werk doorbladeren?

Herwin Eeckel's lijvendige novellenbundel **'t Onzent in 't Westland** (Standaard-boekhandel te Brussel) werd bekroond met den vijfjaarlijkschen prijs van Letterkunde voor West-Vlaanderen door een jury bestaande uit Prof. J. Persijn, Stijn Streuvels, Prof. August Vermeylen. Die jury is door sommigen geprezen geworden om haar inzicht en door anderen weer verguisd. Dat is het lot van alle keurraden!

Herwin Eeckel - die in werkelijkheid de befaamde Dr H. Allaeys is - zit in zijn hoek op zijn praatstoel. En hij vertelt, over alles en nog wat, over menschen, over beesten, over de natuur. De woordenvloed is niet te stelpen. De zinnen vloeien van zelf uit zijn pen. De schrijver weet zich niet te beperken. Waarom zou hij ook? Voor hem zelf is al wat hij meedeelt in kleuren en geuren belangwekkend, vermits het zijn jeugd vóór zijn oogen herleven doet. De lezer is niet verplicht die meening te deelen en verlangt naar steviger omraming van het verhaal, beperking in de detailleering, en naar afwisseling in den verteltrant, waardoor de lezing van het dikke boek behaaglijker worden zou. Maar deze bezwaren verminderen geenszins de werkelijk groote waarde van dien uit tallooze schetsen samengestelden bundel, waaruit een geur van versch omploegde aarde opwaait. Want Eeckel verstaat de kunst om beelden te scheppen en doorheen zijn proza een frissche kleurenweelde te tooveren. Hij beschikt over een humor van een zeldzame snedigheid: zijn ongekunstelde vertellingen zijn er van doortinteld. Het is wonderbaar hoe Eeckel, al schijnt hij ook met achteloosheid te schrijven, telkens en telkens weer het passende typische woord vindt, waardoor het beeld van een mensch voor goed in het geheugen worden gegrift. De rijkdom van dezen West-Vlaming, die het spoor van Gezelle volgt, lijkt gewis overdadig, niet

altijd goed beheerd, maar de lezer gaat zich vermeien te midden van die weelde, zich allengs geheel thuis voelen ‘'t onzent, in 't Westland’ - ginder in West-Vlaanderen, in de streke rond Woesten - en ook hem gebeurt het dan, wat den schrijver overkwam op een ‘Zondag avond te wintere’ en hij ‘al med'eens het voorgevoel kreeg of zou schaper Landuyt daar gaan binnenkomen in levenden lijve, of Manten Bollaert de kloeffekapper, of Free de mollevanger...’ Want suggestief in hooge mate is de verhaaltrant van Herwin Eeckel altijd en, zoo de alleen om literaire zuiverheid en volkomenheid bekommerde beoordeelaar allicht den wilden, onbesnoeiden groei van al deze, niet steeds sterk-karakteristieke verhalen, beschouwen zal als een beletsel tot het uitspreken van een geheel onverdeelde bewondering voor den schrijver, de zoeker van folkloristische eigenaardigheden zal het uitjuichen van vreugde bij iedere bladzijde, die hij leest...

In **Werkmenschen** (Jos. Vermaut te Kortrijk) vinden we terug een van Streuvels' mooiste verhalen: ‘De Werkman’, de aangrijpende vertelling ‘Kerstmis in Niemandsland’ en het grootsche fresco: ‘Het leven en de dood in den Ast’ - één vóóroorlogsche en twee na-oorlogsche novellen van beteekenis - behoorend tot het beste in Streuvels' aanzienlijke productie: eenvoudig, knoestig, sterk werk van een groot schrijver.

Van Radaf Meyseune kwam een lijvige roman - **Het Klokhof** (Excelsior te Brugge) - van de pers: een verhaal van oorlog en vrede, goed ontwikkeld, boeiend ondanks wat langdradigheid, die, hier en daar, den groei van het gebeuren stuit. Een zelfde euvel treft in den tweedeeligen roman van Arthur Boekaert - **Roomdale's Jongelieden** (Excelsior te Brugge), waarin de schrijver poogt een beeld te schetsen van het activisme en daarvan meteens een psychologische verklaring te geven. Voor het samenstellen van dezen roman werd gebruik gemaakt van enkele documenten, het ‘katholiek activistisch verweerschrift’ van wijlen L. Dosfel, de toelichting van het wetsvoorstel van Cauwelaert voor amnestie, vlugschriften, de rede van rector Hoffmann te Gent in 1916 uitgesproken... enz. De kruim, zoo eindigt de auteur zijn ‘Verantwoording’ werd opgediept uit ons eigen geweten. Die kruim dan - het eenige wat ons hier interesseert, vermits de plaats tot een discussie over historische feiten ontbreekt - is zóo romantisch, dat aan het ideëele gedeelte groote schade wordt gedaan.

Van Henri 't Sas, den te Brussel gevestigden Nederlander, verscheen (bij Excelsior te Brugge) weer een boeiend verhaal, flink geschreven en met vaardigheid uitgewerkt: **Jacob Janson's Liefde.**

Jan Schepens zond zijn eersteling: **De Helletocht** (Excelsior te Brugge) in het licht: een boekje van een jongen man, die een waarachtig schrijverstalent bezit. Een poging om de onrust van de moderne jeugd te ontleden, waarin het lyrisch element te sterk doorbreekt. De jonge auteur hecht verder nog te groote waarde aan het mooie woord; dit, vaak, ten koste van den gedachten- en gevoelsinhoud. In den 'Helletocht' ontdekken we een schrijver, die critisch tegenover zich zelf staat.

LODE MONTEYNE.

Boekbeschouwing

Dr. A. Burssens, Dat Boeck vander Voorsienicheit Godes. Brussel, Standaard-boekhandel, 1930; 254 blz. 8°; 50 fr.

Deze studie, waarmee de schrijver bekroond werd in den hoogeschoolwedstrijd, is een goede bijdrage tot de eschatologische litteratuur. De inleiding, met alle inlichtingen over den inhoud, de 15de-eeuwsche hss. A & B en de plaats van den tekst in de letterkunde, alsook een paar fac-simile's, loopt tot blz. 102; de rest van het boek is ingenomen door den tekst naar hs. A met de varianten van B en voetnota's.

De uitgever heeft erkend dat hs. A Noordhollandsch en hs. B Brabrantsch is. Daar men in A wel brabandismen ontmoet, is het bijna zeker dat het werk van Brabantschen oorsprong is, terwijl de uitgever wil gelooven dat dit niet uit te maken is (blz. 50). Hij zou gelijk hebben indien er in B ook hollandismen voorkwamen, wat niet schijnt het geval te zijn. Daarom had hij beter gedaan hs. B uit te geven. Doch tot zijn verdediging kan hij inroepen dat A, in particulier bezit, minder toegankelijk is, terwijl B zich in de Bourgondische bibliotheek bevindt.

J.V.

Joh. E. Kuiper, Thomas van Aquino. Amsterdam, H.J. Paris, 1927; 74 blz. 8°, met een plaat.

Dat is eigenlijk een gelegenheidsschrift bij de zevenhonderdste verjaring van de geboorte van den grooten Aquinaat (1225). Mej. Kuiper heeft niet den wijsgeer en godgeleerde willen bestudeeren, maar den indruk weergeven dien ‘de heilige’ op ons maakt. Daarom beschrijft zij in zoovele hoofdstukken, zijn jeugd, zijn studiejaren, zijn professoraat en zijn werk. Dat kan in een boekje van 74 blz. slechts zeer oppervlakkig geschieden, maar het is met veel liefde geschreven en het leest vlot.

De titel Thomas van Aquino doet ons vreemd aan; wij zeggen Thomas Aquinas of liever nog met onze middeleeuwers Thomas van Aquinen. Ook wendingen als Dominicanermonnik, in plaats van Pater Dominicaan, gevoelen wij als oningeburgerde germanismen. J.V.

Bolland, met een voorrede van Fr. B. Wigersma. Amsterdam, H.J. Paris, 1927; 151 blz. 8°; f. 2.50.

Bolland was een geniale zonderling. Wie eens een voordracht van hem mocht hooren, vergeet hem nooit. Wat dan bij degenen die zijn colleges volgden? Het **Bollandgenootschap voor zuivere Rede** deed dus wel deze zes opstellen van zes verschillende auteurs, reeds in **De Idee** verschenen, ook in boekvorm uit te geven. Het geheel is voorafgegaan van een voorrede door Fr. B. Wigersma, die ook de auteur is van het zesde opstel over **Bolland en de Universiteit.** Daarna volgt een volledige Bolland-bibliographie, van blz. 130 tot blz. 151.

Het is een geschikte poging om Bolland en zijn werk beter bekend te maken.

J.V.

Dr. C. Brouwer, Das Volkslied in Deutschland, Frankreich, Belgien und Holland. Groningen, Wolters, 1930; IV + 251 blz. 8°; f. 5.90; met drie platen en vier tabellen.

De schrijver onderzoekt omstandig de verschillende meeningen over ontstaan en wezen van het volkslied, tot die van John Meier, voor wien het 'gesunkenes Kulturgut' is. Blijkens een woord uit zijn Einleitung schijnt dat ook zijn meening te zijn.

Daarna worden besproken de geijkte gedeelten in de volksliederen, de overgeleverde regels en zinnen, de symboliek der getallen, der bloemen en der kleuren. Dus een zeer belangwekkend en tot verder studie nopend boek. Zwitserland mocht niet uitgesloten worden, zelfs Engeland en Skandinavië niet. Onze Fl. van Duyse heet op blz. 76 nu eens Th. van Duyse, dan eens Van Duyse, op blz. 276 Fl. van Duyse, en op blz. 245 tweemaal Th. van Duyse.

J.V.

Dr. Jacoba H. van Lessen, Samengestelde Naamwoorden in het Nederlandsch. Groningen, J.B. Wolters, 1928; II + 176 blz. 8°; f. 4.50.

De auteur is van oordeel dat er met de studie der woordvorming in het Nederlandsch nog slechts een begin is gemaakt, waarin ze gelijk heeft. Dat verrechtvaardigt voldoende haar studie. Zij onderzoekt omstandig de vorming der samengestelde naamwoorden, naar de gewone indeeling: 1) zelfst. nw. + zelfst. nw., 2) bijv. nw. + zelfst. nw., 3) ww. stam + zelfst. nw., 4) zelfst. nw. 4) + bijv. nw., 5) samenstellende afleidingen. Ze geeft een grootal aantal voorbeelden: haar register beslaat 12 blz. (164-176). Zij roept voortdurend de hulp van de etymologie in om te kunnen beslissen of men met een stam of een verbogen vorm, een woord of een achtervoegsel te doen heeft. Zie b.v. blz. 45-48, waar de namen op **-ker** besproken worden. Zoo is haar boek in vele gevallen een welkome aanvulling van de etymologische woordenboeken en zoo ook heeft de auteur de gelegenheid om te toonen dat ze goed op de hoogte is van de oude Germaansche talen.

Wij hebben vruchteloos gezocht wat ze denkt van het kunstmatig verschil dat de **Woordenlijst** (Inleiding, § 63) maakt tusschen **paardestal** en **paardenstal**, alsook hoe ze een vorm **landouwe** nevens **eiland** opvat.

J.V.

J.R.S. Cauberghe, Nederlandsche en Vlaamsche Spreekwoorden met hunne beteekenis. Brugge, Excelsior, 1930; 205 blz., kl. 8°; prijs 18 fr.

Het boekje geeft 2074 spreekwoorden, bij ieder de beteekenis en een of meer gelijkbeduidende. Voor iemand die niet meer verlangt, is het een nuttige verzameling, die men met genoegen zal raadplegen. De lijst der 'geraadpleegde werken' geeft noch uitgevers noch jaartallen en de titels der eerste drie nummers zijn niet zeer nauwkeurig. J.V.

Heinrich Mann, Die grosze Sache. Gustav Kiepenheuer Verlag. Berlin 1930. Broschiert M 5; Leinen M 7.50.

De zestigjarige Heinrich Mann is een der meest geliefde leiders van de jongeren in Duitschland. De faam van zijn jongeren broeder, Thomas Mann, is er schuld aan dat hij in het buitenland minder gekend is. De grootmeester van de Duitsche politieke satire en de ongeëvenaarde taalkunstenaar

wordt ten onrechte overschaduwd door den schrijver van ‘Die Budden-brooks’. Het groote publiek neemt moeilijk aan dat twee broeders twee even groote kunstenaars kunnen zijn. Men denke slechts aan Carl Hauptmann.

Het werk van Heinrich Mann kan men in twee groepen verdeelen. De eerste groep omvat de werken waarin de schrijver zijn levensopvattingen weergeeft, waarin hij de tragiek van zijn kunstenaarsgemoed - heen en weer geslingerd tusschen zinnelijkheid en intellectualiteit, tusschen verlangen en daad, tusschen ontleden en handelen - uitspreekt.

Deze werken zijn allemaal in Italië - waar schrijver zich bij voorkeur ophield - geschreven (o.a. Die Göttinnen oder die drei Romane der Herzogin von Assy).

De tweede groep bestaat uit werken waarin hij op meesterlijke wijze - zooals niemand het ooit gedaan heeft! - alles onmeedoogend gispt en geeselt wat hij in Duitschland haat.

‘Der Untertan’ is niet alleen een karikatuur, maar ook een aan-dekaak-stellen van alle aanbidders der machthebbers van vóór 1918.

De zeer edele Thomas Mann wordt te recht als een van Duitschlands grootste schrijvers geroemd. Van Heinrich Mann kan men hetzelfde niet zeggen: het is een schrijver die er naar streeft Europeër te worden. Van lieverlede evolueert hij van de kunst naar de politiek.

Die grosze Sache is een tegenhanger van ‘Der Untertan’.

Wij werpen hier een blik in de politieke middens en in de handelswereld van na den oorlog. De twee centrale figuren zijn ingenieur Birk en de gewezen rijkskanselier Schattich. Twee tegenovergestelde polen.

Uit een gewoon midden ontsproten, bracht de arrivist Schattich het tot vertegenwoordiger der nijverheid in de politiek. Niettegenstaande zijn middelmatige begaafdheid bracht hij het snel tot rijkskanselier. Onmogelijk geworden door een financieel schandaal - bevoordeelen der groote nijverheid ten nadeele der openbare schatkist - vertegenwoordigt hij nu de politiek in de industrie. Hij is beheerder van talrijke vennootschappen, politiek raadgever en directeur-generaal van een ‘Konzern’. In deze groote zaak arbeidt ook zijn vriend Birk. Op bladzijde 12 lezen we het volgende: ‘...Birk sagte sich was er wuszte: wir sollen arbeiten, Kinder haben und sterben. Eins ist nicht trauriger als das andere; wir müssen es nur erträglich machen durch Hingabe und durch Ironie. Beide, Ironie und Hingabe, führten dazu, dasz er übertrieb, zu viel arbeitete und zu viele Kinder hatte.’ De mensch, zegt hij nog, heeft drie wegen om vooruit te geraken: arbeid, misdaad of betrekkingen. Birk had den arbeid gekozen, Schattich de betrekkingen. Birk behoort tot dat soort van menschen die met den ouderdom ondernemender worden. Hij droeg een groot plan met zich om. ‘Ihr letzter Ertrag sollte Freude sein, so meinte er: mehr Freude an dem Leben wie es nun ist. Er hoffte der Jugend zeigen zu können, dasz von den äuszeren Bedingungen, die uns die Welt aufdrängt, alles, nur nicht die Freiheit unserer Seele abhangt. Birk trug sich mit drei Forderungen an sich und die Seinen: Lerne verantworten! Lerne ertragen! Lerne dich freuen’! (bl. 21).

Het voorwerp van zijn genegenheid en vooral van zijn bekommernis was zijn schoonzoon Emanuel Rapp, voor wien hij de groote zaak uitgedacht had. Ingenieur Birk overkomt een ongeluk, zonder dat wij goed weten of hij ernstig of licht gekwetst wordt. Misschien was dit ongeluk ook wel noodig om zijn plan ten uitvoer te brengen. Terwijl hij in het hospitaal ligt vertrouwt hij zijn kinderen een uitvinding toe. Het is

een nieuwe springstof van ongehoorde kracht. Het heele verdere verhaal is een strijd tusschen de kinderen Birk en het Konzern (Schattich) om de uitvinding - een millioenenzaak - te gelde te maken. Heinrich Mann sleurt ons onmee-

doogend van de eene intrige naar de andere, hij sleept zijn lezers mee in een draaikolk van gebeurtenissen. Men wordt duizelig. Het verhaal groeit uit tot een parodie, een karikatuur van groot allooi van het moderne Duitschland.

Er heerscht ook wel verwarring in dat boek. De oude Birk is een magiër. Hij kan - terwijl zijn lichaam in het hospitaal blijft - uit zich zelven gaan en actief ingrijpen in het gebeuren der dingen, hij kan zijn kinderen navolgen, hij weet alles wat er gebeurt. Margo Birk kan van Schattich's bureel uit een boksmatch zien en hoeren door een technisch middel dat niet verklaard wordt. Deze groteske scène is trouwens zoo levendig, dat wij een oogenblik den indruk hebben van naast Margo Birk te zitten.

Het is alsof Heinrich Mann - deze verintellectualiseerde artiest - opzettelijk den draak heeft willen steken met alle conventie en verstand.

De lectuur van dat boek doet soms pijnlijk aan, maar men wordt voortgezweept tot het einde, men heeft nooit tijd om eens uit te blazen om op zijn verhaal te komen. De spanning blijft even groot van het begin tot het einde. De groote zaak blijkt ten slotte een mystificatie te zijn. Ze bestaat niet. Birk heeft alleen een opvoedend doel beoogd. ‘Lernt euch freuen! Die grosze Sache existiert nicht, die erfindet man. Wirklich sind eure Herzen, - die noch gesund sind.’ Deze parodie van de Duitsche samenleving in 1930, dat boek dat ten slotte een grap van reusachtige afmetingen is, trilt tevens van den angst om het bestaan van degenen die tusschen 20 en 30 jaar oud zijn. Innig en oprecht doet de groote goedheid van Birk en zijn medegevoel met de jongeren aan. Heinrich Mann is een van de weinig talrijke schrijvers die zich steeds vernieuwen, die gedurig met ander materiaal voor den dag komen, die hun kunst altijd weer weten te verjongen.

We begroeten in hem niet alleen een groot schrijver, maar ook een edel strijder voor ‘Europa, Reich über den Reichen’, een der meest onafhankelijke geesten uit Duitschland.

Dr MARCEL DE SADELEIRE.

Nieuwe uitgaven

Zonder vermelding van uitgever:

E. PERCKMANS (Mechelen), Sinte Mette, 2e herziene druk; 81 blz., met 12 teekeningen, door den schrijver.

Vertelt, zonder pretentie, van vijf Mechelsche jongens die op St. Maartensdag van vroeg op de been zijn om overal te schooien. Voert den lezer langs allerlei eigenaardige hoekjes van Mechelen en citeert de liedjes die te dier gelegenheid gezongen worden (in gewesttaal, evenals de gesprekken der knapen). Niets buitengewoons.

Werkeloosheid en Techniek
Zal technische vooruitgang de bestendige werkeloosheid verhoogen?

Wanneer bestaat werkeloosheid?

Werkeloozen zijn menschen, wier bestaan ons even dierbaar is als van welken ook; evenals wij moeten zij hunne familie, vrouw en kinderen voeden en hun een minimum bestaan verzekeren. **Daarom** is het juist zoo moeilijk, geheel objektief over het werkeloozenvraagstuk te oordeelen. Onze menschlievende gevoelens gebieden ons alle mogelijke middelen te zoeken en aan te wenden om de werkeloosheid te bestrijden; maar werkeloosheid is nu eenmaal een natuurlijk, ekonomisch verschijnsel, zooals men het hierna zal zien, en om het objektief te beoordeelen, moet men alle sentimentaliteit even ter zijde laten.

Bij normale toestanden bestaat de bestendige werkeloozenmassa grootendeels uit **tijdelijke** werkeloozen; men treft ze vooral aan tijdens de verandering van werkgever. Haar omvang bedraagt dan ongeveer 1 tot 2% van de werkende bevolking, zooals dit in België het geval was.

In tijden van ekonomische krisis voegt zich bij deze kern een veel grootere massa werkeloozen: hun getal stijgt dan wel tot millioenen.

Werkeloosheid **bestaat er dus altijd,** maar er moet een streng onderscheid gemaakt worden tusschen de **bestendige werkeloosheid** in normale ekonomische perioden en de **krisiswerkeloosheid.** Hier valt op te merken, dat krisiswerkeloosheid juist niet altijd bestendige werkeloosheid bedoelt, want in vele gevallen wordt als tijdelijke maatregel een vermindering van den werktijd per dag of van het aantal werkdagen per maand aangewend.

Hoe ontstaat werkeloosheid?

Ekonomische krisisjaren komen periodisch terug, en men heeft zelfs getracht het tijdsverloop vast te stellen tusschen twee achtereenvolgende krisissen. De krisiswerkeloosheid is dus een even abnormale toestand als de krisis; beide hebben dezelfde oorzaken: oorlogen, politieke onrust in zekere landen, sluiting van bepaalde afzetgebieden, industrieel nationalisme, verhooging van toltarieven, verdeeling van den goudvoorraad, verandering der kredietvoorwaarden en van de koopkracht, en nog zoovele faktoren meer. Door een willekeurigen samenloop van verschillende dezer faktoren kan meestal een ekonomische krisis ontstaan. Dit zijn dus abnormale omstandigheden (en die trouwens buiten den invloed der techniek liggen) om het phenomeen der werkeloosheid te bestudeeren.

Welke zijn dan de specifieke oorzaken van de bestendige werkeloosheid in normale omstandigheden? Om het geval op te lossen, moet men eerst wel inzien dat arbeid in verhouding is met het ekonomische leven zooals een gewone koopwaar: arbeid heeft zijne markt; de prijs (of in dit geval het loon) stijgt en daalt in verhouding met de vraag en het aanbod. Evenals er steeds produkten in de stapelhuizen wachten op een kooper, zoo moet men ook in **normale omstandigheden** de kleine vlottende massa arbeidsloozen beschouwen als het element dat de arbeidsmarkt regelt en wacht op hare verbruikers. Wij beschouwen dus werkeloosheid in **normale jaren** als een **normaal** verschijnsel.

Heeft nu de technische vooruitgang schuld aan stijgende werkeloosheid in normale tijden,

of nauwkeuriger nog bepaald: heeft de vooruitgang der techniek en de geleidelijke mekaniseering der bedrijven als gevolg gehad, dat de vlottende normale massa werkeloozen is gegroeid, in de uitdrukkelijke veronderstelling dat alle andere faktoren: ekonomische, sociale, politieke omstandigheden uitgesloten blijven en noch rechtstreeks, noch onrechtstreeks de arbeidsmarkt beïnvloeden?

De arbeider beschouwt, over 't algemeen, de techniek en haar

machines als zeer gevaarlijke mededingers voor hem; men herinnere zich maar hoe de werklieden van de eerste mekanische glasblazerijen in het land van Charleroi de fabriek hebben aangevallen om er de machines kort en klein te slaan.

Wij zullen hierna, in zijne groote lijnen, den invloed van de techniek nagaan op de hoeveelheid van den beschikbaar blijvenden arbeid. Het zal dan wellicht duidelijker blijken, dat de gelegenheden om arbeid te vinden niet zoozeer verminderen, maar veeleer vermeerderen, dank zij den gestadigen vooruitgang der techniek. Als besluit van dit overzicht, willen wij dan trachten te doen inzien dat technische vooruitgang nooit op bestendige wijze de werkelooshed vergroot; in schijn mag het soms zoo zijn, voor een korte wijle, maar de beschuldigde techniek brengt met de kwaal ook steeds het geneesmiddel.

Welke zijn de voornaamste veranderingen die de technische vooruitgang in de arbeidsvoorwaarden brengt?

Men kan hoofdzakelijk onderscheiden:

1°) het mekaniseeren van den arbeid of van de produktie;

2°) de algemeen doorgedreven organisatie van de bedrijven en

3°) de ontwikkeling van alle mogelijke vervoermiddelen.

Wij willen achtereenvolgens elk dezer drie faktoren nader beschrijven en te gelijk nagaan in hoeverre zij de arbeidsmarkt rechtstreeks of onrechtstreeks, ten gunste of ten nadeele van de vraag om werk, beïnvloeden.

I. - **Onder mekaniseeren van den arbeid of van de produktie** verstaat men het geleidelijk vervangen van de menschenhanden door machines, waardoor deze arbeid haast beperkt wordt tot het toezicht en regeling dezer machines. De gestadige vooruitgang der techniek beïnvloedt op een der volgende wijzen de reeds bestaande produktiemiddelen:

1) **Door vergrooting** en te gelijk door verbetering der reeds bestaande machines wordt het mogelijk of wel in een zelfde tijdsverloop een grootere voortbrengst op te leveren, of wel grootere, zwaardere stukken te maken, of omvangrijkere ondernemingen aan te durven.

Wij halen hier enkele voorbeelden aan: de oude hoogoven van 200 ton produktie per dag is nu opgevoerd tot 500 en 800 ton per 24 uren; walswerken ontzien niet meer de heele zware profielen te verwerken; steeds sterkere pneumatische of stoomhamers laten ons toe de zwaarste stukken van onze moderne reuzenstoombooten te vervaardigen. Mekanische schoppen en 'draglines' ontzien de groote aardwerken niet meer; de sluizen van 200 meter lengte behooren reeds tot het verleden; de nieuwste sluis van IJmuiden zal ook niet lang de kroon spannen.

2) **Door het tot stand komen van nieuwe machines** wordt een vroegere en tot dan toe geheel van menschenhanden verrichte arbeid mekanisch uitgevoerd, en te gelijk met een veel grootere, soms honderdvoudige snelheid; dikwijls is deze mekanische arbeid veel nauwkeuriger uitgevoerd dan voorheen; men zou dergelijke machines wel met reden **handwerkmachines** mogen noemen. Als voorbeelden denke men even aan de inpakmachines voor allerlei goederen, aan de mekanische cigaretten- en cigarenmachines, aan de automatische draaibanken, breimachines, letterzetmachines (linotype) enz...

Hoe stelt het de arbeider na al deze mekaniseering van zijn werk?

Een handwerkmachine kan tientallen van werklieden vervangen; een mekanische schop verplaatst meer grond dan 3 ploegen aardbewerkers; een krant, om 3 uitgaven per dag te laten verschijnen zonder linotypes of letterzetmachines te gebruiken, zou over een onmogelijk aantal letterzetters moeten beschikken. Er schijnt dus wel degelijk gevaar te bestaan voor groeiende werkeloosheid bij gestadigen technischen vooruitgang en mekaniseering van nieuwe bedrijven.

Iets gunstiger is het reeds gesteld daar waar het enkel de vergrooting der capaciteit van reeds bestaande machines geldt; een hoogoven van 800 ton vordert voor zijn bediening minstens evenveel arbeiders als een van 200 ton; alleenlijk is de voortbrengst, per arbeider gerekend, gunstiger. In dergelijke gevallen is de vrees voor vermindering der werkgelegenheid reeds uitgesloten. Maar als de machines aan de eene zijde arbeiders doen ontslaan, is het wel om ze aan de andere zijde weer te gebruiken,

zooals wij even verder zullen zien; want per slot van rekening komt de verhouding van techniek, arbeiders en arbeidsgelegenheid neer op een heelen kringloop met als doel: dat per arbeider en per werkuur meer wordt gemaakt met minder lichamelijke en geestelijke inspanning en bijgevolg ook goedkooper.

En daar de menschheid, in haar geheel genomen, steeds grootere en nieuwe behoeften moet voldoen, sluit de kringloop dus precies.

Hoe komt het nu dat de technische vooruitgang door mekanisatie aan hare tijdelijke slachtoffers nieuwe arbeidsgelegenheid verschaft?

Dit geschiedt allereerst omdat, alvorens nieuwe machines te kunnen gebruiken, deze eerst moeten gebouwd worden in nieuwe fabrieken, omdat men ze ook moet onderhouden en herstellen in nieuwe en grootere werkplaatsen; zoodoende kan de ontslagen arbeider, die vroeger rechtstreeks bij de produktie werkzaam was, opnieuw onrechtstreeks gebruikt worden en in zijn nieuwe betrekking is hij even **onmisbaar** voor de instandhouding der machines, als voorheen bij de voortbrengst.

Bovendien loopen bestaande machines altijd maar enkele jaren, men moet ze vernieuwen en te gelijk moderniseeren; de nieuwe rol van den arbeider is dus ook **bestendig.**

Ten slotte gaat alle vooruitgang geleidelijk; komt plotseling zelfs de meest gewichtige ontdekking, zoo gewichtig bij voorbeeld als die van den elektrischen motor, dan moet zij nog gedurende ettelijke jaren aangrijpen, alvorens **achtereenvolgens**, maar nooit plotseling, al de betrokken industrieën te bereiken. Te gelijk komen andere industrieën in bloei of breiden zich uit en de arbeider, die links ontslagen is, kan al zeer vlug weer rechts een nieuwe gelegenheid voor arbeid vinden. Helpt dit alles nog niet, dan heeft de techniek ten slotte nog een wondermiddel in reserve: eene wetenschappelijke ontdekking past zij toe en brengt een geheel nieuw produkt ter markt, dat na een korten tijd een geheel nieuwe behoefte der menschheid wordt. Dit was het geval achtereenvolgens met de kinema, de auto, de T.S.F., den stofzuiger, de néon lichtreklame en zoovele andere dingen die wij nog maar kortelings

kennen, en andere verrassingen die ons nog te wachten staan. Er kwamen telkens even zooveel nieuwe industrieën opduiken en zoovele menschen meer vinden er thans eene degelijke broodwinning. Wij besluiten dus dat de eerste faktor: het mekaniseeren van den arbeid, **tot geen stijgende bestendige werkeloosheid** zal leiden; voor een korte wijle kan de vlottende en steeds bestaande massa werkeloozen stijgen of dalen, maar wij hebben nu duidelijk gezien hoe de technische vooruitgang, onder vorm van mekaniseering der bedrijven, gelukkig steeds het geneesmiddel brengt, te gelijk met de gevreesde kwaal.

Alvorens den tweeden faktor nader te bestudeeren, moet hier nog een kleine parenthesis plaats vinden betreffende de mekaniseering van den landbouw. De hier ontslagen arbeider is een landbewerker: hij zal misschien niet steeds weer op het land een nieuwe gelegenheid voor arbeid vinden; de nijverheid zou hem dus moeten opnemen. Maar tot nog toe, en nog voor ettelijke jaren, blijven nog vele nieuwe landerijen te bewerken, die naar hunne arbeiders wachten. Ging niet in vele landen de noodkreet op, om den terugkeer naar het land aan te moedigen? De aantrekkingskracht der stad en der fabriek op den landbouwer heeft zelf medegewerkt om den landbouw te mekaniseeren door het gebrek aan werkkrachten te lande te vergrooten. Daarenboven is er nog zooveel land te ontginnen in de andere werelddeelen buiten Europa, dat zelfs, al moest eenmaal, tijdelijk, de industrie met haar eigen manschappen verzadigd zijn, er nog voor onafzienbaren tijd ook voor den landbouwer te lande werk zal bestaan in de nieuw te ontginnen gewesten: de ontwikkeling van het transport, die wij verder zullen bespreken, zal op dat oogenblik zorgen dat deze ontginning een winstgevende onderneming wordt.

II. - Heeft de algemeen doorgedreven organisatie van de bedrijven de bestendige werkeloosheid verhoogd?

Wij bedoelen hier met organisatie, onder andere: de specialiseering der bedrijven (of rationalisatie), het taylorisme en de kettingarbeid. Men hoort dikwijls de meening verkondigen dat taylorisme en kettingarbeid van specifiek Amerikaanschen oorsprong, terwijl rationalisatie, specialiseering en groepeering der bedrijven

van Duitschen oorsprong zijn. Eindelijk moet men al deze vormen van organisatie maar als verschillende uitingen beschouwen van de groote hedendaagsche zorg der wereldnijverheid om goedkooper en meer voort te brengen. De huidige stand der techniek helpt natuurlijk degelijk mede om deze organiseering mogelijk te maken. In verschillende dezer gevallen waren er nieuwe werkeloozen te betreuren. Heeft daaraan de technische vooruitgang soms onrechtstreeks schuld, juist omdat hij deze organiseering mogelijk maakte? Treft ook de arbeidersklasse niet eenige schuld aan dezen toestand, omdat door haar toedoen de mekaniseering en organiseering noodzakelijk werden voor de instandhouding der bedrijven?

De levensvoorwaarden van den arbeider der XIXe eeuw waren doorgaans droevig; de arbeidersklasse wist zich evenwel op te werken, bekwam een degelijke verbetering van haar toestand, maar wist ook niet altijd hare eischen met hare plichten te verzoenen. Ook de ijver voor zijn vak is bij den arbeider gaan verflauwen; de ware vakman verdwijnt zoodoende langzamerhand uit de werkende klasse, terwijl men nu reeds eene meerderheid van ongeschoolde of half geschoolde werklieden in de plaats vindt. Wanneer vroeger een mijnwerker, een smid, een glasblazer zijn stiel van vader tot zoon overleverde, dan wenscht hij thans liever zijn zoon niet meer naar de mijn of naar de fabriek te sturen, maar indien het hem mogelijk is, tracht hij hem op een kantoor te plaatsen. De nijverheidsschool vormt nieuwe vaklui, en tracht aan deze kwaal te verhelpen. Maar eilaas, dikwijls worden haar taak en haar rol verkeerd begrepen door den leerling, die denkt, dat wanneer hij er zijn cyclus kursussen met eenig succes heeft geëindigd, hij heel vlug daarna ongeveer meestergast moet worden. De jongen vergeet dat hij nog alle praktijk mist, en dat het doel van de nijverheidsschool is, vooreerst hem de middelen te verschaffen om een degelijk vakman te worden, en later **mettertijd** ploegbaas en meestergast.

Noodgedwongen richtte zich de nijverheid dus in, om niet door deze toestanden in het nauw te geraken. Want daarbij kwamen nog de reeks der sociale verwikkelingen van den loonstrijd o.a. den stand van zaken verergeren. De voortbrengst werd dus geleidelijk ingericht om de bewerkingen te vereenvoudigen, door ze in meer elementaire bewerkingen te verdeelen; zoodoende kan

men ze aan minder geschoolde, soms zelfs aan ongeschoolde arbeiders toevertrouwen; daar waar het mogelijk was een zelfde produkt in groote massa te vervaardigen (in serie), kan nu zelfs de machine heel het werk verrichten; de arbeider neemt nog enkel het toezicht waar. Deze ommekeer liet ook aan de nijverheid toe den ongeschoolden arbeider een beter loon te verzekeren, maar met het gevolg evenwel, dat in vele gevallen bij dezen werkman ook de drang ontgaan is zich zelf of zijne kinderen tot echte arbeiders op te leiden: het vereenvoudigde werk en het overeenkomstig verbeterde loon bevredigen immers de menschelijke gemakzucht.

Aangezien aldus op de huidige arbeidsmarkt de echte vakman steeds zeldzamer wordt, ligt het voor de hand dat de tegenwoordige meerderheid van ongeschoolde arbeiders door de geringste, zelfs tijdelijke of plaatselijke, krisis steeds het eerst en altijd het zwaarst getroffen wordt.

De techniek treft geen verwijt voor dezen gevaarlijken onevenwichtstoestand der arbeidsmarkt De nijverheid heeft er onder geleden, en getracht zich aan dezen toestand aan te passen door zich te organiseeren. Het ware wenschelijk dat de ontwikkeling der nijverheidsscholen hierin een grondigen ommekeer kon teweegbrengen. Men mag stellig beweren dat degene die goed en grondig een vak kent, steeds eene werkgelegenheid zal vinden: immers als er veel offerten zijn, dan kiest men het beste steeds het eerst.

III. - Welke invloed heeft de uitbreiding van het vervoerwezen op de werkeloosheid?

Deze invloed uit zich in vier verschillende richtingen:

Ten eerste hebben talrijke arbeiders en bedienden hun bestaan gevonden bij het vervoerwezen, dat zich in de laatste jaren zoo snel uitbreidde. Er kwamen nieuwe transportmiddelen tot stand, zoodat spoorweg- en trambedienden, chauffeurs, enz. nieuwe werkgelegenheden vonden, die de techniek zelve heeft geschapen door enkele dier onvoorziene wondermiddelen, waarvan reeds hooger sprake was.

Ten tweede mag men niet uit het oog verliezen, dat nieuwe

transportmiddelen ook nieuwe machines vergen, die men bouwt in de groote moderne speciale werkplaatsen van een Ford-maatschappij, een Baldwin Works voor locomotieven, een Dornier- of een Fokker-fabriek voor vliegtuigen. Men moet ook nog al de leveranciers dezer fabrieken niet vergeten, die aldaar een nieuw afzetgebied vonden en dus op hunne beurt hunne vroegere fabrieken vergrooten.

Men moet ook al deze machines onderhouden en herstellen in een ander aantal speciale werkplaatsen, zooals garages, droge dokken, enz.

Tot zoover is er nog niets nieuws over den invloed van het transportwezen; en onze bedoeling was hier meer eene toepassing aan te halen, als voorbeeld onzer voorgaande theorie.

Maar de uitbreiding van het transportwezen beïnvloedt nog op twee andere wijzen de vermindering der werkeloosheid.

Eenerzijds verschaft zij den arbeider een grootere arbeidsmarkt, anderzijds verspreidt zij over een grooter afzetgebied, soms wel over de wereldmarkt, de door de techniek verhoogde voortbrengst der fabrieken. Vroeger was een arbeider ongeveer verplicht zijn werk te zoeken in de dichte nabijheid zijner woonplaats. Thans zien wij hem dagelijks van kilometers verre naar de fabriek trekken en 's avonds weer terugkomen; hij komt van Vlaanderen naar Wallonië, van de Borinage naar Frankrijk, of van de Kempen naar Holland. De afstand waarbij het nog winstgevend voor hem blijft eene werkgelegenheid aan te nemen, wordt steeds grooter; en aldus verminderen ook aanzienlijk de kansen op bestendige werkeloosheid.

Dank zij nog deze ontwikkeling van het vervoerwezen, dat steeds verder doordringt in alle wereldstreken, kan ook nog door emigratie een compenseeren tot stand komen van de beschikbare werkkrachten tusschen de verschillende landen. Nog zoovele gewesten in Zuid- en Oost-Europa, zonder van de andere werelddeelen te spreken, zijn nog niet op ons peil van beschaving gekomen: daar ligt nog een massa werk te wachten op wie het zal aandurven.

Dank zij het transportwezen, kunnen nu ook de goederen in grootere hoeveelheid geruild worden van land tot land, van werelddeel tot werelddeel. Wij zagen in het begin van dit betoog dat de vorderingen der techniek de produktie per arbeider in sterke

mate verhoogt. Een bepaald voortbrengingscentrum zou natuurlijk deze stijgende voortbrengst zelve niet kunnen verbruiken: de afzet moet dus steeds verder af van den voortbrenger gezocht worden. De ontwikkeling van het transportwezen heeft in die oplossing voorzien. Dus ook ditmaal bracht de techniek het geneesmiddel voor de bedreigde kwaal, waaraan ze anders schuld zou hebben.

Zoolang er nu nog landen bestaan, die ons in beschaving ten achtere blijven, zoolang zijn er nog zeker nieuwe afzetgebieden, die de vrees voor overproduktie uitschakelen. Volgende verklaring van M. David S. Erulkar, Indisch afgevaardigde van de Internationale Handelskamer, kortelings tijdens een vergadering dezer Kamer afgelegd, geeft ons een beknopt denkbeeld van de mogelijkheden die er nog maar alleen voor Indië bestaan: M.D.S. Erulkar wilde doen uitschijnen dat ‘de sleutel van de welvaart van een volk in zijne koopkracht ligt. Welnu, het gemiddelde inkomen van een Hindou bedraagt tegenwoordig 7 roupies per maand, ongeveer 70 Fransche frank, of iets meer dan twee frank per dag. Als men zich dan wel wil herinneren dat maar een tiende van de Indische bevolking op merkbare wijze tot den wereldhandel bijdraagt, dan kan men oordeelen welke de omvang zou zijn van de bijdrage van Indië, indien zijne bevolking in betere ekonomische voorwaarden leefde. Het grootste gedeelte van de bevolking van Indië, gerekend als werkelijk verbruiker, is tegenwoordig nog verloren voor den wereldhandel.’

Men zou nog even zooveel kunnen zeggen over Rusland, over China, en nog over andere landen.

Eilaas, de mogelijkheden van het transportwezen om tot onze algemeene welvaart bij te dragen, worden zeer slecht benut. Politieke oorzaken, zooals racistische en nationalistische volkstendenzen, zijn hierbij groote hinderpalen: steeds hooger opgedreven toltarieven worden een kwaal voor den algemeenen vooruitgang, terwijl de Volkerenbond van Genève er onmachtig tegenover staat.

Men geloove toch heusch niet dat de Vereenigde Staten van Amerika het ooit tot hun tegenwoordig hoogtepunt zouden gebracht hebben, als zij veertig kleine staten gebleven waren, en die elkander bekampen met wapens of met toltarieven.

Is de kringloop gesloten?

Uit voorgaande uiteenzetting blijkt dat door de technische vooruitgang bepaalde arbeidsgelegenheden te niet gaan, maar dat er ook andere en nieuwe tot stand komen; dat, over de geheele arbeidsmarkt gerekend, aldus de kansen op werk niet verminderen, maar zelfs verhoogen. De kringloop heeft slechts als gevolg eene grootere voortbrengst met geringeren kostprijs te bekomen. Indien onze stelling juist is, dan moet deze evolutie der techniek kunnen doorgaan zonder tot bestendige overproduktie aanleiding te geven; zoo niet, dan leidt de techniek toch onrechtstreeks tot verhooging der bestendige werkeloosheid.

De huidige ekonomische wereldkrisis heeft reeds menig kommentaar verwekt; alle mogelijke oorzaken worden verdacht; en dikwijls, zonder verder de zaken in te zien, heeft men gesproken van algemeene overproduktie als gevolg van een onberedeneerde en overdreven uitbreiding der nijverheid. Wij zouden dus juist in het stadium verkeeren, dat veel meer wordt voortgebracht of kan voortgebracht worden dan men wel kan verbruiken. Wij wenschen niet onze bescheiden meening nog te voegen bij zoovele andere, die meer bevoegd zijn om den kritischen toestand van den dag te beoordeelen.

De Heer Prof. Baudhuin, in een zitting van de 'Société d'Economie Politique de Belgique' deed namelijk de volgende verklaring(1), toen hij er over de huidige krisis sprak.

'Het schijnt niet dat er overproduktie bestaat. Men heeft dit bij elke krisis gedacht. Men moet er nochtans goed over nadenken, en wanneer men de zaak aandachtiger beschouwt, dan ziet men aanstonds in dat men zijne eerste indrukken moet wantrouwen... In 1900 namelijk was men er heilig van overtuigd, en deze overtuiging was vooral sterk gegrond in de ijzernijverheid. Toenmaals bedroeg de Belgische voortbrengst 750.000 ton gietijzer en iedereen zegde: Het is onzin, hoe wil men dat België ooit voor een dergelijke hoeveelheid gietijzer af zet vindt? In 1901 daalde de voortbrengst van gietijzer tot 550.000 ton; ze steeg daarna weer snel en

(1) Vertaald volgens de samenvatting, verschenen in de 'Chronique de la Bourse' van 1 Maart 1981.

in 1903 bedroeg ze 1.000.000 ton. Men had dus reeds het geduchte cijfer van het krisisjaar overtroffen. En men is voortgegaan: in 1929 bedroeg de Belgische voortbrengst 4.000.000 ton staal. Eenmaal de krisis voorbij, wordt de voortbrengst grooter dan voorheen... en men vindt afzet.'

Na dit voorbeeld voor ons land, herneemt Prof. Baudhuin in zijn rede hetzelfde geval der ijzerindustrie voor de wereldproduktie: in 1907 bedroeg zij 60 millioen ton, daalde tot 50 millioen ton in 1908 wegens een krisis en bedroeg alweer 75 millioen ton in 1913, zonder ditmaal een nieuwe krisis te verwekken. Dit geeft aan Prof. Baudhuin de gelegenheid dit gedeelte zijner uiteenzetting te eindigen met de woorden: 'A chaque crise on a d'abord cru à la surproduction, et chaque fois on a été trompé[1].'

Naar allen schijn is het ook ditmaal het geval.

Als wij nu in een zware krisis verwikkeld zijn, is het wel onder andere omdat door nationalistische ijdelheid zware ekonomische fouten werden begaan, en men ze nu moet boeten. Daaraan heeft de techniek geen schuld. Wij willen dus nog even eene meening van den Heer Senator Dens aanhalen, die hij uiteenzette in eene voordracht, door hem gehouden voor de Handelskamer van Brussel, den 25^{n} Maart l.l.

'Na den oorlog hebben zekere landen zich geheel onafhankelijk willen maken van den vreemde, voor al hunne behoeften, en om tot een lagen voortbrengingsprijs to komen hebben zij hunne voortbrengst zeer hoog moeten opvoeren. Iedereen wilde verkoopen, maar niemand wilde koopen van den vreemde. Vandaar is de huidige krisis gekomen, en de wind van protektionisme die over alle landen waait.'

Zal in de verre toekomst de technische vooruitgang ons met vergroote, bestendige werkeloosheid bedreigen?

Voorzien durft men in dit geval zoover niet; de techniek is erg machtig en zeer verrassend. Zooals hiervoren uitgezet, houdt tot nog toe de technische vooruitgang gelijken tred met de behoeften der industrie; een revolutioneerende uitvinding is zeldza-

(1) Bij elke krisis heeft men eerst gedacht aan overproduktie en telkens heeft men zich vergist (Vert.).

mer, en haar invloed is tijdelijk. Gelukkig ging alles tot nu toe geleidelijk en hadden de omstandigheden ook den tijd zich aan te passen. Gaat het nu later altijd zoo voort, dan blijft de vrees vrijwel uitgesloten, eenmaal met steeds grootere bestendige werkeloosheid bedreigd te worden, en waarvan de techniek alleen de schuld zou dragen.

Sedert het begin der 19e eeuw evolueeren evenwel de nijverheid, de handel, het verkeer in een tempo dat van jaar tot jaar versnelt. Daarin zou misschien voor een verre toekomst de oorsprong van een mogelijke zware verwikkeling der toestanden kunnen liggen. Moest deze versnelling steeds toenemen, dan kan men zich verbeelden dat de techniek met haar tempo eens te ver vooruit komt ten opzichte van wat de algemeene toestand vereischt. Een schakel van den kringloop zou bedreigd zijn te breken, wanneer bij voorbeeld ditmaal het verbruik en de behoeften eens werkelijk oververzadigd zijn.

Misschien blijft het ook maar bij eene mogelijkheid, die zich nooit verwezenlijkt, en dan moet men toch steeds nog vertrouwen op het aanpassingsvermogen der menschheid, die na zoovele eeuwen, reeds zooveel zware toestanden beleefde, en zich toch nog altijd **wist aan te passen**, of zich te behelpen.

La Louvière, den 4en April 1931.

E. DEWAEY,
Ingenieur A.I. Br.

Haar Idylle

De anderen noemen aan de zwijgende. Jonge meisjes, die lachen en praten, uitgelaten en gek. Zij, even jong nog, maar met een zwaar masker van ernst en droefheid over haar gelaat.

Ze komt altijd heel laat, als de dagelijksche reisgenooten reeds allen in den coupé zitten. Steeds gaat ze naar haar zelfde hoekje, niemand neemt het ooit in. Strak kijkt ze door 't raampje, en gansch de reis komt geen woord over haar lippen. Hard zijn haar gelaatstrekken gewrongen om den stroeven mond, die wel verlamd lijkt. Is haar hooge, donkere gestalte er niet, dan schijnt er iets te kort in den coupé.

De anderen schenden haar zwijgen niet door woorden van spot en misprijzen. Ze denken: wellicht bewaart zij een groote smart, diep in haar ziel...

Op een morgen zat ze er wat vroeger dan gewoonlijk. Een der reisgenooten stormde op 't laatste oogenblik binnen: de kijkers vol glans, schalksch en verinnigd thans door een groot geluk. Ze ging zitten in het hoekje tegenover de zwijgende. Langzaam ontvouwde ze een brief, en begon te lezen, traag, genietend van elk woord... Dit zag de zwijgende. Gespannen volgde ze elken blik, elke beweging, en ze zag hoe 't geluk en de levensvreugde uit gansch het wezen van dat andere jonge meisje straalden.

- Hem juist van den brievenbesteller ontvangen, toen ik het huis uitstapte, babbelde deze tot een gezellin. Het meisje glimlachte vaak, terwijl ze las. Eenmaal zelfs doorklonk een volle schaterlach den coupé...

En toen welde bij de andere plots weer alles op, wat ze sinds zoolang te onderdrukken zocht, wat ze hulde in hardnekkig zwijgen, als in een pantser van staal, en koppig verborg onder de norschheid van haar bezeerden blik. Daar had ook eens dartele blijheid gebloeid op haar gelaat, dat nu gebroken was en moe. Er was een tijd, dat ook haar oogen vol licht waren en vol jeugd.

Och, het was immers allemaal voorbij...

Maar op eens steeg weer de hevige pijn in haar borst, die haar, maanden geleden, bijna ten onderen bracht. De wonden, die ze zoolang had dicht gehouden onder den harden greep van haar lijdenden wil, scheurden weer alle open.

En ze zag (onafwendbaar waren de beelden, als in een film over elkaar geschoven, snel en scherp):

Een jonge lentedag. Ze zwierf langs het kanaal aan den arm van Henk, den levenslustigen student, met den wilden haarbos overmoedig boven 't lachend gezicht. Zon, uitbottend groen, schel gesjilp van lentedolle musschen. Wim, de vriend van Henk, vergezelde hen: groot, slank, een zacht gelaat, bijna als van een meisje, wijde, lichtgroene droomoogen.

Met Henk een leutig minnespel. Zij ijlde hem uitdagend vóór. Hij haar achterna. Gekke renpartij tusschen de boomen langs het kanaal. Tot hij haar, steeds lachend, in zijn armen ving, en een zoen op hun lippen rijpte.

Eens sprong ze plotseling van achter een boomstam te voorschijn, toevallig tegen Wim aan... Zij, verward. Henk schaterde het uit... Wim's oogen straalden zonderling. Toen schudde ze koket even haar donkere lokken (in dien tijd waren ze altijd mooi verzorgd - het was haar trots: die zijïge haren, fijn gegolfd om haar ovaal-bleek, ietwat zuidersch gezicht - het schoot haar te binnen hoe weinig ze daar nu om gaf), en ze neuriede schelmsch: Entre les deux mon cceur balance... Henk trok haar mee in zijn arm, altijd even vroolijk; het levensgenot popelde en zinderde in elk vezeltje van zijn jeugdig wezen. Zij bleef denken aan de klare oogen van Wim, waagde echter geen blik naar den kant van den vriend.

Henk blokte voor zijn examen. Zij kwamen niet meer bijeen. Hun spel was uit. Zonder spijt.

Overdag werkte ze naarstig op haar kantoor, 's avonds deed ze boodschappen voor moeder.

Op een avond, daar op het oude, steunen brugje dichtbij haar huis, stond toevallig vóór haar: Wim. Een glimlach, verwonderd, gelukkig, op beide gezichten. Gul reikte ze hem haar hand. Ze wist

nog heel precies hoe toen de glimlach van zijn lippen week, en zijn blik vreemd ernstig werd. Zij wendde onbewust haar oogen af. Toen vroeg ze, onmiddellijk lachend weer:

- Geen nieuws van Henk?
- Hij werkt als een paard.
- En jij?
- Ik ben steeds op 't kantoor van mijn vader. 'k Schepte juist een luchtje na den drukken dag. Wil je soms een eindje met me oploopen?

Het was zoo geheel anders dan met Henk. Wim praatte ernstig over zijn werk: zijn vader, een zeer stipt zakenman, een volbloed handelaar, zijn twee broers en hij ook in den handel, zijn zus verloofd met Henk's broer.

Iederen avond maakte hij hetzelfde wandelingetje: enkele brieven naar de post brengen, en terug naar huis. Ze zag duidelijk de vraag in zijn oog bij 't afscheid. Ze antwoordde achter nog niet, drukte alleen maar stevig zijn lange, smalle hand in haar vingeren.

* * *

En 's anderen daags en de volgende dagen... Pijnlijker werden de herinneringen. Met geweld wou ze de beelden terugdrijven. Dat alles zweeg reeds zoo lang, en nu zoo onverwacht gewekt... Ze zag weer:

De wandelingen door de zomerlanen. Trillend van geluk schreden ze door de gouden zonnedagen.

De schaatspartijen in den heerlijken winter, die daarop volgde. Hoe hij eens haar verkleumde handen in zijn diepe overjaszakken warmde. Hoe ze ook eens met sneeuwballen naar elkaar wierpen. Eén pletste er open midden in haar hals. Toen had hij haar zoo innig in zijn armen genomen, en haar lippen en wangen gezoend, tot ze gloeiden onder haar mooie, wollen muts.

Zoo vlogen nog een zomer en een winter om...

En dan, met de nieuwe lente, langzaam in haar het treurig weten, dat het nu maar gauw moest eindigen:

Hij, zoon van een rijk handelaar. Zij, van zeer eenvoudige ouders, simpel kantoorjuffertje, met als eenige schatten haar mooien haarbos en haar gave jeugd.

Zijn broer had intusschen een rijke vrouw gehuwd. Wim ook zou moeten...

Ze zag nu weer vliemscherp hoe haar gezicht in dien tijd smaller en nog bleeker werd, en hoe over de zonnige wandelwegen bange schaduwen scheerden.

Het werd weer zomer... Hij zeide steeds geen woord over wat zij altijd in hun bijzijn dreigend voelde.

Na een slapeloozen nacht van angstigen strijd en wild, smartvol snikken, was ze besloten.

* * *

Het was juist twee jaar en een maand geleden dat ze hem aan 't brugje had ontmoet. Ze herinnerde zich nog zoo duidelijk dat haar blik precies op haar wekker viel, toen ze 's morgens 't venster van haar slaapkamer opende. Het was tien over zeven. Wat schenen haar die wijzers toen vreemd! Zoo zwart en strak! Heelemaal niet als andere dagen. Wezenloos bleef ze er een poos op staren. Langer dan anders ook tuurde ze door 't raam. Ze kon vandaar, over vele tuinen heen, den achtergevel van Wim's kantoor zien. Grijs, norsch rees daar het groote handelsgebouw. Geen zonnestraal kon ooit den muur bereiken... Toen had ze een poos tegen 't vensterraam moeten leunen. Alles zonk weg onder haar. Zij, een drijvend vlot, zonder doel thans. Haar slapen bonsden, of haar hersenen breken zouden. Daarop voelde ze zich een oogenblik niet meer ‘zijn’. 't Was of ze van 't leven zelf afscheid zou nemen.

Bij 't ontbijt kon ze met moeite een half boterhammetje door haar keel krijgen. Die was net dichtgeschroefd. Ze herinnerde zich nog de woorden van vader in de keuken, toen zij reeds de buitendeur open had gemaakt: Moeder, 'k geloof dat het kantoorwerk voor onze Nora niet deugt. Vind je niet dat...

De rest en 't antwoord van moeder had ze niet meer gehoord.

* * *

Op het kantoor sprak ze dien dag geen enkel woord.

's Avonds ging ze hem, wankelend, te gemoet.

- Hemel, wat zie je bleek, Nora, en zoo'n diepe kringen om je oogen!

Ze glimlachte nog, en was op het punt in snikken los te barsten. Ze kuierden weer langs de bloeiende lanen rond de stad. Pijnlijk waren haar zijn zoenen en zijn arm om haar leest.

‘Wat ben je ongewoon stil van avond,’ had hij nog gezegd.

Eindelijk 't afscheid.

Mat viel het van haar trillende lippen:

- We moeten nu mekaar maar niet meer zien.

Zijn gezicht, één vraagteeken.

- Ja, we worden immers steeds ouder. Je broer nu getrouwd. Jij ook...

Onder die woorden verwrong zich bitter zijn zacht gelaat. Zijn oogen vlamden even op, donker. Dat stond hem slecht. Duidelijk had ze ook gemerkt dat hij een pbos dacht: Indien ik... Maar op 'tzelfde oogenblik bijna, het ellendige bewustzijn, dat zijn lot toch onontkombaar zou zijn. Gebroken stond hij vóór haar. Ze wist weer nog, dat de speld in zijn das toen plotseling lossprong, en ze die nog weer vastmaakte.

- Ja, mijn vader sprak me reeds verscheidene malen over de dochter van een handelaar. Ik heb die gesprekken dan steeds ontweken. Maar wij zijn met ons drieën jongens, en mijn zus. Haar verloving met Henk's broer is verbroken. En... (zijn hoofd knakte voorover, 't was of hij neerstorten zou, de woorden kwamen nog enkel fluisterend over zijn lippen) ... Onze zaken gaan in den laatsten tijd zeer slecht, wij hebben een bijhuis willen stichten; volledig mislukt, ... nu zijn er veel schulden. We **moeten** rijk huwen... Ik had het zoo heelemaal anders gedroomd...

Hij hijgde, en strekte bevend zijn hand uit.

Ze had toen, in haar verbeelding, diezelfde hand met den verlovingsring gezien... Ze drukte zijn vingeren stevig weer, als dien eersten keer.

Hij had haar nog éénmaal willen zoenen, maar ze had het hoofd afgewend. Daartoe was ze niet meer in staat.

- Vaarwel, Wim, het ga je goed!

Pijlsnel was ze in één adem voortgeijld.

* * *

Dat dit alles haar nu weer zoo glashelder in 't geheugen moest komen! Ze meende die dagen dood, vergeten. Soms had ze ge-

dacht: Het was wel niet heel eerlijk van Wim geweest. Maar hij was immers met allerhande banden aan maatschappelijke konventies vastgesnoerd. Daaraan ontkomt men niet.

Nooit had zij meer met andere jongens geflirt. Ze wist nu dat Wim verloofd was. Geen enkelen keer had zij hem nog ontmoet. Ze wou vergeten, spijts alles. Ze had zelfs in een andere stad werk gezocht, om zich gemakkelijker los te rukken uit al wat voorbij was. Iederen morgen spoorde ze heen. In 't getamp der wielen poogde ze de bloedende smartkreten van haar gebroken liefde te verdooven.

En nu, door den brief van die reisgenoote, zoo plotseling...

Een moeilijk gesnok. Ze hoorde het hijgen van de lokomotief, benauwend. 't Was of haar borst in een ijzeren greep werd geprangd. Ze hield haar hand op de klink van het portier. Toen de trein eindelijk stil hield, sprong ze vliegensvlug uit den coupé en stapte, zoo haastig ze maar kon, door. Ze wou opnieuw 't verleden ontvluchten, halsstarig.

Op 't kantoor had ze weer haar gewoon streng masker vóór. Haar oogen blikten star en hard als de vorige dagen.

CARMEN MAERTEN.

Ik voel rond mij...

Ik voel rond mij een andre wereld
Dan die der stof nog, die me omknelt;
Ik voel in mij een rustloos streven
Om voor de koortse die me kwelt
Het dropje laving op te sporen...
Ginds verre... waar? ik weet het niet.
Maar 'k peil vergeefs het diep der heemlen:
Van star naar star tot 't wijdst verschiet
Is 't slechts de stof, die onverhinderd
Het raderwerk van 't heelal drijft,
Is 't slechts de stof, die heer en meester
En over mij de dwingland blijft.

Toch lukt het mij soms uit haar kluisters
Me los te worstlen voor een stond,
En me op de vlerken van den geest slechts
Door 't ruim te slaan, mijn droomen rond.

Wat is 't dan rustig om mij henen!
In 't Nirvana, dat niets begrenst,
Dat nooit begon en nooit voleindde,
En niets en vreest of niets en wenscht,
Mag dan mijn ziele, klapperwiekend
En haat of afgunst onbewust,
Op d'adem van haar geestdrift wiegen;

Mag dan mijn ‘ik’ naar hartelust
Van tooverbloem tot tooverbloeme
Vrij dartlen lijk de vlinder doet,
Die in Gods wijde hemelbeemden
Zich dronken drenkt aan licht en gloed.

Maar 't is alleen, dat 'k ginder dwale.
Ik weet dat nog een andre ziel
Mij even zoekt als ik haar zoeke...
Doch, waar de stof tot niets verviel,
Waar zij, de onreine, zij, de lage,
Den geest haar hulpe niet meer biedt -
Hoe zij ook dorsten naar elkander,
Vindt de eene ziele de andre niet.

ALBA CTESIOS.

Twee Verzen

I.

Komt jong de dag, waarop de dood
mijn glanzende oogen zal verglazen,
waarin uw oogen menig keer
een groote, sterke liefde lazen;

dan zullen nooit mijn handen meer
in streeling tot uw wangen komen,
dan zwijgt mijn stil-gesloten mond
van al mijn onvervulde droomen;

ik lach niet meer, ik schrei niet meer,
dan is mijn hart weg uit dit leven;
dan zal 't u spijten, dat gij mij
zoo weinig liefde hebt gegeven...

II.

Gij hebt mij zooveel leed gedaan,
dat al mijn vroolijkheid
gevaar loopt om te loor te gaan
in nare triestigheid.

En daarom zwijg ik dagen lang,
àl dagen van verdriet;
maar komt één uur van zonneschijn,
dan klinkt opnieuw mijn lied.

Dan keeren weder in mijn hart
de illusies van mijn jeugd,
en 'k maak nog mooie dingen uit
de flarden van mijn vreugd.

BERTHA.

[Drie gedichten]

Weezentroost

De vale schim van Weemoed en Verdriet
drukt als een looden vracht op 't jonge leven,
alleen en zonder iemands hulp gebleven,
met wind en wolken in het zwart verschiet.

Maar zacht als orgeltonen suist het lied
van troost, zoo trillend op den wind gedreven,
dat 't lijdend hart opbeurt en moed doet geven,
waaruit een nieuwe levenslust ontschiet.

Zoo is voor elke wond een zalf gemaakt,
die redding brengt en wanhoop doet verjagen:
al drukt de ramp u neer, uw engel waakt.

Hij waakt! en zal ter veilige stêe u dragen;
blijf kloek in tegenspoed: een vrome geest
is nooit voor ongerechtigheid bevreesd!

De Meineedige

Is Hoogmoed met Schraapzuchtigheid getrouwd,
en rijk in macht om 't naar zijn wil te schikken,
verloren is al wat gij hebt gebouwd:
gij zult het rijpe koren niet meer pikken!

Onnoozele! zoo gij op zijn woord betrouwt,
de gouden hand van zijne macht gaat likken,
't is goed zoolang g'hem in de hoogte houdt;
mislukt zijn tocht, hij laat u laffelijk stikken.

Daar ligt hij dan, met al zijn kracht, vergeten,
versmaad door al wat deftig is en braaf;
de booze alleen blijft nog in hem gelooven...

Hij kretst en krast 'lijk een geschoten raaf;
hij wil 't gevoel in zijnen boezem dooven,
de stem versmachten van zijn loos geweten.

Reus en Dwerg

De Hoogmoed sprak: ‘De God der Legerscharen,
die bliksemend door de wolken komt gevaren,
en 't oorlogslied doet donderen met ontzag,
steunt op mijn machtigen arm en reuzenslag!’

‘Vermetele, die mijn zegetocht bedaren
of stremmen dorst den drift der oorlogscharen,
de zwaai en windvang van mijn reuzenvlag
verwazen 't stout bestaan van uw gedrag!’

Zoo sprak de Hoogmoed, zat en dol van 't razen...
't Verduldig dwergske wist den reus te wringen,
diens waanzin en diens wreedheid te bedwingen.

Daar ligt hij in een vreemden stal te bloeden:
‘Zoo valt de reus met zijn verwaanden trots;
zijn hoogmed smelt gelijk een sneeuwen rots.’

JAN LEMMES.

Johannes Matthias Schrant (1783-1866)

Op de rugzijde van zijn bidprentje lezen wij: ‘Geboren te Amsterdam den 25^{en} Maart 1783; tot priester gewijd en kapelaan te Amsterdam in 1806; pastoor te Bovenkarspel in 1811; bij de instelling der Orde van den Nederlandschen Leeuw, 18 November 1815, benoemd tot Ridder; hoogleeraar in de faculteit der Wijsbegeerte en Letterkunde aan de Hoogeschool van Gent, den 24^{en} Juni 1817; als zoodanig toegevoegd aan die van Leiden in 1831; Doctor in de Letteren, November 1832; gewoon hoogleeraar in genoemde faculteit aan de Hoogeschool van Leiden, den 7^{en} Januari 1845; Emeritus, den 2^{en} Mei 1853; overleden op den Huize Vreewijk bij Leiden, den 5^{en} April 1866.

* * *

Zijn ouders waren echte, degelijke Amsterdammers van den bemiddelden, deftigen burgerstand. De vijf kinderen, twee jongens en drie meisjes, genoten een zorgvuldige en liefderijke opvoeding. Mijn grootmoeder vertelde ons nog dikwijls in vergevorderden ouderdom, hoe blijde hun kinderleven was, hoe lustig zij om den vrijheidsboom dansten en zich aan ander kinderlijk vermaak naar hartelust overgaven.

Ernstiger dagen volgden weldra. Klaas ging studeeren in de rechten, om later notaris te worden; Jan, de levenslustige Jan, voelde neiging in zich, om tot priester te worden opgeleid. Hij studeerde aan het gymnasium te Amsterdam, genoot daarna het eerste klassieke onderricht in de Illustre School derzelfde stad, en begon zijn opleiding tot priester in het seminarie te Warmond; de theologische lessen ontving hij er van zijn oom en vaderlijken vriend Lexius.

Hij was gedurende vijf jaar kapelaan te Amsterdam, waar hij als welsprekend kanselredenaar en als voortreffelijk priester de algemeene achting genoot.

In 1811 werd hij benoemd tot pastoor te Bovenkarspel bij Enkhuizen, een kleine, maar zeer welvarende parochie. Het 28-jarig pastoortje, met zijn innemend gelaat, zijn minzame manieren, en ‘die zoo prachtige preêken kon,’ vond diepe genegenheid

bij arm en rijk in zijn kleine gemeente. Groot was dan ook de algemeene verslagenheid, toen hij reeds, gedurende het eerste jaar zijner benoeming, te Amsterdam gevangen werd gezet, daar de Fransche politie meende, dat hij in een uit het Duitsch vertaalde verhandeling gevaarlijke dingen had gezegd. Na een paar dagen werd hij weder vrij gelaten, toen men gezien had, dat men zijn woorden slecht begrepen had.

Maar grooter was de droefheid zijner kleine gemeente, toen men, in 1817, vernam, dat de beminde pastoor naar Gent zou vertrekken. Men stelde de uiterste pogingen in het werk om hem te behouden. Een rondgaande omhaling voor een geschenk bracht op een enkelen avond 13.000 gulden op, en daaronder 4.000 gulden van één persoon. Inderdaad, het viel Schrant zeer zwaar, van zijn parochianen afscheid te nemen. In zijn latere toespraken te Gent deed hij op gevoelige wijze uitkomen, hoe smartelijk hem het afscheid van Bovenkarspel geweest was.

'Eene treffende afscheidsrede van zijn beminde kerkgemeente getuigde, dat Fénelons geest geheel in Schrant was overgegaan,' zegt Dr. Wap. Inderdaad, Schrant dweepte met den beminnelijken Franschen bisschop, dien hij als mensch en als schrijver hoog vereerde. In 1817, het jaar van zijn benoeming te Gent, gaf hij **Fénelons Lessen over de Welsprekendheid in het algemeen en over die van den Kansel in 't bijzonder**' uit; het werd met ongemeen veel bijval ontvangen en gold als 'een gids en vraagbaak voor allen die zich gelegen lieten liggen aan een gekuischten Nederlandschen stijl.'(1). En de Gentsche advocaat J.H. Lebrocquy getuigde er van: '**Les dialogues sur l'éloquence** de l'immortel Fénelon, qui abondent en observations judicieuses et en utiles préceptes, roulant pour la plupart sur l'art de l'orateur sacré, méritaient à plus d'un titre de rencontrer un interprête aussi habile que le professeur J.M. Schrant. Cet excellent opuscule reçoit un nouveau prix des savantes remarques dont l'a enrichi l'élégant traducteur.'(2).

In 1818 hield Schrant, te Gent, zijn intreêrede en had als onderwerp gekozen: '**Over het aanbevelenswaardige der Nederlandsche Taal, zoo om haar zelve als om haar voortbrengselen.**' Die redevoering maakte indruk in het verfranschte Gent; Schrant sprak met vuur en diepe overtuiging, want hij beminde zijn taal, de taal waarvoor hij zijn toekomstige Gentsche studenten liefde moest trachten in te boezemen.

En hij aanvaardde zijn moeilijke taak met volle toewijding. In zijn eerste aanspraak tot zijn leerlingen zeide hij: 'Beschouwt mij als uw vriend, vereert mij met uw vertrouwen. Ik wil mij aan niemand uwer onttrekken. Wij zullen samen leerlingen zijn, en

(1) Dr. Wap.
(2) Lebrocquy: Précis de l'histoire littéraire des Pays-Bas (Gand 1827).

elkanderen van ons licht mededeelen. Heil mij, zoo mijn pogingen bij U ingang vinden, en voor alles wat Nederland schoons en edel bezit, gevoelig stemmen.'

Veel leerlingen had hij niet; daarvoor was de onverschilligheid voor het Nederlandsch in de verfranschte Gentsche kringen te groot. Maar hij mocht toch onder zijn leerlingen mannen tellen als vader Bergman, jonkheer Philip Blommaert, Prudens van Duyse, enz. En zijn lessen bevielen: 'dikwijls,' verklaarde vader Bergman, 'verlieten wij opgetogen zijn lessen, en de meeste studenten bewaarden een warm en dankbaar aandenken aan den talentvollen professor, aan den welsprekenden redenaar, aan den verdraagzamen priester.'

Hoe vatte Schrant zijn onderwijs op?

In de voorrede van: **Proeven van Nederlandsche Dichtkunde uit zeven eeuwen**(1) haalt hij voor de richting, welke hij wenscht te volgen, de woorden aan van De Vries: 'De verdiensten van dichters anderen te willen doen blijken, zonder voorbeelden uit hun werken bij te brengen, is even belachelijk, als een schilderij voor kundigen te omschrijven, en na deze omschrijving het oordeel te vragen van den schilder, wanneer wij het tafereel zelf bij de hand hebben, en door het te vertoonen, honderdmaal duidelijker en overtuigender spreken kunnen dan door de sierlijkste redevoering.' Dus, en dat was juist gezien, de schrijvers leeren kennen uit hun werken; een waarheid, welke nu nog bij het onderwijs in de letterkunde te veel verwaarloosd wordt. Van den anderen kant vinden wij in het bovengenoemde werk van Schrant de toen heerschende bewondering voor een leger middelmatigheden: Bakker, Van der Borcht, De Bosch, Croon, Dullaert, Hoffham, enz., enz., die nu geheel vergeten zijn, geenszins ten schade onzer letterkunde.

Dr. J. Persijn zegt in zijn prachtige studie(2) over Schrant: 'Thans blijkt het ons vreemd dat deze Roomsche priester niets heeft ontwaard van de schoonheid onzer middeleeuwsche mystiek; geen spoor immers van Hadewijch of Ruysbroeck.' Ja, de opmerking is zeer juist. In het pas in 1851 uitgegeven werk(3) '**Oud-Neêrlandsch Rijm en Onrijm**,' dus in een tijd, toen de belangstelling voor onze Middeleeuwsche letterkunde oneindig grooter was dan een dertigtal jaren vroeger, schreef hij nog: 'Ik dweep niet met de Middeleeuwen. Nog minder kan ik, met sommigen, aan hare voortbrengselen eene weergalooze waarde toekennen, of het Nevelingen-lied naast de Iliade, of Van Ruysbroeck naast Van der Palm stellen.' Die woorden klinken ons vreemd in de ooren: Van Ruysbroeck niet naast Van der Palm kunnen stellen,' neen, dat

(1) Gend. Ter drukkerij van A.B. Steven, 1827.
(2) Verschenen in *Hooger Leven*, aflevering van 13 Juli 1930, en vervolg.
(3) Leiden, bij C.C. van der Hoeck.

schijnt ons een zeer zonderlinge opvatting. En de man, die niet met de Middeleeuwen dweepte, toonde toch in zijn anthologie, dat hij de Middeleeuwsche letterkunde goed kende en er het beste uit wist te kiezen.

Schrant had de voldoening te zien, dat er te Gent langzamerhand meer belangstelling voor de Nederlandsche letteren ontstond, en dat zijn werken en streven er niet vreemd aan was. In 1821 werd er de Gentsche Maatschappij van Nederlandsche Taal- en Letterkunde opgericht, waarvan de leden ten minste veel goeden wil toonden, al leverden zij nog niet veel belangrijks op het gebied der Nederlandsche letteren. In 1824 schreef die Maatschappij een prijsvraag uit, tot onderwerp hebbend eene **Lofrede op Godfried van Bouillon**. 'Een eenig stuk dong naar den prjs,' zegt Schrant, 'maar hetzelve was zoo onbeduidend dat het niet in aanmerking konde komen.' Toen schreef hij zelf die lofrede, welke in 1826 verscheen[1]. Ze is niet van waarde ontbloot, maar de verdienste er van heeft men, naar mijn bescheiden meening, te veel uitgebazuind. Als Dr. Wap ze een meesterstuk in proza noemt 'zoo als er zelden, of ten minste nooit schooner, geleverd werd,' overdrijft hij op schromelijke wijze. Houden wij ons liever aan de woorden van Snellaert: 'Schrant was voor den Zuid-Nederlander een uitmuntend geschikt stijlist, verre verwijderd van de zucht voor Ciceroniaansche volzinnen, waarop destijds zoovele Hollandsche redenaars en prozaschrijvers jacht maakten. Zijne verschillende redevoeringen, zijne Lofrede op Godfried van Bouillon, zijn modellen, waar de Vlaamsche kunstsmaak zich aan heeft gelouterd.'

Schrant vond zich te Gent meer en meer op zijn gemak, waar zijn werk en streven hoog werd gewaardeerd. Hij was er nu ook schoolopziener en schreef enkele werkjes voor de jeugd.

Maar als katholiek priester vond hij geen genade in de oogen van de Belgische geestelijkheid. 'In den hevigen schoolstrijd, na 1827, begonnen de priesters het onderwijs der professoren van de hoogescholen en athenea aan te klagen, donderden zij van op den preekstoel tegen de "duivelscholen" en verdoemden het "schoolvee" van Van Gobbelschroy. Pastoor Schrant, die in de oogen zijner Zuidnederlandsche collega's de onvergeeflijke zonde begaan had, een leerstoel aan de hoogeschool te aanvaarden, moest dit bezuren.'[2]. En Dr Persijn zegt: 'Bij zijn collega's van de hoogere geestelijkheid vond priester Schrant zelfs geen toegang.'[3].

De vrome priester ging stil voort met zijn nuttig werk, en met

(1) Te Gend, ter drukkerij van A.B. Steven, 1826.
(2) Victor Fris: De regeering van Koning Willem I (Vlaamsch België sedert 1830, eerste deel).
(3) Dr. Persijn: De eerste hoogleeraar in het Nederlandsch aan de Gentsche Universiteit (*Hooger Leven*, Afl. van 13 Juli 1930 en vervolg).

zijn edel, verdraagzaam karakter vond hij zelfs woorden van verontschuldiging voor hen die hem vervolgden.

De Belgische Omwenteling kwam en in 1831 aanvaardde hij zijn aanstaanden werkkring te Leiden met een Openbare Les **over de hulpmiddelen tot Welsprekendheid bij de oude en nieuwe volken**.

Met hartzeer had Schrant Gent verlaten en daarbij voegde zich nog zijn verdriet over de scheiding tusschen Noord en Zuid. In een **redevoering over den waren volksroem** klaagde hij: 'Het koninkrijk der Nederlanden, zooals het onlangs bestond, zooals wij allen het gekend hebben, leverde aan het oog een schoon geheel. Hier gewesten, door de noeste vlijt van het voorgeslacht der zee ontwoekerd, en in de weelderigste landouwen herschapen, groote rijkdommen, luistervolle herinneringen. Dààr de natuur in al hare pracht, bergen, rotsen, bekoorlijke valleien, kronkelende stroomen, statige bosschen, welvoorziene mijnen, vruchtbare akkers. Het bevatte alle bronnen van welvaart; zij vloeiden wijd en zijd, en verspreidden alomme den zegen. Handel en nijverheid, landbouw en mijnwerk gaven aan duizenden brood, aan velen overvloed. Men zag kanalen graven, steden in bevolking en verfraaiing toenemen, heerlijke gebouwen als door tooverkracht rijzen. Dus stond het vijftien jaren, het schoone koninkrijk, als het oogelijn van Europa geschat en door den vreemdeling bewonderd. Maar helaas! het schitterde te zeer, en bedwelmde door uiterlijken glans. Het voor het oog zoo fraaie gebouw, doch waarvan de deelen meer bijeengevoegd dan verbonden waren, wederstond den storm niet. Het werd op zijne grondvesten geschud; het waggelde, stortte in, en lag ter neder.'

Schrant bleef te Leiden de ijverige werker van vroeger. Hij bezorgde uitgaven van **Vondels Gijsbrecht van Amstel, Lucifer, Johannes den Boetgezant**, en verrijkte ze met aanteekeningen. Ook stelde hij een **Keur van Paarlen, verzameld bij Joost van den Vondel**, met ophelderingen, samen. **Livinus de Meyer** en **Justus Harduyn** vonden eveneens in hem een bevoegd commentator. In twee bundels **Redevoeringen en Verhandelingen** sprak hij **over den waren volksroem**, over **Plinius Secundus**, over **Alfred den Groote**, enz. Als priester schreef hij **Verhandelingen over den Bijbel, Navolging van Thomas-a-Kempis, Lord Lyttleton's Betoog der waarheid van het christendom, Bloemlezing uit de Heilige Schrift**, enz.

Schrant werd te Leiden geacht, maar niet gevierd, somtijds zelfs miskend. Velen hadden de benoeming van een katholiek priester aan de Leidsche hoogeschool met leede oogen aangezien, welke zij niet beschouwden als een erkenning van hooge verdiensten, maar alleen als een vergoeding voor de verloren plaats te Gent. En daarbij, wij moeten het erkennen, en de lijst van zijn

werken getuigt het, hij bleef te veel bij het oude en ging niet meê met de letterkundige nieuwere beweging van zijn tijd, die van een nieuw jong leven getuigde. Immers, in 1837 verscheen De Gids; in 1840, Jonathans Waarheid en Droomen; in 1839, de Camera obscura; in 1828 begon van Lennep te schrijven, in 1837 verscheen de eerste roman van mejuffrouw Toussaint. Schrant bleef vreemd aan al dat nieuwe, niet uit vadsigheid, maar uit de eigenaardige opvatting van zijn onderwijs. En, het moge vreemd schijnen, hij had ook aanvallen te verduren van katholieke zijde; zijn groote verdraagzaamheid, zijn vrijzinnige opvattingen, hoewel nooit in strijd met de leerstellingen der Kerk, mishaagden velen. En was hij niet de prediker van een '**christendom boven geloofsverdeeldheid?**'

Wat de katholieke en geleerde Dr. Wap van Schrant getuigde, is toch ten volle waar: 'streng gehecht en getrouw aan de leer en de voorschriften der Kerk, was hij een vurig belijder, een bekwaam handhaver en, zoo noodig, een moedig verdediger van haar gezag en haar recht. Onberispelijk in handel en wandel, ging hij, als een eerbied- en achtenswaardige Geestelijke, echt-verdraagzaam, steeds door het leven heen, zijne kerkelijke en maatschappelijke plichten stipt-nauwkeurig vervullende, en een schoon voorbeeld gevende, hoe men een man van oprecht geloof en tevens van degelijke wetenschap kan zijn.'

* * *

Schrant, sedert 1853 emeritus-hoogleeraar, bezat een prachtig landgoed Vreewijk, aan den Leidschen singel gelegen. Van mijn zevende jaar af ging ik dikwijls met mijn grootmoeder bij 'oom-professor' logeeren. 'Oom-professor,' aldus werd hij steeds in de familie genoemd. Sedert zijn priesterwijding durfden zijn twee zusters hem niet meer bij zijn voornaam noemen, en van zijn benoeming te Gent af werd hij door beiden nooit anders aangesproken dan met den naam 'professor.' Alleen zijn broeder de notaris[1] bleef hem 'Jan' noemen, en ik herinner mij nog goed, hoe vreemd mij dat in de ooren klonk; wij, kinderen, noemden hem natuurlijk eenvoudig 'oom.'

Het was bij oom-professor recht aangenaam voor ons. Hij leefde daar aartsvaderlijk; zijn zuster Anna bestuurde het huishouden. David de tuinman en Mie de meid zouden er nooit een oogenblik aan gedacht hebben, hun goeden meester te verlaten. Het was dan ook David die bij het later overlijden van zijn meester naar de korven ging om die droeve gebeurtenis aan de bijen mede te deelen.

(1) De vader van een jongeren Johannes Matthias Schrant, hoogleeraar in de geneeskunde aan de Leidsche Hoogeschool.

Oom-professor was een vroom priester, maar geen asceet; hij was een stil-ernstig man, maar genoot van het leven. Licht en lucht drongen de ruime woning binnen; de kamers zagen uit op heerlijke bloemperken, op grasveld en vijvers, op statig geboomte. In de gezellig-deftige huiskamer speelde de pendule ieder uur haar vroolijk liedje: ‘Tes jolis yeux bleus, Bleus comme les cieux,’ en te midden van dat alles heerschte kalm en vredig levensgenot. Oom-professor hield veel van dieren. Zijn groote newfoundlander was zijn trouwe vriend; op en om de vijvers was het een bonte mengeling van zwanen, ganzen, eenden, pauwen, kalkoenen, parelhoentjes en duiven. In boomen en struikgewas leefden vroolijk en vrij een leger van zangvogels, die er naar hartelust konden zingen, fluiten, kwinkeleeren en minnen. Langs een hoofdweg stonden tusschen het groen de borstbeelden van Socrates, Plato, Cicero, Vondel, Fénelon, en enkele andere beroemde mannen. Wanneer ik als vijftienjarige knaap met oom rondwandelde, moest ik ze goed van elkander weten te onderscheiden, en herhalen wat hij er van verteld had. 's Avonds, als oom zat te lezen, werden de papegaai en de kaketoe van hun boeien ontlast en kwamen zij parmantig op zijn schouders zitten keuvelen.

Oom werkte veel; iederen morgen zat hij omringd van zijn boeken. Dan mocht niemand hem storen, en nog minder wanneer hij zich aan gebed of vrome overpeinzingen wijdde. Zelfs toen hij na zijn tachtigste jaar blind was geworden, veranderde hij in dat opzicht niet. Hij werd toen in zijn werk geholpen door mijn oudste zuster, die bij hem kwam inwonen. Het was een zware taak voor een jong, levenslustig meisje, maar zij deed het uit liefde en geheel uit vrijen wil.

Oom-professor kreeg veel bezoek, van oude vrienden en van jongeren, van priesters, van den liberalen oud-collega Thorbecke, van den protestantschen Ds. Van Hengel; deze laatste was trouwens zijn boezemvriend.

De waardige man stierf den 5^{en} April 1866, een paar dagen nadat hij op zijn ziekbed de zegening van den paus ontvangen had.

Zijn naam is in Holland geheel vergeten.

Moge die naam in Vlaanderen blijven voortleven, als die van den man, welke te Gent de eerste hoogleeraar in de Nederlandsche taal was en zijn taak met gansche toewijding trachtte te vervullen, en ook omdat hij was, ‘een toonbeeld van beminnelijke rechtschapenheid en gedienstigheid, schier een ideaal van sereenen ernst en verdraagzaam vrome levensrichting.’[1].

H.N. VAN KALKEN.

(1) Dr. J. Persijn. - De merkwaardige studie van Dr. J. Persijn verscheen in *Hooger Leven*. Afl. van 13 Juli 1930, en vervolg.

Vlaamsche Kroniek

Aan Guido Gezelle werden ter gelegenheid van de viering van het eeuwfeest zijner geboorte tal van werken gewijd. Cesar Gezelle, die een zeer mooie biografische studie wijdde aan zijn oom - dit werk verscheen destijds bij L.J. Veen te Amsterdam - brak in de brochure **Guido Gezelle** (Het Tooneel, Lange Leemstraat 156/158 te Antwerpen) den staf over enkele verkeerde interpretaties van het werk en het leven van den grooten dichter en leverde tevens een der mooiste beschouwingen, die men over Gezelle lezen kan. Jean Laenen liet een uitstekend Fransche vulgarisatiewerk over Guido Gezelle (bij Vermaut te Kortrijk) verschijnen, waarin ook enkele vertalingen van karakteristieke gedichten van den meester voorkomen. In korte trekken schetst de auteur het leven van den priester-dichter en te gelijk beschouwt hij zijn werk. Een pretentieloos boek met vele kwaliteiten. Verdienstelijk is ook de kleine studie door Pol van Nijen gewijd aan **Guido Gezelle** (Regenboog, Antwerpen). Hendrik de Vos heeft **Guido Gezelle**, den gothischen mensch, beschouwd, in een essay (verschenen bij Lectura te Antwerpen) van meer dan gewone waarde. In het woord-vooraf lezen we: Een figuur als die van Gezelle is alleen te benaderen op dat onbepaalde grensgebied waar leek en heilige elkander in de verzoening van droom en daad herkennen. Deze studie met wijsgeerigen ondergrond beschouwt het leven en het streven van Gezelle in zijn evolutie langs de drie graden van vergeestelijking, zijnde: de reiniging of de verinnerlijkte mensch, de illuminatie of de scheppende mensch en de vereeniging of de volmaakte, eeuwige mensch. Er is in dit mooie werk een te véél aan literatuur, dat hindert evenals de starre stelselmatigheid, waarmee de grillige levenslijn van Gezelle gebogen wordt naar den eisch van schrijvers wijsgeerige levensopvattingen. Maar de kern van zijn merkwaardig betoog bezit echtheid genoeg om die bezwaren te doen vergeten. We zijn toch niet verplicht alles aan te nemen wat een auteur beweert, hoe verleidelijk hij de zaken ook weet voor te stellen.

Eerlijk gezegd, de geestdrift, welke het boekje van Bernard Verhoeven - **Guido Gezelle, vader van het nieuwe Vlaanderen** (De Sikkel, Antwerpen) in sommige middens mocht opwekken

nadat het met den Gezelleprijs van de Noordstar bekroond was geworden, is o.i. niet gewettigd. Het is een zeer knappe, samenvattende studie, welke echter heel weinig nieuws brengt na Walgrave en Cesar Gezelle. Er is veel, dat als onecht aandoet of feitelijk niet meer is dan literaire omzetting van gewone, al zeer huisbakken vaststellingen in dit boekje, waarvan de eindbeschouwingen over de 'graden in Vlamingschap' tamelijk zonderling aandoen... althans voor den Vlaamschen lezer. Het is niet door Gezelle te bepalen als een 'Altaarstuk van een modern middeleeuwer,' als 'een samenvatting,' als het 'ééne, ondeelbare beeld van de Vlaamsche ziel,' dat men den oningewijde de geheimen van Gezelle's poëzie ontsluiert. In deze studie heeft Bernard Verhoeven te veel van zich zelf, van zijn literaire persoonlijkheid gelegd, waar het er feitelijk op aankwam in eenvoud - o de onvervulbare pretentie, waarover Verhoeven in zijn kort voorwoord rept - den dichter in zijn ziel te benaderen, de weerspiegeling van deze ziel in zijn leven en zijn werk na te gaan. Kijk, dat zou een echte Vlaming toch beter hebben gedaan, zij het dan op minder vernuftige wijze. Hoe men ook denken moge over Verhoeven's boek, het blijft een merkwaardig werk van een criticus en een literair artiest met groot talent.

Van de **Ibsen-studie** van Dr Jul. Persijn (De N.V. De Standaard te Brussel) kwam zoo pas het tweede deel van de pers. We beschikken over een te geringe plaats om dit groote werk te ontleden en in zijn onderdeelen te bespreken, zooals het dit overigens verdient. We moeten ons, noodgedwongen, tevreden stellen met een zéér vluchtige aankondiging. Deze lijvige bundel boeit omdat men onder den eenvoud der door Persijn gebezigde bewoordingen de diepte van zijn inzicht gewaart. Op klare wijze ontleedt hij elk drama, situeert het in het geheele oeuvre, wijst op de beteekenis er van als spiegelbeeld van Ibsen's gedachten en levensziening. Hier is grondigheid gepaard aan volledigheid. Men moge al, onder het lezen, geneigd zijn tot discussie - de schrijver neemt, wanneer hij Ibsen beschouwt, vaak het bizonder standpunt van den Roomsch-katholiek in - niet één oogenblik verzwakt de groote waardeering, die men voor dit inderdaad machtige werk gaat gevoelen.

In een vorige kroniek kondigden we reeds het verschijnen aan van den eersten **Refereinenbundel** (in privédruk bij De Sikkel te Antwerpen) van Jan van Stijevoort, door Dr Frederik Lyna en Dr Willem van Eeghem integraal en diplomatisch uitgegeven naar het Berlijnsch handschrift. Het tweede deel van dit merkwaardig werk kwam van de pers. De uitgave is thans compleet. De uitgevers beloven ons, voor binnen afzienbaren tijd, een paar deelen met aesthetische beschouwingen en kommentaren over Jan van

Stijevoorts Refereinen. Voorloopig kan de lezer zich tevreden stellen met een uitgebreide ‘Toelichting,’ waarin gehandeld wordt over de persoonlijkheid van den verzamelaar van de Refereinen, over het handschrift, dat ter Pruisische Staatsbibliotheek te Berlijn berust, over den inhoud van den codex. De uitgevers zijn er in geslaagd door onderzoek van de gedichten en het feit indachtig, dat de rederijkers ‘hun al of niet volledigen naam allerhandigst in hunne gedichten wisten te verwerken’ te ontdekken wie de auteurs waren van een deel der door Jan van Stijevoort in zijn bundel van 1524 opgenomen stukken. En zoo vermelden zij de namen van Arnold (Arnold van Geilhoven?), De Maeght, Anthonis de Roovere, Jan Dhaese, Gherit Glaesmaeker, Goses, Joris, Isebele, Maes, Jan Rifelet, Jan Smeken, Jan van den Dale, Van der Noodt e.a. Na te hebben gewezen op de verzamelingen, waarin varianten op de door J.v.S. bijeengebrachte refereinen voorkomen, gaan de uitgevers de lotgevallen van het hs. na en rechtvaardigen hun uitgave, die integraal is en volkomen trouw.

Van het standaardwerk **Nederlandsche Volkshumor op Stad en Dorp, Land en Volk**, door Jozef Cornelissens, is het derde deel verschenen. (De Sikkel te Antwerpen).Daarin komen nu de steden en dorpen van Noord-Nederland aan de beurt. In een aanhangsel strekt de geleerde schrijver zijn onderzoekingen uit tot de vlekken van den Neder-Rijn, waar, zooals hij in een beknopt inleidend woord doet opmerken, het Nederlandsch voortijds ambtelijke taal was, en wel in de graafschappen Meurs en Bentheim en in het hertogdom Kleef. ‘In dit laatste gewest, alsmede in het hertogdom Gelder, bleef het Nederlandsch tot in 1818 ambtelijke taal, in sommige gemeenten, zooals b.v. Kleef, werd er in 't Nederlandsch gepreekt tot in 1825.’

In het volgende, vierde deel zal de auteur behandelen: Zuid-Afrika, fictieve plaatsnamen, vreemde landen en volken... We kunnen hier enkel onze bewondering uitspreken voor het prachtige wetenschappelijk werk dat de heer Cornelissen heeft verricht. Zijn boek richt zich evenwel niet alleen tot den folklorist, maar ook tot den leek, die belang stelt in al wat land en volk betreft.

In de eerste uitgave van ‘Vlaanderen door de eeuwen heen’ heeft Herman Teirlinck destijds op heerlijke wijze, met de hem eigen virtuositeit, het uitzicht en de schoonheid der Vlaamsche steden beschreven in een proza van een overdadige kleurenweelde. Robert van Passen heeft een poging in dezelfde richting gewaagd: Zijn boekje **Het Gelaat der Vlaamsche steden** (De Sikkel, Antwerpen) werd bekroond door den Vlaamschen Toeristenbond. R. van Passen is, zoo meenen we, van Kontich, een stedeken, dat dicht bij Lier ligt. En deze omstandigheid verklaart het ‘pallieterachtige’ van zoo menig opstel, inzonderheid van den ‘Groet aan

Vlaanderen,' waarmee de bundel inzet. Wel raak heeft de schrijver de karakteristieke eigenschappen van ieder der door hem beschreven steden weergegeven. De toon klinkt altijd sympathiek, al vleugt er wel af en toe de snerping van de ironie door. Van Passen schuwt de woorden-overdadigheid, die Teirlinck lief is. Zijn beschrijvingen schijnen daardoor minder literair, van een sterker echtheid, malscher en pittiger. 'Het Gelaat der Vlaamsche steden' is een vriendelijk boekje, waarvan men spoedig houden gaat omdat de schrijver er van zoo gul schijnt met zijn dichterlijke ontroeringen, waarvan men absoluut moet meegenieten.

In dezelfde reeks 'Steden en Landschappen' (De Sikkel, Antwerpen) verscheen een tweede geheel gewijzigde uitgave **De Haven van Antwerpen** door Prof. K. Bollengier, die de uitrusting van de haven beschrijft, en met een levendig vertelde historische inleiding van Dr Jan Denucé, die de Antwerpsche haven beschouwt van haar ontstaan af tot in 1880.

Door schier al de te Antwerpen geboren en levende letterkundigen werd een opstel geleverd voor den grooten verzamelbundel **Weerspiegeld Antwerpen** (De Sikkel, Antwerpen), waarin de lezer een beeld vindt van de groote havenstad en haar verschillende wijken - ieder medewerker gaf herinneringen aan het stadsdeel, waar hij zijn jeugd doorbracht - in de jaren tusschen 1890 en 1914, toen Antwerpen zich allengs ontwikkelde tot grootstad. Deze mooie uitgave is wel een unicum: een monument ter eere van die Vlaamsche stad, welke wel de meeste en de trouwste aanbidders kent.

Marnix Gijsen, de fijne, klassieke - dit adjectief is geenszins misplaatst! - dichter heeft, na Amerika op eigen wijze te hebben ontdekt - wat jammer is het, dat Duhamel, die zoo pas over de U.S. schreef, het boek van onzen landgenoot niet eerst lezen kon! - een reis gemaakt naar Griekenland en hij heeft zijn indrukken gebundeld onder den titel **Odusseus achterna** (De Standaard, Brussel). Een boek, dat - naar den auteur zelf meedeelt - geschreven werd 'in simplicitate cordis.' Juist daarom: een zéér mooi boek, waarvan we de bekoring sterk ondergingen, een boek vol poëzie, zoo rijk aan levenswijsheid als aan schoonheid. We weten niet waaraan de voorkeur onzer bewondering te geven: aan de klare voorstelling van menschen en dingen, aan de snedige, meer dan eens ironische, zelfs al eens bijtende opmerkingen, welke hier en daar in den tekst een schelle kleur doen lichten, aan de klassieke evenwichtigheid van het door eenvoud en klaarheid gekenmerkte proza...

Vóór den oorlog lazen we van Amand de Lattin een roman. Er zijn literatoren, die met een verhaal van minder beteekenis naam maakten. Dat geschiedde omdat ze 'lettervrienden' had-

den. Armand de Latin had er waarschijnlijk geene. Of ze waren te weinig invloedrijk. Sedert dien heeft de Lattin nog heel wat geschreven, vooral opstellen, waarin hij wees op het schoone in onze steden en onze landschappen. Thans lazen we van hem **Het dolle Leven** (A. de Lattin, Ossenmarkt, 22 te Antwerpen) een bescheiden boekje van zeer bizonderen aard, een bundeltje met wijsgeerig-humoristische bespiegelingen over het leven, over de dingen, die voorbijgaan, over allerlei onderwerpen als: 'De wereld volgens de krant,' 'Mijn vaderstad,' 'De Overzetboot,' 'Een dagje buiten' enz., enz. De Lattin heeft een vergeten genre weer levend gemaakt. Justus van Effen, Nicolaas Beets, Klikspaan hebben in dergelijke stukjes hun opmerkingen en hun wijsheid neergelegd. Dichter bij ons staat een auteur als de E.H. Jozef de Cock, van wiens literair bagage een gedeelte tot hetzelfde genre behoort. Om dergelijke essayistische schetsen genietbaar te maken hoeft de schrijver geestig en puntig te zijn. Armand de Lattin heeft ons geenszins ontgoocheld. Zijn boekje bergt een rijkdom van treffende opmerkingen, karakteristieke beelden en vinnige synthesen. En elk van de goed geschreven schetsen, welke hij ons biedt, is doorkruid met een humor, die fijn is en scherp: vrucht eener levensaanvaarding, die zoowel door een bescheiden melancholische ontgoocheling als door een zeer toegeeflijk optimisme wordt geschraagd.

Frans Smits publiceert onder den titel **Heimwee** (Lumière, te Antwerpen) fragmenten uit het dagboek van een zeeman. Frank Mortelmans illustreerde dit fijne proza met prachtige houtsneden. In Heimwee noteert de schrijver, in gewoon-aandoende, maar toch door precieuse woordkeus treffende zinnen, de kleine, dagelijksche gebeurtenissen, welke zich gedurende een zeereis op een driemaster voordoen. Het schijnen onbelangrijke, want immers zeer gewone, overbekende dingen, welke hij opschrijft. Maar de schijnbaar-alledaagsche woorden worden met elke nieuwe bladzijde ál zwaarder van het groote liefdeverlangen, dat niet enkel den pasgehuwden dagboekschrijver verteert, maar dra de heele bemanning tot een obsessie wordt... Dat heeft Smits in zijn subtiel-geschakeerd proza uitgedrukt. Het boeksken is zeer mooi gedrukt op slechts honderd vijftig exemplaren.

Van Paul van Ostayen werd het **Krities Proza** gebundeld ('De Sikkel' te Antwerpen). In het eerste deel - het eenige, dat tot op heden van de pers kwam - vinden we opstellen over vele moderne dichters en enkele algemeene beschouwingen, waaronder dan deze over de 'Modernistische dichters' uitmunten. Uit vele van deze opstellen blijkt heel duidelijk, dat van Ostayen een zeer zuiver inzicht had in het wezen van zijn eigen kunst. Hij vermag het niet een ander standpunt in te nemen dan het eigene. Zijn

lyrisch werk zet hij voort in zijn kritiek. Werk van anderen schenkt hem de mogelijkheid om zich zelf te verklaren, om dieper in het eigen denken door te dringen. Als kriticus was P.v.O., gewapend met een zeer veelzijdige kennis: een beheerscher van de dialectiek. Zonder al wat hij beweert als voor altijd vaststaand te aanvaarden, zal men toch zijn kritisch werk moeten kennen om de moderne Vlaamsche en Nederlandsche dichtkunst te begrijpen in haar complexiteit. Niemand heeft dit onderdeel van onze literatuur zóó volkomen overschouwd als P. van Ostayen.

De Brusselsche vrienden van **Herman Teirlinck** hebben, ter gelegenheid van des schrijvers vijftigsten jaardag, een **Gedenkboek** uitgegeven (De Sikkel te Antwerpen). Vermeylen heeft hem geloofd als de meest authentieke vertegenwoordiger op aarde van de zoo on-aardsche fantasie. Raymond Herreman spreekt uit naam van de dertigers - zooals men, naar het voorbeeld van Parijs, les ‘moins de trente ans’ aan de Senne heet. Julien Kuypers verheerlijkt in Teirlinck den ‘gezelschapskunstenaar’. Dat is een kostelijk hoofdstuk, gewijd aan de beruchte Mijole-club, waarvan de auteur van ‘Het ivoren Aapje’ de voorzitter is. Maurice Roelants schrijft over Herman Teirlinck en den komponist. Toussaint van Boelaere overschouwt het heele werk van den feesteling. Ook uit Holland zijn blijken van waardeering gekomen, van Top Naeff, die over Teirlinck's verhouding tot de tooneelkunst heel juiste dingen zegt, van Johan de Meester Sr, van Dirk Coster.

Talrijke illustraties vergrooten de aantrekkelijkheid van den tekst. Dr Debaive stelde de bibliografie van Terlinck's werk samen.

LODE MONTEYNE.

Eenige Kinderboeken

Na de kinderboeken, die we in het November-nummer vermeldden, noemen we er thans nog enkele.

Hugh Lofting bracht ons, na zijn ‘Circus’, nu ook **De Dierentuin van Doctor Dolittle**, en Karin Michaëlis, na haar ‘Bibi’, ditmaal **Bibi's groote reis** (beide prachtig uitgegeven door Nijgh en Van Ditmar, Rotterdam). Laten we over het eerste zeggen, dat we het weer éénig geestig vonden en we er niet zoo gauw de ratten- en muizenhistorietjes en het waarachtige detektive-slot uit vergeten zullen, zoomin als onze jongens, die er lachend van te snoepen zaten. Wat het tweede betreft, we hebben het wél op vele plaatsen interessant gevonden, al volgden we Bibi liever op haar tochtjes door Denemarken dan thans door Duitschland; ons dunkt, de auteur deed hier té wilde grepen in het Duitsche leven en bedrijf en laat ons véél belangwekkende eigenaardigheden daaruit missen. En dat maakt ons wat bang voor het vervolg, dat zeker wel komen zal, vermits Bibi pas te Marseille haar vader, die uit Egypte terugkeert, heeft teruggevonden.

Van P.A. Begeer lazen we **Sprookjes van den tuin** (‘Servire’, Den Haag), eigenaardig, maar niet mooi geïllustreerd; maar de schrijver haalt uit zijn tuinwereldje heerlijke sprookjesachtige verzinsels en heeft een stijltje dat van hem zelf is. Daar mag uit voorgelezen worden.

De firma Nijgh en Van Ditmar bracht ons, naast Lofting en Michaëlis, drie andere auteurs: H.C. Andersen, met zijn bekende sprookje **De prinses op de erwt**, kleurig en rijk geïllustreerd door Hedvig Collin; H. Pilon, met zijn dierenverhaal **De ‘Boschkat’ van 't Spanderswoud**; Johanna Kuiper, met haar meisjesvertelling **Het volle leven**. Over beide laatste boeken een woordje. ‘De Boschkat’, dat over een verwilderde huiskat vertelt, laat de jongelui bizonder aanschouwelijk kennis maken met die kat, haar levensstrijd, haar dierlijke vijanden in 't bosch en elders; maar de schrijver, die een boeiende pen heeft, flapt er wel eens bespiegelingen tusschen, die uitgaan boven de bevatting van het publiek waarvoor al 't overige bestemd blijkt, en dat is jammer. Gooit hij, bij een volgende uitgave, die dingetjes er uit... en werkt hij meteen zijn eerste bladzijden om, dan geven we hem graag een plaatsje

naast de voortreffelijkste vertellers over dieren. De teekenaar H. Verstijnen doet zijn werk goed; maar hij mocht wel een tiental schetsen meer leveren. Het andere boek ‘Het volle leven’ is een mislukking; het heeft geen eigen stijl of verteltrant, maar het mist vooral een aanneembaren inhoud. We hebben geen oogenblik in Hetty's ‘leven’ bij den dominee, zoomin als in dien man zelf kunnen gelooven, zóó onwaarschijnlijk zijn de gebeurtenisjes. Johanna Kuiper moet zich hervatten! Ook de teekenaarster Rie Reinderhoff heeft een massa bij te leeren.

Van de firma P. Noordhoff bereikten ons twee reeksen leesboekjes, **Voor allen wat** voor de openbare en **Vrij en blij** voor de kristelijke school, van het 3e tot het 7e jaar. 't Zijn eigenlijk doorrenboekjes, elk met een volledig en mooi geïllustererd verhaal. Niet altijd is de tekst even boeiend of origineel; maar behoorlijk, dát wel, en in zekere deeltjes als in ‘Een slimme vos in een dierenstad’ (door A.D. Hildebrand), ‘Bello’ (door W.G. Van de Hulst), ‘Avonturen van drie jongens en een zusje’ (door P. van Ipenburg), ‘Vierduizend kilometer door de Poolwoestijn’ (door N. Van Hichtnen) is hij puik van inhoud en vorm te noemen. De stoffelijke uitvoering is een toonbeeld.

Bij de Antwerpsche firma L. Opdebeek verschenen twee bundeltjes **Sprookjes en vertellingen**, door Renaat Korten. Een verteller, wiens naam men onthouden mag; want de man weet vlot, vlug, geestig het verzinsel voort te brengen. Alleen, hij moet er, vierkante Vlaming die hij is, zijn **jij** en **jou** uitgooien, zijn punctuatie verzorgen en, zoo hij naar een vreemd patroon werkt, trachten het origineele in waarde te evenaren. Dat wij de roode bandjes, met verguldsel, niet aanlokkelijk vinden, moeten we eerlijk vaststellen.

H. VAN TICHELEN.

Uit de Geschiedenis der Vlaamsche Democratie
Naar aanleiding van Jacob Kats, Agitator[1].

‘Met het woord en met de pen, naar de mate van mijn bescheiden krachten, zal ik aan de werklieden, zooals ik ben, de waarheid voorhouden, opdat zij hun echte belangen zouden inzien en naar dit inzicht handelen.’ (blz. 24). Zoo sprak Jacobs Kats, ‘de pionier van de socialistische beweging na 1830’ (D[r] Cam. Huysmans) en aan die fiere leuze, die een ononderbroken levensstrijd beteekent, is de door niets te ontmoedigen volksjongen zijn bewogen leven door trouw gebleven.

Na de daguren op de weverij met vader doorgebracht te hebben (en dit van zijn zesde jaar af) vond de kleine Jacob den moed nog 's avonds aanvankelijk te leeren lezen en schrijven, om later op achttienjarigen ouderdom het onderwijsdiploma te bemeesteren. Kort vóór de omwenteling werd hij schoolmeester te Brussel, en van dit ambt werd hij na de revolutiedagen ontslagen - het Nederlandsch was uit den booze!

Het privaat schooltje dat hij daarna oprichtte, - want diep was die man aan het onderwijs gehecht - moest hij alras opgeven om terug naar het weefgetouw te keeren.

Het onderwijs zat hem echter in het bloed en al wevende overweegt hij den treurigen toestand waarin zijn klassegenooten zich bevonden. Zijn de kinderen hem thans ontnomen, de werklieden omringen hem, en vast staat het thans besloten: die zal hij onderwijzen!

De waarheid zal hij zijn verblinde medebroeders voorhouden, ‘die onder den last van de volksverdrukkers en van de slechte priesters zuchten.’ (blz. 23).

Een fatsoenlijk levensbestaan waarop elk wezen recht heeft, dát moeten de werklieden veroveren, rechtvaardigheid dient hersteld. Daarom wil hij verlichting en beschaving verspreiden, verkonden zal hij het Nutsideaal zijn leven lang.

(1) JULIEN KUYPERS, Jacob Kats, Agitator, Brussel, De Wilde Roos, 1930. 247 blz. 19×14 cm. (Leven, Werk en Streven, blz. 9-189; Aanteekeningen blz. 191-225; Bibliographie blz. 227-244; Lijst van illustraties, blz. 245 (14 in getal) en Inhoudstafel blz. 247).

Met verwoede levenskracht - voor geen gevolgtrekking deinsde hij terug noch schrok hij voor vervolging of opoffering - zal hij het onwetende volk leeren inzien en begrijpen. Want diep overtuigd was de oud- leerling van de Hollandsche school dat een verbetering van het onderwijs of een verhooging van het geestelijk peil der volksklasse een kentering in de maatschappelijke toestanden voor gevolg moest hebben(2). Dan maar onmiddellijk den strijd aangevat en wel door het tooneel. Evenals later Albrecht Rodenbach leven zou opwekken in de logge studentenmassa door zijn reizend tooneelgezelschap, zoo ook zal Jacob Kats het tooneel aanwenden ter propagandeering zijner denkbeelden.

Hij schreef wellicht het eerste tooneelspel dat na 1830 in België op de planken kwam: ‘Klaes Lyden’ (1835), ‘Den verlichten Boer’ (1835), ‘De voorbereyding der Kiezing aen de Herberg, of de Vergelijking van den bermhertigen Samaritaen’ (1836), Het Aerdsch Paradijs of den Zegeprael der Broederliefde’ (1836), ‘De Vijanden van het Licht of de tegenwerkingen van de Maetschappij der Verbroedering’ (1836).

Doch schrijven doet hij niet alleen, ook vertolkte hij rollen, bestuurde opvoeringen, leidde gezelschappen, ‘hij was de factotum, die alles doet.’

In 1850 stichtte hij zelfs het tooneel der Volksbeschaving - Kats was aldus directeur van het eerste Vlaamsche Volkstooneel te Brussel - dat ook van hem opvoerde in 1854 ‘Pier La-la,’ kluchtspel met zang in een bedrijf; ‘Het Dorp in 't Gebergte, pastorale in drie bedrijven’ en ‘De Belgische Natie,’ dramatische feesttafereelen in twee tafereelen en vier tooneelveranderingen, dat in 1856 opgevoerd werd ter gelegenheid van de 25e verjaring van de troonsbeklimming van Leopold I.

Doch weldra voldoet het tooneel hem niet meer - ook werd het bestaan van zijn schouwburg dag aan dag in grooter gevaar

(2) In een zeer belangrijke nota (blz. 197-199) wijst Julien Kuypers op het verkeerde van Prof. Henri Pirenne's bewering in zijn ‘Histoire de Belgique (Deel VI, blz. 349-350) daar waar hij handelt over ‘het failliet van de schoolpolitiek van Koning Willem.’ ‘Kats - aldus Kuypers - is er een levend voorbeeld van dat de sedert 1825 ingezette onderwijspolitiek van Willem I wel vruchten opgeleverd heeft, en dit voorbeeld staat niet alleen. De korte duur van de hereeniging met Nederland verklaart waarom deze vruchten eerst na 1830 rijpten, natuurlijk het merkbaarst in het taal- en stamverwante Vlaanderen. Zijn de taalminnaren van de vroegste ure, die reeds in 1832 met het schuitje van de Vlaamsche Beweging van wal staken, meestal geen leerlingen van de professoren Schrant, Kinker, Visscher? Denken wij om Jhr F. Blommaert, prof. Serrure, Prudens van Duyse, L. de Potter, de Walen L. Jottrand, en H. Delecourt (Van den Hove) en anderen. Jacob Kats is, op bescheidener plan van het volksonderwijs, een produkt van de voortreffelijke Nederlandsche lagere scholen, pikant genoeg... te Brussel.’

gebracht, en onthouden van de zoo noodige subsidies moest hij hem toch laten vallen - en Kats wil zich geheel aan de volkszaak wijden. Aan de weverij zegt hij vaarwel, ‘van zijn pen, zal hij voortaan leven en hij geeft weekbladen, almanakken en brochures uit[3].’ Een doordacht stelsel van hervorming zal men bij Kats niet vinden, want een oorspronkelijk denker was hij niet.

‘Het programma van onmiddellijke hervormingen ontleende hij aan de democraten van het nationaal kongres, maar hij verbeterde hun burgerlijke opvatting met deze denkbeelden in te schakelen in een beweging, waarvan het einddoel moest zijn de opheffing van het kapitalisme, - de verdwijning van de hedendaagsche klassemaatschappij, - de verwezenlijking van een echt broederlijk kristendom, waar de menschen niet meer zouden zijn voor elkander bloedgierige wolven.’ (Dr. Cam. Huysmans)[4]. Doch niet in de oorspronkelijkheid ligt de beteekenis van den eersten leider der arbeidersklasse die door zijn woord en zijn schrif: zóó'n heftige agitatie in zijn land gedurende jaren onderhouden heeft, doch wel in de door hem gestelde daad met hare niet te omlijnen gevolgen: het eerste zaad heeft hij geworpen in den grond aan wiens vruchtbaarheid hij onverpoosd heeft gelabeurd en dat de aarde vruchten kon dragen heeft de evolutie van Kats' ideeën aangetoond.

Dat het goed ontleend was aan Jottrand, den Vlaamschgezinden Waal die bij den Luiker hoogleeraar Kinker zoo goed Nederlandsch had geleerd, dat hij het doordrong ‘met de naastenliefde van Lamennais en het socialistisch ideaal van Fourrier en Saint Simon’ heeft zijn diep doordringenden invloed niet belet.

Doch twee blijvende inrichtingen bewerkt de ‘agitator’ waardoor hij zijn partij op sterken grondslag heeft opgebouwd; de meetings die hij naar Engelsch - en naar Iersch! - voorbeeld te Brussel voor de arbeiders geregeld inrichtte[5] en het Volkshuis - het eerste - dat hij in 1844 in de hoofdstad stichtte, in een lokaal dat heette: ‘Le Palais de Monplaisir.’

(3) In de door Julien Kuypers aangegeven bibliographie vinden wij volgende door Jacob Kats zelf gestichte weekbladen: Den Waren Volksvriend (daarna: Den Volksvriend) (1836); Het Boek des Volks (1840!); Den Waerzegger (1842); Den Wekker (1843).

(4) Interessant is Kats' geestesgesteldheid na te gaan aan de hand van zijn geschriften en tooneelstukken. Evenals de meeste democraten uit zijn tijd en mede onder invloed van Lamennais was Kats aanvankelijk een christen socialist. De strijd tegen de priester-heerschappij zal hem steeds verder van den godsdienst afbrengen. Zijn eerste tooneelstukken zijn reeds fel anti-clericaal.

(5) Te recht wijst Julien Kuypers in een zijner merkwaardige ‘Aanmerkingen’ (blz. 207-209) op den invloed van de Engelsche Chartisten op de ontluikende Vlaamsche arbeidsbeweging die ‘van grooter beteekenis (is) dan onze, doorgaans naar Frankrijk georiënteerde geschiedschrijvers vermoeden.’ Deze bewering wordt flink gestaafd.
Over de moderne arbeidersbewing in haar vroegste uiting raadplege men de bijdrage van Julien Kuypers in Ontwikkeling, maandschrift uitgegeven onder de bescherming van de B.W.P., 1930 Jan. Februari afl., blz. 3-22, ‘Eene bijdrage tot de Geschiedenis van de moderne arbeidersbeweging. Over een brochuur verschenen te Gent in 1834.’

Staat heel zijn leven en streven ten dienste van de lotsverbetering der verdrukte arbeidende klasse, dit zelfde leven en streven - want Kats' talent was niet eenzijdig - staat tevens in het teeken van een gezond flamingantisme op democratischen grondslag.

Scherper dan de taal-flaminganten uit zijn tijd die hunne beste krachten wijdden aan de toen zoo brandende spellingkwestie uit de jaren 1840 - Kats beschouwde dit en te recht als een bijzaak - stelde hij de Vlaamsche Beweging op het hoogere plan van de algemeene sociale beweging[6].

De ontvoogding van den arbeidersstand zag Kats niet in zonder de ontvoogding van de eigene taal van het volk en zoo heeft hij de eerste ook op dit gebied de sociale zijde van het Vlaamsche probleem doorschouwd.

Wie kan het beter uitdrukken dan deze ontwikkelde arbeider - die zijn leven lang beschaafd Nederlandsch heeft gesproken - het deed, daar waar hij betoogt in zijn merkwaardige rede op het Amsterdamsche Congres van 1850:

'Wie kan zijn vaderland beminnen zonder het volk te beminnen, en wie kan het volk beminnen en deszelfs tael verachten? De tael des volks is natuerlijk, en de vaderlands liefde is ook natuerlijk; men kan dus het eene niet verachten en het andere beminnen zonder onnatuerlijk te handelen. (Blz. 93-94).

* * *

Steeds heviger werden de aanvallen vanwege katholieken en behoudsgezinden, steeds nijpender prangde de nood in het huisgezin - in zijn onverschrokken idealisme vergat Kats vaak dat er noch brood noch aardappelen in de schapraai voorhanden waren voor vrouw en kinderen - aan ontbering was hij zelf gewoon! - en steeds zwaarder wogen de slagen van het noodlot op den steeds ouder wordenden 'agitator,' wiens het leven zoo ongenadig was geweest, zoodat ten slotte de strijd moest opgegeven worden. Op het einde van zijn rusteloos leven moest onze Kats, die eenmaal een Europeesche vermaardheid genoten had - Duitschers en

(6) Interessant ware, de opvattingen van Jacob Kats over de Vlaamsche Beweging te vergelijken bij deze van Jan-Frans Willems over hetzelfde onderwerp. Tot dusver werd er in geen enkele geschiedenis van de Vlaamsche Beweging, - zelfs niet in deze van Prof. Paul Fredericq - op het aandeel van Jacob Kats in de Vlaamsche ontvoogding gewezen. Voor de aanvulling van deze heusch betreurenswaardige leemte hoeven wij Julien Kuypers dankbaar te zijn.

Franschen noemden hem ‘den Vlaamschen O'Connell’ - een armelijk bestaan lijden als handelaar in tabak en sigaren. ‘Een paar democraten en radicalen blijven hem steunen en koopen zijn sigaren, de oude Gendebien blijft hem een trouwe vriend; De Paepe, een der eerste sociaal democraten en Paul Janson, de leider der radicale bourgeoisie, brengen hem af en toe een bezoek.’ Als hij dan op tachtigjarigen leeftijd sterft, zijn er nog slechts weinigen - droeve speling van het lot! -die den naam kennen van een man, voor wien de Brusselsche, ja, de heele Belgische bourgeoisie eenmaal gebeefd had.

* * *

Deze schematische schildering volstaat, hoop ik, om de belangrijke rol aan te toonen die Jacob Kats in ons Vlaamsch cultuurleven heeft vervuld. Was zijn naam vermeld in werken over het ontstaan en de ontwikkeling van het socialisme in België[(7)], zijn streven werd er nooit naar verdienste geschat; in overzichten van de ontwikkeling van de Vlaamsche beweging treffen wij tot zelfs zijn naam niet aan! Dat Julien Kuypers deze dubbele leemte op twee zóó belangrijke gebieden heeft aangevuld, verdient onzen dank.

De wijze waarop hij zich van zijn moeilijke taak kweet, vereischt onze waardeering.

Van den roman vertoont dit boek de twee hoofdhoedanigheden: den vlotten stijl en den boeienden verhaaltrant en van de wetenschappelijke studie de historische nauwgezetheid en het kritische inzicht. En zoo is dit boek geworden noch een loutere ‘vie romancée’ noch een zuivere wetenschappelijke arbeid en niettegenstaande een schijnbare tweeledigheid bereikte het toch een heerlijke eenheid. Elk detail werd door Kuypers nauwkeurig onderzocht en van de strengste wetenschappelijkheid is schrijver uitgegaan. Doch de essayist Kuypers, die ons een frisch opwekkende studie over Herman Teirlinck schonk naast een gedocumenteerd overzicht van het ‘Van nu en straks geslacht,’ waarin hij de beteekenis van deze generatie in onze letterkunde zoo scherp omlijnden, is tevens de fijnzinnige kunstenaar die de tweedeelige bloemlezing der Nederlandsche literatuur samenstelde[(8)], welke

(7) **Louis Bertrand:** Histoire de la démocratie et du socialisme en Belgique depuis 1830 (1906).

Benoît Malon: Histoire du Socialisme depuis ses origines probables jusqu'à nos jours (1879).

Avanti: Een terugblik (1908).

(8) Ziehier de bibliographie van Julien Kuypers:

1921 **Op Ruime Banen! De opbloei van onze nieuwere letteren en het Vlaamsche Tijdschrift ‘Van nu en Straks.’** 1893-1901. Brussel, Boekhandel ‘Libertas’, z.j. (1921). 72 blz., 21×1,5 cm.

1924 **Herman Teirlinck**, Antwerpen, Santpoort, ‘De Sikkel,’ C.A. Mees, z.j. (1924). 16 blz., 21×14 cm. Vlamingen van Beteekenis. Nummer VI.

1925 **De Gouden Poort**. Bloemlezing ten dienste van Middelbaar Normaalonderwijs. Antwerpen ‘De Sikkel,’ 1925, 23×14,5 cm.
Eerste deel: **Inleiding tot de literaire schoonheid**. 269 blz.
Tweede deel: **Nieuwe Nederlandsche Letteren**. 254 blz.

1928 **Het Werk van Kamiel Huysmans**. Brussel, ‘De Wilde Roos’, maandelijksche uitgave, VIe jaargang, N^{r} 1, Januari 1928; 83 blz., 18×11 cm.

1928 **L'oeuvre de Camille Huysmans au Ministère**. Bruxelles, L'Eglantine, 1928. 87 blz., 18×11 cm. (Gelijktijdige eenigszins afwijkende Fransche tekst).

niemand minder dan Dr Leo Picard destijds ‘een stuk Groot-Nederlandsch cultuurwerk’ noemde. De kunstenaar Julien Kuypers stond trouw den wetenschappelijken Julien Kuypers ter zijde: de dorre feiten werden niet slechts vermeld, doch leven werd hun ‘ingeblazen’; met andere woorden, het wetenschappelijk materiaal werd omgeven door en gesteld middenin een atmosfeer.

En ook die geschapen atmosfeer is geen literaire mooidoenerij noch fantastisch verzinsel, maar de vrucht van wetenschappelijke studie. Kats' leven en streven wordt geplaatst voor een breed-historischen achtergrond: de rumoerige omwentelingsdagen met hun treurigen nasleep...

Wanneer men de ‘aanteekeningen’ leest waarin menig tot dusver algemeen genomen feit wordt terecht gesteld en menige opheldering over een in den loop van het boek gestelde bewering wordt aangegeven - zoodat de bronnen voor verdere uitdieping van zekere in dit verband slechts vermelde punten voorhanden zijn - is men onwrikbaar overtuigd van den wetenschappelijken ernst waarmede Julien Kuypers zijn werk heeft opgevat. Doch wanneer men de voorbeeldig opgestelde bibliographie van en over Kats' werk en streven nagaat en men besef heeft van de talrijke moeilijkheden waarmede een bibliograaf heeft te kampen, dan zal men niet slechts waardeering, maar oprechten eerbied voor Julien Kuypers' uitzonderlijke prestatie hebben.

Dr ROBERT ROEMANS.

1928 **Camille Huysmans, door Karel J. Timmermans**. Antwerpen, ‘De Sikkel’, z.j. (1928). 40 blz., 21×14 cm. Vlamingen van Beteekenis. Nummer VIII.

1930 **Jacob Kats, Agitator**. Cf. (1).

1930 **De Gouden Poort**. Bloemlezing voor middelbaar- en normaal onderwijs. Tweede, geheel omgewerkte druk. Antwerpen, ‘De Sikkel,’ 1930. 23,5×15.5 cm.
Deel A. **Op den Drempel**. 448 blz.
Deel B. **Inleiding tot de Litteraire Schoonheid**. 408 blz.

Julien Kuypers bestuurt met Dr V. Celen en Dr E. Hansen een literaire verzameling, ‘Onze Bibliotheek’ genoemd. Daarin verschenen reeds ‘Zon’ van H. Teirlinck (een keuze) en twee novellen van Domien Sleeckx (na ondergane verjongingskuur!).

Boekbeschouwing

Floris Prims. Antwerpiensia (1930); De Vlijt, Nationalestraat, 46, Antwerpen, 1931; fr. 12.

Vol belangstelling begroeten wij het verschijnen van het dertigste boek van den Antwerpschen archivaris, Dr. Prims. Deze voortreffelijke vierde bundel zijner reeks historische studiën, Antwerpen betreffende, bevat bijdragen, in den loop van het jaar 1930 geschreven.

Ingezet wordt met de lezing 'De Schelde door de Eeuwen heen', gehouden in het feestpaleis der Wereldtentoonstelling, waarin de periodiciteit in de geschiedenis naar voren gebracht wordt. (Na elke bijdrage worden bronnen en werken in verband met het behandelde onderwerp aangegeven).

Op streng-historische gronden verwerpt de geleerde auteur vele hedendaagsche banale straatnamen, wijl zij den geest der vaderen volstrekt negeeren.

Zoo zijn de modernen insgelijks verkeerd, wanneer zij de gilden als afzonderlijke eenheden beschouwen, want het gildewezen hing intiem samen.

Meesterlijk wordt ons de atmosfeer, waarin Quinten Massys leefde (hij stierf in 1530), geschilderd, en bewezen, dat zijn inspiratie niet met de middeleeuwen afbrak.

We maken de eerste Indiëvaarten van kapitein Gheselle (een voorvader van onzen grooten Guido) mede, evenals de rampzalige reis der 'Keyserinne Elisabeth;' vragen ons met Dr. Prims af, hoe het komt, dat onze koloniale geschiedenis uit de 18e eeuw, geleid door Vlamingen, onbekend bleef.

1830 zag Pieter Génard geboren worden. Hem paste een bijzondere herinnering, vond zijn kundige opvolger, die de klasseering der archieven de groote verdienste van Génard noemt.

Kortom, zeer belangrijk werk!

JOZEF PEETERS.

Nieuwe uitgaven.

Van den Wachttoren, Van Gorcum-huis, Assen:

Dr J.L. SNETHLAGE, De Godsdienstphilosophie van Immanuel Kant; 251 blz., met index; f. 4.75; geb. 5.75.

De schrijver ontleent uitsluitend zijn stof aan de door Kant zelf uitgegeven en vooraf opgesomde werken, die geen psychologie, maar kennistheorie wilden geven. Van de 42 hoofdstukken vermelden wij: de paralogismen en de anti-nomieën der zuivere rede; de weerlegging van het ontologisch, het kosmologisch, het physicotheologisch bewijs; de verschillende postulaten; de praedestinatie; de bestemming van den mensch... Een kritische terugblik sluit het werk.

Langs de Boorden van de Baltische Zee

I.

Wanneer men, van Finland naar West-Europa weerkeerend, de terugreis overweegt, is die, welke voert door de Baltische landen en langs de kusten der Baltische Zee, niet de kortste. Uit toeristisch oogpunt wellicht zelfs niet de meest aantrekkelijke, aangezien op de andere zijde die terugreis gaat via Zweden en Denemarken, twee landen met oude en beroemde cultuur, met hoofdsteden, waarin het verblijf niet lang genoeg kan worden gerekt. Maar deze Baltische landen vormen, gelegen als zij zijn tegen het Russische Rijk aan, een politiek en economisch voor Europa belangrijker geheel dan ons werelddeel wellicht beseft. En zij zijn ver genoeg uit de gewone reisroute gelegen, dat slechts diegenen er heen gaan, die door toevallige omstandigheden in die richting worden geleid. Vandaar, dat het begrijpelijk is, dat men, uit Finland weerkeerende, de geboden gelegenheid aangrijpt, en zich via Estland, Letland en Lithauen, en zoo mogelijk over Koningsbergen en Danzig, naar huis begeeft.

Op den Baltischen grond was tot voor den oorlog zelfbestemmingsrecht der volken, dat wij thans als een axioma in de internationale gemeenschap, zij het voorloopig slechts een theoretisch axioma, aanvaarden, nauwelijks een woord, laat staan dus een gedachte. De bodem van deze drie Baltische landen is gedrenkt met het bloed der eeuwen, dat slechts zeer gedeeltelijk voor de eigen belangen der bevolking werd gestort. Andere namen hebben er in de moderne geschiedenis geheerscht, want wij kennen er Lijfland en Koerland beter. De oorspronkelijke Esten, in het Noorden van het Baltische gebied met een uitgestrekte grens tegen Rusland, verkeerden in de dertiende eeuw onder de heerschappij der Denen, die hen aan de Duitsche Orde verkochten, welke het gebied weer aan Zweden moest afstaan, dat het behield, totdat

aan het einde van den Noordelijken oorlog in 1721 Rusland er voor goed bezit van nam. Niet veel later dan Riga ontstond Reval of Tallinn, waarvan de Denen den eersten steen legden. Beide werden belangrijke handelssteden, behoorden tot de Hanze, stonden onder de macht van de Duitsche Orde, ook nadat deze haar direct contact met Pruisen had verloren. Maar Lijfland met Riga ging uit handen der Zweden in die der Polen over; de Zweden daarentegen maakten veroveringen in Riga totdat in den Noordelijken oorlog hun Koning alles verloor. De Baltische landen werden uitgestrekte Russische provinciën; Koerland, dat een onafhankelijk hertogdom was geweest, waarin de latere Lodewijk XVIII na zijn vlucht uit Frankrijk verblijf hield, werd in 1795 ingelijfd, en toen in datzelfde jaar de derde en laatste Poolsche deeling werd voltrokken, was ook het eens machtige Lithauensche rijk, dat sedert 1569 een geheel vormde met Polen, door den Russischen kolos opgeslikt.

Economisch en politiek waren de omstandigheden in de Baltische landen uiterst bedenkelijk. De slavernij was er afgeschaft, althans in naam, maar de toestand van een groot deel der bevolking verschilde niet veel met dien van slaven. Want zij waren in dienst van en leefden op de eigendommen van de zgn. Baltische baronnen, voor het meerendeel van Duitsche herkomst, die zich daar in den loop der eeuwen hadden nedergezet en zich groote goederen hadden toegeëigend. Letland, dat toch ruim anderhalf maal de grootte van Nederland heeft, behoorde vóór den oorlog voor twee derden aan niet veel meer dan 130 groot-grondbezitters, de steden en dorpen uitgezonderd, en in Estland was een gelijk deel van den grond eigendom van slechts 200 familiën. De oorlog bracht in dien toestand weinig of geen verbetering; integendeel, nadat oorspronkelijk de Russische mobilisatie het land had platgetreden, kwamen de Duitschers, die de Russen terugdreven. Zij begonnen met Lithauen te overstroomen, legden het groote lasten op en drongen door tot aan de Duna. Toen het nieuwe communistische bewind in Rusland einde 1917 te Brest-Litowsk met Duiutschland vrede sloot, moesten de Baltische provinciën worden afgestaan. Zelfs de Baltische baronnen, wier zonen tot officieren der Russische garde hadden behoord en die hun winterpaleizen hadden in Petersburg, herinnerden zich plotseling hunne Duitsche afkomst.

Dit te meer, toen de revolutie ook in de Baltische landen voortgang bleek te vinden, en de boeren alles op die landgoederen kort en klein sloegen. Bermont, de bekende avonturier, heeft er aan het hoofd van troepen, die er gelaten waren, geheerscht en van der Goltz is hem later te hulp gekomen. Maar dat heeft niets geholpen, want de nieuw gevormde Staten bleken de kracht in zich te bezitten om zich, zoowel naar Duitschen als naar Russischen kant, vrij te maken. Zoo is reeds in den aanvang van 1918 in Estland de onafhankelijkheid uitgeroepen, hetgeen in November van dat jaar door Letland en Lithauen werd gevolgd. En al hadden deze landen daarna aanvallen van het bolsjewistisch Rusland te weerstaan, zij sloegen deze zegevierend af. Waarom zij drie Staten vormen en niet een? Het antwoord op die vraag ligt in hun geheel verschillende afkomst opgesloten.

Wij zijn gewoon aan Rusland en de Russische keizers te denken als heele of halve barbaren, die slechts onderdrukten en verwoestten. Wij hebben reeds in Finland geleerd hoe dit lang niet overal het geval was, en wanneer wij Estland en Letland, in het bijzonder Reval en Riga bezoeken, bemerken wij er, dat de zorgen van Peter den Groote en zijn opvolgers zich tot deze beide hoofdsteden hebben uitgestrekt. De ligging van Reval is schilderachtiger dan die van Riga, en Reval heeft meer van het oude, ietwat Slavische en romantische karakter behouden dan Riga. De middenstad van Reval, dat thans Tallinn wordt geheeten naar den burcht der Denen, die de oorsprong van deze stad is, bestaat uit vrij nauwe, kronkelend in elkander loopende straten met typische gebouwen als daar zijn de verschillende kerken, het Raadhuis en andere. Maar onmiddellijk aan deze middenstad grenst de buitenstad van Reval, die wijd uit elkander gebouwd is en enkele goed onderhouden parken en prachtige lanen heeft. Als ge van een der punten, die daartoe in Reval zoo alleszins aanleiding geven, een blik werpt op de stad, die zich voor een groot deel onder uwe voeten uitbreidt, dan ziet ge den loop van de oude versterkingswallen nog terug. Reval telt vele en velerlei kerken; Reval telt vele openbare gebouwen. Maar deze laatste zijn voor het meerendeel samengepropt bij den Burcht, dien men van uit de middenstad bereikt langs enkele steil opgaande wegen. Met den auto kruipt men als het ware onder de sombere poorten omhoog en dan

staat men plotseling op het ruime plein, dat de vroegere Russische kerk bevat, in welker onmiddellijke nabijheid het Parlement en de verschillende ministeriën zich bevinden. Estland heeft dit eigenaardige, dat het geen Staatspresident heeft, d.w.z. de President van den Ministerraad is er tevens Staatspresident. Hij woont in een vrij kleurlooze, maar goed onderhouden ambtelijke woning, en dicht er bij is het Ministerie van Buitenlandsche Zaken, gevestigd in een voormalig Russische paleis, waar prachtige zalen ter beschikking van de bezoekers staan. Ja, dat is het eigenaardige van deze kleine en kleinere Staten, dat zij, ondanks de moeilijkheden, die zij op financieel gebied hebben, beschikken over Regeeringsgebouwen zooals wij in Nederland en in andere kleine landen van Europa ze ternauwernood kennen.

Wij spoorden gansch een nacht van Reval naar Narva. Den ganschen nacht over het platte vlakke land van Estland, waar, toen eenmaal de morgen begon te dagen, de arbeiders op de velden zichtbaar werden. Den geheelen dag hebben wij voor ons gehad om Narva te bezoeken, en wij hebben ons dien dag niet berouwd. Want Narva maakte vóór den oorlog deel uit van het Gouvernement St. Petersburg, en voor ieder, die hier den trein neemt, is de voormalige Russische hoofdstad slechts twee uren verwijderd. Van Narva naar de Russische grens is niet meer dan 10 Km. Oudtijds staarden in Narva Zweedsche en Russische vestingen elkander aan; men kan ze nog beide onderkennen, gescheiden door de snelvlietende rivier, de Russische veel beter intact dan de Zweedsche, die reeds vóór den oorlog als kazerne dienst deed en ook thans nog dienst doet. Bij deze kazerne is de hooge uitkijktoren, een geweldige klim naar boven, die beloond wordt door een prachtig uitzicht tot ver in Rusland. Aan den voet van dien toren schijnt de rechte weg naar St. Petersburg te gaan; daar gaat hij ook inderdaad, maar verder dan de Russische grens komt men niet, omdat hier alles met hekken en prikkeldraad is afgezet. Slechts eenmaal in deze tien jaren opende zich deze weg, toen een der Zweedsche lucifersmagnaten, die zoowel voor Estland als voor Rusland een aantrekkelijke persoonlijkheid is, met zijn auto dien weg wenschte te berijden. En de spoorweg wordt slechts enkele honderden meters van de grens door een automatisch te leggen en te verwijderen dwarsbalk versperd: het middel om een inval van

Russische gepantserde treinen te weren. Daar werden wij door de vriendelijke soldaten van de Estlandsche grenswacht naar het punt gebracht, waar het in de zwart-witte Estlandsche kleuren geschilderde hek zich verheft. Onmiddellijk daarachter is het schildwachthuisje van den Russischen soldaat, een vriendelijken blonden bolsjewiek! En daarchter de typische poort, vorm van eerepoort, die zich bijkans overal verheft, waar Rusland van de verdere wereld wordt afgesloten en die in Russische letters het opschrift draagt: 'Arbeiders uit het Westen, weest welkom!' Zoo op het oog gezien, staat het tegenwoordig stelsel in Rusland stevig overeind, maar leek dat den willekeurigen bezoeker niet evenzoo, toen hij in het begin van 1917 het Czaristisch regime inspecteerde?

Narva heeft hier en daar een uitgesproken karakter. Het ligt over geheel de stad, die in de geschiedenis bekend is om den grooten strijd, die er tusschen Zweden en Russen werd gestreden. Hier is de grootste textielfabriek, die Europa kent, al is deze voor meer dan twee derde deel buiten werking met het oog op den slechten economischen toestand. In de onmiddellijke nabijheid van die fabriek zijn de geweldige stroomversnellingen, die de bezoeker met meer dan gewone belangstelling gadeslaat, en die de geheele omgeving en het land teekenen. Hier is ook het huis, waarin Czaar Peter de Groote heeft gewoond, en de onmiddellijke omgeving der stad verraadt een verleden van groote bewogenheid. Narva heeft een strand, dat zoowel per auto als per boot te bereiken is. Per boot een aangename vaartocht van ongeveer een uur. Het strand is aantrekkelijk; hier is een aardig Kurhaus, waar veel badgasten zijn; hier zijn mooie parken, en hier strekken zich vlak achter de duinen en het strand de houten villa's uit, die in groen en loover zijn gevat. Men heeft hier zoodoende het uiterste punt van het Oostzeestrand, dat men straks bij Riga, bij Koningsbergen en bij Danzig in geheel anderen vorm zal terugzien. Het was er zonnig en het was er mooi, en de kinderen speelden er in het water alsof er geen nabijzijnd Rusland bestaat!

Weer voerde de trein ons gedurende den nacht verder en des morgens vroeg reeds waren wij in Dorpat, bekende, roemruchte Universiteitsstad. Estland heeft een bevolking van ongeveer 2 millioen zielen, en aan de Hoogeschool te Dorpat studeeren 7000 aankomende intellectuellen, voorwaar een verhouding, die niet in

alle opzichten evenredig is aan de eischen, die het practisch leven stelt. Ook over Dorpat, ja zelfs over zijn Universiteit ligt iets van Oostersche kleur en glans, en in de straten zijn het steeds bijkans Oostersche tafereelen, die men meent te zien. Slechts het geenszins Slavische type der bewoners is daarmede ten eenenmale in strijd. Wij hebben in Dorpat het mooie Universiteitsgebouw met de groote ruime zalen der feestelijkheden bewonderd; wij hebben er den tot ruïne geworden Dom, de nieuw opgebouwde Universiteitsbibliotheek en verschillende andere openbare gebouwen gezien. Wij hebben er geloopen door de parken, waarin enkele standbeelden herinneren aan corypheeën der Universiteit, En zoo gewoon was dit alles op het laatst, dat wij ons afvroegen of wij werkelijk vertoefden in een plaats die twee eeuwen lang deel heeft uitgemaakt van het groote Russische Rijk! Er is sedert den oorlog wel veel veranderd, maar hoezeer beseft men dit eerst recht wanneer men landen als deze bezoekt. Wij spoorden anderhalven dag door Estland en Lithauen, en wij spoorden enkele uren van Kaunas naar Koningsbergen, en eerst toen hadden wij verlaten de vroegere Baltische provinciën van het Russische Rijk, die daarvan toch slechts een klein gedeelte vormden. En overal, hier in Dorpat, gelijk in Narva, kan men nog een gedeelte der stadswijk zien, dat ten gevolge van den strijd met de bolsjewieken is platgeschoten; in Dorpat zijn de sporen van den oorlog niet minder merkbaar. Maar overal is de wil om te werken, het land welvarend te maken, al ontveinst men zich zeker niet de moeilijkheden, die daarbij zijn te overwinnen. Men wenscht eenvoudig het eigen nationale leven te leven men verlangt geen bezit van anderen, maar verlangt ook het eigene te behouden!

II.

Heeft men Dorpat verlaten met bestemming naar Riga, dan is men vrij spoedig aan de grens. En het is alsof er iets in het landschap verandert. Want Estland heeft bosschen gelijk Letland, maar nemen deze in Estland een vierde van den bodem in, in Letland is dit bijkans de helft. Die bosschen schenken aan Letland de welvaart, die uit het land spreekt. Letland kreeg ook als hoofdstad het welvarende, handeldrijvende en ontwikkelde Riga, een

echt Europeesche stad met hier en daar prachtige breede straten, welke afgewisseld worden door even mooie en breede avenues. Riga heeft een oud gedeelte, dat niet minder aantrekkelijk is dan dat van Reval, met prachtige oude kerken en andere architectonische monumenten. Maar Riga is bovenal haven- en handelsstad, terwijl het, op niet veel grooter afstand dan Narva, een prachtig zeestrand heeft. Dat is heel typisch, want het strekt zich uit uren en uren aaneen en de grooter of kleiner plaatsen, waarvan Edinburga en Majorenhof de voornaamste zijn, rijen er zich achter de duinen aaneen. Maar Letland heeft meer natuurlijke schoonheid, want het beschikt zoowel over een Lijflandsche als een Koerlandsche Schweiz. Letland toch vereenigt in zich het van ouds bekende Lijfland en het niet minder bekende Koerland, streken, die vooral in de achttiende eeuw een belangrijke rol hebben gespeeld. Mitau was de hoofdstad van Koerland; het is nu tot een provinciestad teruggeloopen, maar nog waardeert men er de mooie oude gebouwen, die van vervlogen glorie spreken. Libau daarentegen, de tegenwoordige hoofdstad van de provincie Koerland, te voren belangrijke haven geworden, ijsvrij in den winter, waar zich vele industrieele ondernemingen, gelijk ook in Riga het geval is, hadden gevestigd, is in beteekenis verminderd. Letland beschikt over goede wegen, die b.v. voeren van de hoofdstad naar Sigulda, het beginpunt van de Lijflandsche Schweiz; in de meer afgelegen gedeelten zijn die wegen nog niet zooals men ze zou wenschen. Maar wie het oude Rusland heeft gekend en wie bedenkt hoe de wegen in Russisch Polen ook verschillen van die in Galicië of Pruisisch Polen, die zal zich niet verbazen, dat niet alles in eens kan geschieden!

Men zou langer in Riga willen toeven dan de tijd, voor een korte doorreis gegeven, toestaat. Zeker, Riga is in het Oosten van Europa gelegen; het verraadt nog duidelijk, gelijk trouwens Vipuri in Finland ook doet, den invloed van het nabije Rusland. Maar niet in dien geest als wij het ons wel eens denken, want het karakteristieke vuile, dat aan Russische steden eigen is, is in Riga niet meer merkbaar. Het centrum der stad is mooi bewaard; de Dom is er prachtig, en andere kerken daaromheen geven blijk van den godsdienstzin, die ook in Riga, dat al spoedig de gedachten

der Hervorming omhelsde, wordt gekoesterd. Maar daarbij is in Riga, gelijk ook in Reval, het typische gebouw van de Schwarzhäupter te bemerken. Dit gilde, in Riga van niet minder belang dan in Reval, had hier echter een andere beteekenis, en was ook nog rijker, beschikte over meer en krachtdadiger invloed. Riga is een Hanzestad van beteekenis geweest; het heeft zich ontwikkeld ondanks de politieke stormen, waaraan het steeds blootstond. Men kan moeilijk zeggen, dat Peter de Groote Reval of Riga als havens stichtte, neen, hij merkte ze op en waardeerde ze als voorhavens van het nieuwe Petersburg, waarvoor hij dacht den grondslag te leggen. Maar hij heeft de beide steden, en vooral Riga, ontwikkeld als voorposten, die Rusland deden doordringen in Europa. Met de verovering der Oostzee-provinciën heeft Rusland zijn eigenlijke intrede als Europeesche mogendheid gedaan; met de drie deelingen van Polen heeft Rusland die evolutie voleindigd. Wij, die in West-Europa wat laatdunkend denken over en kijken naar Polen, Lithauen en Estland, wij vergeten welke factoren zij voor ons vormen in het tegenwoordig Europa. Door de revolutie is Rusland, wellicht sterker dan het zelf in den aanvang gewild heeft, op zijn oorspronkelijke loopbaan van Aziatische mogendheid voor een deel teruggekomen. Men vraagt zich wel eens af of het niet een groote politieke fout van de Pruisische en Oostenrijksche heerschers is geweest om het den Russischen collega gemakkelijk, in elk geval mogelijk te maken als zuiver Europeesche mogendheid te worden erkend. De grenzen daartoe zijn op dit oogenblik min of meer afgesneden; hoog in het Noorden is er Finland, dat geheel onafhankelijk den Russischen invloed kan weerstaan; langs de Baltische zee zijn er nu de Baltische landen, die een voorpost vormen tegen niet slechts het communisme, maar tegen het Russische rijk en zijne eigenaardige opvattingen in het algemeen, en meer naar het Zuiden is er Polen, dat de eeuwenoude traditie om te dienen als schakel tusschen Oost en West, maar te gelijk als afscheiding, weer opvat. Het is geen toeval, dat in de laatste jaren onze blikken zich meer naar het Oosten dan naar het Westen van Europa richten!

Wij spoorden door het verre Letland, dat wij een klein land noemen, zonder te bedenken, dat het ruim anderhalf maal zoo groot is als Nederland. Wij komen dan al spoedig aan de grens,

waar nieuwe pasformaliteiten noodig zijn, en daarna aan het voor Lithauen zoo gewichtige spoorwegpunt Siauliai, waar de treinen van Libau en Memel met die uit Riga en Kaunas samenkomen. Hier zijn we in Lithauen, en hier zijn we op het gebied, dat van den oorlog ernstig te lijden had. Want onmiddellijk nadat Hindenburg den reeds bedenkelijken opmarsch der Russen in Oost-Pruisen tot staan bracht door den slag bij de Masurische meren, werd van uit Memel een aanval ondernomen op Libau, die grootendeels slaagde, en die het den Duitschers mogelijk maakte een front te ontwikkelen van de Oostzee tot aan Warschau, waarvan de uiterste linkervleugel tegen Kowno gericht was. Kowno heet thans Kaunas, en was 't voor den vroegeren Russischen heerscher een geweldig militair steunpunt; het is thans een open stad zonder meer. Jaren lang werd er door de Russen aan de forten om en bij Kowno gewerkt en sterk en krachtig werden zij gerekend. De millioenen, die het arme, niet zoo zeer welvarende Lithauen opbracht, werden niet voor verbetering van wegen, van onderwijs of wat ook bestemd; neen, zij gingen in den bodemloozen put van de forten om Kowno, die maar juist vóór den oorlog gereed kwamen. Die forten hebben den Duitschen opmarsch wat vertraagd; gelijk de groote versterkingen ten Noorden en ten Zuiden van Warschau het eveneens deden. Maar zij werden door de Russen vrij onverwacht verlaten, al geschiedde dit niet met dezelfde spontaneïteit waarmede het bij Warschau geschiedde. Er is in en voor de forten van Kowno gevochten, maar het geschiedde van Russische zijde zonder overtuiging. Nog altijd beschikken wij over dat eigenaardige stuk, dat de toenmalige Commandant van de vestingen om Kowno, toevalligerwijze ook alweer een cavalerie-generaal, aan zijne officieren zond, en waarin hij er openlijk voor uitkwam, dat lafhartig verlaten van de posten in zijn commandement had plaats gehad. Men kan zich moeilijk een sterker aanklacht indenken tegen den geest, die schijnbaar in het Russische leger heerschte dan een legerorder als deze! Vrij gemakkelijk zijn de Duitschers dan ook in Kowno binnengetrokken; Hindenburg heeft er enkele maanden hoofdkwartier gehad in het huis van den toenmaligen en tegenwoordigen Hollandschen Consul-Generaal. Deze, aanzienlijk fabrikant ter plaatse, Rijnlander van geboorte, moest zich laten naturaliseeren, wilde hij industrieele werkzaam-

heden uitoefenen; in Duitschland vertoevend bij het uitbreken van den oorlog, werd hij in een der gevangenkampen opgesloten en verbleef daar geruimen tijd, terwijl inmiddels in zijn woning Hindenburg en de Duitsche Gouverneur-Generaal Prins Ysenburg beraadslaagden over de gedeeltelijke onafhankelijkheid, die aan Lithauen zou zijn te geven.

Lithauen en zijn hoofdstad Kaunas vertoonen, in tegenstelling met Letland en Estland, een karakter, dat meer naar het Oostersche, naar het Slavische althans overhelt. Dat kan ook niet verwonderen, want Polen en Lithauen zijn door de eeuwen zoodanig één geworden, dat het onderscheid zoowel in taal als in andere opzichten den oningewijden vreemdeling wat kunstmatig voorkomt. En Polen is toch wel een typisch Slavisch land. Zijn Estland en Letland overheerschend Protestantsch, in Lithauen daarentegen, gelijk in Polen, overheerscht de Katholieke godsdienst. Polen en Lithauen zouden een kunnen zijn, ware het niet, dat het vraagstuk Wilna tusschen beide instond. Er is een tijd geweest, dat Wilna inderdaad de hoofdstad was van Lithauen. Maar dat herinnerde men zich in zoo geringe mate, dat b.v. de Russische indeeling, die toch ook met historische overwegingen rekening hield, het Generaal-Gouvernement Lithauen Kowno tot hoofdstad gaf, terwijl Wilna in een andere afdeeling gelegen was. Onafhankelijk geworden, korten tijd voordat de Polen er in slaagden het Duitsche juk, hun door den oorlog opgelegd, af te schudden, was Wilna een korten tijd Lithauensch bezit. Maar de Russen namen het, en de Polen wonnen het terug, en toen over het lot der stad beslist scheen, had kort daarna de eigenaardige inval van Generaal Zeligowski plaats. Sedert dien, nu tien jaren geleden, verkeert het vraagstuk Wilna in twijfelachtigen toestand, en verslechtert voortdurend de Poolsch-Lithauensche betrekkingen. Het is merkwaardig dat, terwijl Letland, dat ook in vroeger eeuwen zeer nauw met Polen was verbonden, en ook Estland zich bij Polen aansluiten, Lithauen dit halsstarrig weigert. Slechts over oplossing der grensincidenten heeft Lithauen te Koningsbergen willen onderhandelen, maar meer algemeene onderhandelingen weigert het zoolang niet Wilna is teruggegeven. Het moge zijn, dat Woldemaras, van wien men veel kwaads, maar weinig goeds in Lithauen hoort, wat erg krachtig naar buiten is opgetreden - den Lithauenschen geest van tegen-

woordig heeft hij toch vrij goed weergegeven. Want men is in Lithauen uitermate agressief, en den vreemdeling wordt, zoodra hij er naar vraagt, maar ook zonder dat, het noodige kwaad van Polen wel verteld. Men heeft in Lithauen een groote vereering voor de helden van de veertiende en vijftiende eeuw, en de rol, die zij in den strijd zoowel tegen de Duitsche Orde als tegen andere volksstammen hebben gespeeld, wordt wel wat erg eenzijdig uitgemeten. Midden in Kaunas is in een ouden toren het zgn. Militaire Museum gevestigd en vlak daarbij is het monument voor den onbekenden soldaat in de achtereenvolgende vrijheidsoorlogen. Daar brandt 's nachts het vuur, dat men in Lithauen nog vereert als ware het een heidensch land, en dat vuur wordt des avonds aangestoken, des ochtends gebluscht. Dat geschiedt door oorlogsinvalieden, begeleid door muziek, die vaandels, in den oorlog veroverd, met zich dragen, en het is een plechtigheid, die ondanks het feit, dat zij zich thans meer dan tien jaren dagelijks herhaalt, steeds de aandacht trekt van een groote menigte.

Wie zou denken, dat Kaunas een onaanzienlijke stad is, vergist zich ten eenenmale. Integendeel, het heeft altijd een mooie ligging gehad langs de Njemen, en het heeft die nog. In de laatste tien jaren is Kaunas, waaraan de Russen nooit veel zorg besteedden, reeds geweldig veranderd, en over een nieuwe tien jaren zal het nog veel meer veranderd zijn. In de onmiddellijke omgeving van Kaunas is een beroemd klooster, waar een der schilderijen van de Heilige Maagd is, die in Lithauen groote bekendheid hebben. En dicht daarbij is de plek, die de heuvel van Napoleon genoemd wordt, omdat hier de groote Keizer stond toen hij in 1812 zijn reusachtige leger, voordat de eigenlijke opmarsch naar Rusland begon, liet voorbijtrekken. Maar op den terugtocht deed hij Kaunas niet weer aan.

(Slot volgt)

H.CH.G.J. VAN DER MANDERE.

In Memoriam[1]

In zijn heldenhoedanigheid had Erik het onbeschrijflijk voordeel, mooi, mooi als het mooie weer te zijn. Die mooiheid had een bijzonder karakter dat zich weerspiegelde in elk van zijn bewegingen, in elke omstandigheid waarin hij zich bewoog. Onverwachts zou men in zijn klaar vloeiend woord en in de sierlijkheid van zijn gebaar iets gekunsteld bespeurd hebben, maar iets dusdanig gekunsteld, dat men er niet zijn doel tot verhooging van fijnheid en schoonheid in ontdekte, maar dat zich als een zekere spot vertoonde. Nu ben ik heelemaal overtuigd dat die spot, die ironie hemzelf, hemzelf alleen gold.

Bij een eerste kennismaking kreeg ik het vermoeden, alsof ik hem nooit zou doorgronden, zoo dubbelzinnig scheen mij die jongen in houding en taal, en daar ik niet wist, wat zijn ironische wijze van voordoen te beduiden had, nam ik ze louter voor mijn rekening, zonder te vatten, hoe verkeerd ik daarin rekende. Want ik leerde hem beter kennen de volgende dagen. De hoog-sympathieke bewondering, die zijn medeleerlingen koesterden jegens hem, verwonderde me zeer in het begin, doch weldra leerde ik zijn milde zelfspot waardeeren. Van dan af heb ik hem de vriendschap van de beste vriend toegedragen, of liever, uit al mijn vermogens trachtte ik dat te doen. De indruk van onze eerste ontmoeting - de figuur van Erik - zijn schoonheid - daarbij die tint van spot in zijn voorkomen - zijn tevens gevoelvol en overvloedig schertsend woord - dat alles had in mij een grond ingenomen, waaruit een licht misprijzen naast een bange bewondering opgroeide, maar vaag, gezien als plant op de donkere bodem van een klare vijver waarin het licht wel diep, doch niet heelemaal doordringt. Nooit echter heeft in mijn binnenste een grein van waarachtige haat

(1) De buigings-n werd weggelaten.

jegens Erik geleefd. Maar uit zijn verhouding jegens mij ontsproot toch een gevoel dat aan de haat verwant scheen. Hij was op elk gebied mijn meerdere. Tegenover hem, als tegenover iemand waarvan ik mijn beste vriend had willen maken, voelde ik dat pijnlijk. Immer bleef ik uit het spottende in zijn toon en manieren, een deel, hoe klein het ook zij, opvatten als tegen mij gericht. In de oogen van zijn medeleerlingen was hij een godmensch. Dat was hij ook in de mijne, maar diep in mijn hart verschool zich steeds het dubbel gevoel van jaloezie waardoor ik innerlijk mijn medeleerlingen hun genegenheid betwistte, alsof hij aan de mijne genoeg plezier had moeten beleven, en tevens mij wrokkig voelde worden jegens die meerdere die op zooveel meer dan ik aanspraak mocht maken. Nu vraag ik mij af of zijn zelfspot hem niet diende als nederige verschooning van zijn te groot succes, hoewel zich daarachter misschien een zekere koketterie verschool.

Een enkele maal voelde ik zijn spot echter scherp, scherper dan ik hem had moeten voelen, gericht tegen mij. Ik ben op de middelbare school altijd een gelijkelijk braaf en oppassend leerling geweest. Nu was dat niet heelemaal zóó met Erik het geval, hoewel zijn medeleerlingen hem toch een buitengewone vlugheid en diepte van verstand toekenden. Daar waar hij ze niet toonde, veronderstelden ze wel dat hij ze niet verlangde te toonen, en zoo zagen ze in hem het monopolium van knapheid. Men begrijpt al zeer hoe ik dan diep getroffen kon worden in mijn hoedanigheid van blokker, toen een enkele maal Erik me schertsend verstaan liet dat ik een verdienstelijk, doch eenigszins braaf leerling was. Dit oordeel werd onder 't oogglas van mijn diepe jaloezie vergroot en voegde zich bij de inwendige wrok die mij jegens Erik uit onze eerste kennismaking was bijgebleven.

Ik vergat u in de persoon van mijn vriend iets aan te duiden. Iets dat oogenschijnlijk geen deel scheen uit te maken van zijn ware persoonlijkheid, omdat het zoo in tegenstelling stond met zijn andere karakterelementen. Ik bedoel hier een bijzonderheid die althans niet de toon in zijn persoonlijkheid bleek aan te geven, maar die misschien de grondige loop van zijn leven, de voorname gebeurtenissen, die hem zouden leiden in de voorname richtingen, bepaalden. Zijn uiterlijk wezen, zijn lachende verschijning met het blonde hoofd en het gezond gelaat, zijn vrouwelijk zachte, toch

schitterende oogen eenerzijds, en anderzijds zijn teedere uitgelatenheid of kalme vreugde, zijn doordringende en als 't ware autoritaire vriendelijkheid, doch die wij niet als een opdringerigheid, maar als een vergeestelijkte verleiding voelden - want eigenlijk was Erik een zeer mooi gebouwd jongeling en met iets vrouwelijks in gelaat en gebaar dat niemand onopgemerkt voorbijging - dat alles hing samen in het zacht, maar gesloten verband van deze heerlijke, harmonische persoonlijkheid. Maar iets, iets was er voor mij in dit karakter, dat ik in de toekomst en in mijn toen jonge verbeelding tot het hoogste en rijkste, tot het komplex van een Goethe, zag uitgroeien, - iets was er dat mij in dit kader niet begrijpelijk voorkwam en dat er, zonder de schoonheid van lichaam en ziel te storen, toch dat samengegroeid verlangen van de verscheidene lichaams- en zielselementen naar het rijkere en hoogere in neer scheen te halen, maar als verholen en dan nog in uitzonderlijke oogenblikken. Een drietal malen in zijn bestaan heb ik dat diep verborgen werkend element in zijn ernstige gevolgen kunnen nagaan.

Zijn opmerkelijkste zedelijke hoedanigheden bestonden in groote gedienstigheid, trouw en aanhankelijkheid tot op de grens van de opoffering. Maar juist in de oorsprong, juist in de oorzaak van die hoedanigheden stak de kiem die hem in het leven in de weg zou groeien en hem ongeluk aanbrengen. Die groote gedienstigheid, die trouw, die aanhankelijkheid droegen in zich niet het geheel en eenig verlangen op te groeien tot de hoogste zielenadel; een deel van hun ontplooiing dankten ze - en dat juist zagen we niet - aan een diepgewortelde, nu eens onderdrukte, dan weer oplevende onverschilligheid jegens zichzelf die ik niet kan verklaren. Misschien bracht Erik met de geboorte mee een zucht tot verbruik van zichzelf ten bate van anderen, maar dan ook tegelijk de zucht tot verbruik om het verbruik, de zucht in de grond tot zelfvernietiging, want nooit wist hij zich met een belangrijke daad, tegelijk ten bate van zichzelf, hooger op te werken. Daarom zeg ik dat die kiem, die in hem in tegenstelling met zijn hoedanigheden leefde, het harmonisch geheel in dit wezen, diep verborgen, maar dan ook grondig verstoorde.

Erik kon zich van die zucht tot zelfvernietiging niet bewust zijn, want deze moet eerder in hem als een duister en spontaan,

plots opduikend instinkt gewerkt hebben, zooniet had hij er al de gevolgen van kunnen voorzien, er het bestaan van erkennen en zich inspannen om er tegen in te gaan. Hij was er echter het durende slachtoffer van. Hoe wonderlijk scherp stak voor de psycholoog dat eenig defekt met een overigens doorgezond en heerlijk wezen af! Door welk mirakel had een dergelijk afzonderlijk verschijnsel in een tot bloem reeds bezield leven als vernietigend element zoolang kunnen voortbestaan? En angstig mocht men zich afvragen waarlijk of de bloem tot vrucht zou rijpen.

Het lag in Erik's lotsbeschikking dat hij op school in een gespannen verhouding tot enkele professors zou geraken. Hij was nochtans het licht van de klas. Doch onder leiding van een paar professors, die eischen, zonder meer, dat een leerling zich inspant voor hun vak, toonde hij een duidelijke afkeer voor wetenschappen als wis- en natuurkunde. De natuurwetenschap werd ons op een zoo dogmatische, inzichtlooze en tegelijk hardnekkige wijze ingestampt, dat wij daaronder leden, en onze haat jegens de professor nog dieper kankerde in ons gemoed dan de haat jegens zijn onderwijs. Op die regel bleek Erik - maar tot zijn ongeluk - een uitzondering te zijn. Hij kon, naar het scheen, geen menschen verachten. Maar voor een leergang, die niet de naam van leergang waardig was, steeg zijn afkeer hooger dan de onze. Daarbij liet hij dit duidelijk merken. Het zou hem van belang geweest zijn, zich zwijgzaam aan het regiem te onderwerpen en - lijk wij allen deden - het mogelijke te doen om zijn onlust te overwinnen. Men zou de gedachte kunnen opwerpen van aanstellerige moed, het verlangen kranig in onze oogen te zijn, maar dat kenden we niet van hem. Die esthetische flinkheid was essens van zijn wezen. Hier echter droeg ze in zich die schietende kiem van nuttelоosheid, vermits ze slechts een vruchtelooze houding voorstelde, en niet enkel van nuttelоosheid, maar van eigen verderf, van zelfvernietiging.

Nogmaals verklaar ik die achtelooze houding van kranigheid en moed als wezenlijk kenmerkend voor het karakter van mijn vriend. Niet altijd wou ik dat voor mezelf bekennen. En innerlijk, alhoewel er zooveel tegen pleitte, waagde ik het een ideaal jongeling, een jongeling zooals ik er nimmer in mijn leven een zal kennen, ik, en ik alleen waagde het hem innerlijk van onechtheid te verdenken en heel die heldhaftige houding als een weerspiegeling

van die zelfde gekunsteldheid in zijn toon en manieren uit te leggen. Maar weer voeg ik er tot mijn vergoelijking bij, dat zulke verklaring wel zeer in stilte in mij omging, dat ik ze mij als 't ware opdrong tegen het beter deel van mijn wezen in, ja, dat ze mij innerlijk zelfs een beetje beschaamd maakte, vermits de ronde hartelijkheid tusschen Erik en mij, die ik uitsluitend voor mij alleen als mijn boezemvriend verlangde, al te zeer daar tegen afstak.

Een bitterkoude wintermorgen stonden de leerlingen op de binnenkoer gereed om zich op het teeken van de bel naar hun klassen te begeven. Het was een elektrische bel die hen zou verwittigen dat de mechanisch bepaalde tijd daar was, waarop hen de leerstof mechanisch zou ingelepeld worden. Waarachtig, achteraf beschouwd, en nu er zooveel jaren over mijn wrok van leerling jegens professors verloopen zijn, het was niet van het beste dat we aan onderwijs genoten, en het waren ook niet van de besten die het ons te genieten gaven. Dat vooral - genot - hebben we weinig beleefd aan ons onderwijs. Die middelbare school was een duister, droevig gebouw, waar ik, over de gansche lijn beschouwd, de eenigste droeve jaren van mijn leven heb gesleten. Ik wou deze periode niet gaarne ruilen met gelijk welke andere lastige periode van mijn bestaan. Volwassenen hebben het mis voor, wanneer ze hun smarten, hun verveling, hun bekommernis intenser dan die van een kind of dan die van een jongeling wanen. Er is natuurlijk een lijden dat voor de veertiger vol levensondervinding niets meer te beteekenen heeft, maar hoe kan hij zoo onbillijk overtuigd zijn, dat het ook door een jeugdige rug met evenveel moed zou gedragen worden, en dat zich achter jong verdriet een flauwe sentimentaliteit verschuilt, een romantische overdrijving en aanvuring van eigen gevoelens?

In die zelfde verhouding van oud en jong verhielden zich tot ons de leeraars. De meesten van hen beseften de omvang van hun hardheid niet. En wij die niet beseften wat zij niet beseften - en in het absolutisme dat de jeugd eigen is - wij hielden ze voor min noch meer dan beesten of demonen, en gaven hun namen als: Tijgerkat en Belzebub.

Het werd me bewust op die zelfde wintermorgen, hoe al de verveling, bangheid en treurnis, waarvan ons de school het stapelhuis bleek, zich als door straling aan het wezen en de kleur van de

omgeving meedeelde. Ik zag over de lage rand van de muur, die onze koer van een naastbijliggende hof scheidde, een vijftal kruinen van tamelijk hooge boomen uitsteken. Het donker net van takken en twijgjes dat ik anders, in zijn zoo nette struktuur, als door een wonderlijk ordevoelend kunstenaar in elkaar gezet waande, het scheen me zoo verward nu, dat ik niet twijgje voor twijgje, tak voor tak, in zijn plezierig gebroken lijn kon volgen, zonder door de omgevende chaos van wit-zwart kleurenspel onaangenaam overrompeld te worden. Links en rechts van het geboomte omsloten de duistere gebouwen, met hun kleur van eeuwenoude baksteen, een mizerie en ziekelijkheid, die langs mijn ooglijn neerzonk in mijn ziel, en die ik met mijn blik over andere, wellicht in wezen minder droevige objekten, en ook over objekten van het verleden en vooral van de toekomst uitstraalde. Uit zwarte opstijgende rook van een verre fabriekschouw schiep ik mij een duister plan, waarover verbeeldingen zweefden, mee met de rook, en die dwaalden, tevergeefs, door andere streken en andere tijden, waar ze steeds nieuwe wezens van verveling en treurnis ontmoetten.

Al wat ik hier bekijken kon stond me tegen in een nevel van triestigheid, en met de morgenkoude die ik bijzonder voelde aan mijn knippende oogen, was 't mij precies of ik de dingen door een met damp bedoomde glasruit bestaarde. Natte koude, die me duizelig maakte, scheen in de binnenkoer en tusschen de boomen te hangen. Ik zag ze als 't ware kleven aan de schoolmuren en blinken in de groene in lood gevatte ruiten. Een physische oorzaak nochtans deed me vanmorgen zoo bijzonder diep de akelige zijde van de mij omringende objekten beschouwen. We leefden juist in de periode die aan een overgangsexamen voorafging. Men kon het de vreesachtige, bleeke gezichten, waarin zich nu bij het minste nieuwtje de oogen glariënd opensperden, duidelijk aanzien, dat de kursussen tot overspanning toe doorblokt werden, iets waartoe we door de guurheid van het schoolregiem, die iets met de guurheid van deze winter gemeen had, gedwongen waren. Ik had in mijn sentimenteele verlangens naar licht en vreugde de moed niet, om aan de barheid en onverbiddelijkheid van mijn omgeving te gelooven: het schrikkelijk schoolgebouw dat zooveel verleden kwelling in zich besloten hield, de koude ernst van een leeraar die naast ons wegscheerde als een Marsbewoner in wiens bewustzijn ongehoorde

besluiten en gedachten groeien, en weldra, de elektrische schel die elke morgen als een vreemde tolk, in haar geheimzinnige taal en met onverbiddelijk geluid, de gemelijke gebeurtenissen van de komende dag aankondigde.

Ik had de vorige avond tot twee uur in de nacht geblokt. Na drie uur koortsige slaap had ik de kracht gehad, de kracht die doet vluchten - hoe zwak en hoe treurig men ook zij - voor het nabij gevaar, om in de koude donkerte op te staan en me weer aan de studie te begeven. Zoo was de zwaartillig vooruitziende stemming, waarin ik verkeerde, wel heelemaal physisch te verklaren, daar ik in 't algemeen eerder opgewekt dan pessimistisch van aard was.

Korts na 't luiden van de bel verscheen de prefekt op de koer. Zijn eenig gebaar met de arm in de richting van de vergaderzaal duidde er op dat al de leerlingen daar moesten bijeenkomen. Op deze grijze, koude, akelige dag had zoo'n vergadering in mijn oogen niets goeds te beduiden, en in het zijlingsch gemompel van de jongelieden onder elkaar teekende zich, met hun kwaadwillende spot, voor mij ook de onrust van een naderend onweer.

Toen de leerlingen in het lokaal hun plaats hadden ingenomen, traden achter elkaar prefekt en leeraars binnen. Enkele oogenblikken hield het gemompel aan met gefluisterde bedenkingen over: de Stier, Belzebub, de Tijgerkat, die zich met hun kollega's, rechts bij de muur, in de professorale zetels neerlieten. Maar het gemompel verstomde, toen de prefekt het podium besteeg.

Een stilte, zwanger van schrik, vulde de ruimte. Ze spande, zou men zeggen, tegen de hooge, kale, witte muren, het groene glas in lood van kleine zeventiende-eeuwsche vensters en de antieke balkenzoldering. Gezien mijn moede aandacht, gezien ook mijn historische onwetendheid, kon mij als zuivere waarheid het gevoel doordringen als bevond ik me hier in een gerechtszaal uit de inkwisitietijd. Het vonnis hing reeds in de lucht. Ieder scheen de zin van deze geheimzinnige vergadering te begrijpen, maar niemand wist, wie door het vonns getroffen zou worden.

- ‘Jongelieden, zoo gaf ons de prefekt te hooren, vermits we hier leven onder het regiem van wederzijdsch vertrouwen, vertrouwen dat helaas al te zeer in twijfel wordt getrokken of dikwijls verijdeld vanwege de leerlingen, hebben wij het recht u een gewichtige, hoewel treurige mededeeling te doen. Dat groot ver-

trouwen, dat we zoolang in onze leerlingen konden stellen, en dat vroeger althans (ik spreek van uw voorgangers, maakt u maar geen illuzies, jongelieden!) op de beste wijze werd beantwoord, dat kostbaar vertrouwen, jongelieden, is in de laatste weken zeer teleurgesteld geworden. En met reden...

Gezien onze goede bedoelingen, gezien de gereedelijkheid waarmee we er op gesteld zijn elk leerling, zonder onderscheid, een dienst te bewijzen, gezien de moeite die wij ons getroosten om u een harmonische en alzijdige opvoeding te bezorgen, moeten wij, als uw voorlichters naar een toekomst van verstandelijke en zedelijke waardigheid, op een onbeperkte toewijding en een spontane offervaardigheid van uwentwege kunnen rekenen. Die verwachting scheen in de laatste tijd van langsom meer een begoocheling te worden. Wij zijn het moe nu, jongelieden, ons te beroepen op een weinig goede wil. Die goede wil schijnt in het land Utopia thuis te hooren. Als we nagaan de nalatigheid, de nonchalance, de ongemanierdheid, ja, het cynisme dat zekere leerlingen in de verhouding tot hun professors aan de dag leggen, dan vragen we ons angstig af: Is het niet meer dan tijd een voorbeeld te stellen, een uiterste maatregel toe te passen, die voortaan, als een opperste waarschuwing, in het geheugen zal blijven?

Wij zien ons hier namelijk gedwongen, het gedrag van een bepaald leerling te brandmerken, een leerling die ons onder het masker van huichelachtige beleefdheid, van gluiperige voorko-mendheid, van veinzende lieftalligheid, de grofste beleedigingen niet spaart, en liefst - met het oog natuurlijk op een ongezond succes - in het bijzijn van zijn medeleerlingen. Al te toegeeflijk en geduldig, meenden we die leerling lange tijd een groote kinderlijkheid te moeten toedenken, maar zijn wezenlijk gedrag, dat zich verschuilt achter cynische oprechtheid, is ons ten slotte ondraaglijk geworden. De doortrapte ironie die deze jongeheer zich als een verregaande onnoozelheid denkt te mogen permitteeren, verplicht ons krachtdadig jegens hem op te treden.'

Een dergelijke rede hadden wij, vooral op dit oogenblik, aan de vooravond van het examen, allerminst verwacht. De bedoeling werd ons in al haar kwaadaardigheid duidelijk. Pijnlijke verwondering drukte de gemoederen. Enkele leerlingen waagden het Erik een bange, medelijdende blik toe te werpen. Men kon op zijn

gelaat niet de geringste verbazing lezen. Dat vonnis, hem zoo gluiperig, zoo op het uiterst oogenblik, meegedeeld, had hij nochtans niet in het minst verwacht. Zijn ongewone bleekheid bewees dat ten volle. Uiterlijk scheen hij zich kalm rekenschap te geven van de keering in zijn lot. En hoewel hij van nu af wist wat de prefekt hem nog verder zou voorbazelen, bleek of wel de rede van deze laatste, of het spel in het aanschijn dat deze rede begeleidde hem zeer te interesseeren. Zijn starend oog doorgrondde als 't ware de bedoelingen van de prefekt. En daar de mededeeling van dit vonnis ons allen grootelijks verwonderde, is het niet onmogelijk, dat Erik naar de geheime oorzaak zocht - oorzaak die hij niet in de verste verten scheen te vermoeden - van de hatelijke uitspraak die de prefekt nu volledig te hooren gaf, maar die we, ze voorvoelend, reeds kenden:

‘Vandaag nog zullen de ouders van die leerling op hoogte gebracht worden van zijn onwederroepelijke doorzending.’

Dan, als de laatste slag die we vermijden konden, omdat we hem verwachtten, maar die we niettemin hevig voelden, vielen de venijnige woorden:

‘Om kort te gaan, verzoeken wij de leerling Erik Z... onmiddellijk en voor altijd deze school te verlaten.’

Behalve een ongewone bleekheid verried niets in Erik's gelaat, wat in zijn ziel moest omgaan. Stel u voor, dat zijn vader een philologisch hoogeschoolonderwijs voor hem op het oog had en dat hij daar met reden mooie verwachtingen van koesterde. Stel u voor, dat Erik zijn vader als een beste vriend beschouwde en het minste dat hij jegens hem misdeed, zelfs buiten zijn wil, onder de vorm van wroegend leed op hemzelf terugviel. Maar buiten die ongewone bleekheid konden wij daar nu niets van merken. Het had er veeleer de schijn van alsof zijn tegenstrevers, niet hij, er leelijk aan toe waren. Een oogenblik zou men zelfs medelijden gevoeld hebben met de gansche professorsschaar.

Doodkalm was Erik rechtgestaan. Met bijna uitgestreken gelaat, waarin men geen gedachte van haat of verachting, wellicht alleen een glimp van kommer - maar een kommer die eerder anderen dan hemzelf gold - kon onderscheiden, verliet hij zijn plaats en begaf zich langsheen de professorsrij naar de deur. Alvorens de knop te grijpen, keerde hij prefekt en leeraars het

aangezicht toe en boog ernstig even het hoofd. Wij volgden hem gespannen in deze uiterst simpele handelwijze tot hij de deur achter zich dicht trok, zonder heftige stoot, geruischloos, als had hij vooraf bedacht dat het zóó moest gebeuren.

Gedurende een halve minuut, tot Erik verdween, kende onze verbazing geen grenzen. We hadden tot het einde toe in pijnlijke spanning verwacht, dat er toch iets zou gebeuren. Dat afscheid kwam ons ongelooflijk voor, zoo schrijnend mooi als wij het ook enkel van Erik hadden moeten verwachten. Maar het was te veel. En hoewel dat enkele oogenblik prefekt en leeraars er toch zoo oneindig meewarig hadden uitgezien, (de grootste haatdrager moet een beklemmend medelijden met hen gevoeld hebben) kon dat wegjagen van Erik er bij ons niet in. Hoe had hij dat verdiend?

Ik wist niet wel meer wat er rond me omging, toen uit de achterste rijen van de leerlingen een zoemend gebrom tot protesteerend awoertgeroep aanhief. Het was mij een wellust in dat geluid te baden. Enkel de goede en mooie gevoelens die ik Erik toedroeg dreven in hun volheid en waarheid aan de oppervlakte van mijn bewustzijn, en razend en vreugdig was de haat waarmee ik een oogenblik met de anderen in het beschermend lawaai meehuilde.

De leeraars, die het noodig achtten het schoolhoofd in zijn houding tegenover de leerlingen bij te staan, rezen om het ijverigst op en blikten dreigend in de roepende, brommende, huilende troep, zoodat alle geluid weer verstomde.

Die dag is in onze oproerige geesten een datum van triomf geworden, een datum van opkomst en strijd voor ons recht. Maar Erik is ons altijd als het veel te schoone offer bijgebleven, waaraan we de zege en vreugde van dat ééne oogenblik te danken hadden.

De kiem van het somber voorgevoelen, dat mij in de vroege morgen reeds verontrustte, was uitgegroeid tot een kwellende daad. Want Erik's doorzending trof me niet alleen met diepe treurnis, hoe ik ook die gansche dag door dat gevoelen - bij de herinnering aan aangename oogenblikken met Erik - vervuld bleef, maar ik had als een waarachtig schuldbesef ten opzichte van mijn vriend. Dat geheim en diep begin van jaloezie, de kleine wrijvingen met Erik, die in werkelijkheid niet voorkwamen, maar die ik diep in mezelf als een bestaande wezenlijkheid beslechtte, schenen me nu reeds lange tijd gemengd in de oorzaken die Erik

verplicht hadden zijn schoolmidden te verlaten. Ik voelde de wroeging op mijn gemoed, als een zware inktvlek op vloeipapier, breeder en breeder uitgroeien en het bijna geheel doordringen. Weinig in al hetgeen ik deed de volgende dagen scheen me waardig van een mensch gedaan, en ik kon lange tijd niet nalaten, met dat durend verwijt in mij, de kleinste van mijn handelingen met verachting te ontleden, om er de groei en het verloop van mijn ingeboren slechtheid in te herkennen.

In de loop van de volgende dagen en weken sleet natuurlijk, ook bij mijn makkers, de knaging van de mooiste herinneringen die de verloren vriend bij ons had nagelaten. Ik moest later in mezelf een groote onverschilligheid herkennen, (maar dat zou ik dan ook later doen) als ik bedacht hoe ik na de doorzending van Erik, deze niet eens ging opzoeken. Wel kwam nu en dan in mij de gedachte op van het aangenaam vooruitzicht hem onverwachts te ontmoeten, maar ik dreef ze nooit door tot een uitgewerkt plan. Neen, positief - en ik vraag me nu af waarom - zocht ik die ontmoeting niet. Later heeft me dat zeer gespeten. Die spijt voegde zich bij de andere kleine, duistere gevoelens die immer een waarachtige open sympathie van mijnentwege in den weg hebben gestaan, en die me ook in later omstandigheden zouden beletten me geheel te schikken naar de diepe eischen van een vriendschap met Erik. Ik zou hem nooit geheel en al in zijn gewoon en heerlijk doen kunnen volgen. Zijn natuurlijkheid was te groot, dan dat ik ze me eigen zou kunnen maken en er niet enkel uiterlijk, maar ook diep innerlijk mee sympathiseeren.

(Slot volgt)

RENE BERGHEN.

[Drie gedichten]

Herman Broeckaert

Portret.

Met zijn eeuwig wandelstoksken,
klinke-klankend 'lijk een kloksken,
dat, al tikkend, waar hij stapte,
overal zijn komst verklapte,
heb 'k den eersten trek gezet
aan vriend Broeckaert zijn portret.

'k Zal nu, met zijn grijze lokken,
die, ‘lijk sneeuw, bij dikke vlokken,
- of, als krullend’ schavelingen -
uit zijn vilten hoedje hingen,
zetten nu den tweeden zet
aan vriend Broeckaert zijn portret.

Sterke kop en sterke schouders;
en, geschenk van beî z'n ouders,
't hart gelijk een koeke-broodje,
- daar is nu het derde stootje,
dat ik even heb gezet
aan vriend Broeckaert zijn portret.

Steekt hem achter beî z'n ooren,
wat, eilaas! nu ligt verloren:
zijne pen en zijn penseelen.
Viel er iets van hem te deelen.
'k wist niet wat, als liefst bezet:
of zijn lied, of zijn palet!

Lentezon

Worgen wou de wreede winter,
worgen gansch des werelds kroost;
doch de lente-zonne ginder,
die zich nooit of nimmer boost,
spijts het winterlijk gezag,
schiet in eenen luiden lach.

Al de vogels lachen mede,
al de bloemen lachen ook;
en de winter, tenden rede,
vlucht nu weg, gelijk een spook,
dat wel grimt nog en wel grolt,
maar de matten toch oprolt.

Lente baart den tijd van minnen;
al wat leeft wordt dat gewaar
in het hart en in de zinnen:
't onpaar droomt nu van het paar,
en vóór 's winters nieuw begin
stappen veel 't trouwbootjen in.

Vroegmis

Wanneer de koster geslapen heeft,
zoo vast gelijk een os,
dan snapt hij daar het klokzeel vast
en klepelt er maar op los.

Dan vliegt de kraai den toren uit
en vlerkt, al krassend, voort;
alleen de oude, wijze uil,
blijft huizen, onverstoord.

De koster geeft den moed niet op
en trekt, al wat hij kan:
een martelende klok-geklop,
breken van pot en pan.

Maar dat belet Marieken niet
dat zij den koster gaarne ziet,
en wen hij nog aan 't luiden is,
trekt zij naar de eerste mis.

AUGUST VAN BOECKXSEL.
1931.

[Twee gedichten]

Aria

Een wiegend vooisje wil me plagen,
Er joelt een liedje door mijn hoofd,
Gezwollen is 't, van vele vragen
Door 't leven nog niet uitgedoofd.

't Zotte zinneken, uitgelaten
Zingt van ieder hart en huis,
Waar van mezelf ik iets mocht laten
Of dragen hielp een vreemde kruis.

In 't vooiske wemelt vreemde streven;
Begrijpen menschen wel hun lied?
't Leven leert ons liefde geven,
Wie zocht naar betere, vond ze niet.

Bremmen

De blonde bremme bot en bloeit
En lacht de zonne tegen.
Mosgroen en goud
Zijn al de wegen.

De bremme lachend bloeit en bot
In zonnig wilde perken,
Met taaien stam
En gouden vlerken.

Vlekkelooze, gulden bremmen
In de eigen ziele bloeien.
O, mocht ze 't leven
nooit verschroeien!

F.V.E.

Inleiding tot Strindberg's Naturalistische Periode

Femina, triste caput, mala stirps, vitiosa propago,
Plurima quae totum per mundum scandala gignit.
Femina, dulce malum, pariter favus atque venenum.

De vrouw, dat treurige hoofd, die slechte stam, dat verderfelijk kroost,
Die de meeste schandalen in de wereld veroorzaakt,
De vrouw, die zoete ramp, te gelijk honig en vergif.

Van 1883 tot 1888 vertoefde Strindberg in Frankrijk en Zwitserland. Zijn verblijf te Parijs, tijdens zijn eerste huwelijk, is van zeer groote beteekenis voor zijn letterkundige ontwikkeling geweest.

Tijdens zijn verblijf in deze stad maakte hij kennis met het naturalisme, dat in zijn gemoed een vruchtbaren bodem vond en waarover ik hier dan ook een klein overzicht geven wil.

Uit het realisme van Honoré de Balzac (1799-1850) en Gustave Flaubert (1821-1880) werd het naturalisme geboren. Dit naturalisme geloofde het menschelijk wezen volkomen onderworpen aan de natuurwetten, welke dan ook bestudeerd werden door de proefondervindelijke methode, reeds vooropgezet in de geneeskunde door Claude Bernard (1813-1873) in zijn werk: Introduction à l'étude de la médecine expérimentale (1865). Dezelfde methode werd insgelijks in de geschiedenis toegepast door Hippolyte Taine (1828-1893), terwijl 'n categorie schrijvers meer belang - dan hun collega's - aan deze theorie ging hechten. Zoo werd het naturalisme geboren. Deze richting was echter niet zoo maar plotseling uit den grond opgerezen: reeds in de XVIIIe eeuw is haar oorsprong te zoeken in de principes van de begripsleer.

De roman Madame Bovary beroerde de gemoederen door de treffende beschrijving en de zielkundige diepte der karakters, tot wanneer de gebroeders de Goncourt plotseling met het vaandel van het naturalisme in het strijdperk traden door de verschijning van Germinie Lacerteux (1865), waarin met de sceptische brutaliteit van een arts een geval van hysterie tot in de

kleinste bijzonderheden der achtereenvolgende perioden geteekend wordt.

In het inleidend woord van Germinie Lacerteux schreven zij: ‘Le public aime les romans faux; ce roman est un roman vrai. Il aime les livres qui font semblant d'aller dans le monde; ce livre vient de la rue. Qu'il ne s'attende point à la photographie décolletée du plaisir; l'étude qui suit est la clinique de l'amour.’

Dit werk genas Zola van zijn romantische bevliegingen en onder den invloed van Taine bewonderde hij fel de methode en de resultaten der gebroeders de Goncourt, die talrijke nota's naar de natuur namen en minutieus de handelingen hunner personen opteekenden: ‘Le roman actuel se fait avec des documents racontés ou relevés d'après nature’ (Journal des Goncourts, 24 octobre 1864); en later schreef Anatole France: ‘Ils observaient et notaient jusqu'à leurs rêves.’

In 'n buitengewoon korte tijdspanne was Zola voor de zaak gewonnen en vertoonden zijn eerste beduidende werken, n.l. Thérèse Raquin (1867) en Madeleine Férat (1868) reeds op ingrijpende wijze de kenmerken van gansch zijn grootsch opgevatte serie: Les Rougon - Macquart, histoire naturelle et sociale d'une familie sous le second Empire, welke door P. Martino volgenderwijze geresumeerd worden: ‘Une combinaison du réalisme des Goncourts et de celui de Flaubert, avec plus de brutalité; des formules de Taine appliquées dans la rigueur de leurs termes, et enfin d'un certain nombre de notions empruntées aux sciences naturelles.’ In het inleidend woord van Thérèse Raquin schrijft Zola: ‘J'ai voulu étudier des tempéraments et non des caractères.’ De personen van Zola lijden door ‘une tare héréditaire’ en in zijn inleidend woord van de Rougon-Macquart serie zegt hij: ‘Physiologiquement ils sont la lente succession des accidents nerveux et sanguins qui se déclarent dans une race, à la suite d'une première lésion organique.’ Onbetwistbaar groot is de invloed van Claude Bernard's werk op Zola geweest: ‘Ce livre d'un savant, dont l'autorité est décisive, va me servir de base solide,’ evenals het werk van Dr Prosper Lucas: Traité de l'hérédité naturelle.

Onder Zola's invloed vormde zich de bekende ‘groupe de Médan’: Huysmans, Maupassant - die onder de leiding van Flaubert zich tot een der grootste meesters in zijn genre ontwikkelde - Alexis, Céard en Hennique, en die in hun werken getrouw het voorbeeld van hun meester en vriend volgden.

Van Zola's serie was het eerste deel La Fortune des Rougon reeds in 1871 verschenen, doch het was slechts bij de verschijning van l'Assommoir (1877) - waarbij Zola veel roem te beurt viel - dat het naturalisme definitief erkend werd.

Alphonse Daudet, die te dien tijde reeds een groot aantal wer-

ken geschreven had, had zich omstreeks 1876 insgelijks bij de naturalisten geschaard en deze schrijver gaf tusschen 1876 en 1890 zijn bekendste werken, n.l. Jack, Le Nabab, Les Rois en Exil, Numa Roumestan, l'Evangéliste, Sapho, l'Immortel. Hadden de realistische voorgangers van Daudet zich bij voorkeur tot het platteland gericht, zoo behandelde deze schrijver nu met voorliefde het Parijsche leven. Voor het uitbeelden van dit leven nam hij ook minutieuse aanteekeningen uit de werkelijkheid en de volgende verklaring, welke hij in Trente Ans de Paris schreef, is toepasselijk op al de werken uit zijn naturalistische periode:

'D'après nature!

Je n'eus jamais d'autre méthode de travail. Comme les peintres conservent avec soin des albums de croquis où des silhouettes, des attitudes, un raccourci, un mouvement de bras ont été notés sur le vif, je collectionne depuis trente ans une multitude de petits cahiers, sur lesquels les remarques, les pensées n'ont parfois qu'une ligne serrée, de quoi se rappeler un geste, une intonation, développés, agrandis plus tard pour l'harmonie de l'oeuvre importante. A Paris, en voyage, à la campagne, ces carnets se sont noircis sans y penser, sans penser même au travail futur qui s'amassait là; des noms propres s'y rencontrent, que quelquefois je n'ai pu changer, trouvant aux noms une physionomie, l'empreinte ressemblante des gens qui les portent. Après certains de mes livres on a crié au scandale, on a parlé de romans à clefs; on a même publié des clefs avec des listes de personnages célèbres, sans réfléchir que, dans mes autres ouvrages, des figures vraies avaient posé aussi, mais inconnues, mais perdues dans la foule où personne n'aurait songé à les chercher. N'est-ce pas la vraie façon d'écrire le roman, c'est-à-dire l'histoire de gens qui n'auront jamais d'histoire? Tous les personnages de "Fromont" ont vécu ou vivent encore.'

Heeft Emond de Goncourt na den dood van zijn broeder Jules (1870) het naturalisme in zijn werk voortgezet, toch bleef deze niet meer gansch in de lijn van Zola en zijn school wat betreft het midden, waaruit hij zijn onderwerpen putte, alsmede de vorm, waarin hij zijn werk goot. Met La Faustin (1882) wou hij 'une introduction toute nouvelle de poésie et de fantastique dans l'étude du vrai,' wat sterker op den voorgrond treedt in zijn werk Chérie (1884).

Het spreekt van zelf, dat het naturalisme zich insgelijks op de planken waagde. Een eerste poging om het naturalisme op het tooneel in te voeren werd gedaan door de gebroeders de Goncourt met Henriette Maréchal (1863) en door Daudet met l'Arlésienne (1872). Van Zola werden slechts enkele werken en dan nog zonder veel succes vertoond, n.l. Thérèse Raquin, Les Héritiers, Rabourdin, Bouton de Rose, Le Ventre de Paris en

Germinal. Alleen rond de vertooning van l'Assommoir, naar de bewerking van W. Busnach en O. Gastineau, werd nogal veel lawaai gemaakt. Van de Goncourt werden daarna achtereenvolgens vertoond: Soeur Philomène (1887); Germinie Lacerteux (1888); La Fille Elisa (1890). Van Guy de Maupassant speelde men Mademoiselle Fifi (1896), terwijl Daudet opgevoerd zag: Fromont jeune et Risler aîné (1876), Le Nabab (1880), Jack (1881) en Sapho (1892). Wie minder succes met zijn naturalistisch werk kende was Henry Becque, toen op 14 September 1882 zijn werk Les Corbeaux vertoond werd.

Het is de geschiedenis van den ondergang eener rijke familie, na den dood van het gezinshoofd. De vader, een industrieel, heeft tijdens zijn leven een groot fortuin verzameld. Na zijn dood echter wordt het den kinderen ontnomen door den deelgenoot, die zegt een vriend te zijn; door den notaris, die de rechten der familie verdedigt en door talrijke leveraars. Allen maken van de wet gebruik om als kraaien alles vaneen te rukken en te rooven wat maar onder de hand valt. Totdat een der dochters zich opoffert, om door een huwelijk met een dezer oude, vrekkige kraaien, d.i. met den losprijs, welken zij door den verkoop van haar lichaam bekomt, de familie te redden[1].

Alhoewel het stuk geen succes kende, luidde het een nieuw tijdperk in en enkele bewonderaars en navolgers schaarden zich rond Becque: ‘Ils le louèrent d'avoir clairement déterminé les directions essentielles du nouveau théâtre, en se gardant des exagérations ou des faiblesses des précédentes tentatives naturalistes. Point de décors, point d'intrigue, une représentation exacte de la vie de tous les jours, un pessimisme foncier, des mots sarcastiques, une volonté emportée malgré l'apparente impartialité de condamner l'état social et les moeurs du jour: c'était là tout un programme.’ (P. Martino.)

Dit werd dan ook het programma van ‘Le Théâtre Libre,’ door Antoine gesticht. Op 30 Maart 1887 greep de eerste vertooning plaats, waarop men o.a. Mademoiselle Pomme, Un Sous-Préfet en Jacques Damour, naar 'n novelle van Zola bewerkt door Léon Hennique. Daar de onderneming een zeer particulier karakter droeg (de touschouwers waren terzelfder tijd deelnemers in de zaak) waren de stukken aan geen censuur onderworpen, zoodat men alles, wat elders geweigerd werd, speelde.

De proefneming slaagde uitstekend en benevens stukken van

(1) Van Becque werd insgelijks opgevoerd La Parisienne, de geschiedenis eener burgersvrouw, die in vrede leeft tusschen haar man en den minnaar.

vooruitstrevende Fransche schrijvers zelf, vertoonde men er o.a. werk van Ibsen, Strindberg, Tolstoï en Hauptmann. Het succes groeide maar aldoor en ten slotte was deze schouwburg gansch in de handen van het Fransch naturalisme. Vele meesterwerken, welke nu nog in den smaak vallen, werden daar voor de eerste maal opgevoerd en in onze twintigste eeuw, zoo rijk aan essay's, scholen en richtingen, is tot nu toe nog de sterke invloed - zoo b.v.b. voor Frankrijk bij Brieux, Bernstein, Curel, Courteline - van ‘Le Théâtre Libre’ te merken.

De Fransche naturalistische literatuur en de persoonlijke ervaringen uit zijn leven brachten Strindberg er toe de groote vraag - de levensverhouding tusschen man en vrouw - in een reeks van werken ‘voll unerbittlicher Anklage und messerscharfer Dialektik’ (Karl Strecker) van een ander standpunt te beschouwen en dit zonder rekening te houden met het woord: moraal, een woord, waarover hij in De Roode Kamer reeds schreef: ‘Zie je, daar hebben we dat woord weer! Dat is een merkwaardige uitdrukking; ze beantwoordt alle vragen, snijdt alle redeneeringen af, verdedigt alle gebreken, de eigene namelijk, maar die van anderen niet; sabelt alle tegenstanders neer, pleit zoowel voor als tegen een zaak, precies als een advocaat.’

En nu richtte hij zich - onbeschroomd onderwijzend, wat tot dan toe verzwegen of enkel in zeer bedekte vormen gezegd geworden was - tot de geslachtsverhoudingen: ‘Het huwelijk is in werkelijkheid een verbitterde strijd tusschen man en vrouw niet alleen om de overheersching - ja, dat was wel sedert oertijden een loonend onderwerp voor kluchten geweest - maar in den bittersten ernst een strijd om het leven, lijk poliepen, met onverzadelijke vangarmen, omwindt de vrouw den man en zuigt hem het merg en de ziel uit, wanneer hij niet sterk genoeg is om de onvermijdelijke snede toe te brengen, zich los te rukken, en den vijand onschadelijk te maken.’ (Dr Bruno Busse.) En in Strindberg's naturalistische werken maken we dan ook, van het begin tot het einde, dezen bloedigen strijd mee, waarin Strindberg werkelijk de onovertroffene is ‘par la vie suggestive des détails et leur vérité brutale’ (Böök) en zooals voornoemde criticus zegt kenmerken zijn drama's zich vooral door ‘la sensibilité ouverte et fraîche, la puissance de réaction sans bornes et sans fatigue, l'appétit enfantin pour tous les phénomènes de la vie. Quelle joie d'explorateur artiste et psychologue, jamais blasé, quels sens merveilleux, aigus et vierges, comme ceux d'un sauvage!’

Voor Strindberg was beminnen synoniem geworden met het zich zelf onderwerpen aan een verderfelijke macht, welke pijnigt -

na een veelbelovende vreugde - door afwisselende aantrekkingen en afstootingen en zoo ging hij de vrouw - die het voornaamste werktuig dier macht was - verachten. Aan deze verachting hadden stellig zijn eigen bittere huwelijkservaringen - welke hij nu eenmaal ging generaliseeren - schuld. Ook de toenmalige emancipatiebeweging - door hem niet beschouwd als de hoopvolle toekomst - droeg er veel toe bij om Strindberg in zijn gevoel te sterken, want deze beweging, welke zoogezegd de vrouw wou verheffen tot een vrij wezen, maakte haar juist hierdoor tot een misdadig schepsel, dat de arbeidsmarkt van den man vernietigde en hare plichten als vrouw-zijn met de voeten trad. Hier is zij minder scrupuleus dan de man, doch daardoor gevaarlijker. Strindberg voelde dit gevaar intenser en het deed hem pijn, als hij zag hoe de vrouw er op uit was den man tot slaaf te verlagen. De vrouwelijke gasten in het Zwitsersche pension, die leefden op de kosten van den man, hadden hem als voorbeeld gediend. En zijn onbeschrijflijke eerbied voor de vrouw als vrouw, echtgenoote en moeder, ging onvermijdelijk schipbreuk lijden. De liefde werd een afschuwelijk verschijnsel, zoodat het niet anders kon of hij moest met een vooropgezette vijandelijke gezindheid tegen de vrouw, in zijn werk optreden.

Toen hij zijn verleden overwoog, werd de vrees van de knechting van den man door de vrouw aangewakkerd, door het feit, dat Strindberg in zijn jeugd te veel vrouwen om zich heen had. Hij werd er door geregeerd. Althoos zag hij zijn zusters en de dienstboden met naalden in de handen en ‘in zijn gansche leven zijn het de naaldenprikken der vrouw geweest, hare kleine boosheden en plagerijen, waaronder hij het meest geleden heeft. Hij zag altijd naalden in hun handen en zag van de punten daarvan hare ondeugden.’ (Schleich.)

Later waren het zijn eigen vrouw en de zoo talrijke schaar vrouwen, die hij op zijn weg ontmoette, welke hem in dit geloof sterkten, zoodat hij deze vrees en dezen haat uitbreidde tot het geheele geslacht. Dit moest hij dan ook uiten, zoodat het karaker van zijn vrouwenfiguren, zoowel in de treur- als in de blijspelen is: ‘zwak, leugenachtig, tuk op liefde zonder hartstocht; egoïst, ruw en zonder geest. Het zijn levend geworden vrouwen van Schopenhauer’ (P.A.M. Boele van Hensbroeck). En na Strindberg's werken gelezen te hebben, zijn we dan ook geneigd - en wat te vlug soms - om hem met den naam van ‘vrouwenhater’ te bestempelen. In Entzweit zegt Strindberg zelf: ‘Hoewel men mij vrouwenhater noemt, heb ik altijd de vrouw bemind, en hoewel men mij een vriend der onzedelijkheid noemt, heb ik altijd het huwelijk gewild.’

In de elf eenakters uit de naturalistische periode valt Strindberg nogmaals op verwoede wijze de maatschappelijke instellingen en de conventioneele vormen en verhoudingen aan. Zijn razende aanvallen op de vrouw en het huwelijk, zijn reuzenstrijd tegen het gansche menschdom heeft hem, naast de talrijke overwinningen, diepe wonden geslagen. Hij was en bleef immer de ‘arme Strindberg, dorstende naar liefde, knagende aan zijn vingers van haat, zijn borst de worstelende grond van titanische krachten, zieltogend in het conflict en uitroepende: Mijn haat is grenzenloos als de woestijn, brandend als de zon en sterker dan mijn liefde[1].’

En telkens leed hij zelf meer dan de door hem verwonde vijand en het triomflied dat het scheppen van een meesterwerk elke maal z'n ziel in een vreugderoes ontstak, was telkens vergezeld van een pijnlijke klacht; 'n klacht van een te groote menschelijke ziel in een menschelijk lichaam.

In verband met de studie zijner naturalistische werken, maak ik dankbaar gebruik van de volgende aanhaling, welke de algemeene grondgedachte van Strindberg's drama's zóó juist weergeeft.

‘Onder de konflikten, die Strindberg met voorliefde ten tooneele voert, staat het huwelijk bovenaan. Ik heb er geen statistiek van opgemaakt, maar ik durf wel beweren dit in negen en negentig van de honderd gevallen de verhouding van een echtpaar tot elkander, en in samenhang daarmee de verhouding van ouders tot kinderen geschilderd wordt. Ook in De Vader is dit het geval.

Kent gij de fabel van de muis en den kikvorsch? Zij hadden elkaar zoo lief, dat zij besloten elkaar nooit te verlaten. Toen bonden zij met een koordje den voorpoot van den één aan den voorpoot van de ander. Maar er kwam een groote roofvogel, een van die beesten, die zoowel kikkers als muizen eten.

Toen was goede raad duur - ieder wou in zijn eigen element vluchten, de één in het water, de ander in een hol in de aarde; de één trok naar rechts, de ander naar links - zoo bleven zij waar zij waren-, het monster vrat ze beiden op en spuwde vermoedelijk het koordje uit.

Fabels plegen, vanwege de aanschouwelijkheid, met katastrofen te werk te gaan. Het dagelijksch leven is rustiger, maar daarom niet minder tragisch. Ook al ware de roofvogel niet gekomen, de kikker zou op den duur toch naar de koude sloot, de muis naar haar warm holletje verlangd hebben. Maar het koordje! Dan zouden zij hun wenschen geuit, en elkaar eerst verwonderd en

(1) “Poor Strindberg! thirsting for love, yet quawing his fingers with hate; his breast the wrestling ground of forces titanic, agonized by their conflict and exclaiming: “My hate is boundless as the wastes, burning as the sun, and stronger than my love!” (Chandler.)

dan vijandig aangekeken hebben. Zij zouden langzamerhand zijn gaan begrijpen, dat zij beter gedaan hadden, elkaar zonder koordje van tijd tot tijd, op gelukkige dagen, op neutraal terrein te ontmoeten, elkaar in vrijheid te beminnen, in vrijheid te helpen. Ja, dan zou het koordje al strakker en strakker gespannen worden, het zou nijpen en knijpen en striemen en in het vleesch snijden, zij zouden elkaar om het koordje haten en verwenschen, zij zouden menigen venijnigen ruk geven om zich zelf en den ander nog meer pijn te doen. En ten slotte bleef er niets anders over, dan dat één van de twee stierf. - Of dat men het zorgvuldig vastgeknoopte koordje, waarover Onze Lieve Heer zijn zegen gegeven had, door een onverschilligen derden man weer liet lospeuteren - en bij die gelegenheid blijft er dan van elk van de twee een lap vleesch en veel druppels bloed aan hangen.

Maar ieder huwelijk is een koordje, dat muis en kikvorsch verbindt, want man en vrouw zijn wezens van verschillende soort; elk heeft zijn element, zijn eigen toevlucht en wanneer men ze samenkoppelt zal er zeker een roofvogel komen of een oogenblik waarop hun verlangen naar de eigen sloot, het eigen hol ontwaakt en ze terug willen. Lacy - dan wordt het touw zoo strak gespannen, dat de duivel er op koorddansen kan. Liefde in het eerste stadium - vóór het bezit - is jacht; liefde in het tweede stadium - na het bezit - is strijd. Dat heeft de natuur met het oog op de instandhouding van de soort, lang zoo kwaad niet ingericht, want er bestaat geen natuurlijker en gezonder instinkten en gevoelens dan jagen en den jager verschalken, strijden en bestreden worden. Bovendien is niets van een zoo aantrekkelijke afwisseling en werkt niets zoo bevruchtend op de verbeelding dan die twee. Maar het moet eerlijk spel zijn, het moet vooral in vrijheid geschieden, anders gaat zoowel van de jacht als van den strijd de aardigheid al gauw af.' (André Jolles).

Talrijk zijn overigens de meesterwerken in de wereldletterkunde, welke de verhoudingen tusschen man en vrouw - of de huwelijksrampen - schilderen, waarin de man het slachtoffer van het 'Dritte Geschlecht' wordt.

In Duitschland hebben we b.v. Gerhart Hauptmann (geb. 15 Nov. 1862), die in zijn sprookjesdrama Die versunkene Glocke de huwelijkstragedie van den kunstenaar-klokkengieter Heinrich met Magda en met Rautendelein schildert en haar, na de bittere levensontgoocheling, de volgende woorden in het gelaat slingert:

> Ich hasse dich; ich spei dich an! Zurück!
> Ich schlage dich, elbische Bettel! Fort,
> verfluchter Geist! Fluch über dich und mich,
> mein Werk und alles!

In Gabriël Schilling's Flucht (1912) staat Gabriël Schilling tusschen zijn onbeduidende vrouw Eveline en tusschen de ontwikkelde Russische Jodin Hanna Elias.

Wanneer Schilling zijn vriend, den beeldhouwer Mäurer vervoegt, voelt hij zich lichamelijk en geestelijk ondermijnd ten gevolge van zijn ongelukkig huwelijk. Op dit oogenblik komt Hanna Elias in zijn leven en spoedig is hij gansch onder haar betoovering. Als hij echter plotseling haar gunst verliest, treft hem een zenuwaanval. De dokter komt, begeleid door Eveline, wat een strijd tusschen beide vrouwen doet losbarsten. Hanna zal niet langer de gunst van Mäurer verlangen. Doch Schilling's leven werd reeds door deze vrouw vernietigd en, na alle zelfvertrouwen verloren te hebben, vlucht hij, maar zijn tocht is een rit naar den dood, want kort daarop wordt zijn lijk uit de zee opgevischt: 'Dort stammen wir her, dort gehören wir hin.' Door dit werk liep Hauptmann ook het verwijt op, dat hij vrouwenhater geworden was, daar hij insgelijks vampiers en mannenverslindsters, die liefde huichelen en met meesterschap de leugen beoefenen, ten tooneele voerde.

In Rusland zijn het vooral Tchekov (1860-1904) in Tri Sestri (Drie Zusters), is het Andréy, die door Natalia Ivanovna beheerscht wordt, en Gorki, die de verhouding van man en vrouw in het huwelijk behandeld hebben, een onderwerp dat in Frankrijk b.v.b. Alfred Capus menigmaal geïnspireerd heeft. In dit genre kent Engeland insgelijks zijn vertegenwoordigers, n.l. in Pinero Jones, vooral in zijn werk Judah (1890) waaraan hij ook zijn beroemdheid te danken heeft[(1)], en Shaw met Man and Superman, terwijl de Oostenrijksche geneesheer Arthur Schnitzler (geb. 1862) ook graag de ziel der perverse vrouw behandelt.

In Italië is het de merkwaardige Giovanni Verga (1840-1922) die in een drama, naar een zijner romans, n.l. Lupa (de wolvin) de vrouw laat optreden, welke den man dien zij uit drift liefheeft, tot allen prijs hebben wil. Zij levert daarom haar dochter aan hem

(1) JONES: Henry, Arthur: geb. Grandborough, Bucks in 1859. Was werkzaam in de nijverheid, doch wijdde zich ten slotte gansch aan de literatuur. In 1882 kende hij een groot succes met 'The silver King' geschreven in samenwerking met Henry Herman.
Voornaamste werken: 1884: Saint and Sinners; 1894: The Case of Rebellious; Susan; 1896: Michael and His Lost Angel; 1897; The Liars; 1906: The Hypocrites; 1913: Mary Goes First.

Clak zegt van hem: 'To him is due the Renascence of the English Drama.'
Zie over Jones: Howells, W.D.: The Plays of Henry Arthur Jones, North American Review, 1907; Bullock, J.M.: H.A. Jones, with a Bibliography of his Plays, in The Bookbuyer, 16, 1898.

over, hitst hem nadien zoodanig op in zijn zinnelijke driften, tot hij haar ten slotte doodt.

In de meeste gevallen echter bepalen deze schrijvers zich bij het beschrijven, zonder dan ook rechtstreeks op de eenige oplossing in zulk geval - n.l. de scheiding - aan te sturen. Alhoewel Strindberg zelf driemaal huwde en driemaal scheidde, wou hij met zijn drama's echter de scheiding niet prediken. Wat hij hierover schrijft in De Biecht van een Dwaas is stellig zijn overtuiging gedurende gansch zijn leven geweest. Scheiden? ‘Neen, want de familie is voor mij een organisme geworden gelijk aan een plant, een geheel, waarvan ik een integreerend deel uitmaak. Alleen zou ik niet kunnen bestaan; alleen met de kinderen, zonder hun moeder evenmin; de transfusie van mijn bloed geschiedt door groote polsaderen, die uitgaan van mijn hart, zich vertakken in de baarmoeder der echtgenoote, en zich verbreiden in de kleine lichaampjes mijner kinderen. Het is een stelsel van bloedvaten, die zich slingeren door elkaar. Wanneer men een er van doorsnijdt verdwijnt mijn leven met het bloed, dat wegstroomt in het zand.’

Telkens, wanneer hij het noodig achtte, heeft Strindberg nadruk gelegd op het vreeselijke van de scheiding en de schrikkelijke gevolgen, welke er uit voortvloeien.

PIET SCHEPENS.

Vlaamsche Kroniek

Niemand heeft in de jongste jaren zooveel gedaan voor de hervorming van het onderwijs in de moedertaal in het middelbaar en normaal onderricht dan Julien Kuypers, begaafd literair en verfijnd letterproever, met de uitgave van zijn bloemlezing **De gouden Poort** (De Sikkel te Antwerpen), waarvan thans een tweede, geheel herwerkte druk van de pers kwam. Deze nieuwe uitgaaf bevat drie deelen. Reeds verschenen: deel A: 'Op den Drempel' bestemd voor de lagere klassen van het middelbaar onderwijs en de vierde graadscholen - en deel B: 'Inleiding tot de literaire schoonheid,' waarin de auteur vooral het aankweeken van 'letterkundig inzicht' beoogt en geen gelegenheid ontsnappen laat om het kritisch vernuft der jonge lezers te scherpen. Ons oordeel over beide boeken vatten we best samen in dezen enkelen zin: Er bestaat beslist geen beter 'bloemlezing' dan 'De gouden Poort.' Kuypers heeft het 'genre' een nieuw leven ingeblazen.

In de voor schoolgebruik bestemde verzameling **Onze Bibliotheek** (De Sikkel, Kruishofstraat) liet Julien Kuypers verschijnen: een gedeeltelijken herdruk van **Zon**, den bundel beschrijvingen van Herman Teirlinck, en **Dierenliefde**, twee verhalen - 'Jol of een Hondenleven' en 'Tjilp! Tjilp' van Domien Sleeckx. Fraai uitgegeven, gedrukt op goed papier, zijn beide boekjes bestemd om opgang te maken bij leerlingen en leeraars.

Corneel Mertens gaf een bundel **Sprokkelingen** (De Wilde Roos te Brussel) uit: reisindrukken in eenvoud neergeschreven, ontroerend door hun oprechtheid.

Johan Vorink heeft in sonoor proza den inhoud weergegeven van het oude volksboek van den ridder met den zwaan. Voor **Een schoone en wonderlijke historie van den Zwaanridder** (Uitgave Servire te 's-Gravenhage) sneed de bekende houtsnijder Victor Stuyvaert talrijke beginletters en verscheidene prachtige illustraties, waardoor het genot, door den tekst geboden, in aanzienlijke mate wordt verhoogd. Een uitgave, die de Hollandsche boekkunst tot eer strekt.

Dezelfde kunstenaar, Victor Stuyvaert, heeft de zeer mooie Nederlandsche bewerking geïllustreerd, welke Dr J. de Croos - reeds gunstig gekend door zijn vertalingen van een paar drama's

van tijdgenooten van Shakespeare - heeft gemaakt van de Fransche 'Chantefable' uit de XIIe of XIIIe eeuw: Aucassin en Nicolette (Uitgave: De Sikkel, te Antwerpen). Dr. J. de Croos schrijft een in zijn oppersten eenvoud altijd gesmijdig blijvend proza, waarin hij de fijne poëzie van den ouden tekst heeft vastgelegd. De illustraties zijn van zeldzame voornaamheid. Gedrukt op handpapier uit Auvergne, vormt deze prachtig-geslaagde bewerking van een zeer aangrijpend middeleeuwsch verhaal een uitgave, waaraan ook de liefhebbers van het mooie boek groote waarde zullen hechten.

In den roman **De Beemdvliegen** (Uitgave: 'Regenboog' te Borgerhout) voert Victor de Meyere den lezer weer naar de oevers van den Rupel, naar het rijke steenbakkersdorp, waar de 'Hittentit' woont, die er - zooals de schrijver zelf zegt - een 'kleurige illustratie' van is. De Meyere, die een groot folklorist mag heeten, vertelt op gemoedelijke manier, zonder overhaasting en hij verstaat de moeilijke kunst om de aandacht te vestigen op elke bizonderheid, die hij zelf om haar eigenaardigheid van belang acht, zonder er al te veel op te drukken. Hij weet te boeien en ook diep te treffen. Zijn wijze van vertellen heeft veel gemeens met den verhaaltrant van Buysse. Maar hij mist den humor, die het proza van den auteur van 't Bolleken doorglanst. De Meyere stippelt een gedachte uit en met zorg teekent hij de omtrekken van een beeld. Buysse daarentegen bepaalt met één enkelen machtigen trek een persoonlijkheid en schetst, vlug en forsch, een gebeurtenis. De kalme De Meyere laat zich door het gebeuren, waarvan hij verhaalt, niet beïnvloeden. Hij staat er buiten, blijft zelfs op eenigen afstand, vertelt verder zonder veel stemverheffing. Zijn roman 'De Beemdvliegen,' eenvoudig en evenwichtig van bouw, bezit de duurzaamheid, welke degelijk werk kenschetst.

De betweters, liefhebbers van apodictische kritiek, die beweerden 'dat de oorlogsliteratuur had afgedaan' - net als het realisme - moeten wel sip kijken nu in alle landen zoo groote belangstelling voor verhalen over de periode van bloed en tranen, die we beleefden, blijft bestaan. Van een Vlaamsche oorlogsliteratuur bestond feitelijk maar een embryo. Een echte Vlaamsche oorlogsroman van blijvende waarde is tot nog toe niet verschenen. Verdienstelijk is wel het verhaal - **Tien van den IJzer** (Vermaut te Kortrijk) - dat kommandant C. Sevens in 't licht zond. Deze roman boeit en treft. Maar de bezieling wijkt dikwijls, waar de schrijver den draad van zijn verhaal loslaat om tot een uiteenzetting van den toestand over te gaan.

Van Manny Mans verscheen (bij Jos. Janssens te Antwerpen) een bundeltje **Verzen**: hartstochtelijke uitingen van liefdeverlangen:

Over de sneeuwwitte landen schrijnt m'n roode verlangen
Als een snerpende kreet door een sprookjesdroom.

En uit dit passievol verwachten licht dan plots op een begrijpen van de wereld:

Toen smeekten je handen bleek en zacht...
En blij-spontaan werd mijn jeugd jou gegeven.
- Wie loog het meest dien zomernacht
Jij, of het lokkende leven?

Deze verzen brengen nog niet de volledige uitdrukking van wat de temperamentrijke Manny Mans gevoelt. Men beseft het hoe zij nog meer zeggen wil dan de woorden, welke zij, al dichtend, kiest, uitdrukken kunnen. Haar bundel ‘Verzen’ - schamele eersteling - wekt verwachtingen.

Van de volledige uitgave van de **Werken van Michiel de Swaen** verschenen (De Sikkel, Antwerpen) in den jongsten tijd de deelen III, IV en V. Nog één deel en de door Dr V. Celen, met de medewerking van Dr C. Huysmans en Prof. M. Sabbe ondernomen uitgave zal voltooid zijn. In de deelen III en IV werd opgenomen ‘Het Leven en de Dood van Jezus Christus,’ dat in 1767 werd gedrukt bij Joseph van Praet te Brugge. Het vijfde deel brengt kleine gedichten van de Swaen. Hier is de vrome De Swaen aan het woord. De voornaamste episodes uit Jezus' leven worden door den dichter verhaald en geven hem dan gelegenheid tot bespiegeling en soms tot moralisatie. In de ‘Godtvruchtige en Sedige Rijm-werken’ komt deze rethrozijnen-hebbelijkheid nog veel sterker aan het licht. De kleine verzen bevatten heel dikwijls brokjes zuivere poëzie: uitingen van een oprecht, bijna kinderlijk godsdienstig voelen:

Jesu, 'k wil voortaan niet willen
't Gene sou met u verschillen,
Uw behagen is het mijn,
Uw begeerten zijn mijn wenschen
'k Ben den blijsten aller menschen
Magh ik met u eenigh sijn.
'k Vinde soetheyt boven maten
Soeter dan de honingraeten
In 't volbrengen uwer wet
Ach! bij uwe soetigheden
Sijn al' aerdsche sinlyckheden
Stinckend, morsigh en besmet,
U te dienen, u te loven
Gaet al aerdsche troost te boven.

We haalden deze enkele verzen slechts aan om te bewijzen hoe lees- en genietbaar dat werk van De Swaen is gebleven. Het te doorloopen in de sierlijke en verzorgde uitgave van 'De Sikkel' biedt een dubbele vreugde.

Bij de firma L. Opdebeek te Antwerpen liet André de Ridder een vertaling verschijnen van Roland Dorgelès oorlogsroman Croix de Bois. In zijn inleiding tot **Houten Kruisjes** gaat de auteur de evolutie van de oorlogsliteratuur na. De roman van Dorgèles is een meesterwerk en André de Ridder deed wèl, toen hij daarvan een Nederlandsche vertaling maakte.

In het **In Memoriam Lode Opdebeek** werden de gevoelvolle opstellen opgenomen, door André de Ridder en Edmond van Offel in den 'Vlaamschen Gids' aan de nagedachtenis van den hoogst verdienstelijken Vlaming Lode Opdebeek gewijd, verder een gedicht van Jef Mennekens, en een paar hoofdstukken uit het onvoltooide verhaal 'Peters Beeld'... Wat zouden we nog kunnen zeggen over Lode Opdebeek, nadat goede, oude vrienden zijn voorbeeldig streven hebben gehuldigd? We willen hier enkel nog wijzen op een paar boeken van hem: op zijn eenvoudig-schoon 'Peters Kind,' op zijn prachtig werk 'Bloemekens van den Vlaamschen Rozelaar,' op zijn levendig-verhaalde 'Reis door Vlaanderen'... Van uit die boeken zal Opdebeek spreken tot de Vlaamsche gemeenschap, die hij heeft liefgehad en op onbaatzuchtige wijze gediend... Wij hopen nu maar, dat de historici van onze literatuur hem de plaats zullen geven, die hij verdient, als verteller en als memorieschrijver...

LODE MONTEYNE.

Tooneelkroniek

Indien er onder de z.g. 'jongeren' iemand is van wie we iets mogen verwachten, dan is dat Mark Belloy. Zijn **Match Nul**, Bokswedstrijd in drie bedrijven (uitgave van den schrijver, Diepestraat, 43, Antwerpen) houden we voor een der allerbeste Vlaamsche stukken die in de laatste jaren verschenen. De toon van dit stuk kenmerkt den schrijver dadelijk als een ras-dramatist.

'Match Nul' werd nog niet dikwijls gespeeld. Het is te gedurfd, te scherp, te wáár voor ons landje. De groote tooneelliteraturen tellen spelen bij honderdtallen, die nog veel gedurfder zijn, en toch gespeeld worden, succes hebben.

Er zijn in den grond slechts twee soorten van tooneel: het tooneel der waarheid, waarin al de driften en harstochten van het menschdom worden geteekend, zonder genade, en het tooneel waarin alles wordt verdoezeld, om niemand aanstoot te geven.

Doch we hebben de overtuiging dat, later, 'Match Nul' gerekend zal worden tot het allerbeste dat onze Vlaamsche tooneelliteratuur bezit.

Van de firma Jos. Janssens, Kruikstraat te Antwerpen, hebben we een heel stapeltje nieuwe tooneelwerken voor ons liggen.

De Indringer, van Bertha Dedeken, een tooneelspel in drie bedrijven, is de geschiedenis van een jongen man die houdt van een meisje van hoogeren stand, doch om zijn geringe maatschappelijke positie door de familie van het meisje wordt 'weggewerkt.' Mevr. Dedeken heeft het overbekende thema niet onaardig uitgewerkt, doch zonder persoonlijkheid en veel te langdradig.

Van Gaston Martens, drie nieuwe stukken: **Modern-Palace**, een blijspel in drie bedrijven, **De Gierigaard**, drie ernstige bedrijven, en de eenakt: **De wonderbare Clown.**

'Modern Palace' behoort lang niet tot Martens' beste werk; het is nogal goedkoop, doch verdient niet den smaad waarmede de kritiek het bejegend heeft tijdens de opvoering in den Kon. Nederlandschen schouwburg te Antwerpen. Wat we niet begrijpen, is dat de bestuurder van dien schouwburg, waar hij de keus had tusschen twee nieuwe werken van Martens, het slechtste van de twee gekozen heeft. Misschien omdat dit een blijspel was, en er geen heil meer schijnt te zijn dan voor blijspelen?

‘De Gierigaard’ is een werk, dat een langere studie waard is.

‘Ha, **men** beweert dat ik slechts één genre kan beoefenen, dat der landelijke zedenstudie; welnu, ik zal **hen** bewijzen dat ze zich vergissen.’

Dat ongeveer moet Martens zich gezegd hebben vooraleer zich aan het schrijven te zetten van zijn laatste werk. En hij is Shakespeare gaan lezen, en misschien wel sommige van de moderne Duitschers, b.v. Carl Sternheim, die ‘Die Cassette’ schreef, (ook een gierigaardshistorie!) en anderen: Jong-Duitschers, de expressionisten met hun sadistischen lapidairen stijl, hun gehallucineerde fantasie, wier grimmigheid en wereldwee parallel liep met de Spartakusuitspattingen.

De titel van dit nieuwste werk van Martens zou laten vermoeden dat het zwaartepunt zou liggen in de uitgediepte figuur van een vrek, zooals bij Molière, en dat al de lijnen zouden vertrekken en terugwijzen naar die groote centrale figuur. Dit blijkt echter niet het geval te zijn. De vrekkige August Slijper is misschien wel de belangrijkste personage, doch daarnaast staat een heele reeks andere rollen: de zoon Hektor, de schoondochter Anna, het nichtje Gaby, John Vierlant en enkele minder belangrijke, die zich op het voorplan bewegen in kleurrijk wisselspel, en het gaat niet in hoofdzaak om de teekening van den vrek, doch wel om dit wisselspel.

Een drang naar sintese, overdrijving in de richting van karakteriseering, los van het individualistisch ‘geval’, met een meer incisieven, meer bondigen stijl, en vooral, het torsen van een alledaagsch onderwerp naar een plan van fantasie, maken dit werk tot een belangrijk feit in de evolutie van dezen schrijver. We staan tevens voor een nieuwen mijlpaal in de geschiedenis van het Vlaamsch tooneel. Zonder Teirlinck zou dit werk nooit geschreven zijn, dat staat vast. Doch waar Martens een geheel ander vertrekpunt had, past hij de Teirlincksche grondprincipes op eigen manier toe, en brengt dan ook iets nieuws: van de tradities behoudt hij het onvergankelijke, n.l. ‘als hoofddoel van het tooneel: de teekening van den mensch,’ doch in de uitwerking van zijn gegeven, in de ‘manier’ volgt hij in zekeren zin de principes van een Tairoff, een Gordon Craigh, waarop ook Teirlinck zich baseerde.

Te Brussel is ‘De Gierigaard’ mislukt, en dat verwondert mij niet. Men heeft het werk niet begrepen, het publiek niet en de kritiek niet. Martens was al definitief geclasseerd, gecatalogeerd, en men achtte verrassingen vrijwel uitgesloten. Hij was de schrijver van ‘De Paus,’ ‘Prochievrijers,’ ‘Leentje uit het Hemelrijk,’ en moest dan maar in die richting voortgaan. Hij mocht er zich aan verwachten niet begrepen te worden. Er gebeurt met Martens de tragedie van zoovelen in de literatuur van een klein

land: de kunstenaar groeit, met het gevolg dat zijn arbeid het begripsvermogen van den middelmaatmensch ontgroeit. Straf: geen publiek meer, lezend of schouwend.

Als we het werk nader gaan beschouwen, moeten we vaststellen dat het de harmonie mist van vroegere stukken van den schrijver; hij heeft de hoogte niet bereikt waar hij naar streefde. Op sommige plaatsen voelt men de intense krachtinspanning om tot een haast Shakespeariaansche hoogte te reiken, maar het blijft een even zich vastklampen aan de toppen, zonder vasten greep te kunnen krijgen, een duizeling. Wel werd een atmosferische eenheid bereikt, een fantastische kleur, waarin de omtrekken der figuren verdoezelen als de voorwerpen in de landschappen van Corot. Maar de zuiverheid, de klaarheid der conceptie heeft er onder geleden, en er is een zeker gemis aan innerlijke dinamiek, die de handeling zou voortstuwen van binnen uit. Al te dikwijls krijgen we den indruk dat de handeling stilstaat, terwijl de personages voortpraten, al te dikwijls ook komen herhalingen voor, telkens terugkomende woordspelingen en woordverdraaiingen. Om een schoon afgerond geheel te maken heeft het Martens aan maat en zelfbeheersching ontbroken. Van het ontleenen van motieven aan Molière zullen we hem geen verwijt maken. Molière heeft ze zelf elders ontleend. 't Kan ons ook niet hinderen dat het gaan en komen der personages niet steeds gemotiveerd wordt: op een plan van fantasie is dat toegelaten. Wel hindert ons echter het uit-hetkader treden van de oofdfiguur. Die Slijpers is alle menschelijke proporties ontgroeid. Hij is geen gierigaard, doch een krankzinnig geworden gierigaard, een door het stokpaardje der duitenklieverij bezeten krankzinnige. En zijn voorbeeld werkt aanstekelijk, want verscheidene andere figuren lijken insgelijks van Lotje getikt, zoodat er oogenblikken zijn dat men denkt dat de historie in een zothuis speelt.

Doch, met al z'n gebreken, is ‘De Gierigaard’ een zeer eigenaardig en persoonlijk werk, en bewijst Martens met dit stuk dat zijn talent leniger is dan velen vermoeden konden, zoodat hij nog lang niet zijn laatste woord gezegd heeft.

De wonderbare Clown, het derde nieuwe werk van Martens, een nieuwe variante op ‘Carmen,’ is een flink gedialogeerde eenakt, die, mits goed geïnsceneerd te zijn, wel indruk zal maken.

Iets nieuws in onze tooneelletterkunde brachten de samen gebundelde vijf eenakten van Frans Demers, betiteld **Koloniaal Tooneel**, nieuw althans wat het milieu betreft. De voornaamste verdienste van deze vijf schetsen ligt in de knappe dialogeering. Van tooneeltechniek heeft de jonge auteur nog alles te leeren. En dan lijkt ons de titel ‘Koloniaal Tooneel’ een minder passend etiket. Geen enkel van de vijf eenakten is specifiek koloniaal tooneel,

zooals b.v. Fabricius er schreef. Geen enkel van de vijf ‘gevallen’ dat men zich niet even goed in Europa zou kunnen voorstellen. Zelfs ‘Ras,’ dat wel het meest voor koloniaal tooneel zou kunnen doorgaan, kan men in Europa doen spelen, b.v. tusschen Joden en Christenen.

Tevergeefs hebben we in deze eenakten gezocht naar een flits van persoonlijke visie op menschen en dingen - en dit lijkt ons voor de verdere mogelijkheden van dezen nieuwen auteur vrij bedenkelijk.

Heime is de titel van een treurspel van Jef Mennekens, blijkbaar geïnspireerd door ‘Starkadd’. Literatuur, geen tooneel! De proefneming in den Koninklijken Vlaamschen Schouwburg te Brussel heeft het trouwens bewezen.

Met 't **Lammeken**, drie bedrijven, heeft de onvermoeibare Jac. Ballings een zeer groot succes gekend, zoo zelfs dat hij er een vervolg op geschreven heeft dat niet minder succes zal kennen. De twee stukken behandelen de ‘-simpele geschiedenis van een man die trouwt met een veel jongere meid.’ Doch de geschiedenis is bij Ballings niet hoofdzaak. Hoofdzaak is wat hij er van maakt, hoe hij door een aantal bijkomstigheden het simpel gebeuren tot een aantrekkelijk spel weet te maken. De dialogen van Ballings tintelen van guitigheid en volkschen humor, en zijn technische kennis is ruim voldoende om de eenvoudige thema's volkomen tot hun recht te brengen. Ik zou haast durven zeggen dat een zoo verdienstelijk volksschrijver als Ballings een zegen is voor het Vlaamsch tooneel. Dank zij hem, zijn goed humeur, zijn werkkracht, vinden de Vlaamsche tooneelmaatschappijen in zijn ‘ontelbare’ stukken een dankbaar repertoruim. Jac Ballings is de Van Peene van onzen tijd.

Met **Apostels** (Uitgave Jos. Janssens), zet Jef Horemans de serie van zijn realistische stukken voort, serie die afgebroken werd door de ‘fantastische’ satire ‘Het Waarheidselixir.’

Er is een tijd geweest dat we van Horemans iets mochten verwachten; ‘Slangetje’ was een merkelijke vooruitgang op den eersteling ‘In de Branding’. Daarna kwam ‘Het Waarheidselixir,’ een grijpen naar iets dat boven het bereik van den schrijver lag, en ‘Liefde,’ 12 dialogen, vrij naar Schnitzler, waar Horemans op z'n best was: als dialogenschrijver. ‘Apostels’ is opnieuw een poging om een stuk te bouwen. En opnieuw blijkt hier de onmacht van den auteur om een dramatisch concept architectonisch te verwezenlijken. Zijn stof is hem de baas. Als compositie is ‘Apostels’ een gruwel. De materialen zijn lukraak aangewend, en van evenwicht en proportie is er geen spraak. Daarbij is de taal vaak slordig en soms beslist foutief.

Voortgaande op den titel, en meer nog op den ondertitel:

‘comedie der menschelijke schijnvroomheid,’ hadden we ons verwacht aan een vlijmende satire op de schijnvromen, naar het voorbeeld van meester Molière. En zoo zet het stuk ook in: Paul Fries, behoudsgezind christelijk advokaat en volksvertegenwoordiger, voorzitter van den Beheerraad der ‘School voor maatschappelijke opvoeding der jonge vrouw,’ wordt voorgesteld als een soort van Tartuffe, die in 't openbaar de deugd aanprijst, terwijl hij onderduims met z'n typiste scharrelt. Doch die teekening is niet volgehouden, en Paul Fries blijkt ten slotte nog zoo'n kwaje baas niet te zijn. Maar daarmee vallen ook de schampere titel en ondertitel weg, en krijgen we als stuk iets anders. Namelijk dit: Paul Fries heeft een dochter: Georgette; daarbij een schoonzoon in spe, die schilder is, en, naar beroemde voorbeelden, Georgette uitgeschilderd heeft naakt van het hoofd tot de voeten, op een reuzendoek, dat hij exposeert. Daar de schoonzoon in spe communist blijkt te zijn, heeft hij bovendien zijn aangebedene een roode muts op het hoofd geschilderd, en haar voorgesteld als het symbool van het communisme. Achter haar rukken de arbeiders op, en zij verjaagt de behoudgezinden, de aanhangers van haar vader. Het wordt natuurlijk een schandaal met het gevolg dat Fries de politiek zal verlaten, ofschoon zijn partijgenoot Rens hem smeekt dit niet te doen, in een tooneel dat wellicht het beste is van gansch het stuk.

Men vraagt zich af waarom de schoonzoon in spe, die noch een domkop, noch een fanaticus blijkt te zijn, beslist noodzakelijk heeft gevonden een **gelijkend** portret van Georgette te maken, daar toch een symbolisch figuur bedoeld werd... Maar ja, dan was er heelemaal geen conflict ontstaan, en had de heer Horemans zijn stuk even goed ongeschreven kunnen laten. En we zullen maar beter verder niet naar logica en waarschijnlijkheid zoeken, in dit minder dan middelmatige werk.

Dr Robert Roemans schreef over Jozef Horemans een boekje van 63 bladzijden. (Uitgave ‘Het Tooneel,’ 1930.) Met een nauwgezetheid die men moet waardeeren, heeft de heer Roemans alles bijeengezocht en genoteerd wat belang kan hebben voor de kennis van den tooneelschrijver Horemans en zijn werk. Hij is zelfs zoover gegaan ook de onbelangrijkheden te vermelden, met een zoo buitengewonen ernst dat men het hem moet vergeven. Ieder woord dat ooit over Horemans werd geschreven, staat in dit boekje onder ‘Bibliographie’ vermeld, en we gelooven dat in dit opzicht Horemans onmiddellijk achter Shakespeare volgt.

We hebben dit boekje tamelijk aandachtig gelezen. De concluzie is dat Jef Horemans niet alleen de grootste, fijnste, intellectueelste tooneelschrijver is van Vlaanderen, maar dat hij bovendien een wereldfiguur is, wiens dramatische intensiteit grooter is

dan b.v. die van Schnitzler, en die zonder twijfel ééns in een adem genoemd zal worden met Molière.

Met **Het verloren Paradijs** begint voor Willem Putman een nieuwe periode in zijn tooneelarbeid. Hij schijnt eindelijk het besef te hebben gekregen van den aard van zijn talent - en van de grenzen binnen dewelke hij zich moet bewegen.

Verheugend verschijnsel. Doch is er natuurlijk een ‘maar!’ Het stuk werd kortgeleden in de Kon. Ned. Schouwburgen van Antwerpen en Gent opgevoerd, met weinig succes, wat we een minder verheugend, ja zelfs bedenkelijk verschijnsel heeten. Zoolang Putman louter factisch bleef, op onbeholpen manier Teirlinck nadeed, of in een opgeschroefden toon een speelstuk schreef zooals ‘Mama's Kind,’ had hij succes. Nu hij naar waarheid en verdieping streeft, naar menschelijkheid, keert het succes hem den rug toe, overlaadt men hem met smaad. Gedeeltelijk zal dit wel te wijten zijn aan het bijzonder slecht gekozen moment van de opvoeringen. Een dergelijk stil en innig stuk had moeten ‘gaan’ in het volle van het seizoen. Maar de mislukking is toch vooral te wijten aan het feit dat er sinds de triomfantelijke opvoeringen van ‘De Wonderdoktoor’ van Jos. Janssens, een strooming is ontstaan om enkel nog bestaansrecht op ons tooneel te gunnen aan lawaaierig tooneel. We willen hier niets afnemen aan de werkelijk zeer groote verdiensten van een stuk als ‘De Wonderdoktoor,’ (we zuilen er trouwens een bespreking aan wijden in onze volgende kroniek), doch achten het een vrij bedenkelijk verschijnsel dat het Vlaamsch tooneel in zijn volle breedte opnieuw wordt ingenomen door het regionale boerenblijspel, en er geen plaats meer schijnt te zijn voor iets anders. Het stuk van Putman is iets anders, vooral in het tweede en derde bedrijf. Het eerste bedrijf, met z'n Vlaamsche kermis, ligt niet in het temperament van den schrijver; we missen daar bloedwarme kleurigheid en uitbundigheid. Doch in II en III treft de naar verdieping en verinniging strevende dialogeering, de vaak ontroerende stemmigheid. Putman toont zich hier een volgeling van een Vildrac, een Jean Jacques Bernard, doch met een eigen toon. ‘In 't verloren Paradijs’ is de wereld bekeken van uit een kleine stad. Het had evengoed ‘Kleine-Stadslucht’ kunnen heeten. Als we vergelijken met ‘De Koning drinkt, het groot succes van dit seizoen in Vlaanderen, dan valt deze vergelijking heelemaal uit in 't voordeel van Putman: beter, vaster dialoog, sterkere techniek, fijnere humor, betere karakteriseering der personages, veel hooger literair gehalte.

ERNEST W. SCHMIDT.

Nieuwe uitgaven.

Van de N.V. Standaard-boekhandel, Brussel:

Dr. JAN LINDEMANS, Toponymie van Opwijk; 219 bliz., met een toponymische kaart en 6 blz. teekeningen; 45 fr.

De schrijver, een bekende specialist, geeft een alphabetische lijst (blz. 23-1663), die elk toponiem afzonderlijk behandelt met alle gewenschte inlichtingen. Als overzicht van zijn uitvoerig materiaal somt hij op welke benamingen de Opwijksche toponymie oplevert voor hoogten en laagten, waterloopen, bosch-, broek-, wei-, akker-, tuinbouwland, afsluitingen, gehuchten, verkeerswegen, vijvers, putten, enz. Ook gaat hij na welke uitkomsten dit materiaal levert voor de taalstudie: klankstelsel, verbuiging, woordvorming, woordenschat, terwijl ook oudheidkunde, cultuurgeschiedenis, dieren, planten en folklore in oogenschouw genomen worden. Een zeer belangrijke, nauwgezette en welkome studie.

Uitgave De Goudkever, Clementinalaan, 89, Gent:

RENE L. IDE: Mensen; 70 blz., met houtsneden van Jan F. Cantré; 18 frank.

Van H.D. Tjeenk Willink en Zoon, Haarlem:

Prof. Dr G.W. KERNKAMP: Van Menschen en Tijden: I. Studiën over Geschiedschrijvers; 240 blz.; f. 3.50; geb. f. 4.50.

Inhoud: Van Wagenaar tot Fruin; Bakhuizen van den Brink; Robert Fruin; Sam Muller; Henri Pirenne.

Van de firma J.B. Wolters, Groningen:

AUG. A. BOUDENS, Onze Moedertaal, taalboek voor de R.K. Muloschool, 3e deel; f. 1.20; geb. f. 1.40.

ALBERT DORY en A. WEPSTER. Twee jaar Fransch, leerboek voor de laagste klassen van H.B.S., Handelsscholen, Kweekscholen en daarmee gelijkstaande inrichtingen; deel I; f. 1.50; geb. f. 1.70.

Esmoreit, abel spel uit de veertiende eeuw, uitgegeven door C.G. KAAKEBEEN en Dr R. VERDEYEN; 11e druk; f. 1.10.

Dr D.C. TINBERGEN en Dr C.G.N. DE VOOYS, Letterkundig leesboek voor H.B.S., Gymnasia en Kweekscholen, 2e deel; van einde 18e eeuw tot heden; 2e druk; f. 4.25; geb. f. 4.75.

Van de S.V. Lectura, Antwerpen:

LODE BAEKELMANS, Aanteekeningen van een Boekenwurm; 160 blz.; 30 fr.

ALEXIS CALLANT, Etsen en Schetsen, met 16 penteekeningen van Edm. van Offel; 183 blz.; 25 fr.

In Memoriam Pol de Mont

Geheel onverwacht heeft de dood een einde gesteld aan het arbeidzame leven van Pol de Mont. Hij was ruim vier en zeventig. Vlamingen van alle gezindheden bereidden zich voor om hem, in 1932, ter gelegenheid van zijn vijf en zeventigste verjaring, de hulde te brengen, waarop hij recht had. Het zal nu een posthume hulde zijn, die tevens de beteekenis hebben zal van een in eereherstelling van den dichter, wien de waardeering werd onthouden welke hem wegens de beteekenis van zijn werk toekwam.

I

De Mont heeft talrijke verzenbundels de wereld ingezonden. Zijn eersteling heette **Klimoprankskens**. Het boekje verscheen in 1876. De auteur was negentien jaar oud en leerling van het Klein Seminarie te Mechelen. Het volgende jaar studeerde hij te Leuven en begon hij, samen met Rodenbach, zijn werking in de Vlaamsche studentenbeweging. Zijn lust tot dichten verzwakte niet, al werden congressen belegd en propagandatochten ingericht. Achtereenvolgens liet de Mont verschijnen: **Waarheid en Leven** (1877), **Jongelingsleven** (1878), **Rijzende Sterren** (1879), **Gedichten** (1880). Voor dezen bundel werd hem de vijfjaarlijksche prijs voor Nederlandsche letterkunde verleend. Daarop volgden: **Lentesotternijen, Loreley, Idyllen** (1882), **Claribella, Iris** (1895)... **Zomervlammen** kwam eerst in 1922 van de pers... Van een veeljarig zwijgen, als bij Gezelle, kan niet gesproken worden. De Mont heeft nooit opgehouden te dichten. Met zijn ‘geliefd potlood’ schreef hij verzen op onooglijke stukjes papier. Het kleine, zenuwige schrift was haast onleesbaar. Dan herwerkte hij zijn tekst, vijlde en polijste - want vormschoonheid lag hem nauw aan het hart. Deze bekommernis had hij gemeens met de Parnassianen, welke hij bewonderde en wier spelen met rijm en rhythmus

hij navolgde, hierbij dikwijls meer blijk gevende van virtuositeit dan van diep poëtisch voelen.

Aan de Fransche Parnassianen, aan Leconte de Lisle, aan Sully Prudhomme, aan Théodore de Banville, aan Albert Mérat e.a. nog, heeft de Mont een reeks merkwaardige opstellen gewijd. Men vindt ze terug in den tweeden bundel van zijn **Losse Schetsen** (1890). Belangrijker nog, voornamelijk met het oog op een grondiger studie van den dichter en zijn werk, is zijn opstel 'Pro Domo', dat in 1888 verscheen in de 'Nederlandsche Dicht- en Kunsthalle' en nadien werd overgenomen in het derde deel van de **Losse Schetsen**. Het blijkt hieruit, dat zelfs Max Rooses, die enkele jaren nadien door de jonge Van Nu en Straksers zou gedoodverfd worden als een doctrinair criticus, alles behalve onvoorwaardelijke bewondering koesterde voor de Mont's poëzie, waarin te weinig belang gehecht werd aan den inhoud, aan het gevoel en de gedachte. Vooral de bundel **Fladderende Vlinders** vond geen genade in de oogen van den beoordeelaar. Opmerkelijk is het, dat ook Willem Kloos, die toen het revolutionnaire element in de Nederlandsche letteren vertegenwoordigde, over hetzelfde boekje een oordeel velde, waaruit veeleer geringschatting voor de Mont's plastisch kunnen sprak. Kloos immers had in het bundeltje amper 20 verzen ontdekt, waardig om in den poëtischen schat der Nederlandsche taal opgenomen te worden.

Deze feiten kenmerken den bizonderen toestand, waarin Pol de Mont zich bevond in de jaren tusschen 1880 en 1890. Tegenover de ouderen stond hij als een vernieuwer. Hij wilde vormschoonheid. Hij eischte vrijheid voor den dichter. Hij verwierp de vaderlandsche strekking, welke het werk onzer romantiekers kenmerkte; hij veroordeelde de didactiek, het utilitarisme, het bewuste streven naar verzedelijking! Voor hem was kunst nooit onzedelijk, al huldigde zij ook de naakte waarheid. In verband hiermee verwijzen we naar het opstel 'De Tendenz van Pol de Mont', dat eveneens voorkomt in den derden bundel van de **Losse Schetsen**.

Slechts waar het den vorm betrof slaagde Pol de Mont er in iets werkelijk nieuws te brengen. En al week de inhoud van zijn gedichten ook in aanzienlijke mate af van wat door zijn

voorgangers werd geboden, toch was de ommekeer in de levensziening, welke uit zijn verzen blijken moest, niet zóó radikaal als hij zelf wellicht meende. Ten slotte beschouwde de Mont het leven, de liefde, het vaderland, de natuur niet met heelemaal andere oogen dan zijn voorgangers en tijdgenooten. Alleen: hij matigde zich een grooter vrijheid van uitdrukking aan. Hij eischte het recht op om àlles te zeggen. En waar hij bij voorkeur den nadruk legde op het erotische element in de liefde, was het hem niet moeilijk zich zelven, en ook wel zijn oudere tijdgenooten, te overtuigen van zijn originaliteit.

Originaliteit nu is niet louter een kwestie van intensiteit in de uitdrukking van zijn gevoelens. De zich zelven beheerschende en zijn werk aan strenge zedelijke voorschriften toetsende dichter zou, indien dit wel zóó ware, van zelf alle hoop op oorspronkelijk zijn moeten opgeven. Het bestaan van originaliteit in de kunst veronderstelt bij den artiest het bezit van een eigen, desnoods hem alléén eigen, levensinzicht. En Pol de Mont, die, wanneer de Van Nu en Straksers in 1893 optraden, nauwelijks een vijf en dertigjarige was, had dit geheel hem eigene en hem van zijn generatie volkomen afscheidende levensbegrip nog niet bereikt - mede wellicht ten gevolge van de uitbundigheid, die er zijn bestaan met zijn veelvuldige bekommernissen van allerlei aard - zoo literaire als artistieke en zelfs politieke! - kenmerkte.

De Van Nu en Straksers hadden wél zulke geheel eigene levenshouding kunnen verwerven, voornamelijk onder den invloed van de Russische literatuur en daarmee verwante wijsgeerige stroomingen. Door hun anarchistisch individualisme stonden August Vermeylen en met hem zelfs zijn bleekste bentgenooten aan de antipoden van de gevoels- en gedachtenwereld, waarin de voorgangers van Pol de Mont zich thuis voelden. Deze laatste leefde slechts aan den zelfkant dezer oudere wereld. De Van nu en Straksers stonden er geheel buiten en ver van af. Zij merkten ternauwernood het nieuwe, dat de Mont had gebracht. Zij stelden enkel vast, dat hij als een wuft menestreel gespeeld had met vormen en rijmen. Zij waren er niet ver van af zijn erotiek als seniel te bestempelen. Zij minachtten hem omdat ze heel zijn werk oordeelden en veroordeelden naar wat hen daarin mishaagde. Zij oordeelden oppervlakkig. Dit beantwoordde bij hen aan een

behoefte tot vernielen en verguizen, wijl zij in den waan verkeerden, dat, in de gegeven omstandigheden, evolutie onmogelijk en revolutie noodzakelijk was. Vermits zij geen contact hadden met het vorig geslacht, bleef hun geen andere weg open.

Het is echter een feit, dat hun overhaastig veroordeelen van Pol de Mont's kunst niet rechtvaardig was. Zij gunden zich den tijd niet tot schiften. Zooniet hadden zij gewis uit de bundels van den misprezen troubadour een boek met uitstekende verzen kunnen bijeenlezen, veel rijker aan inhoud dan het bundeltje, **Verzen** van Prosper van Langendonck, waarvoor zij van geestdrift blaakten... Of ook andere dan artistieke bekommernissen hierbij in aanmerking kwamen, kunnen we thans niet onderzoeken. Van Nu en Straks is altijd een zeer gesloten cenakel, een echt Brusselsch gezelschap geweest. Zelfs dergelijke vaststelling kan de historische beteekenis van deze groep niet verminderen.

Beweren, zooals velen het doen, dat de Van Nu en Straksers den dichter in Pol de Mont tot zwijgen brachten, is overdreven.

Het valt echter niet te loochenen, dat na 1894 - na het verschijnen van **Iris** - Pol de Mont nog maar luttel verzen schreef.

Thans moeten we de vraag stellen: Was de Mont een groot dichter? In wat voorafgaat zijn al de elementen voor het verlangde antwoord te vinden. Men zal echter van ons een bondig geformuleerd oordeel verwachten. Zoo we het werk van de Mont in zijn geheel beschouwen, dan dringt een ontkenning naar onze lippen. Dit doende zouden we echter vervallen in het euvel der Van Nu en Straksers. We meenen echter, dat uit de honderden gedichten er thans wel ettelijke tientallen te verzamelen zijn, welke door het objectiever en onbevangener oordeelend nageslacht als inderdaad van blijvende waarde kunnen beschouwd worden. Zal er zoovéel blijven van vele Nieuwe-Gidsers? En van vele van Nu en Straksers?

De Mont was een groote overgangsfiguur: de voorlooper van een geslacht, dat zich hoofdzakelijk door zijn lyrisme zou onderscheiden. In de lyriek heeft hij zelf niet uitgemunt. Zijn soms zeer zwoele erotische gedichten hebben een te geringen geestelijken ondergrond om nu nog blijvend te boeien. Zijn epische poëzie daarentegen, niet het minst wanneer zij van lyrisme door-

ademd blijkt, schijnt gedeeltelijk aan de vernietigende inwerking van den tijd te zullen weerstaan. In **Iris**, in de **Idyllen**, zijn talrijke stukken van waarde te ontdekken. Men ziet het: op zijn best was de Mont in een genre, dat zijn voorgangers op niet onverdienstelijke wijze beoefenden. Deze vaststelling kenschetst wel wat er aan paradoxaals te ontdekken valt in een overgangsfiguur als deze van Pol de Mont: bewust zanger van een nieuwen tijd, onbewust voortzetter en vernieuwer van een traditie...

In zijn 'Overzicht van Vijftig Jaren Poëzie' (1830-1880) komt Max Rooses eveneens tot de conclusie, dat Pol de Mont, de vurige minnezanger, de eposdichter, vooral 'uitmunt in den verhalenden trant.' Pleit dit niet voor de scherpzinnigheid van den criticus, tegen wiens oordeel de dichter meer dan eens in verzet kwam?

II

Pol de Mont was niet enkel een voortreffelijk dichter. Hij, die **Volkskunde** stichtte, deed zich ook opmerken als folklorist, voornamelijk door de uitgave van volksvertellingen en sprookjes. Hij was een behendig novellist, zooals blijkt uit de bundels **Op mijn Dorpken, De Amman van Antwerpen**. In zijn jongste werk: **De gouden Distel**, dat ook zijn beste prozaboek heeten mag, vonden we den weelderigen balladendichter terug met al de levensliefde en bestaansvreugde, welke heel zijn werk bezielt.

Het aanzienlijkste deel van de Mont's bedrijvigheid was gewijd aan kunstcritiek en kunsthistorie. Zijn vlot-geschreven, van ware geestdrift doorgloeide geschiedenis der Vlaamsche Schilderschool van 1800 tot 1910 zal bijdragen tot bestendiging van Pol de Mont's faam, net als het boek, dat hij gewijd heeft aan Antoon van Dijck. In zijn **Schilders van Hier en Elders** heeft hij talrijke figuren van levende schilders gesilhouëtteerd. Dit boek biedt gelegenheid te over om de Mont's critische methode te leeren kennen. Niet het oordeel, dat hij velt en waarvan de herziening zich dra opdringen zal, is hoofdzaak. Van meer belang is de wijze, waarop hij, redeneerend en overwegend, door het maken van vergelijkingen, den toeschouwer voert tot de kern van een werk, tot in het diepere wezen van een talent. De criticus Pol de Mont

was bezield met den wil om te begrijpen en hij poogde ook bij zijn lezers hetzelfde verlangen te wekken. Misschien werd hij hierdoor gestuwd tot soms al te groote welwillendheid tegenover ook mindere talenten; zijn onbeperkt doordringingsvermogen liet hem toe ook in werk van minder beteekenis het adelend streven naar schoonheid te waardeeren.

Is Max Rooses de grondlegger geweest van de Vlaamsche kunstgeschiedenis, dan verdient de Mont ongetwijfeld te worden beschouwd als de vader der Vlaamsche kunstcritiek. In deze hoedanigheid verrichtte hij baanbrekend en vulgariseerend werk. Zijn tallooze wandelvoordrachten doorheen musea en schilderijenverzamelingen beschouwde hij als de noodzakelijke aanvulling van zijn critisch werk. Toen hij in 1903, na twintig jaar lang te Doornik en te Antwerpen Atheneumleeraar te zijn geweest, aangesteld werd tot conservator van het Museum van Schoone Kunsten te Antwerpen, heeft hij er naar gestreefd, dat deze instelling niet langer zijn zou een necropool van de kunst, maar worden zou een centrum van het artistieke leven. En daarin mocht de dichter, die een geboren leeraar was, volkomen slagen!

Maar welk een aantrekkelijk causeur, welk een voortreffelijk redenaar was hij ook! Waar hij voor het publiek verscheen om te spreken over kunst en letteren, over flamingantisme, en ook wel over politiek in den tijd toen hij streed in de liberale rangen en zelfs provinciaal raadslid werd, daar bruiste de geestdrift weldra op. De Mont bezat een zeldzaam meesterschap over het gesproken woord. Hij was een schitterend improvisator, die telkens weer geïnspireerd werd door de reacties, welke zijn gehamerde zinnen bij zijn publiek deed ontstaan. Hij was soms breedsprakerig, hechtte meer belang aan de arabesken van zijn lange, zwierig uitlijnende periodes dan wel aan het snelle bereiken van de kern van zijn betoog. Hij werd vaak beroesd door het bronzen geluid van zijn stem, die zich uitzette en zwol, gevoed als ze werd door de golven van het warm enthousiasme, die er welden uit zijn breede borst. Hij was een orator, die het taalmateriaal gebruikte als een leerling van Rubens de kleuren. Hij had iets van den Italiaanschen zanger, die met voorliefde die hooge noten trillen laat, waarvan hij bij voorbaat weet, dat zij luiden bijval bij het publiek zullen wekken... Wie de Mont eens hoorde en thans de enkele redevoeringen leest,

die hij bundelde, zal opnieuw al de eigenaardigheden van zijn optreden als spreker beleven, want zijn woordkeus, ook wanneer hij zijn gedachten bij voorbaat op papier bracht, lijkt geheel berekend om al de facetten van zijn oratorisch talent te doen schitteren.

III

Groot is de invloed geweest dien Pol de Mont heeft uitgeoefend op het Vlaamsche leven, als dichter, als criticus, als redenaar, als flamingant.

Hij was een onrustig zoeker naar wat het leven schooner en rijker maken kon. Hij geloofde in de democratie en in haar toekomst. Hij aanbad de nieuwe goden, welke de groote Fransche omwenteling de menschheid ter aanbidding had gegeven. Hij wilde op aarde verwezenlijken het rijk der Vrijheid, der Gelijkheid en der Broederlijkheid. Dit streven harmonieerde met de impulsen van zijn volbloedig en temperamentvol wezen, dat hem telkens naar uitersten dreef, na hem voor elke nieuwe, stoute gedachte in geestdrift te hebben doen opvlammen. Alles zou hij beproefd hebben ter verwezenlijking van zijn idealen. Republikeinsch heeft hij gevoeld... Liberaal is hij geweest... Als voorstander van algemeenen dienstplicht is hij opgetreden... Belgisch-gezind en vaderlander als niet één was hij op een oogenblik, dat listige en onbetrouwbare tegenstrevers hem doodverfden als pangermanist... De Vlaamschnationalistische gedachte heeft hij gedeeld. Zij kwam overeen met de democratische ideeën, welke hij reeds in zijn studententijd voorstond en die in menig opzicht verschilden van deze van Rodenbach, welke gelijk later de Van Nu en Straksers, heil voor de her-opbeuring van het Vlaamsche volk verwachtte van den beschavenden invloed eener elite... En toch staat de huidige studentenbeweging in het teeken van Rodenbach en wordt er weinig, veel te weinig, gerept over de Mont's invloed op de jeugd. De vrijzinnigheid van den dichter heeft tot deze miskenning ongetwijfeld aanleiding gegeven.

In de bonte rij der Vlaamsche woordkunstenaars vertegenwoordigt Pol de Mont de Geestdrift met al haar romantische bijkomstigheden en uitwassen, de Geestdrift in de liefde voor zijn

volk, de Geestdrift in zijn liefde voor de poëzie, voor de kunst, voor de schoonheid, voor het leven.

De Mont's werk is een blijk van groote levensliefde... Hij heeft het bestaan in al zijn vormen verheerlijkt. Hij heeft als niet één dichter vóór en na hem, de vreugde van zich te voelen als een deel van de eeuwige natuur bezongen. Hij was de zanger van de dyonisische levensvreugd. Zelfs waar hij bekoord en bezield werd door de christelijke idee, welke hij in verscheidene van zijn gedichten heeft vertolkt, breekt zijn pantheïstisch aanvoelen van de dingen des levens weer door...

Pol de Mont's bestaan is blakend van liefde geweest. Hij wilde brengen aan de Menschen, zijn broeders, wat Schoonheid, wat Kracht en wat Wijsheid...

Een zoo verheven levensdoel mocht hij bereiken.

Dat moge de toekomst, die zijn streven zal beoordeelen, gedenken!

LODE MONTEYNE.

In Memoriam
Slot[1]

Het toeval bracht ons beiden terug in elkanders nabijheid. We werden op twintigjarige leeftijd voor een jaar in het garnizoen N..., in hetzelfde regiment, in dezelfde compagnie ingelijfd, en we logeerden met een twintigtal genooten op dezelfde zaal. Ik was daar groen en sentimenteel, als versch produkt van de middelbare school, aangekomen, en in mijn nieuwe makkers herkende ik geen schijn haast van de jonge menschen met wie ik gewoon was om te gaan. In burgerlijke taal van deftige menschen zou men mijn gezelschap van toen met de naam van krapuul kwalificeeren. Hoewel ik die jongelieden niet zóó zag, kon ik toch niet anders dan ze aldus voelen. Ik stelde me niet preutsch en deftig tegenover die dappere trawanten, maar ik hield me afgezonderd, voor zooveel dat mogelijk was. Gezelschap zocht ik niet althans, en daarin had ik ongelijk, want eerst toen het beste deel van mijn diensttijd voorbij was, begon ik te beseffen, wat een schatten aan waarneming en ondervinding zoo'n buitengewoon gezelschap in zich heeft.

Terwijl ik mij, als het ook maar eenigszins mogelijk was, in de troost van mijn boeken terugtrok, leefde Erik het ruw en eenvoudig soldatenleven mee. Het kostte hem geen moeite zich door zijn gezellen te doen verstaan, en ze leerden hem als een allersympathiekste bengel waardeeren. Ik had die zijde in Erik nooit vermoed. Maar nu begrijp ik dat er geen laagheid in lag, die grove jongens, die immers niets dan grofheid kenden, eenige treden te gemoet te gaan, om met hen schunnige liederen te brallen en hun dronkemanshistories uitbundig mee te leven.

Zijn aangeboren kieschheid leed er niet onder, daar hij meer de schijn dan wel de wezenlijkheid van dat leventje doormaakte.

(1) Zie blz. 444. - De buigings-*n* werd weggelaten.

Maar wacht..., misschien leed hijzelf er toch onder. Men kan niet beweren dat de ruwheid, die zijn dagelijksch deel werd, hem niet beroerde, hem niet kwetste, neen. Maar zijn weerzin kon hij beter ontduiken dan ik, in de grond gaf hij veel minder om zijn persoon dan ik om de mijne.

Toen ik me eens het half verwijt permitteerde, dat ik zijn gedrag, zijn opzichtelijke voorliefde voor zoo'n omgeving onverklaarbaar vond, trok hij meelijdend, meende ik, de schouders op, en een greintje van spot mengde zich in zijn glimlach. Jaloersch als 't ware, meende ik van toen af duidelijk te merken, dat Erik bewust het gezelschap van zijn ruwe genooten boven het mijne verkoos, dus boven dat van iemand - zoo sprak ik verwaand tot mezelf - die hem toch meer geestelijke voldoening kon verschaffen. Mijn oude diepe kleinzielige wrok jegens hem begon weer op te leven. Niet enkel in de afgemetenheid waarmee ik een gesprek met hem voerde, maar ook voortaan in het berekend ontwijken van zijn gezelschap, trachtte ik - daar ik het niet openlijk waagde - mijn wrok te laten voelen, dus niet rechtstreeks als wrok, doch als een mystische plagerij, waaraan een buitenstaander geen duidelijke naam zou geven.

Toch had ik nu als vroeger dikwijls redenen om mijn vriend Erik te bewonderen in de gracielijke achteloosheid waarmee hij zijn wezen doorheen de kleine en groote gevaren van het leven stuurde. Heel bepaald is me de geestige heldhaftigheid bijgebleven, die hij in zijn spreken en doen jegens de overheid aan de dag lei: weer een uitvloeisel van de eeuwige en zoo innemende non-chalance jegens zichzelf.

Een morgen zat hij op het kozijn van een openstaand venster het dagblad ‘De Morgenbode’ te lezen. Nu was ‘De Morgenbode’ in dit Waalsche kazernemidden een allesbehalve sympathiek blad. Toen een serjant, doodgewoon onkiesch, het hoofd over de schouder van Erik stak, keerde deze zich voorkomend om met de woorden:

- ‘De Morgenbode’, journal antimilitariste et flamingant.

Een andermaal dat we gereed stonden om voor een bad in de Maas te vertrekken, wendde Erik zich met vertrouwelijk onschuldig gezicht tot de chef en vroeg:

- Vous savez nager, chef?

De andere meende zich hooghartig uit de slag te trekken, met te zeggen:

- Quand je tombe dans l'eau, je surnage.

- Tiens, riep Erik verbaasd, c'est comme les tonneaux vides!

Een woordje dat zoo hard klonk, zou Erik ook slechts gebruikt hebben jegens een totaal onvriendelijke soort van menschen. En de bovenvermelde chef behoorde tot zoo'n soort. Hij had daarbij het ongelukkig gebrek aan takt een keer per maand misschien eens uit zijn rol van chef te vallen. Zulk een moment beleefden we eens in de theoretische lessen van topografie. De chef scheen het die dag niet zoo ernstig als gewoonlijk voor te hebben. Vertrouwelijk had hij een soldaat op een van de voorste banken de bril van de neus genomen en die zelf opgezet. Erik, van de prettige luim waarin de overste verkeerde, gebruik makend, sprak helder en verrast van achter uit de zaal:

- Mais donc, chef, vous avez l'air distingué maintenant!

Nog niet genoeg gevleid vroeg hem de chef:

- Autrement j'ai l'air un peu bête, n'est-ce-pas...?

Daarop Erik met dralende stem:

- Eh bien!... à vrai dire... oui!

Dergelijke grappen, ook andere minder fijne, moesten Erik voor allen tot een welbeminde makker maken. Met die grenzenlooze openhartigheid geviel hij minder aan de militaire overheden die, op enkele uitzonderingen na, niets liever wenschten dan hem in fout te vinden. De talrijke konflikten die tusschen hem en hetzij een luitenant, hetzij een onderofficier oprezen, ontstonden uit zijn schitterende geest en een rondborstigheid die hem nog duur zou te staan komen. Ik zal u hier vertellen op welk een onschuldige wijze hij met de krijgsraad in aanraking kwam.

Een klare herfstavond van het jaar 1921. Het open venster aan het einde van de zaal vertoonde een mooie volle maan in de duisterdoorlichte, met sterren doorzaaide nacht. Dat kalm en grootsch verschijnsel daarbuiten leefde een bestaan dat, vol mysteries, geheel vreemd was aan het gebeuren in deze door ruwe soldaten bewoonde zaal, vreemd aan hun spel dat mij, door de wrangheid die het gebrek aan fijne gezelligheid in mijn gemoed had opgehoopt, meer een uiting van beestachtigheid dan een kinderlijk tijdverdrijf van jongelieden toescheen.

Onze bedden stonden paarsgewijs, het een boven het ander, in twee rijen met het hoofdeinde tegen de beide lengtemuren geplaatst, zóó dat men tusschenin de bedden staanruimten had, die mijn genooten dikwijls dienden als loopgrachten van waaruit men elkaar tamelijk veilig kon toebombardeeren.

Het was vanavond, als alle avonden hetzelfde liedje. A... had van uit zijn hoek bij het venster B... in zijn hoek bij de deur de eerste broodkorst toegeworpen, maar deze, in plaats van B... te treffen, kwam in het oog van de verontwaardigde C... terecht, twee passen van B... Men ziet al in de geest de natuurlijke groei aan weerszijden van twee kampen. Ook de projektielen namen in omvang toe en er werd om de deugd met kwart- en halve brooden gesmeten. Twee kornuiten, de opperhoofden als 't ware van de beide kampen, hadden de tragische moed in deze bommenvlaag te midden de zaal op te treden, waar ze elkander met druipende, slijkerige dweilen van hartelust om de ooren sloegen.

Het gevecht had zoowat een paar minuten geduurd, toen Erik op een zeer merkwaardig feit onze aandacht trok. Merkwaardig inderdaad. Pas vijf minuten geleden waren we verschenen op het avondappel. Er bleef ons dus nog een half uurtje vóór de uitdooving van vuren en lichten. Nu was het nooit geraadzaam gedurende dat half uurtje ter ruste te gaan. Best zou ieder voor zich in de late avond maar gewacht hebben tot al de anderen insliepen, alvorens zichzelf aan de lakens toe te vertrouwen, wilde men niet het voorwerp van de een of andere, soms onaangename, grap worden. En daar er elke avond waren die niet na, maar vóór de anderen insliepen, zoo werd dan ook elke avond minstens iemand het slachtoffer van de soldatenscherts.

Maar nu, nu was er inderdaad iets merkwaardigs gebeurd. Op dit uur van de avond, te midden meer dan twintig dappere manschappen, had de soldaat Jozef K... de ongelooflijke naïveteit begaan in te slapen. Hoewel hij in een bovenbed sliep, was zijn hoofd, dat boven de dekens uitstak, wonderlijk onbeschadigd gebleven. Ook zijn sluimer was door het tumult niet verstoord geworden.

Erik en drie andere makkers tilden het bed zacht van het onderste, en een stoet van in lakens gehulde spoken, die zacht huilend voor en achter het bed gingen, zette zich, de zaal uit, door

de gang in beweging. Jozef K... trok zich, naar zijn makkers meenden, de zaak weinig aan en sliep maar door, als vertrouwend dat men hem op goede bestemming zou brengen.

Door het venster zag ik weldra, met daarboven de ronde gele maan, over de groote, zwarte, eenzame koer een lange stoet van spoken als een witte slang voortkruipen. Voorop ging een harmonicaist die de grap opluisterde met de doodsmarsch van Chopin. Ik moest erg, erg lachen en toch was het geen schaterlach die opsteeg uit mijn keel, eerder een soort van bang, inwendig stooten in mijn longen, dat evenveel van schreien als van lachen had. Dat schouwspel van burleske opzet werd mij opeens een uiting van het heelal in die plechtige, mysterievol starende nacht, en ongelooflijk triestig werd het mij een oogenblik te moede bij het kijken naar die witte, lijdzaam bewegende troep en bij het luisteren naar het klagende trekorgel.

Daar zag ik eensklaps uit de donkere ingangspoort een man van hooge gestalte schreeuwend op de begrafenisstoet toeloopen. Een oogwenk wapperden de lakens als witte vlammen in het duister omhoog en donkere gestalten vloden in alle richtingen de donkere kazernedeuren binnen. Drie van de dragers hadden het bed meer laten vallen dan neergezet en waren reeds verzwonden, toen de vierde - Erik zonder twijfel, dat wist ik - het ijzeren gevaarte dat hem te zwaar scheen, een oogenblik in evenwicht trachtte te houden - want het dreigde te kantelen door de plotse val - en het voorzichtig neer liet zakken. Hij had blijkbaar de tijd niet, om de man, die niemand anders dan de luitenant van de wacht was, te ontwijken. Ik hoorde deze in heftige bewoordingen, doch die mij op die afstand niet verstaanbaar waren, uitvaren. Dan zag ik beiden nader tot het bed gaan, maar wat ze uitvoerden of wat er ook gaande mocht zijn, ik kon het onmogelijk onderscheiden, behalve dat ik duidelijk bemerkte, dat Jozef K... het bed nog niet had verlaten. Plots zag ik Erik naar de ziekenzaal toeloopen, waaruit onmiddellijk een drietal personen weer te voorschijn kwamen. Angst en verbazing benauwden al meer en meer mijn borst, tot ik het bed ten slotte naar de ziekenzaal zag toedragen.

Niemand in onze kamer kon zich een redelijke voorstelling maken van wat zich daar had voorgedaan. Veronderstelling na veronderstelling werd gek of onhoudbaar bevonden. Ieder was

onder de indruk van het mysterievol gebeuren. De drie baardragers die lang reeds terug op de zaal verschenen waren, zagen bleek van ontsteltenis. Hoeveel tijd scheen er al niet verloopen over die toestand van spanning waarin we verkeerden en die nog voort bleef duren.

Die avond, toen de klaroen de uitdooving van vuren en lichten blies, legden mijn makkers zich te bed, uitzonderlijk ingetogen of redetwistend op gedempte toon. Erik was nog niet terug. En wij wachtten daarop, terwijl we staarden in de maandoorstraalde donkerte, en aldoor maar dachten. En ik voel nog zoo diep, hoe wij allen gelijktijdig ons eensklaps rechtten in het bed en keken naar het groenbelichte, bleek gelaat van Erik, dat zwijgend uit de zwarte deuropening vooruitkwam. Ik voel de stilte van een oogenblik als winterkoude weer hangen in de zaal, de stilte die ik er nooit geweten had. Niemand vroeg naar de ontsluiering van het mysterie. We keken enkel naar dat bleek en wetend gelaat, waaruit ons die ontsluiering reeds toe scheen te spreken. Dan hoor ik nog de kalme woorden:

- De dokter van dienst heeft gezegd dat Jozef K... gestorven is.

Die dood was echter enkele minuten voor de schijnbegrafenis ingetreden. De jolige uitvaart was noch min noch meer dan een sinistere klucht geweest. Nog voor de aanvang van het stuk waarin hij voor doode zou spelen, was de acteur Jozef K... overleden.

En hoe had Erik zich uit de kwade slag getrokken?... Hij had zich heelemaal niet uit de slag getrokken. Men had hem de namen van de drie andere ‘schenders’ gevraagd, doch Erik wou die vraag niet beantwoorden. De luitenant, die eerst schuimbekkend van woede bleef aandringen, moest de zaak voor die avond opgeven en eindigen met hem weg te sturen. De volgende morgen zou Erik zich op het rapport te verantwoorden hebben. Maar Erik sprak noch voor de commandant, noch voor de majoor, noch voor de kolonel. De geschiedenis liep uit op de krijgsraad, die hem ‘pour refus d'ordre’ tot een maand gevangenis veroordeelde.

Een derde maal nog bood het lot mij, onverschilligaard, een gunstige omstandigheid om op Erik's hartelijkheid in te gaan en zijn vriendschap te aanvaarden als het mooiste dat me werkelijk

in het leven kon bejegenen. Ik zag hem, na dat legeravontuur, de eerste maal in het burgerlijk leven tijdens een openluchtvertooning in het R... park. Het was als 't ware de eenige uitgelezen zomerdag, voor die ontmoeting tusschen Erik en mij bestemd. Een goddelijke dag!... Ik trof mijn vriend in een aristocratisch pak naar de laatste snit. Kleeding en mensch stonden elkaar ongenaakbaar harmonisch mooi. Zijn athletische gestalte had nog aan kracht, lenigheid en sierlijkheid gewonnen. Alleen de lijnen van het apollonisch gelaat teekenden zich ietwat strenger, niet zoo zacht en vrouwelijk in elkaar vloeiend als vroeger meer af. De tint was verbleekt. Men kon het de vroeger zoo schitterende, nu wel wat dof en moe lachende oogen aanzien dat hij geleden had. Maar door zijn spreken dezelfde gloedvolle trilling, hoewel rustiger, die we zoo goed van hem kenden en waarin we de klank van zijn edele aard onveranderlijk ontdekten. Hoewel Erik tijdens ons samenzijn in het leger de kleine wrijvingen, de miezerige wrok, die ik zoo onrechtmatig koesterde jegens hem, toch duidelijk had leeren kennen, had hij me dit nooit rechtstreeks, noch langs omwegen ten kwade geduid. En nu zelfs zou men uit zijn bejegening niet opgemerkt hebben, dat er ooit tusschen ons van koelhartigheid spraak was geweest. Integendeel: ikzelf zou nu in onze begroeting de terughoudendheid verwacht hebben (vooral van zijn zijde, omdat er langs die zijde het volle recht toe bestond) van twee oude vrienden die elkaar steeds van dienst, van interest en wat al meer zijn geweest, die dan, door toevallige omstandigheden geleid, elkaar gedurende een paar jaar niet meer hebben ontmoet, geen gelegenheid hebben betracht om elkaar weer op te zoeken, die nu weer voor elkander staan, gevormd en gegroeid elk in zijn huis als de slak die van de andere slak niet de geringste notitie neemt, en die nu praten over koetjes en kalfjes en meer zulke dingen die hen weinig kunnen schelen en waarmee ze beleefdelijk de tijd vullen en trachten, doch te vergeefs, de verveling te verdrijven die deze vergewenschte ontmoeting veroorzaakt. De mogelijkheid is niet uitgesloten dat de zon, het frissche geboomte, die uitzonderlijk mooie vertooning, heel het feestelijke van deze eenig mooie zomerdag iets van hun glans verleenden aan onze blijde bejegening. Over de legertijd werd niet gesproken, hetgeen ik van Erik's kant waardeerde als een zuivere kieschheid. Die namiddag is een van

de mooiste geweest die ik me rijk aan innigheid en geestrijke gesprekken uit mijn jeugd herinneren kan. We beloofden bij het afscheid elkander weer te zien in de kortst mogelijke tijd. Dat is echter niet gebeurd - en weer vraag ik me af welke duistere redenen mij konden weerhouden. Daarmee heb ik klakkeloos een derde maal de mooiste vriendschap vergooid die ik ooit in mijn leven voor mij te winnen had. Nog eenmaal heb ik Erik weergezien. Toen was de verhouding tusschen ons beiden tot in de grond anders geworden. Toen was er geen hoop meer op herstel van een vriendschap, herstel dat ik, hoe groot mijn onverschilligheid, mijn laksheid (want hoe zou ik het anders noemen!) geweest zij, steeds gewenscht heb in het diepste van mijn hart. Aan die ontmoeting in het R... park, nu een drietal jaar geleden, knoopt zich mijn droom van voor enkele dagen vast, en waarvan me de beelden tot nu toe nog uitzonderlijk wel afgeteekend, zooals ik ze zag die nacht, maar tot mijn bange treurnis zijn bijgebleven. Niet dat het droomgebeuren een reeks van plots benauwende of schrikaanjagende wezens voor mijn geest liet verschijnen. Neen, eerder had de droom over het geheel van zijn enkele elementen een gelijkwegend karakter van doordringende vreemdheid en treurnis. De elementen op zichzelf droegen niets angstwekkends in zich, maar toch scheen achter het geheel een groeiende fataliteit te berusten, waarvan ik toch eens de uitwerkselen zou ondervinden, en die me nu bij die droeve voorspiegeling lastig drukte en mij ietwat benauwde. In het weinige dat ik te zien kreeg kon ik toch overal het karakter van dingen uit mijn kindsheid of anders teekenen van hooge ouderdom en van verval herkennen.

Ik stond aan de kant van een gracht bij een polderweide, juist voor een slagboom. Ik wist dat de weide achter mijn rug, daar ik met mijn aangezicht naar de gracht stond gekeerd, zich voor het oog niet heel ver uitstrekte, doch tamelijk steil, en al steiler toe, weldra als de wand van een afgrond neerdaalde. Het hout van de slagboom was rot van vochtigheid en de steunbalken stonden gereed om in te storten onder het gewicht van de dwarsboom. De weide herkende ik na mijn droom als een plek bij het dorpje D... waar ik nu achttien jaar geleden een vacantie sleet, waaraan ik droeve bespiegelingen in eenzaamheid en het heimweevol verlan-

gen naar mijn ouders, huis en stad verbind. Heel de weemoed van dat oud gevoelen kwam me tijdens de droom weer toe uit de kaalheid, de soberheid, de verlatenheid van het vreemd begrensde landschap, waarin ik als in het kader van een schilderij meende te staan. Daar zag ik Erik uit de gracht naar me toekruipen. Als hij recht naast me stond, bleek hij een hoofd grooter te zijn dan ik. Zijn eens krullende lokken vielen nu in twee treurige en leelijk ongelijk grijze blessen naast het hoofd. Zijn trekken herkende ik als de zijne nog alleen uit de regelmaat van enkele groote lijnen. In die regelmaat, de rechte neus, het hooge voorhoofd, de fijngeholte slapen, ook in zijn gang, het lenig bewegen van zijn sierlijke gestalte zag ik de jeugdfiguur van Erik weer, maar al het overige was kenmerk van de grijsaard: doffe, tranende oogen, twee diepe rimpels naast de mond en veel in het voorhoofd, grauwkleurige huid die bij het ongelijke grijze haar, waarin ik tot gele strengen toe bemerkte, spookachtig afstak. Ik herinner me verder de vage drukking van zijn hand in de mijne, en hoe ik hem - terwijl ik me met de rug naar de gracht keerde - langzaam, als zinkend, over de steil dalende berm, langs de wand van de afgrond zag neerdalen. Toen enkel nog het hoofd boven de rand zichtbaar was, keerde zich dat om, en ik heb het niet beter dan in dat oogenblik in al zijn treurige, ziekelijke bijzonderheden in mij opgenomen. Het knikte me toe en verdween, lijk gevallen.

Ik kon mezelf best naderhand het droefgeestig karakter van die droom verklaren. Nu een jaar geleden ongeveer verbleef ik met mijn vriend Robert V... bij familie in een Kempisch dorp. Een morgen vind ik Robert bezig met het schrijven van een brief. Hij zegt me tot mijn verbazing dat die brief voor Erik bestemd is, dat Erik voor meer dan een jaar reeds, in dienst van de Staat, naar Belgisch Kongo is vertrokken. Ik had van dat vertrek nog niets vernomen (Erik's weg en de mijne waren sinds langs immers uiteengegaan), doch het verbaasde me te meer, daar ik vroeger gehoord had, dat hij een prachtige plaats in een uitgeversmaatschappij bekleed had en ik me geen enkele reden kon indenken waarom hij zoo'n schitterende taak voor een verblijf in de kolonie zou opgegeven hebben. Robert zei me dat hij tot korts voor zijn vertrek bij die uitgeversmaatschappij in dienst was geweest en dat onze vriend voor dat vertrek geen reden had kenbaar gemaakt.

- Ik vermoed, voegde Robert er aan toe, dat de herinnering aan een triestig avontuur hem in het hart is blijven steken, en dat het verblijf in zijn geboortestad hem die herinnering nog kwellender maakte. Ik voelde me droef geroerd door dat geheimzinnig nieuws, en in mij ontstond de behoefte mijn vriend enkele regels toe te sturen. Ik voegde iets toe aan de brief van Robert en haalde in mijn schrijven het blijste, het mooiste aan herinneringen op dat ik met hem had doorleefd.

Een paar maanden later, dus in de kortst mogelijke tijd, kreeg ik antwoord uit K... Hier schrijf ik u uit Erik's brief een stukje over, dat me altijd als kwellende herdenking zal bijblijven:

'Ik woon hier te midden de doodsche stilte van de struiksteppe in het eenig gezelschap van twee negerbedienden die een weinig Fransch kennen. Hun gesprek is noch onderhoudend noch geestrijk. Eens in de week krijg ik mijn chef te zien, een doodgewoon, maar vriendelijk man. Zijn gezelschap zegt me oneindig meer dan dat van mijn twee genooten. Hoewel we gedurende die enkele uren die hij Zaterdags met me doorbrengt geen erg belangwekkende dingen vertellen, verwacht ik hem telkens met heimweevol ongeduld. Die man vertegenwoordigt nu voor mij de liefelijke zijde van de wereld waarvan ik afgesloten leef. Ik beken dat ik in die soms verschrikkelijke eenzaamheid al smartelijke oogenbllikken heb doorgemaakt. Maar het is slechts smart van de voorbijgaande herinnering. Als mij opeens de lieve, gezellige, blijde tooneelen uit mijn school- en legerjeugd weer vóór de geest komen, dan begrijp je, hoe ik die - in deze geruischlooze natuuromgeving, waarop de zon als een symbool van de alles beheerschende en doordringende dood staat te branden - hoe ik die een oogenblik als het eenig bestaande deel van het leven in mij opvat - want wat zie ik hier meer aan leven dan wat ik zie in mijn herinneringen - en dat ik me plots voor eeuwig, voor eeuwig begrijp je, in ballingschap voel. Het is dan of me plots een deel van binnen in de borst wordt weggesneden, zoodat ik acht uren ver door de brandende zon naar C... zou willen loopen, om daar, als het mogelijk ware, onmiddellijk voor mijn geboortestad in te schepen. Maar dat is, ik herhaal het, het akelig gevoel van een oogenblik, want onmiddellijk daarop weet ik dat ik ze te Antwerpen ook niet zal weervinden, die herinneringen. Voor Antwerpen, zooals ik het

P. VAN LANGENDONCK
als kind te Haacht
(Pastel van Emiel Ooms. - Diest, 1927).
N.B. Het overdrukken of namaken van dit portret is verboden.

voor Kongo verlaten heb, voel ik geen neiging meer om er terug te keeren. Daar heb ik niets meer te zoeken. Ik heb er een mooi stuk van mijn levensvreugde geofferd, en niemand zou in staat blijken me dat nog weer te geven. Ik voel me overigens, buiten die enkele stonden, heel best hier. Met genoegen voel ik het bewustzijn van een wroetende, zwoegende, strijdende werkelijkheid rond mij versterven. Zoo moet het me worden. De indachtige beschouwing van natuurstilte en de verdieping in mijn eenvoudig bureelwerk groeit langzaam in mij tot eenig levensideaal. Zoo moet het worden.'

Niettegenstaande de vreemde ontroering van angst en medelijden die deze brief bij mij had opgewekt, werd ik lang door mijn laksheid belet. Erik's schrijven te beantwoorden, zoolang zelfs dat mijn schrijven overbodig werd.

Toen ik, nu een paar maanden geleden, met mijn vrouw door de V... straat wandelde, bemerkte ik eensklaps aan de overzijde van de straat een zeer galant gekleed jongeling in gezelschap van een bejaard man. Ik merkte beiden eerst wel op doordat de jongeling me lang bleef aankijken, als wou hij mijn aandacht nog meer op zich trekken. Na eenig inspannend kijken herkende ik Erik, doch meer aan zijn vader, die hem vergezelde, dan aan hemzelf. Zijn gestalte leek me sierlijker dan ooit te voren, maar het gelaat was vreeselijk bleek en afgemagerd. Ik kon de uitdrukking van zijn oogen op die afstand moeilijk onderscheiden, doch, te oordeelen naar de omringende gelaatstrekken, de sterk geholte slapen en de ontvleesde kaaks- en jukbeenderen, scheen me dat hun vroegere glans totaal was gedoofd. En nu, nu ik me de verschijning van mijn pasgeleden droom herinner, twijfel ik of zijn eens kroezelend blonde haar niet doorstrengd met grijze strepen onder zijn hoed te voorschijn kwam.

De dag nadien vernam ik dat Erik wegens een borstziekte uit Kongo was teruggekeerd.

Nog weet ik niet wat verborgen gevoel me van een bezoek aan mijn ongelukkige vriend terughield. Nu kan ik het niet meer onverschilligheid of laksheid heeten. Meermalen nam ik een besluit, maar, toevallig naar het scheen, kwam nu de eene, dan de andere omstandigheid mijn besluit in de weg, om mij als 't ware uit een groote verlegenheid te redden. Want dat bezoek, hoe ik er

ook sterk en met liefde toe neigde, bleek als een groote last, juist als een diep gevoel van schuchterheid, mijn gemoed te bedrukken. Zoo bleef ik het gedurende een drietal weken altijd aarzelend uitstellen, tot ik een morgen het bericht kreeg dat Erik was gestorven.

Ik stelde me toen de kwellende vraag - die me nog altijd niet loslaat - hoe Erik zich tegenover mij zou gedragen hebben in de veronderstelling dat ik hem korts vóór zijn dood had opgezocht, vraag die ik wellicht nog stelde in de ijdele hoop dat er mogelijkheid had bestaan tot heropwekking van een groote sympathie tusschen ons beiden. Zoo'n innerlijke vraag naar ideale vriendschap werd door veel menschen even sterk gesteld als de eeuwige vraag naar de liefde van een vrouw. Maar wie heeft, lijk de liefde van een vrouw, zoo'n ideale vriendschap gevonden?... Ik - ja, ik ben er zeker van - ik had ze kunnen vinden. Maar nu is de mensch er niet meer, de eenige die, had ik mijn verlangen uitgesproken, dit zeker zou beantwoord hebben.

RENE BERGHEN.

Prosper Van Langendonck

Aan allen die zijne vrienden zijn.

In **'Jaarlijksche Boekenschouw,'** 1927, lezen we op blz. 266-267:

'Een zeer belangrijke gebeurtenis in de Vlaamsche letterkunde was de uitgave van **Het Werk** van Prosper Van Langendonck, door het Van Langendonck komité, onder leiding van August Vermeylen. De lyriek van dezen dichter ontstond uit een diepe geestelijke bewogenheid, waarin de onrust van den modernen mensch voorvoeld is...

... Wel was het wenschelijk geweest dat deze uitgave voorzien was van een goede levensbeschrijving van Prosper Van Langendonck (1862-1919 - lees: **1920**) die wij tot dusver missen...'

Den jongsten 7den-Novemberdag is het juist 10 jaar geleden dat deze schoone **Dichter-Mensch** ons is ontvallen en volgaarne wil ik thans, op verzoek van eenige Van Langendonck-vereerders, een beknopte biographie van den grooten Vlaming neerschrijven en er een bondig onderzoek van zijn werk op laten volgen.

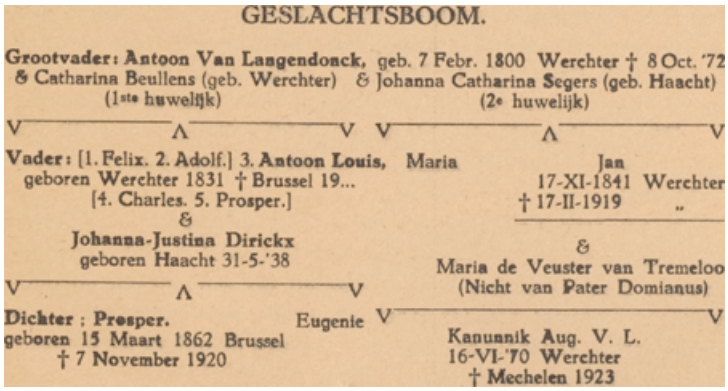
GESLACHTSBOOM.
Grootvader: Antoon Van Langendonck, geb. 7 Febr. 1800 Werchter † 8 Oct. '72
& Catharina Beullens (geb. Werchter) & Johanna Catharina Segers (geb. Haacht)
(1ste huwelijk) (2e huwelijk)
Vader: [1. Felix. 2. Adolf.] 3. Antoon Louis, Maria Jan
geboren Werchter 1831 † Brussel 19... 17-XI-1841 Werchter
[4. Charles. 5. Prosper.] † 17-II-1919 „
&
Johanna-Justina Dirickx
geboren Haacht 31-5-'38
&
Maria de Veuster van Tremeloo
(Nicht van Pater Domianus)
Dichter: Prosper. Eugenie
geboren 15 Maart 1862 Brussel
† 7 November 1920
Kanunnik Aug. V. L.
16-VI-'70 Werchter
† Mechelen 1923

Grootvader Antoon was handelaar in ijzer- en koloniale waren; zijn huis, dat in het oorlogsvuur opging, stond naast de groote brug te Werchter.

Vader Louis Van Langendonck (hij werd bij zijn 2n voornaam genoemd):

1. Geboren te Werchter 11 Mei 1831.

2. Vertrokken naar Elsene 15 Januari 1857.

3. In 1862 woont hij met zijn vrouw Johanna Justina Dirickx in de Trapstraat te Brussel, waar **Prosper** geboren wordt. De moeder was een fijne kleermaakster en hield daar een winkel, die goed befaamd was.

4. Gezin naar Haacht gekomen, 9 Mei '66, uit Sint-Joost-ten-Noode.

In de registers van den burgerlijken stand te Haacht bleef Prosper met zijn ouders ingeschreven tot 30 October '75, dus tot op zijn 14e jaar.

Een grijsaard uit het dorp, Michiel Jenne, liet ons meedeelen dat Prosper met hem op de school van meester August Goossens te Haacht is geweest.

Louis Van Langendonck hield daar in de Wespelaarsche straat een specerij- en ellegoedwinkel. Het gezin Van Langendonck was in dien tijd welgesteld en stond in aanzien.

5. Den 30n October '75 vertrekt vader Van Langendonck met de zijnen naar Sint-Gillis (Brussel).

Nu komt Prosper op het **Institut St. Louis** (Kruidtuinlaan), een Jezuïetencollege, waaraan een afdeeling voor Wijsbegeerte met tweejarigen cursus is verbonden. Doch Prosper had te voren in het Klein Seminarie te Mechelen reeds sexta doorloopen, in welke klasse hij de tweede in uitmuntendheid was geweest.

Zijn voorbereidende afdeeling had hij voltooid - terwijl zijn ouders nog te Haacht woonden - in het Pensionaat op den Bruul te Mechelen.

6. De Van Langendonck's zijn terug in Werchter, den 10n Mei '81. Prosper is alsdan 19 jaar oud. Het moet op dat oogenblik geweest zijn, - of iets later - dat hij het schoolleven noodgedwongen vaarwel zei. De jaarboeken van het **Institut St. Louis** vermelden nl. (schooljaar 1880-'81): ‘Forcé de quitter les études.’ (‘Uit het Leven van Pr. V.L.,’ door Aug. V.L.)

Prosper was toen student in de Wijsbegeerte en Letteren, eerste proef.

Nu moest de jonge man werken om te helpen voorzien in het onderhoud van Vader, die een ooglijder was, en van Eugenie, zijn arme zuster. Zijn moeder had hij reeds verloren, denkelijk in '79.

Het is me nog niet gelukt, met zekerheid te achterhalen, wat de Dichter deed van toen af (1881) tot in '85. Waarschijnlijk was hij als beambte werkzaam op een kantoor van het **Provinciaal Bestuur** te Brussel(1).

Van 1 November 1885 tot 1 Juni '88 vinden wij hem in dienst van de **Assurances Générales**, in de hoofdstad. Hier een volzin uit een brief, door den directeur dezer Mij onderteekend en aan mij als antwoord op een vraag om inlichtingen gestuurd:

'Il (le poète Prosper Van Langendonck) a appartenu au personnel de la Compagnie, depuis le 1er novembre 1885 jusqu'au 1er juin 1888. Il était attaché au service de la correspondance, en qualité de commis de 3eme classe, et il a laissé le meilleur souvenir de son passage dans les bureaux.'

(Bruxelles, le 21 novembre 1928).

In '88 komt hij op het ministerie van Justitie, in de afdeeling 'Eerediensten,' onder de leiding van den heer Dugnelle.

Op literair en menig ander gebied is er op dat oogenblik in Holland en op dezen bodem iets aan 't gisten gegaan. Van Eeden's **Kleine Johannes** was **daar** in '86 door de **Nieuwe Gids** als iets splinternieuws de wereld-in gezonden; en hier? - Wel, de herleving **te onzent** was gelijkloopend met die van het Noorden, al kwam **Van Nu en Straks** eerst in '93 uit de kool gekropen;

(1) Nota bij het lezen der drukproeven.
Van den heer Gouverneur van Brabant ontving ik het volgende schrijven:
Brussel, den 19 Februari 1931.
Heer Leeraar,
In antwoord op Uwen brief van 10 dezer, heb ik de eer U te laten weten dat de heer Prosper Van Langendonck, geboren te Brussel den 15 Maart 1862, bediende bij het Provinciaal Bestuur van Brabant is geweest van 15 September 1881 tot 14 October 1882, datum waarop hij zijn ontslag heeft genomen.
Hij genoot een wedde van duizend frank per jaar.
Aanvaard, Heer Leeraar,.....
De Gouverneur,
(Get.) NENS.

want in West-Vlaanderen had de machtige **Zanger van Vlaanderen** sedert lang zijn onsterfelijk lied aangeheven, al werd het nog niet ver over de grenzen van het geboorteland gehoord.

En hoe was de gemoedstoestand te onzent?

Luister liever naar Vermeylen, den jongelings-deken van het groepje (Van Gezelle tot Timmermans, blz. 58):

'Inderdaad hielden we er allen een philosophie op na die ethica en wereldbeschouwing, maatschappij en kunst omvatte, en om een totale omwenteling riep. Het merkwaardige daarbij was dat de verstandhouding tusschen den rechtzinnig-katholieken Van Langendonck en de andere redacteurs nooit een oogenblik verstoord werd. Ieders geloof was zoo oprecht, dat we 't in elkaar eerbiedigden... We stonden ten slotte toch op hetzelfde gevoelsvlak, en eenzelfde messianisme vereenigde ons.

Niet zonder erkentelijke ontroering denk ik daarbij dat Van Langendonck, die ambtenaar was in het ministerie, onder de katholieke regeering, er zich nooit om bekreunde, of zijn **wildzangen van vrienden** hem leelijk in opspraak brachten, en **Van Nu en Straks** tot het einde toe getrouw bleef: die edele natuur kende geen kleinzielige angst om zijn onmiddellijke belangen waar het een ideaal gold.'

Dat komt prachtig overeen met het portret dat Kan. Aug. Van Langendonck van Prosper teekent in zijn brochure.

Van Langendonck was dus medestichter van het orgaan **'Van Nu en Straks'**, en daar stond het viermanschap: Vermeylen, Buysse, De Bom, Van Langendonck. Spoedig dikte het groepje aan:

'... en niets scheen ons natuurlijker, dan het geborenworden van schoonheid te beschouwen in verband met de maatschappij. Tot een dergelijke opvatting waren we als voorbestemd door de traditie die de Vlaamsche Beweging zelf ons had opgelegd. (Aug. V.)

Van Langendonck toonde zich hier den helderzienden criticus, die nieuwe wegen zag openliggen en ze opging met onwankelbaren stap. Met profetischen blik voorzag hij, ver door alle nevelen heen, den **Grooten Dichter** die komen moest: 'En die synthesis zal christen zijn; het Christendom in zijn zuiveren vorm: het Catholicisme is breed genoeg om ieder persoonlijk streven te omvatten

en staat nog en zal immer staan aan het toppunt van alle leven.' (Herleving der Vl. Poëzij).

Einde '98 of begin '99 treedt hij in den Vertaaldienst der Kamer van Volksvertegenwoordigers, na de invoering der 'Gelijkheidswet.' Hij woonde de Kamerzittingen bij. Verder was hij belast met de vertalingen van wetteksten, verslagen, enz.

Den 23^{n} December '99 huwde hij met Mej. Adèle Wouters uit Brussel, die vroeger leerares was geweest, maar reeds vóór haar huwelijk ontslag had genomen. Zij gingen wonen in een huis van haar, Verboeckhavenstraat, Sint-Joost-ten-Noode.

De Dichter begon echter een vijftal jaren later onmenschelijk te lijden onder een verschrikkelijke zenuwziekte, waarmede hij erfelijk was belast.

De grootvader, Antoon, had aan blindheid geleden in de laatste 7 jaren van zijn leven.

De vader, Antoon-Louis, was ooglijder en zijn verzwakt gezicht belette hem zijn schildersloopbaan, waarvoor hij zooveel aanleg had, voort te zetten. Twee olieverfportretten van zijn hand blijven steeds in de familie bewaard: dat van zijn eigen vader Antoon en het andere van zijn stiefmoeder Johanna Catharina Segers, bijgenaamd **'Het schoonste meisje van Haacht'**. Die portretten zijn echte meesterstukken, en zouden dienen in een museum voor het nageslacht bewaard, te meer omdat ze bewijzen van wien de dichter zijn rijke gaven ontving.

Ik zegde reeds dat Prosper al vroeg zijn moeder verloor; zijn zuster Eugenie was ook een zenuwlijdster en zijn vader was tot werkloosheid gedoemd.

Prosper moest een prachtige toekomst als verloren beschouwen en werken voor het gezin. Hij aanvaardde die taak met liefde en toewijding. Zijn gansche leven haast bracht hij op bureau's en in muffe kamers door, waar hij steeds onder stoom werd gehouden en - hij, de **dichter** - doodgemarteld met versuffende dingen, als polissen, vertaalwerk en wat dies meer zij.

'Zijn doorgaan hierbeneden is een klimmende lijdensweg, een golgotha gebleken.' (Aug. V.L.)

De ziekte van Prosper zou nu onvermijdelijk zijn gemoed en karakter ondermijnen en zijn huiselijk geluk verwoesten. Kinderen heeft hij niet gehad.

Prosper ging - gedurende zijn vrije dagen - wandelen in de wouden rond Brussel en overal waar de natuur hem aantrok: ‘Naar Linkebeek’, ‘Wezembeek’ en ‘Brabantsche Landschappen’ zijn vruchten dier wandeltochten.

Hij kwam naar de streek van Dijle en Demer terug, waar hij door Rozeke De Becker, een metselaarsvrouw van Werchter, van zijn derde levensmaand af tot op anderhalfjarigen leeftijd gezoogd en opgekweekt was geweest. Zijn moeder had hem daar uit Brussel heen gebracht, want ze wist er geen weg meer mee, vooral omdat ze het toen zoo druk had met haar zaken en haar werk. Het kind was tenger en schreeuwde in de eerste dagen zoo erg, dat Rozeke hem naar zijn ouders wilde terugsturen. Maar moeder Van Langendonck sprak toch zoo schoon, en Rozeke kweekte hem tot een flinken kleuter op, die haar later nooit vergat:

> O vlakke Demerboorden,
> o weide in warmen doom verbreid,
> waar al mijn droomen gloorden
> van liefde en levenszaligheid!
> 'k zie gansch mijn jeugd herboren
> met d'onvoldanen droomenstoet,
> wanneer de jagershoren
> daar toet in 't langgerekt getoet.

Verder ging hij noordoostwaarts naar de Antwerpsche Kempen en bezocht de abdij van Tongerloo. Spoedig was hij de groote vriend van Kanunnik Servaas Daems, den dichter van ‘Luit en Fluit.’

Prosper bezong er die eenig-mooie Lindendreef, met haar drie-eeuwenoude boomen. In Westerloo vond hij nieuwe onderwerpen: ‘De Zon’ en ‘Langs de Nethe’.

In 1902 was de dichter hier in verblijf gedurende de zomervacantie. Hij doorwandelde met zijn vrouw die prachtige bosschen en schonk ons ‘Het Woud’, een gedicht dat, naar mijn bescheiden meening, zoo hoog staat als het schoonste gedicht van een Gezelle, ja zelfs van onverschillig welken meester in de wereldliteratuur van alle tijden.

Doch, boven alles had hij de heide lief, en Genk was ‘in dagen van strijd en ellende’ zijn eenig Vaderland. Daar zwierf hij, alleen, en, in die bange oogenblikken, echt menschenschuw; vluchtend ieder mogelijke ontmoeting, vooral met kennissen of

vrienden: o heiden van Sledderloo en Gelieren! indien toch uw kruiden en boomen konden spreken...

In 1912 zong hij hier zijn zwanezang:

Waar ligt nu 't doel? Waarheen de gang
al door die woeste heiden?
Geen jachtroersknal, geen klokkenklank
kan d'ouden zwerver leiden,
die stijf en stram en moe van 't àl,
zóó hopeloos alleen,
een spoor zoekt dat hem voeren zal
ter uitkomste - of waarheen?...

(5 Januari 1912)

Verwey heeft het gezegd: ‘hij had zijn noodlot erkend.’

Van dit oogenblik af staat hij nader tot de dooden dan tot de levenden. Aan de wereld heeft hij niets meer, en de wereld heeft nog bitter weinig aan hem.

Voor zijn eigen vrienden, op een paar uitzonderingen na, zooals Vermeylen en Hegenscheidt (‘Menonkel’) misschien, was hij weerbarstig geworden: ‘Laat me gerust, met wat wil jullie je bemoeien!’ O de groote eenzame! Hij is de oude orgeldraaier die gaat langs 's Heeren straten, maar het orgelspel wordt niet meer ten gehoore gebracht.

Gedurende den oorlog komt hij met de vrienden samen, in het ‘Restaurant des deux Clefs’ aan de Naamsche Poort te Brussel.

Hier laat ik een paar plaatsen uit een opstel van Maurice Roelants volgen (Witte Mier 1924, n^{r} 1):

‘Het woord werd er echter met gezag en methode gevoerd door hooge ambtenaars van Rekenhof of Justitie of door geleerde doctoren.

Hegenscheidt water dronk,
Toussaint straffe thee,
Vermeylen geuzelambiek.

Geen enkel van hen droeg uiterlijk de litteekens van verwondingen, opgeloopen in den dagelijkschen strijd.

Maar Van Langendonck!...

Hij zat lichtelijk gebogen over het marmeren tafelblad, zijn

kin drukte zijn kleinen, heldergrijzen baard op zijn borst, en somwijlen draaide zijn blik traag van onder zijn sterk dooraderd voorhoofd, als uit een eenzelvigen droom.

Hij luisterde nochtans, hij mompelde soms, meer dan hij sprak met de hortende en vinnige stem van één, die veel en koppig in zich zelf teruggetrokken leeft.

Doch of hij zweeg, of hij deelnam aan het gesprek, steeds gaf hij diep den indruk van de heldhaftige strijders, die trots menigvuldige nederlagen nooit als overwonnen kunnen worden beschouwd en meer dan om het even welke overwinnaars den eerbied afdwingen.'

Dr Planquart had hem in de jaren 1904-'06 verzorgd, met de toewijding van een apostel, om de Natuur geweld aan te doen; de Dichter ging nadien uitrusten te Genk, doch kwam weldra weer onder de zorgen van ditmaal Europeesche beroemdheden, die, na een lange toepassing van de psycho-therapeutische methodes, er het bijltje bij neerlegden: tegen overmacht kan men zich niet verzetten.

De oorlog zal den lijder stellig geen goed hebben gedaan.

Hier volgen passages uit brieven van den Heer Karel Brants, als directeur van den Vertaaldienst Van Langendonck's chef, op het Ministerie.

Deze opklaringen werden mij verstrekt, om alle verkeerde voorstellingen of... praatjes, die omtrent de ontslagneming van P.V.L. uit den Vertaaldienst de ronde doen, in den wind te slaan.

Uit den eersten brief (16 Nov. 1927):

'Prosper V.L. stond steeds in de beste betrekkingen met zijn dienstoverste; wij waren niet alleen medewerkers, doch ook echte vrienden en wel sedert jaren.'

Uit den tweeden (18 Nov. 1927):

'Het relaas van T., waarvan ik een afschrift lees in uw geëerd schrijven van 17 dezer, is louter fantasie, althans wat betreft de reden waarom P.V.L. op pensioen gesteld werd.

De reden daarvan was niet het feit van hoogverraad, waarvan sprake is in T.'s werk, maar wel zijne ziekte.

Bewijs:: 1e Had dit feit aanleiding gegeven tot het aftreden van P.V.L., dan zou hij zelfs geen pensioen bekomen hebben; dat is inderdaad de algemeene regel. - 2e Maanden lang nadat de beschuldiging tegen P.V.L. werd aangevoerd (beschuldiging, welke hoegenaamd niet gegrond was; ik heb het kunnen bewijzen aan de toenmalige quaestoren, die er dan ook geen gevolg aan gegeven hebben) is P.V.L. in dienst van de Kamer gebleven. Zou de Kamer iemand in dienst hebben behouden, van wien het zou bewezen geweest zijn dat hij zich aan hoogverraad schuldig maakte?

De waarheid is en de waarheid blijft, dat P.V.L. op een bepaald oogenblik wegens ziekte niet meer in staat was, zijn ambt te blijven vervullen; dat blijkt uit het verslag van de Geneeskundige Commissie van het Ministerie van Binnenlandsche zaken, die P.V.L. onderzocht en besloot tot zijne pensionneering.

P.V.L. heeft dan ook het pensioen opgetrokken waarop hij aanspraak had volgens zijne jaren dienst, en, in afwachting dat het bedrag van dit pensioen voorgoed vastgesteld werd, kreeg hij een voorschot, - voorschot en pensioen betaald uit 's Rijks kas zooals voor elken staatsbeambte.

Wat er tusschen T. en den quaestor is geschied, weet ik niet. Waarschijnlijk was die quaestor M. De Bue; deze is thans overleden en kan dus niet zeggen of het schrijven van T. gegrond is.'

Uit den derden (27 Nov. 1927):

'Ziehier - volgens de inlichtingen die mij door de Griffie der Kamer werden verstrekt - de juiste datums waarop P.V.L. uit den Vlaamschen Dienst is getreden.

1 October 1919: Beschikbaarheid wegens ziekte.

9 Maart 1920: Ontslagneming en pensionneering, na onderzoek door de Geneeskundige Commissie.

Deze datums bevestigen wat ik verleden week heb geschreven.

Gedurende den tijd der beschikbaarstelling heeft P.V.L. een ruim deel van zijne wedde ontvangen, en wel naar de regelen die op dat gebied van toepassing zijn.

Andere vraag: Waarom, op 1 October 1919, dadelijk de

beschikbaarstelling, en niet, zooals gewoonlijk, een voorafgaande verlof?

Reden: Vóór den oorlog had P.V.L. wegens ziekte herhaaldelijk verlof gekregen, soms voor maanden lang, zoodat er van nieuw verlof geen sprake kon zijn na den oorlog, gedurende welken er geen Vlaamsche Dienst werkzaam was, ofschoon de leden daarvan, ook P.V.L., 3/4 van hunne wedde ontvingen. Na den Wapenstilstand werd het ontbrekende 1/4 voluit betaald, ook aan P.V.L.'

Tot daar, de Heer K. Brants.

Ziehier nu den grond van de herrie: de Duitsche dichter Theodore Schroeder was, onder de Bezetting, te Brussel bij de 'Politische Abteilung'. Een zekere D. had P.V.L. met den bekenden Duitschen dichter eens zien spreken, en klaagde, na den Wapenstilstand - als deugdelijk activistenjager? - P.V.L. bij de quaestuur van de Kamer aan. Doch de heer K. Brants sloeg die dwaze aanklacht te pletter, en er werd niet de minste aandacht meer aan gewijd.

De waarheid is, dat Theodore Schroeder aan P.V.L. had voorgesteld, zijn dichtwerk in het Duitsch te vertalen. Waren de inzichten van Th. Schroeder niet zuiver aesthetisch? - In ieder geval P.V.L. had radikaal geweigerd.

Met zijn pensioen van 1800(?) frank - hij had 32 jaar dienst; doch de pensioenen en wedden waren toen nog belachelijk klein - was V.L. natuurlijk niet in staat rond te komen, ten gevolge van de omstandigheden waarin hij zich bevond: hij moest ook zijn zieke zuster helpen. Waarschijnlijk om besparingen te doen en zeker ook om uit het gewoel te zijn, wenschte hij buiten Brussel te gaan leven. Doch van de wereld zou hij niet veel langer last meer hebben. Na een kort verblijf in Werchter en vervolgens in Kampenhout, werd hij door zijn vrienden weer naar Brussel gehaald. Maurice Roelants en Fernand Toussaint trokken om zijn koffertje. Hij bedankte spoedig voor de drukte en vond een onderkomen in het **Institut Chirurgical** te St-Joost-ten-Noode, waar al zijn oude vrienden hem om beurten bezoek brachten, terwijl de jongste onder hen, als **'bestendig afgevaardigde'** voor hen allen, den verpleegdienst van den ouden Dichter waarnam.

Hier breng ik een eere-saluut aan den gevierden schrijver

van **Komen en Gaan** - hij kwam en ging daar geregeld iederen dag en zijn troetelkind had niets te kort - voor de opoffering waarvan hij blijk gaf, door den zieken Man in zijn jongste levensdagen met de toewijding van een gasthuisnon bijgestaan en hem het leven draaglijk gemaakt te hebben.

't Was op dat kleine kamertje daar, niet ver van de Pachecostraat, dat Vermeylen, Van de Woestijne, Hegenscheidt (Menonkel), de oude hospita van den Dichter (uit de Pachecostraat), Mevrouw Van de Woestijne en zooveel anderen hem tabak, sigaren en lekkernijen brachten. De man scheen na enkele dagen weer op te knappen - gebeurde dat ook niet met Gezelle, in de eerste weken van het Engelsch klooster? - Zijn schutsengel, M. Roelants, klom dan iederen middag de laan op, van het 'Institut' naar de Square Ambiorix. Doch de eerste - en laatste! - maal dat hij Prosper den arm aanbood tot steun en stut, vloog deze tegen hem uit: 'Roelants, mijn arm los! Ik heb nog nooit op niemand gesteund dan op mezelf, en zal het ook nu nog niet doen.'

Daar gingen ze zitten, op een bank, tegenover het monument Max Waller. Toen ze een luchtje geschept hadden, trakteerde Achille Patrocle in het 'Café des Arcades' en daarna trokken ze weer naar de tent.

Schoon! De oude Boom en de jonge Loot.

Luister nu naar Maurice Roelants, wanneer hij, bij de deur van de kapel van het St. Jans-hospitaal **'De groet der Jongeren'** brengt aan den Dichter:

'Wij komen alleen getuigen dat een gedeelte van ons hart en onzen geest zijn gemaakt van het leed dat hij heeft ervaren en ons als een blijvend en glorieus geschenk van schoonheid nalaat.'

Doch de wandelingen naar de **Square** en de **Arcades** bleven niet lang duren: het was té schoon.

Weldra traden verwikkelingen in, en de oplaaiing van hoop werd gedoofd en de 'nieuwe plannen' vielen in duigen.

Bij het intreden van de **'Crise aiguë'** bracht men den afgemartelden **Franciscus van Assisi** over naar het Sint-Jans-hospitaal, waar hij den 7^{n} November 1920 in den Heer ontsliep.

Den 10^{n} November had de uitvaart plaats. Om zeker te zijn niet te laat te komen, was De Bom uit Antwerpen met den vroegsten trein naar Brussel gestoomd. Hij toog dadelijk naar het

Hospitaal om inlichtingen omtrent het uur van den lijkdienst te vragen en werd er door een bediende te woord gestaan. (Zie Nieuw Vlaanderen, blz. 210):

‘- Le nom, dites-vous? Van Laer...?

- Van Langendonck Prosper, de dichter, meneer!

- Je vais m'informer.

De kantoorman wist niet, dat een dichter, dat de grootste misschien dien we in Vlaanderen helaas: ‘bezàten’, in zijn eigen gebouw dood lag. Teekenend alweer?

‘'t Zou te half elf zijn... ... ...

Ik ben naar Sinter-Goelen gegaan.

De kerk van Van Langendonck!

“**Stijgend langsheen Sinte-Goedelekerk**”, wat is dat vers schoon. Ik hield altijd zooveel van dat kleine gedicht, waar de heele Van Langendonck in leefde, de man wiens lach nog aandeed als een snik. Iets van het hardnekkig tóch-kop-houden, het desperate volharden, ondanks alle leed en ellende zeide hij daarin.

Daarginds is hij, de man met de hooge gestalte, met het hoofd altijd wat gebogen - zoo vaak in droefheid, zeer zelden in blijdschap zijn dagelijkschen gang gegaan.

Ik ben naar Sinter-Goelen gegaan... Wat een heerlijke tempel!...

In de zijbeuken zitten vrouwtjes, nonnetjes, ingetogen te bidden. Ik voel de aanwezigheid van den dichter, den hartstochtelijken, die, als hij 't diepst geknakt was, de handen kon vouwen en zijn God aanroepen.’

Na deze morgenwandeling keerde De Bom naar het Hospitaal tegen half elf terug.

En Johan Demaegt in het Laatste Nieuws van 11 Nov. '20:

‘Hier (“in de stemmige 17^{e} eeuwsche kapel in rose tonen geschilderd” van het Sint-Janshospitaal) werd de doodenmis gelezen.

Het orgel zong het welkom in den dood, voor hem die gedicht heeft, hoe hij alleen door de wereld trok, met zijn orgel, en zijn eigen welkom zong...’

Als familieleden waren aanwezig: Kanunnik August Van Langendonck en de zwager van den overledene, de heer Wouters, rustend vrederechter.

August Vermeylen sprak een korte lijkrede uit aan de deur van de kapel. Daaruit deze brokjes:

‘Het is een stuk van ons leven dat ten grave wordt geleid, maar ik wil me wenden tot de glorie waartoe hij nu herschapen wordt... Er blijft alleen het wonder van zijn innerlijke schoonheid... Dat zuiverste zelf staat nu in het licht der eeuwigheid. Zorgen wij er voor dat ons volk het leere kennen, dankbaar bewonderen en beminnen.’

(Uit ‘De Groet’ van M. Roelants, die na Vermeylen sprak, werd hooger reeds een brokje aangehaald).

‘Naar Evere’ (Joh. D.): ‘Nu gaat het naar Evere toe, de verre Brusselsche begraafplaats. En hier denken we aan het weemoedige vers van hem, dien wij ten grave brengen:

> En verre tochten gaan en zullen gaan...
> En [“droeve”] oogen staren na en zullen staren.

Later zal men hier weerkomen... gedenkteeken zal oprijzen... en zal men hier terugkomen om weer den kunstenaar te huldigen wiens geest over Vlaanderen zweven blijft.

Thans is het daar de eenzaamheid rond het gestorven dichterhart...’

Wat Joh. D. voorzegd heeft is gebeurd: op last van de boezemvrienden van den dichter, ontwierp J. Lagae een eenvoudig, maar kunstvol-sprekend grafmonument, waarop in een bronzen plaat de **boetgezanten-kop** van dezen schoonen **Dichtermensch** te prijken staat, met er onder dit sublieme slotvers uit zijn sonnet: ‘En verre Tochten...’:

‘Mijn menschenhart, - o menschdom in mijn hart!...’

Op Zondag 9 Nov. j.l., ter gelegenheid van de herdenking der 10e verjaring van 's Dichters afsterven, werd door de Vereeniging van Letterkundigen een stille, maar treffende hulde gebracht aan de nagedachtenis van dichter Prosper Van Langendonck. Verscheidene bloemtuilen werden op het graf neergelegd. Een groot aantal letterkundigen namen deel aan dit piëteitsvol herdenken van Vlaanderen's onsterfelijken Dichter.

Diest, 7 December 1930.

OMER VAN AUDENHAEGE.

P.S. De heer Emiel Ooms, mijn oud-leerling en vriend, nam met mij overal ter plaatse de kiekjes, welke moesten dienen voor een lichtbeelden-reeks over dichter Prosper Van Langendonck, wiens spoor we hebben gevolgd van zijn wieg tot aan zijn graf. Deze voordracht met lichtbeelden had overal waar ik er mee ben opgetreden, groot succes: te Diest, te Brussel, te Antwerpen, te Mechelen, enz.

Wie wijst ons zijn geboortehuis in de Trapstraat aan?

Alle pogingen van mij om het terug te vinden bleven tot nog toe bepaald vruchteloos: zijn eigen vrouw weet het niet meer uit de andere te herkennen.

Het Raadsel van den Meester van Flémalle

Urbain van de Voorde. *Een Mysterie in de Vlaamsche Kunst: Het Raadsel van den Meester van Flémalle*. Brussel, L.J. Kryn, 1931, 4,50 fr.

In de kunstgeschiedenis van de XVe eeuwsche schilders der Nederlanden is men sedert weldra een 30-tal jaren gewoon een aantal zeer belangwekkende werken, blijkbaar behoorend tot den tijd der Van Eyck's, toe te schrijven aan een onbekenden Meester, den Meester van Flémalle.

Waarom Flémalle? Men noemde hem Flémalle, omdat men, ten onrechte overigens, aannam dat de werken die bewaard worden in het beroemde 'Städelsche Institut' te Frankfort a.M., uit een abdij van Flémalle afkomstig waren. Te Flémalle echter heeft nooit een abdij bestaan.

Vóór de benaming in kunsthistorische kringen algemeen ingang vond, noemde men hem ook soms Meester van Mérode, wegens een schilderij van dien meester in het bezit van de Belgische familie de Mérode.

Een studie van den Duitschen kunstgeleerde von Tschudi: 'Der Meister von Flémalle' (Jahrbuch Preussische Kunstsammlungen, XIX, Berlin, 1898) gaf echter den doorslag. Voortaan zei men Meester van Flémalle, soms Flémalle, de Duitschers zelfs: der Flémaller!

Wat er ook van zij, de kunst van den Meester van Flémalle vertoont een aantal bijzonderheden, die een zekere, doch besliste verwantschap aantoonen met den, naast Van Eyck en Memlinc, in de 19e eeuw reeds vroeg gewaardeerden meester: Rogier de la Pasture of Van der Weyden.

Daar het werk van Flémalle ontegensprekelijk een meer archaïstisch karakter vertoont dan het bekende werk van Van der Weyden, veronderstelde men dat de Meester van Flémalle zijn leermeester moest geweest zijn. Rogier werd te Doornik geboren omstreeks 1400. Als van zelf spreekt gingen de kunstgeleerden Flémalle onder de Doorniksche schilders van de 15e eeuw zoeken.

Men ontdekte verschillende documenten, o.a. dat een zekere schilder, Meester Robert Campin, in 1426 een paar leerlingen had aanvaard: Rogelet de la Pasture en Jacques Daret.

Was Meester Robert Campin de gezochte Meester van Flémalle? Robert Campin leefde van 1375-1444, speelde een zekere politieke rol in zijn vaderstad, maar van zijn onbetwijfelbare werken kwam men geen op het spoor. Hoe sommige Waalsche kunsthistorici en liefhebbers zich inspanden, de identiteit Flémalle = Robert Campin werd tot nog toe niet bewezen.

Prof. Hulin de Loo was zoo gelukkig in het werk van een tijdgenoot van Meester Rogier, Jacques Daret, geboren omstreeks 1404 te Doornik, afwisselend verblijvend te Doornik, te Arras en te Brugge (in 1468), den invloed van den Meester van Flémalle te ontdekken. Jacques Daret, samen met Rogelet de la Pasture, was leerling geweest van Robert Campin. Was dit geen sterk argument voor de thesis Flémalle = Robert Campin?

Intusschen daagde maar geen schilderij van Robert Campin op, die de toeschrijving zou komen bekrachtigen. Van lieverlede vormden zich twee kampen, waarvan als voornaamste woordvoerder eenerzijds de heer Jules Destrée in het krijt trad - thans is ook zijn groot werk over ‘Roger de la Pasture en Van der Weyden’ (Brussel, Van Oest, 1930) verschenen - anderzijds de heer Em. Renders, een bekend Brugsch verzamelaar, die zooeven een prachtwerk in het licht zond: ‘La solution du Problème Van der Weyden Flémalle Campin’.

Eenigszins voorbarig publiceerde de dichter en essayist Urbain Van de Voorde een reeks artikels in ‘Den Standaard’, thans als verzorgde brochuur uitgegeven door L.J. Kryn te Brussel (1931), om de thesis van den heer Em. Renders bekend te maken en als de eenig-zaligmakende Vlaamsche te doen aanvaarden.

Het is geenszins mijn bedoeling de heeren Em. Renders en Urbain Van de Voorde, die ik beiden persoonlijk ken en ten zeerste waardeer, onaangenaam te zijn, maar het is mij onmogelijk ze te volgen op het terrein, waarop ze, in navolging van sommige voortvarende Waalsche kunstliefhebbers, het vraagstuk Flémalle willen plaatsen: Waalsche kunst tegenover Vlaamsche kunst.

Tusschen de kunst der Van Eyck's en van Rogier Van der Weyden zijn er verschillen, maar tevens overeenkomsten, die ze als Vlaamsch of Zuidnederlandsch doen herkennen. Het werk van Rogier Van der Weyden, geboren de la Pasture te Doornik, is het niet minder dan het werk van de Van Eyck's, afkomstig van Maeseyck, dus van een streek behoorende bij het Prinsbisdom Luik, dan het werk van Dirk Bouts uit Haarlem of van Hans Memlinc uit Memmelingen bij Mainz. Maar ter zake: de heer Em. Renders (ik citeer Urb. Van de Voorde) wil bewijzen:

1° dat Rogier Van der Weyden en Rogelet de la Pasture twee verschillende personen zijn;

2° dat de werken, staande op naam van den Meester van Flémalle, jeugdwerken zijn van Rogier Van der Weyden; en

3° dat, logisch gevolg van deze twee punten, Robert Campin een nietszeggende naam is en die heele school van Doornik een hersenschim.

Ik heb zoo zorgvuldig mogelijk de toelichting van deze stellingen van den heer Renders door den heer Van de Voorde gelezen en ik antwoord:

1° Zoolang de heer Renders geen nieuwe archivalische documenten aanbrengt (en dat doet hij niet) is de eerste stelling niet te bewijzen. Volgens de bestaande documenten is Robert Campin wel degelijk de meester geweest van Rogelet de la Pasture en Jacques Daret. Rogelet is een andere dan Rogier? Het was een gebruik in de XVe eeuw den voornaam (familienamen hadden nog niet het tegenwoordig belang) van de leerlingen, die in dienst traden van een meester, o.a. te Doornik, in den verkleinvorm te plaatsen. De leerling-schilder was niet veel meer dan de knecht van een ambachtsman, zijn meester. Het bezwaar in het geval Rogier is dat hij bij zijn indiensttreding tamelijk oud was, 26 jaar oud reeds en getrouwd. Een tijdlang was hij uitstedig. Het kan zeer goed zijn dat hij reeds elders in dienst was geweest. Maar waar zijn de bewijzen? Een leerling van Johannes Van Eyck kan hij moeilijk geweest zijn, daar hij alsdan toch meer Eyckiaanschen invloed zou verraden in zijn later werk. Was hij in betrekking geweest met den Meester van Flémalle vóór zijn terugkeer naar Doornik? Louter veronderstellingen!

2° De werken van Flémalle zouden jeugdwerken zijn van Rogier Van der Weyden? Zooals we reeds meermalen aangestipt hebben, bestaat er een onmiskenbaar verband tusschen het werk van Flémalle en het werk van Van der Weyden.

Er is, zooals de heer Renders overvloedig aantoont in ‘The Burlington Magazine’ (Juni 1929) identiteit in sommige houdingen, gebaren, teekening van de handen, drapeeringen, maar stijlkritiek is onvolledig en misleidend, wanneer slechts rekening wordt gehouden met materieele vergelijkingen. Er is ook iets als stijlgevoel, dat synthetisch in plaats van analytisch, dit aanvullend werk verricht en een bepaald kunstwerk in een familieverband met andere kunstwerken brengt.

Dit stijlgevoel beheerscht m.i. het bloot technisch kennerschap. Een vergelijking tusschen werken van Flémalle en van Van der Weyden handhaaft de zelfstandige positie van den laatsten tegenover den eerste. Even zelfstandig is Johannes Van Eyck tegenover Flémalle.

Tegenover den vooruitstrevenden Van Eyck is Flémalle een archaïst, een voortzetter van de Bourgondische kunst van het

einde der XIVe eeuw. Het is bezwaarlijk dit zonder passende illustraties verstaanbaar te maken. In ieder geval een baanbreker zooals Johannes Van Eyck is Flémalle niet. Een knap traditionalist en tevens een man van zijn tijd, die met haast pijnlijke nauwkeurigheid op de wijze van den miniaturist de menschelijke physionomie en de menschelijke houdingen (vooral zittende) heeft bestudeerd en geconterfeit. Waar is in het werk van Flémalle die zachte ontroering, die godsdienstige emotie, die zich zoo machtig, zoo overweldigend baan breekt in het werk van Van der Weyden? Waarlijk, de 'sentimenteele' theatrale Van der Weyden is een te verschillend mensch van den 'onbewogen' luimigen Flémalle om in het werk van Flémalle jeugdwerk van Van der Weyden aan te nemen.

3° Toegegeven dat Robert Campin een nietszeggende naam is, zoolang we geen werk van dien meester kennen, is nochtans het bekend geworden werk van Jacques Daret, leerling van Robert Campin, een getuigenis van den invloed van Flémalle.

Nu is het zeker waar, dat het werk van Jacques Daret zeer veel lager staat dan het werk van Rogier Van der Weyden, maar leerlingen van één zelfden meester kunnen zich naderhand niet alleen verschillend ontwikkelen, maar ook beneden het kunstpeil van hun meester blijven of wel hun meester over het hoofd wassen. Dit is het geval voor Rogier Van der Weyden, die veel verschuldigd blijkt te zijn aan zijn meester (de voortreffelijke nabootsing werd door den middeleeuwschen kunstenaar niet als een plagiaat opgevat), maar alles wel beschouwd toch zijn meester, Flémalle, verre overtreft.

Het blijkt uit de inleiding en het slot van het essay van Urbain Van de Voorde dat het hem als leek vooral te doen is, aan de hand van de argumentatie van den heer Renders, die hem persoonlijk heeft overtuigd, de door zekere Waalsche kunsthistorici voorgestane identificatie Flémalle-Campin te ontzenuwen. Men mag zich afvragen of zulk een poging niet buiten het bereik der strikt-wetenschappelijke kunstgeschiedenis valt. Kunstgrenzen vallen niet samen met ras- en taalgrenzen en cultuur-vraagstukken hoeven niet uit specifiek-nationale eigenaardigheden te worden verklaard.

Het valt m.i. niet te ontkennen dat de kunst der Van Eyck's 'Germaansch-picturaler' is dan de kunst van Van der Weyden, die meer 'Romaansch-lineaire' hoedanigheden vertoont. Is dit verschil te verklaren door de Waalsche afkomst van Van der Weyden?

Volgens mij eerder door Bourgondisch-Fransche modellen, die in zijn vorming een rol hebben gespeeld. Ik voeg er dadelijk aan toe dat hij, evenals Flémalle overigens, die Romaansche

invloeden voldoende heeft geassimileerd om over het geheel een beslist Vlaamschen of Zuidnederlandschen indruk te maken. Was hij niet de leermeester van die andere ‘Vlaamsche’ meesters van vreemde afkomst: Dirk Bouts en Hans Memlinc?

Het spijt me dus dat ik, voorloopig althans, geen gevolg kan geven aan de vriendelijke uitnoodiging van Urbain Van de Voorde om den sympathieken heer Renders bij te springen. Ik weiger beslist aan dit kunsthistorisch mysterie ons cultureel Vlaamsch patrimonium te verbinden.

Ons cultureel patrimonium, evenmin als het cultureel bezit van andere Europeesche cultuurvolkeren, bestaat niet uitsluitend uit zuiver-nationale waarden.

Flémalle weze een Waal, zijn kunst is Nederlandsch, niet Fransch. Zijn naam niet te kennen is voor mij geen bezwaar hem in de evolutie der Vlaamsche schilderkunst een plaats te zien innemen, die door geen ander tijdgenoot kan worden ingenomen, noch door de Van Eyck's, noch door Van der Weyden.

Het raadsel van den Meester van Flémalle ligt niet in zijn naam, zelfs niet in zijn afkomst of taal, maar in zijn werk.

We kunnen het den heer Urbain Van de Voorde als een verdienste aanrekenen op een bevattelijke wijze het vraagstuk bij het groote publiek te hebben ingeleid. Zijn pleidooi echter is niet vrij van Vlaamsche vooringenomenheid en laboreert aan het volkomen gemis aan illustratie-materiaal.

PAUL DE KEYSER.

Hollandsche Letteren

Het is altijd bijzonder verheugend, een nieuw talent te zien ontluiken en te bespeuren, bij de eerste kennismaking, dat men met het échte te doen heeft. Zonder het te weten, en alsof hij er iets mee te maken had, steekt de recensent dan een pluimpje op zijn hoed, wanneer een tweede werk van denzelfden auteur nog hooger komt te staan dan het door hem verwelkomde. Het is een van de mooie, ofschoon zelf toegekende en natuurlijk enkel figuurlijke, belooningen voor iemand die in de hedendaagsche literatuur opgaat en veel lezen moet om nieuwe talenten te ontdekken.

Wij spraken hier, enkele maanden geleden[1], over het schoone boek van Marianne Philips: 'De Wonderbare Genezing'. De schrijfster heeft thans een tweeden roman uitgegeven: **De Biecht** (C.A.J. van Dishoeck, N.V., Bussum), een van de diepzinnigste en psychologisch fijnste Nederlandsche werken van dezen tijd. Bewonderenswaardig is vooral de lillende menschelijkheid waarmede het bestaan van een vrouw, die eindigt met een moord te begaan en als zenuwzieke verzorgd wordt, ons wordt voorgesteld, in het rechtstreeksche van de dingen zelf, - want het verhaal komt van de 'heldin', die opbiecht, met tusschenpoozen, aan een schijnbaar niet luisterende, onverschillige verpleegster. En al het wrange van dit bestaan van een vrouw die aan haar liefdeleven ten onder ging treft als een geweldige aanklacht tegen de maatschappij, tegen de wereld, tegen God.

Een nieuwe naam is ook Henriëtte Barbe, die bij dezelfde uitgeefster een roman publiceerde: **Heleen Terwogt**, een werk dat veel verdiensten heeft. Het gewicht van het boek ligt in de vrouwenpsychologie, al is het gegeven zelf, een tweestrijd tusschen Heleen en haar werkgeefster, wellicht niet altijd van bijzonder groot belang. Maar te prijzen vallen, niettegenstaande wat literair gedoe, de zekere stijl en vooral dat edele van een vrouw die werkt voor haar bestaan, - die poëzie van den arbeid, waarin men opgaat.

De zoo vruchtbare schrijfster Alie van Wijhe-Smeding heeft, onder den titel **Grillige Schaduwen** (N.V. De Tijdstroom,

(1) Jaargang XVIII, blz. 469.

Lochem) eenige Enkhuizer vertelsels gebundeld, die waarschijnlijk wel bijval zullen vinden bij het groote publiek. Die vertelsels hebben als hoofdmotieven het occulte en het folkloristische. Beide motieven leiden ongetwijfeld tot sukses. Intusschen vinden wij het wel jammer, dat de auteur zich thans vooral hiermede schijnt bezig te houden, in de plaats van haar vroegere richting te volgen: de psychologische, soms met Freudisme getinte, van 'Duivelsnaaigaren' bv., zelfs al leidde die richting tot het zoo besproken boek 'De Zondaar'. De nieuwere werken schijnen steeds gemakkelijker van factuur te worden, ook deze bundel, die jeugdwerk bevat. Wij eerbiedigen natuurlijk de terughouding der gade van Ds. Van Wijhe, maar er zijn andere manieren dan haar vroegere, soms gedurfde, om haar groot psychologisch talent tot uitspraak te laten komen.

* * *

Naast die boeken van eenige vertegenwoordigers van hen, die Herman Robbers destijds noemde 'de vrouwelijke krachten der toekomst,' wenschen wij hier de aandacht te vestigen op enkele prozawerken van mannelijke auteurs. Sommige dier werken zijn van allereerste gehalte.

Wij noemen vooraan **In Memoriam** door J. van Oudsdoorn (Bussum, C.A.J. van Dishoeck, N.V.). Wij denken niet, dat men in Nederland aan Van Oudsdoorn het recht laat wedervaren, dat hem toekomt: hij is een der beste, wellicht de beste, Hollandsche romanschrijver van den laatsten tijd. Hier zijn wij ver van het petieterig gepeuter der beschrijvinkjes van uitwendigheden, ver van het folkloristische en het anecdotische, ver van het gemakkelijke, die van onze romankunst maar al te dikwijls een tweederangskunst maken. Van Oudsdoorn gaat tot het moeilijkste, de studie van de verborgen krachten in den mensch, de ontleding van ons diepste wezen, - en toch blijft zijn werk bloedwarm en direkt, al is het uitwendig gebeuren beperkt tot een geval dat heel bondig kan verhaald worden en al zal de liefhebber van historietjes te vergeefs zoeken naar het lekkere onverwachte dat zijn aandacht prikkelen moet. Er zijn, in dit 'In Memoriam', een bezadigde sterkte in den bouw en zulk een diepen kijk in de menschelijke ziel, dat men onwillekeurig gaat denken aan de grootsten: Balzac, Stendhal, Conrad, Dostojevsky, en men verwonderd het boek herleest, en steeds diepere schoonheden ontdekt. Het behoort tot die enkele werken, die zouden moéten vertaald worden, opdat het buitenland wete dat de hedendaagsche Nederlandsche letteren, naast veel middelmatigs zooals in alle literaturen, ook het hooge en gave kan bereiken.

Wij schatten ook zeer hoog de vijf vertellingen, die de bijzonder begaafde dichter. J. Slauerhoff[1] bij Van Dishoeck uitgaf onder den titel **Schuim en Asch**. In een prachtige taal spreekt de schrijver hier een wild en gepijnigd verlangen uit, verlangen naar het onmogelijke in dit leven van 'schuim en asch'. Ook hier is hij de dichter van 'Eldorado', de hartstochtelijke minnaar van het smartelijke leven, de bewonderaar van zee en verre landen, - sarkastisch en romantisch, ontembaar en schoon. Ook hier meenen wij te herkennen, dat de meester van Slauerhoff die eenige Joseph Conrad is, al treft thans, in het proza, domein van Conrad een groot verschil tusschen beider stijl, al is Slauerhoff direkter en dichterlijker.

Dat wij, na dit boek, rechtstreeks van **Tjo, een brokje Indoleven** door P.J. d'Artillac Brill (N.V. Hollandia Drukkerij, Baarn) spreken, zal men wel moeten begrijpen, natuurlijk niet omdat het op dezelfde hoogte zou staan (de heer Brill zou, dunkt ons, zelf wel zeggen, dat zijn streven niet te hoog gaat), maar enkel omdat we in 'Tjo' een zeer welkome verrijking vinden, zooals in 'Schuim en Asch', ofschoon zoo verschillend, van de Hollandsche literatuur over het buitenland. Meer gelijkenis bestaat er niet; de auteur, dien we niet kennen, maar die waarschijnlijk in het Indisch leger of althans in Indischen dienst is geweest, vertelt hier, heel eenvoudig en soms wat onhandig, zonder literaire bekommeringen, heel prettig en soms roerend, van het leven op Java. Met Tjo heeft hij werkelijk een type geschapen in de, nogal magere, koloniale letterkunde van Holland, - een soort van zeer bescheiden en meer uiterlijk bekeken Kim.

Van een gansch anderen aard dan deze aangename reislektuur is de nieuwe roman van Johan de Meester (C.A.J. van Dishoeck, N.V., Bussum).

Het onlangs afsterven van dezen meesterlijken auteur, evenals dit van Aart van der Leeuw, is een groot verlies voor de Nederlandsche Letteren.

Liefdetrouw staat wel minder hoog dan de hier onlangs besproken 'Eva'[2], maar heeft altijd dat nerveus-levendige in den stijl, die buitengewone gave, de kleinste notaties te doen dienen tot het uitbeelden van de psyche zijner menschen, en vooral dat scheppen van types. Aantrekkelijk voor den Vlaming zal ook wel zijn, dat het gebeuren voor een groot deel te Brussel geplaatst wordt, tijdens de Tentoonstelling van 1910. Wij hebben hier tevens een bijzonder leuken kijk op het journalisme, waar De Meester veel van afwist. Zooals altijd bij dezen auteur zou men wel kunnen

(1) Cf. *Vlaamsche Gids*, XVII, blz. 420.
(2) XVIII, blz. 468.

beweren, dat alles zoo traag vooruit gaat, dat de schrijver zijn notaties wat te zeer vermenigvuldigt. Dat was dan de keerzijde van zijn onverzaadbare en bewonderenswaardige nieuwsgierigheid, zijn scherp waarnemingsvermogen en zijn schoone liefde voor het leven.

Die techniek van kleine notaties, helpende om een psychologie weer te geven, doet ons wel denken aan Johan van Vorden. Van Vorden is een nieuwe schrijver, wiens roman 'Alex' Vrouwen' gunstig onthaald werd en reeds een derden druk mocht beleven. Thans geeft Van Dishoeck van hem een lijvig werk uit: **Maja**, zoogezegd door een vrouw geschreven, en dat een echte verrassing is. Het is de liefdegeschiedenis van een jonge, zeer moderne vrouw. Bijzonder raak zijn al die fijne opmerkingen, en het geheel treft als een stuk echt leven. Met 'Maja' is de Hollandsche psychologische roman een schoon boek rijker geworden, en de bijzondere toon, heel dikwijls leuk analytisch, alsook de rijke levenswijsheid van dit schitterend werk, brengen het op het peil der Engelsche romans van dit genre.

Met **Abélard en Heloïse, de roman eener liefde** door Jozef Cohen (N.V. Hollandia Drukkerij, Baarn) zitten wij wel wat verlegen. Wij hebben den indruk, dat de schrijver den middeleeuwschen geest wel in zijn verhaal heeft willen brengen, maar denken dat hij vooral de gebreken van dien geest heeft nagevolgd. De trant is stellig te banaal, er zijn daar zelfs een paar ongeoorloofde platheden, en vooral treft een stellig gemis aan eerbied voor deze wonderbare liefdegeschiedenis, die wij ons droomen als iets zeer ver en zeer schoon. Een dichterlijke omschepping, zooals Morris, Flaubert of Couperus dat zouden gedaan hebben, of zooals George Moore dat werkelijk deed, lijkt ons, voor onze hedendaagsche sensibiliteit, de eenige wijze waarop dit gegeven, een der roerendste uit de Middeleeuwen, kon worden behandeld, - een dichterlijke omschepping, die toch, dunkt ons, altijd beneden de brieven zou blijven staan, welke Heloïse aan haar minnaar schreef.

Wij komen gewis tot onzen tijd terug met **Bonzo en de Eeuw van het Kind**, het vermakelijk blijspel door Cornelis Veth, den schrijver van 'Prikkel-Idyllen' en van 'Wissewas'. (C.A.J. van Dishoeck, N.V., Bussum). De overgroote belangstelling van goedmeenende, maar onwetende of snobachtige ouders in alles, en vooral het nieuwste, der opvoedkunde; het gewichtig gedoe van sommige paedagogen die meer op kwakzalvers gelijken en hun stelsels, het kind als een onfaalbare godheid te beschouwen: dat alles wordt op de leukste wijze in tegenstelling gebracht met het eeuwig deugnietachtige, frissche en spontane van den kleinen mensch, die het kind is, kleine mensch met al de gebreken en de

tekortkomingen van den mensch. Wij weten niet, hoe op deze scherpe satire werd gereageerd, en of er gereageerd werd, in Holland. Maar zij is kostelijk, en, mochten sommigen ze onrechtvaardig vinden, laten wij hopen dat ook zij er een groot vermaak zullen aan beleven.

* * *

De groote meester der Hollandsche dichters, P.C. Boutens, heeft een merkwaardige gave voor het vertalen. Zijn proza-vertalingen van Wilde hier maar terloops vernoemend, verwijzen wij naar die prachtige weergaven van ‘Oidipos’, van Plato, van de sonnetten van Louise Labé en van Omar Kayyam's ‘Rubaiyat’.

Thans verrast hij het Nederlandsch publiek met een reeks **Oud-Perzische Kwatrijnen**, door Van Dishoeck allerkeurigst uitgegeven op geschept Hollandsch papier. Het spreukachtige, epigrammatische van dit genre van wijsgeerige en godsdienstige bespiegelingen, de versmelting van iets Oostersch zinnelijks met de diepste gedachten, de glimlachende eenvoud van den berustenden wijze en de warme gloed van liefde, dat alles heeft een bijzonder groote bekoring.

In Engeland maakte Edward Fitzgerald naam met zijn vertaling van Omar Kayyam. Wij hopen, dat een dergelijke roem zal te beurt vallen aan P.C. Boutens, naast de vereering welke hij reeds te recht heeft verworven als oorspronkelijk dichter.

FRANZ DE BACKER.

Onderwijs en Opvoeding

Vooraleer we over boeken handelen, ga hier een woordje over **Moderne School**, maandblad voor opvoeding en onderwijs, onder redactie van J.E. Verheyen (Paaschbloemstr. 50, Schaarbeek). Het is het beste onder de niet-katholieke onderwijstijdschriften in Vlaanderen; of juister, het is het éénig ernstige en levende. Dat lévende dankt het aan de jeugdige geestdrift van den opsteller, die ruim vier jaar lang reeds, d.i. van den beginne af, de uitgever op eigen risico is en het geheim verstaat, niet enkel zelf met jonge denkbeelden uit te pakken, maar bij zijn strijd de medewerking van vele anderen, en van de besten, te betrekken. Vóór ons ligt de vierde jaargang, met daarin zijn negen rubrieken: Hoofdartikels (alle van Verheyen zelf), Binnen-en buitenlandsche stroomingen (waarover vooral. J.M. Telders, Fr. Baur en R. Stautemas handelen), Methodiek der leervakken (waarop zich inzonderheid J. Th. Strauwen, 'De Prins', W. Pelemans en H. Michiels toeleggen), Realia (een aantal losse kijkjes in de wereld der opvoeders hier en elders, door R. Stautemas), Voor de praktijk (praktische gegevens ten dienste der methodiek), Over de konferenties en de konferentiewerken, Varia, Mededeelingen, Boekbesprekingen. Het gaat niet aan, hier verder uit te weiden over den inhoud van ieder dezer rubrieken; we stellen vast, dat wij zelf, die toch gelegenheid hebben talrijke tijdschriften in te kijken, telkens met gróot genoegen **Moderne School** doormaken en van zekere bijdragen, - zooals de heerlijke reeks in het Gezellenummer, - een blijvenden indruk hebben opgedaan. Met Januari jl. zette J.E. Verheyen zijn vijfden jaargang in, met al de gewone rubrieken, maar met vooral een treffende verzorging van het hoofdstuk Voor de praktijk. We wenschen hem de mogelijkheid toe, rond zijn tijdschrift eenmaal àlle vooruitstrevende Vlaamsche opvoeders te groepeeren, de 'vrijmaking' van ons onderwijs ten goede.

En nu een woord over boeken, - in de eerste plaats over nog enkele kinderboeken.

De droom van Juffrouw Flims en *De kus der fee*, beide door Ida Heyermans, en **Prinses Desiree lacht niet mee!** door Leonard

Roggeveen, zijn drie voortreffelijke tooneelstukjes voor de jeugd, uit de reeks ‘Het Kindertooneel’ (Van Dishoeck, Bussum); ze hebben wel een moreelen ondergrond, maar bevatten genoeg humor en blijken voldoende vlug en levendig van handeling om kleine tooneelspelers-in-den-dop geboeid te houden.

Bibo's kindje, door Mien Labberton, en **Het huis met de duiven**, door I.C. De Boone-Swartholt, zijn twee mooi uitgegeven verhalen voor jonge kinderen (J.M. Meulenhoff, Amsterdam); het eerste is als inhoud onwaar en onbenullig, het tweede wél waar en bovendien vlot en geestig geschreven, geknipt voor 8-10 jarigen. Ella Riemersma leverde bizonder sprekende prenten.

Zonnige verhalen, door W.P. Ebbinge Wubben (zelfde uitgever) brengt acht zeer korte vertellinkjes voor de kleinen, degelijk gesteld en door Jan Wiegman van mooie zwartjes voorzien.

Onschuldig verdacht, door To Hölscher, en **Het zevende meisje**, door H. Wolffenbuttel-Van Rooijen (G.B. Van Goor, Gouda) zijn behoorlijke doorsnee-verhalen voor jonge meisjes, maar ook niets meer.

Met **Zoo'n vreemde Jongen** en **Gerdientje** levert W.G. Van de Hulst (G.F. Callenbach, Nijkerk) twee boeiende verhalen voor 12-14jarigen. Ze hebben een treffend kristelijken ondergrond, vooral het eerste, zoodat andersdenkenden den inhoud niet altijd ‘gelooven’ zullen; maar ze blijken zóó mooi, - het eerste soms wat te mooidoend, - zoo gemoedelijk het leven nageschreven, dat we niet aarzelen, ook die andersdenkenden het werk van Van de Hulst hartelijk aan te bevelen. Zeker, de verbeeldingrijke Hans is ‘een vreemde jongen’; maar wat blijkt zijn watertocht een onderneming echt van hém en wat moet dat waterland onze kinderen een openbaring zijn! ‘Gerdientje’, uit het andere boek, is een kranige kleine meid, die onbewust haar huiskring weer op de been helpt; maar dat boek beeldt vooral een heel familieleven uit en doet dit zoo belangwekkend, dat we den titel ‘Gerdientje’... verkeerd hebben gevonden. Slotsom: Van de Hulst, - van wien we pas onlangs zijn eenvoudig geestige ‘Bello’ lazen, - was ons een late, maar verrassend heerlijke kennismaking; het weze ons een gelegenheid om voortaan zijn naam te onthouden.

De tijger van Batol en **Een boek vol avontuur** (W. De Haan, Utrecht) zijn twee lijvige bloemlezingen uit het tijdschrift ‘Stavast’. Wie ‘Bij de schemerlamp’ en ‘Tusschen licht en donker’, beide van L. Van Ankum, kent en waardeert als geestige ontspanningslektuur voor 10-12 jarigen, vindt in de twee nieuwe boekdeelen een rijkdom aan gelijkaardige leesstof voor de ouderen: losse verhalen, schetsen, beschrijvingen, het eene al meer boeiende dokumentatie dan het andere, en opgeluisterd met een macht aan

heerlijke illustraties. Dus: voor alle schoolboeken jen (4en graad) aanbevolen.

Feiten en verhalen, door J.G. Kramer en Jac. Van der Klei (J.B. Wolters, Groningen), brengt het verhaal van Nederland's geschiedenis, tot het begin der 17e eeuw; Isings geeft er prachtige teekeningen bij.

Van **Oude verhalen**, door Jac. Van der Klei en J. Veenbaas (zelfde uitgever), bereikt ons de vierde druk; we hebben deze kort samengevatte mythen en sagen reeds vroeger aanbevolen.

We vermelden hier nu eenige geannoteerde schooluitgaven. We heeten ze steeds welkom, op voorwaarde dat de oorspronkelijke tekst niet te zeer worde uitgedund of bewerkt. Van de firma. J.M. Meulenhoff bereikte ons, ter eerste kennismaking,... een stapeltje. En laten we al dadelijk bekennen: een stapeltje mooi gekozen, mooi gedrukte, degelijk geannoteerde en, zoo dikwijls mogelijk, origineel of dokumentair geïllustreerde schooluitgaven. Hier zijn de namen: **L'île rose**, door Charles Vildrac, en **Les plus beaux yeux du monde**, door Jean Sarment; **Six short stories**, door Maarten Maartens, en **Monsieur Beaucaire**, door Booth Tarkington; *Peter Schlemihls wundersame Geschichte*, door A. von Chamisso, **Stefan Zweigs Ausgewählte Prosa**, een **Droste-Hülshoff-Buch** en een **Goethe-Buch**. Zijn zekere deeltjes hieronder een welgekozen novelle, een wonderverhaal, een kijkje in de kinderwereld, een guitig tooneelstuk, die steeds een waarde hebben als lektuur op zichzelf, andere leiden ons in tot boeiende schrijverslevens en zullen niet nalaten, de jonge lezers vast te houden. In dit laatste opzicht is het ‘Goethe-Buch’, door G. Ras bezorgd, een meesterstukje; het bevat bovendien, mede ter illustratie van G.'s ‘Leben und Dichtung’, enkele sprekende portretten. De heele reeks worde hierbij hartelijk aanbevolen.

Van de firma Breitkopf en Härtel, te Leipzig, ontvingen we de... 311e uitgave van Volkmann-Leander's **Traümereien an französischen Kaminen**. Zijn die sprookjes te recht beroemd geworden, deze uitgave ontleent haar bizondere waarde aan de feestelijk levendige silhouetten van Marte Landsberger.

De firma Blackie & Son, te Londen, liet **The golden book of children's verse**, bloemlezing door Frank Jones, verschijnen. Oud en jong, kleinkinderlijk eenvoudig en zwaar-op-de-hand krijgen er hun plaats in; en tusschenbei wordt aan talrijke nursery-rhymes hun hoekje toegekend. Het werkje kon methodischer geordend worden, maar zooals 't is bevat het toch heel wat mooie dingen voor onze taalleeraars.

Als uitgave van de Hollandia-Drukkerij, te Baarn, vermelden we **Bimini**, ‘een verzameling prozastukken van moderne schrijvers,’ bijeengebracht door Dr. J. Theunisz. Het zijn tien losse verhalen of schetsen van jongeren-naar-den-geest; we lazen ze één voor één uit, beleefden kenmerkend verschillende indrukken om stijl en inhoud, maar bleven onbewust het liefst vertoeven bij Thijssen, Feith en De Jong. Onze meer dan 14 jarigen diene men uit dit boek een paar stukjes voor te lezen.

Ten slotte vestigen we de aandacht op een paar uitgaven van ‘De Sikkel’, te Antwerpen.

Van Dr. H.J. De Vleeschauwer verscheen, in de bekende ‘V.O.V. reeks’, **Twee kapittels uit de geschiedenis der pedagogiek;** ze handelen over ‘De ontwikkeling van het Staatsbeheer in onderwijszaken’ en ‘De ontwikkeling der pedagogiek in Duitschland gedurende de 17^{e} en de 18^{e} eeuwen’ en blijken in hun bondigheid een stevig stukje wetenschappelijke en pedagogische studie te zijn, die alle Vlaamsche opvoeders mochten lezen.

Van Fons Van Hoof, den bekenden auteur der leesmethode ‘Binnen en buiten’, kwam het werk **De psychische stadia van** het **schoolkind** op de markt. Dit boek wil, ten gerieve van onze leerkrachten, in een dringende behoefte voorzien; over het kind op schoolleeftijd bestaan een massa verspreide gegevens, maar deze schrijver trok die gegevens samen, toetste ze aan enkele eigen ervaringen als leeraar in de pedagogiek en stelt nu een geheél aan psychologische gegevens ten dienste van den man, die het kind heeft op te voeden. Ons dunkt, onderwijzers en leeraars, studiemenschen wien de zielkundige terminologie niet afschrikt, hebben er belang bij, dit werk kritisch door te maken.

Heelemaal apart, als toegift, vermelden we een voorwerp dat **Westermann's Weltuhr** heet (Westermann, Braunschweig). Het is, op stevig karton, een cirkel, in 24 uren verdeeld, en op dien cirkel een draaibare wereldkaart. Doel is: op gemakkelijke wijze den tijd aan te geven op verschillende punten van den aardbol, de tijd op één plaats bekend zijnde. En daartoe is dit ‘uurwerk’ wel een praktisch hulpmiddel op school.

H. VAN TICHELEN.

Langs de Boorden van de Baltische Zee
Slot[1]

III.

Kaunas is noch naar het Noorden, noch naar het Zuiden ver verwijderd van de grenzen. Die grenzen zijn in het Zuiden die, welke vroeger Duitschland van Rusland scheidden. Eydtkühnen is nog immer het Pruisische grensstation en niet meer dan enkele honderden meters daarvan verwijderd ligt Wirballen, thans Virbalis genoemd, dat in de Europeesche reisroutes een zoo slechten klank had. Want in die dagen van voor den oorlog, dat wij passen als iets buitengewoons beschouwden, en elke last, ons daardoor aangedaan, dubbel en meer dan dubbel telden, werd hier een geweldige aanslag gepleegd op het geduld zelfs van de rustigste reizigers. De pascontrôle in Wirballen was streng; moest, in het kader van de Russische overheersching, wel streng zijn. Wie nu de nog immer onaanzienlijke wanden van dit grensstation aanziet, gevoelt, dat zij menig nauwelijks verborgen drama hebben aanschouwd; dat menigeen met verlangende blikken naar de vrijheid in het Westen of naar het avontuur in het Oosten heeft gestaard. Wie kent er niet dat aardige boek van Amerikaanschen oorsprong: ‘Mijn officieele vrouw’, verouderd èn literair èn volkenkundig, maar toch nog altijd spannend voor dengene, die het leest? Hier in Wirballen moet de Amerikaansche Kolonel zijn ‘officieele vrouw’ ontmoet hebben, en van hier naar St. Petersburg en terug vormde zijn reis het lange en ongewensche avontuur, waartegen hij zich niet beschermen kon! De Lithauensche grenswachten zijn heel wat gemakkelijker dan de Russische, die er eertijds waren, en het lijkt zelfs of men het station wat heeft opgeknapt. Vermoedelijk een gevolg van den oorlog, want zoowel in Eydtkühnen als

(1) Zie blz. 433.

in Wirballen is heftig gevochten, en men had vermoedelijk behoefte aan een bijkans nieuw station, omdat er van het oude, hoe onaanzienlijk reeds ook, te weinig was overgebleven!

En zoo komen wij dan op Duitsch grondgebied, in Oost-Pruisen, het oude gebied van de Duitsche Orde, waarvan de geschiedenis spreekt in alle de landen langs de Oostzee. De Markgraven van Brandenburg waren langen tijd als Hertogen van Pruisen leenplichtig aan de Poolsche Koningen, wat zij zich reeds in den loop der achttiende eeuw nauwelijks meer herinnerden. Oost-Pruisen was een gebied op zich zelf, en gelijk de Duitsche ridders Riga slechts over zee konden bereiken nadat Lithauen zich van hun invloed had vrijgemaakt en zich daarna met Polen had vereenigd, konden de latere Pruisische koningen het Oost-Pruisisch gebied slechts over zee of over Poolsch gebied bereiken. De laatste Poolsche deeling maakte daaraan een einde, en voegde Danzig en het door Polen bevolkte gebied van Pommeranië bij Pruisen. Die toestand is ten gevolge van het Vredestractaat van Versailles ongedaan gemaakt en als te voren ligt Oost-Pruisen als een meer in een vreemde zee. Met dit onderscheid intusschen, dat door den zgn. Poolschen Corridor gaat de spoorweg, die Oost-Pruisen aan het overig vaderland verbindt. In het begin was die verbindingsweg niet al te goed; er kwamen telkens moeilijkheden voor. Maar die moeilijkheden zijn verminderd, zoodanig zelfs, dat de cijfers van den Koningsberger handel een voortdurende stijging toonen. Het tegenwoordige geslacht echter in Oost-Pruisen heeft den toestand van vroegere afgeslotenheid niet gekend; het voelt zich ondanks alles vreemd, wat verlaten en komt daartegen in woord en in gedachte in verzet. Wat begrijpelijk is, maar waartegenover niet uit het oog kan worden verloren, dat de Poolsche Corridor noodig is om aan een rijk van de beteekenis en den omvang als Polen den noodigen uitweg naar zee te verschaffen!

Koningsbergen is de hoofdstad van Oost-Pruisen; evenmin als Danzig ligt het aan zee. Pillau is de zeeplaats van Koningsbergen, maar dit laatste is een echte handels- en havenstad. Het oude gedeelte, zich groepeerende om het slot der Pruisische koningen, gaat schuil in het moderne. Er is reusachtig gebouwd aan dit slot, dat heel wat bescheidener van omvang was toen de groote Keurvorst zijn ontevreden Koningsbergers dwong naar zijn bevel te

handelen. Het is een prachtig paleis met bijkans oneindige rijen vertrekken, alle even mooi en statig en sierlijk. De kroonprins heeft er nog gewoond, en thans is het eigendom van den Duitschen Staat, die er slechts als bezienswaardigheid gebruik van maakt. In den hof van het slot is het zgn. Blutgericht, dat de plaats inneemt van den Ratskeller elders; het is er thans even gezellig en gemoedelijk als het er vroeger, toen de veroordeelden hier werden voorgebracht, droef en verlaten moet zijn geweest. En Koningsbergen is voor alles de stad van Kant, den grooten wijsgeer, den schrijver van het onvergankelijke 'Zum ewigen Frieden'. Zijn standbeeld staat thans op de plaats, waarlangs hij zich zoo menigmaal, gaande naar de bibliotheek of de oude Universiteit, begaf, en in het Stedelijk Museum is het vol herinneringen aan hem. De Universiteit heeft thans een prachtig gebouw, dat gelegen is even buiten de oude stad met een ruim plein voor zich. Koningsbergen is een opgewekte, levendige stad met mooie omgeving. Ook aan de Oostzee, waar bij Rauschen, Georgenwald en hoe al die plaatsjes verder mogen heeten, de duinen recht tot in zee afdalen. Dat is weer een ander Oostzeestrand dan wij bij Narva of bij Riga gadesloegen!

De trein voert in enkele uren naar Danzig. Niet rechtstreeks, want, gelijk vroeger, gaat de groote weg via Marienburg naar Berlijn. In Marienburg, eens zetel van den Grootmeester der Duitsche Orde, waaraan het prachtig intact gebleven slot nog herinnert, stapt men over. Expresse-treinen van Danzig naar Berlijn bemerken weinig van de verhoudingen, die zich hier in dit gebied voordoen; de gewone treinen tusschen Marienburg en Danzig bemerken daarentegen duidelijk, dat Danzig in het Poolsch tolgebied is opgenomen en dat dit van zelf verschillende zwarigheden met zich brengt. Ook daarin zal nog wel verandering komen!

Zoo komen wij dan in Danzig, eigenlijk het laatste punt van oponthoud, aan wat men de Baltische kusten kan noemen. De Danziger bocht biedt prachtige bescherming tegen stormen, en zoo is het begrijpelijk, dat hier van oudtijds een havenplaats ontstond, die reeds in de twaalfde en dertiende eeuw van groote beteekenis was. Het eerst hoort men van Danzig omstreeks 997 en zulks in de zendingsverhalen van den Aartsbisschop Adelbert, die intusschen de stad met een Poolschen naam aanduidde. De

hertogen van Pommerellen, het tegenwoordige gebied van den Poolschen Corridor, maakten Danzig tot hun hoofdstad. Toen dit geslacht was uitgestorven, ontstond strijd over de erfenis tusschen de Poolsche koningen en de markgraven van Brandenburg. Als resultaat van dezen strijd kwam Danzig in het begin der veertiende eeuw in het bezit van de Duitsche Orde, die naast het oude Danzig een nieuw gedeelte, thans de Rechtstadt genaamd, die zich inderdaad door haar evenwijdig loopende straten van de Altstadt onderscheidt, stichtte. Danzig trad toe tot de Hanze; het ontwikkelde zich tot een der meest beteekenende handelsplaatsen in de Middeneeuwen, die ongestraft een Koning van Frankrijk weerstond. Danzig was de uitvoerhaven van het Poolsche graan. Toen dan ook de in verval zijnde Duitsche Orde de stad op handelsgebied concurrentie aandeed, zonderde zij zich van de Orde af, en zoo kwam bij den Vrede van Torun de constellatie tot stand, door welke Danzig het langst is beheerscht. Zij kwam onder de opper heerschappij van de Poolsche koningen, welke aan de handelsstad gewichtige voorrechten toekenden en een gebied van omstreeks 900 K.M^2. toewezen. Zoodoende geraakte de stad, dank zij haar energie, tot grooten bloei en meer dan eens hebben de burgers met de wapenen in de hand hunne rechten verdedigd. Toen echter de voortdurende oorlogen, die het Noorden van Europa teisterden en het langzaam verval van het Poolsche Koninkrijk op Danzig een nadeeligen invloed uitoefenden, verdween een deel van den bloei der stad. Zij bleef bij de eerste Poolsche deeling onaangetast, hoewel toen de Weichsel reeds onder Pruisische heerschappij kwam. Bij de tweede deeling werd Danzig Pruisisch, en oude familiën, als de ouders van Schopenhauer, verlieten de stad, die in 1815 bij het Weener Congres protesteerde tegen de definitieve aansluiting bij Pruisen. Zonder succes, en dientengevolge hebben Duitschers het oude Danzig bevolkt, en zijn het Duitsche geslachten, die zich thans zeer begrijpelijk tegen den toenemenden Poolschen invloed verzetten.

Danzig met omliggend gebied is thans een zgn. Vrije Stad onder bescherming van den Volkenbond. Die bescherming brengt eenerzijds met zich, dat Danzig kan rekenen op steun van den Volkenbond, voor zooverre het betreft de rechten, die het krachtens het Vredestractaat van Versailles bezit. Anderzijds daaren-

tegen verplichtingen, op welker naleving de Hooge Commissaris toezicht houdt. Danzig heeft een Grondwet, krachtens welke een Senaat de stad bestuurt. Politiek viert sedert 1920 hoogtij in Danzig en al is het niet meer gelijk in de eerste jaren na den vrede, dat telkenmale geschillen met Polen zich voordeden, toch is de toestand ook op dit oogenblik weer verre van gezond. Want voor Polen gaat het niet om Danzig als stad, maar om Danzig als haven, en de Poolsch-Danziger overeenkomst, die op 9 November 1920 werd gesloten, stelt dan ook in hoofdzaak vast op welke wijze Polen van de haven te Danzig kan gebruik maken. Het Vredestractaat van Versailles lezende, zou men meenen, dat de Danziger haven eigenlijk geheel onder Poolsch beheer staat; dat nu is niet het geval, want het is een commissie van wederzijds vijf Poolsche en Danziger leden, die onder het onpartijdig presidium van een Zwitserschen President de haven bestuurt. Dat heeft aanleiding gegeven tot tal van moeilijkheden, die intusschen voor een deel verdwenen zijn. Zoozeer verdwenen zijn zelfs, dat Danzig, hetwelk te voren slechts een vrees koesterde: die van te groote Poolsche inmenging, nu met leede oogen de vermeerderde beteekenis van het nabije Gdynia aanziet. Zelfs is tot den Hoogen Commissaris het verzoek gericht om Polen te wijzen op de plichten, die het jegens Danzig krachtens het Tractaat van Versailles zou hebben, en het dus te beletten om Gdynia als haven te ontwikkelen. Het behoeft wel geen betoog, dat de constellatie een andere is, en dat Danzig, had het werkelijk gewenscht de eenige Poolsche uitvoerhaven te zijn, ietwat meer hartelijkheid jegens den Poolschen klant had moeten ontwikkelen. Ten slotte kan men niet uit het oog verliezen, dat economische omstandigheden zich niet laten dwingen, noch door nieuwe, noch door oude havens. Er zal vermoedelijk in de toekomst plaats te over zijn voor twee havens op dit punt van de Oostzee, en deze zijn zoo dicht bij elkander gelegen, dat wellicht reeds te voorzien is, dat zij te eeniger tijd elkander zullen naderen. Dat zijn vraagstukken van de toekomst, en wellicht zal een nieuw geslacht glimlachen over de zorgen, die men zich in Danzig of Gdynia heeft gemaakt, gelijk wij glimlachen over vele zorgen van onze voorvaderen!

Dengene dan ook, die Danzig bezoekt, zij dezen raad gegeven om zich niet te laten verontrusten door de politieke en economi-

sche moeilijkheden, die er zijn, maar zich te werpen op het buitengewoon belangwekkende stedenschoon, dat Danzig biedt. Men heeft wel eens beweerd, dat Danzig een typisch Duitsche stad was, hetgeen in strijd zou zijn met de wording dier stad. Danzig is veel meer een typisch hanzeatische, neen eigenlijk een Vlaamsche stad, en verschillende gebouwen dragen niet slechts den stempel, maar ook den naam van Vlaamsche bouwmeesters. Wie het Arsenaal ziet, dat bijkans staat bij den ingang der oude stad, herkent den Vlaamschen, eigenlijk den Hollandschen bouwstijl. En wie van het Arsenaal af een blik werpt in de daarbij gelegen nauwe straten, stelt het oude karakter van Danzig al dadelijk vast. Maar dat is, voordat men door de Langegasse en over de Langemarkt is gegaan, de hoofdstraten van Danzig. Daar op de Langemarkt is het oude Raadhuis, nu zetel van den Senaat; daar vlakbij is de oude Ratskeller, en weer daarbij is de zgn. Artushof, van oudtijds de Danziger Beurs, en de enorme zaal, die voor alle mogelijke feestelijke bijeenkomsten dient. Het is hier een samenvoeging van prachtige oude gevels, soms bijkans ongeschonden, ondanks het feit, dat Danzig aan het einde der achttiende eeuw een Russisch en in het begin der negentiende eeuw een Fransch beleg had te doorstaan. Dat geschiedde onder commando van Lefebvre, een der maarschalken van Napoleon, wellicht het meest bekend om de vrouw, die hij zich koos: Madame Sans-Gê;ne, die sans gêne bleef ook nadat haar de titel van Hertogin van Danzig was toegevallen. Dat was in de dagen, dat Napoleon Danzig tot Vrije Stad maakte, en de oorkonde daarvan, door hem onderteekend, behoort nog immer tot de kostbaarste stukken van het Danziger Staatsarchief.

Maar het mooiste gedeelte van Danzig ligt elders. Een weinig ter zijde van de Langegasse is de Marienkirche, de Dom van Danzig, en van dezen Dom uit gaan naar de haven enkele straten en straatjes, die typischer zijn dan wij ze in eenige andere stad kennen. Danzig heeft mooie kerken, en de Marienkirche verbaast en overweldigt door haar enorme afmetingen. Maar wie naar buiten komt, is nog meer verbaasd, wanneer hij de Frauengasse voor zich ziet, want deze Frauengasse heeft niet alleen mooie oude gevels, maar heeft huizen, die beschikken over oude bordessen van grooten omvang, afgezet door prachtige ijzeren of steenen omras-

teringen. Men bemerkt in den bouw dier huizen, dat eens de Frauengasse bewoners van een anderen stand heeft gehad dan de tegenwoordige. Het is nu een ietwat volkrijke buurt, en daar, waar eens voorname kooplieden hebben gewoond en gehandeld, zijn nu kleine winkeltjes, een kleine bank te vinden. Vlak daarbij is de typisch oude zaak, waar men het Danziger Goldwasser kan drinken: een heerlijke likeur, die met goudblaadjes bedekt is. Dat is een zaak, te voornaam om winkel te noemen, waar men nog de typische Danziger kamers heeft boven een der zijden van den winkel, lang, smal met vele ramen, waar men bij voorkeur 's avonds en 's Zondags zat.

Er is vrij veel bewaard van het oude Danzig, niet slechts in openbare gebouwen, en de musea, die Danzig telt, maar ook in enkele particuliere huizen. Daar is dat prachtig bewaarde patriciërshuis in de Langegasse, gemeubeld zoodanig, dat men het het volgende oogenblik zou kunnen betrekken. Hier kan men het Danziger leven van de zeventiende en de achttiende eeuw nauwkeurig gadeslaan. Er zijn ten allen tijde commercieele banden geweest tusschen Danzig en het handeldrijvende Holland; de archiefstukken toonen het duidelijk aan. Maar er was ook overeenkomst in zooverre, dat het huiselijk interieur in Danzig al evenzeer als in Holland een voorbeeld van groote zorg was, en dat in dit huiselijk interieur de eetzaal een allesbehalve ondergeschikte rol vervulde. Prachtig is in dit particuliere huis het trappenhuis; prachtig is de afwerking van deuren en sloten en vensters; prachtig is ook het huisgerei. Ja, men leefde in dien tijd op veel voornamer voet dan zelfs de rijksten in den tegenwoordigen tijd zich kunnen veroorloven, en als men van toenemende weelde spreekt, dan schijnt het soms wel of men meer het uiterlijk dan het innerlijk van die weelde op het oog heeft!

De haven van Danzig wordt gevormd door de Mottlau, een arm van den eigenlijken Weichsel, die tot voor de stad komt. Voor de vroegere zeeschepen was de Mottlau diep genoeg om tot de stad te komen, en zoo ziet men er nog de eigenaardige pakhuizen en zolders, die een oogenblik zouden kunnen doen denken, dat men in Enkhuizen of Amsterdam in de zeventiende eeuw was. Maar de grootere havens liggen aan den Weichsel zelf, die over een afstand van omstreeks 7 K.M. Danzig van de zee scheidt. Daar zijn de

groote haveninrichtingen en de werven, welke laatste voor den oorlog aan Duitschland oorlogsschepen leverden. Daar liggen ook de groote zeekasteelen, die steeds talrijker maken het aantal verbindingen, waarover Danzig beschikt. Aan de monding bij Neufahrwasser is de vuurtoren en bijkans recht er tegenover ligt de bekende Westerplatte, die voor den oorlog als badplaats werd gebruikt, maar door Polen als munitie-opslagplaats is opgeëischt. Er is veel daarover te doen geweest, maar bij het vele geschrijf daarover heeft men de aanleiding wel eens vergeten. Het was in den oorlog, dien Polen tegen Rusland in 1920 had te strijden, dat munitie voor het Poolsche leger te Danzig werd aangevoerd, en daar niet kon worden gelost wegens een staking, onder communistische leiding onder de havenarbeiders uitgebroken. Wanneer men niet zoozeer door leedvermaak jegens Polen ware bezield geweest, had men in Danzig begrepen welke belangen op het spel stonden, ook voor de stad zelf. Nu begreep men het niet, en men liet Polen op zijn munitie wachten, terwijl anderzijds een enkel schip, met gelijke munitie geladen, in het Oostzeekanaal werd opgehouden. Dat heeft Polen de oogen geopend voor de gevaren, die zoo straks kunnen dreigen. Het is natuurlijk te betreuren, dat de Westerplatte voor een dergelijk doel is gebruikt, en dat men ter bescherming tegen de gevaren, die de nabijheid van een munitie-opslagplaats altijd biedt, een kolossalen steenen muur daaromheen heeft moeten bouwen. Maar voor het voorkomen daarvan had men aan beide zijden goeden wil moeten toonen.

Is men den Weichsel uitgevaren, dan ligt de Oostzee vooruit. Ter zijde daarvan is de kust, die tot Zoppot is overdekt met kleine badplaatsjes, waarvan Zoppot zelf de kern vormt. Het is een pretentielooze, maar uitstekend ingerichte badplaats, en zoowel het Kurhaus als het Hotel-Casino mogen er ten volle zijn. In Zoppot is nog de straat, geheeten naar den vroegeren Kroonprins, omdat in die straat het huis staat, door hem bewoond toen hij commandant der zgn. Doodskophuzaren te Danzig was. Van Zoppot gaat de rechte weg naar Danzig, die eindigt in de prachtige allee, met mooie oude boomen beplant. De weg van Zoppot naar Danzig gaat recht door het kleine plaatsje Oliva, zetel van den Bisschop van het gebied der Vrije Stad, den eenigen Bisschop, die rechtstreeks onder den Paus ressorteert. De kerk te Oliva is

oud en bekend, en in een der zijvleugels bewaart men de tafel, waarop in het midden der zeventiende eeuw de Vrede tusschen Zweden en Polen werd geteekend. In het oude slot van Oliva heeft de Vrije Stad zich een mooi museum ingericht; hier is het noodige aanwezig, dat op de geschiedenis van het jonge Danzig betrekking heeft, in beeld en in geschrift. Maar de blikken van den bezoeker gaan door de ramen naar den tuin, die zich rondom het slot uitstrekt.

Het staat vast, dat in de laatste halve eeuw het spoorwegverkeer internationale samenleving heeft verinnigd; afstanden heeft verkort; afscheidingen heeft opgeheven. En de laatste kwarteeuw heeft op het gebied van vermeerderd comfort op reis veel, buitengewoon veel gebracht, terwijl men thans alle pogingen in het werk schijnt te stellen om den achterstand, onwillekeurig door den oorlog ontstaan, in te halen. Maar dit alles heeft de groote massa er toch slechts in beperkte mate toe gebracht om zich zelve wegen te kiezen voor de reizen, die men onderneemt. Men volgt daarbij nog altijd hetzelfde, ietwat beperkte programma, dat men van de ouders heeft overgenomen. En het is zoo jammer, want een reis langs de kusten der Baltische zee leert, gelijk een reis door Finland het eveneens leert, dat er buiten het gebied, hetwelk men voor het toerisme in Europa aangewezen acht, nog zooveel is te zien, zooveel is te waardeeren, dat men niet kent. Hoevelen onzer weten niet, dat Danzig behoort tot de mooiste steden van Europa; hoevelen weten niet, dat ook Koningsbergen de moeite van een bezoek overwaard is, en hoevelen zijn niet geheel onbekend met het natuurschoon van Letland of Finland, om van andere Oostzee gedeelten niet te spreken! Neen waarlijk, wanneer de reizen toenemen en zich langzaam, maar wel zeer geleidelijk uitstrekken over deelen van Europa, die men te voren niet bezocht, dan verandert dit niets in de omstandigheid, dat men slechts daar, waarheen het eigen initiatief zich richt, reist en dat men elders overal gereisd wordt!

H. CH. G.J. VAN DER MANDERE.

Een Wandeling door de ‘Verzen’ van Prosper Van Langendonck

Nu het leven zoo snel gaat en niemand haast nog den tijd vindt om lang stil te houden bij een kunstwerk, hoe heerlijk het ook zij, is het mij dubbel genot, ‘alleen en van geen mensch gestoord,’ te zitten genieten van een der heerlijkste gewrochten van het menschelijk hart.

Kranten melden dag aan dag verschrikkelijke dingen: overstroomingen als zondvloeden, massa-vergiftigingen en bloedige slagen van wapenknechten, die door schedels houwen; ze wagen van planeten, die het menschdom houden onder hunnen ‘spiet’ ter neer.

De hemelcataracten staan weer open wagenwijd; doch hier in mijn kamertje brandt zachte lamp en zachte haard, en vrouw en kinderen slapen.

Poëzie thans geurt uit lichte bladen naar me op.

Voor de hoeveelste maal herlees ik nu dien bundel!... toch steeds verleidelijk, al draag ik er in merg en been van... honderden verzen, die stillekens trillen in me, of jubelen of jammeren ‘al naar de reize’ en die 'k weergalmen liet uit volle borst of zachtekens lispelde - o zoo vaak! voor luisterstille koppen nijgend naar me toe als rijpe korenaren. Kunstvoordracht alleen, zooals dat geldt voor kunstuitvoering van muziek, is de h i g w a y om aan een vers het leven w é e r te schenken, waarvan zijn L e v e n w è k k e r het dooradert.

'k Voel mij gelukkig nu, te weten dat de beknopte levensbeschrijving van den Dichter mijn vakkundigen censor welkom was. Thans nog weegt op mij de belofte-schuld, een W a n d e l i n g te geven door de ‘V e r z e n ’.

Het dichterleven van dezen mooie-taalschepper - zoo 't me voorkomt - verdeelt zich, als volgt, in drie bedrijven:

I. Dat van Idealen en Droomen, waarin de eerste opflakkering van den grooten Kamper.

II. Een van Storm, dat op een **coup de théâtre** uitloopt.

III. Het Bedaren des Orkaans, aan de borsten van goede moeder Natuur.

I

De poorten van dit levensdrama worden ontsloten door twee K i n d e r e n , niet van de **'Rustige'**, zooals dat heet bij Perk, maar van de onstuimige **'Gedachte'**.

Die titantjes zijn: **Waarheid en Ideaal**, en voeren deze tale:

Ideaal:

> 'O zalig hij, wien hooger drift het hart doorgloeit
> en hem, den fieren blik ten hemel steeds geheven,
> tot grootscher uitkomst noopt dan 't zingenot van 't leven,
> wiens geest, met aadlaarswiek, door 't eindelooze roeit.'

Waarheid:

> 'Wee, die een toon van 't eeuwig lied heeft opgevangen,
> en zijn verbeeldingszon door alles schittren doet;
> die 't aardsch doortintelt met een goddelijken gloed;
> die al 't geschapene aan de wijde borst wou prangen!'

Deze aanhef voert ons in gedachte naar de rotsen van Patmos, waar de boezemapostel zat met de bezielde veder op heilige bladen, en extatische oogen hoog geheven naar den Hemel, breed opengesteld, daar hij de Apocalypse in las: de Drieëenheid op den Troon en engelenscharen er omheen, wijl helgedrochten loopen storm tegen Paradijsbewoners.

De arend van Sint Jan, met d'oogen in zijns meesters oogen, machtig rept de adelaarswiek; Domitiaan, in 't duister, houdt het zwaard geheven. - Dus wordt 't ontgloeide hart van onzen Vlaamschen dichter doorkorven van den heimelijken Booze; die echter schuilt, niet b u i t e n hem, maar in h e m z e l f: erger vijand dan geniepste droesen warend rondom ons in 't duister om.

'W a a r h e i d e n I d e a a l!' geen ander wapenspreuk kon beter samenvatten het tragische leven van een dichter, door

het heilig vuur bezield; doch die ervaren zou dat alle grootheid gaat, ‘van in der eeuwen’, over rulle en steile paden, waar adders schuilen onder barre rotseblokken.

De jongeman die deze levenswijze verzen etste was toen **een en twintig.**

‘Meer Suers dan Soets’. - En inderdaad, wat nu onmiddellijk al volgt is bitter. Die wrangheid loost zich uit in het noodgeschrei van ‘**Metempsychose**’.

De eeuwenoude ziel, steeds weer uit haar smeulende asch verrezen, is:

> Een zwevende boetelinge
> langs ruwe en dorre paân,
> door 't loodzwaar pak gedrukt
> .....
> van der eeuwen euveldaân!

Kan het tragischer? - 't Is een oogenblik van zondige vertwijfeling.

Dit **‘wanhopige determinisme’**, zooals Jaak Boon het noemt in zijn ‘Inleiding’ tot Van Langendonck's ‘Verzen’, uitgegeven door de Nederl. Bibliotheek, 1918, voert den Rouwmoedige naar het grootsche schouwspel van **‘Golgotha’**. Het sonnet van dien naam besluit met deze terzine, die luidt als een Akte van Berouw:

> ‘En dorst ik, Jezus, U mijn dank en boetzang wijden,
> ik hoopte - o mochte 't - dat, in 't lijden, wreed verduurd,
> der wroeging vuurge kool mijn lippen had gepuurd.’

Doch, dit ‘ontembaar hart der leeuwen’ geeft zich niet gewonnen voor het oppermachtige **Fatum**, in **‘Metempsychose’** afgeschilderd. En, nog vóór zijn tocht naar Golgotha, springt hij plots overeind, waant zich een **‘Hannibal’** en steigert in de eeuwige sneeuw der Alpen. Tegen zijn verstijfde, dus muitende troepen, schreeuwt hij woedend:

> ..... wat diepe toon van sombre razernij!
> De ontgloeide scharen rukken de bergen over, stroomen
> Itaaljen in; haar strijdzang dreunt als 't stormgetij...
> .....

Deze scharen zijn niets anders dan zijn dichterlijke Levensgeesten, door een krachtig woord weer strijdbaar gemaakt. Voor

dien anderen Hannibal ging het om **Romen;** voor dezen: om het **Ideaal,** dat troont hoog boven de hoogste toppen der bergen.

Zijn titanische strijd gaat tegen de duistere machten in hem, die zijn onverzaadbaren geest dreigen in boeien te slaan, en tegen **gewaande** vijanden bùiten hem. - Stellig moet Van Langendonck reeds op dàt oogenblik - het was in 1885: dus had hij amper zijn d r i e e n t w i n t i g s t e j a a r bereikt - den vernielenden worm in zich hebben bespeurd, die hem langzaam aanvreten zou. We weten het immers: hij was erfelijk met een zenuwkwaal belast. Dat is ook de zeer natuurlijke en juiste verklaring voor zijn vroege geestesrijpheid: het lijden heeft hem reeds gelouterd.

De **'Golgotha'**-sonnetten brengen, na de onstuimigheid van **Hannibal**, een religieuse mildering, waardoor zijn wrangheid wordt getemperd en zijn hart zachter gaat kloppen.

Immers:

> Uit eigen zwakheid is ontstaan ons eigen lijden:
> Hij (de Godmensch) leed om de euvlen van de toekomst en 't voorheen.

In **'Zomernacht'** krijgen wij het innigste vers, en waarschijnlijk ook het muzikaalste, dat Van Langendonck ooit schreef: die anapestische strofen klinken als een orgelfuga **en sourdine**, met als leidmotief:

> 'die golvende zangen van 't ruischende koren'.
> dat nu voor de eerste maal opdaagt.

Wellicht moet het **korenveld**, dat op hem steeds zulken poëtischen indruk maakte, als een algemeen leidmotief van zijn dichtwerk worden beschouwd. Het komt nog terug o.a. in: **'Langs Zomervelden'**, **'Naar Linkebeek'**, **'Wezembeek'**.

Een tweede leidmotief is dat van de **Zee: 'Ter Levenszee'**, **'De Gouden Vloot'**, **'Hoogmoed II'**, **'De Organist'**.

Deze oorbeelden hebben niets ongewoons bij een Godgezalfde, die zoo vol is van het oneindigheidsgevoel.

'Zomernacht' staat echter in kleine terts; zachte weemoed waait er van begin tot einde doorheen: die ontmoeting hadde een Liefde kunnen worden; doch de dichter besluit:

> 'k Heb het ware geluk, o zoo dwaas! toen verloren,
> en nu drijft, in 't verleden, een bittere klacht
> op die golvende zangen van 't ruischende koren.

Later ervoer de Mensch dat het wel degelijk liefde was, die hij bij de ontmoeting met dat meisje in zich had gevoeld: **zij** was een boerinnetje slank en blond; **hem** had de booze stad nog niet gewond; dus, een Paul- en Virginie-liefde was het geweest. Enkel een vooroordeel heeft er hem van weerhouden, **haar** liefde met besliste **wederliefde** te beloonen:

... ...
Aan uw boezem ontwelde er geen woord en geen zucht,
maar uw hoofdeken vlijde op mijn schouder zich neder.
... ...
O toen heb ik een stond naar uw liefde getracht
en dan had ik zoo licht u mijn liefde gezworen!
[Maar:] Zie! daar wenkte de stad met heur lokkend bekoren
en mijn gloeiende kus bleef voor immer gesmacht
in die golvende zangen van 't ruischende koren.
... ...

Of de liefde van dat natuurkind hem zal kunnen blijven betooveren, daar twijfelt hij aan: de stadsmeisjes zijn toch bekoorlijker!

Voor het dooven dezer te laat erkende hooge Liefde zal hij boeten; want ze houdt hem vast en duikt telkens brandend weer op:

Ik ween om bloemen in den knop gebroken.

Zelfs tot in **'Het Dal'** vernemen wij er de echo van; doch ze is dan vereenzelvigd met de liefde voor Beatrice.

Hier denken wij onvermijdelijk aan den **loop der minne** in Perk's **'Mathilde'**, al volgt de stroom, gesprongen uit een identieke bron, in ieder dezer twee gevallen zijn eigen koers naar Zee.

Van Langendonck heeft, evenals alle ware dichters, gezwoegd aan zijn verzen. Ze waren, naar zijn zin, nooit goed genoeg. Vooral kon hij nimmer zijn nagestreefde Ideaal volledig bereiken, of hij ook water en bloed zweette.

Ten gevolge van de hooge eischen, die hij den dichter, en bovenal **zichzelf** stelde, kon hij - in omvang - ons zoo weinig geven. Dat doet echter niet het minst ter zake. En Streuvels bekende volmondig dat de V e r z e n van Van Langendonck hem

schonken, naar de volle maat, al wat hij van een dichter verlangde of zou hebben **kùnnen** verlangen.

Door zóó te kneden en te herkneden - **vingt fois sur le métier remettez votre ouvrage!** - te kleuren en te etsen, schonk hij schatrijk, hoogstvoldragen en gepolijst werk, dat is als een bloemlezing uit eigen grondeloos diep en rijk gemoed: zijn **verzen** werden - als aren - **gelézen**.

En tot die verzen sprekend - zooals Perk het deed, bij den aanvang en aan het slot van zijn **Krans** - zegt hij:

> 'k Heb u in smart gebaard en toch ontvangen
> met dubble vreugde, u aan mijn levensgloed
> verwarmd, als telgjes nôg zoo blij begroet
> hoe wranger pijn den moederschoot mocht prangen.
> ... ...

Weldra met het volle bewustzijn van zijn **kunnen**, en in 't volmaakt bezit van een zuivere en edele taal, stijgt hij hoog-uit, en schenkt echte, groote kunst,

> **alnaar zijn kunstnaarswil en welbehagen.**

Hij voert ons mee:

> Naar 't wonderland der poëzie,
> daarheen uw rustloos zielestreven,
> waar bontgewiekte droomen zweven
> vol kleur en lijn en melodie.
> ... ...
> Bezieling beeft in 't scheppend stift;
> uit duisternis is licht geboren
> en heerlijk zal uw droombeeld gloren
> i in 't blijvende metaal gegrift!
> ... ...
> ..... 't Heilig menschenzweet
> deed barre woestenijen bloeien.....
> ... ...

Hooger waagde ik van het gevoel van oneindigheid dat Van Langendonck vaak zoo machtig heeft uitgebeeld.

Hier volgt de middelste der drie strofen uit **'Langs Zomervelden'**, als staaltje daarvan:

Langs zomervelden wil ik zwerven,
oneindig breed als oceanen,
waar nooit de blauwe sferen tanen,
geen woud begrenst de verre kimmen;
waar, boven 't wereldsch kleine en booze,
de ziel, in 't warme licht aan 't klimmen,
gansch wegsmelt in het eindelooze.

Laten wij deze strofe leggen naast het sextet uit Perk's **'Hemelvaart'**:

De hemel is mijn hart, en met den voet
Druk ik loodzwaar den schemel mijner aard,
En, nederblikkend, is mijn glimlach zoet:

Ik zie daar onverstand en zielevoosheid...
Genoegen lacht... ik lach... en, met een vaart,
Stoot ik de wereld weg in de eindloosheid.

En we zien, hoe identiek die eindeloosheid soms door twee verschillende dichters wordt aangevoeld en uitgesproken.

Doch (De Bom - **'Het Levende Vlaanderen'** bl. 100-101):

'Befloerst was die ziel meest als met een rouw-sluier, door zware droefheid; toch, bij poozen, wiekte de vleugel zijner ingeving naar blijer oord, en in den gloed der geestdrift of onder den overweldigenden drang van het handelende leven, steeg die ziel verrukt op in ongewonen klank van levensmoed.

'Dat gevoel brak o.a. door in "De Strijd", dit gedicht, dat wappert als een vaandel boven de hoofden der goede kampers':

O! tot stervens toe gewonde,
onbewust van later leed,
ongedeerd door later lafheid,
zijn ontvlamde ziel doen stijgen
in den eersten jubelkreet!
Strijd! o zegerijke strijd,
wind mij in uw glorievanen!

De dichter is ook aangegrepen door den drang naar 't onbekende, verder door hemzelf geheeten: 'm i j n s e h n e n d t r a c h t e n' (zie **Beatrice III**), welk gevoel hij zoo beeldend uitzingt in de laatste terzine van: **'De gouden Vloot'**:

Mijn wenschen, moe van mogelijke dingen,
omzwieren vlug, in wilde, vreugdekringen,
de gouden vloot, die zeilt naar 't onbekende...

Zoo komen wij aan het einde van het eerste deel, waarop een terugblik wordt geworpen in den **'Beatrice'**-Cyclus.

Wij hebben Van Langendonck als een diep geloovige uit zijn levensgeschiedenis leeren kennen.

Nu, hij zelf laat ons voelen in zijn **'Beatrice'**-Cyclus, en verder nog, o.a. in **'Wrangheid'** en **'Het Dal'**, dat hij een erge crisis doormaakte van filosophisch-godsdienstigen aard; dat blijkt uit zijn gedichten. Ze zal een eerste hoogtepunt hebben bereikt in **'Metempsychose'**, dat is zonneklaar.

Geen criticus - voor zoover ik weet - vestigde daarop tot nog toe bepaald de aandacht.

Aan Maurice Roelants vroeg ik, een paar jaren geleden, of Van Langendonck soms wel eens met hem over godsdienstaange-legenheden had gesproken, daar ik vermoedde dat de oude Dichter en de jonge **in** die **dagen van nood** zeer intiem met mekaar moesten geweest zijn. Het antwoord luidde echter ontkennend: Van Langendonck heeft nooit met mij over dat onderwerp gesproken; trouwens, met niemand sprak hij daarover.

Met **'niemand'** was natuurlijk bedoeld, zijn omgeving: de vrienden van Van Langendonck.

Laten wij echter nog een oogenblik luisteren naar Kanunnik Aug. Van Langendonck, zijn bloedverwant:

'Toen werd het mij gegund door te dringen tot op den bodem dier prachtige ziel.

Een zekere schuchterheid weerhoudt den mensch zijn innigste betrekkingen met God voor anders oog bloot te leggen. Wel hadden wij vroeger gekeuveld over vraagstukken van apologetischen en godsdienstigen aard: over de redelijkheid van de geloofsakte, inzonderheid van de geloofsakte bij ongestudeerde menschen; over de handelwijs der geestelijkheid in zake omgang met den minderen man; over de groote problemen der zedenleer, over zooveel vraagstukken die den scherpen blik van mijn vriend niet konden ontgaan.

Maar bij dit alles ging het over kwesties van algemeenen

aard; 't persoonlijk diepe bleef uitgesloten. Aan innerlijk gebed, aan geestelijke betrachting, aan dergelijke onderwerpen meer, werd weinig of geen opmerkzaamheid besteed in onze gesprekken.

In onderhavig geval was 't Prosper die me - zonder aanleiding van mijnentwege en ook zonder dat ik maar met één woord zijn ontboezemingen onderbrak, - zijn hart in 't helderste daglicht stelde.

Ditmaal, laat ik er dit bijvoegen, was de nood zóó nijpend, de toestand zóó benauwend, dat bij zedelijk minder goed uitgerusten dan Prosper, wanhoop en zinsverbijstering te vreezen waren.

Wilskracht, onbuigbare wilskracht - ik denk op 't "ontembaar hart der leeuwen" - gebed, voluitgesproken **betrouwen** op den "Albehoeder": die twee begrippen doorspekten de rede van mijn armen vriend, en ontvouwden het geheim waaraan hij, in de toenmalige crisis - en in andere die volgen gingen! - de zege te danken had: **Alles kan ik door wie mij sterkt.**' ('Uit het leven van Prosper Van Langendonck' - De Bièvre, Brasschaat, 1921).

Toen dit gesprek plaats vond, was Prosper Van Langendonck angeveer vijf en veertig, en de maat zijns lijdens was boordevol.

Wanneer Kanunnik Aug. Van Langendonck hier wijst op **'de toenmalige crisis'**, bedoelt hij niet de 'godsdienstcrisis' waarvan ik gewaagde; deze laatste was op dat oogenblik heelemaal achter den rug, en zijn geloof is hem, zooals De Bom het zoo juist opmerkte, de krachtigste steun. Dat blijkt ten andere nogmaals uit de zooeven aangehaalde plaats. Maar Aug. Van Langendonck denkt aan de treurige zenuwkwaal en de diepe beproevingen, waaraan zijn **'vriend'** op dat oogenblik dreigde te kwiste te gaan.

Onrechtstreeks ook blijkt uit het citaat 's Dichters mysticisme. Verder zal dat nog duidelijker worden, in de '**Beatrice**'-fragmenten. Ook wordt de godsdienstcrisis en haar verloop door dit opstel toegelicht.

Er woedde een strijd in hem, tusschen den gevoels-geloovige van de kinderjaren en den dogmatisch-geschoolden eenerzijds en den **modernen mensch** anderzijds. En hij wil ongeveer doen, wat Descartes vroeger had gedaan: zonder zijn geloof prijs te geven, er de gronden van opdiepen, en alles critisch onderzoeken, om voor zichzelf een stevige Geloofsbasis te heien. Hij was echter op

het gebied van het ‘reine vernuft’ geen Descartes, noch op het gebied der ‘hooge bespiegeling’ een Ruusbroec en:

‘de pijl der denkkracht brak op onvermogen’ **(Beatrice III)**.

Ook stelt hij zich eindelijk met het Dogma bepaald tevreden, en neemt het als onaanvechtbaar aan. Hij was nederig.

II.

In **‘Beatrice I’** krijgen wij een synthetischen terugblik op de voorbije phase der crisis; en ik acht het sonnet van zulk kapitaal belang, dat ik het hier in zijn geheel overschrijf:

‘Onzichtbre leidster mijner stille jeugd,
o gij, wie slechts de ontluikende oogen zagen,
toen, plots opborlend, wilde levensvreugd
mijn bruisend bloed in rooden gloed deed jagen!

Mij trof uw glans van waarheid en van deugd,
maar 't hart was van de wereld, en uw tragen
doch wissen tocht, door 't eenig **doel** verheugd,
[: namelijk de **Eindbelooning**.]
versmadde ik om me op eigen weg te wagen.

't Oneindige baadde in maagdelijken glans:
hier 't schemerzicht der aardsche paradijzen,
ginds 't wijkend weemlen van d'onpeilbren trans.

Gij woudt me 't enge en steile bergpad wijzen:
mijn' geest bekoorde uw **strenge woordenval**, [: uw onwrikbare Leer.]
maar 't harte sprak: 'k ben meester van 't Heelal!’

In de algemeene inleiding (zie: Eerste Lied. - **Van De Hel**) zijner vertaling van **‘Het Goddelijk Spel’**, zegt P. Haghebaert (blz. XXIX):

‘De heidensche dichter Virgilius bekleedt een groote plaats in de Comedia: hij is de vertegenwoordiger van het gezond menschelijk verstand. Dante heeft in het begin geen Christenen leidsman gekozen, die zou verlicht geweest zijn door het licht van

het geloof; hij wilde eerst toonen hoe ver het menschelijk verstand kan gaan, zonder het licht der veropenbaring. - ...

‘Virgilius, het gezond verstand, geleidt Dante tot Beatrice, die het zinnebeeld is der hoogere godgeleerdheid.’

Laten wij nu een oogenblik aandacht geven op de diepe en reëele beteekenis van het aangehaalde sonnet.

‘Onzichtbre leidster mijner stille jeugd’: dat waart gij, Beatrice.

‘Gij, wie slechts de ontluikende oogen zagen’: Van Langendonck doorliep het eerste jaar filosofie in het **‘Institut St. Louis.’** Ten gevolge van familie-omstandigheden kon hij zijn studiën niet verder voortzetten. Zijn onderwijs in den godsdienst was dus tot dan toe nog overwegend dogmatisch geweest.

De hoogere wetenschap: filosofie en theologie, had hij dus enkel met **‘ontluikend’**, niet met **rijp** verstand gezien. Toch voelt hij in zijn rijpere jeugd een onweerstaanbaren drang in zich, om zich ‘op eigen weg te wagen.’ Hij **‘waagt’** dus. Het was ook zoo verlokkelijk: zijn d i c h t e r l i j k e z i e n e r s b l i k culmineert in die goddelijk schoone eerste terzine van het sextet: ‘'t Oneindge baadde...’

En in B. II besluit hij:

> ‘t Was de eerste dag der wereld!’ [Wat 'n geestdrift!]

Doch (B. III):

> de pijl der denkkracht brak op onvermogen.

Beatrice waakt echter over hem, en zoohaast hij zijn verwaandheid erkent en 't smeekend oog naar haar verheft, is zij daar en hij spreekt tot haar:

> Gij hebt mij levensbrood en -drank geschonken,
> het schijngewaad der strengheid afgesmeten,
> mij als een kind aan 't kloppend hart getogen,
> ... ... (B. IV.)

In B. V rijst weer op, **‘deze uit ‘Zomernacht’;** doch hij tracht zijn liefde te verheffen, en ze te identificeeren met de liefde tot Beatrice:

> Nog is mijn liefde frisch als d'eersten dag.
> ... ...
> o eeuwge liefde, o polsslag van 't Heelal!

Het is hoogst karakteristiek, hoe bij Van Langendonck op een geweldig **'low down'** gewoonlijk plots een periode volgt van **'high spirits'.** Dat gebeurt hier weer onmiddellijk na het **'down'** in **'Wrangheid'**. Zijn hart was daar 'ijskil'; geen droom meer, die hem 'naar hooger tilde!'

Het is in 1892. - Van Langendonck is sedert 9 jaar aan 't werk. In 't geheel liggen zijn ' V e r z e n ' , zooals ze in 1900 bij Versluys verschenen, over achttien jaren verbreid. 't Is juist halverwegen van die periode dat hij **'Verre Tochten'** schrijft, waarbij hij zich verheft op een hoogvlakte, van waaruit hij als een vuurpijl opschiet, in den **'Hoogmoed'**-Cyclus, om zijn lyrisch zenith te bereiken. Hier verschijnt hij als een egocentrisch Tachtiger en een vergoder der Kunst.

Uit **'Hoogmoed I'**, dit aanvang-quatrijn:

> In 't hoog geheim van 't grondelooze wezen,
> ter kruin, omvloeid van de eeuwige morgenlichten,
> is 't door geen Lot of Wereld te verwrichten,
> 't verheerlijkt Ik in glorie **opgerezen**.

Wij denken hierbij aan Perk en Kloos, in hun meest hartstochtelijke momenten.

> Die verzen verbleeken niet naast deze van Vondel:
> Der heemlen hemel zal mij een paleis verstrecken,
> De regenboogh een troon; 't gestarrente bedecken
> Mijn zalen; d'aertkloot blijft mijn steun en voetschabel.
> (Uit: Eed. v. Lucifer).

Uit **'Hoogmoed II'** deze terzine, als een echo der oneindigheid:

> Mijn adem waait langs de ongemeten zeeën,
> waait door het matelooze ruim der tijden,
> van liefde zwanger, eindloos zwaar van weeën;

En dit slotvers:

> - Stem van 't Heelal... stem van mijn eigen herte.

Doch, wie zulke duizelingwekkende hoogte bereikte, moge spieren hebben als telegraafdraden, ze kunnen zijn wieken niet blijven spannen:

> **L'Aigle, un soir, planait aux voûtes éternelles...**

Hoor hem stenen in **‘Hoogmoed III’**:

> Nauw buiten mij, tot eigen goed, gedreven,
> zoek ik mij zelven weer, met rouw beladen.

En **‘Hoogmoed IV’** (Est-ce le châtiment cette fois, Dieu sévère?):

> Mijn almacht is onmachtig. - .....
> ... ...
> Mijne almacht in het stof! 't Heelal een logen!
> en eeuwig Niet in 't hart, en zelfs geen pijn...
>
> En voor den kouden, drogen blik der oogen,
> de aarde en de menschen, zielloos als ze zijn!
>
> Ik voel, o God! in deemoed neergebogen,
> den zachten weemoed van uw verren schijn.

Ziedaar het ‘Coup de théâtre’: hij valt **‘van het toppunt [zijner] droomen tot bijna op de baar.’**

En zich tot de menschen wendend, waarop hij met zulke **‘deernis’** had neergezien, schreit hij zacht:

> O weest mij goed, gij die mijne vrienden zijt
> of simpel menschen, die de menschen mint.

Doch de menschen kunnen hem niet helpen en hij hijgt naar God, in dit zoo sublieme gedicht **‘Mijn Eeuwige Ziel’:**

> ..... mijn eeuwige ziel
> waarop zoo schaars Uw gouden zonlicht viel,
> hijgt wild naar U, mijn God, in 't bochtig zwoegen,
> en kent U, noch en ziet U, maar zij voelt
> Uwe almacht en verneemt, met liefdebeven,
> Uw mildheid aan elk toppunt van haar leven.

Dus Van Langendonck, in zijn mystisch zoeken, voelt altijd Beatrice in zijn nabijheid, en den Schijn der Godheid in de verte.

In de gedichten die nu volgen, van **‘O klammende koude’** af, verzinkt hij bijna. Bij al zijn leed en de crisis die hij doormaakt, komt zich nu nog een soort van vervolgingswaanzin voegen.

Hij barst uit:

in hopeloos gebed en machtloos weenen. **(‘Op 't wilde Golven’)**

In **‘'k Wou laten’** is het een verzuchting naar den dood. Hij is levensmoe:

> ..... Want wat baat er
> mijn harte nog, nu al zijn edel gloeien
> om niet is en géén hoop het meer kan boeien
> dan zoete dood wat vroeger of wat later.

En verder, in: **‘Zwaardreunend’**, heeft hij het klare bewustzijn dat hij behoort tot die:

> ..... hoofden, heet van d'innerlijken strijd [: de groote kunstenaars].

‘De Orgeldraaier Zingt’: In dezen eenzaam-zwervenden liedjeszanger erkent de Dichter zich-zelf, en weldra is dat gevoelen als versteend:

> Mijn stomme smart, zij blijft de waardigheid
> mijns levens, en mijn diep verzet, en 'k schrijd
> in 't duister voort, en krop mijn tranen op.
> **(‘Gij zegt mij, Vriend...’)**

En nóg laait het vuur der hoop weer op:

> Maar 't is nog tijd: weer voel ik 't harte zwellen,
> dat als een feestklok luidt,...
> **(‘'t Is me of ik...’)**

We voelen hem rustiger worden, in een tocht door de streek van Westerloo, Tongerloo en Langs de Nethe. De natuur doet hem zóóveel goed.

Doch in de stad terug, is hij weer spoedig ten prooi aan de oude kwaal en we vinden hem:

‘Stijgend Langsheen Sinte-Goedelekerk’. Over dit gedicht werd reeds in de ‘Levensbeschrijving’ gesproken.

Zijn innerlijke bedaring, in **‘De Lethe’** gesymboliseerd, is nog geen werkelijkheid:

> ... ...
> Hier komt ge in 't Rijk der eeuwge rust gevaren.
> ... ...
> Vergeten deed de Lethe 't aardsche leven...
> Zij poogde... en toch niet gansch verdoofde zij
> den angst der zielen en haar noodgeschrei.

Het tweede quatrijn van het volgend sonnet typeert zeer gevat zijn strijd tegen het Fatum:

> ‘'k Heb vaak, in overmoed, het tot getart
> en 't Lot heeft zich, met slag op slag, gewroken,
> maar 'k sta weer pal en tegen 't Lot verhard,
> en voel me een storm van bloed in de aad'ren koken.
> .....

De voor hem te zware strijd, waaraan hij sedert **‘Metempsychose’** zijn beste krachten wijdde, en waarvan de golvingen en wederwaardigheden zoo diep in het rhythme van zijn verzen worden aangevoeld, heeft echter niet veel aarde aan den dijk gebracht: hij is geen Ruusbroec, begenadigd met de Intuïtie; noch een geometrisch Intellect van het genre Descartes. Een **dichter** is hij: een ‘E s p r i t - F i n ’.

Ten andere, hij wil aan dat getob een einde maken. Dat wordt duidelijk door deze twee slotverzen:

> ‘ik ben geen droomer; 'k tracht naar daad en strijd
> en heel mijn wezen haakt naar werklijkheid.’

‘'k Zag steeds een Bleeken Christus....’ is milderend-kalm en liefdevol-vertrouwend in het sextet:

> Hoe heerlijk daagt de groote Liefdegod,
> vergeving zaaiend met zijn milde handen
> en Liefde prijzend als het hoogst gebod.
>
> 'k Voel ze alverterend in mijn harte branden,
> d'àlliefde, die geen schepsel uitsluit, géén,
> maar zie 't Heelal door ùwen blik alleen.

In **‘Eeuwig Rustloos’** zegt hij wel, dat de zee der menschheid stormt of bedaart, ‘àl naar den wil des Lots’; doch hij besluit:

> Wij zullen iedren slag van 't Noodlot weren.
> .....
> en heel het leven zullen wij beheeren,
> .....

Aan het eind van dit kalm-redeneerend en vorschend-beschouwend gedicht **‘God’** komt het intellectueel Besluit:

.....: wij zijn gedragen,
bewustloos, ja - door kalmte of vlagen
verheugd, bedroefd, gesust, gesard, -

op d'eindeloozen stroom van 't leven.
Het leven? - Wentlend verder streven,
voortwentling, immervoort, waar 't Lot
het wil... - het Lot? - naar zooveel stranden
en toch één strand! - o 't hoogst verstand en
begrip te boven. - 't Lot?... Neen: God!

Eerst in het laatste **'Beatrice'**-gedicht [zie: Het Werk van P. Van Langendonck, voor het Van Langendonck-Comité uitgegeven, blz. 119.] is ook volledig het Hart verzoend:

.....
Want u [Beatrice] bemin ik met zoo zachten zin
en met zoo vasten wil, dat niets verbreekt
dien band van fijn en stevig staal;...
.....

Het einde van dit tweede L e v e n s b e d r i j f wordt afgesloten met **'Het Dal'** (October 1899).

Dit is de afrekening met de **Liefde** uit **'Zomernacht'**, die, door Beatrice opgevangen en weerkaatst, thans, g e l o u t e r d , uit zijn hart opwelt.

't Is de bepaalde uitschakeling van alle getob over wijsgeerige stelsels; het verzaken aan alle droomerijen. Hij weet wàt: ''t Lot?- ... Neen: God!'

En waar hij in BIII smeekte:

O! voer mij ver, heel ver van de aarde,
Waar nooit de mensch zijn dorre stelsels baarde,

is hij ditmaal gansch verzoend met zijn Geloof en de Wereld, en schudt van zijn voet ' h e t s t o f d e r v r e e m d e w e g e n a f .' En zoo klinkt het besluit:

'en wat mij verder lokke, en wat ik verder lijde,
rein is dat lijden dan...
en Rust daalt over 't graf.' [: der **Onrust**.]

Op dit oogenblik staat het huwelijk van den Dichter in 't vooruitzicht: het heeft plaats den 23^{n} December 1899.

III

‘Het Dal’ was het laatste gedicht, dat Van Langendonck schreef voor zijn huwelijk. Het eerste er na, komt in Juni 1900: **‘Woluwe-Dal’**. Daaruit deze eerste strofe:

> Van alle gulden heuvelkammen kentelen
> lijnen, die lenig naar elkander wentelen
> te zamen vloeiend in het dal,
> als fijne ideeën, die heur draden mengelen,
> uit elke geesteshoogte, en samenstrengelen
> tot één harmonischen gedachtenval.

Uit dat vers klinkt, reeds bij den aanvang, een nieuwe toon tot ons op: die der zacht-jubelende, vrome ziel, in 't aanzien der bewuste scheppingsdaad.

De tweede strofe toont ons de middelpuntzoekende krachten, die tot de ‘d a a d ’ samenstroomen.

De derde brengt de vredige stemming, waarin de dichter kan vernemen de stem der ware inspiratie. Wij denken hierbij aan deze verzen van Gezelle:

> ‘Eens dat ik gezeten was
> neven onzen korentas,
> baaklende in de zomerstrale,
> vrij van hert- en zielekwale,’
> .....

In deze omstandigheden wordt g e b o r e n - en niet g e m a a k t - het lyrisch-beschrijvend **‘Wezembeek’** (Juli 1900), soms onder den titel ‘Het Koren’ in bloemlezingen aangetroffen.

> ‘Accueillez la voix qui persiste
> Dans son naïf épithalame.
> Allez, rien n'est meilleur à l'âme
> Que de faire une âme moins triste!
>
> Elle est *en peine et de passage*
> L'âme qui souffre sans colère.’
> (Ecoutez la chanson. - Verlaine).

Ik mag niet nalaten, uit dit heerlijke **‘épithalame’** of huwelijkslied de volgende twee stanza's aan te halen, van wie ‘gelukkig’ en dus ‘goed’ was:

O rijke en rijpe rust, o korenveld!
Gij groeide, uit werk en liefde, in heil en weelde.
De aar buigt den halm terneêr, met zacht geweld.
Fluks pikt een leeuwrik, die door 't koren speelde,
een korrel en wipt op en zingt, en zie:
't gaat alles mede, in stijgend' harmonie,
met 't lied, zoo zoet als nooit nog vogel kweelde.

De dichter herkent zich in dien jubelenden vogel: beider harten zijn in eenklank.

Het koren, Lief! Het koren! Laat ons gaan
en in dien blonden vloed ons ziel herdoopen.
Die laaie vlam zal ook in 't harte ons slaan,
heur warme tintling merg en been doorloopen.
Ons giet het veld zijn weelde en overvloed,
in 't land, waar nooit de blauwe sferen tanen,
en in den daverenden middaggloed
ontplooit de Zomer trots zijn glorievanen!

Zijn bruid noemt hij nog ‘Lief’. Hij droomt een Adam te zijn, die, na de Goddelijke bezegeling van hun huwelijk, met Eva een tochtje onderneemt door het Paradijs:

‘Men draag' hem op de hand, dat hij zijn voet niet stoot'.’

Maria Viola zegt het zoo mooi: ‘Met zijn glanzende zomerverzen rijst rustig en ongehinderd de schoone zomerbloei zijner ziel.’

Uit die zelfde maand Juli dagteekent ook **‘Jezus in Brabant’**:

.....
en groote rust gaat langs het lage land,
.....
Een minnend paar komt Jezus te gemoet.
Zie! levenslust licht tintlend uit hun oogen;
zij groeten d'Eedlen Man met schuchtren groet,
van diepen eerbied en ontzag bewogen.

De God van Liefde staart hen vriendlijk aan
en legt, met stille wijding, hand in handen;
... ...

Een middeleeuwsche ballade kon onmogelijk reiner-eenvoudig aandoen: ‘Het waren twee conincskinderen...’

‘Metempsychose’, **‘Hoogmoed’** en **‘De Orgeldraaier’** liggen zeer ver in het verleden.

In 1901 vinden wij hem in de geboortestreek zijner vaderen terug: hij is met zijn vrouw op bezoek bij de familie van Aug. Van Langendonck:

> Nu speelt de jagershoren
> het stille en innig minnelied;
> nog enkle tonen smoren
> in diepgedragen zielsverdriet.
> Welle eens, in vollen vrede,
> en trille in 't snarenrijk gemoed,
> als zangerige avondbede,
> dat eindloos goed en zoet getoet.

Wat een lief vers is toch die ‘Jachthoorn’, voor wie het leest in het licht der Levensbeschrijving van den Dichter!

In **‘Van Nu en Straks’** N° II en III - September MDCCCCI, blz. 112-117, gaf hij vier fragmenten van **‘De Organist’**; - in de volgorde zooals ze gerangschikt staan in ‘Het Werk van P. Van Langendonck’: I VIII VI IX. - Doch die fragmenten werden in het Tijdschrift respectievelijk genummerd I II III IV.

De negen fragmenten, waaruit **‘De Organist’** is samengesteld, zijn een synthetische en dichterlijke terugblik op zijn eigen leven; zooveel als zijn **chronologische levensgeschiedenis.** Mocht ik ieder dezer onbetitelde gedichtjes willen karakteriseeren, dan zou ik ze als volgt betitelen:

I **Praeludium.**
II **De Frissche, Blonde Kinderjaren.**
III **Vlaamsch Gevoel en Vertrouwen in de Eindzege.**
IV **De Strijd tegen de Menschelijke Driften.**
V **Beproevingen.**
VI **Bange Oogenblikken:**

> Mijn God! erbarmen! God,
> .....
> ik roep u: rèd, red mijn
> onsterfelijke ziel!

VII **Ode aan den rustbrengenden nacht.**

VIII **Contrast tusschen de ontluikende Lente en zijn kroppende Hart.**
IX **De Zee - Het Leven:**

.....
- 't Leven! ..... ôp- en afgevaren,
eeuwig heen- en weergedreven
als uw rustelooze baren.
Eeuwig wentlend herbeginnen,
hoe 't ook pijn en stormen baarde!
.....

Machtig, overweldigend en pakkend zijn deze majestueuse dubbel-trochaeën; éénig wellicht, in de Moderne Nederlandsche Letterkunde; van Rubensiaansche kloekheid, in de schepping van het rhythme dezer Titansche hemelbestorming.

Ik wenschte een Royaards te zijn, om er de macht toe te bezitten, dat gedicht bij de declamatie tot zijn recht te laten komen.

Het jaar 1902 was het vruchtbaarste van den Dichter. Hij opent het met dit rustige Mei-gedicht: **'Bij de Stortbeke'**.

Die beek - ook **'Woluwe'** geheeten - heeft haar oorsprong in het Zoniënbosch en loopt in noord-westwaartsche richting, om te gaan uitmonden, nabij Vilvoorde, in het kanaal. Op een goede zes Kilom. oostwaarts van Brussel liggen, aan den linkeroever der Beek, Sint Pieters- en Sint Lambrechts-Woluwe. De Dichter is met zijn vrouw op wandel, langs de heerlijke meievelden en laat zijn oogen van op de heuvels waren over de 'oneindige velden'. 't Is een zoele lentedag, en na dat tochtje van 6 Km., gaan ze uitrusten aan den oever der spiegelklare beek, die tusschen het schaarhout van een boschje heenkronkelt:

't Is hier het kleinste en het koelste der dalen:
't pad loopt er droomrig, het schaarbosch omkronklend.
Trillende schieten er sissende stralen,
zijlingsche pijlen den lommer doorvonklend.
... ...
Smaak hier de rust en den lust van het leven:
't mosbed omzweven onvatbare droomen.
't Beekje vliet lijze: geen bladertjes leven;
nauw voelt men de uren verdwijnen en komen.
... ...

Een vijftal Km. ten noordoosten van dit oord ligt Wezembeek, waar hem dat heerlijke gedicht over **'Het Koren'** werd geïnspireerd.

Den 28sten Juni onderteekent hij **'Beatrice'**, het laatste fragment van dien cyclus; daarover heb ik reeds gesproken. Echter schrijf ik hier de tweede strofe er van over:

> O eindloos reine en goede die, naast mij,
> dees ziele mijn helpt redden uit den nood,
> waarin geen arm nog / steun en leuning bood,
> geen klank nog / luidde uit de eeuwig' harmonij; -
> wind om mijn wezen, wentlend uit dien dood,
> de fijne teerheid van uw vrouwlijk medelij.

Hij spreekt hier tot de eindlijk vleesch geworden Beatrice. En zoo volgen de gedichten in dat jaar 1902 elkander op, tot hij zijn zomervacantie gaat doorbrengen in Westerloo, en daar zijn Danteske gedicht **'Het Woud'** schept. (Zie nog wat ik daarover meedeelde in de **Levensbeschrijving**). Hij zegde persoonlijk aan zijn vrouw, dat hij het aan haar opdroeg.

Hier geef ik de pen over aan Jaak Boonen: (blz. 27 van zijn reeds vermelde 'Inleiding'):

'De gedachte aan Beatrice heeft hij weder opgevat in 'Het Woud', verschenen in de eerste aflevering van het tijdschrift 'Vlaanderen', daarin is zijn talent tot het toppunt van het kunnen gestegen. Hier is het gedicht een architecturaal geheel geworden, waar drie werelden, de physieke, de moreele, de intellectueele, in subtiel wisselspel nevens elkander heenglijden, zich onderling aanvullend en toelichtend.

'De minste schakeering van natuur, gemoeds- en geestesleven vertolkt hij in de fijnste organische verzen en ten slotte gaat het geheele gedicht op in een heerlijke apotheose der eindelijk mensch geworden Beatrice.'-

Het past ook, dat ik hierover Van de Woestijne zijn woord laat spreken (De Schroeflijn II, blz. 16):

'Nog één enkel maal zal hij, al zijne krachten gaêrend, in **'Het Woud'** smeden uit gloeiend ijzer wat hij hadde gewild dat zijn leven ware geweest: Danteske herinnering weer aan wat hij

had mogen zijn, glorieuze hoop op wat misschien nog komen kon:

> ‘Nu ging door 't woud de koninklijke dag;
> Geen hoek, tot waar zijn klare tred niet drong.
> Geen bladje of 't woei, geen vogeltje of het zong.
> 't Roerde al in schoonheid, wat ik hoorde en zag.
> Dat woud, dat beeld, die stem, die klaarte en vreê,
> 'k Draag ze in herboren ziel voor de eeuwen mee.’
> (Eindstrofe uit: ‘Het Woud’).

‘Maar neen, het mocht niet zijn. En feitelijk is het toch veel schooner, is het toch veel grooter geworden. Dat Van Langendonck zichzelf beloog en bedroog, hij zou het, na jaren onmacht die het einde moesten voorbereiden, ervaren.

’Die jaren van gedwongen zwijgen, zij zouden zijne ziel niet herbaren in opperste, in haast onmogelijke schoonheid en vredige glorie: zij zouden haar dag aan dag, slag aan slag, bij heel veel verbeten woede, bij heel veel al te menschelijken wrok, herbaren in ootmoed.’

En inderdaad, Van Langendonck was op. Nog enkele gedichten maar, waaronder het Sonnet **‘Aan Guido Gezelle’** als gelegenheidsgedicht onovertroffen is.

Dan de groote Crisis. En dan?... het doek zakt zachtekens neer.

> ‘The wild swan's death-hymn took the soul
> Of that waste place...
> (The Dying Swan. - Tennyson).

En de ‘Stervende Pelgrim’ zingt zijn Dies Irae, op de deemsterende Heide:

> De heide ontrolt haar bruine vacht
> langs de eindlooze avondvlakte,
> waarop een grauwe wolkenvracht
> in klamme neevlen zakte.
> De raven gieren krassend rond,
> loom zwoegend door de locht,
> en stuwen traag ten horizont
> haar hongerigen tocht.

Waar ligt nu 't doel? Waarheen de gang
al door die woeste heiden?

(**'De Zwerver'**, 12 Januari 1912).

Wat was hij schoon, die lijdende, strijdende - in zijn onsterfelijke V e r z e n zegepralende Dichter-Mensch!

Diest, 3 Februari 1931.
OMER VAN AUDENHAEGE.

Hollandsche Letteren

Cornelia Kikkert publiceerde bij de N.V. Hollandia Drukkerij, Baarn, een mooi boekje verzen: **Stemmingen**, dat zeer geslaagde dingen bevat. Met een zekere tegenstrijdigheid, welke de titel dan ook volkomen verklaart, worden hier gansch verschillende indrukken saamgebracht. Wij houden wel meest van die verzen waar de dichteres haar levensblijheid uitzingt, - niet zoozeer van de doorgaans minder geslaagde waar de stemming droevig is, of waar enkel een natuurindruk nogal literair verwerkt wordt. Maar het mooiste dunkt ons wel dit liefdesonnet te zijn:

> Zooals in ouden, lang vervlogen tijd
> Het juichend volk op wegen der profeten
> Zijn kleeden, mantels heeft ter neer gespreid
> In een verrukt, een offrend zelfvergeten,
>
> Dat niet hun voet d'oneffenheid zou weten
> Van 't pad, dat voortaan hem is als gewijd,
> Waar luide klonken zijne jubelkreten
> Om hen, die gingen, hoog in heerlijkheid,
>
> Zoo wil voor u ik spreiden al mijn denken,
> Vol blijdschap u mijn arme schatten schenken,
> Dat niet uw hart des levens ruwheid weet.
> Dan zwijgend, zonder één woord dank te wachten,
> U zien in 't lief gelaat en nimmer achten,
> Dat gij mijn schatten en mijn hart vertreedt.

Elizabeth Reitsma's mooien bundel ‘Zingende Golven’ hebben wij hier verleden jaar[(1)] bijzonder geloofd, vooral wegens de vormschoonheid en de wijde draagkracht van de enkele, korte verzen. Samen met Jan H. Eekhout publiceert zij nu bij Van Dishoeck een reeks gedichten: **In Aedibus Amoris**, waar om de beurt de vrouw en de man hun hooge liefde bezingen met een treffende oprechtheid, een gloedvolle passie, een trillend vereeren van, en een volkomen opgaan in elkander. Deze enkele verzen munten ook uit door hun vormschoonheid, en maken dit boekje tot een kostbaar bezit.

(1) XVIII, bl. 471.

Wij bespraken hier ook vroeger[2] een bundel van J.J. van Geuns. De thans van dezen schrijver verschenen **Gedichten uit drie Rijken** (C.A.J. van Dishoeck, N.V.) hebben dezelfde verdiensten als die uit 'Het Uur der Sterren.' Er komen daar wonderbare verzen in en de vorm is over het algemeen allen lof waard. Maar ook hier treft wel wat nuchterheid (die 'knieën' bl. 9 en 21), wat gewrongenheid soms, welke gebreken de schrijver heel zeker kan vermijden. Wij hebben hier drie reeksen van gedichten, ontleend aan de rijken der geschiedenis, der godsvrucht en der kunst. De eerste schijnen ons wel de best geslaagde, maar in alle drie missen wij een gloed, dien wij vinden mochten in 'Het Uur der Sterren', al deed deze bundel ook te veel aan schilderijtjes.

Gloed is het waarachtig niet, die aan Ben Onie ontbreekt. Deze schrijver heeft, in zijn gevangenis-cel te Middelburg (waarom hij daar was weten wij niet; de lezer vergeve het ons), zich uitgeboezemd in een reeks **Verzen aan God**, welke heel keurig werden uitgegeven door Van Dishoeck, en waar de twijfel aan Gods bestaan (zie Multatuli) geleidelijk brengt tot een opgaan in God (zie Verlaine, Wilde, Wies Moens). Wat hier vooral treft is de heftige, hartstochtelijke toon; er wordt zelfs gevloekt: een vloek, die schoon is. Maar wij weten niet, of dit alles niet eenigszins verwerking van literaire invloeden was: een kleine Kloos die een kleine Verlaine wordt. En 't is toch zulk een bijzonder zwaar onderwerp: cel-ontboezemingen, na zoovele, groote voorgangers! Dat de schrijver het oprecht meent, gelooven wij best. Dat hij persoonlijk is, gelooven wij niet: Wilde's 'Ballad of Reading Goal', o.a., staat den dichter blijkbaar in den weg.

Een nieuw maandschrift: **Helikon** (A.A. Stols, Brussel en Maastricht) is uitsluitend gewijd aan poëzie en verdient een geestdriftigen welkom. De eerste, ook uiterlijk bijzonder verzorgde afleveringen brengen prachtige verzen van de beste dichters uit Holland en Vlaanderen, en geven insgelijks enkele roerende gedichten van den zoo betreurden Karel van de Woestijne.

* * *

Wij wenschen hier afzonderlijk te bespreken het werk (uitgegeven door Luctor & Emergo, N.V., Den Haag) van August Heyting, die een der eigenaardigste figuren is van de tegenwoordige Hollandsche letteren.

Aug. Heyting heeft een verbluffende virtuositeit. Zijn **Groot Liederboek** reeds geeft daar overvloedig blijk van. Deze bundel van over 400 dicht bedrukte bladzijden geeft zangerige verzen,

(2) XVII, bl. 422.

uitstekend geschikt voor de muziek, in de meest verschillende vormen en over de meest verschillende onderwerpen. De techniek van den dichter bezit deze geboren zanger volkomen. Maar er is bij al dien overvloed een groot gebrek: het spontane wordt maar al te dikwijls het oppervlakkige. Dat lijkt ons echter iets onvermijdelijks, - en met die onvermijdelijkheid hebben wij tevens de groote tekortkoming van Heyting's gansche werk aangeduid. Maar bekijk dien bonkigen idealistenkop op de eerste bladzijde, lees eenige gedichten: aan Heyting kàn men geen bezonkenheid vragen.

Andere werken van hem zijn al even verbluffend. Daar is dat mysteriespel **Zondeval**, waar het gegeven van Milton en van Vondel wordt verwerkt; ja, in de XXe eeuw, en met wat een brio wordt de geest van die twee meesters soms weerspiegeld! Sommige verzen hebben werkelijk de majesteit van die ontzaglijke voorgangers. Andere zijn weer wat te gemakkelijk, en vooral te rhetorisch. Iets toch zal men niet kunnen ontkennen: den kolossalen, epischen opzet van dit spel.

En daar is **Radin**, een mysteriespel ook, symbolisch ditmaal, grootsch ook, waar we soms herinneringen meenen te vernemen uit Goethe's ‘Faust’ (de Walpurgisnachten). Naast de rijke fantasie treft hier weer het stoutmoedige van den opzet: een soort van impressionisme, thans, dat een psychologisch geval van groote symbolische beteekenis belicht in al zijn uitzichten. Ook hier, en oneindig meer dan in ‘Zondeval’, werden vele plaatsen, jammerlijk genoeg, bedorven door den improvisator, en er is daar onder meer een tooneel (de serenade) dat waarlijk al te plat is. Maar de heer Heyting zou ons gerust naar Shakespeare kunnen verwijzen, - naar Shakespeare op zijn slechtst.

Een ander bewijs van Heyting's virtuositeit is zijn stuk **Karel en Elegast**, dat heelemaal den geest nabootst van het middeleeuwsch verhaal, aan hetwelk het trouwens verzen ontleent. Bijzonder interessant, uit een oogpunt van tooneeltechniek, is de vergelijking tusschen de twee werken. Maar met deze dramatiseering heeft Heyting zich, dunkt ons, eigenlijk vergist wanneer hij de rijmelarij van het middeleeuwsch gedicht nabootst. Laten we openhartig zijn. Dat gedicht is bijzonder onhandig, zooals vele eerbiedwaardige en geëerbiedigde gedichten uit dien tijd. Precies dat uit de mouw geschudde was een kolfje naar de hand van Heyting, en de improvisator heeft het kolfje gretig gegrepen.

Aug. Heyting, die ijverig de letterkunde schijnt te bestudeeren, gaf o.a. nog uit een monografie: **Het Rondeel, de Roos der Lyriek**, die als een tegenhanger moet worden beschouwd van zijn vroegere studie over het sonnet. In ‘Het Rondeel’ gaat hij de geschiedenis na van dezen mooien dichtvorm, weet passend de verschillende

uitzichten er van te doen uitkomen, en pleit voor het hervatten van die in Nederland thans verwaarloosde ‘roos der lyriek’. Een werkje dat getuigt van belezenheid en fijnen kunstzin, en het voordeel heeft, het eerste te zijn. Het valt nogal dun uit; het gedeelte over Engelsche rondeelen o.a. zou moeten uitgewerkt worden: daar valt meer over te zeggen dan hetgeen Edmund Gosse zei. Maar wou de auteur een wetenschappelijke studie, of wel een bondig overzicht, met het doel het rondeel te doen hervatten? Wij weten wel, dat hij bijzonder boos is op Prof. Prinsen, omdat deze het wetenschappelijk karakter van het werkje in twijfel heeft getrokken. Onze beurt dan maar: wij meenen dat ‘Het Rondeel’ een mooi, geestdriftig overzicht is, dat het echter de bezonkenheid en het raadplegen van alle mogelijke bronnen mist: hetgeen een vereischte is voor een wetenschappelijke studie.

Het antwoord van den heer Heyting - zie, ik ben nu ook eenmaal hoogleeraar - zal misschien zijn, zooals aan Prof. Prinsen: Waarom heeft die Zeergeleerde dan zelf de studie niet gemaakt? - Omdat hij er geen lust toe voelt en andere dingen bestudeert.

Maar dat brengt ons tot een ander uitzicht van den wonderbaren, haast kaleïdoscopischen Aug. Heyting. Deze begaafde dichter en literaire fijnproever is ook een polemist. En een geweldige! Hij is secretaris van den ‘Bond van Nederlandsche Tooneelschrijvers’, en voert, met zijn volbloedig, vurig temperament, met al zijn spontaneïteit, met een stellige onrechtvaardigheid soms, en met de hardnekkigheid van den idealist, een - zeer noodigen - strijd tot verheffing van het Nederlandsch tooneel. Zijn orgaan: **Nationaal Tooneel**, is het lezen overwaard.

Als een der middelen dezer verheffing ziet hij, met reden, het versdrama. Dat is de aanleiding geweest tot een zeer interessant vlugschrift: **Het Versdrama en zijn verwaarloozing door het Tooneel in Nederland.** (Boek en Periodiek, Den Haag)[3].

Waarlijk, August Heyting is een kracht.

* * *

Een Hollandsche dame, die teekent Çanti Haoma, geeft in **De Witte Vlam** (N.V. Hollandia Drukkerij, Baarn) een heel interessante poging om een toenadering te brengen tusschen Oostersche en Westersche godsdiensten. De poëtische stijl van dit mystisch werk valt, bij poozen, zeer te roemen. Over den

(3) De Bond gaf ook uit, bij dezelfde firma, twee lezenswaarde vlugschriften: ‘Tooneel en Subsidie’, door E.G. van Bolhuis, en ‘Tooneel en Gemeenschap’, door J.B. Ubink.

grond der zaak, het nagaan van deze, voorzeker schoone, inwijding, moet de lezer van het boek zelf beslissen.

* * *

Ten slotte vermelden wij twee in Holland verschenen vertalingen (N.V. Hollandia Drukkerij, Baarn): **De onverbreekbare Band**, door Armando Palacio Valdès, en **Het wijde Land**, een bloemlezing uit het werk van jongere Russische schrijvers.

In 'De onverbreekbare Band' is wellicht de groote Spaansche schrijver niet op zijn best, maar deze roman over de onverbreekbaarheid van het huwelijk is toch, niettegenstaande zekere, nogal eng-godsdienstige opvattingen, een mooi kunstwerk.

'Het wijde Land' is een boek, dat een geweldigen indruk op ons heeft gemaakt. Zestien jonge Russische schrijvers leveren daar werk, dat een openbaring is. Indien men zou trachten een richtsnoer te vinden, een kenschetsing, zou dit ons wel min of meer waar lijken, ofschoon te globaal: met al de menschelijkheid van een Dostojevsky (die toch niet slaafs nagevolgd werd) en het mysterievolle van de Russische ziel, de nieuwe toestanden in Rusland beschreven, vooral de revolutie. Ons troffen bijzonder de bijdragen van Boris Pilniak en Alexander Jakowlew, maar ook elk der veertien andere geeft den indruk van een ontdekking.

FRANZ DE BACKER.

Onderwijs en Opvoeding

Van de firma Wolters te Groningen vermelden we enkele van de jongste uitgaven: **Letterkundig leesboek, I** (derde druk), door C.G.N. De Vooys, J.H. Van den Bosch en D.C. Tinbergen, dat niet een gewone bloemlezing voor gestichten van middelbaar onderwijs wil zijn, maar een rijke tekstillustratie bij de aan te leeren geschiedenis der Nederlandsche taal en letterkunde, en in dat opzicht uitstekende diensten zal bewijzen; - **Joost Van den Vondel's Gijsbrecht van Aemstel**, van een inleiding voorzien en uitstekend toegelicht door C.G.N. De Vooys (8e uitgave); - **Onze moedertaal**, een paar taalkundige oefeningenboekjes door Aug. A. Boudens, ditmaal voorafgegaan van een **Inleiding** of boekje met toelichting der voornaamste spraakkundige begrippen; - **Een honderdtal examenopgaven** of Engelsche teksten ter vertaling, verzameld door H.R.S. Van der Veen, maar die er bij ons principieel maar moeilijk in kunnen; - **Exercices adaptés au précis de grammaire française**, door L. Goemans, P. Larochette en V. Sondervorst, bizonder bruikbaar in ons middelbaar onderwijs; - **Fransch taalgebruik verhelderd**, door C.R. Herckenrath en A. Dory, zijnde een spraakkunst voor school-, maar vooral voor persoonlijk gebruik; - **Zwölftausend**, door Bruno Franck, **The Maracot Deep**, door A. Conan Doyle, en **A child without a name**, door E. Everett-Green, drie geannoteerde schooluitgaven, die als aanvullende leesstof in onze middelbare onderwijsgestichten thuisbehooren.

Een heele rij dus, - en daar dient dan nog aan toegevoegd, als merkwaardige uitgave van Wolters: het **Verslag van het Tweede Nederlandsch Pedagogisch Congres**, een boekdeel, dat niet min dan 875 bladzijden telt en in extenso alle referaten weergeeft, die in de plenaire en in de sectiezittingen gehouden werden. Stel u voor: er waren zestien verschillende afdeelingen en daarin alleen werden zoo maar drie en zestig lezingen gehouden, in twee dagen tijds; en de woordvoerders blijken samen zoowat de groote algemeenheid der wetenschappelijke en der experimenteerende Nederlandsche pedagogen te zijn. Zeker, niemand zal het aandurven, een bundel als dezen in één adem door te maken; onderwerpen als de wijsbegeerte der pedagogiek, de kinderpsychologie,

sexueele opvoeding, de psychologie van den leeraar-opvoeder worden gemakkelijk aanleiding tot diepgaande, strenge studie. Maar daarnaast komen ook vraagstukken van praktischen aard aan de beurt, en daartoe hooren o.m. het kleuteronderwijs, de algemeene schoolhervorming, de vrije jeugdvorming, de opvoedkundige behandeling van de afwijkende jeugd. Kortom: dit boek, dat slechts een Verslag heet, is in der waarheid een dokument van waarde, dat ieder te raadplegen heeft, die over den stand der pedagogiek in Nederland, - en ook wel elders, - wil ingelicht zijn.

H. VAN TICHELEN.

Boekbeschouwing

Dr. H.A. Enno van Gelder. - *Leerboek der Geschiedenis*. Deel II. Nieuwe Geschiedenis. Geïllustreerd; N.V. Noordhoff, Groningen, 1931; *f* 2.50; gebonden *f* 3.

Dit verdienstelijk leerboek voor het middelbaar onderwijs geeft een vloeiende uiteenzetting van de Europeesche geschiedenis van 1500 tot 1815. Niemand minder dan de bekende philosoof Dr. Sassen heet het verschijnen van de schoolwerken van Dr. Van Gelder een belangrijke gebeurtenis in de Nederlandsche historiographie. En dit blijkt wel inderdaad zoo te wezen. Elk onderdeel van de algemeene geschiedenis (de sociale, politieke en economische kanten) wordt klaar en treffend tevens bewerkt.

Gelukkige jongelieden, die aan de hand van zulken kundigen, objectieven gids, beroerde tijden als die der Kerkhervorming (1500-1560), der Contra-Reformatie en van den Nederlandschen Opstand tegen Spanje zullen leeren begrijpen, zooals zij insgelijks het helderste beeld verkrijgen van het Europa na den 30-jarigen oorlog, tijdens de Verlichting, voor en na de Fransche Revolutie en onder Napoleon. 75 illustraties van werkelijke cultuurhistorische waarde verhoogen het aantrekkelijke van dit handboek, dat sierlijk wordt uitgegeven door P. Noordhoff te Groningen.

JOZEF PEETERS.

G.W. Kernkamp. - *Van Menschen en Tijden*. I. *Studiën over Geschiedschrijvers*. - Haarlem, 1931. H.D. Tjeenk Willink en zoon, N.V.

In dezen eersten bundel van zijn historische studiën heeft G.W. Kernkamp een reeks opstellen verzameld over geschiedschrijvers. Ziehier de opsomming van de titels: *Van Wagenaar tot Fruin* (1903); *Bakhuizen van den Brink* (1907); *Robert Fruin* (1901); *Sam Muller* (1923); *Henri Pirenne* (1912). Dat alles werd reeds vroeger gedrukt. Toch is het verheugend het hier gebundeld te zien, want de beschouwingen van den schrijver hebben niets van hun belang verloren. De Nederlandsche historiografie van de XIXe eeuw wordt hier in haar hoofdmomenten gekarakteriseerd. De algemeene Europeesche geestesstroomingen vindt men er in terug; dikwijls hebben zij zich dan in speciaal Nederlandsche vormen gekristalliseerd. Suggestief toont Kernkamp o.a. aan, hoe reeds bij Fruin (geboren in 1823) de beste aanwinsten van de materialistische beschouwing van de geschiedenis aanwezig zijn, nog vóór de socialistische denkers deze uitdrukkelijk

geformuleerd hadden. Ook de studie over Pirenne sluit daar nauw bij aan. De schrijver verklaart hoe de opvattingen van den Belgischen historicus over den opstand tegen Spanje ook voor de Noordnederlandsche geschiedschrijving van belang zijn. Ten slotte heeft het boek nog deze waarde voor de komende geslachten, dat de persoonlijkheid van enkele historici, die Kernkamp goed gekend heeft, er heel levendig in uitgebeeld wordt.

HANS VAN WERVEKE.

Nieuwe uitgaven.

Van de N.V. Standaard-boekhandel, Brussel:

PROSPER ARENTS: De Vlaamsche Schrijvers in Vertaling, 1830-1931, proeve van bibliographie; 192 blz.; 45 fr.

Romans en novellen (in 11 talen); gedichten (5); tooneelspelen (3); kunstgeschiedenis (5); Vlaamsche strijd (5); allerlei (3); bloemlezingen (6); register (o.a. namen ven schrijvers en van vertalers); lijst van periodieken.

Van Jos. Janssens, Antwerpen:

JAC. BALLINGS: Poesken, tooneelspel in 4 bedrijven; 72 blz.; 13 fr.

Van de N.V. v/h W.P. van Stockum en Zoon, 's-Gravenhage:

Dr. C.A. WIENEKE: Xanthippe, drama in 5 bedrijven; 2e herziene uitgave; 57 blz.

Van A.A.M. Stols, Brussel:

J. GRESHOFF: Spijkers met Koppen; 170 blz.

Van H.J. Paris, Amsterdam:

Dr. ELISABETH DE ROOS: Het essayistisch Werk van Jacques Rivière; 182 blz.; *f* 2.90.

Academisch proefschrift over Jacques Rivière (gestorven in 1925), die niet alleen essayist was, maar ook romanschrijver en bestuurder der Nouvelle Revue française.

Van de Wereldbibliotheek, Amsterdam:

Prof. Dr. P. GEYL: Geschiedenis van de Nederlandsche Stam, deel I (tot 1609); 768 blz., met ruim 80 afbeeldingen en 10 kaarten; alleen in keurband *f* 7.50.

Van J.B. Wolters, Groningen:

Zestalig Handelswoordenboek: Nederlandsch, Dr. H.G. de Maar; Engelsch, Dr. H.G. de Maar; Fransch, S.E. van Praag; Duitsch, N.C. Stalling; Zweedsch, N.C. Stalling en A. Zethraeus; Spaansch, Mr. Dr. J.A. van Praag; 871 blz.; gebonden *f* 12.50.

Bevat in 2614 kolommen ruim 100.000 vetgedrukte hoofdwoorden in de zes talen samen, met ongeveer 500.000 daaronder gerangschikte, genummerde woorden,

uitdrukkingen, samenstellingen en zinnen. Een zeer verzorgde uitgave, die veel nut kan stichten.

Er wordt van het Nederlandsch uitgegaan, en de vertaling (2 bladzijden naast elkaar, alle woorden vetgedrukt en, ter wille der duidelijkheid, door een volle lijn van elkaar gescheiden) volgt in deze orde: Engelsch, Fransch, Duitsch, Zweedsch en Spaansch. Van de Nederlandsche naamwoorden wordt geen geslacht aangegeven. Waarom? Als men bij *markt, wijk* of dergelijke aan 't geslacht twijfelt (er worden ten onzent vaak fouten tegen geschreven en... gedrukt!) moet men dan eerst nog de Woordenlijst raadplegen? Dit had kunnen vermeden worden.

Van W. Bergmans, Tilburg:

Dr. F.A. WERE, O.P.: De maatschappijleer van het universalisme en Sint Thomas; 30 blz.; *f* 0.70.

Rede, op 7 Maart 1931 door den rector magnificus der R.K. Handelshoogeschool te Tilburg uitgesproken.

Onderzoekt in hoofdzaak of de eenling aan de gemeenschap onderhoorig is of omgekeerd en welke de verhouding tusschen eenlingen en gemeenschap is volgens de theorie van Othmar Spann en volgens de ideeën van Thomas van Aquinen.

Van de N.V. Korteweg en Stemerding, Rotterdam:

H.L. VAN OORDT, luitenant-generaal b.d.: De staatkundige en militaire Verhouding tusschen Nederland en België, voordracht; 46 blz.; *f* 0.50.

Gaat na waarom het Fransch-Belgisch militair accoord (vooral sedert Locarno) voor Nederland éér voordeelig dan nadeelig is en waarom het ultraflamingantisme, d.w.z. het streven om Vlaanderen los te maken van het Belgische staatsverband, geen kans heeft zijn pogingen met succes te zien bekroond.

Van J.M. Meulenhoff, Amsterdam:

B. BINGER-CANTOR: Twaalf van de Film, afbeeldingen en beschrijvingen uit het leven der groote filmsterren; 236 blz.

Een prachtig verzorgd boek, met 62 bladzijden overschoone illustraties en interessante biographieën van Maurice Chevalier, Greta Garbo, Emil Jannings, Lilian Harvey, Willy Fritsch, Marlene Dietrich, Harold Lloyd, Janet Glanor, Charles Farrell, Albert Préjean, Lien Deyers en Truus van Aalten.

Van Excelsior, Brugge:

Dr. RAPHAEL RUBBRECHT: Begrippen over Ontleedkunde en Verrichtingsleer, 3e druk; 93 blz.; 7 fr.

O.a. over spijsvertering-, bloedsomloop- en zenuwstelsel, zintuigen, spieren, geraamte: samenstelling en verrichtingen.

MARCEL STEYAERT: Praktisch Boekhouden; 102 blz.; 18 fr.

Documenten; postchecks; enkel boekhouden (inventaris; boeken; berekening der winst); handelsbrieven.

Vooral voor klein-handelaars bestemd. De tekst wordt eenvoudig en duidelijk uiteengezet en met allerlei practische voorbeelden toegelicht. Postchecks, wissels en inventaris worden het uitvoerigst behandeld. We vonden o.a.: *bijzonderste* documenten i.p.v. voornaamste; *den %* i.p.v. het; *bij* middel i.p.v. door; *twee honderd* en dgl. in twee woorden; Deynze; *bediende* i.p.v. beambte...

Van N.V. Servire, 's-Gravenhage:

G.H. MEES: De Boodschap van Sri Krishna: de dialoog tusschen Sri Krishna en Oeddhava; met een voorwoord van SRI VISHWANATH KESKAR; 180 blz.

Krishna is de groote volksleeraar van de Hindoereligie en -wijsbegeerte, voortbouwend op de heilige Vedas en Oepanishads, philosophische werken voor priesters en ingewijden. In het Westen is hij vooral bekend door de Bhagavad

Gità, waarvan in Europeesche talen 72 vertalingen schijnen te bestaan. G.H. Mees, M.A. Cambridge, geeft hier, na eenige blz. inleiding, in 15 hoofdstukken een bewerking van een deel der Bhagavata, de dialoog tusschen Sri Krishna en Oeddhava. We hebben daarin (b.v. hoofdstukken De Plichten, De Deugden, De drie Paden) een leer van toewijding en treffen er belangrijke vraagstukken aan als genesis, vrijheid van wil, oorzaken van lijden, verlossing, absolute waarheid e.a.m.

Van C.A. Mees, Santpoort:

H. TH. WIJDEVELD: Naar een internationale Werkgemeenschap, een plan met 16 illustraties.

De schrijver, bouwkundige, laat plannen opnemen voor een werkgemeenschapsgebouw, in Nederland op te trekken. Daar zouden uit alle landen zoekers komen samenwonen, die rationeele gebouwen en interieurs zouden ontwerpen, standaardvormen vaststellen, de nieuwste materialen toepassen, de nieuwste stelsels opnemen, het daktuinen-, stedenverwarmings- en éénkeukenhuisvraagstuk trachten op te lossen, den juisten weg zoeken voor het nieuw groeiende verbeeldingsspel in theater en kinema, enz., enz. Dit plan wordt in bijzonderheden toegelicht, in rubrieken als: internationale leiders, ateliers voor kunstenaars, uitwisseling met andere landen, voorwaarden van toetreding, propaganda, administratie, enz., enz.

Alphabetische Lijst der Medewerkers

A	143, 288, 335
B, M	48
BASSE, Maurits	331
BERGHEN, René	444, 489
BERTHA	33, 406
BRUNCLAIR, V.J.	212
CALLANT, Alexis	346
CTESIOS, Alba	404
DE BACKER, Franz	520, 561
D.C.	93, 189
D.K., P.	45
DE KEYSER, Paul	515
DE MAREST, A.	87, 228
DE PRAETERE, M.	193
DE SADELEIRE, Marcel	382
DEWAEY, E.	385
DIELS, Joris	360
FRANCK, Frans	250, 260
FRANCK, Louis	49
KAROLA, Maria	13, 72, 154, 219, 263, 298
KROJER, M.	207
LEMMES, Jan	88, 408
MAERTEN, Carmen	398
MAUDOUX, R.	289
MONTEYNE, Lode	120, 177, 279, 376, 418, 470, 481
MULS, Jozef	252
PEE, Julius	167, 229, 306, 367
PEETERS, Jozef	46, 114, 432, 568
RED.	241, 337
R., D.	141
ROELS, Dolf	285, 333

ROEMANS, Robert 426
SCHEPENS, Piet 35, 460
SCHMIDT, Ernest W. 239, 474
VAN AUDENHAEGE, Omer 501, 538
VAN BOECKXSEL, August 455

VAN CAUWELAERT, Frans	242
VAN DEN WYNGAERT, Frank	353
VAN DE PUTTE, Jul.	321
VAN DER MANDERE, H. Ch. G.J.	5, 145, 433, 529
V.E., F.	330, 458
VAN HOEY, Et.	352
VAN KALKEN, H.N.	411
VAN TICHELEN, H.	90, 141, 183, 287, 424, 525, 566
VAN WERVEKE, Hans	339, 568
VERCAUTEREN, F.	97
V., J.	381